

AÜSBBD

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Anadolu University Journal of Social Sciences

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001’de yılda iki sayı ile başlamış, 2012 itibariyle Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan ve TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranan uluslararası hakemli statüsünde olan bir dergidir. AÜSBD ayrıca; EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus gibi uluslararası indekslerin yanı sıra Sobiad atf dizinininde de yer almaktadır.

Derginin Yayın dili Türkçe ve İngilizce olup, “araştırma makalesi”, “derleme”, “editöre mektup” ve “kitap incelemesi” türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD 2019 yılı 1. sayısına kadar hem basılı hem çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. 2019 yılı 2. sayısından itibaren ise çevrimiçi olarak yayınlanmaktadır. Değerlendirme süreci, elektronik ortamda çift-kör hakem değerlemesi (double-blind) yöntemiyle yürütülür. Dergimiz iktisat, işletme, maliye, sosyal politika ve çalışma ilişkileri, kamu yönetimi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri, hukuk, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, sosyoloji, felsefe, açık ve uzaktan öğrenme, iletişim bilimleri alanlarındaki bilimsel eserleri yayınlar.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AUJSS) is an international peer-reviewed journal that started its publication life in 2001 with two issues per year, and as of 2012 published four times a year in March, June, September and December and is indexed in TÜBİTAK-ULAKBİM Social Sciences Database. AUJSS is also included in international indexes such as EBSCOhost Academic Search Complete, Index Copernicus and as well as in Sobiad citation index.

The journal's publication language is Turkish and English, and it accepts manuscripts such as "research article", "review", "letter to the editor" and "book review", provided that they are prepared in accordance with the guidelines of the journal. Manuscripts submitted to our journal for evaluation should not have been previously published, accepted for publication, and not in the process of being evaluation for publication. The responsibility of the manuscripts that are in the process of evaluation and the published articles belongs to the author(s).

AUJSS was published both in print and online until the first issue of 2019. Since the 2nd issue of 2019, our journal has been published online only. The evaluation process is conducted electronically by double-blind peer-review method. Our journal publishes scientific articles in the fields of economics, business, finance, social policy and labor relations, public administration, political science and international relations, behavioral sciences, law, history, art history, archeology, Turkish language and literature, sociology, philosophy, open and distance learning, communication sciences.

AÜSBD’de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi’ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yunusemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr
web: <https://dergipark.org.tr/pub/ausbd>

Editör / Editor

Saime ÖNCE

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: sonce@anadolu.edu.tr

Teknik Editör / Technical Editor

Gülgün BULUT

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey

Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1275

Faks/Fax: +90 222 335 08 95

e-posta/e-mail: gbulut@anadolu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ayşegül Asuman AKDOĞAN (Erciyes Üniversitesi)
Abdullah YALAMAN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bayram Zafer ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Ender GEREDE (Eskişehir Teknik Üniversitesi)
Evrin GENÇ KUMTEPE (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet FIRAT (Anadolu Üniversitesi)
Yavuz AKBULUT (Anadolu Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Aytül Ayşe CENGİZ (Anadolu Üniversitesi)
Aras BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Aziz Arman KARAGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Baki DUY (Anadolu Üniversitesi)
Banu UÇKAN HEKİMLER (Anadolu Üniversitesi)
Bedia Yelda OLCAY UÇKAN (Anadolu Üniversitesi)
Demet KURTOĞLU TAŞDELEN (Anadolu Üniversitesi)
Erkan ÖZATA (Anadolu Üniversitesi)
Erkan YÜKSEL (Anadolu Üniversitesi)
Feritah ALANYALI (Anadolu Üniversitesi)
Fikret ÇELİK (Anadolu Üniversitesi)
Hakan SEZEREL (Anadolu Üniversitesi)
Kemal YAKUT (Anadolu Üniversitesi)
Mustafa Erkan ÜYÜMEZ (Anadolu Üniversitesi)
Mehmet Mahur TULUM (Anadolu Üniversitesi)
Meltem ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Mesude Canan ÖZTÜRK (Anadolu Üniversitesi)
Mine OYMAN (Anadolu Üniversitesi)
Özlem OKTAL (Anadolu Üniversitesi)
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN (Anadolu Üniversitesi)
Tolga AKKAYA (Anadolu Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editor

Ferdi BOZKURT (Anadolu Üniversitesi)
Harun SERPİL (Anadolu Üniversitesi)

Görsel Tasarım ve Dizgi / Graphic Design & Typeset

Gülgün BULUT (Anadolu Üniversitesi)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi

Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi

Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi

Ali Resül USUL - Anadolu Üniversitesi

B. Yelda UÇKAN- Anadolu Üniversitesi

Betül DEMİRCİ - Anadolu Üniversitesi

Bülent AÇMA- Anadolu Üniversitesi

C. Hakan AYDIN - Anadolu Üniversitesi

C. Hakan KAĞNİCİOĞLU- Anadolu Üniversitesi

Cengiz YILMAZ - Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Deniz KAĞNİCİOĞLU - Anadolu Üniversitesi

Deniz TAŞCI- Anadolu Üniversitesi

E. Nezh ORHON - Anadolu Üniversitesi

Elif TEKİN İFTAR - Anadolu Üniversitesi

Ergün KAYA- Anadolu Üniversitesi

Erinç YELDAN - Bilkent Üniversitesi

Erol KUTLU- Anadolu Üniversitesi

F. Zeynep ÖZATA - Anadolu Üniversitesi

Fatih TEMİZEL - Anadolu Üniversitesi

H. Zümrüt TONUS- Anadolu Üniversitesi

Hakan KARAKEHYA- Anadolu Üniversitesi

Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi

Halit Turgay ÖNALAN - Anadolu Üniversitesi

H. Rafet YÜNCÜ – Anadolu Üniversitesi

Hüseyin Sabri ALANYALI – Anadolu Üniversitesi

İbrahim KAYA - Anadolu Üniversitesi

John GRAHL - Middlesex University

Kurtuluş KARAMUSTAFA - Kayseri Üniversitesi

Mehmet Şükrü AKDOĞAN - Erciyes Üniversitesi

Mesut AYGÜN - Anadolu Üniversitesi

Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi

Michael BASIL - University of Lethbridge

Michael J. BAKER - University of Strathclyde

Meryem AKOĞLAN KOZAK- Anadolu Üniversitesi

Nezh VARGAN- Anadolu Üniversitesi

Nuray TOKGÖZ - Anadolu Üniversitesi

Oktay EMİR – Anadolu Üniversitesi

Philip J. KITCHEN - Brock University

Selami SEZGİN - Anadolu Üniversitesi

Selim BAŞAR- Anadolu Üniversitesi

Süleyman SÖZEN - Anadolu Üniversitesi

Şehmuz BALOĞLU - University of Nevada

Tony ROYLE - National University of Ireland

Turgut TOK - Pamukkale Üniversitesi

Tyler COWEN - George Mason University

Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi

Editörden...

Çok değerli araştırmacılar ve okurlar merhabalar,

2022 yılının dördüncü ve son sayısında da sizlerle birlikte olmaktan mutluyuz, gururluyuz. Şu anda okuduğunuz sayımızda yer alan yazılar ile bu zamanların sizler için verimli bir yıl olmasını diliyoruz. Görüldüğü üzere önceki sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda da çok geniş bir yelpazede, niceliğinden ziyade niteliği ile öne çıkan bir içerik sunuyoruz.

Tahmin edersiniz ki bu yayının sizlere ulaşmasında pek çok kişinin katkısı ve emekleri yer almaktadır. Değerli yazar ve araştırmacılarımızın çalışmalarını diğer araştırmacı ve okuyucularla buluşturmak için özenli ve özverili çalışmalarıyla dergiye katkı sağlayan alan editörlerimize, hakemlerimize, yayın ve danışma kurullarımıza çok teşekkür ediyoruz. Büyük emeklerle hazırlanmış çalışmalarını dergimize sunan yazarlarımıza ve dergimiz okuyucularına da çok teşekkürler. Ayrıca makalelerin ilgili okuyucu kitlesi ile buluşmasını sağlayan Teknik Editörümüz Gülgün Bulut da özel bir teşekkürü hakediyor.

Tüm sayılarımızda olduğu gibi, bu sayımızdaki makalelerin de bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacağına yürekten inanıyorum. Bir sonraki sayımızda görüşünceye dek sağlıklılıkla kalın, esen kalın.

Sevgi ve Saygılarımla...

Prof. Dr. Saime ÖNCE

From the Editor...

Dear researchers and readers,

We are very pleased and proud to be with you in the fourth and last issue of 2022. We wish these times turn into a productive year for you with the help of the articles in the issue you are reading now. As you see, in this issue, as in our previous issues, we present a wide range of content that stands out for its quality rather than its quantity.

As you reckon, many people have helped in getting this publication to you. I would like to thank to everyone; the field editors, referees, editorial and advisory boards and many others who contributed to the journal with their attentive and self-sacrificing work in order to bring the work of our valuable writers and researchers together with the other researchers and readers. I would like to thank to all of the authors who have sent their works that are prepared with great efforts and to the readers of our journal. Special thanks to our technical editor Gülgün Bulut, who made the articles meet with the readers.

As in all our issues, I strongly believe that the articles in this issue will contribute to scientific knowledge. We hope to meet you all in our next issue.

Love and respect...

Prof. Dr. Saime ÖNCE

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Borsa İstanbul Pay Endekslerinde Diğer Ocak, Şubat ve Ağustos Ayları Etkisi

The Other January, February, and August Effects on Borsa İstanbul Stock Indices

Nasif ÖZKAN - Emin ZEYTİNOĞLU 1047-1062

Araştırma Makalesi / Research Article

Metaverse Teknolojisinin Gelecekte Turizm Sektörüne Olası Etkilerini

Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma

A Study to Determine the Possible Effects of Metaverse Technology on the Tourism Sector in the Future

Fatih ERCAN 1063-1092

Araştırma Makalesi / Research Article

Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyüme ile Çocuk Sağlığı İlişkisi:

Yeni Sanayileşen Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz

The Relationship between International Trade and Economic Growth and Child Health: An Empirical Analysis for Newly Industrialized Countries

Muhyettin ERDEMLİ - Hüseyin ÇELİK 1093-1108

Araştırma Makalesi / Research Article

Ticaret ve Sanayi Odalarında Üye İlişkileri Yönetimi ve Bilişim

Teknolojilerinin Sürece Katkıları

Member Relations Management in Chambers of Commerce and Industry and Contributions of Information Technologies to the Process

Osman USLU 1109-1128

Derleme / Review

A Pattern of Social Support for Pandemics and Crisis Periods: Vefa Social

Support Groups; Türkiye-Isparta Province Example

Pandemi ve Kriz Dönemleri İçin Bir Toplumsal Destek Modeli: Vefa Sosyal Destek Grupları; Türkiye-Isparta İli Örneği

Ertuğrul BAYER - Ramazan ERDEM - Dilruba İZGÜDEN

Mehmet CENGİZ - Abdil LORCU 1129-1150

Derleme / Review**Yeni Bir Dijital Varlık Olarak NFT: Pazarlama Dünyasındaki Yeri Üzerine Değerlendirmeler**

NFT As a New Digital Asset: Evaluations About its Place in the Marketing World

Sevgi Ayşe ÖZTÜRK 1151-1164

Araştırma Makalesi / Research Article**İngilizlerin Petrol Özelinde İran'daki Yerel Aşiretlerle Kurduğu İlişkiler**

The Relations Established by the British with the Local Tribes in Iran in Particular for Oil

Alper YILDIRIM 1165-1180

Araştırma Makalesi / Research Article**Restricted Influence Over the Black Sea: The Limitations of the European Union's Role**

Karadeniz Üzerinde Kısıtlı Etki: Avrupa Birliği'nin Rolündeki Sınırlandırıcı Faktörler

Rabia İNLEYEN 1181-1198

Derleme / Review**İdeoloji ve İdeolojilerin Sistemik Analizi: Michael Freeden'in Morfolojik Yaklaşımı**

Ideology and Systematic Analysis of Ideologies: Michael Freeden's Morphological Approach

Mehmet Said KAYA 1199-1220

Araştırma Makalesi / Research Article**Do Subjective Norms and Willingness to Overpay Have an Effect on the Intention to Use Renewable Energy Sources?**

Sübjektif Normlar ve Fazla Ödeme İsteği Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Kullanma Niyetini Etkiler mi?

Aslı ERGENEKON ARSLAN 1221-1254

Araştırma Makalesi / Research Article**Examining the Presence of Balloons in Turkey's House Prices**

Türkiye Konut Fiyatlarında Balon Varlığının İncelenmesi

Eda YALÇIN KAYACAN 1255-1272

Araştırma Makalesi / Research Article**Sinemanın Gerçeklik ile İlişisine Post-Truth İzdüşümler: Family Romance, LLC**

Post-Truth Projections to the Cinema-Reality: Family Romance, LLC

Mahmut CERAN 1273-1296

Araştırma Makalesi / Research Article

Sosyal Araştırmaların Niteliğini Değerlendirmede Bütüncül Bir Çerçeve:

Toplam Araştırma Hatası

A Holistic Framework for Evaluating the Quality of Social Surveys:

Total Survey Error

Melike SARAÇ 1297-1312

Araştırma Makalesi / Research Article

Empirical Analysis of Risk Taking, Investment Efficiency and Diversification in

Turkish Defined Contribution Pension Plans

Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Sistemi Yatırımcı Portföylerinin Risk Alma, Yatırım

Etkinliği ve Çeşitlendirmesinin Ampirik Analizi

Güzhan GÜLAY – Korkmaz ERGUN – Yaşar ERSAN 1313-1330

Borsa İstanbul Pay Endekslerinde Diğer Ocak, Şubat ve Ağustos Ayları Etkisi ¹

Nasıf ÖZKAN ² - Emin ZEYTİNOĞLU ³

Başvuru Tarihi: 29.07.2022

Kabul Tarihi: 21.09.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, altı Borsa İstanbul Pay Endeksinde diğer Ocak, Şubat ve Ağustos ayı etkisinin varlığını araştırmaktadır. Bu kapsamda Ocak, Şubat ve Ağustos aylarında oluşan endeks getirilerinin, gelecek 11 aylık elde tutma dönemi getirilerini tahmin edip edemediği analiz edilmektedir. Analiz için endekslerin Ocak 1991 ile Ocak 2022 tarihleri arasındaki aylık fazla getiri verileri kullanılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, Borsa İstanbul Pay Endekslerinde diğer Ocak ve Ağustos ayı etkileri yoktur. Ancak diğer Şubat ayı etkisinin varlığına dair kanıtlar gösterilmektedir. Buna göre, ilgili endeksin Şubat ayı fazla getirisi ile Şubat ayından sonra oluşan 11 aylık elde tutma dönemi getirisi aynı yönde hareket etmektedir. Ayrıca endekslerin Şubat ayından sonraki 11 aylık elde tutma dönemi getirileri BIST 100 Endeksinin Şubat ayı fazla getirileriyle de açıklanabilmektedir. Bu bağlamda, yatırımcılar ve portföy yöneticileri piyasa öngörülerini ve yatırım stratejilerini oluşturmak için pozitif veya negatif Şubat ayı fazla getirilerini kullanabilir ve piyasada fazla getiriler elde edebilir.

Anahtar Kelimeler: Takvimsel Anomaliler, Ocak Ayı Barometresi, Piyasa Anomalileri, Diğer Ay Etkisi

Atıf: Özkan, N. ve Zeytinoglu, E. (2022). Borsa İstanbul Pay Endekslerinde diğer Ocak, Şubat ve Ağustos ayları etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1047-1062.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, nasifoalkan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2612-6368

³ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü, emin.zeytinoglu@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4211-8985

The Other January, February, and August Effects on Borsa Istanbul Stock Indices

Nasıf ÖZKAN⁴ - Emin ZEYTİNOĞLU⁵

Submitted by: 29.07.2022

Accepted by: 21.09.2022

Article Type: Research Article

Abstract

This study investigates the existence of other January, February, and August effects in six Borsa Istanbul Stock Indices. In this context, we analyzed whether the index returns in January, February, and August can predict the subsequent 11-month holding period returns. We used indices' monthly excess return data for the analysis between January 1991 and January 2022. According to the findings, there are no other January and August effects on Borsa Istanbul Stock Indices. On the other hand, there is evidence for the existence of the other February effect. Accordingly, the February excess return of the relevant index and the 11-month holding period return after February move in the same direction. In addition, the February excess returns of the BIST 100 Index can also explain the 11-month holding period returns of the indices after February. In this context, investors and portfolio managers can use positive or negative February excess returns to create market forecasts and investment strategies and obtain excess returns in the market.

Keywords: Calendar Anomalies, The January Barometer, Market Anomalies, The Other Month Effect

⁴ Kutahya Dumlupınar University Kutahya Faculty of Applied Science Finance and Banking Department, nasifoalkan@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2612-6368

⁵ Kutahya Dumlupınar University Kutahya Faculty of Applied Science Accounting and Finance Management Department, emin.zeytinoglu@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4211-8985

Giriş

Etkin piyasalar hipotezi uyarınca yatırımcılar, finansal piyasalarda anormal getiriler elde etmek için kamuya açık bilgileri kullanmamalıdır. Bunun temel nedeni, menkul kıymet fiyatlarının piyasada var olan tüm bilgileri yansıttığı görüşüdür (Moller ve Zilca, 2008). Fama (1970) etkin piyasalar hipotezini ortaya koyduktan sonra, finansal piyasalarda görülen mevsimsel anomaliler birçok çalışma tarafından araştırılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, finansal piyasalarda bazı günlerin, haftaların ve ayların diğer günlere, haftalara ve aylara kıyasla önemli ölçüde daha yüksek ya da düşük getiri sağlayıp sağlamadığı hem ulusal hem de uluslararası piyasalarla ilgili çalışmalarda ortaya koyulmuştur (Akbalık ve Özkan, 2017; AYTEKİN ve SAKARYA, 2014; KARAN ve UYGUR, 2001; HAUG ve HIRSCH, 2006; KATO ve SCHALLHEIM, 1985). En çok araştırılan anomalilerden biri olan haftanın günü etkisinde Cross (1973) ve French (1980), S&P 500 Endeksinde özellikle pazartesi günü ortalama getirilerinin, haftanın diğer günlerinin ortalama getirilerinden önemli ölçüde daha düşük olduğunu ve pazartesi getirilerinin genel olarak negatif olduklarını göstermiştir. Mevsimsel anomalilerden en iyi bilinen ve literatürde etraflıca araştırılan bir diğer anomali ise Ocak ayı anomalisidir. Bu anomaliye göre, Ocak ayı pay piyasalarında yatırımcılara yılın diğer aylarından kayda değer şekilde daha yüksek getiri sağlamaktadır (Haugen ve Jorion, 1996; Thaler, 1987; Rozeff ve Kinney Jr., 1976).

Finansal piyasalarda Ocak ayı getirilerine odaklanarak ortaya çıkarılan bir başka anomali daha bulunmaktadır. Cooper, McConnell ve Ovtchinnikov (2006), bu anomaliyi Ocak ayı anomalisinden ayırt edebilmek için diğer Ocak ayı etkisi olarak adlandırmaktadır. Diğer Ocak ayı etkisine göre, Ocak ayında oluşan borsa getirileri, yılın geri kalan on bir ayındaki getirilerin güçlü bir göstergesidir. Bu nedenle Ocak ayında oluşan getiriler kullanılarak finansal piyasalarda yatırım stratejileri oluşturmak mümkün olabilmektedir. Bunu desteklemek için Cooper ve diğerleri (2006), diğer Ocak ayı etkisinin borsa yatırımcılarınca Amerika Birleşik Devletleri (ABD) piyasalarında en az 1973 yılından bu yana bir rehber olarak kullanıldığını ve finans basınında bu etkinin düzenli bir şekilde yatırım stratejisi olarak öne çıkarıldığını ifade etmektedir. Darrat, Li ve Chung (2013) ve Özkan ve Zeytinoğlu (2018) gibi araştırmacılar da Ocak ayının yanı sıra yılın diğer aylarına ilişkin borsa getirilerinin yatırım stratejisi olarak kullanılıp kullanılmayacağını araştırmaktadır. Bu nedenle yazarlar, diğer Ocak ayı etkisi yerine diğer ay etkisi kavramını ön plana çıkarmaktadır. Darrat ve diğerleri (2013), özellikle Şubat ve eylül gibi Ocak ayı dışında kalan ayların daha güçlü etkilerinin olduğunu öne sürmektedir. Özkan ve Zeytinoğlu (2018) ise Şubat ve Ağustos aylarına ilişkin etkileri ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Cooper ve diğerleri (2006) tarafından ABD piyasalarında incelenen diğer Ocak ayı etkisi ile Özkan ve Zeytinoğlu (2018) tarafından Borsa İstanbul'da (BIST) öne sürülen diğer Şubat ve Ağustos ayı etkisine odaklanılmaktadır. Çalışmada diğer Ocak, Şubat ve Ağustos ayı etkilerinin varlığı altı BIST Pay Endeksi (BIST 100, BIST 30, BIST Tüm, BIST Hizmetler, BIST Mali ve BIST Sınai) için araştırılmaktadır. Bu nedenle ilgili endekslerin Ocak 1991 ile Ocak 2022 tarihleri arasındaki aylık verileri kullanılmıştır. Çalışmayı Özkan ve Zeytinoğlu (2018)'den ayıran en önemli farklar; örnekleme eklenen diğer pay ve sektör endeksleri ile metodolojik olarak bağımsız iki örnek t-testi yerine çeşitli regresyon modellerinin kullanılmasıdır. Böylece bir anlamda Özkan ve Zeytinoğlu (2018)'in BIST 100 Endeksi için elde ettiği bulguların kritiği de yapılmaktadır. Ayrıca, yazarların ileri sürdüğü Şubat ve Ağustos ayı etkilerinin diğer pay endekslerindeki varlığı da tartışılmaktadır. Çalışmada elde edilen bulguların, Borsa İstanbul Pay Piyasasına yatırım yapan bireysel yatırımcıların ve portföy yöneticilerinin yatırım stratejileri oluşturabilmeleri ve piyasa üzerinde getiriler elde edebilmeleri için önem arz ettiği ileri sürülebilir. Ayrıca, sermaye artırımına gidecek şirketler de çalışma sonuçlarına göre sermaye artırımını yapma ya da yapmama kararı alabilir.

Çalışma altı bölüme ayrılmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde alanyazın taraması yapılmaktadır. Üçüncü bölümde, analizlerde kullanılan veri seti ve getirilerin hesaplama yöntemleri açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde, çalışmanın metodolojisine yer verilmektedir. Beşinci bölümde ise, BIST Pay Endekslerinde diğer Ocak, Şubat ve Ağustos ayı etkileri için elde edilen ampirik bulgular sunulmaktadır. Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

Literatür Taraması

Fama (1970), etkin piyasayı varlık fiyatlarının piyasadaki mevcut tüm bilgileri tam olarak yansıttığı bir piyasa olarak tanımlamaktadır. Buna paralel olarak, Jensen (1978) de etkin bir piyasada bir bilgi kümesini kullanarak ekonomik bir kazanç elde etmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan 1980'lerden sonra yapılan çalışmalar, etkin piyasaları sorgular bir nitelik kazanmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda, teori ile örtüşmeyen ve anomali olarak adlandırılan bazı gözlemler ortaya çıkmıştır (Thaler, 1987). Bu anomalilere göre, piyasalarda varlık fiyatları yanlış oluşmuş olabilir ve yatırımcılar çeşitli stratejiler uygulayarak bu yanlış fiyat oluşumlarından yararlanıp anormal getiriler elde edebilir. En yaygın bilinen anomaliler arasında mevsimsel ya da takvimsel anomaliler gelmektedir. Bu anomaliler göre, yılın belirli aylarında, haftanın belirli günlerinde, tatil günlerinin öncesinde veya sonrasında ya da yılsonlarında fiyatlar tesadüfi olarak hareket etmemekte ve getirilerde farklılıklar oluşabilmektedir. Mevsimsel anomaliler içinde en çok araştırılan anomali Ocak ayı anomalisidir. Bu anomaliye göre paylar Ocak ayında, diğer ayların getirilerine kıyasla daha yüksek getiriler sağlamaktadır. Cooper ve diğerleri (2006) ise Ocak ayı anomalisinden farklı olarak, Ocak ayı getirilerinin geleceği tahmin etme gücünü göstermiştir. Yazarlar bu anomaliyi Ocak ayı anomalisinden ayırt edebilmek için anomaliye diğer Ocak ayı etkisi adını vermiştir.

Cooper ve diğerleri (2006)'nın ABD piyasaları için Ocak 1940'tan Aralık 2003'e kadar elde ettikleri sonuçlar, pozitif Ocak ayı getirilerini izleyen on bir aylık elde tutma dönemi getirilerinin, negatif Ocak ayı getirilerini izleyen on bir aylık elde tutma dönemi getirilerinden ortalama olarak daha yüksek olduğunu göstermektedir. Özkan ve Zeytinoğlu (2018) de benzer bir durumun BIST 100 Endeksinde Şubat ve Ağustos ayları için geçerli olabileceğini savunmaktadır. Bu nedenle de BIST Pay Endekslerinde Ocak, Şubat ve Ağustos ayı getirilerinin, sonraki on bir aylık elde tutma dönemi getirilerini tahmin edebilme gücüne sahip olup olmadığı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer bu sorunun cevabı "evet" ise pay piyasasında bu etkiler kullanılarak alım/satım stratejileri oluşturulabilir ve bu stratejiler aracılığıyla piyasada fazla getiriler elde edilebilir. Bu stratejileri Ocak ayı için araştıran Cooper, McConnell ve Ovtchinnikov (2010), pay piyasasında pozitif Ocak ayı getirilerini takiben uzun pozisyon, negatif Ocak ayı getirilerini takibense kısa pozisyon alıp hazine bonolarına yatırım yapmanın en yüksek fazla getiri sağlayan stratejilerden biri olduğunu ileri sürmektedir. Benzer bir şekilde Sturm (2009), özellikle ABD başkanlık seçimi döngülerinde, Ocak ayında oluşan getirilerin gelecek aylarda gerçekleşecek pay getirilerini öngörmede daha anlamlı ve yüksek bir tahmin gücüne sahip olduğunu savunmaktadır.

Finansal piyasalarda diğer Ocak ayı etkisinin varlığı konusunda olumsuz görüşler bildiren çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Marshall ve Visaltanachoti (2010), diğer Ocak etkisine dayalı bir işlem stratejisinin, piyasada uygulanacak çok basit bir al ve elde tut stratejisinden daha iyi bir performans sergileyemediğini belirtmektedir. Ayrıca birçok çalışma, ulusal ve uluslararası piyasalarda diğer Ocak ayı etkisinin varlığını destekleyen bulgular ortaya koyamamaktadır (Özkan ve Zeytinoğlu, 2018; Patel, 2014; Darrat ve diğerleri, 2013; Easton ve Pinder, 2007; Bohl ve Sun 2010; Stivers, Sun ve Sun, 2009). Bu bulgular araştırmacıları, diğer Ocak ayı etkisinin yalnızca ABD finansal piyasalarına özgü bir anomali olduğu, diğer ulusal ve uluslararası piyasalar için bu anomalinin varlığı hakkında genelleme yapılamayacağı görüşüne ulaştırmaktadır (Özkan ve Zeytinoğlu, 2018). Çalışmalarda elde edilen bulgular, Ocak ayı dışındaki diğer ayların da kendinden sonraki

on bir aylık al-tut getirilerini tahmin etme gücüne sahip olabileceğini göstermektedir. Easton ve Pinder (2007), uluslararası piyasalarda Ocak ayı haricindeki 11 ayın 8'inin ve özellikle de nisan ayının daha güçlü bir etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Darrat ve diğerleri (2013) ise ABD piyasasında Şubat ve eylül ayı etkilerinin olduğunu ve Ocak ayı etkisinin araştırmalarda kullanılan veri setinin kapsamına ve uzunluğuna göre değişebileceğini ileri sürmektedir.

Veri Seti

Çalışmada kullanılan BIST Pay Piyasası ve faiz oranı verileri Ocak 1991 ile Ocak 2022 tarihleri arasında kapsamaktadır. Tablo 1'de çalışmada analiz edilen BIST Pay Endeksleri ve bu endekslerin veri setine ilişkin örneklem dönemi sunulmaktadır. Buna göre, 374 ay ile en yüksek veri sayısı BIST 100, BIST Mali ve BIST Sınai Endekslerine aittir. BIST 30, BIST Tüm ve BIST Hizmetler Endekslerine ilişkin verilerin sayısı ise 302 aydır. Endekslerin farklı veri uzunluğuna sahip olmasının temel nedeni, endeks hesaplamalarındaki başlangıç tarihleridir⁶. Araştırmanın Tablo 1'de sunulan BIST Pay Endeksleriyle yürütülmesinin sebebi, BIST'te hesaplanan diğer endekslere ilişkin aylık gözlem sayısının kısıtlı olmasıdır. Stivers ve diğerleri (2009), diğer Ocak ayı etkisi araştırılırken uzun bir zaman serisiyle çalışılmasının, araştırmanın istatistiksel gücünü artıracakını vurgulamaktadır. Bu bağlamda yazarlar, analizlerde minimum 25 yıllık veya daha fazla aylık getiri serileri ile çalışılmasının uygun olacağını belirtmektedir.

Tablo 1

Araştırmada İncelenen BIST Pay Endeksleri ve Veri Seti Aralığı

Endeksler	Örneklem Dönemi	Gözlem Sayısı (ay)
BIST 100	Ocak 1991 - Ocak 2022	374
BIST 30	Ocak 1997 - Ocak 2022	302
BIST Tüm	Ocak 1997 - Ocak 2022	302
BIST Hizmetler	Ocak 1997 - Ocak 2022	302
BIST Mali	Ocak 1991 - Ocak 2022	374
BIST Sınai	Ocak 1991 - Ocak 2022	374

BIST Pay Endekslerine ilişkin veriler, <https://tr.investing.com/> internet sitesinden alınmıştır. Endekslerin başlangıç değerlerini elde etmek içinse, BIST internet sitesinde yayınlanan "BIST Pay Endeksleri Kodları ve Başlangıç Değerleri" dosyasına başvurulmuştur⁷. Çalışmada fazla getirileri (excess returns) hesaplamak için kullanılan risksiz faiz oranı, iç borçlanma araçlarının yıllık ortalama bileşik faiz oranıdır. Özkan ve Zeytinoglu (2018)'in çalışmasına paralel olarak, bu oranlardan aylık faiz oranları hesaplanmıştır. Faiz oranı verileri ise T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın yayınladığı ekonomik göstergeler istatistiklerinden elde edilmiştir⁸. Herhangi bir "i" BIST Pay Endeksinin "t" ayındaki normal getirileri (raw returns - $R_{i,t}$), ilgili "i" BIST pay endeksinin "t" ayındaki kapanış fiyatının ($P_{i,t}$), "i" BIST pay endeksinin "t-1" ayındaki kapanış fiyatına ($P_{i,t-1}$) bölünüp doğal logaritmasının alınmasıyla (ln) Eşitlik (1)'de gösterilen formül kullanılarak hesaplanmıştır:

$$R_{i,t} = \ln \left(\frac{P_{i,t}}{P_{i,t-1}} \right) \quad (1)$$

⁶ BIST30, BIST Tüm ve BIST Hizmetler Endeksleri 27.12.1996 tarihinde hesaplanmaya başlanmıştır.

⁷ <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/44/bist-pay-endeksleri>

⁸ <https://www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler>

Herhangi bir “i” BIST Pay Endeksinin “t” ayındaki fazla getirileri ($ER_{i,t}$), Eşitlik (2)’de gösterilen formülden yararlanılarak hesaplanmıştır. Bu formülde, Eşitlik (1)’de hesaplanan “i” BIST pay endeksinin “t” ayındaki normal getirisinden ($R_{i,t}$), “t” ayındaki risksiz faiz oranı ($R_{f,t}$) çıkarılmaktadır.

$$ER_{i,t} = R_{i,t} - R_{f,t} \quad (2)$$

BIST Pay Endekslerinin veri seti kapsamındaki herhangi bir Ocak ayından sonra 11 aylık al-tut getirilerini hesaplamak içinse Eşitlik (3)’te yer alan formül kullanılmıştır⁹. Bu formülde, $BHR_{i,t}$, “i” BIST Pay Endeksinin “t” yılının Ocak ayından sonra Şubat ayından aralık ayına 11 ay boyunca elde tutulması ile sağlayacağı al-tut getirisini, $ER_{i,t+1}$ ise; “i” BIST pay endeksinin “t+1” ayındaki fazla getirisini göstermektedir.

$$BHR_{i,t} = \prod_{t=1}^k (1 + ER_{i,t+1}) - 1 \quad (3)$$

Yöntem

Çalışmada öncelikle BIST Pay Endeksi getirilerinde diğer Ocak ayı etkisine benzer bir olayın görülüp görülmeği araştırılmaktadır. Bu nedenle ilk olarak, örnekleimde bulunan 6 endeksin her birinde diğer Ocak ayı etkisinin varlığı Cooper ve diğerleri (2006)’nın yaklaşımı ile test edilmektedir. Bu yaklaşımı uygulamak için Eşitlik (4)’teki regresyon modeli kullanılmıştır.

$$BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i J_{i,t} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Eşitlik (4)’te yer alan $BHR_{i,t}$ Eşitlik (3) yardımıyla hesaplanmıştır ve “i” pay endeksinin “t” yılında Şubat ayından aralık ayına kadar 11 aylık al-tut getirisini ifade etmektedir. $J_{i,t}$ kukla değişkeni ise “i” pay endeksi için “t” yılı Ocak ayı fazla getirisi pozitif olduğunda 1, negatif olduğunda 0 değerini almaktadır. Bu regresyon modelinde yer alan β katsayısının sıfırdan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığı test edilmiştir. Eğer β katsayısı, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ise bu durum diğer Ocak ayı etkisi için bir kanıt olarak kabul edilebilir. Ayrıca β katsayısı, analiz edilen “i” pay endeksinin pozitif ve negatif Ocak ayları getirileri arasındaki getiri farkı olarak da yorumlanmaktadır.

Stivers ve diğerleri (2009), sadece kukla değişken kullanılarak gerçekleştirilecek bir analizin potansiyel olarak bazı yararlı bilgilerin kaybolması gibi bir dezavantaja sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda yazarlar, Ocak ayı kukla değişkeni yerine bağımsız değişken olarak Ocak ayı fazla getirilerinin kullanıldığı Eşitlik (5)’te yer alan regresyon modelini de analizlerde kullanmayı önermektedir.

$$BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i ER_{i,t} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Eşitlik (5)’te yer alan regresyon modelinde $ER_{i,t}$, “i” pay endeksinin “t” yılı Ocak ayı fazla getirisiyken modeldeki diğer terimler Eşitlik (4)’te açıklandığı gibidir. Bu regresyon modeli çalıştırıldığında, β katsayısının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif çıkması, 11 aylık al-tut getirisi ile Ocak ayı fazla getirisinin aynı yönde hareket ettiğini gösterir. Elde edilen bu bulgu da pay endekslerinde diğer Ocak ayı etkisinin varlığını kanıtlamanın başka bir yolu olarak görülebilir.

⁹ Şubat (Ağustos) ayından sonra elde edilecek 11 aylık al-tut getirisi, “t” yılının mart (eylül) ayından “t+1” yılının Ocak (temmuz) ayına kadar geçen sürede gerçekleşmektedir.

Ampirik Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2, analize dâhil edilen çeşitli BIST Pay Endekslerine ilişkin aylık fazla getirilerin özet istatistiklerini göstermektedir. İncelenen dönemde aylık ortalama fazla getirilerin tümü negatiftir ve sıfıra yakındır. Bu ortalama getiriler, BIST Mali Endeksinde -%0,71; BIST Tüm Endeksinde -%0,43 arasında değişmektedir. Aylık standart sapma değerleri en düşük BIST Hizmetler Endeksi için %10,41 ve en yüksek BIST Mali Endeksi için %13,65'tir.

Tablo 2

Borsa İstanbul Pay Endekslerinin Aylık Fazla Getirileri İçin Tanımlayıcı İstatistikler

Endeksler	Ortalama	Std. Sapma	Min.	Maks.	ABD Piyasası ile Korelasyon
BIST 100	-0,0069	0,1208	-0,5545	0,5288	0,3746
BIST 30	-0,0044	0,1177	-0,5430	0,5277	0,4564
BIST Tüm	-0,0043	0,1110	-0,5530	0,5257	0,4698
BIST Hizmetler	-0,0061	0,1041	-0,4987	0,4521	0,3937
BIST Mali	-0,0071	0,1365	-0,5504	0,5620	0,3710
BIST Sınai	-0,0053	0,1123	-0,5839	0,4753	0,3633

Tablo 2'de ayrıca altı BIST Pay Endeksi fazla getirilerinin örneklem döneminde S&P500 Endeksi fazla getirileri ile bu endeks fazla getirileri arasındaki korelasyonlar da sunulmaktadır. S&P500 Endeksi ile arasında en yüksek korelasyona sahip endeks BIST Tüm endeksi iken (0,4698), en düşük korelasyona sahip endeks BIST Sınai Endeksidir (0,3633). Bu korelasyonlar çok yüksek olmamakla birlikte BIST'te ABD kaynaklı ortaya çıkabilecek bir diğer Ocak, Şubat veya Ağustos ayı etkisinin araştırılması için önemli bir bilgi sunmaktadır.

Tablo 3

Borsa İstanbul Pay Endekslerinin Fazla Getirileri İçin Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	+ Getiri Sayısı	- Getiri Sayısı	Ort.	Std. Sapma	Min.	Maks.
<i>Panel A: Ocak Ayına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler</i>							
BIST 100	31	20	11	0,0200	0,1227	-0,2757	0,4345
BIST 30	25	15	10	0,0160	0,1344	-0,2893	0,4914
BIST Tüm	25	17	8	0,0206	0,1163	-0,2608	0,4080
BIST Hizmetler	25	14	11	0,0176	0,1078	-0,2129	0,3602
BIST Mali	31	20	11	0,0182	0,1347	-0,2969	0,4749
BIST Sınai	31	20	11	0,0278	0,1127	-0,2188	0,3850
<i>Panel B: Şubat Ayına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler</i>							
BIST 100	31	15	16	-0,0239	0,1467	-0,3629	0,3455
BIST 30	25	11	14	-0,0241	0,1164	-0,2499	0,3747
BIST Tüm	25	11	14	-0,0245	0,1098	-0,2654	0,3221
BIST Hizmetler	25	10	15	-0,0337	0,1148	-0,2348	0,2606
BIST Mali	31	14	17	-0,0281	0,1585	-0,3851	0,3834
BIST Sınai	31	17	14	-0,0171	0,1354	-0,3549	0,2490
<i>Panel C: Ağustos Ayına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler</i>							
BIST 100	30	10	20	-0,0516	0,1246	-0,5545	0,1507
BIST 30	24	7	17	-0,0633	0,1250	-0,5430	0,0766
BIST Tüm	24	7	17	-0,0600	0,1240	-0,5530	0,0785
BIST Hizmetler	24	7	17	-0,0606	0,1067	-0,4612	0,0551
BIST Mali	30	9	21	-0,0532	0,1491	-0,5504	0,4077
BIST Sınai	30	11	19	-0,0434	0,1246	-0,5839	0,1091

Tablo 3 Panel A, Panel B ve Panel C, BIST Pay Endekslerinin sırasıyla Ocak, Şubat ve Ağustos aylarına ilişkin fazla getirilerinin özet istatistiklerini raporlamaktadır. İncelenen dönemde BIST 100, BIST Mali ve BIST Sınai Endekslerinin toplam Ocak ayı gözlem sayısı 31 iken, BIST 30, BIST Tüm ve BIST Hizmetler Endekslerinin 25'tir¹⁰. Endekslerin pozitif getiri sağlayan Ocak ayı sayıları, negatif getiri sağlayan Ocak ayı sayılarından daha yüksektir. Örneğin BIST 100 Endeksi, ilgili dönemde 31 adet Ocak ayının 20'sinde pozitif getiri sağlarken, 11'inde negatif getiri sağlamıştır. Bu bağlamda, endekslere ilişkin Ocak ayı ortalama fazla getiriler de pozitif çıkmıştır. Bu oran BIST 100 Endeksinde %2; BIST 30 Endeksi için %1,6 arasında değişmektedir. Diğer taraftan endekslerin pozitif getiri sağlayan Şubat ve Ağustos ayı sayıları, negatif getiri sağlayan Şubat ve Ağustos ayı sayılarından daha küçüktür. Bu nedenle endekslerin Şubat ve Ağustos ayı ortalama fazla getirilerinin tümü negatiftir. Şubat ayı ortalama fazla getirileri, BIST Sınai Endeksinde -%1,71; BIST Hizmetler Endeksi için -%3,37 arasında değişmektedir. Ağustos ayı ise bu üç ay içinde endekslerin ortalama fazla getirilerin en düşük gözlemlendiği aydır. Endekslerin standart sapma değerleri Ocak, Şubat ve Ağustos ayları için ayrı ayrı karşılaştırıldığında, her bir ayda riski en düşük endeks BIST Hizmetler Endeksi, riski en yüksek endeks ise BIST Mali Endeksi olduğu görülür.

Borsa İstanbul Pay Endekslerinde Diğer Ocak Ayı Etkisinin Tahmini

Tablo 4'te BIST Pay Endekslerinde diğer Ocak ayı etkisinin varlığını araştıran regresyon modellerine ilişkin sonuçlar sunulmaktadır. Tablo 4 Panel A, altı farklı BIST Pay Endeksinin Eşitlik (4)'te yer alan regresyon modeli tahmin sonuçlarını raporlamaktadır. Panel A, pozitif veya negatif Ocak aylarını takip eden Şubat ayından aralık ayına kadar ki 11 aylık ortalama al-tut getirilerini ve bu getiriler arasındaki ortalama farkları göstermektedir. Bu fark değerleri, Eşitlik (4)'te yer alan regresyon modelinin β katsayısı sonuçlarıdır. Altı BIST Pay Endeksinden, BIST Hizmetler, BIST Mali ve BIST Sınai sektör endekslerine ait fark değerleri pozitifdir (sırasıyla 0,0861; 0,0093 ve 0,0034). Bunların içinden en büyük pozitif fark değerine sahip endeks ise BIST Hizmetler Endeksidir (0,0861). Ancak, BIST Pay Endekslerine ilişkin pozitif veya negatif fark değerlerinin bir başka ifadeyle regresyon modelindeki β katsayılarının hiçbirisi istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 4 Panel B, Eşitlik (5)'te yer alan ve açıklayıcı değişken olarak Ocak ayı fazla getirilerinin kullanıldığı regresyon modeli tahmin sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, BIST 30, BIST Hizmetler ve BIST Mali Endekslerinin β katsayıları pozitifken (sırasıyla 0,0573; 0,1174 ve 0,4546); BIST 100, BIST Tüm ve BIST Sınai Endekslerinin β katsayıları negatiftir (sırasıyla -0,0436; -0,1344 ve -0,4767). Ancak bu pozitif ve negatif β katsayılarının tamamı istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu sonuçlar, Tablo 4 Panel A'da Ocak ayı kukla değişkeninin bağımsız değişken olarak kullanıldığı regresyon modelinin sonuçlarıyla paraleldir.

Tablo 4'te yer alan sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, pozitif Ocak ayı fazla getirileri sonrasında Şubat ayından aralık ayına kadar elde edilen 11 aylık ortalama elde tutma getirilerinin, negatif Ocak ayı fazla getirilerini takiben elde edilen 11 aylık ortalama elde tutma getirilerden istatistiksel olarak farklı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, Cooper ve diğerleri (2006)'nın Amerikan piyasası için varlığını kanıtladığı diğer Ocak ayı anomalisinin BIST Pay Endekslerinde gözlemlenemediği ileri sürülebilir. Elde edilen bu sonuç, Özkan ve Zeytinoglu (2018)'in BIST 100 Endeksi verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmanın sonucuyla örtüşmektedir. Yine, Easton ve Pinder (2007)'nin 34 ülke pay piyasası; Stivers ve diğerleri (2009)'un 22 ülke pay piyasası ve Darrat ve diğerleri (2013)'ün de ABD piyasası için elde ettiği sonuçlarla paraleldir.

¹⁰ Analizin yapıldığı tarihte 2022 yılı Ağustos ayı verileri elde edilemediği için Ağustos ayı gözlem sayısı, Ocak ve Şubat ayları gözlem sayısından 1 eksiktir.

Tablo 4
Borsa İstanbul Pay Endekslerinde Diğer Ocak Ayı Etkisi

	Pozitif Ocak Ayları		Negatif Ocak Ayları		Fark (β)	p-değeri
	Getiriler	Gözlem	Getiriler	Gözlem		
<i>Panel A: $BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i J_{i,t} + \varepsilon_t$</i>						
BIST 100	-0,0676	20	-0,0353	11	-0,0323	0,8682
BIST 30	-0,0784	15	0,0315	10	-0,1100	0,5746
BIST Tüm	-0,0743	17	0,0453	8	-0,1197	0,5417
BIST Hizmetler	-0,0347	14	-0,1208	11	0,0861	0,5236
BIST Mali	-0,0361	20	-0,0421	11	0,0093	0,9690
BIST Sınai	-0,0488	21	-0,0522	10	0,0034	0,9850
<i>Panel B: $BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i ER_{i,j,t} + \varepsilon_t$</i>						
Endeksler	Sabit (α)	t-istatistiği	Eğim (β)	t-istatistiği	R-kare	
BIST 100	-0,0553	-1,0962	-0,0436	-0,0867	0,0001	
BIST 30	-0,0354	-0,5468	0,0573	0,1348	0,0003	
BIST Tüm	-0,0332	-0,5184	-0,1344	-0,2136	0,0012	
BIST Hizmetler	-0,0746	-1,3353	0,1174	0,1679	0,0015	
BIST Mali	-0,0443	-0,7182	0,4546	0,9297	0,0097	
BIST Sınai	-0,0366	-0,6758	-0,4767	-0,6816	0,0135	

$BHR_{i,t}$, Şubat ayından aralık ayına kadar geçen 11 aylık dönemde ilgili endeksin sağladığı al-tut getirisidir. $J_{i,t}$, kukla değişkendir ve ilgili endeksin Ocak ayı fazla getirisi pozitifse 1, değilse 0 değerini almaktadır. $ER_{i,j,t}$, ilgili endeksin Ocak ayı fazla getirisidir. Tabloda Newey–West değişen varyans ve otokorelasyon tutarlı t-istatistikleri raporlanmıştır.

Borsa İstanbul Pay Endekslerinde Diğer Şubat Ayı Etkisinin Tahmini

Tablo 5'te BIST Pay Endekslerinde diğer Şubat ayı etkisinin varlığını araştıran regresyon modellerine ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. Tablo 5 Panel A'da pozitif veya negatif Şubat aylarını takip eden mart ayından bir sonraki yılın Ocak ayına kadarki 11 aylık ortalama al-tut getirileri ve bu getiriler arasındaki ortalama farklar raporlanmaktadır. Altı BIST Pay Endeksinin tamamının fark değerleri pozitifdir. Ancak, bunların içinden sadece BIST Mali Endeksi %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı fark değerine sahiptir (0,3876). Diğer pay endekslerine ilişkin fark değerleri yani regresyon modelindeki β katsayılarının hiçbiri istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 5 Panel B'de açıklayıcı değişken olarak Şubat ayı fazla getirilerinin kullanıldığı regresyon modeli tahmin sonuçları sunulmaktadır. Bu sonuçlara göre, BIST 100 ve BIST Mali Endekslerinin β katsayıları %1 düzeyinde (sırasıyla 1,3458; 1,4391); BIST 30, BIST Tüm, BIST Hizmetler ve BIST Sınai Endekslerinin β katsayıları %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır (sırasıyla 1,6671; 1,7963; 1,3484 ve 1,3316). Bu bulgular, Tablo 5 Panel A'da Şubat ayı kukla değişkeninin bağımsız değişken olarak kullanıldığı regresyon modelinin sonuçlarıyla paraleldir ve istatistiksel olarak kayda değer ölçüde güçlü ve daha güvenilirdir. Tablo 5'te yer alan bu bulgular, Özkan ve Zeytinoğlu (2018)'in Borsa İstanbul'da Darrat ve diğerleri (2013)'ün ise ABD piyasalarında diğer Şubat ayı etkisinin olduğunu ileri süren çalışmalarıyla uyumludur.

Tablo 5
Borsa İstanbul Pay Endekslerinde Diğer Şubat Ayı Etkisi

	Pozitif Şubat Ayları		Negatif Şubat Ayları		Fark (β)	p-değeri
	Getiriler	Gözlem	Getiriler	Gözlem		
<i>Panel A: $BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i F_{i,t} + \varepsilon_t$</i>						
BIST 100	0,0582	15	-0,1485	16	0,2067	0,1671
BIST 30	0,0825	11	-0,1242	14	0,2067	0,2055
BIST Tüm	0,0851	11	-0,1045	14	0,1896	0,2553
BIST Hizmetler	0,0207	10	-0,0873	15	0,1080	0,4072
BIST Mali	0,1748	14	-0,2128	17	0,3876	0,0242
BIST Sınai	-0,0034	17	-0,0679	14	0,0645	0,6710
<i>Panel B: $BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i ER_{i,F,t} + \varepsilon_t$</i>						
Endeksler	Sabit (α)	t-istatistiği	Eğim (β)	t-istatistiği	R-kare	
BIST 100	-0,0164	-0,3682	1,3458***	2,8851	0,2291	
BIST 30	0,0069	0,1350	1,6671**	2,7079	0,2363	
BIST Tüm	0,0230	0,4472	1,7963**	2,4820	0,2355	
BIST Hizmetler	0,0013	0,0350	1,3484**	2,1765	0,2469	
BIST Mali	0,0027	0,0538	1,4391***	3,5556	0,2210	
BIST Sınai	-0,0098	-0,1987	1,3316**	2,1456	0,1930	

$BHR_{i,t}$, mart ayından diğer yılın Ocak ayına kadar geçen 11 aylık dönemde ilgili endeksin sağladığı al-tut getirisidir. $F_{i,t}$, kukla değişkendir ve ilgili endeksin Şubat ayı fazla getirisi pozitifse 1, değilse 0 değerini almaktadır. $ER_{i,F,t}$, ilgili endeksin Şubat ayı fazla getirisidir. Tabloda Newey–West değişen varyans ve otokorelasyon tutarlı t-istatistikleri raporlanmıştır. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Borsa İstanbul Pay Endekslerinde Diğer Ağustos Ayı Etkisinin Tahmini

BIST Pay Endekslerinde diğer Ağustos ayı etkisinin varlığını araştıran regresyon modellerine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da gösterilmektedir. Tablo 6 Panel A'da pozitif veya negatif Ağustos aylarını takip eden eylül ayından bir sonraki yılın temmuz ayına kadarki 11 aylık ortalama al-tut getirileri ve bu getiriler arasındaki ortalama farklar sunulmaktadır. Altı BIST Pay Endeksinden BIST Sınai Endeksi hariç diğer beş endeksin fark değerleri pozitifdir. Ancak, bu fark değerlerinden sadece BIST Mali Endeksinin fark değeri %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır (0,2604). Diğer pay endekslerine ilişkin fark değerlerinin (β katsayıları) tümü istatistiksel olarak anlamsızdır.

Açıklayıcı değişken olarak Ağustos ayı fazla getirilerinin kullanıldığı regresyon modeli tahmin sonuçları Tablo 6 Panel B'de raporlanmaktadır. Buna göre, BIST Pay Endekslerinden BIST Hizmetler (0,8165) ve BIST Sınai Endekslerinin (0,3516) β katsayıları sırasıyla %5 ve %10 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitifdir. Elde edilen bu bulgular, Tablo 6 Panel A'da raporlanan regresyon modelinin sonuçlarıyla büyük oranda paraleldir. Bu bağlamda, Özkan ve Zeytinoğlu (2018)'in Borsa İstanbul'da diğer Ağustos ayı etkisinin olduğunu ileri süren bulgular tamamıyla desteklenmemektedir.

Tablo 6
Borsa İstanbul Pay Endekslerinde Diğer Ağustos Ayı Etkisi

	Pozitif Ağustos Ayları		Negatif Ağustos Ayları		Fark (β)	p-değeri
	Getiriler	Gözlem	Getiriler	Gözlem		
<i>Panel A: $BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i A_{i,t} + \varepsilon_t$</i>						
BIST 100	-0,0321	10	-0,0708	20	0,0387	0,7148
BIST 30	0,0677	7	-0,0896	17	0,1573	0,1691
BIST Tüm	0,0762	7	-0,0759	17	0,1521	0,1940
BIST Hizmetler	0,0475	7	-0,0717	17	0,1193	0,2680
BIST Mali	0,1274	9	-0,1330	21	0,2604	0,0459
BIST Sınai	-0,0505	11	-0,0375	19	-0,0130	0,9005
<i>Panel B: $BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i ER_{i,A,t} + \varepsilon_t$</i>						
Endeksler	Sabit (α)	t-istatistiği	Eğim (β)	t-istatistiği	R-kare	
BIST 100	-0,0564	-1,2432	0,0291	0,0912	0,0002	
BIST 30	-0,0397	-0,7714	0,0631	0,1631	0,0010	
BIST Tüm	-0,0171	-0,3447	0,2404	0,7909	0,0135	
BIST Hizmetler	0,0125	0,3220	0,8165**	2,6065	0,1371	
BIST Mali	-0,0600	-1,1463	-0,0944	-0,2524	0,0018	
BIST Sınai	-0,0270	-0,6131	0,3516*	1,8033	0,0270	

$BHR_{i,t}$, eylül ayından diğer yılın temmuz ayına kadar geçen 11 aylık dönemde ilgili endeksin sağladığı al-tut getirisidir. $A_{i,t}$, kukla değişkendir ve ilgili endeksin Ağustos ayı fazla getirisi pozitifse 1, değilse 0 değerini almaktadır. $ER_{i,A,t}$, ilgili endeksin Ağustos ayı fazla getirisidir. Tabloda Newey-West değişen varyans ve otokorelasyon tutarlı t-istatistikleri raporlanmıştır. ** ve * sırasıyla %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Diğer Şubat Ayı Etkisi İç Piyasa Kaynaklı Mı, Dış Piyasa Kaynaklı Mı?

BIST Pay Endekslerinde diğer Şubat ayı etkisinin var olduğu sonucunu test etmek için aşağıdaki iki model her bir pay endeksi için tahmin edilmektedir.

$$BHR_{i,t} = \alpha + \beta_1 ER_{BIST100,F,t} + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$BHR_{i,t} = \alpha + \beta_1 ER_{SP500,F,t} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Eşitlik (6)'da $ER_{BIST100,F,t}$, piyasa portföyü olarak kabul edilen BIST 100 Endeksinin "t" yılı Şubat ayı fazla getirisidir. Bu değişken analize dâhil edilen beş BIST Pay Endeksi ile Türkiye sermaye piyasasını temsil eden BIST 100 Endeksi arasındaki ilişkileri kontrol etmek için regresyon modeline dâhil edilmiştir. Eşitlik (7)'de yer alan regresyon modelinin bağımsız değişkeni, $ER_{SP500,F,t}$, ABD sermaye piyasasını temsil eden S&P500 Endeksinin "t" yılı Şubat ayı fazla getirisidir. Bu değişken de ABD sermaye piyasası ile BIST Pay Endeksleri arasındaki muhtemel bağlantıları ortaya koymak için regresyon modeline alınmıştır. Çünkü Stivers ve diğerleri (2009)'un da ifade ettiği gibi ABD piyasasının aylık getirileri pek çok ülkenin aylık pay piyasası getirileriyle oldukça yüksek pozitif korelasyona sahiptir (S&P 500 Endeksinin fazla getirisi ile BIST Pay Endekslerinin fazla getirileri arasındaki korelasyonları görmek için Tablo 2'ye bakınız).

Tablo 7

Diğer Şubat Ayı Etkisine İç ve Dış Piyasaların Etkisi

	Sabit (α)	t-istatistiği	Eğim (β)	t-istatistiği	R-kare
<i>Panel A: $BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i ER_{BIST100,F,t} + \varepsilon_t$</i>					
BIST 30	0,0112	0,2220	1,7684***	2,8173	0,2518
BIST Tüm	0,0219	0,4281	1,7107**	2,4066	0,2275
BIST Hizmetler	-0,0103	-0,2477	1,3432***	3,3125	0,2389
BIST Mali	0,0013	0,0485	1,6349***	3,7496	0,2444
BIST Sınai	-0,0039	-0,0755	1,2025**	2,1219	0,1847
<i>Panel B: $BHR_{i,t} = \alpha + \beta_i ER_{SP500,F,t} + \varepsilon_t$</i>					
BIST 100	-0,0522	-1,0139	-2,0238	-1,0915	0,0476
BIST 30	-0,0410	-0,6880	-1,4713	-0,6697	0,0299
BIST Tüm	-0,0315	-0,5046	-1,9729	-0,9227	0,3658
BIST Hizmetler	-0,0464	-0,8668	-0,4469	-0,2647	0,0045
BIST Mali	-0,0419	-0,7471	-2,2589	-1,0364	0,0428
BIST Sınai	-0,0374	-0,6720	-2,6632	-1,6323	0,0831

$BHR_{i,t}$, mart ayından bir sonraki yılın Ocak ayına kadar geçen 11 aylık dönemde ilgili endeksin sağladığı al-tut getirisidir. $ER_{BIST100,F,t}$ ($ER_{SP500,F,t}$) ise, BIST 100 (S&P 500) Endeksinin Şubat ayı fazla getirisidir. Tabloda Newey–West değişen varyans ve otokorelasyon tutarlı t-istatistikleri raporlanmıştır. *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7 Panel A, beş farklı BIST Pay Endeksinin Eşitlik (6)'da yer alan regresyon modeli sonuçlarını gösterirken; Panel B, altı endeksin Eşitlik (7)'de yer alan regresyon modeli sonuçlarını sunmaktadır. Panel A'da BIST Pay Endekslerinin tümünün β katsayıları pozitifdir. BIST 30, BIST Hizmetler ve BIST Mali Endekslerinin β katsayıları (sırasıyla 1,7684; 1,3432; 1,6349) %1 düzeyinde; BIST Tüm ve BIST Sınai Endekslerinin β katsayıları (sırasıyla 1,7108; 1,2025) %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgular, BIST 100 Endeksi Şubat ayı fazla getirilerinin diğer beş pay endeksinin getirilerini açıklamada başarılı olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle piyasa portföyünden diğer pay endekslerine bulaşan güçlü bir diğer Şubat ayı etkisinin olduğu ileri sürülebilir. Tablo 7 Panel B'de yer alan β katsayılarının tümü negatiftir ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Bir başka ifadeyle S&P 500 Endeksinin Şubat ayı fazla getirileri altı BIST Pay Endeksinin al-tut getirilerini açıklayamamakta, ABD'den BIST'a yayılan bir diğer Şubat ayı etkisi ya da S&P 500 kaynaklı bir diğer Şubat ayı etkisi bulunmamaktadır. Elde edilen bu bulgular, Tablo 5'te sunulan endeks bazlı Şubat ayı fazla getirilerinin bağımsız değişken olarak kullanıldığı regresyon modellerinin sonuçlarına benzemektedir. Tüm bu bulgular, BIST Pay Endekslerinde BIST 100 Endeksi kaynaklı bir diğer Şubat ayı etkisinin de var olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Çalışmada, Cooper ve diğerleri (2006)'nın Amerikan piyasası için belirlediği diğer Ocak ayı etkisi ile Özkan ve Zeytinoğlu (2018) tarafından BIST 100 Endeksi için belirlenen diğer Şubat ve Ağustos ayı etkilerinin, altı BIST Pay Endeksinde (BIST 100, BIST 30, BIST Tüm, BIST Hizmetler, BIST Mali ve BIST Sınai) var olup olmadığı araştırılmıştır. Bu bağlamda, endekslerin Ocak 1991 – Ocak 2022 dönemi arasındaki aylık getiri verileri kullanılmıştır. Çalışmada, ulusal ve uluslararası literatüre paralel olarak (Özkan ve Zeytinoğlu, 2018; Patel, 2014; Darrat ve diğerleri, 2013; Bohl ve Salm, 2010; Stivers ve diğerleri 2009; Easton ve Pinder, 2007) BIST Pay Endekslerinde diğer Ocak ayı etkisinin varlığına ilişkin bulgular sunulamamaktadır. Ayrıca, endekslerde Özkan ve Zeytinoğlu (2018)'in aksine diğer Ağustos ayı etkisini destekleyen bulgulara da rastlanamamıştır. Diğer taraftan yapılan analizler sonucunda, Şubat ayı fazla getirilerinin mart ayından bir sonraki yılın Ocak

ayına kadar devam eden 11 aylık elde tutma dönemi getirilerini açıklayabildiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, BIST Pay Endekslerinde diğer Şubat ayı etkisinin var olduğunu ortaya koyup Şubat ayı sonrasında oluşan 11 aylık al-tut getirisi ile Şubat ayı fazla getirisinin aynı yönde hareket ettiğini göstermektedir. Varılan bu sonuç, Özkan ve Zeytinoğlu (2018)'in bulgularını da BIST 100 Endeksi dışındaki pay ve sektör endeksleri kapsamında desteklemektedir. Diğer bir sonuç ise BIST Pay Endekslerinde diğer Şubat ayı etkisinin BIST 100 Endeksi kaynaklı ortaya çıkmasıdır. Bir başka ifadeyle BIST 100 Endeksi fazla getirileriyle diğer beş BIST Pay Endeksinin Şubat ayı sonrasında oluşan 11 aylık al-tut getirileri aynı yönde hareket etmektedir. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda, yatırımcılar, analistler, portföy yöneticileri ve şirketler Şubat ayı fazla getirilerine bakarak gelecek 11 aylık öngörülerini ve yatırım stratejilerini oluşturabilir. Bu bağlamda, BIST 100 Endeksinin ya da ilgili endeksin Şubat ayı fazla getirisi pozitifse (negatifse) gelecek 11 aylık al-tut getirisi de pozitif (negatif) olacaktır ve yatırım yapılmalıdır (yapılmamalıdır). Sermaye artırımına gidecek şirketler de pay ihracı için pozitif Şubat aylarını takip eden ayları tercih ederek daha etkin bir sermaye artırımını gerçekleştirebilecektir.

Kaynakça

- Akbalık, M. ve Özkan N. (2017). *Day of the week effect in the stock markets of fragile five countries after 2008 global financial crisis*. Ü. Hacıoğlu ve H. Dinçer (Ed.), *Global financial crisis and its ramifications on capital markets: Opportunities and threats in volatile economic conditions* (s. 507–518) içinde. Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47021-4_35
- Aytekin, S. ve Sakarya, Ş. (2014). Ocak ayı anomalisi: Borsa İstanbul endeksleri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 137–156. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2014.10.23.683>
- Bohl, M. T. ve Salm, C. A. (2010). The other January effect: International evidence. *The European Journal of Finance*, 16(2), 173–182. <https://doi.org/10.1080/13518470903037953>
- Cooper, M. J., Mcconnell, J. J. ve Ovtchinnikov, A. V. (2006). The other January effect. *Journal of Financial Economics*, 82(2), 315–341. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.03.001>
- Cooper, M. J., Mcconnell, J. J. ve Ovtchinnikov, A. V. (2010). What's the best way to trade using the January barometer? *Journal of Investment Management*, 8(4). Erişim adresi: <https://joim.com/whats-best-way-trade-using-january-barometer/>
- Cross, F. (1973). The behavior of stock prices on Fridays and Mondays. *Financial Analysts Journal*, 29(6), 67–69. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4529641>
- Darrat, A. F., Li, B. ve Chung, R. (2013). The other month effect: A re-examination of the "other January" anomaly. *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 16(02), 1350011. <https://doi.org/10.1142/S0219091513500112>
- Easton, S. A. ve Pinder, S. M. (2007). A refutation of the existence of the other January effect. *International Review of Finance*, 7(3–4), 89–104. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2443.2007.00069.x>
- Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383–417. <https://doi.org/10.2307/2325486>
- French, K. R. (1980). Stock returns and the weekend effect. *Journal of Financial Economics*, 8(1), 55–69. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(80\)90021-5](https://doi.org/10.1016/0304-405X(80)90021-5)

- Haugen, R. A. ve Jorion, P. (1996). The January effect: Still there after all these years. *Financial Analysts Journal*, 52(1), 27–31. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/4479893>
- Haug, M. ve Hirschey, M. (2006). The January effect. *Financial Analysts Journal*, 62(5), 78–88. <https://doi.org/10.2469/faj.v62.n5.4284>
- Jensen, M. C. (1978). Some anomalous evidence regarding market efficiency. *Journal of Financial Economics*, 6(2-3), 95-101. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(78\)90025-9](https://doi.org/10.1016/0304-405X(78)90025-9)
- Karan, M. B. ve Uygur, A. (2001). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda haftanın günleri ve Ocak ayı etkilerinin firma büyüklüğü açısından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(2), 103–115. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001828
- Kato, K. ve Schallheim, J. S. (1985). Seasonal and size anomalies in the Japanese stock market. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 20(2), 243–260. <https://doi.org/10.2307/2330958>
- Marshall, B. R. ve Visaltanachoti, N. (2010). The other January effect: evidence against market efficiency? *Journal of Banking & Finance*, 34(10), 2413–2424. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2010.03.019>
- Moller, N. ve Zilca, S. (2008). The evolution of the January effect. *Journal of Banking & Finance*, 32(3), 447–457. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2007.06.009>
- Özkan, N. ve Zeytinoğlu, E. (2018). Borsa İstanbul Pay Piyasasında diğer Ocak ayı etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 58, 57–69. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/39819/425596>
- Patel, J. B. (2014). The monthly barometer of the Indian stock market. *International Business & Economics Research Journal*, 13(1), 85–92. <https://doi.org/10.19030/iber.v13i1.8358>
- Rozeff, M. S. ve Kinney Jr., W. R. (1976). Capital market seasonality: The case of stock returns. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 379–402. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(76\)90028-3](https://doi.org/10.1016/0304-405X(76)90028-3)
- Stivers, C., Sun, L. ve Sun, Y. (2009). The other January effect: International, style, and subperiod evidence. *Journal of Financial Markets*, 12(3), 521–546. <https://doi.org/10.1016/j.finmar.2009.01.001>
- Sturm, R. R. (2009). The 'other' January effect and the presidential election cycle. *Applied Financial Economics*, 19(17), 1355–1363. <https://doi.org/10.1080/09603100802599589>
- Thaler, R. H. (1987). Anomalies: The January effect. *The Journal of Economic Perspectives*, 1(1), 197–201. doi: 10.1257/jep.1.1.197

Extended Abstract

Purpose

In this study, we focus on Cooper et al.'s (2006) other January effect on the United States of America (USA) markets and the other February and August effects asserted by Özkan and Zeytinoğlu (2018) on Borsa Istanbul (BIST). We investigate the presence of other January, February, and August effects for the six BIST Stock Indices (BIST 100, BIST 30, BIST All, BIST Services, BIST Financial, and BIST Industrial). The most important differences that distinguish the study from Özkan and Zeytinoğlu (2018) are; (1) we add other stock and sector indices to the sample, and (2) we use various regression models instead of only independent two-sample t-tests. Thus, in a sense, we also criticized the findings of Özkan and Zeytinoğlu (2018) for the BIST 100 Index. In addition, we also discuss the existence of the February and August effects on the other BIST stock indices.

Design and Methodology

We used BIST Stock Market and interest rate data in the study that covers the period between January 1991 and January 2022. When we compare the data numbers, the highest number of data with 374 months belongs to BIST 100, BIST Financial, and BIST Industrial Indices. The number of data for BIST 30, BIST All, and BIST Services Indices is 302 months. The main reason BIST indices have different data lengths is the start dates in index calculations. We conducted the study with six BIST Stock Indices because of the limited number of monthly observations on other indices calculated in BIST. We took data on BIST Stock Indices from the <https://tr.investing.com/> website. We used the "BIST Stock Indices Codes and Initial Values" file published on the BIST website to obtain the initial values of the indices. The risk-free interest rate used to calculate the excess returns in the study is the annual average compound interest rate of domestic debt instruments.

The study, first of all, it is investigated whether an event similar to the other January effect is seen in the BIST Stock Index returns. Therefore, firstly, we tested the presence of the other January effect in each of the six indices using Cooper et al.'s (2006) approach. To do this, we used dummy variable regression models. Then, thinking that the dummy variable model would not be sufficient, we set up a regression model that uses January excess returns to explain the buy-hold returns in the next 11 months. We also investigated the other February and August effects with the same methodology. We used the BIST 100 Index and S&P 500 Index data to answer whether the other February effect originated from the domestic or foreign markets.

Findings

When we evaluate the findings in general, we concluded that the 11-month average buy-hold returns obtained from February to December after positive January excess returns are not statistically different from the 11-month average buy-hold returns received after negative January excess returns. Accordingly, we might argue that the other January effect does not exist in the BIST Stock Indices. This result is consistent with Özkan and Zeytinoğlu's (2018) study using BIST 100 Index data. Once again, the findings are parallel to Easton and Pinder's (2007) 34 country stock markets, Stivers et al.'s (2009) 22 country stock markets, and Darrat et al.'s (2013) for the US market. So this indicates that the findings regarding the other January effect in BIST Stock Indices are in parallel with the national and international literature (Özkan & Zeytinoğlu, 2018; Bohl & Salm, 2010; Darrat et al., 2013; Easton & Pinder, 2007; Patel, 2014; Stivers et al. 2009). In addition, unlike Özkan and Zeytinoğlu (2018), no findings supported the other August effect in the indices.

On the other hand, as a result of the analysis, it has been determined that the February excess returns can explain the 11-month holding period returns from March to January of the following year. This finding reveals the other February effect in BIST Stock Indices and shows that the 11-month buy-hold return after February and the February excess return move in the same direction. This result supports the findings of Özkan and

Zeytinoğlu (2018) within the scope of stock and sector indices other than the BIST 100 Index. Another finding is that the other February effect in BIST Stock Indices originated from the BIST 100 Index. In other words, the BIST 100 Index excess returns and the 11-month buy and hold returns of the other five BIST Stock Indices after February move in the same direction.

Research Limitations

In this study, we did not include all indices in BIST in the analysis. The date when some BIST Indices began to be calculated was quite close to the present day, and these indices did not provide sufficient data to perform the analysis. In addition, we might have performed a more detailed analysis for BIST Indices by creating sub-sampling periods. Barely, the short data range did not support the creation of sub-sample periods covering different periods.

Implications (Theoretical, Practical, and Social)

In line with the results obtained in the study, investors, analysts, portfolio managers, and companies might create their forecasts and investment strategies for the next 11 months by looking at their February excess returns. In this context, if the February excess return of the BIST 100 Index or the related index is positive (negative), the subsequent 11-month buy and hold return will also be positive (negative). Therefore, we might decide to invest or not in the market. Firms that will increase their capital will also be able to increase their capital more effectively by choosing the months following the positive February months for the issuance of shares.

Originality/Value

There have been many studies in the literature dealing with the January effect on BIST. On the other hand, the number of studies on the other January, February, or August effects is relatively low. We expect that the study improves the study of Özkan and Zeytinoğlu (2018) conducted in BIST on this subject.

Araştırmacı Katkısı: Nasıf ÖZKAN (%50), Emin ZEYTİNOĞLU (%50).

Metaverse Teknolojisinin Gelecekte Turizm Sektörüne Olası Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma ¹

Fatih ERCAN ²

Başyuru Tarihi: 20.06.2022

Kabul Tarihi: 26.09.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, uzman görüşlerinden hareketle metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörü üzerindeki olası etkilerini tespit etmektir. Bu kapsamda nitel veri toplama tekniklerinden yarı-yapılandırılmış görüşme kullanılarak 22 katılımcıdan birincil veriler elde edilmiştir. Daha sonra bu veriler, belirlenen tema ve alt temalar ışığında kodlanarak betimsel analizler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, turizmde en çok seyahat alanında, turist rehberliği mesleğinde, ek gelir sağlama olarak metaverse teknolojisinin etkilerinin görüleceğini göstermektedir. Ayrıca, gelecekte metaverse'ün turizm pazarlaması açısından en önemli potansiyel faydasının ön deneyim oluşturma olduğu ve ön deneyim ile güvenin turizmdeki gerçek satın alma davranışını etkileyen en önemli unsurlar olduğu belirlenmiştir. Diğer bir bulguya göre, COVID-19 pandemisi turizm sektöründe metaverse teknolojisine uyum sürecini hızlandırmıştır. İlgili literatürde metaverse'ün turizm sektörüne etkilerine ilişkin birincil verilere dayalı çalışmaların sınırlı olması bu çalışmanın sonuçlarını önemli kılmakta ve özgün değerini artırmaktadır. Sosyal medyanın turizmde kullanılan en önemli dijital araç olması, turizmde gerçek satın alma davranışında metaverse'deki ön deneyim ve güven faktörlerinin etkili olması yönündeki bulgular mevcut literatürdeki çalışmaların sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Dijitalleşme, Metaverse, Turizm Sektörü

Atıf: Ercan, F. (2022). Metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörüne olası etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1063-1092.

¹ Bu çalışma için etik kurul izni Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.04.2022 tarihinde 160 protokol numaralı kararıyla alınmıştır.

² Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Karadeniz Ereğli Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, fatih.ercan@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6469-3000

A Study to Determine the Possible Effects of Metaverse Technology on the Tourism Sector in the Future

Fatih ERCAN ³

Submitted by: 20.06.2022

Accepted by: 26.09.2022

Article Type: Research Article

Abstract

The aim of this study is to determine the possible effects of metaverse technology on the tourism sector in the future, based on expert opinions. In this context, primary data were obtained from 22 participants by using semi-structured interviews, one of the qualitative data collection techniques. Then, these data were coded under the themes and sub-themes determined for analysis, and descriptive analyzes were carried out. Findings of this study show that the effects of metaverse technology will be seen mostly in the field of travel, tourist guiding profession, as an additional income tool in the tourism sector. In addition, it has been determined that the most important potential benefit of the metaverse in future tourism marketing is to create pre-experience, and pre-experience and trust are the most important factors affecting the actual purchasing behavior in tourism. According to another finding, the COVID-19 pandemic has accelerated the adaptation process to metaverse technology in the tourism industry. The limited number of studies based on primary data on the effects of the metaverse on the tourism sector in the relevant literature makes the results of this study important and increases its original value. Findings that social media is the most important digital tool used in tourism and that the factors of pre-experience and trust in the metaverse are effective in real purchasing behavior in the tourism sector are also similar to the results of studies in the existing literature.

Keywords: Technology, Digitalization, Metaverse, Tourism Sector

³ Zonguldak Bülent Ecevit University Black Sea Ereğli Faculty of Tourism Department of Tourism Management, fatih.ercan@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6469-3000

Giriş

Turizm sektörü destinasyon, turist ve işletme bazında yeni teknolojilere hızla uyum sağlayan iş alanları arasında gösterilmektedir (Pestek ve Sarvan, 2021; Gursoy, Malodia ve Dhir, 2022). Özellikle, COVID-19 salgını döneminde yeni teknolojilerin turizmdeki önemi daha iyi anlaşılmış ve adaptasyon süreci hız kazanmıştır (Johnson, 2022). COVID-19 salgını, kişilerin evde kalarak diğer insanlardan izole bir şekilde vakit geçirdikleri, dolayısıyla turistik kaynaklara erişimin tek yolunun sanal ortamlar olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Bu bağlamda, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi yeni teknolojilerin salgın döneminde turizm açısından öneminin arttığı ifade edilmektedir (Manchanda ve Deb, 2021; Lu ve diğerleri, 2022). Bu tür gerçeklik teknolojileri, kişilerin turistik ürün ve hizmetlere erişim sağlamalarının alternatif bir yolunu oluşturmaktadır. Metaverse, diğer sektörlerde olduğu gibi turizmde de giderek önem kazanmaya başlayan ve akademik olarak araştırılan yeni gerçeklik teknolojileri arasında gösterilmektedir (Karagöz Zeren, 2021; Bayram, 2022; Gössling ve Schweiggart, 2022).

Metaverse, genel olarak, AG ve SG teknolojilerinin kombinasyonu yoluyla kişilerin sanal ortamdaki deneyimlerini bir üst gerçeklik seviyesine taşıyan yeni teknoloji türü olarak tanımlanmaktadır (Choi ve Kim, 2017). Kişiler, metaverse teknolojisini kullanarak sanal evrende avaturları ile yer almakta, diğer kişilerle ve buldukları ortamlarla algısal etkileşimler kurabilmektedirler. Metaverse kullanılarak, fiziksel dünyadan bağımsız şekilde 3B sanal evrende, yeni bir gerçeklik ortamı içinde iletişimler gerçekleştirilebilmektedir (Hemmati, 2022). Bu da çevrimiçi ortamda gerçekliğe dayalı algısal etkileşimlerin başta sosyal ve kültürel olmak üzere birçok açıdan araştırılmasını ve anlaşılmasını gerekli kılmaktadır (van der Merwe, 2021). Günümüzde eğitim, sağlık, alışveriş, eğlence, vb. iş alanlarında çeşitli formlarda kullanılmaya başlanan metaverse teknolojisinin, önümüzdeki yıllarda tüm sosyal ve kültürel alanlarda etkinliğinin COVID-19 salgınının da etkisiyle daha da artması beklenmektedir (Xi ve diğerleri, 2022). COVID-19 salgınından en çok etkilenen sektörler arasında gösterilen turizmde, uluslararası boyutta turizm talebinin yeniden iyileştirilmesinde kullanılan en önemli stratejiler arasında sanal turizm teknolojileri gösterilmektedir (Lu ve diğerleri, 2022). Üç boyutlu sanal dünya olarak nitelendirilen metaverse (Spence, 2008), insanların alışkanlıklarını, boş zaman zaman aktivitelerini değiştirmekte, bu sanal evrende avaturları ile konserlere giderek, müzeleri ziyaret edebilmektedirler (Bayram, 2022). Dolayısıyla, çeşitli etkinlik ve rekreasyonel faaliyetlerin metaverse evrenine taşınması söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte metaverse, turistler için olduğu kadar turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler için de bazı yenilikleri beraberinde getirmektedir. Metaverse ile yeni hizmet ve pazarlama modellerinin ortaya çıkması, işletmecilik açısından öngörülen gelişmelerden bazıları olarak gösterilmektedir (Kraus ve Tomini, 2022). Dolayısıyla, turizmde metaverse teknolojisinin etkili olabileceği iş alanlarını belirlemek, bu etkilerin ne yönde olacağı, turistler ve işletmeler açısından ne tür değişimlerin meydana gelebileceğini tespit etmek sektördeki güncel eğilimleri takip etmek açısından önem kazanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörü üzerindeki olası etkilerini uzman görüşlerinden hareketle tespit etmektir. Bu temel amaç doğrultusunda, turizmde dijitalleşmede günümüzde gelinen noktanın değerlendirilmesi, metaverse turizme yönelik algılar ve gelecekte metaverse teknolojisinin turizme etkilerine yönelik beklentilerin tespiti gerçekleştirilecektir. Post dijital çağın şekillendirilmesinde en etkili teknoloji olarak gösterilen metaverse teknolojisinin (Yin ve Mahrous, 2022) turizm sektöründe gelecekteki olası etkilerinin belirlenmesi, bu alandaki güncel eğilimlere hızlı bir şekilde uyum sağlanabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmanın ayrıca, henüz yeni bir araştırma alanı olarak nitelendirilebilecek turizmde metaverse çalışmalarının ve literatürün gelişimi için önemli bir yol gösterici kaynak olacağı düşünülmektedir.

Metaverse Kavramı

1990’larda iletişim, bilgi edinme ve veritabanı oluşturma amacıyla birçok alanda kullanılan internetin (Pagon ve Tarczy-Hornoch, 1999), tartışma forumları gibi ilk sosyal medya uygulamaları ile kişiler arasındaki etkileşimi de artırmaya başladığı görülmektedir (Smrithi Rekha ve Venkatapathy, 2015). 1990’lı yıllarda gösterime giren filmlerde kişilerin dijital ortamdaki etkileşimlerinden hareketle sanal gerçeklik teknolojisi dile getirilmeye başlanmış ve bu tür bilim kurgu filmleri giyilebilir teknolojik donanımlar yardımı ile insanların dijital ortama girmeleri için bir vizyon oluşturmuştur. O yıllardaki artırılmış fiziksel gerçeklik kullanılarak kişilerin somut dünya ile eş zamanlı ve gerçekçi etkileşimler kurma düşüncesi, daha sonraki yıllarda sosyal medya, mobil cihazlar, akıllı telefonlar, global uydu haritalama ve konumlama sistemleri gibi teknolojilerdeki gelişmelerle birlikte gerçekleşme zemini bulmuştur. Bugün, çeşitli formlarda geliştirilen 3B sanal ortamlarda dünya genelinde milyonlarca kişi yer almakta, sarmalayan teknolojiler ile oluşturulan bu yeni mecra “metaverse” olarak isimlendirilmektedir (Collins, 2008).

Metaverse kavramının köklerinin 1992 yılında yayınlanan Snow Crash adlı romana dayandırıldığı görülmektedir. Bilim kurgu türünde olan bu romanda, sıklıkla ‘metaverse’ kavramının kullanıldığı, bununla birlikte romanda en çok kullanılan diğer kavramın ise ‘avatar’ olduğu ortaya çıkmaktadır. Meta terimi Yunanca’da ‘sonrası’ veya ‘ötesi’ anlamına gelmekte, bunun evren (universe) kelimesi ile birleşmesiyle ‘metaverse’ olarak kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda metaverse kavramının Türkçe ‘evren ötesi’ ya da ‘öte evren’ olarak ifade edilebileceği belirtilmektedir (Demir ve Tokgöz, 2022). 3B teknolojisi kullanılarak kişiler için oluşturulan sanal dünyalar metaverse’ün bir türü olarak (Park ve Kim, 2022) dikkate alındığında, metaverse teknolojisinin köklerinin 1970’li yıllara, yani çok daha eskiye dayandığını belirtmek mümkündür (Pannicke ve Zarnekow, 2009).

Türkçe’ye ‘metaevren’ olarak çevrilebilecek olan metaverse kavramı kısaca sanal dünyada gerçek fiziksel evrenin yeniden inşası olarak ifade edilmektedir (Hemmati, 2022). Akademik alanda metaverse için yapılan ortak bir tanım bulunmamasına karşın, bu teknolojinin internetin geleceği olduğuna dair geniş bir fikirbirliğinin olduğunu söylemek mümkündür (Dal, 2021). Metaverse ile ilgili literatürde farklı çalışma alanlarındaki araştırmacılar tarafından yapılan tanımlardan bazıları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1
Literatürdeki Bazı Metaverse Tanımları

Yazar/lar	Yayın Yılı	Çalışma Alanı	Metaverse Tanımı
Bourlakis, M., Papagiannidis, S. ve Li, F.	2009	İşletme Yönetimi	“Metaverse ekonomik, sosyal ve boş zaman faaliyetlerine yeni boyutlar ve alanlar ekleyerek içinde yaşadığımız fiziksel evreni genişleten sanal dünyalardır.” (s. 137)
Choi, H. ve Kim, S.	2017	Bilgi Yönetimi	“Sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin birleşimiyle oluşturulan yeni alan metaverse olarak tanımlanmaktadır.” (s. 1519)
Suzuki, S., Kanematsu, H., Barry, D. M., Ogawa, N., Yajima, K., Nakahira, K. T., Shirai, T., Kawaguchi, M., Kobayashi, T. ve Yoshitake, M.	2020	Bilgisayar Mühendisliği	“Metaverse, gerçek dünyadaki kullanıcıların bir parçası olarak avatarların aktif olduğu 3B dijital dünyadır.” (s. 2129)
van der Merwe, D.	2021	Sosyal Bilimler	Metaverse “Uzlaşım halüsinasyon” düşüncesi temelinde dijital bir dünyanın ortaya çıkışı ve hızla gelişimiyle günümüzde kişiler tarafından paylaşılan sanal dünyalar” olarak tanımlanmaktadır. (s. 1)
Kim, J.	2021	Pazarlama	“Metaverse, kişilerin avatarları vasıtasıyla diğer kişiler ve nesnelere anlık etkileşime girebildiği, devamlılığı olan ve uyum içinde çalışan paylaşımlı sanal ortam ağıdır.” (s. 141)
Kalkan, N.	2021	Spor Bilimleri	“Metaverse, sanal ve ikiz dünyalarda etkileşim ve alternatif bir dünya yaratma fikrinin kavramsal açıdan tezahürüdür.” (s.163)
Zhao, Y., Jiang, J., Chen, Y., Liu, R., Yang, Y., Xue, X. ve Chen, S.	2022	Bilgisayar Mühendisliği	“Metaverse, henüz teknolojik alt yapı olarak gelişim evresinde olan, fiziksel ve dijital ortamları birleştiren görsel bir dünyadır.” (s. 56)
Wang, Y., Su, Z., Zhang, N., Liu, D., Xing, R., Luan, T. H. ve Shen, X.	2022	Siber Bilimler ve Mühendislik	“Metaverse, insanların oyun oynaması, çalışması ve sosyalleşmesi için tamamen sarmalayan, zamansal-mekânsal derinliğe sahip ve kendi düzeninde devam eden sanal paylaşımlı alanlar inşa etmeyi amaçlayan ve gelişmekte olan gelecek nesil internet teknolojisi paradigmasıdır.” (s. 1)

Metaverse, sadece teknik açıdan değil, aynı zamanda felsefi, sosyolojik ve ekonomik yönleri de olan yeni bir sanal ortam olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 1’de görülen, farklı bilim alanlarındaki çalışmalarda yapılan tanımlamalar incelendiğinde, metaverse’ün henüz yeni gelişmeye başlayan, sanal ve artırılmış gerçeklik teknolojilerinin altyapısını kullanan fiziksel ve dijital ortamları birleştiren yeni sanal bir dünya olduğunu belirtmek mümkündür. Park ve Kim (2022), günümüzde gelişen gerçeklik teknolojilerinin metaverse’ün gelişimini hızlandırdığını belirtmekte, fakat sanal ve artırılmış gerçeklikten farklı bir teknoloji olduğunu belirtmektedirler. Yazarlara göre bu farklar şunlardır:

- SG fiziksel olgular ve görselleştirme üzerine odaklanmaktayken, metaverse daha sürdürülebilir içerik ve sosyal anlama sahip güçlü bir hizmet yönlü anlayışa sahiptir. Dolayısıyla, fiziksel objeleri görselleştirmenin ötesinde daha zengin içerik ve anlam ile bu objeler metaverse’de yer almaktadır.
- Metaverse’ün SG ve AG teknolojilerini muhakkak kullanması şart değildir. SG ve AG teknolojilerini tek tek desteklemeyen, sadece Metaverse ile uyumlu olan dijital platformlar olabilmektedir. Bu sebeple Metaverse, bu teknolojilerden farklı bir sanal dünyayı ifade etmektedir.
- Çok sayıda insanın yer alabileceği ölçümlenebilir bir çevre olan Metaverse’de sosyal anlamın güçlendirilmesi esastır. Sosyal anlamın varlığı ve gücü, bu teknolojiyi SG ve AG’den farklılaştırmaktadır.
- E-ticaret, perakendecilik, işletmecilik, hizmetler, vb. alanlarda metaverse kullanımı, tüketici deneyimi odaklı güncel bir anlayışa dönüşümü ifade etmektedir (Papagiannidis ve diğerleri, 2017). İnsan odaklı teknoloji olarak nitelendirilen metaverse sanal bir dünya olmasına karşın, gerçek fiziksel dünya üzerinde önemli etkilere sahiptir. Metaverse’ün kişilere erişilebilirlik, çeşitlilik, eşitlik ve hümanizm konularında sunduğu temel avantajlar (Duan ve diğerleri, 2021), işletmeler için bu yeni mecraı tüketicilere sunulan hizmetlere yenilikler getirmek için cazip kılmaktadır. İnsan, fiziksel dünya ve dijital dünyanın birleştiği metaverse evreninde (Wang ve diğerleri, 2022) işletmeler de varlık gösterme çabasındadırlar. Nvidia, Facebook, Horizon, Microsoft gibi uluslararası teknoloji firmalarının yanı sıra Gucci ve Coca-Cola gibi dünya çapındaki markalar da takas edilemez jetonlarını (nonfungible tokens- NFTs) Decentraland gibi metaverse platformlarında satmaktadırlar (Kim, 2021).

Turizm Endüstrisinde Metaverse Teknolojisinin Yeri

Turizm, son yıllarda gelişen yeni teknolojilere hızla uyum sağlayan endüstri kolları arasındadır. Turizmde hizmet sağlayıcılar, destinasyon yönetim örgütleri ve turistler arasında ortak deneyimler oluşturmayı destekleyen yeni nesil teknolojiler, bu endüstride değişim için itici bir güç oluşturmaktadır. Metaverse teknolojisi ile deneyimler farklılaşmakta, fiziksel alanlar 3B sanal alanlara taşınmaktadır (Buhalis ve Karatay, 2022). Dolayısıyla, son yıllarda turizmde önem kazanan deneyim kavramı, metaverse ile bir üst seviyeye geçmektedir. Örneğin, fiziksel dünyadaki gerçek rehberli tur deneyimini tüketiciler metaverse evreninde yaşayabilmekte, kendilerine sanal turist rehberleri eşlik edebilmektedir. Bu rehberle 3B ortamda gezi yapılırken etkileşime girilebilmekte, tur grubu içindeki diğer çevrimiçi katılımcılarla sosyalleşmek mümkün olabilmektedir (Zhang ve Qiu, 2022).

COVID-19 pandemisi, turizm endüstrisinde talebin oldukça kırılgan olduğunu tekrar gösterirken (Corbisiero ve Monaco, 2021), bu dönemde yükselen üst gerçeklik ve metaverse teknolojileri insanların turistik deneyimleri için farklı alternatiflerin de olabileceği düşüncesini pekiştirmektedir. Etkileşimli sanal dünyalar fikri temelinde olgunlaşan metaverse, bazı durumlarda turizm tüketicilerinin fiziki seyahatleri yerine geçerek onların kendi avatarları ile destinasyon içinde etkileşim kurmalarını sağlamaktadır. Metaverse teknolojisinin turizm endüstrisine sağlayacağı potansiyel faydaları özetle şu şekilde belirtmek mümkündür (Revfine, 2022):

- Turizmle ilgili satın alma davranışını teşvik etmek,
- Rezervasyon deneyimini geliştirmek,
- Rezervasyon hacmini artırmak,
- Ticari sergiler ve fuarları kolaylaştırmak,
- Yeni sanal turistik çekicilik unsurları oluşturmak,
- Mevcut turistik değerlerin çekiciliğini artırmak,
- Turistik ürünlere değer katmak,

- Tüketici deneyimlerini zenginleştirmek,
- Turizmde tanıtım ve pazarlama aracı olmak.

Metaverse ile turistik tüketicinin seyahat sürecinin başlangıcından seyahat sonrasına kadar olan tüm süreçlerde farklı bir deneyim oluşturulması amaçlanmaktadır. Dijital dönüşüm içerisinde olan turizm işletmeleri ile birlikte hem çalışanlar hem de tüketiciler de bu dönüşüm içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla, post-dijital dönemde farklı deneyimler yaşamayı talep eden tüketiciler ortaya çıkmaktadır. Kişiselleştirilmiş yeni hizmet deneyimlerinin oluşturulması, post-dijital dönemde yeni nesil teknolojileri kullanma yeterliliğine sahip çalışanlar ile mümkün olacaktır (Accenture, 2019). Post-dijital dönemin güncel teknolojileri arasında yer alan metaverse, turizmde sunulan hizmetleri farklılaştırmakta, sanal asistanlardan yardım alınarak çalışanlar ile etkileşim kurulmasına olanak sağlamaktadır (Karagöz Zeren, 2021). Dolayısıyla iş alanları, meslekler ve görev tanımları da metaverse ile birlikte değişime uğramaktadır. COVID-19 ile birlikte seyahat sektöründe ortaya çıkan belirsizlikler, artan seyahat maliyetleri ve sağlık endişeleri turizmde metaverse teknolojisine olan ilgiyi artırmaktadır. Metaverse, salgın gibi kısıtlama dönemlerinde kişiler için alternatif bir kaçış deneyimi sunmaktadır (Gössling ve Schweiggart, 2022).

İnsanların seyahat davranışları ve tutumlarının önemli değişime uğradığı COVID-19 dönemi ile birlikte, metaverse gibi üst gerçeklik teknolojilerine olan ilgi artmaktadır (Tjöstheim ve Waterworth, 2022). Uluslararası pazar araştırma ve danışmanlık şirketi Grand View Research tarafından yapılan tahminlere göre, dünya metaverse pazarının yıllık bileşik büyüme oranının 2022'den 2030 yılına kadar toplamda %39.4 olması beklenmektedir. 2030 yılı metaverse gelir tahmini ise 678.8 milyar dolardır. Bununla birlikte, metaverse aktif kullanıcı sayısının dünya genelinde 2021 yılında 350 milyona ulaştığı ve artışın hızla devam edeceği öngörülmektedir (Grand View Research, 2022). Bu gelirlerden en önemli payı alacak sektörler arasında ise turizm gösterilmektedir. Metaverse ile birlikte turizm potansiyelinin artacağı, çeşitli etkinliklerin bu ortamda gerçekleştirilebileceği ve iş hacminin büyük boyutlara ulaşacağı belirtilmektedir (Gastronomi Dergisi, 2022). Metaverse teknolojisinin potansiyelinin farkına varan gerek turizm işletmeleri gerekse destinasyon yönetim örgütleri günümüzde metaverse evreninde yerini almakta, turizm faaliyetleri bu yeni platformda gerçekleştirilmektedir. Örneğin, Gaziantep'te bulunan Zeugma Dionysos Evi'nin 3B tasarımı metaverse evrenine eklenerek ziyaretçilerin yeni alternatif bir deneyim sunulmaktadır (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2022). Ülkelerin turizm bakanlıkları, turistik çekicilik unsuru olan tarihi yer ve mekânların dijital ikizlerini oluşturarak metaverse evrenine girme yönünde çaba sarf etmektedirler. Örneğin, Mısır Turizm Bakanlığı, piramitler Antik Mısır eserlerinin sergilendiği müzeleri metaverse evrenine taşıyarak kullanıcılara gerçekten oradaymış hissi ile bir ziyaret deneyimi sunmaktadır (ThinkTech, 2022). Dolayısıyla turizm işletmeleri için metaverse, önemli gelir kaynağı oluşturacak yeni bir iş platformu ve pazar bölümü anlamına gelecektir.

Yöntem

Araştırma Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, dünya genelinde giderek popüleritesi ve kullanıcı sayısı artan metaverse teknolojisine gelecekte turizm sektörü üzerine olası etkilerini profesyonel uzman görüşleri doğrultusunda ortaya koymaktır. Bu temel amaç doğrultusunda, turizmde metaverse'ün gelecekteki olası kullanım alanları ve sektöre getireceği yeniliklerin neler olacağına dair beklentilerin birincil veriler ışığında açıklanması planlanmaktadır. Geleceğin teknolojisi olarak kabul edilen metaverse'ün turizme olası etkilerinin belirlenmesi, sektörün geleceği açısından öneminin kavranması ve bu teknolojinin turizm faaliyetlerine bugünden itibaren hızlı bir şekilde entegre edilebilmesine teorik zemin oluşturması açısından bu çalışma önem taşımaktadır. Bu konuda gerçekleştirilen akademik çalışmaların sınırlı sayıda olması, ilgili literatürdeki boşluğun kapatılması açısından bu çalışmanın

önemini artırmaktadır. Bununla birlikte, birincil verilere dayalı ampirik bir araştırmaya dayalı olması, bu çalışmanın orijinalliğini ve önemini artıran diğer bir unsurdur.

Araştırma Soruları

Metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörü üzerine olası etkilerini uzman görüşleri doğrultusunda ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada cevap aranacak araştırma soruları (AS) şunlardır:

- **AS1:** Günümüzde turizm sektöründeki dijitalleşme ne düzeydedir?
- **AS2:** “Metaverse turizm” terimi ne anlama gelmektedir?
- **AS3:** Metaverse’ün turizm sektöründeki mevcut dijital teknolojilerden farkı nedir?
- **AS4:** Gelecekte turizm sektöründe metaverse teknolojisinin etkileri hangi alanlarda ve ne şekilde olacaktır?
- **AS5:** Metaverse teknolojisinin turizm pazarlaması açısından potansiyel faydaları nelerdir?
- **AS6:** COVID-19 pandemisi turizm sektöründe metaverse teknolojisine adaptasyonu nasıl etkilemiştir?

Araştırma Türü

Bu çalışma, yapısı itibariyle keşfedici araştırma türünde bir çalışmadır. Keşfedici araştırmalarda, bir problemin ayrıntılı olarak incelenmesi ve konu hakkında derinlemesine bilgi edinilmesi hedeflenmektedir (Akkan ve Bozyiğit, 2020). Araştırmacıların bir süreç, faaliyet, olgu veya durum hakkında çok az bilgi sahibi olduğu ya da hiç bilimsel bilgiye sahip olmadığı, fakat araştırılmaya değer buldukları konularda keşfedici araştırmalar gerçekleştirilebilmektedir. Bu tür araştırmaların çoğunda nitel veri toplama araçlarının kullanıldığı görülmektedir (Stebbins, 2011). İlgili konuda gelecekte daha derinlemesine araştırmalar yapmak ve buna teorik zemin oluşturmak için keşfedici araştırmalar gerçekleştirilmektedir (Sakya, Musona ve Mweshi, 2020). Bu tür araştırmalar, araştırma konusu ile ilgili literatür taraması ile başlamaktadır. Daha sonra, belirlenen temel amaç doğrultusunda cevap aranacak araştırma soruları tespit edilerek, araştırma problemi açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Veri toplama tekniği olarak çoğunlukla nitel görüşme ya da odak grup görüşmesi kullanılarak konunun uzmanı kişilerden derinlemesine birincil veriler elde edilmektedir. Bu veriler betimsel analize tabi tutularak veri çözümleme işlemleri gerçekleştirilmektedir. Bulgulardan hareketle hipotez/ler oluşturulmakta, gelecek araştırmalar için öneriler sunulmaktadır (Sue ve Ritter, 2011).

Metaverse teknolojisinin turizm sektörü üzerine olası etkilerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada öncelikle ilgili literatür taranarak metaverse ve ilgili diğer kavramlar hakkında açıklayıcı kavramsal bilgilere yer verilmiştir. Belirlenen amaç doğrultusunda araştırma soruları oluşturulmuştur. Nitel veri toplama tekniklerinden görüşme kullanılarak metaverse konusunda teorik ve pratik çalışmaları olan uzman kişilerden birincil veriler elde edilmiştir. Bu veriler betimsel analiz ile çözümlenmiş, bulgular ışığında sonuç ve önerilere yer verilmiştir. Böylece, konu hakkında daha ileri seviyede araştırmalar gerçekleştirilebilmesi için yeni teorik bilgiler sunulmuştur.

Evren ve Örneklem

Bu çalışmada, turizm alanında eğitilmiş ya da mesleki deneyime sahip, dijital turizm ve pazarlama alanlarında uzman, metaverse hakkında teorik veya pratik bilgiye sahip olma özelliklerinden en az birine sahip kişiler araştırma evrenini oluşturmaktadır. Bu kriterlere uygun özellikteki kişilerin seçilmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi, araştırma konusuyla ilgili zengin veri kaynaklarının seçilmesini sağlayan ve nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan örnekleme yöntemlerinden biridir (Palinkas ve diğerleri, 2015). Örnekleme dâhil edilecek katılımcıların tespitinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinde kullanılan kartopu tekniğinden yararlanılmış ve belirlenen kriterlere uygun özellikteki kişilere diğer katılımcıların önerileri aracılığıyla ulaşılmıştır. Bunların arasından görüşme talebini kabul eden 22 kişi ile yarı-

yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalarda, yeterli örneklem büyüklüğü için ölçüt olarak toplanan verinin gücü ve doygunluk noktası dikkate alınmaktadır (Malterud, Siersma ve Guassora, 2015). Bununla birlikte, spesifik konularda görüşme tekniği ile gerçekleştirilen araştırmalarda yeterli veri gücü için önerilen katılımcı sayısı 20 ile 30 arasındadır (Creswell, 2013). Bu çalışmada örneklemin nicelik ve nitelik olarak yeterliliği dikkate alınarak veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, hem veri doygunluğuna hem de katılımcı sayısına göre yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşıldığı ifade edilebilir.

Veri Toplama Tekniği

Bu çalışmada, metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörüne olası etkilerinin belirlenmesine yönelik verilerin elde edilmesinde yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacılar, bir konu hakkında uzmanların yaşadıkları deneyimleri esnek bir çerçeve içinde öğrenmeye odaklanmaktadır. Dolayısıyla, katılımcıların verdiği cevaplardan yola çıkarak araştırmacı tarafından önceden hazırlanmış sorulara yenileri de eklenebilmekte veya değişiklikler yapılabilmektedir. Bu esneklik sayesinde, hakkında çok az şey bilinen bir konu hakkında daha derin bilgiye ulaşmak mümkün olabilmektedir (McIntosh ve Morse, 2015). Bu çalışmada, yarı-yapılandırılmış görüşme uygulaması için ilk olarak görüşmelerin belirli bir düzen içerisinde yürütülmesi, çalışmanın genel çerçevesi ve görüşme uygulaması hakkında katılımcılara yazılı ön bilgi verilmesi amacıyla bir görüşme formu düzenlenmiştir. Bu formun ilk bölümünde, katılımcıların bazı demografik bilgilerine (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, turizm eğitim durumu, uzmanlık alanı, çalıştığı sektör, toplam deneyim süresi) yer verilmektedir. Formun ikinci bölümünde ise metaverse kavramı hakkında kısa bilgi verilerek, birincil veriler elde etmek amacıyla 6 adet görüşme sorusu hazırlanmıştır. Bu sorular şu şekildedir:

- **Soru1:** Turizm sektöründe yaşanan dijitalleşme sürecinde günümüzde gelinen noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz?
- **Soru2:** “Metaverse Turizm” terimi sizin için ne ifade etmektedir?
- **Soru3:** Size göre metaverse teknolojisinin turizm sektöründe kullanılan mevcut dijital teknolojilerden farkı nedir?
- **Soru4:** Size göre gelecekte turizm sektöründe metaverse teknolojisinin etkileri hangi hizmet alanlarında görülecektir? Bu etkiler neler olacaktır?
- **Soru5:** Metaverse teknolojisinin turizm pazarlaması açısından potansiyel faydaları sizce neler olabilir?
- **Soru6:** COVID-19 pandemisinin turizmde metaverse teknolojisine adaptasyon süreci üzerindeki etkileri sizce nelerdir?

Zaman, maliyet, ulaşılabilirlik gibi faktörler ve COVID-19 pandemi koşullarına özgü sağlık riskleri nedeniyle dolayı yüz yüze görüşmelerin yanı sıra çevrimiçi video-konferans uygulaması ve telefon ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırılan konu hakkında benzer ve farklı bakış açılarını ortaya koymaya yönelik bilgi çeşitliliği sağlanması, veri zenginliğinin oluşturulması ve çalışmanın amacına en uygun veriyi sağlayan kaynağa ulaşılması, amaçlı örnekleme yöntemlerinde veri kaynağı seçiminde dikkate alınan diğer önemli kriterler olarak gösterilmektedir (Ames, Glenton ve Lewin, 2019). Dolayısıyla, bu çalışmada örnekleme dâhil edilecek katılımcıların seçilmesinde bu kriterlere uygunlukları da etkili olmuştur. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerin ortalama süresi ise 32 dakika 10 saniye olarak tespit edilmiştir.

Bu çalışma için etik kurul izni Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.04.2022 tarihinde 160 protokol numaralı kararıyla alınmıştır.

Verilerin Analizi

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcılardan elde edilen verilerin çözümlemesi yapılarak betimsel analizler gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz, nitel veri toplama teknikleri ile elde edilen verilerin çözümlenmesinde sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan veri analiz tekniklerinden biridir. Bu tür analizlerde, nitel olarak toplanan veriler frekans, yüzde, ortalama ve diğer istatistiksel analizler yardımıyla nicel olarak analiz edilmektedir. Araştırma soruları ve ilgili literatüre dayalı olarak oluşturulan temalar ışığında betimsel analize tabi tutulan veriler ilgili temalar altında kodlanmakta, yüzde ve frekans değerleri elde edilmektedir. Daha sonra bu temalar yorumlanmaktadır (Nassaji, 2015). Bu çalışmada, görüşme sorularına verilen cevaplar (görüşme esnasında tutulan notlar, ses-video kayıtları) betimsel analize tabi tutularak ilgili temalar altında kodlanmıştır. Temaların kodlanma sıklığı ve yüzdeleri tablo halinde gösterilerek, elde edilen bulgular katılımcıların verdiği cevaplardan yapılan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Bu çalışmada verilerin analizi ve görselleştirilmesinde çevrimiçi çalışan <https://wordart.com> ve <https://app.flourish.studio> web siteleri kullanılmıştır.

Güvenirlilik

Bu çalışmada, verilerin analizi için öncelikle her bir soruya ilişkin temalar belirlenmiş ve kodlama işlemleri gerçekleştirilmiştir. Kodlama işlemlerinin güvenilirliğini test etmek için IBM SPSS Statistics 21 programında Cohen's Kappa testi gerçekleştirilmiştir. Kategorize edilmiş maddelerin değerlendirmesini yapan iki kodlayıcı arasındaki uyumun gücü Cohen's Kappa katsayısı ile belirlenir. -1 ile +1 arasında bir değer alabilen bu katsayıda elde edilen değer +1'e yaklaştıkça iki kodlayıcı arası uyum gücü de artmaktadır (Kılıç, 2015). Yazar tarafından kodlanan verilerin kodlama güvenirliliğinin test edilmesi için bu çalışmada nitel veri analizi ve turizm alanında uzman ikinci bir akademisyen tarafından verilerin belirlenen temalar altında kodlaması gerçekleştirilmiştir. Daha sonra SPSS programına aktarılan bu verilerin, her soruya verilen cevapların kodlaması için ayrı ayrı (Soru1, Soru2, Soru3, Soru4, Soru5, Soru6) Kappa analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen Cohen's Kappa katsayıları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2
Güvenirlilik Analizine İlişkin Cohen's Kappa Katsayıları

Kodlanan Sorular	Kappa Katsayısı	Uyum Gücü
Soru1	0,81	Mükemmele Yakın
Soru2	0,79	Önemli
Soru3	0,92	Mükemmele Yakın
Soru4	0,88	Mükemmele Yakın
Soru5	0,95	Mükemmele Yakın
Soru6	0,99	Mükemmele Yakın

Tablo 2'de, iki kodlayıcı arası kodlama uyumun testi sonucu elde edilen Cohen's Kappa katsayıları ve uyum güçlerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Katsayı değerlerinin ifade ettiği uyum güçlerinin yorumlanmasında Landis ve Koch (1977) tarafından önerilen uyum aralıkları dikkate alınmıştır. Buna göre, görüşme sorularına verilen yanıtların temalara göre kodlanmasında iki araştırmacı arasındaki uyum gücü büyük oranda mükemmele yakın düzeydedir. Dolayısıyla, bu çalışmada kodlama güvenirliliğinin yüksek düzeyde sağlandığı ifade edilebilir.

Nitel araştırmalarda bulguların elde edilen verilerden doğrudan alıntılar yapılarak sunulması, çalışma bulgularının daha anlamlı ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır. Alıntı yapılan verinin ilgili bulguyu temsil gücünün yüksekliği de çalışmanın güvenirliliğini artıran faktördür (Bayyurt ve Akcan, 2017; Seggie, Sart ve Akbulut Yıldırım, 2017). Bu çalışmada, ilgili temaların kodlanma sıklıkları ve yüzdelerini gösteren değerlerin

yanı sıra, görüşmeler sonucu elde edilen verilerden bulguları destekleyici doğrudan alıntılara, katılımcı ifadelerine yer verilerek çalışmanın şeffaflığı ve güvenilirliği artırılmıştır.

Geçerlilik

Bu çalışmada, görüşme formunda katılımcılara yöneltilen soruların geçerliliğinin test edilmesinde Lawshe tarafından önerilen içerik geçerliliği oranından yararlanılmıştır. Lawshe içerik geçerlilik oranı, nitel araştırmalarda ifade ya da soru içerik geçerliliğinin değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Ayre ve Scally, 2014). Burada öncelikle araştırılan konu hakkında uzman kişilerin görüşleri alınıp bir havuzda toplanır. Uzmanların oluşturulan değerlendirme formu üzerinde bulunan “gerekli”, “yararlı olabilir” ve “gerekli değil” seçeneklerinden birini işaretleyerek görüşme sorularının araştırma amacına uygunluk düzeylerini değerlendirmeleri istenmektedir. Uzmanların her bir görüşme sorusuna yönelik yaptığı bu değerlendirmeler Lawshe katsayısının derecesini göstermektedir. Uzmanların yarısından fazlası bir soru hakkında “gerekli” olarak değerlendirmede bulunduğu, o sorunun içerik geçerliliği sağlanmış olmaktadır. Uzmanların yarısından daha azı bir soru hakkında “gerekli” olarak değerlendirmede bulunuyorsa içerik geçerlilik oranı negatif (-) bir değer olmaktadır. Dolayısıyla bu sorular görüşme formundan çıkarılmalı ya da tekrar düzenlenmelidir. Uzmanların tamamı bir soruyu “gerekli” olarak değerlendirdiklerinde içerik geçerlilik oranı +1, yarısından fazlası fakat tamamından daha azı “gerekli” olarak değerlendirdiğinde ise içerik geçerlilik oranı 0 ile +1 arasında bir değer olmaktadır (Lawshe, 1975). Bu açıklamalar ışığında Lawshe tarafından içerik geçerlilik oranı hesaplaması için verilen formül şu şekildedir:

$$CVR = \frac{ne - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}}$$

Bu formülde; CVR ‘İçerik Geçerlilik Oranı’ nı (Content Validity Ratio), ne ‘Görüşme Sorusunu Gerekli Olarak Değerlendiren Uzman Sayısı’ nı, N ise ‘Toplam Uzman Sayısı’ nı ifade etmektedir. Bu çalışmada, ilgili literatür taramasına dayalı olarak (Demir, 2022; Gössling ve Schweiggart, 2022; Han, Bergs ve Moorhouse, 2022) yazar tarafından hazırlanan görüşme sorularının içerik geçerliliğinin test edilmesi amacıyla, benzer konularda çalışmaları olan alanda uzman 3 akademisyen tarafından değerlendirilmiştir. 6 adet görüşme sorusunun değerlendirilmesi için oluşturulan Tablo 3 mail ile uzmanlara gönderilmiştir.

Tablo 3
Uzman Değerlendirmelerine İlişkin İçerik Geçerlilik İndeksi Hesaplaması

Görüşme Soruları	Değerlendirme Ölçütleri			İçerik Geçerlilik Oranı
	Gerekli (f)	Yararlı Olabilir (f)	Gerekli Değil (f)	
Soru1	3	0	0	1
Soru2	3	0	0	1
Soru3	3	0	0	1
Soru4	3	0	0	1
Soru5	3	0	0	1
Soru6	2	0	1	0,67
İçerik Geçerlilik İndeksi: 0,94				

Tablo 3’teki veriler incelendiğinde, metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörüne olası etkilerini ölçmek amacıyla oluşturulan soruların içerik geçerlilik oranı genel ortalamasının (içerik geçerlilik indeksinin) +1 değerine yakın (0,94) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, hesaplanan içerik geçerlilik indeksinin istatistiksel olarak anlamlı ve görüşme sorularının içeriklerinin çalışma amacına uygun olduğu ifade edilebilir.

Bulgular**Katılımcıların Demografik ve Mesleki Özelliklerine İlişkin Bulgular**

Tablo 4'te, çalışma amacı doğrultusunda görüşme tekniği ile veri toplanan katılımcıların demografik ve mesleki özelliklerine ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 4
Katılımcıların Demografik ve Mesleki Özellikleri

Demografik Özellikler			Mesleki Özellikler					
	f	%		f	%			
Cinsiyet	Kadın	12	54,5	Uzmanlık Alan/ları	Dijital Pazarlama	15	68	
	Erkek	10	45,5		Dijital Turizm	11	50	
Yaş	18-25	2	9		E-Ticaret	2	9	
	26-35	9	41		Etkinlik Yönetimi	1	4	
	36-45	6	27		Bilgi Teknolojileri	6	27	
	46-55	4	18		Marka Yönetimi	4	18	
	56 ve üzeri	1	5		İş Geliştirme	2	9	
					Turist Rehberliği	2	9	
Eğitim Düzeyi	Önlisans	1	4,5		Çalışılan Sektör/ler	Turizm	18	82
	Lisans	13	59			Üretim	4	18
	Lisansüstü	8	36,5	Sanayi				
				Sağlık		3	13,5	
Turizm Eğitimi	Okul	9	41	Gıda		2	9	
	Kurs	7	32	Süpermarket		2	9	
	Bilimsel Toplantılar	9	41	Kamu		2	9	
	Hizmet İçi Eğitim	3	13,5	Eğitim		4	18	
	Yok	5	23	AVM		2	9	
				Tekstil		1	4,5	
Turizm Eğitimi	Okul	9	41	Otomotiv	1	4,5		
	Kurs	7	32	Bilişim	3	13,5		
	Bilimsel Toplantılar	9	41	İnşaat	1	4,5		
	Hizmet İçi Eğitim	3	13,5	Toplam İş Deneyimi	1-5 yıl	2	9	
	Yok	5	23		6-10 yıl	6	27	
					11-15 yıl	6	27	
			16-20 yıl		3	13,5		
			21 yıl ve üzeri		5	23,5		

Tablo 4'teki demografik özellikler incelendiğinde, katılımcıların 12 kadın ve 10 erkekten oluştuğu, yaş dağılımlarının çoğunlukla 26-35 (%41) ve 36-45 (%27) aralıklarında olduğu görülmektedir. Çoğunlukla lisans (%59) mezuniyet derecesine sahip olan katılımcıların turizm eğitimi durumları incelendiğinde genellikle okul düzeyinde (%41), bilimsel toplantılara (panel, kongre, sempozyum, vb.) katılarak (%41) ve katıldıkları kurslarda (%32) turizm eğitimi aldıkları tespit edilmiştir. Katılımcılardan 5'i ise (%23) herhangi bir turizm eğitimi almadığını ifade etmiştir. Katılımcıların mesleki özelliklerine ilişkin elde edilen bulgular, katılımcıların

çoğunlukla dijital pazarlama (%68) ve dijital turizm (%50) alanlarında uzman olduklarını ortaya koymaktadır. Katılımcıların çalıştıkları sektör bilgilerine ilişkin verilere göre, büyük oranda (%82) turizm sektöründe deneyim sahibi oldukları, bununla birlikte üretim sanayi (%18), eğitim (%18), sağlık (%13,5) ve bilişim (%13,5) sektörlerinde katılımcıların mesleki deneyimleri olduğu anlaşılmaktadır. Toplam iş deneyim süresi olarak 11-15 yıl (%27), 6-10 yıl (%27), 21 yıl ve üzeri (%23,5) süreler çoğunluğu oluşturmaktadır. Katılımcıların turizm eğitimi durumları ile mesleki özelliklerine ilişkin bulguların dağılımı detaylı bir şekilde Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5
Katılımcıların Turizm Eğitimi ile Mesleki Özelliklerine Göre Dağılımı

Katılımcı Kodu	Turizm Eğitimi	Uzmanlık Alan/ları	Çalışılan Sektör/ler	Toplam İş Deneyimi
K1	Yok	Dijital Pazarlama, E-Ticaret, Dijital Turizm	Süpermarket	7 yıl
K2	Kurs	Dijital Pazarlama	Turizm, Sağlık	6 yıl
K3	Okul, Bilimsel Toplantılar	Dijital Pazarlama, Marka Yönetimi	Üretim Sanayi	2 yıl
K4	Okul, Bilimsel Toplantılar	Etkinlik Yönetimi, Dijital Turizm	Turizm	23 yıl
K5	Okul, Bilimsel Toplantılar	Dijital Pazarlama, Dijital Turizm	Turizm	18 yıl
K6	Hizmet İçi Eğitim	Bilgi Teknolojileri, E-Ticaret	Turizm, Üretim Sanayi	5 yıl
K7	Yok	Dijital Pazarlama, Dijital Turizm	Kamu	21 yıl
K8	Okul, Bilimsel Toplantılar	Marka Yönetimi, Dijital Pazarlama	Eğitim, Turizm, AVM	15 yıl
K9	Kurs	Dijital Pazarlama, Dijital Turizm	Turizm, Bilişim	19 yıl
K10	Yok	Dijital Pazarlama, Bilgi Teknolojileri	Turizm, Sağlık	10 yıl
K11	Kurs, Hizmet İçi Eğitim	Dijital Pazarlama, İş Geliştirme	Turizm, Bilişim	12 yıl
K12	Kurs, Bilimsel Toplantılar	Bilgi Teknolojileri, Dijital Turizm	Turizm, Eğitim, İnşaat, Süpermarket	25 yıl
K13	Okul, Bilimsel Toplantılar	Dijital Pazarlama, Bilgi Teknolojileri	Turizm	6 yıl
K14	Kurs	Dijital Pazarlama, İş Geliştirme	Turizm, AVM	20 yıl
K15	Okul	Dijital Pazarlama, Dijital Turizm	Turizm, Eğitim	25 yıl
K16	Kurs, Hizmet İçi Eğitim	Dijital Pazarlama, Marka Yönetimi	Otomotiv, Tekstil, Turizm, Gıda, Üretim Sanayi	11 yıl
K17	Okul, Bilimsel Toplantılar	Dijital Turizm, Dijital Pazarlama, Turist Rehberliği	Turizm, Kamu, Eğitim	13 yıl
K18	Yok	Bilgi Teknolojileri	Üretim Sanayi, Sağlık, Turizm	27 yıl
K19	Okul, Bilimsel Toplantılar	Turist Rehberliği, Dijital Turizm	Turizm	7 yıl
K20	Okul	Dijital Pazarlama	Turizm	11 yıl
K21	Kurs, Bilimsel Toplantılar	Dijital Turizm, Bilgi Teknolojileri, Marka Yönetimi	Bilişim	18 yıl
K22	Yok	Dijital Turizm	Turizm, Gıda	12 yıl

Soru1'e İlişkin Bulgular

Bu çalışma amacı doğrultusunda katılımcılara ilk soruda yöneltilen "Turizm sektöründe yaşanan dijitalleşme sürecinde günümüzde gelinen noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna verilen cevaplar "yeterli" ve "yetersiz" temaları altında kodlanmıştır. Buna göre, turizm sektöründe dijitalleşmede günümüzde gelinen noktayı yetersiz olarak değerlendiren katılımcıların (f=18) çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, katılımcıların bir bölümünün de (f=4) turizmde dijitalleşmede gelinen noktayı yeterli olarak değerlendirdikleri dikkat çekmektedir. Katılımcılar genel olarak turizmde dijitalleşmenin web siteleri ve sosyal medyadaki basit resim ve videolarla sınırlı kaldığını, üç boyutlu görsellerin, akıllı teknolojilerin, sanal ve artırılmış gerçeklik gibi uygulamaların kullanımının henüz yaygınlaşmadığını belirtmektedirler. Turizmin dijitalleşme konusunda bankacılık, sağlık, eğitim gibi sektörlerin gerisinde olduğu görüşme analizleri sonucu elde edilen diğer bulgular arasındadır.

K17: "Turizm sektöründe nesnelere interneti gibi yeni teknolojilere, akıllı teknolojilere adaptasyon konusunda çok gerideyiz diyebilirim. Bazılarına da maliyetli geliyor dijital teknolojiler. Turizm dijitalleşmede henüz yeterli seviyede değil."

Şekil 1. Turizmde En Sık Kullanılan Dijital Teknolojiler
(<https://wordart.com/> web sitesinden yararlanılmıştır.)

Katılımcıların Soru1 için verdikleri cevapların analizine dayalı olarak, turizm sektöründe en çok kullanılan dijital aracın sosyal medya (f=15) olduğu bunu kurumsal web sitelerinin (f=11), mobil uygulamalar (f=6) ve online rezervasyon sistemlerinin (f=6) takip ettiğini belirtmek mümkündür (Resim 2). Dolayısıyla, iletişim ve pazarlamaya yönelik araçların yanı sıra operasyonel faaliyetler için de dijitalleşmenin yoğunlaştığı ifade edilebilir.

Soru1 kapsamında turizmde dijitalleşmeyi yetersiz bulan katılımcılar, sektörde yeni teknolojilere ve AR-GE çalışmalarına yeterince bütçe ayrılmadığını belirtmektedirler. Uluslararası alanda faaliyet gösteren otel zincirleri, havayolu işletmeleri, seyahat acentaları ve tur operatörlerinin, turizmde dijitalleşmeye ulusal çaptaki işletmelere göre daha fazla önem verdikleri verilerin analizi sonucu elde edilen diğer önemli bulgulardır.

K4: “Dijitalleşmeye yeterli bütçe ayrılıyor mu sorusuna kesinlikle hayır. Genelde bu böyle. Anacak uluslararası turizm şirketlerini hariç tutabiliriz burada. Her türlü dijital hizmetler bu tür işletmelerde daha çok kullanılıyor. Fakat sektörün genelinde dijitalleşmeye ayrılan bütçe çok az diyebilirim. Bunda uzun vadeli düşünmeyen yatırımcıların etkisi çok.”

Soru2’ye İlişkin Bulgular

Bu kısımda, katılımcılara ikinci soru olarak yöneltilen “ ‘Metaverse Turizm’ terimi sizin için ne ifade etmektedir?” sorusuna verilen cevapların analizi ile elde edilen metaverse turizmin anlamını açıklamaya yönelik bulgulara yer verilmektedir. Katılımcıların genel olarak yeni bir turizm türü, alternatif turizm aracı, sanal turizm faaliyeti, avatarlar ile sanal evrende seyahat olarak metaverse turizmi algıladıklarını belirtmek mümkündür. Bu doğrultudaki bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

K1: “Sanal evrende gezintiye çıkmak, Nevşehir’de balona binmek, Norveç’te kuzey ışıklarını izlemektir. Alternatif bir turizm evreni olarak nitelendirmek mümkün.”

K3: “İnsanların hayal ettiği şeyi gerçekmiş gibi yaşamayı, hissetmesi, sanal evrende seyahat ve gezi deneyimlerini yaşamayı, otelleri avatarları ile gezerek tanınması diyebiliriz metaverse turizm için.”

K8: “Sanal dünyada dijital varlığımız, avatarımız ile yapacağımız gezintiler aklıma geliyor. Bugün bu pek yaygın olmasa da gelecekte gerçek seyahat deneyimine en önemli alternatif olacaktır diyebiliriz.”

Metaverse evreninde kişilerin gerçeküstü deneyimler yaşayarak daha önce hiç ziyaret etmediği bir yere gitmesi, gerçek fiziksel dünyada var olmayan destinasyonları, çekicilik unsurlarını görmesi, daha erişilebilir, sınırların ortadan kalktığı bir turizm deneyimi yaşamayı mümkün görmektedir. Henüz daha yaygınlaşmamış olsa da sanal turizmden daha gerçekçi, duyuyla hissedebilir bir turistik deneyim aracı metaverse turizm olarak isimlendirilebilir. Bu bulgulara yönelik bazı katılımcı görüşleri şu şekildedir:

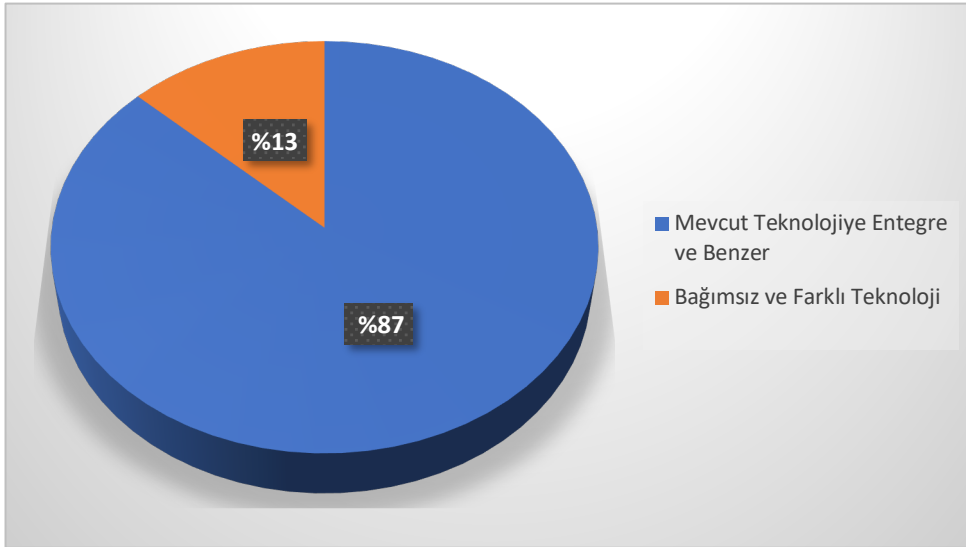
K7: “Metaverse Turizm terimi ise henüz yeni bir kavram olsa da Metaverse ortamında, reel hayatta olan ve olmayan pek çok deneyimi yaşamak ve yaşatmak mümkündür.”

K12: “Bir yere gidemeyenler metaverse evrende o yeri olduğu gibi dolaşabilecekler. Ulaşım araçlarını kullanabilecek. Gerçeklik hissi, duygusuyla avatarlar ile yapılan seyahatler metaverse turizmdir. Alternatif bir gerçeklik sunuyor turizmde.”

Bu bulgulara dayalı olarak metaverse turizmi, kişilerin avatarları ile sanal evrende gerçek fiziki dünyaya benzer ya da farklı turistik deneyimleri daha gerçekçi olarak yaşadığı, hissettiği alternatif bir sanal turizm formu olarak tanımlamak mümkündür.

Soru3’e İlişkin Bulgular

Bu çalışma kapsamında “Size göre metaverse teknolojisinin turizm sektöründe kullanılan mevcut dijital teknolojilerden farkı nedir?” olarak yöneltilen üçüncü sorudan elde edilen bulgular “mevcut teknolojiye entegre ve benzer” ve “bağımsız ve farklı teknoloji” temaları altında kodlanmıştır (Grafik 1).

Grafik 1. Metaverse Teknolojisinin Farkı

Mevcut Teknolojiye Entegre ve Benzer: Katılımcıların büyük oranda (f=19) metaverse teknolojisini turizmdeki mevcut dijital teknolojilere entegre ve sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik gibi teknolojilere benzer olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Metaverse’ün turizmde yeni bir teknoloji değil, mevcut teknoloji altyapısı üzerine inşa edilen daha gelişmiş bir teknoloji olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Bu tema kapsamında değerlendirilen katılımcı görüşlerinden bazıları şunlardır:

K1: “Mevcut sanal, artırılmış gerçekliği daha profesyonel ve gerçekçi yapacak teknolojidir diyebiliriz.”

K14: “Uzun vadede mevcut teknolojilere, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik gibi entegre olacaktır. Çok daha gelişmiş bir gerçeklik teknolojisi ortaya çıkacaktır. Tamamen farklı mı hayır ama çok daha gelişmiş, gerçeğe en yakın teknoloji olacaktır.”

K18: “Mevcut teknolojik altyapı üzerine metaverse kurulacaktır ve etkileşimi daha da artıracaktır.”

Bu tema altındaki bulgular ayrıca, sosyal medyanın (Facebook, Instagram, Whatsup, Twitter, vb.) metaverse için büyük miktarda kullanıcı verisi sağlayacağını ortaya koymaktadır. Mevcut dijital turizm teknolojilerine ek olarak metaverse ile birlikte turizmde giyilebilir teknolojilerin (eldiven, sanal gözlük, akıllı saat, öneminin artacağı katılımcı görüşlerinden elde edilen diğer önemli bulgulardır. Bu doğrultudaki görüşlerden bazıları şu şekildedir:

K2: “Turizm işletmeleri, sosyal medyadaki büyük veriyi kullanarak Metaverse’de hedef kitlelerini tanıma fırsatı yakalayacaklar. Dolayısıyla büyük veri önemli bir temel oluşturacak.”

K9: “.....Sanal gerçeklik, internet, donanım ve yazılım olarak da iyi bir altyapıya ihtiyacı var işletmelerin. Turistler için de metaverse’ü kullanabilecek akıllı telefon ya da bilgisayar, giyilebilir gözlükler, vb. gerekmektedir.”

Bağımsız ve Farklı Teknoloji: Bu tema, metaverse’in mevcut turizm teknolojik alt yapısından bağımsız, tamamen farklı yeni bir teknoloji türü olarak ortaya çıktığını belirten katılımcı görüşlerinden (f=3) oluşmaktadır. Burada metaverse, turizmde tamamen yeni bir teknoloji türü olarak değerlendirilmektedir.

K10: “.....Ben tamamen farklı bir teknoloji ortaya çıkacağını düşünüyorum. Mesela metaverse’te bir toplantı yaparken web sitesini kullanmıyoruz. Tamamen farklı bir alan oluyor metaverse. Daha ayrı bir teknoloji, gerçeklik dünyası olacak diye düşünüyorum.”

K17: “Metaverse’den sadece sanal gerçeklik artırılmış gerçeklik gibi şeyler anlarsak hata etmiş oluruz. Tamamen farklı bir evren olacak. Avatarların gerçek hayat yaşadığı, sanal ortamda gerçek davranışlar sergilediği, gerçek dışı özelliklere de sahip karakterlerin olacağı bir evrendir.”

Soru4’e İlişkin Bulgular

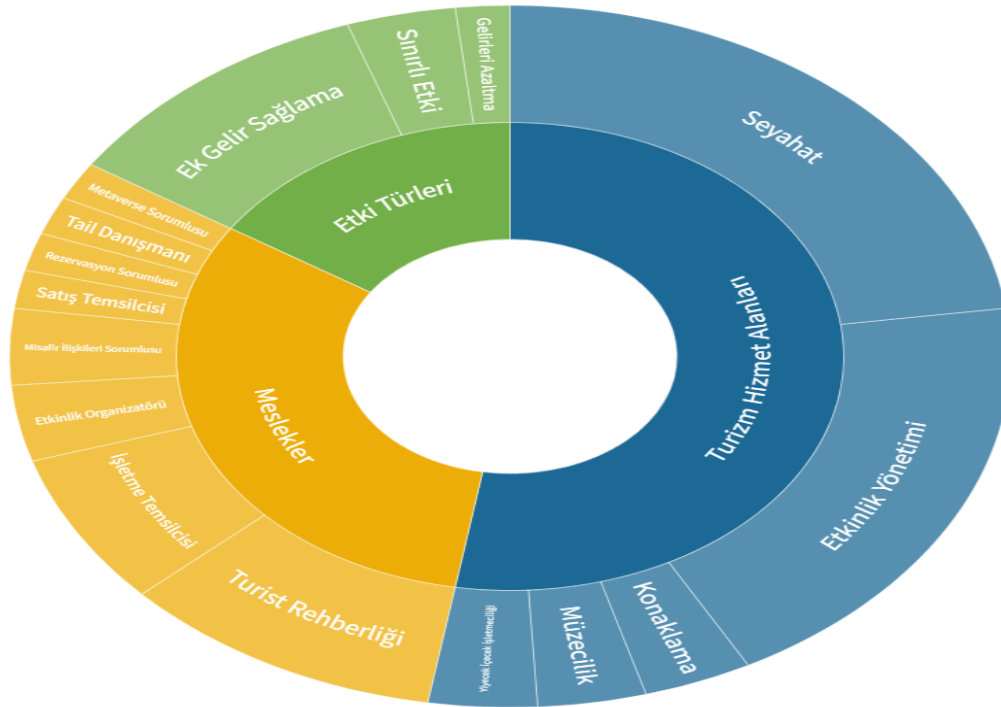
Katılımcılara Soru4’te yöneltilen “Size göre gelecekte turizm sektöründe metaverse teknolojisinin etkileri hangi hizmet alanlarında görülecektir? Bu etkiler neler olacaktır?” sorusuna verilen cevaplar üç ana tema altında analiz edilerek kodlanmıştır. Şekil 2’de görüleceği üzere bu ana temalar; turizm hizmet alanları, meslekler ve etki türleri başlıklarından oluşmaktadır. Bu ana temalar ve alt temalarına ait bulguları şu şekilde açıklamak mümkündür:

Turizm Hizmet Alanları: Gelecekte turizm sektöründe metaverse teknolojisinin etkilerinin görüleceği turizm hizmet alanları ana teması altında seyahat, konaklama, müzecilik, etkinlik yönetimi ve yiyecek içecek işletmeciliği olmak üzere 5 alt tema bulunmaktadır. En çok kodlanan alt tema ise seyahat olarak görülmektedir (f=13). Seyahat teması altında metaverse evrende düzenlenebilecek sanal turlar ve yeni tur deneyimleri öne çıkan kavramlar arasındadır. Turizm hizmet alanları içerisinde etkinlik yönetimi metaverse teknolojisinin gelecekte etkilerinin yoğun hissedileceği ikinci önemli alan olarak tespit edilmiştir (f=9). Sanal evrende düzenlenecek konserlere kişilerin avaturları ile canlı olarak katılması, aynı şekilde sanal partiler, eğlence etkinlikleri düzenlenmesi bu tema altındaki önemli bulgulardır. Bu alt temaları eşit önem düzeyinde konaklama (f=2), müzecilik (f=2) ve yiyecek içecek işletmeciliği (f=2) alanları takip etmektedir. Müzecilikte avaturlar ile sanal müze gezileri, konaklama ve yiyecek içecek işletmeciliği alanlarında ise ön deneyim oluşturma, tanıtım ve pazarlama yönünde bulgular yoğunlaşmaktadır. Bu temalara ilişkin bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

K9: “Metaverse’da yer alan turizm işletmelerinin sadece metaverse’e özel turlar, etkinlikler gibi hizmetleri sunacağını düşünüyorum.”

K16: “Gerçek fiziki dünyada olmayan yerler, aktiviteler yaratıp insanları bu hayal aleminde gezdirmek, tur yapmak yeni turistik ürünler geliştirmek mümkün olacaktır.”

K12: “Metaverse üzerinde konserler, etkinlikler düzenleniyor ve insanlar gerçek para ödeyerek avaturları ile bu konserlere katılabiliyor. Yeni bir iş, etkinlik ortamı metaverse’de var. Tercih ediliyor.”

Şekil 2. Metaverse Teknolojisinin Turizm Sektörüne Etkileri
(<https://app.flourish.studio> web sitesinden yararlanılmıştır.)

Meslekler: Metaverse teknolojisinin turizm sektöründeki meslekler üzerine etkileri incelendiğinde, turist rehberliği, işletme temsilcisi, misafir ilişkileri sorumlusu, etkinlik organizatörü, satış temsilcisi, rezervasyon sorumlusu, tatil danışmanı ve metaverse sorumlusu olmak üzere toplam 8 adet alt tema çerçevesinde katılımcı ifadelerinin toplandığı görülmektedir. Bu kapsamda en çok kodlanan tema turist rehberliği (f=6) olarak dikkat çekmektedir. Metaverse evrendeki avatar rehberler, sanal rehberler ya da meta-turist rehberi kavramları ilgili ifadelerde öne çıkmaktadır. Meslekler ana teması altındaki diğer önemli alt tema ise işletme temsilcisidir (f=4). Turizm işletmelerini sanal evrende temsil eden kişiler işletme temsilcisi pozisyonunda çalışabilirler. Etkinlik organizatörü (f=2), misafir ilişkileri sorumluları (f=2), satış temsilcisi (f=1), rezervasyon sorumlusu (f=1), satış temsilcisi (f=1), tatil danışmanı (f=1) ve metaverse sorumlusu (f=1) metaverse evreninde turizmde ortaya çıkabilecek diğer yeni iş pozisyonları olarak bu çalışmadan elde edilen bulgular arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda katılımcılara ait bazı ifadeler şunlardır:

K3: “.....Metaverse evrende turistleri karşılayan, onlarla ilgilenen rehber, rezervasyon sorumlusu gibi avatarlara ihtiyaç duyulacaktır. Yani metaverse sorumluları olması mümkün görülmekte.”

K4: “.....gelecekte organizatörlük gibi acenta temsilcisi, meta-rehber, meta-misafir ilişkileri gibi yeni turizm meslek pozisyonlarını görebiliriz.”

K5: “.....Yeni mesleklerin de bu yeni evrende ortaya çıkması olasıdır bence. Mesela, satış temsilcileri, danışmanlar, CRM görevlileri, organizatörler çeşitli turizm etkinlikleri için sanal evrende sürekli yer alabilir.”

Etki Türleri: Gelecekte turizm sektöründe metaverse teknolojisinin etkilerinin neler olacağı etki türleri ana teması altında ele alınmaktadır. Bu temanın da 3 alt temadan oluştuğu görülmektedir. Bunlar; sınırlı etki, gelirleri azaltma ve ek gelir sağlamadır. Gerçekleştirilen analizler sonucu elde edilen bulgular, metaverse

teknolojisinin ek gelir sağlama etkisinin diğer alt temalara göre daha ön planda olduğunu göstermektedir (f=6). Katılımcılar tarafından, metaverse evrende sanal turlardan elde edilecek gelirlerin yanı sıra gerçek dünyadaki turistik ürünlerin satışının turizm işletmeleri için ek gelir olabileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte, metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörüne sınırlı etkisinin olacağını, bu etkinin ise ön deneyim sağlama ve pazarlama faaliyetlerinde görüleceğini ifade eden 2 katılımcı mevcuttur. Turizm sektöründe metaverse teknolojisinin gelirleri azaltma etkisi olabileceğini vurgulayan katılımcı sayısının ise 1 olduğu görülmektedir.

K14: “Bir yandan tüketici için iyi iken bir yandan da aslında sektörün tamamında bir gelir kaybı ortaya çıkabilir. İnsanların gerçek satın alma davranışına yönelmemesi, metaverse ile diğer işletmelerin gelir kaybına uğraması da mümkün olabilir.”

K15: “Turizmde pazarlama anlamında, tanıtım anlamında ancak kullanılabilir metaverse. Bunun dışında fazla bir kullanım alanı bulacağını zannetmiyorum metaverse’in turizmde. Ön deneyim aracı olabilir.”

Soru5’e İlişkin Bulgular

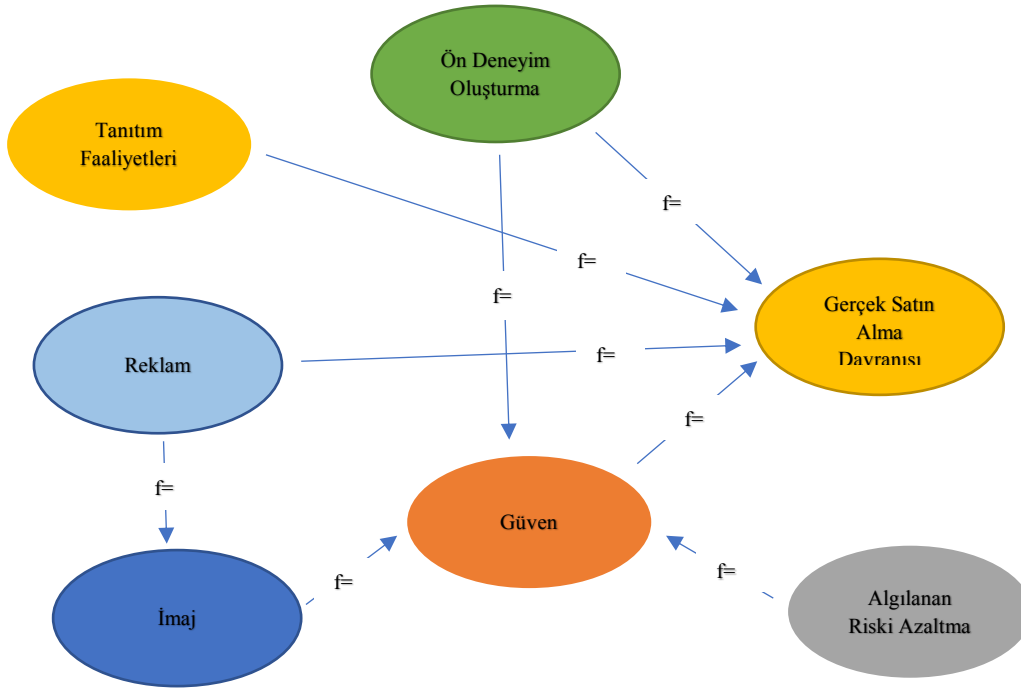
Bu çalışma kapsamında katılımcılara Soru5 olarak yöneltilen “Metaverse teknolojisinin turizm pazarlaması açısından potansiyel faydaları sizce neler olabilir?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevapların analiz edildiği temalar ve kodlanma sıklıklarına göre dağılımı Şekil 3’te görülmektedir. Kodlanma sıklıklarına göre çemberlerin boyutu büyümekte ya da küçülmektedir.

Şekil 3. Metaverse Teknolojisinin Turizm Pazarlamasına Potansiyel Faydaları (<https://app.flourish.studio> web sitesinden yararlanılmıştır.)

Şekil 3 incelendiğinde, katılımcılar tarafından metaverse teknolojisinin turizm pazarlamasına en önemli potansiyel faydası olarak ön deneyim oluşturma (f=12) olduğu görülmektedir. Bir işletmeye, destinasyona gitmeden önce metaverse evrende o yerin deneyimlenmesi turizm pazarlaması açısından önemli bulunmuştur. Bununla birlikte, gerçek satın almayı teşvik etmesi (f=8), metaverse evrende tanıtım faaliyetleri yürütme (f=7), reklam yapma (f=6), güven oluşturma (f=6) ve daha gerçekçi hissettirme (f=5) turizm pazarlaması için

metaverse'ün diğer önemli potansiyel faydaları olarak tespit edilmiştir. Marka imajı oluşturma (f=3), algılanan riski azaltma (f=3), veri kaynağı olma (f=3), belirsizlikleri azaltma (f=3), işletme imajı oluşturma (f=3), bilgi sağlama (f=3), deneyim zenginleştirme (f=3), doğrudan pazarlama yapma (f=2), genç kuşağı etkileme (f=2), destinasyon imajı oluşturma (f=2), satışları artırma (f=1), çekim unsuru olma (f=1), deneyim kalitesini artırma (f=1), duyulara hitap etme (f=1), tutundurma aracı olma (f=1), etkili algı yönetimi (f=1), talep tahminleme (f=1), satın alma karar sürecini hızlandırma (f=1), memnuniyeti artırma (f=1) analizler sonucu elde edilen diğer önemli bulgular olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 4. Metaverse Teknolojisinin Turizmde Gerçek Satın Alma Davranışına Olası Etkileri

Metaverse evreninde turizm pazarlama faaliyetlerinin potansiyel faydalarının gerçek satın alma davranışına olası etkileri katılımcı görüşleri doğrultusunda analiz edilmiş ve bulgular Şekil 4'teki gibi görselleştirilmiştir. Buna göre, ön deneyim oluşturma (f=7), güven (f=7), reklam (f=1) ve tanıtım faaliyetleri (f=1) gerçek satın alma davranışına doğrudan etki eden unsurlar olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, reklamın imaj (f=2), ön deneyim oluşturma (f=3), imaj (f=2) ve algılanan riski azaltma (f=1) unsurlarının da güven üzerindeki etkilerine ilişkin katılımcı görüşleri olduğu da tespit edilmiştir. Bu etkilerin genellikle olumlu yönde olacağı katılımcı ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Soru6'ya İlişkin Bulgular

Katılımcılara Soru6'da yöneltilen "COVID-19 pandemisinin turizmde metaverse teknolojisine adaptasyon süreci üzerindeki etkileri sizce nelerdir?" sorusuna katılımcıların tamamının adaptasyon sürecini hızlandırdığı yönünde cevaplar verdiği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, genel olarak, COVID-19 pandemisinin dünyada dijitalleşmeyi hızlandırdığına, bununla birlikte metaverse teknolojisinin sektörde daha fazla gündeme gelmeye başladığına, insanların metaverse teknolojisine daha çok ilgi duyduğuna ve işletmelerin de bu yeni teknolojiye yatırımlarını yoğunlaştırdıklarına işaret etmektedir. Bu doğrultudaki bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

K3: “Metaverse çalışmaları çok hızlı bir şekilde devam ediyor. Benim tahminim önümüzdeki 5 gibi kısa bir sürede dünyada metaverse’ün yerleşeceği, adaptasyonun sağlanacağıdır. Pandeminin bu süreçte itici güç oluşturduğunu düşünüyorum.”

K17: “COVID-19 dijitalleşmeyi hızlandırdı hem de turizm işletmelerini artık buna mecbur bıraktı. Eskiden dijital teknolojiler bir seçenektir. Ama artık zorunluluk. Metaverse de gelecekte turizm işletmeleri için zorunlu bir araç olacak.”

Sonuç ve Tartışma

Son yıllarda hem dijitalleşme alanında meydana gelen gelişmeler hem de tüm dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisi metaverse teknolojisinin popülerliğini artırmakta ve gelişimini hızlandırmaktadır. Bugün bilişim hizmetlerinin yanı sıra sağlık, eğitim, turizm gibi çeşitli hizmet sektörlerinde metaverse teknolojisinin giderek daha da önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda, uzman görüşlerinden hareketle metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörüne olası etkilerini belirlemenin amaçlandığı bu çalışma sonuçları, turistler, destinasyonlar ve turizm işletmeleri açısından metaverse teknolojisinin potansiyel önemine dikkat çekmektedir. Sanal ve artırılmış gerçeklik gibi yeni teknolojilerin daha ilerisinde olan metaverse, gerçeklik hissini artırmakta, duylara hitap etmekte ve sanal evrende avatarlar ile gezme, eğlenme, diğer kişilerle etkileşim kurma imkânı sunmaktadır. Bu sebeple turizm işletmelerinin güncel dijitalleşme eğilimlerine uyum sağlamaları önemlidir. Bu çalışma sonuçları, turizm sektöründe dijitalleşmenin yeterli düzeyde olmadığını, genellikle kurumsal web siteleri ve sosyal medyadaki görseller ile mobil uygulama kullanımının ötesine geçilemediğini göstermektedir. Bu da metaverse gibi yeni ve gelişmiş teknolojilere adaptasyonun turizm sektöründe daha yavaş olduğunu göstermektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar (Gandhi, Khanna ve Ramaswamy, 2016; McKinsey Global Institute, 2019) dijitalleşmede ve dijital altyapı yatırımlarında turizm sektörünün eğitim, lojistik, sağlık gibi alanlardan daha geride olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışmadan elde edilen sonuçlar desteklenmektedir. Turizm sektörünün yapısal özelliğinden dolayı otomasyona gitme kısıtlı olsa da, günümüzde pazarlama, sanal turlar, etkinlikler, tanıtım gibi faaliyetlerde metaverse teknolojisinden yararlanmak mümkündür. Giotis ve Papadionysiou (2022) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre, turizm sektöründe en sık kullanılan teknolojiler sosyal medya, web siteleri, mobil cihazlar ve uygulamalar olmakla birlikte, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, yapay zekâ, büyük veri gibi Turizm 4.0 teknolojileri de sektörde henüz yeni yaygınlaşmaya başlayan teknolojilerdir. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçlarını destekler nitelikte olduğu ifade edilebilir.

Turizm sektöründe metaverse teknolojisi kullanım şekline göre metaverse turizm adı altında farklı şekillerde açıklanabilmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, metaverse turizmin sanal evrendeki yeni bir alternatif turizm türü ya da hizmet sunma aracı olarak ifade edilebileceğini göstermektedir. Günümüzde turist beklentilerine uygun olarak metaverse evrende sunulan hizmetler, turizm sektörü için yeni bir faaliyet alanı ve alternatif oluşturmayı sağlayacaktır. Nitekim, ilgili alandaki çalışmalar da (Lee, 2022; Zaman ve diğerleri, 2022) metaverse turizmi fiziksel dünyadaki turistik faaliyetlere alternatif olarak avatarlar ile yapılan sanal seyahatleri metaverse turizm olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla, gelecekte yeni bir turizm faaliyet alanı ve türü olarak metaverse turizm kavramının ilgili literatür ve araştırmalarda kullanılması, meslek profesyonelleri tarafından bu kavramın kullanılması mümkündür. Dozio ve diğerleri (2022) tarafından yapılan çalışmada, metaverse teknolojisi mevcut dijital mecralardaki veriyi kullanan, sanal ve artırılmış gerçeklik temeline dayalı, insan duylarına daha fazla hitap eden yeni bir etkileşim alanı olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla yazarların bu görüşleri, bu çalışmada elde edilen sonuçlarla uyumludur. Bu bağlamda, mevcut dijital turizm teknolojileri ile uyumlu, benzer nitelikte fakat onlardan daha gelişmiş ve güncel bir teknoloji olarak turizm sektöründe metaverse ifade edilebilir.

Bu araştırma sonuçları, metaverse teknolojisinin gelecekte başta seyahat olmak üzere etkinlik yönetimi, konaklama, yiyecek içecek işletmeciliği ve müzecilik alanlarında geniş bir etkiye sahip olacağını göstermektedir. Sanal turlarda avatar ya da meta-turist rehberlerinin görev alması, metaverse evrendeki işletme temsilcileri, etkinlik organizatörleri ise metaverse evreninde öne çıkan turizme özgü mesleklerdir. Gerçek fiziksel dünyanın dijital ikizi projesi olarak nitelendirilen (Sudan, 2022) metaverse üzerinde işletmelerin yer alması sonucu fiziki dünyaya paralel iş ve mesleklerin ortaya çıkmasını sağlayacağı yönünde görüşler mevcuttur (Nguyen, 2022; Singh ve diğerleri, 2022). Bu çalışma sonuçlarına göre, turizm sektöründe de bu tür paralel mesleklerin gelecekte ortaya çıkması beklenmektedir. Ayrıca bu çalışmada, satış temsilcileri, turist rehberleri, rezervasyon sorumlusu gibi paralel meslekler olabileceği gibi işletme metaverse sorumlusu, meta-turist rehberi gibi yeni meslekler de ortaya çıkabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sanal turlardan, etkinliklerden ve fiziki dünyadaki turistik ürünlerin satışının metaverse evrende yapılmasından turizm işletmelerinin ek gelirler elde etmesi de bu çalışmanın önemli bulguları arasındadır. Dolayısıyla metaverse, gelecekte turizm işletmelerinin gelirlerini artırmada önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Kullanıcılara sanal mağazalarda fiziki işletme ürünlerini pazarlamak, onların tercihlerini etkileyerek gerçek satın alma davranışına çevirmek (Han ve diğerleri, 2022) ya da kripto para ile sanal alternatif ürünlerin satışını yapmak mümkündür (van der Merwe, 2021). Bir destinasyona düzenlenen gerçek veya sanal tur satışı yapmak, metaverse üzerinde kullanıcıların avaturları ile katılabilecekleri boş zaman faaliyetleri düzenlemek turizm sektöründe gelecekte gerçekleşmesi beklenen önemli yenilikler olarak dikkat çekmektedir.

Metaverse teknolojisinin turizm pazarlaması açısından en önemli potansiyel faydasının kullanıcılar için ön deneyim oluşturma olduğu, bunun da gerçek satın alma davranışını etkilediği bu çalışmada AS5 kapsamında elde edilen önemli sonuçlardan biridir. Turizm işletmelerinin fiziki dünyadaki hizmetlerini satın almalarında metaverse evrende potansiyel müşterilerin yaşadıkları ön deneyim ve güven en etkili faktörler olarak tespit edilmiştir. Güven oluşumunda ise metaverse evrendeki işletme imajı, yaşanan ön deneyimler ve algılanan riski azaltmanın etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Metaverse evrendeki reklam ve tanıtım faaliyetleri ise gerçek satın alma davranışını doğrudan etkileyen diğer faktörlerdir. Bu sonuçların ilgili literatürdeki benzer çalışmaların sonuçlarıyla tutarlı olduğu görülmektedir. Turizmde hizmetlerin satın alınmadan önce deneme şansının olmaması, eş zamanlı üretim ve tüketim olması algılanan riski artırmaktadır (Kozak, Akoğlan Kozak ve Kozak, 2019). Yapılan araştırmalar, algılanan riskin tüketici satın alma tercihini negatif yönde etkilediğini (Yıldız, 2013), olumlu işletme imajı algısının tüketici güveni üzerinde (Flavián, Guinaliu ve Torres, 2005), güvenin (Leung ve Ma, 2020), reklam ve tanıtım faaliyetlerinin (Chukwu, Kanu ve Ezeabogu, 2019) de satın alma davranışı üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, metaverse evrende sunulan ön deneyimlerle turistik ürün ve hizmetlere yönelik potansiyel müşterilerin algılanan riskini azaltmak, güven sağlamak ve gerçek satın alma davranışını olumlu yönde etkilemek mümkündür. Potansiyel müşterilere metaverse evrende işletme hakkında daha gerçekçi deneyim ve bilgi sağlama, kullanıcı verisi sağlayarak bunu doğrudan pazarlamada kullanma, özellikle Z ve Alfa kuşağındaki kişileri cezbetme turizm pazarlamasında metaverse'ün sağlayabileceği, işletmeler tarafından dikkate alınması gereken diğer potansiyel faydalarıdır.

Son birkaç yılda tüm dünya genelinde yaşanan COVID-19 salgını boyunca dijitalleşmeye verilen önemin ve dijital uygulamaların daha da arttığı görülmektedir. Hem işletme hem de kişilerin dijitalleşmeye artan talebi turizmde de kendini göstermektedir. Yaşanan COVID-19 salgınının turizm sektöründe metaverse teknolojisine geçiş ve adaptasyon sürecini hızlandırdığı bu çalışmadaki önemli sonuçlar arasındadır. Gursoy ve diğerleri (2022), COVID-19 pandemisi ile birlikte turizmde birçok alışkanlığın hızla değiştiğini, kısıtlamaların ve yeni teknolojilerin alternatif gerçekliğe olan talebi artırdığını belirterek turizmde metaverse'ün artan önemine dikkat çekmektedirler. Yazarlar metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektöründe önemli bir rekabet aracı olacağını da altını çizerek geleceğe ilişkin beklentilerini ifade

etmektedirler. Bu sebeple, COVID-19 ile dünya genelinde ivme kanan metaverse teknolojisine hızlı uyum sürecinin işletmelerin gelecekte sektördeki konumunu belirleyeceğini ifade etmek mümkündür.

Turizm işletmeleri, metaverse evreninde yer alarak dijital ikizlerini oluşturabilir, mevcut ve potansiyel müşterileri ile bu mecrada iletişim kurabilirler. Bununla birlikte, metaverse teknolojisindeki üst düzey gerçeklik hissini kullanarak işletmeler müşterilerini etkileme ve satışlarını artırma imkânı elde edebilirler. Örneğin, metaverse temsilcisi ile bir otelin tüm alanlarının birebir gerçeklik hissi ile tanıtımının yapılması, tur güzergâhlarının canlandırılması, yiyecek içecek işletmesi atmosferi ve ürünlerinin doğrudan duylara hitap eden gerçeklikle müşterilere aktarılması turizm işletmelerinin satış pazarlamadaki etkinliklerini artıracak ve müşteri ilişkilerini güçlendirmelerini sağlayacak unsurlar olarak düşünülebilir. Gerçek hizmet deneyiminden önce veya bu deneyime ek olarak turizm işletmelerinde yeni hizmet alanlarının ortaya çıkması, bu sayede işletme gelirlerinin artırılması da mümkündür. Örneğin, otellerin belirli hizmetlerinin (animasyon, su sporları, gece programları, vb.) oda satın almadan önce metaverse üzerinden doğrudan deneyimlenmesi, konaklama sırasında metaverse teknolojisi ile gerçekleştirilebilecek sanal çevre gezisi sunulan hizmetlere ek değer katacaktır. Destinasyon bazında da daha etkin uluslararası tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesi metaverse teknolojisi ile mümkün görülebilir. Destinasyon yönetim örgütleri, meslek profesyonelleri ve diğer paydaşlar metaverse teknolojisini destinasyon hizmet kalitesini artırmak ve turist deneyimlerini zenginleştirmek için kullanabilirler. Özellikle küresel çapta artan rekabetin, turizmde metaverse teknolojisinin önemini önümüzdeki yıllarda daha çok artıracığı ve uluslararası alanda destinasyonların başarısı için önemli bir belirleyici olacağı ifade edilebilir.

Destinasyonlar ve işletmeler bazında rekabetin her geçen gün arttığı turizm sektöründe teknoloji önemli avantajlar sunmaya devam etmektedir. Metaverse henüz yeni bir teknoloji türü olmakla birlikte turizm sektöründe sunulan hizmetlerin niteliğini etkileyeceği, yeni bir deneyim olacağı yönünde beklentiler yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple sektör profesyonelleri tarafından metaverse alanındaki yenilikler takip edilerek gelişmelere uyum sağlanması gerekmektedir. İşletmelerin devamlılığının, pazarlamada daha etkin olmalarının ve daha fazla gelir elde etmelerinin gelecekte buna bağlı olacağı öngörülmektedir. Turizm işletmelerinin öncelikle gerekli teknolojik alt yapı yatırımlarını yapmaları, dijitalleşme düzeylerini artırarak kendilerini yenilemeleri günümüzde bu bakımdan kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülebilir. Gerekli bütçenin yanı sıra yeterli ve donanımlı insan kaynağının oluşturulması, uyum sürecinin ve potansiyel fırsatların değerlendirilmesi bu süreçte kritik öneme sahiptir. Bu noktada, metaverse konusunun turizm işletmelerinde profesyonel olarak ele alınacağı sorumlu birimlerin oluşturulması ve uzmanlardan yardım alınması önerilebilir. Destinasyon bazında da yerel yönetimler, örgütler ve sektör temsilcileri tarafından turizm sektöründe metaverse teknolojisinin kullanımı ele alınmalı, izlenecek yol ve politikalar belirlenmelidir.

Bu çalışma, birincil nitel veriler ile sınırlandırılmış ve metaverse teknolojisinin turizm sektöründe gelecekteki etkileri üzerine odaklanılmıştır. Henüz yeni gelişim aşamasında olan metaverse teknolojisinin gelecekte turizm sektörüne olası etkilerinin profesyonel uzman görüşleri aracılığıyla tespit edildiği bu çalışmada nitel görüşme tekniği ile birincil veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Mevcut ve potansiyel turistlerin görüşleri alınarak sonraki araştırmalarda konu farklı bakış açısıyla değerlendirilebilir ve bu çalışma sonuçlarıyla karşılaştırılabilir. Anket tekniği kullanılarak farklı demografik özelliklerdeki kişilerin turizm sektöründe metaverse teknolojisine yönelik tutumları nicel analizler yardımıyla ölçülebilir. Olumlu veya olumsuz tutumların nedenlerine ilişkin derinlemesine araştırmalar yürütülebilir. Turizm pazarlama aracı olarak metaverse evrende hangi araçların nasıl kullanılacağı gelecekte araştırılabilir. Gelecekte benzer bir araştırma tekrarlanarak, bu çalışma sonuçlarında ortaya konan olası gelişme ve beklentilerin gerçekleşme düzeyi tespit edilebilir.

Kaynakça

- Accenture (2019). *The Post-Digital Era is Upon Us Are We Ready for What's Next?*.Erişim Adresi: https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-94/Accenture-TechVision-2019-Tech-Trends-Report.pdf.
- Akkan, E. ve Bozyiğit, S. (2020). Bir niş pazar olarak Türkiye'deki vegan ürünler: Tüketici bakış açısından keşfedici bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 101-149. Erişim: <https://betadergi.com/ttad/yonetim/icerik/makaleler/262-published.pdf>.
- Ames, H., Glenton, C. ve Lewin, S. (2019). Purposive sampling in a qualitative evidence synthesis: A worked example from a synthesis on parental perceptions of vaccination communication. *BMC Medical Research Methodology*, 19(26), 1-9, <https://doi.org/10.1186/s12874-019-0665-4>.
- Ayre, C. ve Scally, A. J. (2014). Critical values for Lawshe's content validity ratio: Revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79-86, <https://doi.org/10.1177/0748175613513808>.
- Bayram, A. (2022). Metaleisure: Leisure time habits to be changed with metaverse. *Journal of Metaverse*, 2(1), 1-7. Erişim: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2221329>.
- Bayyurt, Y. ve Akcan, S. (2017). Nitel araştırma çalışmalarında dikkat edilmesi gereken yöntemsel konular (Ed. Seggie, F. N. ve Bayyurt, Y.). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları içinde* (s. 371-384). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bourlakis, M., Papagiannidis, S. ve Li, F. (2009). Retail spatial evolution: Paving the way from traditional to metaverse retailing. *Electronic Commerce Research*, 9, 135-148, <https://doi.org/10.1007/s10660-009-9030-8>.
- Buhalis, D. ve Karatay, N. (2022). Mixed reality (MR) for generation Z in cultural heritage tourism towards metaverse (Ed. Stienmetz, J. L., Ferrer-Rosell, B. ve Massimo, D.). In book *Information and communication technologies in tourism 2022* (pp. 16-27). Cham, Switzerland: Springer.
- Choi, H. ve Kim, S. (2017). A content service deployment plan for metaverse museum exhibitions-centering on the combination Beacons and HMDs. *International Journal of Information Management*, 37, 1519-1527, <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2016.04.017>.
- Chukwu, B. A., Kanu, E. C. ve Ezeabogu, A. N. (2019). The impact of advertising on consumers buying behaviour. *International Journal of Arts and Commerce*, 8(1), 1-15. Erişim: <https://ijac.org.uk/articles/8.1-1.1-15.pdf>.
- Collins, C. (2008). Looking to the future: Higher education in the metaverse. *EDUCAUSE Review*, 43(5), 51-63.
- Corbisiero, F. ve Monaco, S. (2021). Post-pandemic tourism resilience: Changes in Italians' travel behavior and the possible responses of tourist cities. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 13(3), 401-417, doi: 10.1108/WHATT-01-2021-0011.
- Creswell, C. (2013). *Qualitative inquiry research design choosing among five approaches* (Third Edition). USA: SAGE Publications.

- Dal, N. E. (2021). Metaverse ile pazarlamaya bir bakış. M. Mete ve A. Toptaş (Yay. Haz.). İktisadi ve idari bilimlerde araştırma ve değerlendirmeler-II içinde (s. 1-14). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Demir, Ç. (2022). Metaverse teknolojisinin otel sektörünün geleceğine etkileri üzerine bir inceleme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(1), 542-555, doi:10.21325/jotags.2022.1003.
- Demir, M. ve Tokgöz, E. (2022). Snow Crasht'ten Meta'ya, metaverse'ün kavramsal ve teknolojik gelişimi (Ed. Göker, N. ve Göker, G.). *İletişim ve medya alanında uluslararası araştırmalar IV* içinde (s. 69-92), Konya: Eğitim Yayınevi.
- Dozio, N., Marcolin, F., Scurati, G. W., Ulrich, L., Nonis, F., Vezzetti, E., Marsocci, G., Rosa, A. L. ve Ferrise, F. (2022). A design methodology for affective virtual reality. *International Journal of Human-Computer Studies*, 162, 102791, <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2022.102791>.
- Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, Z., Wu, X. ve Cai, W. (2021, October). *Metaverse for social good: A university campus prototype*. In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia (MM'21), China, <https://doi.org/10.1145/3474085.3479238>.
- Flavián, C., Guinaliu, M. ve Torres, E. (2005). The influence of corporate image on consumer trust. *Internet Research*, 15(4), 447-470, doi: 10.1108/10662240510615191.
- Gandhi, P., Khanna, S. ve Ramaswamy, S. (2016). Which industries are the most digital (and why)?. *Harvard Business Review*, 1, 45-48. Erişim Adresi: <https://hbr.org/2016/04/a-chart-that-shows-which-industries-are-the-most-digital-and-why>.
- Gastronomi Dergisi (2022). *Metaverse pazarı 5-10 yıl içinde 8 trilyon dolara ulaşacak*. Erişim Adresi: <https://www.gastronomidergisi.com/haber/metaverse-pazari-5-10-yil-icinde-8-trilyon-dolara-ulasacak>.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi (2022). *Gaziantep, Zeugma Dionysos Evi'yle metaverse evrenine ilk adımı attı*. Erişim Adresi: <https://www.gaziantep.bel.tr/tr/haberler/gaziantep-zeugma-dionysos-eviyle-metaverse-evrenine-ilk-adimi-atti>.
- Giotis, G. ve Papadionysiou, E. (2022). The Role of managerial and technological innovations in the tourism industry: A review of the empirical literature. *Sustainability*, 14, 5182, <https://doi.org/10.3390/su14095182>.
- Gössling, S. ve Schweiggart, N. (2022). Two years of COVID-19 and tourism: What we learned, and what we should have learned. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(4), 915-931. doi: 10.1080/09669582.2022.2029872.
- Grand View Research (2022). *Metaverse Market Size, Share & Trends Report, 2030*. Erişim Adresi: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/metaverse-market-report>.
- Gursoy, D., Malodia, S. ve Dhir, A. (2022). The metaverse in the hospitality and tourism industry: An overview of current trends and future research directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(5), 527-534. <https://doi.org/10.1080/19368623.2022.2072504>.
- Han, D. D., Bergs, Y. ve Moorhouse, N. (2022). Virtual reality consumer experience escapes: Preparing for the metaverse. *Virtual Reality*, <https://doi.org/10.1007/s10055-022-00641-7>.

- Hemmati, M. (2022). The metaverse: An urban revolution. *Tourism of Culture*, 2(7), 53-60, doi: 10.22034/TOC.2022.323276.1067.
- Johnson, A.-G. (2022). Why are smart destinations not all technology-oriented? Examining the development of smart tourism initiatives based on path dependence, *Current Issues in Tourism*, 25(17), 1-13. doi: 10.1080/13683500.2022.2053071.
- Kalkan, N. (2021). Metaverse evreninde sporun bugünü ve geleceğine yönelik bir derleme. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2), 163-174, <https://doi.org/10.30769/usbd.1027728>.
- Karagöz Zeren, S. (2021, November). *Turizm işletmelerinde metaverse dünyası, NFT ve İNFT: Düşünen, konuşan teknolojiler*. In Proceedings of International Blockchain and Cryptocurrency Conference, Ankara, Turkey. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/64032152/DISTINGUISHING_CRYPTOCURRENCY_FROM_BLOCKCHAIN_FOR_DECENTRALIZED_INNOVATIONS.
- Kılıç, S. (2015). Kappa testi. *Journal of Mood Disorders*, 5(3), 142-144, doi: 10.5455/jmood.20150920115439.
- Kim, J. (2021). Advertising in the metaverse: Research agenda. *Journal of Interactive Advertising*, 21(3), 141-144, <https://doi.org/10.1080/15252019.2021.2001273>.
- Kozak, N., Akoğlan Kozak, M. ve Kozak, M. (2019). *Genel turizm ilkeler-kavramlar* (20. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kraus, S. ve Tomini, N. (2022). Facebook and the creation of the metaverse: Radical business model innovation or incremental transformation?. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 28(9), 52-77, doi: 10.1108/IJEBR-12-2021-0984.
- Landis, J. R. ve Koch, G. G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 33(1), 159-174, doi: 10.2307/2529310.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28, 563-575. Erişim: <https://parsmodir.com/wp-content/uploads/2015/03/lawshe.pdf>.
- Lee, U.-K. (2022). Tourism using virtual reality: Media richness and information system successes. *Sustainability*, 14, 3975, doi: 10.3390/su14073975.
- Leung, D. ve Ma, J. (2020). Antecedents and consequences of consumers' trust in hybrid travel websites. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 37(6), 756-772, doi: 10.1080/10548408.2020.1812468.
- Lu, J., Xiao, X., Xu, Z., Wang, C., Zhang, M. ve Zhou, Y. (2022). The potential of virtual tourism in the recovery of tourism industry during the COVID-19 pandemic. *Current Issues in Tourism*, 25(3), 441-457, doi: 10.1080/13683500.2021.1959526.
- Malterud, K., Siersma, V. D. ve Guassora, A. D. (2015). Sample size in qualitative interview studies: Guided by information power. *Qualitative Health Research*, 26(13), 1753-1760, doi: 10.1177/1049732315617444.
- Manchanda, M. ve Deb, M. (2021). Effects of multisensory virtual reality on virtual and physical tourism during the COVID-19 pandemic. *Current Issues in Tourism*, 25(11), 1748-1766. doi: 10.1080/13683500.2021.1978953.

- McIntosh, M. J. ve Morse, J. M. (2015). Situating and Constructing diversity in semi-structured interviews. *Global Qualitative Nursing Reserach*, 2, 1-12, doi:10.1177/2333393615597674.
- McKinsey Global Institute (2019). Twenty-five years of digitization: Ten insights into how to play it right. Erişim Adresi: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/mckinsey%20digital/our%20insights/twenty-five%20years>.
- Nassaji, H. (2015). Qualitative and descriptive research: Data type versus data analysis. *Language Teaching Research*, 19(2), 129-132, doi: 10.1177/1362168815572747.
- Nguyen, T. N. (2022). Toward human digital twins for cybersecurity simulations on the metaverse: Ontological and network science approach. *JMIRx Med*, 3(2), 1-14, doi: 10.2196/33502.
- Pagon, R. A. ve Tarczy-Hornoch, P. (1999). The virtues of the virtual world. *Genetics in Medicine*, 1(5), 177, doi: 10.1097/00006216-200301000-00005.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N. ve Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research. *Administration and Policy in Mental Health*, 42(5), 533-544, doi: 10.1007/s10488-013-0528-y.
- Pannicke, D. ve Zarnekow, R. (2009). Virtual worlds. *Business & Information Systems Engineering*, 2, 185-188. doi: 10.1007/s12599-008-0016-1.
- Papagiannidis, S., Pantano, E., See-To, E. W. K., Dennis, C. ve Bourlakis, M. (2017). To immerse or not? Experimenting with two virtual retail environments. *Information Technology & People*, 30(1), 163-188, doi: 10.1108/ITP-03-2015-0069.
- Park, S. ve Kim, S. (2022). Identifying world types to deliver gameful experiences for sustainable learning in the metaverse. *Sustainability*, 14, 1361. <https://doi.org/10.3390/su14031361>.
- Pestek, A. ve Sarvan, M. (2021). Virtual reality and modern tourism. *Journal of Tourism Futures*, 7(2), 245-250. doi: 10.1108/JTF-01-2020-0004.
- Revfine (2022, Şubat 13). Metaverse tourism: Overview, benefits, examples and more. Erişim Adresi: <https://www.revfine.com/metaverse-tourism/>.
- Sakya, K. A., Musona, D. ve Mweshi, G. (2020). Research methods and methodology. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 7(3), 296-302, doi:10.14738/assrj.73.7993.
- Seggie, F. N., Sart, G. ve Akbulut Yıldırım, M. (2017). Nitel araştırmaların raporlaştırılması. F. N. Seggie ve Y. Bayyurt (Yay. Haz.). Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları içinde (s. 385-394). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Singh, M., Srivastava, R., Fuenmayor, E., Kuts, V., Qiao, Y., Murray, N. ve Devine, D. (2022). Applications of digital twin across industries: A review. *Applied Sciences*, 12(11), 5727, doi:10.3390/app12115727.
- Smrithi Rekha, V. ve Venkatapathy, S. (2015). Understanding the usage of online forums as learning platforms. *Procedia Computer Science*, 46, 499-506, doi: 10.1016/j.procs.2015.02.074.
- Spence, J. (2008). Virtual worlds research: Consumer behavior in virtual worlds. *Journal of Virtual Worlds Research*, 1(2), 1-45, doi: 10.1016/j.im.2011.07.004.
- Stebbins, R. A. (2011). *Exploratory research in the social sciences*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

- Sudan, R. (2022, March 9). Can the metaverse offer benefits to developing countries?.ErişimAdresi:<https://www.worldbank.org/content/dam/photos/1440x600/2022/apr/Metaverse-and-developing-countries-by-Randeep-Sudan.pdf>.
- Sue, V. M. ve Ritter, L. A. (2011). *Conducting online surveys* (Second Edition). East Bay, USA: SAGE Publications.
- Suzuki, S., Kanematsu, H., Barry, D. M., Ogawa, N., Yajima, K., Nakahira, K. T., Shirai, T., Kawaguchi, M., Kobayashi, T. ve Yoshitake, M. (2020). Virtual experiments in metaverse and their applications to collaborative projects: The framework and its significance. *Procedia Computer Science*, 176, 2125-2132, doi: 10.1016/j.procs.2020.09.249.
- ThinkTech (2022, Şubat 20). Metaverse: Fırsatlar ve tehditler. Trend Analizi Şubat 2022, Erişim Adresi: <https://thinktech.stm.com.tr/tr/metaverse-firsatlar-ve-tehditler>.
- Tjöstheim, I. ve Waterworth, J. A. (2022). *The psychosocial reality of digital travel being in virtual places*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- van der Merwe, D. (2021, October). *The Metaverse as virtual heterotopia*. In *Proceedings of 3rd World Conference on Research in Social Sciences*, Vienna, Austria. doi: 10.33422/3rd.socialsciencesconf.2021.10.61.
- Wang, Y., Su, Z., Zhang, N., Liu, D., Xing, R., Luan, T. H. ve Shen, X. (2022, March). A survey on metaverse: fundamentals, security, and privacy, Erişim Adresi: <https://arxiv.org/abs/2203.02662v2>.
- Xi, N., Chen, J., Gama, F., Riar, M. ve Hamari, J. (2022). The challenges of entering the metaverse: An experiment on the effect of extended reality on workload. *Information Systems Frontiers*, 24(1), 1-22. doi: <https://doi.org/10.1007/s10796-022-10244-x>.
- Yıldız, S. B. (2013). Konaklama işletmelerinde markalaşmanın turistlerin satın alma tercihleri üzerindeki etkileri: Antalya'daki zincir konaklama işletmeleri üzerinde bir uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 135-154. Erişim: https://www.isarder.org/2013/vol.5_issue.3_full_issue.pdf.
- Yin, E. ve Mahrous, A. (2022). Covid-19 global pandemic, workplace spirituality and the rise of spirituality-driven organisations in the post-digital era. *Journal of Humanities and Applied Social Sciences*, 4(2), 79-93, doi: 10.1108/JHASS-11-2021-0177.
- Zaman, U., Koo, I., Abbasi, S., Raza, S. H. ve Qureshi, M. G. (2022). Meet your digital twin in space? Profiling international expat's readiness for metaverse space travel, tech-savviness, COVID-19 travel anxiety, and travel fear of missing out. *Sustainability*, 14, 6441, doi: 10.3390/su14116441.
- Zhang, J. ve Qiu, H. (2022). Window to the destination: tourists' local experience via "online experiences" on airbnb amid the pandemic. J. L. Stienmetz, B. Ferrer-Rosell ve D. Massimo (Yay. haz.) *Information and communication technologies in tourism 2022* içinde (s. 310-315). Cham, Switzerland: Springer.
- Zhao, Y., Jiang, J., Chen, Y., Liu, R., Yang, Y., Xue, X. ve Chen, S. (2022). Metaverse: Perspectives from graphics, interactions and visualization. *Visual Informatics*, 6(1), 56-67. doi: 10.1016/j.visinf.2022.03.002.

Extended Abstract

Purpose

Metaverse, which is described as a 3D virtual world (Spence, 2008), changes people's habits and leisure time activities, and they can visit museums and concerts with their avatars in this virtual universe (Bayram, 2022). However, the metaverse brings some innovations for businesses operating in the tourism sector as well as for tourists. The emergence of new service and marketing models with Metaverse is shown as some of the anticipated developments in terms of business administration (Kraus and Tomini, 2022). Therefore, it is important to identify the business areas where metaverse technology can be effective in tourism, to determine what these effects will be, and to determine what kind of changes may occur in terms of tourists and businesses. The aim of this study is to determine the possible effects of metaverse technology on the tourism sector in the future, based on expert opinions.

Design and Methodology

This study is in the category of applied research and exploratory research design. Data were obtained by using semi-structured interview technique from 22 metaverse experts determined by snowball sampling. For the semi-structured interviews, an interview form was prepared in order to conduct the interviews in a certain order and to give preliminary information to the participants about the general framework of the study. In the first part of this form, some demographic information of the participants (gender, age, education level, tourism education level, field of expertise, industry, total experience) is given. In the second part of the form, brief information about the concept of the metaverse is given and there are 6 interview questions in order to obtain primary data. Descriptive analyzes were carried out by analyzing the data obtained from the participants. In descriptive analyses, qualitative data are analyzed quantitatively with the help of frequency, percentage, mean, and other statistical analyses. Then, answers given to the interview questions were coded under the main and sub-themes. The coding frequency and percentages of the themes were shown in tables, and the findings were supported by direct quotations from the answers given by the participants. Cohen's Kappa test was used to test the reliability of coding processes. The results show that the coding reliability is high (≤ 0.79). In addition, it was determined that the content validity index of the interview questions was close to +1 (0.94). Therefore, it can be stated that the interview questions are compatible with the purpose of the study.

Findings

As a result of this research, the current position in digitalization in the tourism sector has been determined as insufficient. However, the most used digital tool in the tourism sector is social media. It is possible to describe metaverse tourism as a new type of tourism, alternative tourism tool, virtual tourism activity, or travel in the virtual universe with avatars. It has been concluded that metaverse technology is integrated with existing digital technologies in tourism and similar to technologies such as virtual reality and augmented reality. It is a more advanced technology that builds on the existing technology infrastructure in tourism. Travel is the most coded under the main theme of service fields where the effects of metaverse technology will be seen in the tourism sector in the future. Event management was determined as the second most important field under this theme. When the results of the effects of metaverse technology on tourism professions are examined, it is revealed that the tourism guiding profession will be affected the most. The results of this study show that the extra revenue effect of metaverse technology will be more prominent. The results show that the most important potential benefit of metaverse technology to tourism marketing is pre-experience creation for the users. When the possible effects of tourism marketing activities on the actual purchasing behavior in the metaverse are examined, it is seen that the participants stated that creating pre-experience and trust will be the most effective factors on the actual purchasing behavior. In this study, it has also been concluded that the COVID-19

pandemic has accelerated digitalization in the world, however, metaverse technology has started to come to the fore more in the sector, and people are more interested in metaverse technology and businesses are intensifying their investments in this new technology.

Research Limitations

This study was limited to primary qualitative data and focused on the future effects of metaverse technology in the tourism sector. For this reason, the data to be obtained from the interviews with the participants are limited within the scope of this focus.

Implications

Although Metaverse is still a new type of technology, it is predicted that it will affect the quality of the services offered in the tourism sector and will be a new experience. For this reason, it is necessary to follow the innovations in the metaverse technology by the sector professionals and adapt to the developments. It can be seen as an inevitable necessity for tourism enterprises to make the necessary technological infrastructure investments and to renew themselves by increasing their digitalization level. The use of metaverse technology in the tourism sector should be discussed by local governments, organizations, and sector representatives at destinations, and the policies to be followed should be determined. By measuring the attitudes of current and potential tourists, the subject can be evaluated from a different perspective in future research and compared with the results of this study. By using the survey technique, the attitudes of people with different demographic characteristics towards metaverse technology in the tourism sector can be measured with the help of quantitative analysis. In-depth research can be conducted on the causes of positive or negative attitudes. In the future, it can be academically researched which tools can be used in the metaverse universe as a tourism marketing tools. By repeating a similar study in the future, the level of realization of possible developments and expectations set forth in the results of this study can be determined. With similar research to be conducted in the future, the level of realization of the expectations determined in the results of this study can be reviewed.

Original Value

The limited number of studies based on primary data on the effects of the metaverse on the tourism sector in the relevant literature makes the results of this study important and increases its original value.

Araştırmacı Katkısı: Fatih ERCAN (%100).

Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Büyüme ile Çocuk Sağlığı İlişkisi: Yeni Sanayileşen Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz¹

Muhyettin ERDEMLİ² - Hüseyin ÇELİK³

Başvuru Tarihi: 29.04.2022

Kabul Tarihi: 04.10.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Ekonomik küreselleşme ile birlikte önemi artan uluslararası ticaretin, ülkelere ait pek çok ekonomik göstere üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Ancak uluslararası ticaretin iktisadi sonuçlarının yanında iktisadi olmayan sonuçlarının da olabileceği göz ardı edilmemelidir. Uluslararası ticaretin ülkelerin sağlık alanını da etkilediği düşünülmektedir. Yeni teknolojilerin gelişmesi ve artan uluslararası ticaret yolu ile bu teknolojilerin ülkeler arasındaki ticari alışverişe konu olması, ülkelerin sağlık sektörlerini etkilediği gibi sağlık göstergelerini de etkilediği düşünülmektedir. Bu düşünce ile yapılan bu çalışmada uluslararası ticaretin çocuk sağlığı üzerindeki olası etkileri Yeni Sanayileşen Ülkeler (Newly Industrialized Country, NIC) için 1981-2019 arası dönemini kapsayan yıllık veriler alınarak, panel veri analizi yardımı ile araştırılmıştır. Çalışma sonuçları, uluslararası ticaretin çocuk sağlığı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ve artan uluslararası ticaretle birlikte çocuk sağlığı alanında olumlu gelişmelerin yaşandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Çocuk Sağlığı, Panel Veri Analizi

Atıf: Erdemli, M. ve Çelik, H. (2022). Uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme ile çocuk sağlığı ilişkisi: Yeni sanayileşen ülkeler için ampirik bir analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1093-1108.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, erdemlimuhyettin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1331-2922

³ Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, huseyinclk17@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2455-9381

The Relationship between International Trade and Economic Growth and Child Health: An Empirical Analysis for Newly Industrialized Countries

Muhyettin ERDEMLİ⁴ - Hüseyin ÇELİK⁵

Submitted by: 29.04.2022

Accepted by: 04.10.2022

Article Type: Research Article

Abstract

International trade, which has increased in importance with economic globalization, has important effects on many economic indicators of countries. However, it should not be ignored that international trade can have non-economic consequences as well as economic consequences. It is thought that international trade also affects the health field of countries. It is thought that the development of new technologies and the fact that these technologies are subject to commercial exchange between countries through increasing international trade affect the health sectors of the countries as well as the health indicators. With this in mind, in this study, the possible effects of international trade on child health were investigated with the help of panel data analysis by taking annual data for the Newly Industrialized Countries (NIC) covering the period between 1981 and 2019. The results of the study show that international trade has a positive effect on child health, and positive developments are experienced in the field of child health with increasing international trade.

Keywords: *International Trade, Child Health, Panel Data Analysis*

⁴ Siirt University Faculty of Economics and Administrative Sciences Economic Department, erdemlimuhyettin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1331-2922

⁵ Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji University Graduate Education Institute, huseyinclk17@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2455-9381

Giriş

Uluslararası ticaret, iktisadi bir faaliyet olup aynı zamanda bireylerin veya kurumların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin teminine olanak sağlar. Bu nedenle ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla uluslararası ticaretin iktisadi sonuçlarının yanında iktisadi olmayan sonuçlarının da olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda sağlık hizmet ve ürünlerinin uluslararası ticarete konu olması, uluslararası ticaretin sağlık sektörünün girdi (sağlık ürün ve teçhizatlarının temini) ve çıktıları (sağlık sektörünün çıktısı olarak insan sağlığı) üzerinde muhtemel etkilerinin olması sonucunu doğurmaktadır. Uluslararası ticaret ve sağlık ilişkisi bağlamında ele alınacak etkileşimlerden biri de uluslararası ticaret-çocuk sağlığı ilişkisidir. Uluslararası ticaretin çocuk sağlığı üzerindeki etkileri teorik olarak üç noktada ele alınmaktadır; yeterli beslenme, anne-çocuk bakımı ve sağlık-çevre ilişkisi.

Uluslararası ticaret ve çocuk sağlığı ilişkisinin teorik üç ayağından biri yeterli beslenmedir. Bu noktada yeterli beslenmenin sağlanması güvenli gıda temini ile açıklanmaktadır. Uluslararası ticaret ile çocuk sağlığı ilişkisi açısından gıda arz ve talebinin buluşması önemlidir. Daha açık ifade edilecek olunursa gıda miktarı ve üretimi bakımından avantajlı olan ülkelere/bölgelere gıda arzı bakımından dezavantajlı olan ülkelere/bölgelere ticaret yoluyla gıda temini sağlanabilir. Bu şekilde gıda arzı bakımından dezavantajlı durumda olan bölgeler için gıda temini sağlanacaktır. Bu nedenle uluslararası ticaret yoluyla çeşitli bölgelerdeki talep fazlalığı ile iç piyasalardaki arz fazlası durumları dengelenerek fiyatlardaki dalgalanmaların da daha istikrarlı olması sağlanacaktır (Runge, Senauer, Gardey ve Rosegrant, 2003). Diğer yandan uluslararası ticaret, başta ekonomik büyüme olmak üzere istihdam vb. iktisadi göstergeler üzerindeki etkileri ile hane halkının gelirinin artmasına olanak sağlayacaktır. Artan hane halkı geliri gıda erişimi ve gıda güvenliği açısından da olumlu etkiler doğuracaktır. Diğer bir ifade ile artan hane halkı geliri neticesinde harcanabilir gelir artacağından, ihtiyaç duyulan gıdaların teminine katkı sağlanacaktır (Çelik, 2021).

Uluslararası ticaretin çocuk sağlığı açısından önem arz eden bir diğer nokta ise anne-çocuk bakımındır. Çocuk sağlığı açısından gıda erişimi, dengeli ve yeterli beslenme için son derece önemlidir. Ancak çocuk sağlığı açısından önemli olan gıda dışı çeşitli ürün ve hizmetler de söz konusudur. Genel itibarıyla anne-çocuk bakımı için elzem olan mal ve hizmetlere erişim ve bu ürünlerin mümkün olduğunca makul fiyat düzeyinde sağlanmasında uluslararası ticaret önemli bir faktördür (Dithmer ve Abdulai, 2020, s. 2511). Gıda dışı anne-çocuk bakımı için gereksinim duyulan mal ve hizmetler, anne-çocuk öz bakım ürünleri ile sağlık hizmet ve ürünleri olarak iki grupta ifade edilebilir. Nitekim her ülke sağlık teknoloji ürünleri üretmiyor olup, gerekli sağlık ekipman ve teçhizatları ticaret vasıtasıyla sağlamaktadır (De Silva ve Lee, 2018; Frankel ve Rose, 2005). Gıda dışı ürün ve hizmetlerin uluslararası ticaret ile ihtiyaç olan bölgelere/ülkelere aktarımı ile o bölgedeki/ülkedeki çocuk sağlığına olumlu yönde etki yapılacaktır.

Uluslararası ticaretin çocuk sağlığı üzerindeki etkilerinin ele alındığı diğer bir noktası ise uluslararası ticaret ve sağlık-çevre ilişkisidir. Çevresel kalite ve sağlıklı ortam çocuk sağlığı açısından önemli bir unsurdur. Nitekim Dollar, (2001), iktisadi gelişme ve ilerlemelere bağlı olarak yüksek gelir düzeylerinde temiz su, kaliteli çevre, temiz hava gibi kaynaklara erişimin artmasının sağlık üzerine olumlu etkilerinin olacağını belirtmiştir. Cutler ve diğerleri (2006) de II. Dünya Savaşından sonra özellikle gelişmiş ekonomilerde ilaç üretim ve kullanımı, temiz su kaynaklarına erişim, diğer sağlık araç ve gereçlerine erişim gibi sağlıkla alakalı gelişmelerin ve teknolojilerin ticaret yoluyla diğer ülkelere aktarılması nedeniyle çocuk ölüm oranlarının hızla azaldığını belirtmektedir. Ancak diğer yandan da hızlı ekonomik ilerlemeler neticesinde artan üretim ve tüketim faaliyetlerine bağlı olarak çevre, su ve hava kirliliği de meydana gelmektedir. Ekonomik faaliyetlerden doğan negatif çevresel dışsallıklar, sağlık açısından olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Bu nedenle ekonomik faaliyetler gerçekleşirken, ortaya çıkan ekonomik büyümenin sürdürülebilir çevresel bir büyüme olmasına dikkat edilmelidir.

İktisat literatürüne göz atıldığında uluslararası ticaret ve ekonomik büyümenin istihdam, yabancı sermaye, çevre kirliliği, enflasyon vd. birçok iktisadi göstere ile olan ilişkisinin ampirik ve teorik olarak sıkça ele alındığı görülmektedir. Diğer yandan uluslararası ticaret ve ekonomik büyümenin sağlık harcamaları gibi iktisadi olan sağlık göstergeleri ile ilişkisinin ele alındığı ancak çocuk sağlığı gibi iktisadi olmayan sağlık göstergelerinin yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Literatürdeki bu boşluğa atfen bu çalışmada Yeni Sanayileşen Ülkeler (Newly Industrialized Country, NIC) için uluslararası ticaret ve ekonomik büyümenin çocuk sağlığı üzerindeki etkisi incelenecektir. Çalışma 1981-2019 yıllarını kapsamakta olup ikinci nesil panel veri analiz tekniklerinden faydalanılacaktır. Bu çalışma literatüre birkaç noktada katkı sağlayacaktır. (i) Uluslararası ticaret, ekonomik büyüme ve çocuk sağlığı ilişkisini beraber ele alan ilk çalışmadır. (ii) Çalışmada ampirik olarak incelenen ilişki, güvenilirliği daha yüksek olan heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan teknikler ile araştırılmıştır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş birinci bölüm olarak kabul edilmektedir. İkinci bölümde ilgili literatür ele alınmıştır. Veri seti, modele üçüncü bölümde yer verilmiştir. Dördüncü bölümde analiz yöntemi ve bulgular verilmiştir. Son bölüm ise sonuç ve önerileri içermektedir.

Literatür

İktisat literatüründe “Sağlık” genellikle sağlık tesisi, harcamaları, personeli gibi niceliksel özellikteki sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme ilişkisi bağlamında ele alınmıştır (Çelik, 2021, s. 58). Uluslararası ticaret gibi iktisadi göstergelerin çocuk sağlığı üzerindeki etkisini ele alan çalışma sayısı kısıtlıdır. Bu ilişkiyi ele alan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Olper ve diğerleri (2018) ticari dışa açıklığın çocuk ölümleri üzerindeki ilişkisini yükselen ve gelişmekte olan ekonomiler için ele almıştır. Ticari dışa açıklığın çocuk ölüm oranlarını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Feng vd., (2021) ticari serbestleşmenin sağlık üzerindeki etkilerini ele aldığı çalışmada ihracata yönelik kısıtlamaların kaldırılmasının gelir artışlarının yanında yetersiz beslenmenin azalmasını sağlayacağını belirtmiştir.

Qadir ve Majeed, (2018) Pakistan için çocuk ölüm oranlarını ve doğumdan beklenen yaşam süresi ile ticari serbestleşme ilişkisini araştırmıştır. Ticari serbestleşmenin çocuk ölüm oranlarını düşürdüğü ve doğumdan beklenen yaşam süresini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dithmer ve Abdulai (2020) 1960-2013 döneminde ticari dışa açıklığın çocuk sağlığı üzerindeki etkisini 66 ülke için araştırmıştır. Heterojen panel eşbütünleşme testlerinden faydalanılan çalışmada ticari dışa açıklığın kurumsallaşmanın yüksek ve politik istikrarın olduğu ülkelerde çocuk sağlığını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tahir (2020) ARDL sınır testi yaklaşımı ile Çin’de ticari dışa açıklık ile doğumdan beklenen yaşam arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ampirik analizler 1970-2015 dönemi için gerçekleştirilmiştir. Uzun dönemde doğumdan beklenen yaşam ile ticari dışa açıklık arasında pozitif bir ilişki elde edilmiştir. Ayrıca fiziki ve beşerî sermaye stokunun yanında kamu harcamalarının da doğumdan beklenen yaşam süresini olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Çelik (2021), uluslararası ticaret ve çocuk sağlığı ilişkisini heterojen panel nedensellik yöntemi ile OECD-25 ülkeleri için incelemiştir. Çalışma 1987-2020 dönemini kapsamaktadır. Uluslararası ticaret göstergeleri olarak mal ve hizmet ithalat ve ihracatı ile ticari dışa açıklık göstergeleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre ihracat ve ithalat ile çocuk ölüm oranları arasında çift yönlü nedensellik elde edilirken ticari dışa açıklıktan çocuk ölüm oranlarına doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Genel olarak literatürdeki çalışmaların ticari dışa açıklığın çocuk ölüm oranlarını azalttığı, çocuk sağlığını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaştığı görülmektedir. Ancak Lin, Sim ve Pham (2016) yaptığı çalışma sonucunda az gelişmiş ülkelerde ticaretin çevresel kirliliği arttırdığı ve bunun sonucunda da çocuk ölüm oranlarının arttığı belirtilmiştir. Barlow (2018) ise düşük ve orta gelir düzeyindeki 36 ülkede ticari serbestleşmenin çocuk sağlığı üzerine etkilerini ele almıştır. Çalışmada ticari serbestleşmenin çocuk sağlığı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ticaret ve çocuk sağlığına ilişkin literatür genel olarak değerlendirildiğinde teorik çerçevede belirtildiği üzere beslenme ve gıda dışı anne-çocuk bakım hizmetleri noktalarında ticaretin çocuk ölüm oranlarının azalmasını sağlayarak çocuk sağlığı üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Ancak sağlık-çevre kalitesi noktasında ortaya çıkan kirliliğe (çevre, hava, su vs.) bağlı olarak bazı ülkelerde ticaretin çocuk sağlığını negatif yönde etkileyebileceği görülmektedir.

Veri Seti ve Model

NIC ülkelerinde, uluslararası ticaret ve çocuk sağlığı ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada veriler, Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Söz konusu veriler 1981-2019 arası dönemi kapsamakta ve yıllık frekanstadır. Verilere ilişkin kısa açıklamalar Tablo 1’de verilmiştir. Analizde kullanılan verilere ilişkin özet istatistikleri ise Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1

Çalışmada Kullanılan Veriler

Değişken	Açıklaması
child	Beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısı.
open	Ülkenin ithalat ve ihracat toplamının GSYH sına oranlanması ile bulunmuştur
gdp	Kişi başına GSYH, gayri safi yurtiçi hasılanın yıl ortası nüfusa bölümüdür.

Not: child, open ve gdp değişkenleri, serilerin çarpıklığının azaltılması adına açıklamada verilen değerlerin 10 tabanında logaritmaları alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 2

Verilere Ait Özet İstatistikleri

Ülke	Değişken	Ortalama	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Brezilya	child	149324	349031	40429	99163	0.582	1.980
	open	0.221	0.297	0.144	0.046	-0.090	1.658
	gdp	5441.226	13245.390	1422.684	3677.059	0.728	2.162
Çin	child	732266	1418284	132256	467436	0.184	1.432
	open	0.376	0.645	0.149	0.133	0.314	2.346
	gdp	2663.449	10143.840	197.072	3180.444	1.156	2.845
Hindistan	child	2482043	4041295	824448	1033759	-0.089	1.694
	open	0.303	0.558	0.122	0.146	0.320	1.639
	gdp	777.686	2100.751	270.471	583.237	0.967	2.477
Endonezya	child	283763	568987	114994	137720	0.669	2.185
	open	0.529	0.962	0.374	0.106	1.797	8.479
	gdp	1609.181	4135.202	442.216	1286.437	0.849	2.042
Malezya	child	6306	12157	3808	2589	0.713	2.229
	open	1.577	2.204	1.047	0.365	0.135	1.710
	gdp	5525.540	11432.820	1728.685	3389.332	0.589	1.829
Meksika	child	77595	160593	31368	38844	0.631	2.143
	open	0.489	0.806	0.221	0.165	0.113	2.100
	gdp	6419.659	10928.920	1733.913	3013.408	-0.118	1.567
Filipinler	child	93095	135290	59751	23992	0.623	2.065
	open	0.599	0.876	0.322	0.179	-0.047	1.750
	gdp	1533.144	3485.341	609.577	895.840	0.907	2.322
Güney Afrika	child	66732	89210	40631	14534	-0.345	2.024
	open	0.492	0.660	0.357	0.070	-0.028	2.481
	gdp	4656.662	8810.931	1807.976	1991.999	0.453	1.862
Tayland	child	26927	71938	6444	19150	0.856	2.559
	open	0.995	1.404	0.474	0.313	-0.384	1.735
	gdp	3128.839	7817.010	721.059	2086.002	0.688	2.231
Türkiye	child	68061	182459	13149	50875	0.790	2.426
	open	0.433	0.626	0.211	0.101	-0.190	2.223
	gdp	5708.942	12614.780	1246.824	3949.168	0.443	1.564

NIC ülkelerinde, uluslararası ticaret ve çocuk sağlığı ilişkisi panel veri analizi ile araştırılmıştır. NIC ülkeleri geliştirmekte olan ülkeler olup yüksek dış ticaret hacimlerine sahip ülkelerdir. Uluslararası ticaretin çocuk ölüm oranları üzerindeki etkisinin daha net ortaya konulacağı düşünüldüğünden NIC ülkeleri örneklem olarak seçilmiştir. Bu anlamda analiz, Denklem 1’de verilen model üzerinden yapılmıştır.

$$child_{it} = \alpha_i + \beta_1 open_{it} + \beta_2 gdp_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada, i, birimi (ülke); t, zamanı (yıl); β , katsayıyı; α , sabit terimi; ε , hata terimini temsil etmektedir.

Analiz Yöntemi ve Bulgular

Bu çalışmada NIC ülkeleri özelinde, çocuk sağlığı ile uluslararası ticaret arasında olası bir ilişkinin varlığı panel veri analizi ile araştırılmıştır. Analiz kısmında sırası ile yatay kesit bağımlılığı, birim kök, homojenlik, eşbütünleşme ve eşbütünleşme katsayı tahmini için testler yapılmıştır.

- Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Serilerde ülkeler arası bir bağımlılığın olması anlamına gelen yatay kesit bağımlılığı (YKB), literatüre (Breusch ve Pagan, 1980), (Pesaran, 2004) ve (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008) tarafından kazandırılan ve sırası ile kısaca LM, CD LM ve LM_{adj} kısaltmaları ile gösterilen testler yardımı ile test edilmiştir. YKB testlerinin temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir;

H₀: YKB yoktur.

H₁: YKB vardır.

YKB testlerinde temel hipotezin sınanması için sırası ile Denklem 2, Denklem 3 ve Denklem 4'te verilen denklemler kullanılmaktadır.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (2)$$

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (3)$$

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{v_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (4)$$

YKB testlerinden elde edilen test sonuçlarında olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu durumda H₀ hipotezi reddedilmekte ve H₁ hipotezi kabul edilmektedir. YKB için yapılan test sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	child		gdp		open	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Breusch-Pagan LM	1450248	0.000*	1521240	0.000*	605.5516	0.000*
Pesaran scaled LM	1481262	0.000*	1556093	0.000*	59.08733	0.000*
Bias-corrected scaled LM	1479946	0.000*	1554777	0.000*	58.95575	0.000*

Not: $\Delta y_{i,t} = d_i + \delta_i y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \lambda_{i,j} \Delta y_{i,t-j} + u_{i,t}$ modelinde gecikme sayısı (p_i) 1 olarak alınmıştır. *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'teki sonuçlar dikkate alındığında, modelde yer alan her üç değişken için de %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiği yani yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmektedir.

- Homojenlik Testi

Panel veri analizinde değişkenlerde YKB olup olmadığı konusu ile birlikte kurulan denklemin eğim katsayılarının homojen ya da heterojen olması durumu da kullanılacak testlerin seçiminde ve sonuçlarının değerlendirilmesinde önemli bir kriterdir. Nitekim katsayılar heterojen iken homojenliği dikkate alan bir test yardımı ile değişkenler arasındaki bir ilişkinin yönünün veya derecesinin belirlenmesine yönelik yapılacak bir analizin sonuçları hatalı ve sapmalı olacaktır (Baltagi, 2005, s. 4-7).

Panel veri analizinde kurulan denklemin eğim katsayılarının homojenlik veya heterojenlik durumunun tespit edilmesinde literatürde sıkça kullanılan ve bu çalışmada da tercih edilen yöntemlerden biri de (Pesaran ve Yamagata, 2008) tarafından, (Swamy, 1970) testinin geliştirilmesi ile literatüre kazandırılan Delta testidir. Delta testinde temel hipotez denklemin eğim katsayılarının homojen olduğunu ifade eder. Alternatif hipotez ise denklemin eğim katsayılarının heterojen olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun sınanabilmesi adına Denklem 5 ve Denklem 6'da gösterilen iki farklı test istatistiği hesaplanmaktadır. Delta test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S}-k}{\sqrt{2k}} \quad (5)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \frac{N^{-1}\tilde{S}-k}{\sqrt{Var(t,k)}} \quad (6)$$

Tablo 4
Homojenlik Test Sonuçları

Delta Testleri	Model: İstatistik	<i>child = f(gdp, open)</i> Olasılık
$\tilde{\Delta}$	29.143	0.000*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	30.764	0.000*

Not: *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan sonuçlar dikkate alındığında temel hipotezin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiği yani kurulan denklemin katsayılarının heterojen olduğu söylenebilir.

- CIPS Birim Kök Testi

Panel veri analizi için önemli basamaklardan bir diğeri de değişkenlerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesi aşamasıdır. Durağanlık mertebelerinin belirlenebilmesi için panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Literatürde farklı durumlar için kullanılacak birçok panel birim kök testi yer almaktadır. Birim kök testlerinden hangisinin kullanılacağını belirleyen en önemli kriterlerden biri de değişkenlerde YKB olup olmadığıdır. YKB olan değişkenler için ikinci nesil panel birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada ele alınan değişkenlerde YKB varlığı tespit edildiğinden, değişkenlerin durağanlık mertebeleri (Pesaran, 2007) tarafından literatüre kazandırılan CADF (CIPS) panel birim kök testi ile araştırılmıştır. (Pesaran, 2007) değişkenlerin durağanlıklarını belirlemek adına her bir kesit için Denklem 7'de verilen eşitliği kullanarak Denklem 8'de verilen test istatistiğini hesaplamaktadır:

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \bar{y}_t + e_{it} \quad (7)$$

$$t_i = (N, T) = \left(\frac{\Delta y_i' \bar{M}_w y_{i-1}}{\bar{\sigma}(y_{i-1}' \bar{M}_w y_{i-1})^{1/2}} \right) \quad (8)$$

Panelin geneli için ise test istatistiği Denklem 9'da verilen eşitlik yardımı ile hesaplanmaktadır:

$$CIPS(N, T) = \bar{\tau} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^n \tau_i(N, T) \quad (9)$$

Panel CIPS birim kök testi için temel hipotez seri durağan değildir şeklinde kurulurken, alternatif hipotez serinin durağan olduğu yönündedir. Hipotezlerin sınanabilmesi adına gerekli olan kritik değerler, (Pesaran, 2007)'de verilmiştir. Panel CIPS birim kök testinden elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

CIPS Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	CIPS İstatistiği	Olasılık	Kısaltılmış CIPS İstatistiği	Olasılık
child	-2.18033	≥ 0.10	-2.18033	≥ 0.10
gdp	-1.95679	≥ 0.10	-2.91618*	< 0.01
open	-1.81601	≥ 0.10	-1.81601	≥ 0.10
d(child)	-2.84634*	< 0.01	-2.84634*	< 0.01
d(gdp)	-3.68762*	< 0.01	-3.60250*	< 0.01
d(open)	-4.58703*	< 0.01	-4.37965*	< 0.01

Not: *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. d(child), d(gdp) ve d(open) değişkenlerinin 1. farklarını temsil etmektedirler.

Tablo 5'te yer alan sonuçlar dikkate alındığında modele dahil edilen değişkenlerin düzeyde birim köklü olduğu görülmektedir. Değişkenlerin birinci dereceden farkları alındığında ise durağan olmaktadır. Kısaca üç değişken için de I(1) oldukları yani durağanlık mertebelerinin 1 oldukları söylenebilir.

- Model için Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Panel veri analizinde birim kök testinin seçiminde olduğu gibi eşbütünleşme testinin seçiminde de YKB olup olmadığı önemli bir konudur. Bu anlamda modelde yer alan değişkenler arasında YKB olması halinde analizin devamında bu durumu dikkate alan testlerin tercih edilmesi gerekmektedir. Modelde YKB olup olmadığı durumu literatüre (Breusch ve Pagan, 1980), (Pesaran, 2004) ve (Pesaran, Ullah ve Yamagata, 2008) tarafından kazandırılan testler yardımı ile test edilmiştir. YKB testlerinin temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki şekilde ifade edilebilir. Elde edilen analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

H_0 : YKB yoktur.

H_1 : YKB vardır.

Tablo 6

Model İçin YKB Test Sonuçları

Model:	$child=f(gdp,open)$	
Test	İstatistik	Olasılık
Breusch-Pagan LM	251.733	0.0000*
Pesaran scaled LM	21.792	0.0000*
Bias-corrected scaled LM	72.585	0.0000*

Not: *, %1 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlar dikkate alındığında her üç test içinde %1 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedildiği yani modelde yatay kesit bağımlılığının olduğu görülmektedir.

- Westerlund ve Edgerton (2007) Eşbütünleşme Testi

NIC ülkeleri özelinde, uluslararası ticaret ile çocuk sağlığı arasında olası bir ilişkinin varlığının araştırılması için (Westerlund ve Edgerton, 2007) tarafından geliştirilen, heterojen ve YKB koşulları altında sonuçları geçerli olan LM_N^+ panel eşbütünleşme testi kullanılmıştır. McCoskey ve Kao'nun 1998 yılında literatüre kazandırdıkları Lagrange çarpımı testine dayanan testin test istatistiği Denklem 10'da verilen eşitlik yardımı ile hesaplanmaktadır:

$$LM_N^+ = \frac{1}{NT^2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{\omega}_i^{-2} S_{it}^2 \quad (10)$$

(Westerlund ve Edgerton, 2007) LM_N^+ panel bootstrap eşbütünleşme testinin temel hipotezi seriler arasında eşbütünleşme olduğuna işaret ederken, alternatif hipotez seriler arasında eşbütünleşmenin olmadığını ifade etmektedir. Westerlund ve Edgerton YKB olması durumunda bootstrap süreciyle elde edilen kritik değerlerin kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir. LM bootstrap eşbütünleşme test sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7
LM Bootstrap Eşbütünleşme Test Sonuçları

Test	Sabitli			Sabitli ve Trendli		
	lm istatistiği	bootst p-değeri	asyp p-değeri	lm istatistiği	bootst p-değeri	asyp p-değeri
LM_N^+	1.023	0.999	0.153	5.795	0.093	0.000

Daha önce yapılan test sonuçları dikkate alındığında NIC ülkeleri özelinde, çocuk sağlığı ile uluslararası ticaret arasında olası bir ilişkinin varlığının sınanması adına kurulan modelde yer alan değişkenlerde YKB olduğu ve denklemin katsayılarının heterojen olduğu görülmektedir. Bu nedenle Tablo 7’de verilen eşbütünleşme testinin sonuçlarında bootstrap olasılık değerleri dikkate alınmalıdır. Bu anlamda Tablo 7’deki sonuçlara göre her iki model için de temel hipotezin reddedilemediği görülmektedir.

- AMG Katsayı Tahmincisi

Panel veri analizinde eşbütünleşme ilişkisinin tespit edilmesinden sonra, bu ilişkinin yönü ve derecesi hakkında daha detaylı bilgilerin edinilebilmesi adına panel katsayı tahmincisi testleri kullanılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın bu aşamasında (Eberhardt ve Bond, 2009) ve (Eberhardt, 2012) tarafından literatüre kazandırılan AMG (Genişletilmiş Ortalama Grup) tahmincisi kullanılmıştır.

AMG tahmincisi YKB varlığı ve heterojenlik ön koşullarının sağlanması halinde, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin yönünün ve şiddetinin tespiti için kullanılabilir. AMG tahmincisi için temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki şekilde kurulmaktadır.

H_0 : Katsayılar anlamlı değildir.

H_1 : Katsayılar anlamlıdır.

Test sonuçlarına üç aşamada ulaşılmaktadır. Birinci aşamada Denklem 11’de gösterildiği üzere birinci farklara ait havuzlanmış regresyon (T-1) kadar kukla değişken katsayıları ile genişletilmekte ve bu katsayılara ait tahminler elde edilmektedir.

$$\Delta Y_{it} = b' \Delta X_{it} + \sum_{t=2}^T c_t \Delta D_t + e_t \Rightarrow \hat{c}_t \equiv \hat{\mu}_t^* \quad (11)$$

İkinci aşamada, $\hat{\mu}_t^*$, Denklem 12 yardımı ile birimlerin regresyonlarının her birinde kapsanmakta ve model tahmini yapılmaktadır;

$$Y_{it} = \alpha_i + b_i' X_{it} + c_i t + d_i \hat{\mu}_t^* + e_{it} \quad (12)$$

Üçüncü aşamada ise, AMG tahmincisi Denklem 13’te gösterildiği şekilde (Pesaran ve Smith, 1995) MG yaklaşımı kullanılarak elde edilmektedir:

$$\hat{b}_{AMG} = N^{-1} \sum_i \hat{b}_i \quad (13)$$

Test sonuçlarında olasılık değeri 0,1'den küçük ise H_0 temel hipotezi reddedilmekte ve katsayıların anlamlı olduğuna karar verilmektedir. Panelin geneli için AMG tahmincisi ile elde edilen test sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8

AMG Katsayı Tahmincisi Panel İçin Test Sonuçları

	Değişken	Katsayı	Standart Hata	z İstatistiği	Olasılık Değeri
PANEL	gdp	-0.127	0.070	-1.720	0.086***
	open	-0.121	0.025	-4.870	0.000*
	c_d_p	0.782	0.164	4.780	0.000*
	Sabit	5.727	0.419	13.680	0.000*

Not: * ve ** sırası ile %1, %10 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Tabloda yer alan c_d_p değişkeni tahmin sırasında eklenen algoritmik bir değişkendir ve yorumlanmayacaktır.

Tablo 8'de yer alan sonuçlar dikkate alındığında panelin geneli için katsayıların anlamlı olduğu görülmektedir. Ekonomik büyümeyi temsilen alınan *gdp* değişkenine ait katsayı %10 önem seviyesinde anlamlı ve -0.127 olarak bulunmuştur. Uluslararası ticareti temsilen alınan *open* değişkenine ait katsayı %1 önem seviyesinde anlamlı ve -0.121 olarak bulunmuştur. Yani NIC ülkeleri genelinde ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretin artması çocuk ölüm oranları üzerinde negatif, azaltıcı bir etkiye sahiptir. Ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını sırası ile %0.127 ve %0.121 kadar azaltmaktadır. Bu anlamda NIC ülkelerinde ekonomik büyümenin ve özellikle de uluslararası ticaretin çocuk sağlığı üzerinde önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. AMG katsayı tahmincisi ile elde edilen ülke bazlı sonuçlar ise Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9

AMG katsayı tahmincisi ülkeler için test sonuçları

Ülke	Değişken	Katsayı	Standart Hata	z İstatistiği	Olasılık Değeri
Brezilya	gdp	-0.211	0.035	-5.970	0.000*
	open	-0.744	0.135	-5.490	0.000*
	c_d_p	1.103	0.065	16.940	0.000*
	Sabit	6.356	0.129	49.460	0.000*
Çin	gdp	-0.596	0.112	-5.340	0.000*
	open	0.065	0.086	0.750	0.451
	c_d_p	-0.001	0.324	0.000	0.998
	Sabit	7.560	0.250	30.290	0.000*
Hindistan	gdp	-0.440	0.040	-10.910	0.000*
	open	0.346	0.051	6.790	0.000*
	c_d_p	0.605	0.060	10.160	0.000*
	Sabit	7.663	0.093	82.640	0.000*
Endonezya	gdp	0.026	0.036	0.740	0.456
	open	-0.127	0.040	-3.200	0.001*
	c_d_p	1.062	0.054	19.580	0.000*
	Sabit	5.731	0.108	53.180	0.000*
Malezya	gdp	-0.005	0.112	-0.050	0.964
	open	-0.147	0.020	-7.230	0.000*
	c_d_p	0.695	0.151	4.600	0.000*
	Sabit	4.240	0.365	11.630	0.000*
Meksika	gdp	-0.139	0.028	-5.010	0.000*
	open	-0.147	0.066	-2.210	0.027**
	c_d_p	0.786	0.071	11.010	0.000*
	Sabit	5.683	0.103	55.420	0.000*
Filipinler	gdp	-0.164	0.040	-4.110	0.000*
	open	-0.179	0.021	-8.430	0.000*
	c_d_p	0.237	0.053	4.510	0.000*
	Sabit	5.652	0.117	48.230	0.000*
Güney Afrika	gdp	0.131	0.141	0.930	0.352
	open	0.324	0.202	1.610	0.108
	c_d_p	0.502	0.136	3.690	0.000*
	Sabit	4.339	0.488	8.890	0.000*
Tayland	gdp	-0.057	0.022	-2.610	0.009*
	open	-0.121	0.014	-8.690	0.000*
	c_d_p	1.297	0.037	34.690	0.000*
	Sabit	5.050	0.064	79.170	0.000*
Türkiye	gdp	-0.117	0.011	-11.040	0.000*
	open	-0.088	0.022	-3.960	0.000*
	c_d_p	1.496	0.023	65.910	0.000*
	Sabit	5.645	0.036	156.310	0.000*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Tabloda yer alan c_d_p değişkeni tahmin sırasında eklenen algoritmik bir değişkendir ve yorumlanmayacaktır.

Tablo 9'da yer alan sonuçlar dikkate alındığında yeni sanayileşen ülkeler olarak gruplandırılan NIC ülkelerinde Çin ve Güney Afrika dışındaki tüm ülkelerde uluslararası ticarete ilişkin katsayıların anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca Malezya ve Endonezya için ekonomik büyümeye ilişkin katsayıların da anlamlı olmadığı görülmektedir. Ülke bazlı değerlendirildiğinde Brezilya'da ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını sırası ile %0.211 ve %0.744 kadar azaltmaktadır. Çin'de

ekonomik büyümedeki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını %0.596 kadar azaltmaktadır. Hindistan'da ekonomik büyümedeki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını %0.44 kadar azaltmaktadır. Buna karşın uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış çocuk ölümlerini %0.346 kadar arttırmaktadır. Endonezya'da uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını %0.127 kadar azaltmaktadır. Malezya'da uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını %0.147 kadar azaltmaktadır. Meksika'da ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını sırası ile %0.139 ve %0.147 kadar azaltmaktadır. Filipinler'de ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını sırası ile %0.164 ve %0.179 kadar azaltmaktadır. Tayland'da ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını sırası ile %0.057 ve %0.121 kadar azaltmaktadır. Türkiye'de ekonomik büyüme ve uluslararası ticaretteki %1'lik bir artış, beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısını sırası ile %0.117 ve %0.088 kadar azaltmaktadır.

Sonuç

Ekonomik küreselleşme ile birlikte önemi artan uluslararası ticaretin, ülkelere ait pek çok ekonomik gösterge üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Nitekim artan uluslararası ticaretle birlikte yeni çalışma alanları açılmakta ve bu anlamda istihdam, lojistik, eğitim ve gelir gibi bir çok alanda ülkeler, uluslararası ticarettten önemli derecede etkilenmektedirler. Uluslararası ticaretin ülkeleri etkilediği bir başka alanın ise sağlık olduğu düşünülmektedir. Yeni teknolojilerin gelişmesi ve artan uluslararası ticaret yolu ile bu teknolojilerin ülkeler arasındaki ticari alışverişe konu olması, ülkelerin sağlık sektörlerini etkilediği gibi sağlık göstergelerini de etkilemektedir. Bu düşünce ile bu çalışmada uluslararası ticaretin çocuk sağlığı üzerindeki olası etkileri NIC ülkeleri için 1981-2019 arası dönemi kapsayan yıllık veriler alınarak, panel veri analizi yardımı ile araştırılmıştır.

Analizde sırası ile yatay kesit bağımlılığı, birim kök, homojenlik, eşbütünleşme ve eşbütünleşme katsayı tahmini için testler yapılmıştır. Analiz sonuçları serilerde YKB olduğunu, denklemin katsayılarının heterojen olduğunu, serilerin I(1) yani birinci mertebeden durağan olduklarını, modelde YKB olduğunu ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu ilişkinin yönü ve derecesinin belirlenmesi adına yapılan AMG katsayı tahmini sonuçları ise katsayıların anlamlı ve negatif olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar literatürde yer alan (Çelik, 2021; Olper ve diğerleri, 2018; Qadir ve Majeed, 2018) çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar ve literatürde yer alan diğer çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda genel olarak uluslararası ticaretin çocuk sağlığı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ve artan uluslararası ticaretle birlikte özellikle de gelişmekte olan ülkelerde, sağlık sektörü özelinde olumlu gelişmelerin olduğu söylenebilir. Çalışmada kontrol değişkeni olarak alınan ekonomik büyümenin yine çocuk sağlığı üzerinde pozitif etkileri olduğu görülmüştür. Sonuç olarak artan uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme ile birlikte ekonomik kalkınmanın da bir miktar sağlandığı ve bunun da ülkelerin sağlık göstergeleri üzerinde olumlu etkilerinin olduğu söylenebilir. Bu anlamda özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uluslararası ticaretle birlikte ekonomik büyümenin sağlanması ve bunların kapsayıcı bir ekonomik kalkınmayı desteklemesi ile çocuk sağlığı özelinde olmak üzere sağlık sektöründe de olumlu gelişmeleri beraberinde getirmesi için gereken politikaların izlenmesi gerektiği söylenebilir. Ancak burada uluslararası ticaret ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir çevre üzerindeki olumsuz etkilerinden kaçınılması gerektiği hususuna dikkat edilmelidir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda çeşitli iktisadi göstergelerinin çocuk sağlığını üzerindeki etkileri araştırılabilir. Daha geniş veri seti ile farklı ülke grupları için araştırmalar yapılabilir. Ayrıca iktisadi göstergelerin diğer sağlık göstergeleri üzerindeki etkileri araştırılarak multidisipliner çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data* (Third edition). West Sussex: John Wiley & Sons Ltd. Erişim adresi: <https://library.wbi.ac.id/repository/27.pdf>
- Barlow, P. (2018), Does trade liberalization reduce child mortality in low- and middle-income countries? A synthetic control analysis of 36 policy experiments, 1963-2005, *Social Science & Medicine*, 205 (2018), 107-115. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.04.001>
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. doi:10.2307/2297111
- Cutler, D., Deaton, A. ve Lleras-Muney, A. (2006). The determinants of mortality. *Journal of Economic Perspective*, 20(3), 97-120. doi:10.1257/jep.20.3.97
- Çelik, H. (2021). Uluslararası ticaret ve çocuk sağlığı ilişkisi: OECD ülkeleri için heterojen panel nedensellik analizi. *Ekonomi Politika ve Uygulamalarının Ampirik Tahlili: İktisat, Finans, Maliye* içinde (s. 55-70). Ankara: Gazi Kitabevi.
- De Silva, D. G. ve Lee, S.-C. (2018). Does the role of observer countries in the regional trade agreement matter for intra-regional trade ? *Applied Economics*, 50(20), 2219-2228. doi:10.1080/00036846.2017.1392005
- Dithmer, J. ve Abdulai, A. (2020). Trade openness and child health: A heterogeneous panel cointegration analysis. *Applied Economics*, 52(23), 2508-2525. doi:10.1080/00036846.2019.1693018
- Dollar, D. (2001). Is globalization good for your health? *Bulletin of the World Health Organization*, 79(9), 827-833. Erişim adresi: <https://www.scielo.org/article/bwho/2001.v79n9/827-833/>
- Eberhardt, M. (2012). Estimating panel time-series models with heterogeneous slopes. *The Stata Journal*, 12(1), 61-71. doi:10.1177/1536867X1201200105
- Eberhardt, M. ve Bond, S. (2009). Cross-section dependence nonstationary panel models: A novel estimator. *Munich Personal RePEc Archive*, (17870). Erişim adresi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17870/2/MPRA_paper_17870.pdf
- Frankel, J. A. ve Rose, A. K. (2005). Is trade good or bad for the environment? Sorting out the causality. *The Review of Economics and Statistics*, 87(1), 85-91. doi:10.1162/0034653053327577
- Lin, F., Sim, N. C. S. ve Pham, N. (2016). Child mortality in the LDCs: The role of trade, institutions and environmental quality. *Trade and Economic Development: Evidence from Less Development Countries* içinde (s. 8-49). Erişim adresi: <https://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/bitstream/2440/99856/2/02whole.pdf#page=19>
- Olper, A., Curzi, D. ve Swinnen, J. (2018). Trade liberalization and child mortality: A synthetic control method. *World Development*, 110(2018), 394-410. doi:10.1016/0304-4076(94)01644-F
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *IZA Discussion Paper*, (1240), 1-39. Erişim adresi: <https://docs.iza.org/dp1240.pdf>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. doi:10.1002/jae.951
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1995). Estimating long-run relationships from dynamic heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, (68), 79-113. doi:10.1016/0304-4076(94)01644-F.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. doi:10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x

- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. doi:10.1016/j.jeconom.2007.05.010
- Qadir, N. ve Majeed, M. T. (2018). The impact of trade liberalization on health: Evidence from Pakistan. *Empirical Economic Review*, 1(1), 71-108. doi:10.29145/eer/11/010104
- Runge, C. F., Senauer, B., Gardey, P. G. ve Rosegrant, M. W. (2003). *Ending hunger in our lifetime: Food security and globalization*. Washington, DC: International Food Policy Research Institute. Erişim adresi: <https://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2/id/126311/filename/126522.pdf>
- Swamy, P. A. V. B. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311. doi:10.2307/1913012
- Tahir, M. (2020). Trade and life expectancy in China: A cointegration analysis. *China Economic Journal*, 13(3), 322-338. doi:10.1080/17538963.2020.1783745
- Westerlund, J. ve Edgerton, D. L. (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3), 185-190. doi:10.1016/j.econlet.2007.03.003

Extended Abstract

Purpose

Looking at the economics literature, international trade and economic growth, employment, foreign capital, environmental pollution, inflation, etc. It is seen that its relationship with many economic indicators is frequently discussed empirically and theoretically. On the other hand, it is seen that the relationship between international trade and economic growth with economic health indicators such as health expenditures is discussed, but non-economic health indicators such as child health are not adequately addressed. Referring to this gap in the literature, this study will examine the impact of international trade and economic growth on child health for the Newly Industrialized Country (NIC).

Design and Methodology

The study covers the years 1981 to 2019 and the second-generation panel data analysis techniques will be used. The data used in this study were taken from the World Bank database. The data in question is at an annual frequency. This study will contribute to the literature at several points. (i) It is the first study to deal with the relationship between international trade, economic growth and child health. (ii) The reliability of this relationship can be expressed as performing empirical analysis with techniques that take into account higher heterogeneity and cross-section dependence.

In the analysis part, tests were carried out for cross-section dependence, unit root, homogeneity, cointegration and cointegration coefficient estimation, respectively. Cross-sectional dependence (YKB), which means that there is a cross-country dependency in the series, was tested with the help of (Breusch and Pagan, 1980) LM, (Pesaran, 2004) CD LM and (Pesaran et al., 2008) LMadj tests. Since the presence of cross-section dependence was detected in the variables discussed in this study, the stationarity levels of the variables were used in the CADF (CIPS) panel unit root test, which was brought to the literature by (Pesaran, 2007). In this study, the Delta test, which is frequently used in the literature and introduced to the literature by (Pesaran and Yamagata, 2008) with the development of the (Swamy, 1970) test, was preferred to determine the homogeneity or heterogeneity of the slope coefficients of the equation. In order to investigate the existence of a possible relationship between international trade and child health, the LM_N^+ panel cointegration test, developed by (Westerlund and Edgerton, 2007), whose results are valid under heterogeneous and cross-sectional

dependence conditions, was used. In order to obtain more detailed information about the direction and degree of the long-term relationship, the AMG (Extended Average Group) coefficient estimator developed by (Eberhardt and Bond, 2009) and (Eberhardt, 2012) was used.

Findings

The results of the analysis show that there is cross-section dependence in the series, that the series are $I(1)$, that the coefficients of the equation are heterogeneous, and that there is a cointegration relationship between the variables. The AMG coefficient estimation results made to determine the direction and degree of this relationship show that the coefficients are significant and negative. These results show parallelism with the studies of Çelik (2021), Olper (2018), Qadir and Majeed (2018) in the literature. Considering the results obtained in the study and other studies in the literature, it can be said that international trade has a positive effect on child health in general and there are positive developments in the health sector, especially in developing countries, with increasing international trade. In the study, it was seen that economic growth, which was taken as a control variable, had positive effects on child health.

Research Limitations

The sample of the study is Newly Industrialized Countries (NIC). The healthy data range that can be reached is between 1981-2019. Especially in the Turkish literature, there are not enough studies on the subject. Therefore, the literature summary is limited. In the future, the issue can be explored in more depth with the help of more comprehensive data on child health.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In the analysis, tests were carried out for cross-section dependence (CDP), unit root, homogeneity, cointegration and cointegration coefficient estimation, respectively. The results of the analysis show that there is CSD in the series, that the series are $I(1)$, that the coefficients of the equation are heterogeneous and that there is a cointegration relationship between the variables. The AMG coefficient estimation results made to determine the direction and degree of this relationship show that the coefficients are significant and negative. These results show parallelism with the studies of (Çelik, 2021), (Olper, 2018) and (Qadir and Majeed, 2018) in the literature. Considering the results obtained in the study and other studies in the literature, it can be said that international trade has a positive effect on child health in general and there are positive developments in the health sector, especially in developing countries, with increasing international trade. In the study, it was seen that economic growth, which was taken as a control variable, had positive effects on child health. As a result, it can be said that economic development has been achieved to some extent with the increasing international trade and economic growth, and this has positive effects on the health indicators of the countries. In this sense, it can be said that the necessary policies should be followed in order to ensure economic growth with international trade, especially in underdeveloped and developing countries, and to support an inclusive economic development, and to bring positive developments in the health sector, especially in child health. However, the point to be considered here is that the negative effects of international trade and economic growth on the sustainable environment should be avoided.

Originality/Value

The study is one of the few studies in the Turkish literature on this subject. In this respect, it is thought that it has original value and will contribute to the literature.

Araştırmacı Katkısı: Muhyettin ERDEMLİ (%50), Hüseyin ÇELİK (%50).

Ticaret ve Sanayi Odalarında Üye İlişkileri Yönetimi ve Bilişim Teknolojilerinin Sürece Katkıları ¹

Osman USLU ²

Başvuru Tarihi: 03.06.2022

Kabul Tarihi: 18.10.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada Ticaret ve Sanayi Odalarının üye ilişkileri yönetimi kapsamında hangi düzeyde ne tür faaliyetlere yer verdiklerinin tespit edilmesi, ilgili faaliyetlerin nasıl uygulandığının incelenmesi ve bu süreçte bilişim teknolojilerinden ne düzeyde yararlandıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amaçlarına bağlı olarak nitel yöntemlerin yararlanıldığı bir araştırma kurgulanmış ve ikincil veriler kapsamında Ticaret ve Sanayi Odalarının web sitelerinde “üye ilişkileri yönetimi politikaları ve uygulamaları” başlıklarında kamuya açık olarak paylaşılmış metinler doküman analizi tekniği ile incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini 44 metin oluşturmakta olup, metinlerin analizinde Maxqda programından yararlanılmıştır. Bulgular, faaliyet türünün üye yönetimi hizmetleri ve üye gelişimine yönelik hizmetler olarak iki ana kategori altında toplandığını göstermektedir. Faaliyetlerin uygulanma biçiminde ise bulgular, görev ve hizmetlerin yasallığı, üyelere gelen istek, talep, öneri ve şikâyetler, oda personelinin profili, üye iletişim biçimi ile üye yönetimi ilkeleri gibi faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte odaların büyük çoğunluğunun oldukça basit düzeyde bilişim teknolojilerinden yararlandıkları, fakat bazılarının kalite yönetim sistemi ve üye memnuniyet sistemi gibi daha karmaşık teknoloji odaklı sistemleri benimsedikleri görülmüştür. Çalışmanın üye ilişkileri yönetimi ile yönetim bilişim sistemleri yazınlarına ve üye ilişkileri yönetimiyle ilgili olan tüm dernek, oda veya benzer kamu kuruluşlarına pratik düzeyde katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üye İlişkileri Yönetimi, Bilişim Teknolojileri, Ticaret ve Sanayi Odası

Atıf: Uslu, O. (2022). Ticaret ve Sanayi Odalarında üye ilişkileri yönetimi ve bilişim teknolojilerinin sürece katkıları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1109-1128.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ousluu@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0571-6281

Member Relations Management in Chambers of Commerce and Industry and Contributions of Information Technologies to the Process

Osman USLU³

Submitted by: 03.06.2022

Accepted by: 18.10.2022

Article Type: Research Article

Abstract

In this study, it is aimed to determine what kind of activities the Chambers of Commerce and Industry include within the scope of member relations management, to examine how related activities are implemented and to determine to what extent they benefit from information technologies in this process. Depending on the aims, a research was designed in which qualitative methods were used, and the texts that were shared publicly under the headings of "member relations management policies and practices" on the websites of Chambers of Commerce and Industry were examined by document analysis technique within the scope of secondary data. The sample of research consists of 44 texts, and Maxqda program was used in the analysis of the texts. Findings indicate that type of activity is grouped under two main categories as member management services and member improving services. The factors such as the legality of duties and services, requests, demands, suggestions and complaints from members, the profile of chamber staff, member communication style and member management principles have been found to be effective in the implementation of those activities. However, it has been observed that the majority of chambers benefit from very simple information technologies, but some of them adopt more complex technology-oriented systems such as quality management system and member satisfaction system. It is expected that the study will contribute to the member relations management and management information systems literature, and to all associations, chambers or similar public institutions related to member relations management at a practical level.

Keywords: Member Relations Management, Information Technologies, Chamber of Commerce and Industry

³ Afyon Kocatepe University Faculty of Economics and Administrative Sciences Management Information Systems, ousluu@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0571-6281

Giriş

Zaman içerisinde dünyada meydana gelen makro düzeydeki gelişmeler, sonraki yıllarda gerek büyük ölçekte toplumları kültürel anlamda, gerekse insanların oluşturduğu daha küçük düzeydeki örgüt gibi yapıları teknoloji, algı, tutum veya davranış bakımından mikro ölçekte etkilemiştir ve halen etkilemeye devam etmektedir (Rahmati, Darouian ve Ahmadiania, 2012, s. 132; Saskia Bayerl ve diğerleri, 2013, s. 794). Sanayi İnkılabı, savaşlar, küreselleşme, teknolojik gelişmeler, dijitalleşme ve son zamanlarda yaşanan pandemi süreci (Bailey ve Breslin, 2021, s. 4) sözü edilen değişimlere örnek teşkil etmektedir. Yönetim açısından konu ele alındığında da durum benzer bir görünüm çizmektedir. Sanayi İnkılabıyla başlayan ve günümüze kadar devam eden süreçte yönetim anlayışları makro çevre faktörlerinin etkileriyle sürekli değişmiş, müşteriler, üyeler, çalışanlar, yöneticiler ve diğer örgütler gibi tüm kesimler ilgili faktörlerden etkilenmiştir (Nadler, 1981, s. 191-193). Örneğin geçmişte sadece belirli bir ücret karşılığında emek vermeye razı olan çalışanlar, günümüzde ücretin dışında kendilerine kariyer olanakları sağlayan, uzun süre istihdamı garanti altına alan, kendilerini değerli hissettirecek uygulamaları benimseyen veya daha esnek çalışma koşullarını sunan örgütleri benimsemektedirler (Karl ve Sutton, 1998; Linden, 2005). Benzer şekilde müşteriler de kendilerini kıymetli hissettirecek örgütlere yönelirken, ürün ve hizmet tercihlerinde ergonomi, hız ve kalite (Parasuraman, 1997, s. 154) arayışlarına girmektedirler. Bu durum paydaşlar arasında ve özellikle örgütler nezdinde yönetim anlayışının değişmesine neden olmuştur.

Değişen çevre faktörlerinin etkilerinin yanı sıra, yönetim anlayışının farklılaşmasına neden olan kritik hususlardan diğeri de yönetilecek kişi ya da grubun kim olduğuyla alakalıdır (Bourne, 2011, s. 1004). Bu durumda paydaş kavramının önemi öne çıkmaktadır. Öyle ki her kesimin istek ve beklentileri farklı olmaktadır ve bu durum örgütler açısından paydaşlar arasında bir ayrım yapmayı ve paydaşların niteliklerine göre uygun yönetim anlayışlarını benimsemeyi gerekli kılmaktadır (Post, Preston ve Sauter-Sachs, 2002, s. 20-21). Dernek, ticaret odası ve vakıf gibi örgütlerin topluma hizmet etmek ve sürdürülebilirlik gibi amaçları bulunurken, işletmeler çoğunlukla kar elde amacı gütmektedir. Bu bağlamda dernek, ticaret odası, vakıf vb. örgütler ile işletmelerin etkileşimde olduğu paydaşların yönetiminin farklı olduğu ifade edilebilir (Özgen ve Türk, 1996, s. 179). Nasıl ki sıradan bir örgütün farklı paydaşlarını temsil eden çalışan ve müşterilerine yönelik politikaları aynı olamayacaksa, kâr amacı gütmeyen örgütlerin etkileşimde olduğu üyelerine ve kâr amacı güden örgütlerin müşterilerine yönelik yönetim faaliyetleri de aynı olmayacaktır. Her ne kadar iki tür örgütün paydaşları tatmin etme, bağlılık, güven veya sadakat oluşturma gibi benzer misyonları olsa da etkileşimde oldukları grubu yönetme noktasında anlayış farklılıklarının olduğu göze çarpmaktadır. Bir işletmenin örneğin piyasaya süreceği ürünü saptaması veya ilgili ürünün fiyat politikasını belirlemesi müşteri ilişkileri yönetimi kapsamında temel faaliyetleri arasında yer alırken (Kumar ve Reinartz, 2006, s. 60; Payne ve Frow, 2005, s. 171), Ticaret ve Sanayi Odaları ya da derneklerin üye ilişkileri yönetimi kapsamında faaliyet kapsamına dahi girmeyebilmektedir. Bu durum benzer yönleri olsa bile aslında müşteri ilişkileri yönetimi ile üye ilişkileri yönetiminin kapsam ve yönetim faaliyetleri bakımından birbirinden farklı hususlar olduğunu ortaya koymaktadır (Guren, Summers ve Acito, 2000, s. 34). Yazında, müşteri ilişkileri yönetimine ilişkin literatürün oldukça geniş olduğu, bunun aksine üye ilişkileri yönetimine yönelik sınırlı bir çerçevenin olduğu görülmektedir (Guren ve diğerleri, 2000, s. 34). Bu durum üye ilişkileri yönetimini benimsemiş Ticaret ve Sanayi Odası gibi örgütlerin pratiğe dönük uygulamalara ihtiyaç duyduğunu fakat bunu karşılayacak yazından yeterli düzeyde yararlanamadıkları gerçeğini de ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda üye ilişkileri yönetimi kapsamında ne tür faaliyetlerin nasıl yürütüldüğüne dair bilgi birikimine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Böylesine bir bilgi birikimi Ticaret ve Sanayi Odaları için üye ilişkileri yönetimi konularında yardımcı bir rehber niteliği taşıyacağı gibi, aynı zamanda oda faaliyetlerinin hem üyeler hem de toplum nezdinde daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Sözü edilen ihtiyaca binaen, bu çalışmada yönetim perspektifinden Ticaret ve Sanayi Odalarının üye ilişkileri yönetimi kapsamında hangi düzeyde ne tür faaliyetlere yer verdiklerinin tespit edilmesi ve ilgili faaliyetlerin nasıl uygulandığının incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu süreçte bilişim

teknolojilerinden ne düzeyde yararlandığının belirlenmesi de çalışmanın amaçlarındandır. Bu bağlamda, Ticaret ve Sanayi Odaları üye ilişkileri yönetimi kapsamında hangi uygulamalara yer vermektedir, sözü edilen faaliyetleri nasıl yönetmektedir ve bu faaliyetleri yürütürken bilişim teknolojilerinden nasıl ve ne düzeyde yararlanmaktadır sorularına yanıt aranmıştır. Çalışmanın amaçlarına ulaşmak üzere nitel yöntemlerden yararlanılmıştır. Buna bağlı olarak Ticaret ve Sanayi Odalarının web sitelerinde kamuya açık olarak paylaşılmış üye ilişkileri yönetimi politikaları ve uygulamaları tematik olarak incelenmiştir. Bu doğrultuda, çalışmanın üye ilişkileri yönetimi ile yönetim bilişim sistemleri yazınlarına ve üye ilişkileri yönetimiyle ilgili olan tüm dernek, oda veya benzer kamu kuruluşlarına pratik düzeyde katkı sağlaması beklenmektedir. Özellikle üye ilişkileri yönetimi yazınının oldukça sığ bir konumda olmasından dolayı (Guren ve diğerleri, 2000, s. 34), çalışmanın gelecek çalışmalara teorik açıdan da yol gösterici olacağı iddia edilebilir.

Kavramsal Çerçeve

Yönetim Anlayışlarının Değişimi ve Ticaret ve Sanayi Odalarının İşleyiş Biçimi

Yönetimin bilimsel olarak incelenmesinden günümüze kadar geçen sürede Sanayi İnkılabı, Hawthorne Araştırmaları, küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve ardından gelen rekabet olgusu yönetim anlayışlarının da değişimine neden olmuştur (Grönross, 1994, s.7-8). “Ne üretirsem satarım” anlayışının hâkim olduğu dönemlerde paydaşlara olan bakış açısı daha sığ bir görünüm çizerken (Akgün ve Çini, 2021, s. 391; Yılmaz, Yalçın ve Demiral, 2017, s. 124), günümüzde paydaşların istek ve beklentilerinden bağımsız bir yönetim anlayışını benimsemek örgütler açısından imkânsız hale gelmiştir (Bourne, 2011, s. 1004). Küreselleşme, rekabetin ortaya çıkışı ve teknolojik gelişmeler hem iç hem de dış paydaşların önemini giderek artırmıştır. Örgütlerin amaçlarına ulaşmasında iç ve dış paydaşların önemli değerler haline gelmesi, paydaşları dikkate alma, beklentilerini yerine getirme ve örgütsel açıdan tatmin ve bağlılıklarını artırmayı zorunlu kılmıştır (Wang, 2021, s. 540). Günümüzde paydaşlar artık daha bilinçli, değer yaratan, örgüt faaliyetlerini ve pazarı şekillendiren bir konumda olduğundan dolayı, paydaşların yönetimi de eskiye kıyasla farklılık göstermiştir. Sözü edilen yönetim anlayışının farklılaşması iç ve dış paydaşlar taleplerinin daha hızlı, kaliteli ve tatmin edici bir düzeyde karşılık vermesini gerekli kılmıştır (Samant ve Sangle, 2016, s. 101). Bu durum yalnızca işletmeleri değil, sivil toplum kuruluşları gibi kâr amacı gütmeyen diğer örgütleri de etkilemiştir (Paswan ve Troy, 2004, s. 1). Temel amaçları arasında sürdürülebilirlik, fayda sağlama (Toker ve Kantokan, 2008, s. 3) ve zaman zaman devlet ile vatandaşlar arasında köprü kurma olan bu tarz örgütlerin de nihai misyonları arasında etkileşimde oldukları kişileri tatmin etme ve bağlılık oluşturma gibi hususlar yer almaktadır (O’Neil, 2009, s. 267). Sözü edilen nihai amaçlara ulaşmak için ise Ticaret ve Sanayi Odaları da benzer anlayışla hareket etmekte, stratejik yönetim bilincini benimsemekte ve bilişim teknolojilerinden sıkça yararlanmaktadır. Ticaret ve Sanayi Odalarının üye ilişkileri yönetimini nasıl gerçekleştirdikleri, ne tür uygulamaları benimsedikleri ve bu uygulamalarda bilişim sistemlerinden ne derecede yararlandıklarını daha iyi anlayabilmek için ilgili kuruluşların işleyiş biçimini incelemekte fayda vardır.

Kamu tüzel kişiliğine sahip Ticaret ve Sanayi Odaları, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’ne bağlı olarak faaliyetlerini yürüten meslek kuruluşlarıdır. Ticaret ve Sanayi Odalarının görev ve faaliyetleri “5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanununun 12. Maddesinde düzenlenmiştir (Resmi Gazete, 2004, s. 25479-8772). Genel olarak ticari yaşamı gözlemlemek, dayanışmayı artıracak şekilde kamu yararına ticareti geliştirmek, yerel ve uluslararası ticari gelişmeleri takip edip bilgiler ya da raporlar derlemek, üyelerine ticari gelişmelerle ilgili bilgiler sunmak ve onlar adına lobi faaliyetleri yürütmek Ticaret ve Sanayi Odalarının görevleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra üyelerin girişimlerine yol göstermek, sergi ve fuarlara katılmak ve üyelere ihtiyaç duyduğu belgeleri düzenlemek gibi faaliyetler de temel görevler arasındadır (Resmi Gazete, 2004, s. 25479-8776). Kuruluşun görevleri incelendiğinde neredeyse tamamının üyelerle etkileşimi zorunlu kılan bir yapıda olduğu görülmektedir. Diğer yandan özellikle bilgi derleme, belge

düzenleme ya da üyelerle haberleşme gibi temel faaliyetler ise bilişim teknolojilerini etkin kullanmayı gerekli kılmaktadır (Peslak, 2005, s. 32). Her ne kadar Ticaret ve Sanayi Odalarının görevleri kanunla belirtilmiş olsa ve bu durum kuruluşun özerkliğini kısıtlayıcı gibi gözükse de, aslında stratejik bilinçle hareket etme, güncel bilişim teknolojilerini benimseyip kullanma, personellerine yeni beceriler kazandırma ve üyelerini sağlıklı biçimde yönetme konularında kendilerine has bir özerklik alanının olduğu ifade edilebilir. Özerlikleri, yönetim organlarını kendi kendine seçmelerinden ve bütçelerini kendi inisiyatifleri ile harcamalarından kaynaklanmaktadır. Bu özerklik alanının içinde yer alan üye ilişkileri yönetiminin etkinliği de aslında kuruluşun başarısına büyük ölçüde destek sağlamaktadır.

Üye İlişkileri Yönetimi

Örgütün içinde bulunduğu toplumda, örgütün faaliyetlerinden etkilenen ve faaliyetleriyle örgütü etkileyen tüm taraflar paydaş olarak tanımlanmaktadır (Castelo Branco ve Lima Rodrigues, 2007, s. 5). Örgütler birçok paydaşla etkileşim içindedirler, fakat ana faaliyetleri açısından sıkça temas kurulan paydaşlar örgütlerin başarısında kritik rol oynamaktadır (Phillips, 2003, s. 11). Kar amacıyla hizmet sektöründe faaliyet gösteren bir örgüt için “müşteri veli nimettir” anlayışı bir paydaş olarak müşterilerin önemini ortaya koyarken, yeterli düzeyde kapasitesi olan ve tamamen üretime odaklanmış bir örgüt için tedarikçiler, hammadde yoksunluğu yaşamamak adına en kritik paydaş haline gelebilmektedir. Ticaret ve Sanayi Odaları özelinde düşünüldüğünde ise görevleri gereği üyeler ve üyelerin yönetiminin ön plana çıktığı ileri sürülebilir. Üye ilişkileri yönetimini genel itibari ile bir kuruluşun mevcut ve potansiyel üyeleri ile olan ilişkilerinde benimsediği uygulamalar, prensipler ve rehberler bütünü olarak ifade etmek mümkündür (Saskia Bayerl ve diğerleri, 2013, s. 794). Üye sorunlarını tespit etme, problemlere çözüm yolları bulma, kuruluş-üye arasındaki iletişimi güçlendirme, üye bilgilerini muhafaza etme, üyeleri kuruluş faaliyetleri hakkında bilgilendirme, üyeler arasındaki dayanışmayı artırma ve ihtiyaç duyulduğunda üyeleri eğitme, üye ilişkileri yönetiminin alt amaçları arasında yer almaktadır. Ancak üye ilişkileri yönetiminin esas hedefi üyelerin memnuniyet düzeylerini artırarak örgüte olan bağlılığı/aidiyet duygusunu artırmaktır (Dervitsiotis, 2003, s. 524; Freeman ve Moutchnik, 2013). Tüm yönetim faaliyetlerinde olduğu gibi üye ilişkileri yönetiminin de bir süreç dâhilinde yürütülmesi ve yönetim fonksiyonlarının disiplinli bir şekilde işletilmesi (planlama, organize etme, yürütme, kontrol, geribildirim), sürecin başarısı bakımında kritik gözükmektedir. Üye ilişkileri yönetim süreci bu bağlamda yönetim fonksiyonları dâhilinde ele alınarak sistemli bir biçime dönüştürülebilir. Her şeyden önce bu sürecin stratejik bilinçle (Davis, Allen ve Dibrell, 2012, s. 325) ve bütüncül bakış açısıyla (Lozano ve Haartman, 2018, s. 519) yönetilmesi kuruluşu sistem kazandırma ve kültür oluşturma anlamında faydalı gözükmektedir. Uygun yöntem ve araçlarla yönetilen/yönetilecek kişi ya da grubun tanımlanması ve analiz edilmesi ile üyelere verilen/verilecek hizmetlerin tanımlanması ve analiz edilmesi, planlama kapsamında dikkat edilmesi gereken temel hususlardandır. Elde edilen verilerden yola çıkılarak eylem planları oluşturma, hem planlama hem de organize etme fonksiyonlarına destek sağlamaktadır. Planların eyleme geçirilmesi yürütme fonksiyonunu oluştururken, dönem sonunda planların başarısını test etme amacıyla yapılan uygulamalar da kontrol fonksiyonunu ortaya koymaktadır. Belli bir süreçte gözlemlenen sorunlar veya doğrudan üyelerden gelen istek, şikâyet vb. ise geribildirim kapsamında değerlendirilebilir. Sürecin işleyişinde bütün aşamalarda etkin iletişimi tesis etmek ise temel gereklilikler arasında yer almaktadır. Süreç kısaca Tablo 1.’de özetlenmiştir.

Tablo 1

Üye İlişkileri Yönetimi Süreci

Ana başarı faktörleri	Yönetim fonksiyonu	Eylem
STRATEJİK BİLİNÇ BÜTÜNCÜL BAKIŞ AÇISI ETKİN İLETİŞİM		<i>Yönetilen/Yönetilecek Grubun Tanımlanması ve Analiz Edilmesi</i> Üyeler kimlerdir? Ne tür ortak davranışlar sergilerler? İş yaşamından ve kurumdan beklentileri nelerdir? Kuruma yönelik algıları ve tutumları nasıldır? Kurum ve hizmetleri hakkında bilgileri var mı veya ne düzeyde bilgiler vardır? Kurumun verdiği hizmetlerden memnuniyet düzeyleri nedir?
	Planlama	<i>Üyelere Verilen/Verilecek Hizmetlerin Tanımlanması ve Analiz Edilmesi</i> Üyelere ne tür hizmetler verilmektedir? Üyelere sunulabilecek diğer potansiyel hizmetler neler olabilir? Verilen hizmetler arasında önem sırası var mıdır? Nitelik ve nicelik bakımından verilen hizmetlerin yürütülmesinde ihtiyaç duyulan alt yapı mevcut mudur? (Personel, bütçe, fiziksel imkânlar vb.)
	Planlama/Organize etme	<i>Eylem Planları Oluşturma</i> Üyelerden gelen şikâyet ve taleplerin değerlendirilmesi Güncel gelişmelere bağlı olarak veya yasal zorunluluklardan dolayı ortaya çıkan ihtiyaçların belirlenmesi Eğitim ihtiyaçlarının tespiti Başarılı benzer kuruluşların uygulamalarını analiz etme (benchmarking) Sosyalleşmeyi ve bütünleşmeyi artırıcı uygulamalar tesis etme Uzun ve kısa vadeli eylem planları oluşturma Planların yürütülmesinde ihtiyaç duyulan alt yapı unsurlarının, maddi olanakların ve insan kaynaklarının temini ve organizasyonu
	Yürütme	<i>Eylem Planlarını Hayata Geçirme/Uygulama</i> Zaman planları dâhilinde ilgili personeli görevlendirme Yürütülen uygulamaların bilişim teknolojileri aracılığıyla ilgili taraflara bildirilmesi (toplantı, duyuru vb.)
	Kontrol	<i>Planlanan Eylemlerin Etkinliğini Denetleme</i> Uygulama aşamasında ortaya çıkmış ve çözümlenmemiş sorunların analiz edilmesi Kurumsal ziyaretler vasıtasıyla üyeler ile yüz yüze görüşmeler yapma ve uygulamaların etkinliğini sorgulama Üyelerin memnuniyet ve bağlılık düzeylerindeki farklılığı tespit etmek üzere dönem sonu anketleri uygulama
Geribildirim	<i>Proaktif Anlayışla Sürecin Aksayan Yönlerini Tespit Etme</i> Uygulamaların yürütülmesinde ortaya çıkan sorunların tespiti Süreç esnasında üyelere doğrudan veya dolaylı olarak gelen şikâyet, istek ve beklentilerin analiz edilmesi	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sürecin belli bir sistem dâhilinde yürütülmesi üye ilişkileri yönetiminin başarısı açısından önemlidir. Bunun yanı sıra üye ilişkileri yönetimi sürecinde dikkat edilmesi gereken bazı somut hususlara yer vermek te faydalı olacaktır. Tüm süreçte bilgi ve iletişim teknolojilerinden aktif biçimde yararlanmak önemli gözükmektedir. Özellikle dijitalleşmenin modern çağ üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, bilişim teknolojilerinin günümüz kuruluşları açısından önemi yadsınamaz bir gerçek haline gelmiştir (Saskia Bayerl ve diğerleri, 2013). Bu bağlamda kuruluşların bilgi ve iletişim teknolojilerini aktif, hızlı, güncel ve doğru şekilde kullanmaları avantaj sağlayıcı niteliktedir (Dutta ve Evrard, 1999, s. 241; Ko, Kincade ve Brown, 2000, s. 1093). Bu araçlar arasında e-posta, telefon, sms, web sitesi, sosyal medya ve online kanallar en göze çarpanlar arasında yer almaktadır (Arulchelvan, 2014, s. 129; Duffy ve Thorson, 2009, s. 93). Yürütülen faaliyetlerin önemine ve niteliğine göre bu araçlardan doğru biçimde yararlanmak fayda sağlayıcıdır. Örneğin üyelerle hızlı iletişimin kurulması gerektiği durumlarda, sosyal medya, e-posta veya what's up grupları gibi araçların tercih edilmesi, diğer yandan acil olmayan, konunun önemli olduğu fakat bire bir görüşmenin uygun olmadığı zamanlarda telefonun tercih edilmesi mantıklı olacaktır. E-postalara kurum tarafından belirlenecek bir süre zarfında geri dönüş yapma zorunluluğunun getirilmesi, üyelerin tatminine katkı sağlayacaktır (Strauss ve Hill, 2001, s. 70). Eğer mümkünse bazı hizmetleri (elektronik belge üretimi vb.) çevrimiçi kanallar vasıtasıyla sunmak, hem üyeler açısından hem de kuruluş açısından zaman ve mekân bağlamında katkı sağlayıcı olacaktır (Schroth ve Hody, 2020, s. 42). Bilgi iletişim teknolojilerinden yararlanırken dikkata alınması gerekli konulardan biri de kurum web sitelerinin kullanımınıdır. Web siteleri, kurumun hem doğrudan üyelerine hem de diğer paydaşlarına açılan kapısı olduğundan güncel ve doğru şekilde tasarlanıp kullanılması önemlidir (Zhou, Lu, ve Wang, 2009, s. 327). Bir web sitesi, üyeleri açısından yeterli içeriğe sahip olup olmaması, içerdiği bilgilerin güncel ve doğru olup olmaması açılarından sürekli kontrol edilmelidir. Kurumun faaliyetleri uluslararası ise ya da kurumun uluslararası paydaşları var ise web sitesinde yer alan bütün içeriklerin yabancı dil versiyonunun da olması önem arz etmektedir. Benzer şekilde üyelerle iletişimi güçlendirme ve bilgilendirme amaçlı olarak kuruma ait düzenli bir bülten ya da dergi yayımlamak ile bunların dağıtımını sağlamak faydalı gözükmektedir (Johansen, 1995, s. 129). Üyelerin yönetiminde iletişim ve bilişim kadar önemli olan diğer bir husus, üyelerin psikolojik iyi oluşlarına katkı sağlamak ve böylelikle hedeflenen tatmin ve bağlılığa ulaşmaktır (Macassa, McGrath, Tomaselli ve Buttigieg, 2020, s. 869). Bu noktada kurum personelinin üyelerine duygusal emek göstermesi (Humphrey, Pollack ve Hawver, 2008, s. 153) ile üyelere küçük çaplı ödül törenleri düzenleme motive edici olacaktır (Grawitch, Gottschalk ve Munz, 2006, s. 130). Yine iş gezileri, piknik, yemek vb. sosyalleşmeyi ve bütünleşmeyi artırıcı aktiviteler planlamak faydalı gözükmektedir (Holifield ve Williams, 2019, s. 432).

Yöntem

Çalışmanın amaçlarına yönelik bir araştırma tasarlanmış ve ilgili süreçte nitel yöntemlerden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda ikincil veriler kapsamında Ticaret ve Sanayi Odalarının web sitelerinde “üye ilişkileri yönetimi politikaları ve uygulamaları” başlıklarında kamuya açık olarak paylaşılmış metinler doküman analizi tekniği ile incelenmiştir. 2022 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'ne bağlı 181 Ticaret ve Sanayi Odasının olduğu, ancak yalnızca 54'ünün web sitelerinde üye ilişkileri yönetimi politikaları ve uygulamalarına dair bilgi paylaşımı yaptıkları görülmüştür. Tüm metinler incelendikten sonra 1 metnin yoğun şekilde yazım hatalarının ve bundan dolayı anlaşılabilirlikten uzak olduğu gözlenmiştir. 10 metnin ise birbirleri ile tıpa tıp aynı olduğu görülmüştür. Verilerin kalitesini artırma amaçlı olarak 10 metinden sadece biri araştırma kapsamına alınmıştır. Hatalı metin ve diğer 9 metin çıkarıldıktan sonra ise 44 metnin analizlere uygun olduğuna karar verilmiştir. Dolayısıyla araştırmanın örneklemini 44 metin oluşturmaktadır. Sözü edilen metinler Ticaret ve Sanayi Odalarının web sitelerinden indirilip “pdf” formatına dönüştürülmüş ve her biri “T1, T2...,T44” şeklinde kodlarla isimlendirilmiştir. İlgili metinler araştırma sorularına bağlı olarak oluşturulan temalar bağlamında analiz edilmiştir. Maxqda programı aracılığıyla yürütülen süreçte üç araştırma sorusunun her biri için üye ilişkileri yönetimi kapsamındaki temalar ve bu temalara bağlı kategori ve alt kategoriler

oluşturulmuştur. Kategori ve alt kategoriler oluşturulurken ilk olarak temel kodlama, daha sonra ise hassas kodlama işlemleri titizlikle yürütülmüştür. Daha sonra sözü edilen tema, kategori ve alt kategoriler bağlamında metinler detaylıca analiz edilip yorumlanmıştır.

Üç araştırma sorusuna bağlı olarak oluşturulan üç tema ile bu temalara yönelik geliştirilmiş ana ve alt kategoriler Tablo 2’de gösterilmiştir. İlk araştırma sorusunun teması üye ilişkileri yönetimi kapsamında yürütülen faaliyetlerin neler olduğudur. Metinler incelendiğinde iki farklı faaliyet türünün olduğu ve birbirleriyle ilişkili olsalar da içerik olarak farklılaştıkları tespit edilmiştir. Bundan dolayı faaliyet türü bakımından üye yönetimi hizmetleri ve üye gelişimine yönelik hizmetler şeklinde ana kategoriler bu kategorilerle ilişkili alt kategoriler oluşturulmuştur. İkinci araştırma sorusu sözü edilen faaliyetlerin nasıl yürütüldüğüyle ilgili olduğundan, faaliyetlerin uygulanma biçimi teması ile görev ve hizmetlerin yasallığı, üyelere gelen istek, talep, öneri ve şikâyetler, oda personelinin profili, üye yönetimi ilkeleri ile üyelere iletişim biçimi kategorileri ve bu kategorilere bağlı alt kategoriler oluşturulmuştur. Son olarak üçüncü araştırma sorusu bağlamında ise faaliyetlerin yürütülmesinde bilişim ve teknolojiye yararlanma düzeyi teması, teknoloji odaklı istemler kullanma kategorisi ve buna bağlı alt kategoriler oluşturulmuştur.

Tablo 2

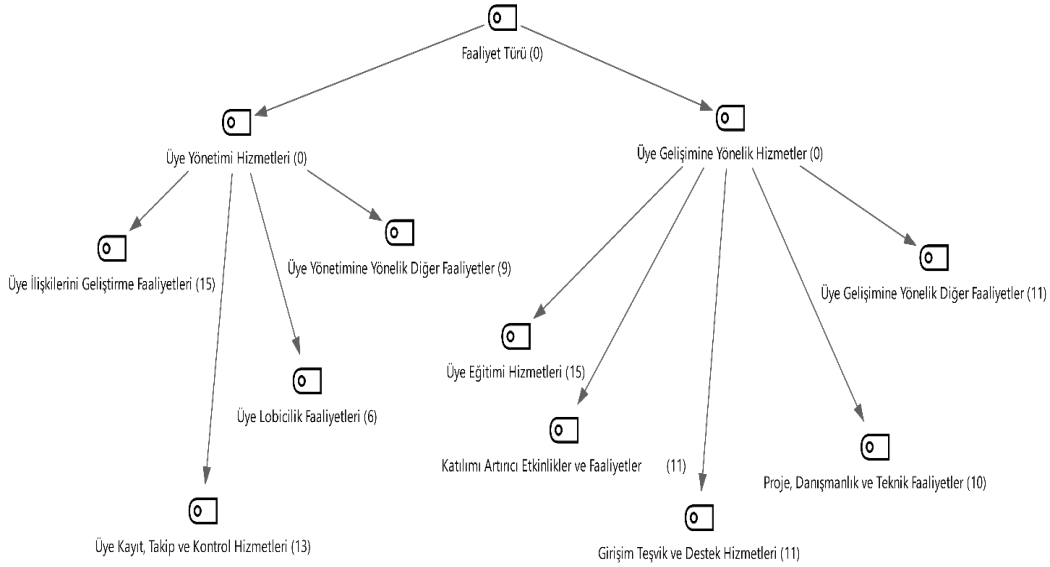
Üye İlişkileri Yönetimi Kapsamındaki Tema, Ana ve Alt Kategoriler

Ana Tema	Ana/Alt Kategoriler
Faaliyet Türü	<i>Üye Yönetimi Hizmetleri</i> Üye İlişkilerini Geliştirme Faaliyetleri Üye Lobicilik Faaliyetleri Üye Kayıt, Takip ve Kontrol Hizmetleri Üye Yönetimine Yönelik Diğer Faaliyetler
	<i>Üye Gelişimine Yönelik Hizmetler</i> Girişim Teşvik ve Destek Hizmetleri Proje, Danışmanlık ve Teknik Faaliyetler Katılımı Artırıcı Etkinlikler ve Faaliyetler Üye Eğitimi Hizmetleri Üye Gelişimine Yönelik Diğer Faaliyetler
Faaliyetlerin Uygulanma Biçimi	<i>Görev ve Hizmetlerin Yasallığı</i>
	<i>Üyelerden Gelen İstek, Talep, Öneri ve Şikâyetler</i>
	<i>Oda Personelinin Profili</i> Üye Şikâyetlerini Benimseme Ahlaklı Çalışma Personel Eğitimi
	<i>Üye Yönetimi İlkeleri</i> Hizmet kalitesi Memnuniyet odaklılık Şeffaflık Çözüm odaklılık
	<i>Üye İletişim Biçimi</i> Doğruluk Dürüstlük Geribildirim Gizlilik Adaletli Etkin Hızlı
Faaliyetlerin Yürütülmesinde Bilişim ve Teknolojiden Yararlanma Düzeyi	<i>Teknoloji odaklı sistemler kullanma</i> Üye Memnuniyet Yönetim Sistemi Kalite Yönetim Sistemi

Bulgular ve Tartışma

Faaliyet Türü

Metinler incelendiğinde Ticaret ve Sanayi Odalarının üye ilişkileri yönetimi kapsamında temelde iki tür faaliyete ağırlık verdikleri görülmüştür. Bunlardan ilki genel anlamda üye yönetimi hizmetleri, diğeri ise daha spesifik düzeyde üyelerin gelişimine yönelik hizmetlerdir. Detaylar Şekil 1.'de yer alan faaliyet türüne yönelik frekans haritası görselinde gösterilmiştir.

Şekil 1. Faaliyet Türüne Yönelik Frekans Haritası

Üye yönetimi hizmetleri

Üye ilişkilerini geliştirme faaliyetleri, üye yönetimi hizmetleri kapsamında en sık vurgulanan faaliyetler arasında yer almaktadır. Ticaret ve Sanayi Odalarının yaklaşık % 30'u üye ilişkilerini geliştirme faaliyetlerinden bahsetmektedir. Üye ilişkilerini geliştirme faaliyetleri arasında, üye ilişkilerini başarıyla tesis etme, sürekli geliştirme, üyelerle uzun vadeli ilişkiler kurma, yüz yüze ziyaretler gerçekleştirme ve güler yüzlü hizmet sunma gibi hususlar bulunmaktadır. Ticaret ve Sanayi Odalarından birisinin sürdürülebilir ilişkileri tesis etmeyi topyekûn bir politika olarak açıklaması dikkat çekicidir.

T26: “Sürdürülebilir ilişkileri sağlamak için farklı faaliyetler ve bire bir ziyaretler gerçekleştirerek üye ilişkileri politikamızdır.”

Bununla birlikte üye ilişkilerini geliştirme faaliyetleri arasında birçok Ticaret ve Sanayi Odasının en sık üzerinde durdukları husus güler yüzlü hizmet vermek olduğu gözle çarpılmaktadır. Ön plana çıkan bir diğer faaliyet üyelerin kaydı, takibi ve kontrolüdür. Bu noktada üye bilgilerini kayda alıp derlemek, tüm bilgileri güncel tutmak ve verilen hizmet sonrası sonuçları sürekli izleyerek kontrol etmek bu kapsamda vurgulanan hususlar olarak gözükmektedir. İki odanın üye kayıt, takip ve kontrol hizmetlerine yönelik açıklamaları şu şekildedir:

T23: “Üye bilgilerinin planlı bir şekilde gözden geçirilerek **güncelliğinin sağlandığı...**”, “üyelere herhangi bir hizmet verilmesinin ardından **takip yapıldığını** (üye memnuniyet ve hizmet kullanım seviyelerini gözden geçirme ve izleme mekanizması)...”

T7: “Odaya ait sicil ve tescil bilgilerini, mali bilgileri, istatistiki bilgileri daima güncel tutar.”

Odaların yürüttükleri hizmetler arasında üyeler için yapılan lobicilik faaliyetleri de önemli yer tutmaktadır. Altı odanın doğrudan konuya vurgu yaptığı görülmektedir. Lobicilik kişi ya da grupların çıkarına olacak şekilde yürürlükteki yasaları kaldırmak ya da yeni yasalar koymak maksadıyla yasama ve yürütme organlarını ikna etme girişimi olarak bilinmektedir (Keffer ve Hill, 1997, s. 1372). Odalar da lobicilik faaliyetlerini daha çok mesleki etkinlikleri kolaylaştırma ve üyelerin hak ve çıkarlarını korumak adına sıkça yürütmektedir. Bir odanın konuyla ilgili açıklaması örnek olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

T43: “Üyelerin ilçe, şehir ve ülke erklerinden olan talepleri konusunda **lobicilik yaparak seslerinin duyurulmasını sağlamak.**”

Üye yönetimi hizmetleri kapsamında sözü edilen üç faaliyetin dışında odaların yürüttükleri diğer faaliyetler de bulunmaktadır. Bunlar arasında üyelerin hak ve çıkarlarını koruma, ekonomik gelişmişliğin oluşturduğu memnuniyeti üyelere ve topluma yayma, istihdam yaratma ve üyelere katma değer sağlama yer almaktadır. Odalardan birinin açıklaması örnek olarak aşağıda verilmiştir.

T29: “Yönetim ve ISO 10002 Müşteri Memnuniyeti Yönetim Sistemi prensiplerine bağlı kalarak, **üyelerimize ve ilçemize katma değer sağlayan her türlü faaliyeti gerçekleştirecek ve sistemimizi sürekli iyileştireceğiz.**”

Üye gelişimine yönelik hizmetler

Üye gelişimine yönelik faaliyetler arasında en sık vurgulanan hususların başında üye eğitimi hizmetleri gelmektedir. Odaların açıklamaları incelendiğinde bazı odaların eğitim içeriğini üyelere gelen talep ve isteklere göre şekillendirdiği, bazılarının ise kendi bünyesinde eğitim ihtiyaç analizi yaparak eğitim planları oluşturduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir detayın üye eğitim faaliyetlerinin sürekliliğine yapılan vurgu olduğu belirtilebilir. Bazı odalar adaptasyon amaçlı, bazıları üye geliştirme ve diğer bazıları da yeniliğe ayak uydurma amacıyla sürekli eğitimi ön plana çıkarmaktadır. Bir odanın üye eğitime dair açıklaması aşağıdaki gibi örnek gösterilebilir.

T10: “Oda teknolojik yeniliklere ve yeni yönetim sistemlerine uygun olarak, çalışanlara ve **üyelerine devamlı eğitim vererek adaptasyon çalışmaları yapar.**”

Üye eğitimi faaliyetleri dışında odaların sıkça yürüttükleri faaliyetler arasında katılımı artırıcı etkinlik ve faaliyetlerin olduğu görülmektedir. Bu faaliyetlerin temelinde üyelere başarılı ve sürdürülebilir ilişkiler kurma ve üyeleri geliştirme gibi amaçlar bulunmaktadır. Katılımcı ve açık bir yönetim anlayışının benimsenmesi, ödüllendirme törenleri organize ederek başarıyı özendirme ve farklı amaçlarla çeşitli etkinlik ve toplantılar düzenleme, sözü edilen faaliyetler arasında yer almaktadır. Odalardan birinin konuya dair açıklaması örnek olarak aşağıda gösterilmektedir.

T42: “Üyelerin **ziyaret, toplantı, çalıştay vb... etkinlikler ile sorunlarını öğrenerek çözümler planlanmasını sağlamak.**” “**Üye fuar, gezi ve diğer etkinliklerini organize ederek kaynaşmalarını ve dünya görüşlerinin artmasını sağlamak...**”

Sıkça vurgulanan faaliyetlerden diğeri üyelere yönelik girişim teşvik ve destek hizmetleridir. Bu konudaki faaliyetlerin özellikle yeni iş geliştiren üyelere ve önceki üyelerin iç ve dış yatırımlarına destek olma ile ilgili olduğu ifade edilebilir. Üyelere yatırımlar ile ilgili bilgi sunma, yatırım yapılabilecek ülke ve bölgelere yönelik raporlar hazırlama ve dış ticaret konularında genel bilgilendirmeler sözü edilen faaliyetler arasındadır. Odalar bir nevi üst akıl gibi hareket etmekte ve üyelerinin gelişimine katkıda bulunmaktadırlar. İki odanın girişim teşvik ve destek faaliyetlerine yönelik açıklamaları aşağıda örneklenmiştir.

T16: “Üyelerin yurt içinde ve yurtdışında **yatırımlar yapmalarını teşvik etmek.**”

T24: “Başta *ihracat yapabilmeleri* olmak üzere *iş geliştirmeleri* için üyelerin gelişmesine yönelik etkinlikler planlayıp yapacağız.”

Üyelerin gelişime yönelik faaliyetlerden diğeri odalar tarafından sunulan proje ve danışmanlık teknik destek faaliyetleridir. Proje hazırlamak teknik yönü oldukça ağır basan bir faaliyet olmakla birlikte belli bir bilgi birikiminin de olmasını zorunlu kılan bir faaliyettir. Odalar da üyelerin gelişimine yönelik bu tarz teknik destek ve danışmanlık hizmetleri vermektedirler. Böylesine hizmetlerin faaliyet gösterilen il, ilçe ya da bölgeye katma değer katacağı inancının odalar tarafından benimsendiği görülmektedir. Örneği verilen odanın açıklamalarının bu yönde olduğu görülmektedir.

T8: “Üyelere faydalı olacak *teşvik ve hibelerle* ilgili bilgilendirme toplantıları yapmak.”

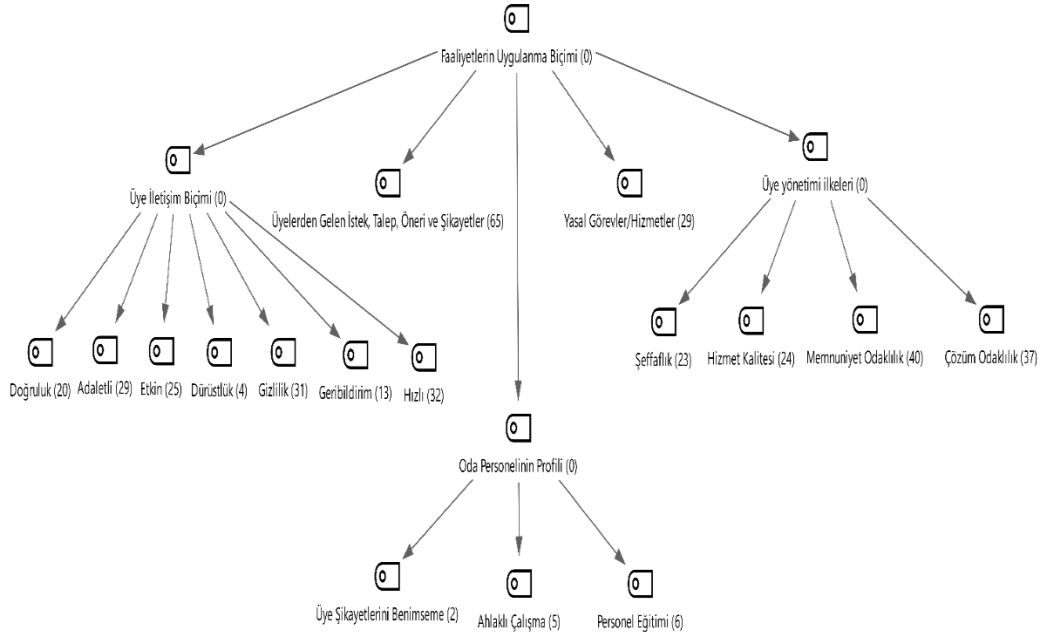
T24: “Üyelerimizin ilçemize katkı sağlayacağını farkında olduğumuzdan üyelere yönelik her türlü *proje, danışmanlık, teknik hizmet vs. sunacağız.*”

Üye ilişkilerini geliştirmeye yönelik yukarıda bahsi geçen hususlara ek olarak farklı birçok faaliyetten de bahsetmek mümkündür. Bunlar arasında üyelerle birlikte projelere oluşturmak ve bu projeleri sonuçlandırmak, üyelere yeni bakış açıları kazandırmak ve dünya görüşlerini artırmak örnek olarak verilebilir. Diğer yandan odaların bir kısmı açıklamalarında akreditasyon sistemine sıkça atıf yapmaktadır. İlgili sistemin odaların tüm faaliyetlerinde kaliteyi artıracak nitelikte olduğundan, dolaylı olarak üyelerin gelişimine pozitif etkilerinin olacağı açık şekilde gözükmektedir. Diğer faaliyetler kapsamında odalardan birisinin örnek açıklaması aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

T13: “.....üyelerimiz ve stratejik ortaklarımız ile katma değer yaratacak bölgesel, sektörel *projeler oluşturmak ve sonuçlandırmak.*”

Faaliyetlerin uygulanma biçimi

Ticaret ve Sanayi Odalarının faaliyetleri nasıl yürüttükleri teması altında beş ayrı kategoriden bahsetmek mümkündür. Faaliyetlerin uygulanma biçimine yönelik frekans haritası Şekil 2’de gösterilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse odalar tüm üye yönetimi faaliyetlerini yasal çerçeveye uygun şekilde ve yasal olarak belirlenmiş görev ve sorumluluklar dâhilinde yürütmektedirler. Faaliyetlerin yürütülmesinde belirleyici olan faktörlerden birisi de üyelere gelen istek, talep, öneri ve şikâyetlerdir. Bu iki faktör faaliyetlerin nasıl yapılacağını belirleyici nitelikte gözükmektedir. Odalar üye yönetimi ilkelerine bağlı olarak üyelerle iletişim kurmakta ve oda personelinin davranışları da buna bağlı olarak şekillenmektedir.

Şekil 2. Faaliyetlerin Uygulanma Biçimine Yönelik Frekans Haritası

Faaliyetlerin uygulanma biçimi teması altında odaların en sık vurgu yaptığı hususun üyelerden gelen istek, talep, öneri ve şikâyetler olduğu görülmektedir. Metinler incelendiğinde odaların yer yer birden fazla kez üye istek ve şikâyetlerine atıf yaptıkları belirtilebilir. Nerdeyse bütün faaliyetlerini üyelerin beklenti ve şikâyetlerine göre şekillendiren odaların bu konudaki taahhüt açıklamaları dikkat çekici düzeydedir. Söz konusu durum oda faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğüne dair ipuçları sunarken aynı zamanda oda ile üyeler arasındaki iletişimin niteliğine yönelik bilgileri de barındırmaktadır. Bu noktada üye yönetimi faaliyetlerinde üyelerden gelen istek, talep, öneri ve şikâyetlerin odalar açısından kritik bir girdi olduğu belirtilebilir. Birkaç odanın konuya ilişkin açıklamaları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

T9: “Oda üyelerinin **şikâyet, talep ve soruları** ön yargısız ve adil bir şekilde değerlendirilir ve en kısa sürede çözülür. Tüm iletişim kanalları üyelere açıktır.”

T14: “Kendisine yansıyan **şikâyetleri**, yasal zorunluluk ve kanunlara uyacak şekilde, objektif ve tarafsız olarak, **şeffaflık ve gizlilik** esaslarına bağlı kalarak ele almayı ve çözmeyi taahhüt eder.”

T44: “Paydaşlarımızın odamızla ilgili **talep, beklenti ve şikâyetlerini** önemsiyor, paydaşlarımızdan gelen her türlü bildirimini kaliteli bir hizmet verebilmemiz için titizlikle değerlendiriyoruz.”

Oda faaliyetlerinin yürütülme biçimini etkileyen ikinci önemli faktör görev ve hizmetlerin yasallığıdır. Odaların faaliyetlerinin çoğu yasal olarak belirlenmiş olduğundan, odalar açıklamalarında yasal süreçlere sıkça değinmektedir. Üye şikâyetlerinin ele alınış biçimi ve çözümü veya diğer tüm faaliyetler odalar tarafından öncelikle yasallık çerçevesinde değerlendirilmekte ve daha sonra eyleme geçilmektedir. İki odanın konuya yönelik açıklamaları örnek olarak aşağıda sunulmuştur.

T1: “.....Ticaret Odası, **mevzuatla** kendisine verilmiş görevlere yönelik hizmetlerin üyelere sunumunda; **çözüm odaklılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda** üye ilişkilerini yönetir.”

T15: “Kalite Yönetim Sistemi ve Akreditasyon kuralları ile 5174 sayılı Kanun ve Yönetmelikler çerçevesinde, uygulanabilir çözümler sunarak ihtiyaçlarını karşılamaya ve haklarını korumaya özen göstermek üye ilişkileri politikamızdır.”

Üye yönetim faaliyetlerinin yürütülme biçiminde etkili olan diğer üç faktörün üyelerle iletişim biçimi, üye yönetimi ilkeleri ve oda personelinin profili kategorilerinden oluştuğu görülmektedir. Odaların üyelerle olan iletişimlerinde şeffaflık, memnuniyet odaklılık, çözüm odaklılık ve hizmet kalitesi ilkelerine bağlı kalarak, iletişimlerini doğruluk, adalet, dürüstlük, hızlı olma, geribildirime dayalı ve gizlilik esaslarına göre yürüttükleri göze çarpmaktadır. Tüm bu faaliyetleri yürütürken personellerinin üye şikâyetlerini benimseyerek, ahlaklı çalışmasına vurgu yapılmakta ve ihtiyaç dâhilinde personel eğitimleri verilerek personele nitelik kazandırıldığına değinilmektedir. Odaların sözü edilen hususlara dair örnek açıklamaları aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

T20: “.....Ticaret ve Sanayi Odası, **şeffaflık, güvenilirlik, dürüstlük, liderlik, iş ahlakı, müşteri odaklılık, kalite, güç birliği ve dayanışma değerleri doğrultusunda üye ilişkilerini yönetir.**”

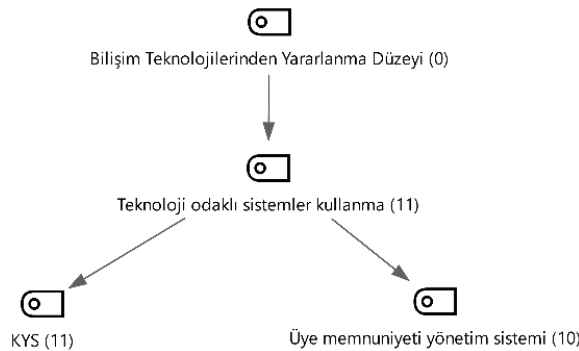
T5: “Odadaki idari kadrodaki yöneticiler ile çalışan personel **iş ahlakına uygun, dürüst ve etik kurallar çerçevesinde çalışır.**”

T29: “**İnsan kaynaklarımızın yetkinliğini sürekli olarak artırarak hızlı ve üyelerimizin ihtiyaçları doğrultusunda hizmet sunmak.**”

T12: “.....Ticaret ve Sanayi Odası üye mülkiyeti olarak gördüğü üyelerine ait tüm bilgilerin korunması, istatistiki bilgilerin doğru olarak elde edilmesi ve bununla birlikte mevzuatla kendisine verilmiş görevlerin yürütülmesi sırasında hizmetlerin sunumunda üyelerine karşı **çözüm odaklı, şeffaf ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda üye ilişkilerini yürütmeyi ana ilke edinmiştir.**”

Faaliyetlerin Yürütülmesinde Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Düzeyi

Günümüz bilişim teknolojilerinden yararlanmak örgütlerin kendilerini farklı kılma noktasında önemli bir detay olarak değerlendirilmektedir. Odaların da faaliyetlerini yürütürken bu konuda bazı hususlara değindikleri görülmektedir. Odaların yaklaşık % 25’inin teknoloji odaklı sistemlere vurgu yaptıkları ifade edilebilir. Bunlardan bazılarının aktif teknolojik sistemler kurmuş durumda, bazılarının ise kurma yolunda oldukları belirtilebilir. Odaların bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyine ilişkin frekans haritası Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3. Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Düzeyine Yönelik Frekans Haritası

Ön plana çıkan sistemler arasında şikâyet yönetim sistemi, üye memnuniyet yönetimi sistemi ve kalite yönetim sisteminin (KYS) olduğu görülmektedir. Bunların dışında üyeler için elektronik belgeler düzenleme, üyelerin takibi ve kontrolü veya üyelerle iletişim amaçlı kullanılan kanallar gibi farklı birçok bilişim teknolojilerinden de yararlanılmaktadır. Her ne kadar üye ilişkileri politikalarında açıkça belirtilmese de, web sitelerinden odaların sms, sosyal medya ve telefon gibi bilgi iletişim araçlarından faydalandıkları ve bu araçları faaliyetlerini yürütürken sıkça kullandıkları anlaşılmaktadır. Konuya ilişkin odaların açıklama örnekleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

T26: “Teknolojinin etkin kullanımını sağlayarak üyelerin talep ettiği hizmeti bürokrasi engeline takılmadan **elektronik ortamda** hızlı ve etkin bir şekilde.....” “Yasal mevzuat ve uygulamadaki değişikliklerin anlık uyumunu sağlamak için **bilgilendirici tüm kanalları** aktif etmek.”

T5: “Oda üyeye verdiği hizmetlerin kalitesini artırmayı temel ilke haline getirmiştir. **Kalite Yönetim Sistemi** ve Akreditasyon sistemlerini oluşturmuş ve sürekliliğin sağlanmasına yönelik çalışmaları devam etmektedir.”

T23: “Üye şikâyetlerinin her zaman takip edildiğini ve uygun biçimde çözüme kavuşturulduğunu (**Şikâyet Yönetim Sistemi**)”

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Ticaret ve Sanayi Odalarının faaliyetleri üç araştırma sorusu ile sorgulanmış ve nitel analiz tekniklerinden yararlanarak söz konusu sorulara yanıtlar aranmıştır. İlk araştırma sorusu Ticaret ve Sanayi Odalarının üye ilişkileri yönetimi kapsamında ne tür faaliyetlere ne düzeyde yer verdikleridir. Bulgular bu kapsamda üye yönetimi hizmetleri ve üye gelişimine yönelik hizmetler olmak üzere iki ana faaliyet türünün olduğunu ortaya koymaktadır. Üye yönetimi hizmetleri, üye ilişkilerini geliştirme, üyeler için lobcilik, üye kayıt, takip ve kontrol faaliyetleri ile üyelerin hak ve çıkarlarını koruma ve üyelere değer sağlama gibi diğer faaliyetleri içermektedir. Diğer yandan üye gelişimine yönelik hizmetler ise girişim, teşvik ve destek, proje, danışmanlık ve teknik, katılımı artırıcı etkinlikler ve üye eğitimi gibi faaliyetler ile üyelerle proje oluşturup sonuçlandırmak gibi diğer faaliyetleri içermektedir. Odaların bu faaliyetler dışında üye araştırması, üye bağlılığı veya üye algısı gibi hususlara ve bu hususlara bağlı herhangi faaliyetlere neredeyse hiç yer vermedikleri görülmüştür. Aslında bunun temel sebebinin belki de odaların üye kaybı yaşamama korkusu taşımamalarından kaynaklandığı ifade edilebilir. Çünkü üyeler yasal zorunluluk gereği odalara üye olmakta ve üye aidatlarını ödemektedirler. Odaların üyelere yönelik faaliyetleri de dâhil olmak üzere tüm faaliyetleri yasal olarak belirlendiğinden söz konusu durumun ortaya çıktığı iddia edilebilir. Öte yandan her ne kadar odalar yasalara bağlı olarak hareket etmek durumunda olsa da kendi içlerinde özerklik alanları da mevcuttur. Bu özerklik alanı odalara yürüttükleri faaliyetlerde kaliteyi yükseltme şansını da vermektedir. Bu bağlamda kalite, üye tatminini ve memnuniyetini artırmayı amaçlayan odaların faaliyetleri nispeten farklılaşabilmektedir. Örneğin odalardan bazıları üye eğitimi faaliyetlerine veya üye memnuniyetine sık sık vurgu yaparken, diğer bazıları politikalarında bu hususlara değinememektedir. Odaların üye yönetimi politikaları ve faaliyetleri arasındaki farklılıkların temelinde bu hususun yattığını ileri sürmek mümkündür. Özellikle akredite olma amacı taşıyan veya akredite olmuş odaların üyelere ve üye gelişimine yönelik faaliyetlere vurgusunun daha açık olduğu görülmektedir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu üye ilişkileri yönetimi kapsamındaki faaliyetlerin nasıl uygulandığıdır. Faaliyetlerin uygulanma biçimini şekillendiren unsurların oda görev ve hizmetlerinin yasallığı ile üyelere gelen istek, talep, öneri ve şikâyetler olduğu iddia edilebilir. Şekillenen faaliyetlerin üye yönetimi ilkeleri de göz önüne alınarak doğru, dürüst, hızlı, adil vb. iletişim biçimleri tercih edilerek yürütüldükleri görülmektedir. Bu durumda doğal olarak oda personelinin etkilemektedir. Odalar, faaliyetlerini amaçlanan yönde uygularken

personelinin ahlaklı çalışmasına, nitelik kazanmasına ve eğitilmesine ayrı önem vermektedir. Faaliyetlerin uygulanma biçimine yönelik odalar tarafından en sık değinilen hususun üyelerin istek, talep, öneri ve şikâyetleri olduğu belirtilebilir. Hatta birkaç üyenin sistematik olarak üyelere yönelik anketler uygulayarak durum değerlendirmesi yaptıkları ve buna bağlı olarak eylem planları oluşturdukları görülmektedir. Bu tarzı tercih eden odaların katılımcı, demokratik ve güncel faaliyetleri benimsedikleri ifade edilebilir.

Çalışmanın son sorusu üye ilişkileri yönetimi kapsamındaki faaliyetlerin yürütülmesinde bilişim ve teknolojiye dayanarak yaralanma düzeyi ile ilgilidir. Odaların bu kapsamda basit düzeyde bilişim araçlarından yararlandıkları görülmektedir. Bunlar arasında üyeler ile iletişim amaçlı olarak sms, sosyal medya ve telefon gibi araçların sıkça kullanıldığı ifade edilebilir. Sözü edilen araçlarda cenaze, eğitim, etkinlik ya da farklı konularda duyurular yapılabilmekte ve üyelerle iletişim sağlanabilmektedir. Diğer yandan teknoloji odaklı sistemlere değinen ve çağın gerekliliklerine uygun daha çağdaş araçların kullanılmasına vurgu yapan odalar da bulunmaktadır. Bu teknolojiler arasında ön plana çıkan iki sistemin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki üye memnuniyet sistemi diğeri ise kalite yönetim sistemidir. Üye memnuniyet sistemi üyelere gelen her türlü istek, talep, öneri ve şikâyetlerin derlendiği ve üye yönetim faaliyetlerine girdi teşkil eden bir sistem olarak göze çarpmaktadır. Bu sistemde üyelere ait bilgiler bulunmakta ve üyeler istenilen zamanda takip edilebilmektedir. Bu sistemlerin dışında web sitesi kurulması yönteminin odalar tarafından sıkça tercih edildiği de görülmektedir. Genel olarak sınırlı sayıda odanın gelişmiş bilişim ve teknoloji araçlarından yararlandığı ya da yaralanma arzusu içinde olduğu, fakat aksine büyük bir kısmının bilişim ve teknoloji araçlarından yalnızca basit düzeyde yararlandıkları ifade edilebilir.

Her ne kadar bu çalışmada tanımlayıcı niyetle odaların üye ilişkileri yönetimi kapsamındaki faaliyetleri sorgulansa da çalışmanın bazı kısıtları da bulunmaktadır. Çalışmada odaların sadece web sitelerinde paylaşılmış oldukları açıklamalar (metinler) incelenmiştir. Ancak teorik açıklamalar ve pratik uygulamalar arasında farklılıklar olabilir ve bu durum çalışmanın kısıtlarından biri olarak değerlendirilebilir. Bir diğer kısıt bu çalışmanın Sanayi ve Ticaret Odaları özelinde yürütülmüş olmasıdır. Kar amacı gütmeyen diğer örgütleri kapsamayan bu çalışmanın bulguları, tam anlamıyla genelleştirme imkânı vermemektedir. Son olarak bu çalışma bağlamında yalnızca üye ilişkileri yönetimi faaliyetlerine odaklanılmıştır. Odaların tüm faaliyetlerini içermeyen bu çalışma, odaların diğer faaliyetlerini açıklamadan yoksun olduğu için sınırlı olarak değerlendirilebilir. Gelecek çalışmalarda bu bağlamda tüm oda faaliyetlerini inceleyen tasarımların yapılması araştırmacılar için önerilebilir. Bununla birlikte doküman incelemesinin yanı sıra mülakat soruları oluşturularak örnek olay tarzında çalışmaların tasarlanması, teorik ve pratik arasındaki ayrımı da gözlemleme şansı vereceğinden faydalı olabilecektir. Yine benzer şekilde bu tarz çalışmaların diğer kar amacı gütmeyen örgütleri de içerecek şekilde genişletilmesi, kar amacı gütmeyen örgütlerin üye ilişkileri yönetim kapsamındaki faaliyetleri daha iyi anlama da yararlı olabilecektir.

Kaynakça

- Akgün, V. Ö. ve Çini, M. A. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde işletmelerin inovasyon kümesinin pazarlama ve yönetim perspektifinden değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 377-395. <https://doi.org/10.52642/susbed.929910>.
- Arulchelvan, S. (2014). New media communication strategies for election campaigns: Experiences of Indian political parties. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 4(3), 124-142. <https://doi.org/10.29333/ojcm/2478>.
- Bailey, K. ve Breslin, D. (2021). The COVID-19 pandemic: what can we learn from past research in organizations and management?. *International Journal of Management Reviews*, 23(1), 3-6. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12237>.
- Bourne, L. (2011). Advising upwards: managing the perceptions and expectations of senior management stakeholders. *Management Decision*, 49(6), 1001-1023. <https://doi.org/10.1108/00251741111143658>.
- Castelo Branco, M. ve Lima Rodrigues, L. (2007). Positioning Stakeholder Theory within the debate on corporate social responsibility. *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, 12(1). Retrieved from <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/25388>.
- Davis, P. S., Allen, J. A. ve Dibrell, C. (2012). Fostering strategic awareness at an organization's boundary. *Leadership & Organization Development Journal*, 33(4), 322-341. <https://doi.org/10.1108/01437731211229287>.
- Dervitsiotis, K. N. (2003). Beyond stakeholder satisfaction: Aiming for a new frontier of sustainable stakeholder trust. *Total Quality Management & Business Excellence*, 14(5), 515-528. <https://doi.org/10.1080/1478336032000053555>.
- Duffy, M. E. ve Thorson, E. (2009). *Emerging trends in the new media landscape*. J. C. Parker ve E. Thorson (Ed.), Health communication in the new media landscape (s. 93-116) içinde. New York, Springer.
- Dutta, S. ve Evrard, P. (1999). Information technology and organisation within European small enterprises. *European Management Journal*, 17(3), 239-251. [https://doi.org/10.1016/S0263-2373\(99\)00003-1](https://doi.org/10.1016/S0263-2373(99)00003-1).
- Freeman, E. ve Moutchnik, A. (2013). Stakeholder management and CSR: questions and answers. *uwf UmweltWirtschaftsForum*, 21(1), 5-9. , <https://doi.org/10.1007/s00550-013-0266-3>.
- Grawitch, M. J., Gottschalk, M. ve Munz, D. C. (2006). The path to a healthy workplace: A critical review linking healthy workplace practices, employee well-being, and organizational improvements. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 58(3), 129. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/1065-9293.58.3.129>.
- Grönroos, C. (1994). From Scientific Management to Service Management: A Management Perspective for the Age of Service Competition. *International Journal of Service Industry Management*, 5(1), 5-20. <https://doi.org/10.1108/09564239410051885>.
- Gruen, T. W., Summers, J. O. ve Acito, F. (2000). Relationship marketing activities, commitment, and membership behaviors in professional associations. *Journal of Marketing*, 64(3), 34-49. <https://doi.org/10.1509%2Fjmk.64.3.34.18030>.
- Holifield, R. ve Williams, K. C. (2019). Recruiting, integrating, and sustaining stakeholder participation in environmental management: A case study from the Great Lakes Areas of Concern. *Journal of Environmental Management*, 230, 422-433. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2018.09.081>.

- Humphrey, R. H., Pollack, J. M. ve Hawver, T. (2008). Leading with emotional labor. *Journal of Managerial Psychology*, 23(2), 151-168. <https://doi.org/10.1108/02683940810850790>.
- Johansen, P. (1995). Where's the meaning and the hope? Trends in employee publications. *Journal of Popular Culture*, 29(3), 129-138. <https://doi.org/10.1111/j.0022-3840.1995.00129.x>.
- Karl, K. A. ve Sutton, C. L. (1998). Job values in today's workforce: A comparison of public and private sector employees. *Public Personnel Management*, 27(4), 515-527. <https://doi.org/10.1177/009102609802700406>.
- Keffer, J. M. ve Hill, R. P. (1997). An ethical approach to lobbying activities of businesses in the United States. *Journal of Business Ethics* 16(12), 1371-1379. <https://doi.org/10.1023/A:1005722806496>.
- Ko, E., Kincade, D. ve Brown, J. R. (2000). Impact of business type upon the adoption of quick response technologies–The apparel industry experience. *International Journal of Operations & Production Management*, 20(9), 1093-1111. <https://doi.org/10.1108/01443570010339172>.
- Kumar, V. ve Reinartz, W. J. (2006). *Customer relationship management: A databased approach*. Hoboken: Wiley.
- Linden, S. (2015). *Job expectations of employees in the millennial generation* (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations/1411/>.
- Lozano, R. ve von Haartman, R. (2018). Reinforcing the holistic perspective of sustainability: Analysis of the importance of sustainability drivers in organizations. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(4), 508-522. <https://doi.org/10.1002/csr.1475>.
- Macassa, G., McGrath, C., Tomaselli, G. ve Buttigieg, S. C. (2021). Corporate social responsibility and internal stakeholders' health and well-being in Europe: a systematic descriptive review. *Health Promotion International*, 36(3), 866-883. <https://doi.org/10.1093/heapro/daaa071>.
- Nadler, D. A. (1981). Managing organizational change: An integrative perspective. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 17(2), 191-211. <https://doi.org/10.1177/002188638101700205>.
- O'Neil, J. (2009). Linking public relations tactics to long-term success: An investigation of how communications contribute to trust, satisfaction, and commitment in a nonprofit organization. *Journal of Promotion Management*, 14(3-4), 263-274. <https://doi.org/10.1080/10496490802623358>.
- Özgen, H. ve Türk, A. G. M. (1996). Kâr amacı gütmeyen örgütlerde yönetim. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 177-185. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/4360/59627>.
- Parasuraman, A. (1997). Reflections on gaining competitive advantage through customer value. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 25(2), 154-161. <https://doi.org/10.1007/BF02894351>.
- Paswan, A. K. ve Troy, L. C. (2004). Non-profit organization and membership motivation: An exploration in the museum industr. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 12(2), 1-15, <https://doi.org/10.1080/10696679.2004.11658515>.
- Payne, A. ve Frow, P. (2006). Customer relationship management: from strategy to implementation. *Journal of Marketing Management*, 22(1-2), 135-168. <https://doi.org/10.1362/026725706776022272>.
- Peslak, A. R. (2005). The importance of information technology: An empirical and longitudinal study of the annual reports of the 50 largest companies in the United States. *Journal of Computer Information Systems*, 45(3), 32-42. <https://doi.org/10.1080/08874417.2005.11645841>.

- Phillips, R. (2003). *Stakeholder theory and organizational ethics*. California: Berrett-Koehler Publishers.
- Post, J. E., Preston, L. E. ve Sauter-Sachs, S. (2002). *Redefining the corporation: Stakeholder management and organizational wealth*. California: Stanford University Press.
- Rahmati, V., Darouian, S. ve Ahmadiania, H. (2012). A review on effect of culture, structure, technology and behavior on organizations. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 6(3), 128-135. Erişim adresi: <http://www.ajbasweb.com/old/ajbas/2012/March/128-135.pdf>.
- Samant, S. M. ve Sangle, S. (2016). A selected literature review on the changing role of stakeholders as value creators. *World Journal of Science, Technology and Sustainable Development*, 13(2), 100-119. <https://doi.org/10.1108/WJSTSD-01-2016-0002>.
- Saskia Bayerl, P., Jacobs, G., Deneff, S., van den Berg, R.J., Kaptein, N., Birdi, K., ... Vonas, G. (2013). The role of macro context for the link between technological and organizational change. *Journal of Organizational Change Management*, 26(5), 793-810. <https://doi.org/10.1108/JOCM-05-2013-0076>.
- Schroth, L. ve Hody, B. J. (2020). The business case for moving to electronic documentation. *Professional Safety*, 65(10), 39-47. Erişim adresi: https://aesseincludes.assp.org/professionalsafety/pastissues/065/10/F3SchrothHody_1020.pdf?_ga=2.268294471.87754933.1605630876-1778678882.1574820238.
- Strauss, J. ve Hill, D. J. (2001). Consumer complaints by e-mail: an exploratory investigation of corporate responses and customer reactions. *Journal of Interactive Marketing*, 15(1), 63-73. [https://doi.org/10.1002/1520-6653\(200124\)15:1%3C63::AID DIR1004%3E3.0.CO;2-C](https://doi.org/10.1002/1520-6653(200124)15:1%3C63::AID DIR1004%3E3.0.CO;2-C).
- Toker, A. ve Kankotan, E. İ. (2008). Member relationship management in nonprofit organizations: The case of an alumni organization. *International Marketing Trends Conference*, 7, Venice, Italy. Erişim adresi: https://www.academia.edu/454271/Member_Relationship_Management_In_Nonprofit_Organizations_The_Case_of_An_Alumni_Organization.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu (2004). *Resmi Gazete* 5174, 5(43), Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/06/20040601.htm>.
- Wang, R. (2021). Organizational commitment in the nonprofit sector and the underlying impact of stakeholders and organizational support. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 33, 538-549. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00336-8>.
- Yılmaz, H., Yalçın, E. ve Demiral, Y. M. (2017). The effects of music on restaurant customers: A descriptive study. *International Gastronomic Tourism Congress*, 3, İzmir. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/35958327/3rd_International_Gastronomic_Toursim_Congress.
- Zhou, T., Lu, Y. ve Wang, B. (2009). The relative importance of website design quality and service quality in determining consumers' online repurchase behavior. *Information Systems Management*, 26(4), 327-337. <https://doi.org/10.1080/10580530903245663>.

Extended Abstract

Purpose

In current study, it is aimed to determine what kind of activities the Chambers of Commerce and Industry include within the scope of member relations management and to examine how the related activities are implemented. In addition, determining the level of use of information technologies in this process is the other aim of the study. In this context, answers were sought to the questions of what practices the Chambers of Commerce and Industry include within the scope of member relations management, how they manage the aforementioned activities, and how and to what extent they benefit from information technologies while carrying out these activities.

Design and Methodology

A research was designed for the purpose of the study and qualitative methods were used in the relevant process. In this direction, the texts that were shared publicly under the headings of "member relations management policies and practices" on the websites of the Chambers of Commerce and Industry within the scope of secondary data were examined by document analysis technique. It has been observed that there are 181 Chambers of Commerce and Industry affiliated to the Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey in 2022, but only 54 of them share information on member relations management policies and practices on their websites. After examining all the texts, it was observed that 1 text was heavily spelled and therefore far from intelligible. It was seen that 10 texts were exactly the same with each other. In order to increase the quality of the data, only 1 out of 10 texts was included in the research. After removing the erroneous text and the other 9 texts, it was decided that 44 texts were suitable for analysis. Therefore, the sample of the research consists of 44 texts. The aforementioned texts were downloaded from the websites of the Chambers of Commerce and Industry and converted into "pdf" format, and each of them was named with codes as "T1, T2...,T44". The relevant texts were analyzed in the context of the themes created depending on the research questions. In the process carried out through the Maxqda program, themes within the scope of member relations management and categories and sub-categories related to these themes were created for each of the three research questions. While creating the category and sub-categories, first the basic coding and then the sensitive coding processes were carried out meticulously. Then, the texts were analyzed and interpreted in detail in the context of the aforementioned theme, category and sub-categories.

Findings

Findings reveal there are two types of activities within the scope of member relations management as member management services and member improving services. Member management services include developing member relations, lobbying, member registration, monitoring and control activities, and other activities such as protecting rights and interests of members. On the other hand, services for member improving include initiatives, incentives and support for projects, consultancy and technical activities to increase participation and member training, and other activities such as creating and finalizing projects with members. It has been observed chambers almost never give place to issues such as member research, member loyalty or member perception. In fact, the main reason for this may be that chambers do not have fear of losing members. It can be stated factors such as legality of the duties and services of chamber, which shape the way activities are implemented, and the requests, demands, suggestions and complaints from the members come to the fore. Taking into account the member management principles, it is seen that activities carried out by preferring communications styles such as correct, honest, fast or fair. In this case, it naturally affects the chambers' staff. Most frequently mentioned issue by chambers regarding the implementation of activities is the members' requests, demands, suggestions and complaints. Another finding is related to the level of benefit from

information technologies in chambers. In this context, it is seen that the chambers benefit from only simple information tools. Among these tools, sms, social media and telephone are frequently used for communication with members. In mentioned tools, announcements can be made on funerals, trainings, events or different subjects. On the other hand, there are also chambers focus on technology-oriented systems. Two systems that stand out among these technologies are member satisfaction system and quality management system.

Research Limitations

Although the activities of the chambers within the scope of member relations management are questioned in this study with descriptive intent, there are also some limitations of the study. In the study, only the documents (texts) shared by the chambers on their websites were examined. However, there may be differences between theoretical explanations and practical applications, and this can be considered as one of the limitations of the study. Another limitation is that this study was carried out specifically for the Chambers of Industry and Commerce. The findings of this study, which does not include other non-profit organizations, do not allow to generalize fully. Finally, in the context of this study, only member relations management activities are focused. This study, which does not include all the activities of the chambers, can be considered limited as it is devoid of explaining the other activities of the chambers.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

Due to the limited explanation of other activities of chambers in current sturdy, it may be recommended for researchers to make designs that examine all chambers' activities in future studies. However, in addition to document analysis, designing case studies by creating interview questions may be beneficial as it will give the chance to observe the distinction between theory and practice. Similarly, expanding such studies to include other non-profit organizations may also be helpful in better understanding the activities of non-profit organizations within the scope of member relations management.

Originality/Value

The knowledge of the Chambers of Commerce and Industry will not only serve as a helpful guide to the chambers on member relations management, but also contribute to a better understanding of the activities of chamber both by the members and the society. In addition, it is expected that the study will contribute to the literature of member relations management and management information systems, and to all associations, chambers or similar public institutions related to member relations management at a practical level. Especially since the member relations management literature is in a very shallow position (Guren, Summers and Acito, 2000, s. 34), the intention of the study to guide future studies theoretically seems valuable.

Araştırmacı Katkısı: Osman USLU (%100).

A Pattern of Social Support for Pandemics and Crisis Periods: Vefa Social Support Groups; Türkiye-Isparta Province Example ¹

Ertuğrul BAYER ² - Ramazan ERDEM ³ - Dilruba İZGÜDEN ⁴ - Mehmet CENGİZ ⁵ - Abdil LORCU ⁶

Submitted by: 15.08.2022

Accepted by: 18.10.2022

Article Type: Review

Abstract

In order to prevent the spread of the disease in the Covid-19 pandemic, various restrictions such as curfew, partial shutdowns, or full shutdowns have been taken. These restrictions have also brought to light the importance of social assistance and solidarity. Within the framework of the study, the purpose, structure, and operation of the social support model developed in Türkiye were established to avoid the victimization of individuals who were unable to take the streets and who had no one to help them address their needs. In order to meet the basic needs of citizens aged 65 and older and chronically ill during the pandemic process, Vefa Social Support Groups (VSSG) were formed throughout Türkiye and various demands of a quarter of Türkiye's population were met. While the application in various provinces has been terminated, the VSSG, which continues its activities in the province of Isparta, has been discussed in-depth in the study. It has been observed that Isparta Vefa Social Support Groups (IVSSG) fulfills the demands of citizens in seven different items such as bank transactions, billing transactions, food-market shopping, salary check, drug supply, permission request and other (dress-up and fuel assistance requests, etc.).

Keywords: Charitable Giving, Covid-19 Pandemic, Isparta, Social Support Model, Solidarity, Türkiye, Vefa Social Support Group

Citation: Bayer, E., Erdem, R., İzgüden, D., Cengiz, M and Lorcü, A. (2022). A pattern of social support for pandemics and crisis periods: Vefa Social Support Groups; Türkiye-Isparta province example. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1129-1150.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Isparta University of Applied Sciences, Eğirdir Vocational School, Department of Management and Organization, ertugrulbayer@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1099-8703

³ Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, ramazanerdem@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5986-8280

⁴ Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, dilrubaizguden@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6938-8854

⁵ Isparta University of Applied Sciences, Sütçüler Vocational School, Department of Management and Organization, mehmetcengiz@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2682-4297

⁶ Isparta Provincial Directorate of National Education, abdillorcü@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1143-4360

Pandemi ve Kriz Dönemleri İçin Bir Toplumsal Destek Modeli: Vefa Sosyal Destek Grupları; Türkiye-Isparta İli Örneği

Ertuğrul BAYER⁷ - Ramazan ERDEM⁸ - Dilruba İZGÜDEN⁹ - Mehmet CENGİZ¹⁰ - Abdil LORCU¹¹

Başvuru Tarihi: 15.08.2022

Kabul Tarihi: 18.10.2022

Makale Türü: Derleme

Öz

Covid-19 pandemisinde hastalığın yayılmasının önlenmesi amacıyla sokağa çıkma yasağı, kısmi kapanma veya tam kapanma gibi çeşitli kısıtlama kararları alınmıştır. Bu kısıtlamalar da sosyal yardımlaşma ve dayanışma olgusunun önemini gün yüzüne çıkarmıştır. Çalışma çerçevesinde kısıtlama dönemlerinde sokağa çıkamayan ve ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olabilecek kimsesi olmayan bireylerin mağduriyet yaşamaması adına Türkiye’de geliştirilen toplumsal destek modelinin amacı, yapısı ve işleyişi ortaya konulmuştur. Pandemi sürecinde 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı olan vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Türkiye genelinde Vefa Sosyal Destek Grupları (VSDG) oluşturulmuş ve Türkiye nüfusunun dörtte birine tekabül eden kesiminin çeşitli talepleri karşılanmıştır. Çeşitli illerde uygulama ihtiyaca binaen sonlandırılmakla birlikte Isparta ili özelinde faaliyetlerine devam eden VSDG çalışmada derinlemesine ele alınmıştır. Isparta Vefa Sosyal Destek Grubunun (IVSDG) banka işlemleri, fatura işlemleri, gıda-market alışverişi, maaş çekimi, ilaç temini, izin talebi ve diğer (giyinme ve yakıt yardım talepleri vb.) şeklinde yedi farklı kalemde yer alan vatandaş taleplerini yerine getirdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yardımlaşma, Covid-19 Pandemisi, Isparta, Toplumsal Destek Modeli, Dayanışma, Türkiye, Vefa Sosyal Destek Grubu

⁷ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Eğirdir MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ertugrulbayer@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1099-8703

⁸ Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Sağlık Yönetimi Bölümü, ramazanerdem@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5986-8280

⁹ Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Sağlık Yönetimi Bölümü, dilrubaizguden@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6938-8854

¹⁰ Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sütçüler MYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mehmetcengiz@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2682-4297

¹¹ Isparta İl Mili Eğitim Müdürlüğü, abdillorcu@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-1143-4360

Introduction

Throughout history, humanity has witnessed many epidemics, such as regional or global pestilence, cholera, flu, and tuberculosis. These outbreaks have affected the course of history and the development of humanity, which has led to the loss of many people, causing individuals, and communities to suffer trauma (Demirel and Sütçü, 2021). Four different types of epidemics have been identified in the world, depending on the spread of cases, and spread. The first one is endemic. Endemic is a disease that only occurs in a certain community or many people in the region. If the endemic becomes more common, and it starts to appear in different regions, it is mentioned as an epidemic. If the epidemic is not contained, it will influence the entire country and be defined as an epidemic. In the case of the same disease in different countries and continents, this epidemic is now called a pandemic (Göğebakan, 2020). The pandemic statement is the general name of the epidemic process that applies to all infectious diseases, which have spread across continents and spread and spread and influence the world, and affect many people. The pandemic statement applies to all infectious diseases, the epidemic process that takes over the world by showing and jumping across continents and influencing many people (Arslan and Karagül, 2020; Avcı and Yağcı, 2021; Huang et al.,2020; Cömert and Azbaz, 2021; Jena, 2020; Kaushik and Guleria, 2020; Kavas and Develi, 2020; Özkoçak et al., 2020; Metintaş, 2020; T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020a; TUBA, 2020; Eraslan, 2021; Yanardağ and Selçuk, 2020; Kılıç and Çınar, 2021).

A pandemic is an epidemic that can occur over half a century, and its effect, as a result, is spread throughout the world. In this regard, when you look at world history, there can be several pandemics that have killed many people. From the day the Pandemics first appeared, they are the ones that are causing the balance of the countries that they are influential in after their countries and eventually the whole world to change dramatically. In countries where the epidemic is spreading, especially the health systems of the countries where the virus is seen, many economic, social, and political areas have been affected by the functioning of the region (Sertdemir, 2020). Among the great pandemics of epidemics around the world, the bubonic plague (black death), which was active in 1347-1351, and smallpox (Metintaş, 2020) seen in 1520, can be counted. At the same time, in 1918, the influenza epidemic, known as Spanish flu worldwide, caused the death of nearly 50 million people with Spanish flu. In 2003, SARS and, many people lost their lives in the MERS coronavirus epidemics in 2012. Today, the COVID-19 pandemic is destroying the world (Süerdem, 2020).

(Note from authors: In the literature review on the subject, Corona, Corona Virus, Corona Virus, Corona Virüs, Coronavirus, Koronavirus, Covid-19, Kovid-19, Corona Pandemic, Korona Pandemic, Coronavirus pandemic, Koronavirus pandemic, Corona Virus Pandemic, Korona Virus Pandemic, it was determined that different expressions such as Covid-19 pandemic, Kovid-19 pandemic, Covid-19 pandemic, Korona-19 pandemic were used. From this part of the study, “Coronavirus” and “Covid-19 pandemic” will be used to ensure the integrity of meaning and expression: The purpose of using these expressions is to ensure the integrity of meaning and expression).

Within the scope of this study, it is aimed to examine the purpose, structure and functioning of the VSSG, which was created to meet the basic needs of citizens aged 65 and over and chronically ill during the Covid-19 pandemic process. Although the practice in various provinces in Türkiye was terminated due to need, the loyalty social support group, which continues its activities in the province of Isparta, has been discussed in depth in the research. In this direction, the study is in the type of review, and in addition to the relevant literature reviews in order to obtain purposeful information, the study was strengthened with the information provided by the Governorship of Isparta. As a result of the information obtained, it is aimed to evaluate the results of the VSSG application and to develop suggestions within this framework.

In addition to making VSSG analysis in general terms and compiling the information in the literature, in-depth examination of this group with the information obtained in Isparta province and evaluation of its effects constitute the original aspect of the study.

In this context, in this study, firstly, the emergence, spread and latest situation of Covid-19 will be mentioned, and then the formation process, purpose, structure and functioning of VSSG, the services provided, the requests met and their situation in Isparta province will be given respectively.

Covid-19 Output, Spread and Final Status

For the last three years, the COVID-19 pandemic, which has brought social life to a standstill around the world, has become one of the most important health problems in all countries. It is known that the virus, which can cause serious lung disease, causes damage to many organs when not treated, and has fatal consequences (Öztunç, 2021). COVID-19 is a known fact that pandemic has left a certain impact on social life on earth scale (Karakas, 2020). It is known that SARS-CoV2, which causes the Covid-19 pandemic, and severe acute respiratory infections, is the cause (Bakar and Rosbi, 2020). In this context, the virus and disease that caused the disease are evaluated separately and the virus is called “SARS-COV-2 2019 (severe acute respiratory syndrome – Coronavirus - 2 19/SARS-COV-2)” (Güngör, 2020; Li et al., 2020; T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020b; TUBA, 2020; Eroğlu, 2021; Kasapoğlu and Akbal, 2020; Yunarti and Wijayanti, 2020; Platto et al., 2020).

Coronaviruses are RNA viruses that can infect people and a wide variety of animal species. They cause a wide range of respiratory infections, ranging from cold to pneumonia (pneumonitis) in humans (TUBA, 2020; WHO, 2020a). The Covid SARS-2 virus is serious damage to the lungs of those infected, leading to the death of the person (Yalçın, 2020; Bilge, 2020) is an infectious disease (Demirci, 2020; Süerdem, 2020; Kömürçüoğlu et al., 2020; Kurt, 2020; Lippi and Plebani, 2020; Perlman, 2020; Şenel and Kıraklı, 2020; Thakur et al., 2021) that occurs in the form of the severe acute respiratory syndrome.

The rate of infection and spread of Coronavirus is substantially high and expressed by the World Health Organization on January 21, when it was transmitted from person to person (WHO, 2020b). The disease is transmitted by close contact from person to person. The virus is transmitted to people by touching the mouth, nose, and eyes with hands that have come into contact with infected surfaces and objects; by inhaling the droplets thrown into the air during sneezing, coughing, and speaking. It was determined that the virus was transmitted from human to human by the way of droplets, usually caused by coughing. After touching the contaminated surfaces, the person is also overlooked by touching their face (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a; TUBA, 2020; TRThaber, 2020).

The Covid-19 virus was first seen in Wuhan, China in December 2019 (Xu et al., 2020). Starting in China, the epidemic has spread quite quickly. China-Wuhan local government announced on January 11 that the virus had become an epidemic and the first loss of life. The Covid-19 virus was first seen outside China on January 13 in Thailand (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020a; Atlas, 2020). On January 16 in Japan, January 19 in Guangdong, January 20 in South Korea, January 21 in the United States, January 25 in Australia, France, Malaysia, and Canada, January 26 in Brazil, In Greece, Georgia, Northern Macedonia, Norway, Romania, and Pakistan, In the United Arab Emirates on January 29, in the Philippines and India on January 30, to Russia, Sweden, Rome, and Spain on January 31, (Bag and Sade, 2020; Ozoğlu, 2021). On January 31, the first cases started in the UK, in Egypt on February 14, Iran on February 19, and Israel on February 21, On 25 February, the first coronavirus case was seen in Algeria, Switzerland, Croatia, Austria (Bag and Sade, 2020; Ozoğlu, 2021) and Türkiye on 11 March (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020a; T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020b). The first Covid-19 death in Türkiye occurred on March 18, 2020 (T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020b).

As it turns out, the Covid-19 pandemic has become a pandemic that has taken over the world in as little as four months as of March 2020 (WHO, 2020b). The World Health Organization 19 defined COVID-19 as a pandemic on March 11, due to the spread and severity of the virus, in 113 countries outside China where the outbreak began (Deutsche Welle, 2020; Birinci and Bulut, 2020; Bag and Sade, 2020; Çelik and Çak, 2021; Zhou et al., 2020; T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020a; T. C. Sağlık Bakanlığı, 2020c).

The epidemic spread rapidly among people and spread to two million people in April 2020. As of April 15, 2020, the number of coronavirus cases has approached 2 million people and more than 120 people have lost their lives (WHO, 2020c; WHO, 2020d). It has been determined that the virus has spread to more than 200 countries (Platto et al., 2020) by the end of 2020.

In addition, the Covid-19 virus has been exposed to various varieties over time, increasing its spread and impact worldwide.

Alpha, beta, gamma, delta, delta plus, Lambda, Mu, and finally omicron are the main variances seen worldwide, including in Türkiye. The first variant of COVID-19 was the alpha seen in the UK in September 2020 and has spread and mutated to more than 50 countries and different types have been identified. Beta was first introduced in South America and spread to more than 20 countries, while gamma was first detected in Brazil and spread to more than 10 countries. The variant, which experts described as the most effective and deadly, has been delta. It was first seen in India, considered a dominant variant in the UK, and spread quite quickly around the world compared to other variials. Lambda, which appeared in Peru for the first time, was seen in around 30 countries. For the MU variant that emerged in Colombia in August 2021, the DSO noted that it is among the variants that need to be “examined”, explaining that there are cases that spread very quickly in South America and Europe and have a much heavier impact. And finally, the omicron variant is advanced, and it's the fastest transmission variant ever (İyidoğan and Balci, 2022).

Statistical data from the ten countries the Covid-19 pandemic has the most impact on the world and Türkiye in the world can be shown as follows; Table 1, Table 2, and Table 3 are organized by authors in line with the instantaneous case data that Johns Hopkins University regularly disclosed.

Table 1
Covid-19 Pandemic Worldwide Final Situation (CNN, 2022)

Total Number of Case	511.955.863
Total Loss	6.255.314

As of 28.04.2022, the number of Covid-19 cases worldwide is 511,955,863 people, the number of deaths due to Covid-19 is 6,255,314 people (Table 1). Table 1 reveals the striking effects of the Covid-19 pandemic worldwide.

Table 2
Covid-19 Pandemic Türkiye Final Situation (CNN, 2022)

Total Number of Case	15.026.141
Total Loss	98.736

In Türkiye, the number of Covid-19 cases has been described as 15,026,141 people as of 28.04.2022 and the number of deaths from Covid-19 has been described as 98,736 people (Table 2). Table 2 shows that, based on the date of data collection, the mortality rate of those who contracted the disease in Türkiye was 0.65.

The data from the 10 countries most affected by the Covid-19 pandemic worldwide is as follows (Table 3).

Table 3
Covid-19 Latest Situation of the 10 Most Affected Countries from Pandemic (CNN, 2022 (Country ranking based on several cases))

Country Name	Number of Case	Total Loss
USA	82.907.277	1.019.851
India	43.068.799	523.693
Brasil	30.399.004	663.165
France	28.542.884	145.711
Germany	24.583.283	135.554
England	22.025.925	174.696
Russia	18.167.281	375.566
South Korea	17.144.065	22.588
Italy	16.349.788	163.244
Türkiye	15.026.141	98.736

America is the country most affected by the Covid-19 pandemic worldwide, both in terms of the number of cases and loss of life. Türkiye is the tenth country most affected by the Covid-19 pandemic worldwide in terms of current statistical data. While the death rate of those infected with the disease is 0.65 in Türkiye, the fact that this rate is 1.23 in the USA, as seen in Table 3, proves this.

As it is understood, countries have been severely affected by the Covid-19 pandemic. The pandemic period has affected the country's communities in various ways, and at this point, it is important to examine the communities affected by the pandemic. Social solidarity and cooperation are at the forefront of such crisis periods, and there are several responsibilities for individuals. The study of VSSG, which is seen in Türkiye as part of social assistance, is carried out in the context of the concept of social responsibility.

The Establishment of VSSG within the Scope of Social Responsibility and Social Assistance

Social responsibility is a phenomenon that shapes the behavior of individuals. Individuals acting with a sense of social responsibility also consider the effects of their behavior on society or the environment. Moreover, it is said that individuals who shape their lives not only against society or the environment but also with care and sensitivity to their family, groups of friends, and people they are responsible for (Ergül and Kurtulmuş, 2014). The goal of the social responsibility approach is to make a difference in society and to gain social benefits. At the heart of an individual or institution working toward this goal lies the idea of 'volunteering' and 'philanthropy'. Volunteering and philanthropy are related phenomena. It is voluntary to have people work in the interests of society and the world without expecting any response, and can also be evaluated in the context of philanthropy (Saran et al., 2011).

Social solidarity and cooperation are key social elements that affect the capacity of social structure to reestablish itself. Any problems that may cause/will destroy societies and therefore the social structure can be resolved by a social internal dynamism, with the motivation of solidarity and cooperation. It seems more likely that societies with high and/or higher motivation to help recover during crisis periods. Therefore, the social impact

power of philanthropic interest and behavior is untenable (Eroğlu, 2021). As a social entity, the phenomenon of helping people to live together has come from a variety of periods to the present. In addition to the increasing diseases and deaths that have been endured through the pandemic process, the constraints and introverts in the socially and economically applied life have led to discussions about social benefits, especially whether the benefits are adequate. The coronavirus process has required social aid to increase exponentially (Çimen, 2021).

The socio-cultural and psychological effects produced by Covid-19 constitute another feature of the matter (Balun, 2021). The main measures for the epidemic, especially social isolation, have significantly and dramatically changed the individual lifestyles and habits of societies (Zeybek et. al., 2020). Due to the high risk of infection with the disease becoming an epidemic, students could not go to their schools and places of employment because of the closures of people, but the trips were canceled (Fetzer et al., 2020). Unforeseen and unpredictable disasters can cause economic losses and psychological destruction. The Covid-19 pandemic is involved in such disasters and social services interventions are needed to effectively manage the crisis (Altun, 2016; Aykut and Aykut, 2020).

With the epidemic, governments and local managers have made legal regulations to ensure that life can continue; to establish rules of conduct for personal hygiene and protection, which must be followed by measures taken against the epidemic (Hale et al., 2020). Due to the rapid transmission of the virus, social distance rules and quarantine in almost all countries have been imposed (Dowd et al., 2020). As societies were organized to defend themselves against epidemics, governments began to develop public health strategies (Afacan and Avci, 2020).

Legal regulations regarding the matter have also been implemented rapidly in Türkiye. T. R. Department of Health and T. R. The coordination of the Ministry of Internal Affairs and regulations aimed at preventing the spread of the virus and protecting our citizens in high-risk groups have been carried out. In Türkiye, several restrictions have been imposed for more than 65 years and under 18 years, instead of the general curfew. To manage the risk posed by the Covid-19 pandemic in terms of public health, reduce social mobility and interpersonal contact, to provide social isolation, T. R. By the recommendations of the Ministry of Health and the Science Board, T. R. with the Ministry of Interior's General No 21.03.2020 and No 5762 (T. C. İçişleri Bakanlığı, 2020); the immune system is a low and chronic lung disease, asthma, COPD, heart/vein disease, kidney, aged 65 years and older, People with hypertension and liver disease and medicines that disrupt the immune system are banned from leaving their residency after 21 March 24.00, and being confined to public areas, parks and traveling with public transport vehicles. In this context, the VSSG was created in the same general form, where we can express it as social aid and social solidarity mechanism that is unprecedented in any country in the world and show it as a role model for all countries around the world.

At the same time, when the decisions in the relevant notice are examined, it is seen that the state is to fulfill its responsibility to be a social state and uses a naive approach and a compassionate language for the elderly while conducting services. It is a key indicator that all the needs of elderly citizens who cannot go out will be met in their own homes and that the name of the social support group created for this is called "vefa". In addition, the warnings to avoid hurting our elderly by various state officials specifically support this approach, stressing that our elderly are our main tiers, that we need to take advantage of their life experience, and therefore that they need to survive (Gencer, 2000).

To prevent a disturbance that may arise regarding who will take part in VSSG, the relevant T. R in the General Office of Internal Affairs (T. C. İçişleri Bakanlığı, 2020) the provincial/provincial police chief, provincial/district gendarmerie commander, representatives of public institutions and organizations

determined by the governor/district authorities, local governments, Disaster and Emergency Management Directorate (DEMD), it has been clarified that there will be enough public servants/teams and vehicles to be deployed, especially law enforcement units, to produce the necessary services, and representatives of the Red Crescent and the NGOs to be needed, and the governors and boulders have been authorized.

Purpose, Structure, and Operation of VSSG

T.R. The Ministry of Internal Affairs' General dated 21.03.2020 and numbered 5762 has brought curfews to our citizens over 65 years old in Türkiye and decided to establish VSSG to ensure that citizens with chronic discomfort are not victims and their basic needs, especially when they are 65 years and older, who are living alone, and who are not close enough to meet their needs (T. C. İçişleri Bakanlığı, 2020). T. R. Department of Health and T. R. It's coordinated by the Ministry of Internal Affairs and T. R. The Structure of the Provincial Panda Councils throughout Türkiye has been organized and has been provided to start work urgently, with the recommendation of the Ministry of Health Science Board.

The provincial pandemic councils have been redesigned to provide advisory opinions to take measures at the local level, taking into account the specific circumstances of the provinces and contributing to the implementation process of the centrally taken decisions. One of the leading actors in the process was VSSG, which was created by representatives of public institutions and organizations determined by the provincial/provincial police chief, provincial/provincial gendarmerie commander, governor/district authorities, local governments, DEMD, The Red Crescent and NGOs to be needed (Turan and Çelikyay, 2020). The VSSG's goal of emergence is to meet the basic needs of disadvantaged individuals (Bilge, 2020).

The VSSG was originally designated as the vefa coordination group, but due to the need in practice, the communication center and the demise field teams were also established and determined according to the tasks, needs, and conditions that these structures will undertake. Thus, the structure and task content of VSSG are shaped according to a dynamic process where there are several changes at any time. While the general requirement of citizens with chronic discomfort is expected to be met with age 65 and older in the circular 21.03.2020, the VSSG also has to pay the financial aid of small income citizens over the age of 65 under the support program of the package of economic stability shield from the circular 18.04.2020 (Özel and Dönmez, 2021).

VSSG represents the integrity of three separate structures. These structures are the Vefa Coordination Group (VCG), Vefa Communication Center (VCC), and Vefa Field Team (VFT). The formation and role of these structures in terms of provinces and districts can be explained as follows.

VCG is built by the deputy governor/governor's chair, the provincial/district gendarmerie commander, the provincial/county police chief, the governor/district governor, and the representatives of public institutions to be determined by the governor/district governor (provincial/provincial national education director, provincial/county health manager, provincial/county Social Assistance and Solidarity Foundation-SASF manager), and the deputy mayor of the municipality and the municipality of the municipality (DEMD) It was created from the Red Crescent and NGO representatives to be needed. The main task of the coordination group is to ensure coordination between both the Communication Center and the field teams, to take all necessary measures for the effective functioning of the established system, and to ensure that the service is carried out effectively in cooperation with the NGOs and volunteers.

In VCC, DEMD and the Red Crescent were assigned to the provinces, and only one representative from the Red Crescent in the provinces with personnel from the province/district of SASF, provincial/provincial gendarmerie commandership and security directorate, provincial/provincial health directorate, provincial/provincial municipality. The main task of Vefa communication centers is to take, assess and direct the demands submitted by citizens, especially citizens aged 65 and older, and citizens with chronic diseases to field teams to meet these needs. In VFT, the provincial/district of SASF, provincial/provincial gendarmerie commandership, provincial/provincial police, staff of national education directorates, provincial/district clerks, provincial/district municipal workers, Red Crescent and other volunteers, and private-sector workers were taken in charge. Vefa field teams ensure that the needs routed from the Vefa communication center are provided and that they are communicated directly to those who demand it (Özel and Dönmez, 2021). The operation of this tripartite organization structure is as follows:

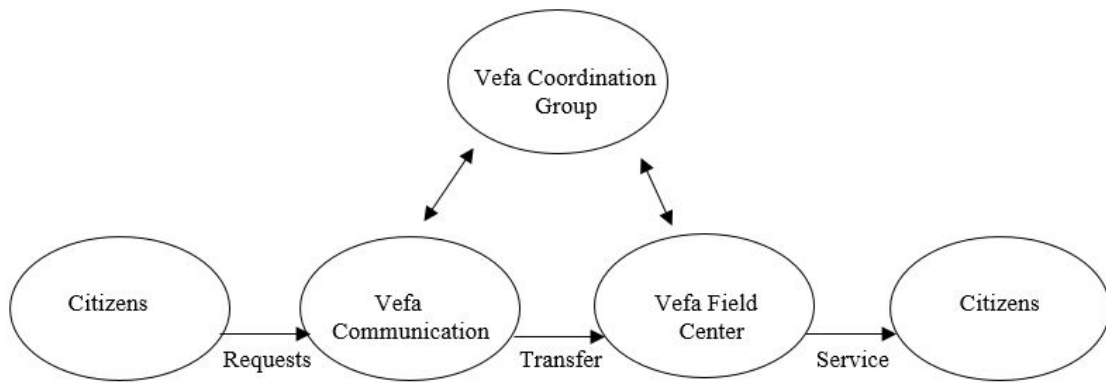

Figure 1. Operation System of VSSG (Özel and Dönmez, 2021)

The first stage in the overall operation of VSSG is the receipt of requests from citizens who have been restricted to curfews and are unable to meet their own needs. For this purpose, the fixed and mobile telephone lines of VSSG are allocated and announced first. However, claims were received in the cities in which 112 Emergency Call Centers were set up to obtain a central recording of requests and more effective call tracking, as well as at numbers 112 and also at numbers 155, 156, and in other provinces at numbers 155 and 156. These provincial-based requests are directed to the provincial and provincial demise communication centers. The requests submitted by citizens to the demise communication center were evaluated by the officers here and directed to the relevant demise field teams. These teams have personally carried out bank transactions such as the supply of basic needs, such as food, medicine, and delivery of salaries in the national residence (Demirel, 2020; Özel and Dönmez, 2021).

This organizational structure and operation of VSSG have ensured that requests from our citizens are met very quickly. The two-week partial closure process in Türkiye, which began on 14.04.2021 in line with the decisions made at the Presidential Cabinet meeting on 13.04.2021 (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2021a) and In line with the decisions made in the Presidential Cabinet on 26.04.2021, VSSG's services were met by all community segments throughout the country during the full closing period, which lasted from 07.00 p.m. on Thursday 29.04.2021, until 05.00 p.m. on Monday 17.05.2021 (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2021b). T. R. The Ministry of Internal Affairs explained that VSSG delivered 21,210,899 services to our citizens in all four main groups during the pandemic period (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2021c). The services covered in this scope can be grouped as follows;

Table 4
Service Requests Received by VSSG During the Pandemic Period in Türkiye (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2021c.)

Requested Service Type	Number of Services covered
Requests made by call centers aged 65 years and older (pharmaceutical, market exchange, etc.)	11.133.545
Pay payments made under the "Social Protection Shield" are household/person	3.124.580
Payment made via VSSG	960.887
Distribution of gift packages (Mask/Cologne) prepared by the Presidency	5.991.887
Total of services performed by VSSG nationwide	21.210.899

As can be seen from Table 4, VSSG has fulfilled the demands of 21.210.899 citizens across the country on various issues. The total number of services met corresponds to one of four total populations compared to the Turkish population (Türkiye İstatistik Kurumu, 2021), which was announced on December 31, 2021, as 84,680,273.

Isparta Province VSSG Organization, Operation, and Pandemic-Era Services

As in all provinces in Türkiye, The Ministry of Internal Affairs of T. R. dated 21.03.2020 and circular numbered 5762 (T. C. İçişleri Bakanlığı, 2020) upon the decision made by the Isparta Governorship on the 65-year-old home service application on the Isparta Province property borders of 23.03.2020, the establishment of social support groups as a result of the decision on the application of services to our citizens aged 80 and above and who are chronically ill and have a lockdown. It has also been emphasized that the process of supplying the basic needs of citizens who have a curfew and have no one to supply their needs will be governed by the VCG and that no institution and organization will be assisted by the NGO without its coordination, decision, and its commission (Isparta Valiliği, 2020a).

The Vefa support groups, which started their activities on March 23, have met the demands of our citizens, who have been suffering from chronic discomfort, along with citizens aged 65 and older. The demands of our citizens in this context, reporting their needs to the Vefa communication center through numbers 112, 155, 156, and more, are police, gendarmerie, sentry, DEMD staff, and teacher, were immediately greeted and delivered to their home by public workers, such as religious officials, as well as the volunteers of NGOs (Isparta Valiliği, 2020b). Our teams within the VSSG established within the Isparta Governorship to meet the needs of 65-year-olds and citizens with chronic disorders who are restricted to go out under the Covid-19 pandemic precautions are continuing their work and are also informed that elderly and chronic patients are visited and that they are not allowed to go out on the streets and their needs are asked. Requests by VSSG personnel are soon delivered to our citizens in line with requests to address the needs of individuals aged 65 and older and our citizens with chronic disorders (T. C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020).

The IVSSG is highly flexible to meet the demands of our citizens quickly and without any mistakes. This organizational structure can be expressed as follows (Figure 2).

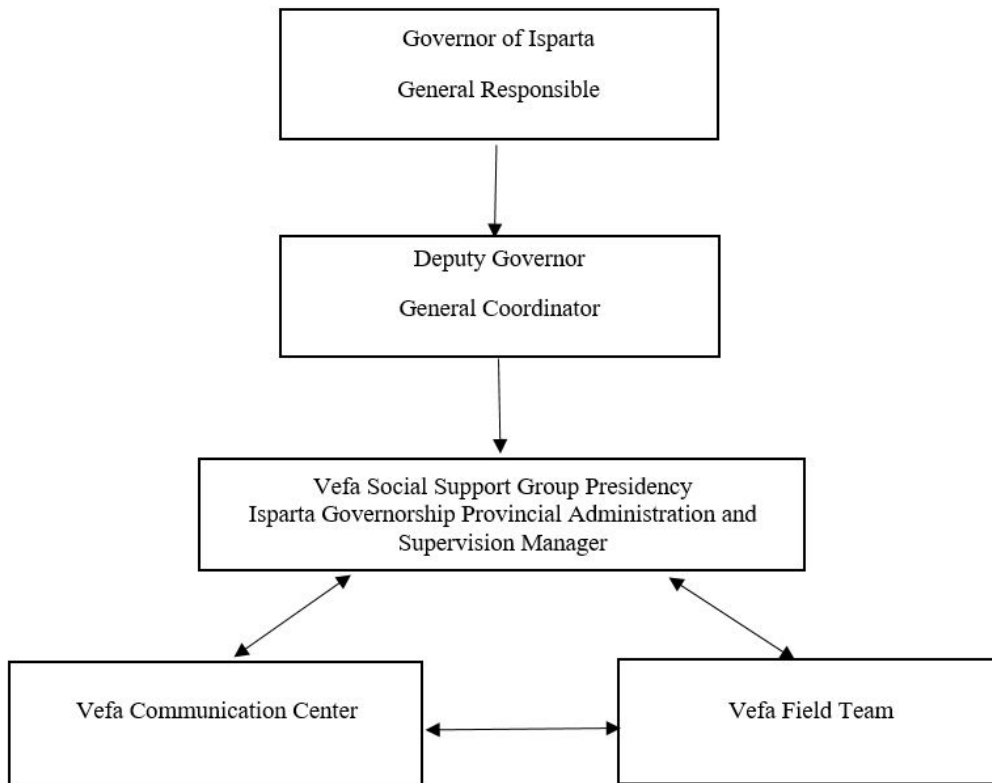

Figure 2. IVSSG Organizational Structure (Organized by authors in line with discussions with the Social Group Presidency of Isparta Vefa)

When the organizational structure of the IVSSG is examined, like what Özel and Dönmez (2021) expressed in their work, there is a tripartite structure between VSSG Presidency, VCC, and VFT. It is remarkable that these three different groups are directly connected to the deputy governor as the general coordinator and to the governor who is the largest property supervisor in the province. This is a very important indication of how important the matter is.

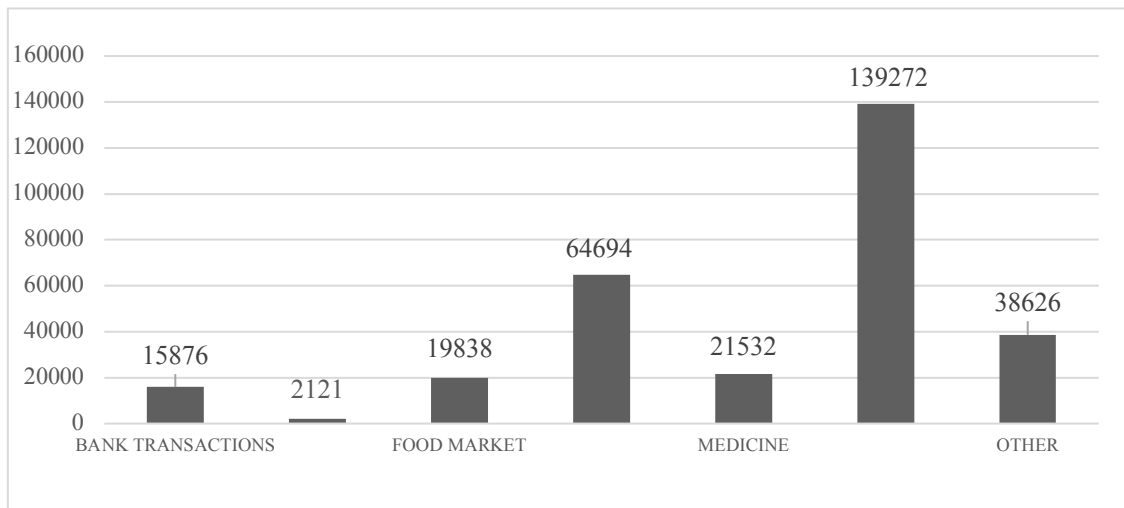
IVSSGB was created from the Provincial Curriculum, Health, National Education, Family Social Security Provincial Directorates, and Social Assistance Solidarity Foundation representatives of the Provincial Security Directorate, Provincial Jandarmerie Command, and Provincial Mayor, as well as the Provincial Directorate of Health, National Education, Family Social Security Provincial Directorate and Social Assistance Solidarity Foundation. Isparta Vefa Communication Center (IVCC); Isparta Health Directorate has operated under the coordination of 112 Chief of Emergency Health Services. At the same time, requests from our citizens were received from phones 155 and 156, not only 112. The Isparta Vefa Field Team has carried out the requests for assistance that have been sent to them from the IVSSGP, especially in the Isparta province central neighborhoods during the full closing period.¹²

The IVSSG has worked in a similar way to what the Özel and Dönmez (2021) stated in their work. Assistance requests to the IVCC via phones 112, 155, and 156 have been transferred to IVSSGP. In addition to the staff of the Department of Emergency Health 112 Chief of Emergency Health Services in IVCC, Isparta Governorship staff were also employed at the time of need. IVSSGP has been operating as a decision-making mechanism. By deciding whether the requests transferred from our citizens from the IVCC can be met, the appropriate claims have been transferred to the Isparta Vefa Field teams. IVSSGP was created by 16 responsible persons under

¹² Isparta Governorship Provincial Administration and Supervision Directorate and Isparta Vefa Social Support Group Presidency, 19.03.2021.

the coordination of the Isparta provincial governor. The IVFT was created from the volunteers of civil society organizations, such as neighborhood headmen, mosque imams, religious officials in the neighborhoods, teachers, official-private security officers, Red Crescent, and DEMD. With the tools allocated by the Governorship of Isparta, they went to the addresses reported to them by the IVSSGP and met the demands of the citizens.

300 volunteers have served in the IVFT¹³ and the number has reached 500 volunteers during the peak period of the pandemic and 180 people have been delivered in Isparta as of 25.03.2021, while VSSG implementation is terminated in many provinces of Türkiye, and implementation continues in Isparta, The Provincial Administration and Supervision Manager, where the number of volunteers has been lowered to 15 and the VSSG implementation continues in Isparta, is also explained by IVSSG President Figen Beşik (haberler.com, 2021). IVSSG activities are still ongoing today, as described by the Head of Internal Administration Supervision and IVSSG Head Figen Beşik. IVSSG has met 301,959¹⁴ requests for assistance from 23.03.2020 when the Governorship of Isparta was established with a public statement (Isparta Valiliği: 2020a). Claims fulfilled are shown in Graphic 1.

Graphic 1. Assistance Requests Fulfilled by IVSSG during the Pandemic Period (Isparta Governorship Provincial Administration Audit Directorate and Isparta Vefa Social Support Group Presidency, 29.04.2022)

As can be seen from Graphic 1, during the pandemic period, IVSSG met the demands of the citizens in seven different castings. Claims fulfilled include 139,272 and day-off requests. The request for a travel permit was looked after by IVSGD with 139,272 curfews, especially during the semi-closing and full closing times, as the curfews due to work, illness or duty are subject to written Governorship's permission.

2,121 electricity, water, fuel, telephone, etc., 19,838 food market shopping requests, 21,532 drug purchases, and 64,694 payroll requests have been fulfilled for our citizens, especially those who are 65 years old, need care, and have chronic discomfort with the request for payment of invoices. Interesting requests such as requests for help in adopting and maintaining pets, particularly food, clothing, and fuel assistance, are evaluated under the title of the other, and requests are fulfilled.

¹³ The number of volunteers, occupations, and IVSSG processes in the field were taken from the Directorate of Social Support Vefa in 14.05.2021.

¹⁴ Isparta Governorship Provincial Administration Audit Directorate and Isparta Vefa Social Support Group Presidency, 29.04.2022.

Conclusion

Throughout history, epidemics such as black death, flu, smallpox, cholera, typhus, tuberculosis, ebola, etc. have caused the deaths of many people and are characterized as pandemic because it has spread across different countries and continents and has similar effects. The COVID-19 pandemic, which emerged from the SARS-COV-2 virus in Wuhan, China, in late 2019, was rapidly spread to hundreds of countries on six continents and was declared a pandemic by the World Health Organization on 11.03.2020.

The unexpected appearance of the COVID-19 pandemic around the world, and the rapid spread of various unpredictable variants have led to the unprepared capture of many countries' epidemics and consequences. Covid-19 pandemic, especially which has led to the manufacturing industry's almost worldwide stagnation, the disruption of international import-export balances, and even the prevention of inter-country travel, has led many countries to an ambiguity, resulting in unforeseen deaths, resulting in the collapse of health systems in countries with poor healthcare infrastructure. In a statement made by China, the country source of the Covid-19 pandemic, the fact that almost all of the early deaths were 65 years old and over, has led many countries to take strict measures to protect the chronic discomfort of society and society over 65 years old.

In order to reduce the spread rate and prevent infection of the epidemic, the protection of social distance, mask wear, and avoiding physical contact have been the first recommendations by the World Health Organization for all countries. However, many countries have accepted these basic recommendations as a legal obligation that all parts of society must comply with, and have also engaged in curfews, part-time closing, or full-time closing practices for social protection.

In Türkiye, various measures have been implemented in parallel with the world, even faster than in many countries, to protect the risk of society from the Covid-19 pandemic. These practices include protection of social distance, mask wear, avoiding physical contact, remote education by taking a break from face-to-face education, remote work, “curfew” (T. C. İçişleri Bakanlığı, 2020), “part-time closure” (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2021a), and “full-time closure” (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2021b) decisions.

These practices, called isolation, quarantine, and closure, which may differ from country to country, have prevented some of the communities from reaching services to meet their most basic needs, and have made social aid and support mandatory for those parts of society as a matter of social state. Many countries around the world have tried to reach and deliver the necessary services through central administrations, local governments, or NGOs, to communities that need social assistance and support.

Centralization and related ministries in Türkiye have prepared emergency action plans and implemented them in coordination with each other. At the same time, local governments have tried to provide all kinds of support to all social segments within their service zones in line with their needs. In addition to these regulations and practices, VSSG has been decided to be created in order not to be victimized and to meet the basic needs of citizens who at age 65 and older, live alone and have no family to meet their needs (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2020). In the creation of the VSSG, the governors in the provinces and the district governors are authorized with the relevant circular information in the provision of the equipment and vehicle to be used. VSSG was established in the responsibility and coordination of the provincial governor in 81 provinces in Türkiye in line with the relevant circular and has started to meet the demands of our citizens for assistance. VSSG has exhibited a very important example of social assistance and solidarity, especially during the periods of “curfew” (T. C. İçişleri Bakanlığı, 2020), “part-time closure” (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2021a), and “full-time closure” (T. C. İç İşleri Bakanlığı, 2021b), making a strong effort to ensure that no citizen is victimized by anything. VSSG, as stated in Table 4, has fulfilled the demands of 21,210,899 citizens on various issues between 23.03.2020 and

16.04.2021, which were created throughout Türkiye (T.C. İç İşleri Bakanlığı, 2021c). The number of services that are fulfilled by VSSG, which is also far more than the population of many countries around the world, is the willingness to voluntarily help and support people who need help and support without any response; It has once again revealed the power and importance of Türkiye's sense of social assistance and solidarity. At the same time, during the pandemic period, the praise of Türkiye's social aid and support services by international organizations, such as the World Health Organization, demonstrates Türkiye's success in this matter (Çimen, 2021).

"Vefa Social Support Group Activities Satisfaction and Perception Research", conducted by the Ministry of Interior of the T. R., Department of Local Security Strategies, has found that these support groups and services have been evaluated by our citizens with a great level of satisfaction. The investigation was conducted to determine perceptions of activities conducted by VSSG, to ensure the satisfaction of those who took advantage of the activities of this group, and to measure the perception of the services of those who did not benefit from this service; 2134 people in 16 major cities across the country using the computer-assisted telephone method. According to the results obtained in the study, 46.2 percent of respondents found the creation and services of the VSSG very necessary, while 47 percent were required, 3.2 percent were neither necessary nor not, 2.4 percent were unnecessary and 1.2 percent were found to be very unnecessary (Erdoğan, 2021; Özel and Dönmez, 2021).

In research conducted by Özdoğru, 2021 in Türkiye-Eskişehir using qualitative research management with 20 teachers to assess their views on the services they have participated in and actively served in VSSG; Teachers were found to experience the joy of happiness, peace, conscience, the comfort of good use, spiritual pleasure, pride of self, the honor of being human, and a sense of belonging while serving in VSSG. In the same study, when teachers were asked if they would be willing to take part in VSSG again, it was also determined that the teachers who participated in the research could definitely redo their duties in such activities.

Both research results can be assessed as a model of social support and assistance specific to Türkiye, and the services offered are a great satisfaction and adoption between the country's citizens who benefit from the services and those serving.

In accordance with the general curfew of the T. R. Ministry of Internal Affairs, the Governorship of Isparta announced a press statement (Isparta Valiliği, 2020a); IVSSG was established; All social aid and support within the province will be carried out by the IVSSG under the responsibility of the Governor of Isparta and the coordination of the Deputy Governor of Isparta, and the process of meeting the basic needs of citizens who need the curfew and assistance will be governed by the Isparta vefa coordination group. In this context, a model of operation has been established in which the requests for assistance to the Isparta Vefa communication center will be transferred to the coordination center of Isparta Vefa, and the claims deemed appropriate will be delivered to the citizens by the field team of Isparta Vefa. There are 40 neighborhoods in the residential district of Isparta province center (Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022). In this context, a separate vefa field team was created by the Isparta Vefa coordination center for each neighborhood and, when necessary, street-to-street work was carried out in the neighborhood. Owing to this highly flexible organization and operation, the demands of our citizens requesting assistance have been fulfilled as soon as possible. This organization and process can be expressed in all aspects as citizen-oriented management and process understanding.¹⁵

¹⁵ Ateş, O.F. (2022). Official Isparta Governorship IVSSG statement made by the Deputy Governor of Isparta Ömer Faruk Ateş on 31.03.2022 at a meeting where the authors were also present.

While VSSG has stopped its activities in many provinces in Türkiye, IVSSG is currently operating. As stated in Graphic 1, IVSSG has been established by the Public and press release of the Isparta Governorship (Isparta Valiliği, 2020a) until today from 23.03.2020; request for written permission of our citizens in Isparta to be issued, request for payment of invoices, food market shopping request, request for medicine purchase, withdrawal of salary, etc. have met a total of 301,959 requests for assistance, including other requests. Requests from the citizen include interesting demands, such as adopting pets, pet care, pets being taken to go out, and treatment of pets. However, in all claims, several salary withdrawal requests are quite high as 64,964, which can be considered the most remarkable demand. It is very important that people give their bank cards, and credit cards to other people they don't know without hesitation and ask banks to withdraw their money and bring them to them today, when there are many material-based crimes, such as fraud, extortion, robbery, theft, pickpocketing, and negative social processes.

There has been no negation described by both the Governor of Isparta and the citizens in this process. This can be considered a sign of the importance of social support and assistance given by those involved and the confidence of citizens against the IVSSG.

Given the positive outbreaks that VSSG has a flexible structure that can be adapted to multiple principles and conditions, it is possible to say that VSSG is an effective configuration that can be used in other disasters and emergencies, other than the Covid-19 outbreak (Özel and Dönmez, 2021). In this context, the IVSSG organizational structure allows us to reach our citizens who need help as soon as possible, regardless of where the city center is at the time of need, a neighborhood by neighborhood, street by street, it can be suggested as a model of social support and assistance that can be implemented around the world in unexpected pandemic and crisis periods, for reasons such as the number of services and diversity it has met and the lack of problems or disruption and the fact that it is continuing its activities even today when the effects of the pandemic are very low.

It has been observed that there are studies conducted with qualitative methods in the literature about the factors that push people to take part in VSSG, and these are carried out on teachers (Özduğru, 2021; Gökmenoğlu and Doğan, 2022). At this point, it is recommended to conduct studies on other occupational groups in the group and to carry out quantitative studies on the determination of the characteristics of individuals. In addition, it is recommended to obtain in-depth information on the content and effectiveness of the services and to obtain information on how these services can be improved during possible pandemic periods in the qualitative researches that will be carried out as a result of the interviews with the beneficiaries of these services.

References

- Afacan, E. and Avcı, N. (2020). Koronavirüs (covid-19) örneği üzerinden salgın hastalıklara sosyolojik bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 1-14. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/54658/738133>
- Arslan, İ. and Karagül, S. (2020). Küresel bir tehdit (covid-19 salgını) ve değişime yolculuk. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 1-36. <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.6.10.67>
- Altun, F. (2016). Afetlerde psikososyal hizmetler: Marmara ve Van depremleri karşılaştırmalı analizi. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 183-197. Retrieved from <https://hdl.handle.net/20.500.12436/372>
- Atlas. (2020). *Covid-19 salgını kronolojisi*. Erişim adresi: <https://www.atlasdergisi.com/gundem/covid-19-salgini-kronolojisi.html> on 18.05.2021
- Avcı, S. and Yağcı, İ. (2021). Covid-19 pandemisi döneminde acil servis çalışanlarının psikolojik durumları. *Bozok Tıp Dergisi*, 11(1), 49-55. Doi: 10.16919/bozoktip.778738. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1626889>
- Aykut, S. and Aykut, S. S. (2020). Kovid-19 pandemisi ve travma sonrası stres bozukluğu temelinde sosyal hizmetin önemi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 1(1), 56-66. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpd/issue/54902/764078>
- Bag, M. and Sade, G. (2020). Dünyada covid-19: ilk 4 ayında neler yaşandı? Salgının seyri ne durumda? Retrieved from <https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld> on 19.05.2021
- Bakar, N. A. and Rosbi, S. (2020). Effect of coronavirus disease (Covid-19) to tourism industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4), 189-193. <https://dx.doi.org/10.22161/ijaers.74.23>
- Balun, B. (2021). Covid-19'un Türkiye'deki sosyal yardım anlayışına etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(74), 2307-2318. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2678>
- Bilge, M. (2020). Türkiye'de Covid-19 pandemi sürecinde dezavantajlı bireylere yönelik uygulamaların incelenmesi: "Vefa Sosyal Destek Grubu" örneği. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, (16), 101-114. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1322169>
- Birinci, M. and Bulut, T. (2020). Covdd-19'un sosyo-ekonomik yönden dezavantajlı gruplar üzerindeki etkileri: sosyal hizmet bakış açısından bir değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 4(1), 62-68. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/scd/issue/54484/733978>
- CNN. (2022). Retrieved from <https://www.cnnturk.com/corona-virusu-haberleri> on 28.04.2022.
- Cömert, M. and Azbaz, S. (2021). Covid-19 pandemisinin dünya ve Türkiye kongre turizmi gelirlerine etkisinin değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(3), 2259-2271. doi:10.21325/jotags.2021.891.
- Çelik, Ş. and Çak, E. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin aile üzerine etkisi. *Gevher Nesibe Journal of Medical Health Sciences*, 6(11), 43-69. <http://dx.doi.org/10.46648/gnj.185>
- Çimen, H. (2021). Dünyayı sarsan pandemi (covid-19) sürecinde Türkiye'de sosyal yardımların önemini yeniden düşünmek. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 15-38. doi:10.53443/anadoluibfd.934466.
- Demirel, A. C. and Sütçü, S. (2021). Covid-19 salgınında Türkiye'de yaşlılara yönelik uygulamalar ve hizmetlerin değerlendirilmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(17), 3641-3675. doi: 10.26466/opus.85833.
- Demirel, R. (2020). Şimdi vefa zamanı- çankaya sosyal destek grubu. *İdarecinin Sesi Dergisi*, 195(Mayıs-Haziran), 21-27. Retrieved from <http://www.tid.web.tr/idarecinin-sesi-dergisi-195sayi-mayis-haziran-2020>

- Demirci, N. Y. (2020). Covid-19 pandemisinde interstisyel akciğer hastalıklarının yönetimi. Ak, G. and Yılmaz, Ü. (Eds.). *Covid-19 pandemisinden öğrendiklerimiz, gelecek öngörülere ve yarının planlanması* (pp. 177-182) İstanbul: Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği
- Deutsche Welle (2020). DSÖ Koronavirüsü "pandemi" ilan etti. Retrieved from <https://www.dw.com/tr/dsö-koronavirüsü-pandemi-ilan-etti/a-52727627> on 18.05.2021
- Dowd, J. B., Andriano, L., Brazel, D. M., Rotondi, V. and Mills, M. C. (2020). Demographic science aids in understanding the spread and fatality rates of Covid19. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(18), 9696-9698. <https://doi.org/10.1073/pnas.2004911117>
- Eraslan, E. (2021). Korona, korona virüsü, kovid-19, pandemi, virüs sözcüklerinin tanımı, kökeni ve yazımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 231-249. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1036513>
- Erdoğan, N. M. (2021). Vefa sosyal destek grupları vatandaştan geçer not aldı. Retrieved from <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/vefa-sosyal-destek-gruplari-vatandastan-gecer-not-aldi-/2096091> on 16.01.2022
- Ergül, H. F. and Kurtulmuş, M. (2014). Sosyal sorumluluk anlayışının geliştirilmesinde topluma hizmet uygulamaları dersine ilişkin öğretim elemanlarının görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 221-232. Doi: 10.17755/esosder.72162. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70545>
- Eroğlu, G. (2021). Covid-19'la mücadele sürecinde Türkiye'deki yardım hizmetleri ve uygulamalarına genel bir bakış. *Şehir ve Medeniyet*, (6), 561-578. Retrieved from <https://www.sehircivemedenyetdergisi.org/wp-content/uploads/2021/02/3-G%C3%BClktekin-Ero%C4%9Flu-561-578.pdf>
- Fetzer, T., Hensel, L., Hermle, J. and Roth, C. (2020). Coronavirus perceptions and economic anxiety. *The Review of Economics and Statistics*, 103(5), 968-978. https://doi.org/10.1162/rest_a_00946
- Gencer, N. (2020). Kovid-19 sürecinde yaşlı olmak: 65 yaş ve üstü vatandaşlar için uygulanan sokağa çıkma yasağı üzerine değerlendirmeler ve manevi sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 35-42. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1129682>
- Göğebakan, T. (2020). Tarihteki diğer pandemiler: insanlık diğer ölümcül salgın hastalıklardan nasıl kurtuldu?. Retrieved from <https://verianaliz.net/pandemi-tarihi-corona-covid19-veri-analiz-infografik/> on 02.07.2021
- Gökmenoğlu, T. and Doğan, N. (2022). Öğretmenleri COVID-19 salgını sırasında toplum için çalışmaya motive eden nedir? Vefa sosyal destek grupları örneği. *Milli Eğitim Dergisi*, 51(235), 2691-2712. doi: 10.37669/milliegitim.892325
- Güngör, B. (2020). Türkiye'de covid-19 pandemisi süresince alınan önlemlerin kriz yönetimi perspektifinden değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 818-851. Doi: 10.47994/usbad.811463.
- Haberler.com. (2021). Retrieved from <https://www.haberler.com/yasam/isparta-nin-vefa-li-hatice-ablasi-14016875-haberi/> on 08.07.2021
- Hale, T., Angrist, N., Bobby, T. and Webster, S. et al. (2020). Variation in government responses to Covid-19. BSG Working Paper Series. Retrieved from <https://www.bsg.ox.ac.uk/sites/default/files/2020-12/BSG-WP-2020-032-v10.pdf> on 19.01.2022
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L. and Cao, B. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *The Lancet*, 395(10223), 497-506. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30183-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30183-5).
- Isparta Valiliği (2020a). Retrieved from <http://isparta.gov.tr/isparta-valiliginden-23032020-tarihli-20204-karar> on 01.02.2022

- Isparta Valiliği. (2020b). Retrieved from <http://www.isparta.gov.tr/vefa-sosyal-destek-gruplari-6649461-haneyee-ulasti-merkezicerik> on 01.02.2022
- Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2022). Retrieved from <https://isparta.ktb.gov.tr/TR-165530/merkez-ilce.html> on 01.02.2022
- İyidoğan, D. and Balcı, F. (2022). Varyantlar virüsün yapısını nasıl değiştirdi?. Retrieved from <https://www.trthaber.com/haber/gundem/koronavirusun-varyant-yolculugu-omicron-salgini-nereye-getirdi-646550.html> on 19.01.2022
- Jena, P. K. (2020). Impact of pandemic covid-19 on education in india. *International Journal of Current Research*, 12(7), 12582-12586. <https://doi.org/10.24941/ijcr.39209.07.2020>.
- Karakaş, M. (2020). The multi-sociological aspects of the covid-19 pandemic and the new normal. *İstanbul University Journal of Sociology*, 40(1), 541–573. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0048>
- Kasapoğlu, A. and Akbal, A. (2020). Relational sociological analysis of uncertainties: The case of Covid-19 in Türkiye. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 7(4), 197-228. Doi:10.14738/assrj.74.8116. <https://journals.scholarpublishing.org/index.php/ASSRJ/article/view/8116/4927>
- Kaushik, M. and Guleria, N. (2020). The Impact of Pandemic Covid -19 in Workplace. *European Journal of Business and Management*, 12(15), 9-18. Doi: 10.7176/EJBM/12-15-02.
- Kavas, B. N. and Develi, A., (2020). Çalışma yaşamındaki sorunlar bağlamında covid-19 pandemisinin kadın sağlık çalışanları üzerindeki etkisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 84-112. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1202818>
- Kılıç P. and Çınar F. (2021). Pandemi ve medikal turizme genel bir bakış. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 77-86. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1134112>
- Kömürcüoğlu, B., Dirican, N. and Takır, H. B. (2020). *Olgularla Covid-19-I*. Ak, G. and Yılmaz, Ü. (Eds.). *Covid-19 pandemisinden öğrendiklerimiz, gelecek öngörülleri ve yarının planlanması* (pp. 247-264). Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği. Retrieved from <https://www.solunum.org.tr/TusadData/Book/881/13102020162334-COVID19kitabitamami.pdf>
- Kurt, E. (2020). *Covid-19 pandemisinde allerji ünitesi ve uygulamalar*. Ak, G. and Yılmaz, Ü. (Eds.). *Covid-19 pandemisinden öğrendiklerimiz, gelecek öngörülleri ve yarının planlanması* (pp. 218-227). Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği. Retrieved from <https://www.solunum.org.tr/TusadData/Book/881/13102020162334-COVID19kitabitamami.pdf>
- Li, H., Liu, S. M., Yu, X. H., Tang, S. L. and Tang, C. K. (2020). Coronavirus disease 2019 (covid-19): current status and future perspectives. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 5(55), 105951. Doi:10.1016/j.ijantimicag.2020.105951.
- Lippi, G. and Plebani, M. (2020=). Laboratory abnormalities in patients with Covid-2019 infection. *Clinical Chemistry and Laboratory Medicine (CCLM)*, 58(7), 1131-1134. <https://doi.org/10.1515/cclm-2020-0198>
- Metintaş, S. (2020). Covid-19 pandemisinin yönetimi. Ak, G. and Yılmaz, Ü. (Eds.). *Covid-19 pandemisinden öğrendiklerimiz, gelecek öngörülleri ve yarının planlanması* (pp. 1-23). İstanbul: Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği.
- Ozoğlu, M. (2021). *Türkiye covid-19 salgınında bir yılı geride bıraktı: pandemide şimdiye kadar neler yaşandı?*, *Euronews*. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2021/03/11/turkiye-covid-19-salg-n-nda-bir-y-l-geride-b-rakt-pandemide-simdiye-kadar-neler-yasand>
- Özdoğru, M. (2021). Öğretmenlerin vefa sosyal destek ekiplerinde görev alma nedenlerine ilişkin görüşleri. *Temel Eğitim*, 3(1), 6-14. <https://doi.org/10.52105/temelegitim.3.1.1>

- Özel, M. and Dönmez, D. (2021). Türkiye'de covid-19 salgını ile mücadele sürecinde bir yönetim modeli olarak vefa sosyal destek gruplarının incelenmesi. *Türk İdare Dergisi*, 93(492), 263-290. Retrieved from <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TIRBMU16UTBOQT09>
- Özkoçak, V., Koç, F. and Gültekin T. (2020). Pandemilere antropolojik bakış: koronavirüs (covid-19) örneği, *Turkish Studies*, 15(2), 1183-1195. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42679>
- Öztunç, M. (2021). Covid-19 pandemi süresince türkiye'nin aldığı ekonomik tedbirlere yönelik haberlerin söylem analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(1), 231-255. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.790577>
- Perlman, S. (2020). Another decade, another coronavirus. *The New England Journal of Medicine*, 382, 760-762. Doi:10.1056/NEJMe2001126.
- Platto, S., Xue, T. and Carafoli, E. (2020). Covid19: an announced pandemic. *Official journal of the Cell Death Differentiation Association*, (11), 799. <https://doi.org/10.1038/s41419-020-02995-9>
- Saran M., Coşkun G., Zorel İ. F. and Aksoy, Z. (2011). Üniversitelerde sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi: Ege Üniversitesi topluma hizmet uygulamaları dersi üzerine bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 22(6), 3732-3747. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179320>
- Sertdemir, A. (2020). Türkiye'nin koronavirüs ile mücadele performansı üzerine bir değerlendirme. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 15-26. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/niibfd/issue/55259/741641>
- Süerdem, M. (2020). Covid-19 pandemisinde göğüs hastalıklarının rolü. Ak, G. and Yılmaz, Ü. (Eds.). *Covid-19 pandemisinden öğrendiklerimiz, gelecek öngörülerini ve yarının planlanması* (pp. 167-176). Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği. Retrieved from <https://www.solunum.org.tr/TusadData/Book/881/13102020162334-COVID19kitabitamami.pdf>
- Şenel, E. and Kıraklı, C. (2020). *Olgularla Covid-19-II*. Ak, G. and Yılmaz, Ü. (Eds.). *Covid-19 pandemisinden öğrendiklerimiz, gelecek öngörülerini ve yarının planlanması* (pp. 265-272). Türkiye Solunum Araştırmaları Derneği. Retrieved from <https://www.solunum.org.tr/TusadData/Book/881/13102020162334-COVID19kitabitamami.pdf>
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). Retrieved from <https://www.aile.gov.tr/isparta/haberler/isparta-vefa-sosyal-destek-grubumuz-koronavirus-tedbirleri-kapsaminda-evinden-cikmayan-vatandaslarimizi-ziyaret-etmeye-ve- ihtiyaclarini-karsilamaya-devam-ediyor/> on 18.05.2021
- T.C. İç İşleri Bakanlığı. (2020). 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı olanlara sokağa çıkma yasağı genelgesi. Retrieved from <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi> on 18.05.2021
- T.C. İç İşleri Bakanlığı. (2021a). 6638 sayılı kısmi kapanma genelgesi. Retrieved from <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-kismi-kapanma-genelgesi-gonderildi> on 18.05.2021
- T.C. İç İşleri Bakanlığı. (2021b). 7576 sayılı tam kapanma genelgesi. Retrieved from <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-tam-kapanma-tedbirleri-genelgesi-gonderildi> on 15.12.2021
- T.C. İç İşleri Bakanlığı. (2021c). Retrieved from <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-soyly-acikladi-vefa-sosyal-destek-gruplari-21-milyonu-askin-hizmet-ulastirdi> on 15.12.2021
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020a). Covid-19 genel bilgiler, epidemiyoloji ve tanı. Retrieved from <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgileripidemiolojivetanipdf.pdf> on 07.12.2020
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020b). Covid-19 rehberi. Retrieved from <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66301/covid-19-rehberi.html> on 07.12.2020
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020c). Covid-19 bilgilendirme platformu, covid-19 sözlüğü pandemi. Retrieved from <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html> on 02.07.2020

- Thakur V., Bhola S., Thakur P. and Kumar P. (2021). Waves and variants of SARS-CoV-2: understanding the causes and effect of the covid-19 catastrophe. *Infection*, (16), 1-16. doi:10.1007/s15010-021-01734-2.
- TRThaber, 22 Mart 2020; Koronavirüs Nasıl Bulaşır?. Retrieved from <https://www.trthaber.com/haber/koronavirus/koronavirus-nasil-bulasir-469240.html> on 18.05.2021
- Turan, A. and Çelikyay, H. (2020). Türkiye’de Kovid-19 ile mücadele: politikalar ve aktörler. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 1-25. Doi: 10.33712/mana.733482.
- TÜBA. (2020). Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi. Retrieved from <https://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/TÜBA%20Covid-19%20Raporu%201.%20Güncelleme.pdf> on 18.05.2021
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). Retrieved from <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuc-lari-2021> on 01.02.2022
- WHO. (2020a). Health - topics / coronavirus, Retrieved from https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1 on 18.05.2021
- WHO. (2020b). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. Retrieved from <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> on 18.05.2021
- WHO. (2020c). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) situation report-86. Retrieved from <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-epidemiological-update-on-covid-19> on 18.05.2021
- WHO. (2020d). Weekly operational update on COVID-19- 2 October 2020. Retrieved from <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-update-on-covid-19---2-october-2020> on 18.05.2021
- Xu, X., Yu, C., Zhang, L., Luo, L. and Liu, J. (2020). Imaging features of 2019 novel coronavirus pneumonia. *European Journal of Nuclear Medicine and Molecular Imaging*, (47), 1022-1023. Doi: 10.1007/s00259-020-04720-2.
- Yalçın, S. (2020). *Diş hekimliğinde yeni dönem covid-19 pandemisi ve alınacak önlemler*. İstanbul: Quintessence Publishing. Retrieved from <https://www.eotdental.com/uploads/pdf/serhat-yalcin-covid-19-makale.pdf>
- Yanardağ, U. and Selçuk, O. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde sosyal hizmet. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-2. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1133378>
- Yunarti, S. and Wijayanti. (2020). Social communication through hashtag, during the covid-19 pandemic in Indonesia. *International Journal of Arts and Social Science*, 3(5), 119-125. Retrieved from <http://repository.upi-yai.ac.id/2535/1/ijass%20social%20communication%20%23.pdf>
- Zeybek, Z., Bozkurt, Y. and Aşkın, R. (2020). Covid-19 pandemisi: psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe/issue/55168/753233>
- Zhou, P., Yang, X. L., Wang, X. G. and Shi, L. Z. et al. (2020). Discovery of a novel coronavirus associated with the recent pneumonia outbreak in humans and its potential bat origin. *Biorxiv*, 579, 270-273. <https://doi.org/10.1101/2020.01.22.914952>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Covid-19 pandemisi özellikle salgın hastalığa neden olan virüsün yayılma hızından dolayı birçok ülkenin virüsün yayılmasını önlemek amacıyla; sokağa çıkma yasağı, kısmi kapanma veya tam kapanma gibi çeşitli kısıtlama kararlarını almasına neden olmuştur. Bu kısıtlamalar da adeta sosyal yardımlaşma ve dayanışma olgusunun ne denli önemli olduğunu gün yüzüne çıkarmıştır. Bu çalışma çerçevesinde kısıtlama dönemlerinde sokağa çıkamayan ve ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olabilecek kimsesi olmayan bireylerin mağduriyet yaşamaması adına Türkiye’de geliştirilen toplumsal destek modelinin amacı, yapısı ve işleyişi ortaya konulmuştur. Bu bağlamda olası pandemi dönemleri adına bu modelin uluslararası çapta bir örnek olarak sunulması hedeflenmiştir.

Tasarım ve Yöntem

COVID-19 pandemisinin tüm dünya genelinde beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması, tahmin edilemeyen çeşitli varyantlar göstererek hızla yayılması birçok ülkenin salgın sürecine ve sonuçlarına hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur. Özellikle üretim sanayisinin neredeyse bütün dünyada durmasına, uluslararası ithalat ihracat dengelerinin bozulmasına ve hatta ülkeler arası seyahatlerin engellenmesine neden olan Covid-19 pandemisi; sağlık hizmetleri sunumu alt yapısı yetersiz olan ülkelerin sağlık sistemlerinin çökmesi sonucunu ortaya çıkartarak beklenmedik ölümlere yol açarak birçok ülkeyi bir belirsizlik ortamına itmiştir. Covid-19 pandemisinin kaynağı olan Çin’den yapılan açıklamalarda ilk ölümlerin neredeyse tamamının 65 yaş ve üstü olması, birçok ülkenin kronik rahatsızlığı olan toplum kesimlerini ve 65 yaş üstü toplum kesimini korumaya yönelik katı önlemler almasına neden olmuştur.

Salgının yayılma hızının azaltılması ve bulaşmasının engellenmesi amacıyla; sosyal mesafenin korunması, maske takılması ve fiziksel temastan kaçınılması Dünya Sağlık Örgütü tarafından tüm ülkelere yönelik ilk öneriler olmuştur. Bununla birlikte birçok ülke bu temel önerileri toplumun tüm kesimlerinin uyması gereken yasal zorunluluk olarak kabul etmiş aynı zamanda toplumsal korunma amaçlı sokağa çıkma yasağı, yarı zamanlı kapanma veya tam zamanlı kapanma uygulamalarını da devreye sokmuştur.

Ülkeden ülkeye farklılık gösterebilen bu uygulamalar, toplumun bazı kesimlerinin en temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmetlere ulaşabilmesine engel olmuş ve sosyal devlet anlayışı gereği sosyal yardım ve desteklerin toplumun bu kesimlerine ulaştırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Dünya genelinde birçok ülke; merkezi yönetimler, yerel yönetimler veya sivil toplum kuruluşları aracılığı ile sosyal yardım ve desteklere ihtiyaç duyan toplum kesimlerine ulaşmaya ve gerekli hizmetleri ulaştırmaya çalışmıştır.

Çalışma derleme türünde bir makaledir. Covid-19 pandemi döneminde toplumsal destek modeli olarak yürürlüğe sokulan VSDG’nın detaylı biçimde incelemesi yapılmıştır. Bu bağlamda alanyazından elde edilen bilgilere ek olarak Isparta ili özelinde faaliyetlerine devam eden VSDG kapsamında görev yapan gönüllü sayıları, meslekleri ve modelin işleyişine ilişkin bilgiler Isparta Valiliği İl İdare Denetim Müdürlüğü ve Isparta Valiliği Vefa Sosyal Destek Grup Başkanlığı’ndan temin edilmiştir.

Bulgular

Türkiye’de birçok ilde VSDG faaliyetlerini durdurmuşken IVSDG günümüzde halen faaliyetlerine devam etmektedir. IVSDG oluşturulduğu 23.03.2020’den itibaren günümüze kadar; Isparta’da vatandaşlarımızın sokağa çıkma yazılı izin belgesi talebi, fatura ödenme talebi, gıda market alışveriş talebi, ilaç alım talebi, maaşının çekilmesi vb. gibi diğer talepleri olmak üzere toplam 301.959 yardım talebini karşılamıştır. Vatandaşın gelen talepler arasında evcil hayvan edinme, evcil hayvan bakımı, evcil hayvanlarının sokağa

çıkartılıp gezdirilmesi ve evcil hayvanlarının tedavisi gibi ilgi çekici talep de yer almaktadır. Ancak bütün talepler içerisinde 64.964 gibi oldukça yüksek sayılabilecek sayıdaki maaş çekim istek talepleri en dikkat çekici talep olarak değerlendirilebilir. Dolandırıcılık, gasp, soygun, hırsızlık, yankesicilik gibi birçok maddi temelli suçun ve olumsuz toplumsal süreçlerin yaşandığı günümüzde insanların hiç tanımadıkları diğer insanlara banka kartlarını, kredi kartlarını hiçbir tereddüt hissetmeden vermeleri ve bankalardan paralarını çekip kendilerine getirmelerini istemeleri oldukça önemlidir. Bu süreç içerisinde gerek Isparta Valiliğince gerekse vatandaşlar tarafından açıklanan her hangi bir olumsuzluk olmamıştır. Bu durum, görev yapanlar tarafından toplumsal destek ve yardımlaşmaya verilen önemin ve vatandaşların da IVSDG'na karşı duyulan güvenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sınırlılıklar

Çalışmada VSDG'na ilişkin temel bilgiler alanyazından elde edilmiş olmakla birlikte uygulamanın işleyişine ve sonuçlarına dair bilgiler, halen faaliyetlerini sürdürmekte olan Isparta ili özelinde değerlendirilmiştir. Türkiye geneli uygulama sonuçlarının daha doğru irdelenmesi noktasında çeşitli illerdeki VSDG'nın incelenmesi daha kapsayıcı olacağından bu durum çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Öneriler

Kişileri VSDG'nda görev almaya iten unsurlar hakkında literatürde nitel yöntemle yürütülmüş çalışmaların yer aldığı ve bunların öğretmenler üzerinde yürütüldüğü görülmüştür (Özduğru, 2021; Gökmenoğlu and Doğan, 2022). Bu noktada VSDG'nda yer alan diğer meslek grupları üzerinde incelemeler yapılması ve kişilerin özelliklerinin tespitine ilişkin nicel çalışmaların da yürütülmesi önerilmektedir. Ek olarak bu hizmetlerden yararlananlarla da yapılacak görüşmelerle yürütülecek olan nitel araştırmaların da hizmetlerin içeriği ve etkililiğine ilişkin derinlemesine bilgilerin elde edilmesi ve olası pandemi dönemlerinde bu hizmetlerin nasıl geliştirilebileceğine dair bilgilerin elde edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

IVSDG örgütlenme yapısı itibariyle gerektiği anda il merkezinin neresi olursa olsun mahalle mahalle, sokak sokak olacak şekilde, en kısa sürede yardıma ihtiyacı olan vatandaşlarımıza ulaşma imkanı sağlaması, karşılamış olduğu hizmet sayısı ve çeşitliliği, taleplerin karşılanması sırasında hiçbir sorun veya aksaklığın yaşanmaması ve pandeminin etkilerinin oldukça azaldığı günümüzde bile faaliyetlerini devam ettiriyor olması gibi nedenler ile beklenmedik pandemi ve kriz dönemlerinde dünyanın her yerinde uygulanabilecek bir sosyal destek ve yardımlaşma modeli olarak önerilebilir.

Özgün Değer

Çalışma çerçevesinde Türkiye genelinde Covid-19 pandemi sürecinde 65 yaş ve üzeri ile kronik rahatsızlığı olan vatandaşların temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla oluşturulan VSDG'nın örgütlenme yapısı ve işleyiş sistemi ortaya konulmuş olup, Isparta ili özelinde uygulaması devam eden bu toplumsal destek modelinin Isparta Valiliği İl İdare Denetim Müdürlüğü ve Isparta Valiliği Vefa Sosyal Destek Grup Başkanlığı'ndan temin edilen bilgiler çerçevesinde detaylı bilgilerine erişilmiştir. Elde edilen bilgilere dayanılarak modelin başarısı ispatlanmış olup olası pandemi dönemleri adına uluslararası çapta örnek teşkil edebilecek yetkinlikte olan toplumsal destek modeline ilişkin özgün bilgilerin yer aldığı rehber niteliğindeki bu çalışma ortaya konulmuştur.

Araştırmacı Katkısı: Ertuğrul BAYER (%20), Ramazan ERDEM (%20), Dilruba İZGÜDEN (%20), Mehmet CENGİZ (%20), Abdil LORCU (%20).

Yeni Bir Dijital Varlık Olarak NFT: Pazarlama Dünyasındaki Yeri Üzerine Değerlendirmeler¹

Sevgi Ayşe ÖZTÜRK²

Başvuru Tarihi: 18.04.2022

Kabul Tarihi: 18.10.2022

Makale Türü: Derleme

Öz

Bu makalenin amacı; kapsamlı bir literatür taramasına dayalı olarak, NFT (non-fungible-token: misli olmayan kripto varlıklar) kavramını işletmeler ve tüketiciler perspektifinden değerlendirebilmektir. NFT; resim, oyun, ses gibi bir dijital varlığa sahip olmak için blok zincire kayıtlı bir haktır. Bir benzeri olmayan, şifrelenmiş dijital varlıklar olan NFT'ler temsil ettikleri dijital varlıkların menşeyini/kaynağını koruyarak, önceki sistemlere göre daha kolay ticaretinin yapılmasına, değiş tokuş edilmesine, kimliğinin doğrulanmasına ve transfer edilmesine olanak sağlamaktadırlar. Sanat, koleksiyonerlik, oyun gibi alanlarda görülen NFT uygulamaları yaratıcı içerik üreticilerinin olduğu kadar şirketlerin ve markaların da ilgisini çekmektedir. 2021 yılında hızlı büyüme gösteren NFT pazarı lüks tüketim markalarının yeni tüketici kitlelerine ulaşmasını sağlamıştır. Günlük tüketim markaları da genç tüketiciler ile bağ kurmada ve sosyal sorumluluk kampanyalarına dikkat çekmede NFT uygulamalarını kullanmaktadırlar. Farklı tüketim deneyimleri yaratma, tüketicileri dijital topluluklarda buluşturma yoluyla da NFT'ler tüketiciler ve işletmeler için değer yaratabilme potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Varlık, NFT, Misli Olmayan Varlıklar, Pazarlama, Tüketim

Atıf: Öztürk, S. A. (2022). Yeni bir dijital varlık olarak NFT: Pazarlama dünyasındaki yeri üzerine değerlendirmeler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1151-1164.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, sozturk@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0031-7708

NFT As a New Digital Asset: Evaluations About its Place in the Marketing World

Sevgi Ayşe ÖZTÜRK³

Submitted by: 08.04.2022

Accepted by: 18.10.2022

Article Type: Review

Abstract

The purpose of this paper is to evaluate non-fungible tokens (NFT) from the perspective of companies and consumers based on an extensive literature survey. NFTs (Non fungible tokens) represent blockchain registered rights to own digital assets like games, images, videos. NFTs are non-fungible tokens and unique assets. They provide easier trading, exchanging, transferring, identity verification of digital assets compared to the previous systems. While NFTs are popular as games, digital art and collectibles they get the interest of creative content producers. Companies and brands are also interested in NFTs and they try to integrate NFTs into their marketing strategies. NFT market which has grown especially in 2021 included luxury brands using NFT as a way to reach new market segments. Convenience products seem to use NFT to create a bond with young customers and to attract attention of customers to their social responsibility campaigns. NFTs also have the potential to create value for consumers by offering different experiences and digital communities.

Keywords: Digital Assets, NFT, Non Fungible Tokens, Marketing, Consumption

³ Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Business Administration, sozturk@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0031-7708

Giriş

Pazarlama teorisyenleri tüketicilerin sahip oldukları ürünlerin gittikçe dijital biçimler aldığını kabul etmektedirler. Sahip olduğumuz varlıklar; analog medyanın dijital versiyonları olan dijital fotoğraflar, kitaplar ve dijital müzik ile sınırlı olmayıp; sosyal ağlardaki profiller, metin mesajları, bloglar, mobil uygulamalar ve avatarlar gibi varlıkları da kapsamaktadır (Mordon ve Belk, 2018). Dijital teknolojiler bu tür içeriklerin yapılandırılma, saklanma, transfer edilme, paylaşılma ve tüketilme biçimlerini çok değiştirmiştir. Ancak NFT (Non Fungible Token) fiziksel veya soyut varlıkların sahiplik zincirinin daha şeffaf, güvenli ve somut bir şekilde dijitalleşmesi konusunda önceliklerden öte bir gelişme olarak kabul edilmektedir (Wilson, Kalg ve Ghaderi, 2021). 2021 yılının ilk dört ayı içinde NFT satış hacmi 2 milyar ABD dolarını geçmiştir ve bu rakam 2020 yılındaki tüm NFT ticaretinin 10 katından daha büyüktür (Nadini ve diğerleri 2021) NFT Yearly Market Report (2021) verilerine göre 2019 yılında birincil ve ikincil piyasalarda gerçekleşen toplam NFT satışı 1,619,516 birim iken 2020 yılında biraz düşerek 1,415,638 olmuş, 2021 yılında ise kat kat artarak 27,414,477'e ulaşmıştır. Dolayısıyla NFT pazarındaki büyük artış dikkat çekmektedir. Dijital resimlerin, imzaların, tweetlerin, NBA basketçilerinin şut atışlarının bile NFT olarak alınıp/satıldığı günümüzde yeni bir sahiplik türünün ortaya çıktığı söylenebilir. İnsan istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere pazara sunulan, değişime(değiş/tokuş) konu olan her şeyi kapsayan ürün kavramının içeriği NFT ile daha da genişlemektedir. NFT kavramı özellikle dijital sanat boyutu ile popüler yazında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Akademik literatürde ise teknoloji boyutu açısından yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu makalede ise NFT kavramı açıklanmaya, günümüz pazarlama dünyası ve tüketim olgusu içindeki yeri kapsamlı bir literatür incelemesine dayalı olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

NFT Kavramının Anlamı ve Kapsamı

Türkçede Nitelikli Fikri Tapu (T.C.C. Dijital Dönüşüm Ofisi, 2022), misli (eşi, dengi) olmayan kripto varlıklar (Arıkan, 2021), değiştirilemez token (ethereum.org.tr, 2022), takas edilemeyen token (Halkbank.com.tr, 2022), takas edilemez jeton (Yalçın, 2022), değiştirilmesi mümkün olmayan dijital varlıklar (Kılınç,2021) gibi çeşitli karşılıkları olan NFT, İngilizce Non Fungible Token sözcüklerinin baş harflerinden türetilen bir kavramdır. Hem Türkçe ve İngilizce dışındaki dillerdeki literatürde hem de uygulamada genellikle NFT kavramı kullanıldığı için, bu makalede de NFT kavramı benimsenmiştir. Token ve non-fungible kavramları NFT'yi anlayabilmek açısından önem taşımaktadır. Token sözcüğü dilimize rozet, yüzük, jeton gibi çevrilebilse de mevcut durumda pek çok dilde olduğu gibi ülkemizde de token olarak kullanılmaktadır. Bir blokzincire dayalı ekosistem tarafından yaratılan token; bir varlığı, spesifik bir kullanım biçimini ya da ödeme biçimini temsil eden bir değer birimi olarak tanımlanabilir. Tokenler dijital, fiziksel, sanal, yasal hakları ya da varlıkları temsil ederler. Ayrıca bir platformu kullanmak ya da o platforma girmek için olanak sağlarlar. Tokenler sahiplerine bir hak sunarlar, bir değer değiş/tokuşuna yardımcı olurlar, bir platforma ya da hizmete erişim izni sağlarlar (Treiblmaier, 2021) Teknik bir bakış açısıyla ise, bir token blokzincir üzerinde akıllı kontrat(sözleşme,antlaşma) olarak uygulanan bir algoritmadır. Akıllı kontrat (The Smart Contract) bütün token sahiplerinin ve onların token bakiyelerinin bir listesini elinde tutar. Algoritma; tokenin değeri, nasıl ve ne kadar token yaratıldığı, hangi işlemlere izin verildiği, tokenlerin nasıl harcandığı, hangi isim ve adres altında kullanılacakları gibi bir tokenin tüm özelliklerini tanımlar. Oy verme gibi çok karmaşık işlemler bile token aracılığı ile yapılabilir. Kullanıcı ise kendisini bir token adresinin sahibi olarak tanımladığında tokenine erişebilir (Weingärtner, 2021).

Değiştirilebilirlikleri açısından tokenler misli (fungible), aynı, birbiri ile değiştirilebilir ve misli olmayan (non fungible) yani eşsiz, benzeri olmayan, biricik olarak ikiye ayrılabilir. Satın aldığımız pek çok şey misli özellik taşır; yani aynı çeşit ve aynı değerde olan bir şeyin o kategorideki diğerleri ile kolayca değiş/tokuşu ya da ticareti yapılabilen şeyleri ifade eder. Son günlerde bir yatırım aracı olarak oldukça yaygın hale gelen Bitcoin (BTC) gibi kripto paralar ise, misli kripto varlıklardır (fungible token). Diğer bir deyişle, merkeziyetsiz bir kripto para

birimi olan BTC (veya altcoinler), tıpkı fiat (itibari) paralar gibi sayı ile belirtilen, birbirinin yerine geçebilen dijital varlıklardır (Arıkan, 2021) Çeyrek altın da bu tür bir değerdir, ya da 100 TL denildiği zaman bu tür bir değer anlaşılır. Örneğin, bir düğün töreninde takılan 50 adet küçük altının her biri birbiri ile değiştirilebilir, birbirinin yerine geçebilir Misli olmayan (non fungible) ise benzer varlıklarla ya da ürünlerle değiştirilmesi, karıştırılması kolay olmayan, anlamına gelmektedir. NFT daha çok bireysel özellikleri ile ön plana çıkan ve biri diğerinin yerine geçmeyen, eşi olmayan/biricik kripto varlıkları tanımlar. Her bir NFT'nin dijital bir imzası vardır ki bu imza o NFT'ye eşdeğer başka bir şey olmasını ya da aynı başka bir NFT ile değiş/tokuş edilmesini önlemektedir. Bitcoin gibi kripto paraların ve NFT'lerin ortak noktası şifreleme yani kriptografi kullanılarak oluşturulan blokzincir altyapısına dayalı olmalarıdır. Kripto paralar ile NFT arasındaki temel farklardan biri bir NFT'nin tümüyle ve doğrudan başka bir varlık ile kimlik, değer ve/veya fayda açısından değiş tokuşu yapılamamasıdır. Her bir NFT kendisine bir kimlik veren meta veriden oluşur; boyutu, sanatçının adı, sınırlı oluşu gibi. NFT'ler sadece dijital evrende var olmazlar, fiziksel bir varlığı da temsil edebilirler, gerçek dünyada bulunan bir şeyin dijital ikizleri gibi bir role sahip olabilirler (Non fungible tokens, 2020). Bir kıyafetin, ayakkabının dijital görseli dijital ikiz kavramına örnek gösterilebilir. NFT "dijital bir varlığın sahibinin kim olduğu, daha önceki sahibi, yaratıcısının kimliği, özgün ve orijinal kopyasının sayısı" gibi sorulara kesin yanıtlar sağlayarak dijital bir varlığın menşeinin (kaynağının) saptanmasına olanak sağlamaktadır. Başlangıçta NFT Ethereum blok zincirinin bir parçası iken gittikçe daha fazla blokzincir kendi NFT versiyonlarını sağlamıştır (Nadini ve diğerleri, 2021). Ancak 2021 yılı NFT Yearly Report verilerine göre Ethereum, NFT işlemlerinde toplam pazar içinde yüzde 78'lik bir payla en büyük pazar payına sahiptir.

Bir NFT; bir dijital varlığa sahip olmak için blok zincire kayıtlı bir hak olarak da tanımlanabilir. Dijital varlık ise teknik anlamda bakıldığında bilgisayarımızda ya da internet üzerinden bulutta herhangi bir yerde saklanan ikili kodlanmış (binary) bir verinin sahipliği anlamına gelmektedir (Toygar, Rohm ve Zhu, 2013). Varlık kavramıyla ifade edilen aslında bir görüntü, bir video, bir şarkı, sevilen bir basketbol oyuncusunun dijital kartları, şifrelenmiş sanal bir toprak parçası, sanal bir karakterin sanal arazisinde gezerken giymesi için tasarlanmış sanal bir kıyafet olabilir (Dowling, 2021). Kısaca dijital varlıklar bir metin/yazı ya da görüntü olabilir ve sahibine kullanım hakkı verir.

NFT'ler; sanat, müzik, çevrimiçi oyunlar içinde kullanılan malzemeler ve videolar gibi gerçek dünya nesnelerini temsil eden dijital varlıklar olarak düşünülebilir. Çevrimiçi(online) olarak alınıp satılabilen, genellikle kripto(şifrelenmiş) bir para ile işlem yapılabilen ve pek çok kriptoda olan benzer yazılımlar kullanılarak kodlanan varlıklardır (Conti ve Schmidt, 2022). NFT dijital içeriklerin ve varlıkların saklanması, yerleştirilmesi, kodlanması ve doğrulanması/kanıtlanması için yeni bilgi ve süreçler sunmaktadır. Temsil ettikleri dijital varlıkların menşei/kaynağını koruyarak, onların daha önceki sistemlere göre daha kolay ticaretinin yapılmasına, değiş tokuş edilmesine, kimliğinin doğrulanmasına ve transfer edilmesine olanak sağlamaktadır (Wilson, Kalg ve Ghaderi, 2021).

NFT Pazar Yerleri

NFT'ler Bitcoin ve diğer kripto paralar gibi bir blokzincir içinde yer alırlar. En genel tanımıyla blokzincir ise; merkezi bir otoritenin onay veya kontrolüne ihtiyaç duyulmadan, merkezi olmayan-dağınık bir ağ ortamında kimliklendirme ve yetkilendirme gibi güvene dayalı işlemler ile veri paylaşımını mümkün kılan teknoloji protokolü olarak, tanımlanabilir. Blokzincir ağı tüm işlemlerin veya sayısal verilerin tutulduğu bir kayıt defteri olarak tasarlanmıştır (Demirci, 2020). Blokzincir kavramı 2008 yılında, özellikle de kavramın ilk yıllarında kripto paraların arkasındaki teknoloji olarak tanıtılmıştır. Blokzincir teknolojisi -güven için üçüncü bir tarafa gerek duyulan işletme modellerinin yerine geçebilecek- radikal bir yenilik olarak sunulmuştur. 2014 yılında ise Ethereum gibi ikinci nesil blokzincirler tanıtılmıştır. Ethereum blokzincire katılan tüm zincir düğümleri üzerinde akıllı kontratlar(sözleşmeler) olarak bilinen yazılımın programlanmasına ve yürütülmesine olanak

sağlamıştır. Sonuç olarak da herhangi bir kullanıcı paylaşılan küresel bir sistem üzerinde programlar yaratıp, yayabilmektedir (Wilson, Kalg ve Ghaderi,2021).

Dar anlamda pazar, alıcı ve satıcıların karşı karşıya geldikleri ve alım/satım işleminin yapıldığı ortamları ifade eder. NFT alım satımları için de diğer bir değişle değişim/mübadelenin gerçekleşmesi için de bir pazar yerine ihtiyaç vardır ve NFT'lerin alış/satışı için dijital varlık pazar yerleri de artmaktadır. Bu pazar yerleri kullanıcıların dijital koleksiyon ürünlerini ve diğer dijital varlıkları almasına, satmasına, ticaret yapmasına olanak sağlamaktadır. NFT pazaryerleri arasında en bilinenlerden biri olan Open Sea platformunun dijital sanat ve koleksiyon ürünleri alıp satan bir milyondan fazla kullanıcısı bulunmaktadır. Bu platform kullanıcılara sunumlarını şöyle özetlemektedir (Richter ve LLP, 2019):

Koleksiyon yapılabilecek ürünleri, oyun malzemelerini ve diğer dijital ürünleri içeren kripto varlıkları akıllı sözleşmeler yoluyla alabileceğiniz ya da satabileceğiniz Ethereum gibi bir blok zincir destekli, merkezi olmayan bir pazaryeridir ki bu pazaryerinde ürünlerinizi koruması için hiçbir merkezi otorite yoktur.

Başka bir NFT pazaryeri olan Rarebit ise kendisini; *kripto varlıkların alım satımına odaklı ve topluluk üyelerinin pazardaki trendler hakkında içgörü sahibi olmasına yardımcı olan bir pazaryeri*, olarak konumlanmaktadır (Gatto, 2019). Görüldüğü gibi fiziksel varlıkların değişimindeki aracı kuruluşlar gibi NFT'lerin el değiştirmesinde de pazar yerleri söz konusudur. NFT yaratıcıları fiziksel dağıtım ile ilgili coğrafi kısıtlamalar, ulaştırma maliyetleri ve paketleme gibi fiziksel dağıtım ile ilgili konular ile ilgili sınırlama yaşamazlar. Ürettikleri içerikleri seçtikleri bir blok zincir sistemi aracılığı ile herhangi bir yerde satabilirler ve coğrafi kısıtlamalar olmaksızın pazarlarına ulaşabilirler (Chohan ve Paschen 2021).

Yatırım Aracı Olarak NFT

NFT'ler kriptoparalar kadar geniş kitlelere ulaşmış olmasa da sanat, lüks tüketim, kripto ürünler, biriktiricilik (koleksiyon yapma) ve yatırım ile ilgilenenler için yeni bir pazar oluşturduğu söylenebilir. NFT alan kişi tüketici, alıcı, müşteri, yatırımcı olarak değerlendirir ise bu tüketimin arkasındaki güdüler neler olabilir? NFT satışları hem ilk defa satışın yapıldığı birincil pazarlarda, ya da daha sonra da alınıp satılmasını ifade eden ikincil pazarlarda gerçekleşebilmektedir. Dolayısı ile NFT pazarında zaman içinde değerinin yükselme beklentisi ile NFT üreten, satan ve alan yani finansal getiri motivasyonu ile hareket eden pek çok alıcı/satıcı bulunmaktadır. Gutiérrez, Gaitán, Jaramillo ve Velasquez (2022) tarafından yapılan bir analiz NFT ve kazanç güdüsü arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu araştırmacılar Mathematics dergisinde yer alan makalelerinde NFT'lere olan ilginin nedenlerini matematiksel yöntemler ile analiz etmişlerdir. Çalışmalarında 2017 ve 2021 yılları arasında Google'da Non Fungible Token ve NFT sözcükleri için yapılan haftalık arama verileri ile önemli kripto paraların getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermişlerdir. NFT koleksiyonları olan Cryppunk ve Decentraland için yaptıkları Google taramalarında da aynı sonuca erişmişlerdir. Bir önceki haftanın Bitcoin getirilerinin NFT'ye olan ilgiyi tetikleyen önemli bir faktör olduğunu bulmuşlardır. Wavelet Uyum Analizi kullanarak Bitcoin ve Ethereum getirilerinde artış görüldüğü zaman yatırımcıların NFTye ilgilerinin de arttığını bulmuşlardır. Dolayısı araştırmacılar 2021 yılında kripto paralara olan ilginin aynı dönemde NFT'deki büyümeyi de açıklayacağını öne sürmektedirler.

Ancak NFT Yearly Report'a göre bu sektör tarafından yaratılan değer, sadece bu varlığın alınıp satılması ile oluşan kısa vadeli finansal değerinde yatmamaktadır (Non fungible tokens, 2020). Örneğin ABD'de yapılan bir araştırmada NFT alan kişilerin yüzde 41'i kar beklentisi ile almışken diğer yüzde 41'inin ise bu tür bir beklentisi olmadığı ortaya konmuştur (Ledger Insights, 2021). 2020 yılı Aralık ayında NonFungible.com Twitter hesabı üzerinden yapılan bir araştırmada NFT sahiplerinin NFT varlıkları ile ilişkilerini anlamak ve öğrenmek amaçlanmıştır. Bu araştırmaya katılan NFT sahiplerinin çoğunluğu (%68,4'ü) NFT varlıklarını sadece finansal

bir bakış açısından görmediklerini, aynı zamanda portföylerinde yer alan bu varlıklara kişisel bağlılık duyduklarını, sevdiklerini belirtmişlerdir (Yearly NFT market, 2021). İzleyen kısımda NFT kavramı pazarlama dünyası açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Pazarlama Dünyası Açısından NFT

NFT'ye dayalı yaygın kabul gören ilk uygulama CryptoKitties (Kripto Kedicikler) olarak bilinen sanal çevrimiçi oyundur. Bu oyun Ethereum ağının işlem kapasitesinin yüzde 70'inden fazlasını kapsamıştı ve 2017 yılının sonları itibarıyla 100.000 Amerikan Dolarından daha fazlaya satılan ve dijital bir kedi görselinin sahipliğini temsil eden en pahalı NFT idi. 100'den fazla benzer sanal oyun kartları gibi dijital koleksiyonluk ürünler ve orijinal sanat yaratımları 2018 yılına kadar görülmüştür (Regner, Schweizer ve Urbach, 2019). NFT'nin ilk örneği olmamasına rağmen bu terim geniş kitlelerce, dijital bir sanatçı olan ve daha çok Beeple olarak tanınan Mike Winklemann'ın 5000 günlük çizimlerinden oluşan "EVERYDAYS: The First 5000 Days," adlı eserinin Christie's Müzayede Evinde 69,3 milyon dolara satılışı (Conti ve Schmidt, 2022) nedeniyle duyulmuştur. Herkes bu eseri istediği zaman bilgisayarında, telefonunda görebilme, istiyor ise bastırabilme ve bu baskıyı duvarına asabilme, isterse ekran görüntüsü yapabilme olanağına sahip iken bu eserin dijital sahipliği için bu paranın neden ödendiği sorusu ise belki de sadece yatırım güdüsüyle açıklanamayacak bir sorudur. Bir ürün türünden çok, dijital bir varlık olarak tanımlanan NFT aslında hem yeni bir üretim hem de tüketim biçimi olarak, düşünülebilir. Arama motorunda NFT kavramını girildiğinde 130 milyonun üzerinde sayfa ile karşılaşmaktadır. 2021 yılı itibarıyla pek çok haberde çlgınlık sözcüğüyle birlikte yer alan NFT pazarına giriş yapan ünlüler, sanatçılar, teknoloji şirketleri, medya kuruluşları, sıradan insanlar hatta çocuklar ile ilgili sayısız haber, yorum okumak mümkün olmuştur. Twitter'ın eş kurucularından Jack Dorsey'in ilk attığı tweet'i NFT olarak 2,9 milyon ABD Dolarına satması NFTler ile ilgili ilginç örneklerden birisidir. 12 yaşındaki bir çocuğun bilgisayarında ürettiği 3 bin 500 balina grafiğinden oluşan koleksiyonunun NFT sertifikası satışıyla 290 bin sterlin kazanması da (12 yaşındaki çocuk, 2021) NFT pazarının geniş kapsamı hakkında fikir oluşturabilir. Türkiye'de de çeşitli sanatçıların yanı sıra futbol kulüpleri, şefler, gazeteciler ve yazarların da aralarında yer aldığı NFT piyasasında satışlar artmıştır (Kılınç, 2021).

Deneyimsel Tüketim Bağlamında NFT

NFT'yi kar elde etme, zengin olma beklentisinin ötesinde anlayabilmek için bakılabilecek alanlardan birisi de tüketici deneyimleridir. Holbrook ve Hirschman (1982), 40 yıl kadar önce tüketimin deneyimsel boyutuna vurgu yapmışlar ve fanteziler, duygular ve eğlencenin tüketimdeki önemini vurgulamışlardır. Tüketim deneyimini anlamak için boş zaman etkinliklerini, tüketici estetiğini, sembolik anlamları, farklılık arama, hazcı tepkiler, hayal kurmak, yaratıcılık, duygular, oyun ve sanatsal çabaları anlamının önemli olduğunu öne sürmüşlerdi. Deneyim ekonomisi Pine ve Gilmore'un (1998) Harvard Business Review'de çıkan yazıları ile yayılan bir kavram olup, yazarlar tüketicilere eğlence, eğitim, kaçış ve estetik deneyimleri yaşatan mal ve hizmetlerin başarılı ve karlı olma için önemini vurgulamışlardır. NFT de tüketici deneyimlerini zenginleştirici ve yeni deneyimler yaratan bir ürün olarak ele alınabilir. Kaçış deneyimi kişinin içinde bulunduğu zaman ve yerden bağımsız başka bir gerçekliğe kaçışı olarak düşünülür ise NFT bireye böyle bir deneyim yaşatabilir. Örneğin, NFT pazarının en bilinen markalarından birisi olan Decentraland blokzincir üzerinde inşa edilmiş sanal olarak kurgulanmış bir dünyadır. Bu sanal ülkenin vatandaşı olmak isteyenler oradan bir toprak LAND almak zorundadırlar. Bu kurgusal evrende sınırları çizilmiş bir yer almak 16 metreye 16 metrelik sanal bir arsa/toprak almak anlamına gelmektedir. 90.601 parsele sahip bu arazinin yaklaşık yarısı 43.689'u özel kullanım içindir. Özel arazi olan LAND özgürce alınıp satılabilmekte ve her bir mülkiyet değişimi ve paranın el değişimi sürekli ve sonsuz olarak Ethereum akıllı kontratına kayıt olmaktadır. Kullanıcı istediği takdirde toprağını kullanabilmekte, ziyaretçilerin girip oynayabileceği bir oyuna ev sahipliği yapabilmekte, sanal ya da gerçek ürünleri satacağı bir dükkân açabilmektedir. Katılımcıların müzik dinleyebilecekleri bir konser alanı ya da kripto paralarını harcayabilecekleri bir oyun salonu açmak bile kullanım seçenekleri arasında yer

almaktadır. Tüm bu etkileşimler için de MANA parası, diğer bir deyişle döviz gerekmektedir (Dowling, 2022). NFT sahiplerine bir topluluğa ait olma, benzer ilgi alanları olan diğerleri ile buluşma olanakları sağladığı için farklı tüketici deneyimlerine olanak sağlayabilmektedir. Oyun kartlarının, sporcu resimlerinin ya da kişilerin ilgi duydukları alanlarda çeşitli görsellerin/nesnelerin biriktirilmesi, bunların diğer kişiler ile paylaşılması, bir koleksiyon oluşturulması hem bir hobi hem de aynı hobiyeye sahip diğer insanlar ile bir topluluk oluşturmanın aracı olarak düşünülebilir NFT aynı deneyimi dijital platforma taşıyabilmekte ve biriktiricilik/koleksiyon yapma tüm NFT pazarı içinde önemli bir yer oluşturmaktadır. Koleksiyon yapma bir çeşit eğitim/eğlence deneyimi olarak düşünülebilirken, dijital sanat ve moda alanındaki NFT'ler estetik deneyimi sunabilmektedirler.

Dolayısı ile NFT tarafından yaratılan değeri daha karmaşık sosyo- ekonomik yapılar ile açıklamak mümkün olabilir. Bu değer; topluluk duygusallığı, NFT sahibinin belirli varlıklara duygusal bağlılığı, bir topluluğa bağlılık (Non fungible tokens, 2020) şeklinde olabilir. Avusturyalı bir kripto alıcı/satıcı olan ve 2017 yılında Bitcoin patlaması yaşanan dönemde 15 milyon dolar servet kazandığını söyleyen Daniel Maegaard'ın NFT ile ilişkisi tüketicilerin bu varlık ile ilişkisinin hangi boyutta olabileceğine bir örnek oluşturabilir. Maegaard milyonlarca dolar değerinde dijital sanat ve diğer NFT-tabanlı ürünler alıp satmıştır ki, bunların içinde sanal bir öte evren (metaverse) olan Axie Infinity den 1,5 milyon dolarlık arazi parseli almak da vardı. Maegaard önceleri NFT'yi daha zengin olmanın bir aracı olarak görürken NFT eserlerinin gerçek bir tutkunu haline geldiğini ifade etmektedir. Koleksiyonunu gururla çevrim içi sergilemekten ve heyecanla izleyicileri ile yeni aldığı ya da sattığı NFT haberlerini paylaşmaktan mutlu olduğunu belirten Maegaard, CryptoPunk 8348 adını verdiği bir resme özellikle çok bağlanmıştır ve bu resmi kendi sosyal medyasında avatarı olarak kullanmaktadır. Pikseller şeklinde Breaking Bad dizisindeki Walter White karakterine belli belirsiz benzeyen bu resim için 1 milyon dolarlık bir teklifi kibarca reddeden Maegaard "*insanlar bu karakteri benimle özdeşleştiriyor. Eğer onu satmış olsaydım kendimin bir parçasını satmış gibi olacaktım*" (Chow, 2021) demektedir. Dolayısı ile bu örnekte NFT sahipliğini genişletilmiş benlik çerçevesinde de açıklayabilmek mümkün olabilir. Belk'e göre genişletilmiş benlik, insanların benliklerinin bir parçası olarak gördükleri tüm sahipliklerin bir bütünü olarak tanımlanmaktadır. (Belk, 1988). Belk (2013) dijital dünyada genişletilmiş benliği tartıştığı makalesinde fiziki olmayan varlıklara sahip olma durumunda da tüketicilerin bunlara bağlanacağını, sanal sahipliklerin de statü sağlayacağını ve benliği genişletebileceğini belirtmişti. Başkalarının sahip olduklarına sahip olmak ve başkalarının sahip olamayacaklarına sahip olmak, benzer şeylere sahip olanlar ile ortaklık kurmak, kendimizi kendimize ve başkalarına ifade etmek amacıyla kullanılan diğer ürünler gibi NFT'ler özellikle Z kuşağı açısından farklı değer ifade edebilir. Gelip geçici bir moda olmaz ise, NFT yeni bir araştırma konusu olarak sosyal bilimcileri meşgul edebilecektir.

Lüks Pazarı ve NFT

Lüks markalar NFT'yi ilk kullananlar arasında yer almaktadır. Bir taraftan mevcut marka değerlerini korurken NFT yoluyla yeni pazarlara ulaşabilmişlerdir. Örneğin bir moda markası olan Gucci sanal sneakerlar (spor ayakkabı) yaratarak muhtemel müşterilerin gerçek ürünü satın almadan önce sanal olarak denemelerini sağlamıştır. Lüks markalar NFT aracılığı ile yeni pazarlar yaratıp gelirlerini artırabilmektedirler. Nasıl ki çok pahalı bir lüks tasarım markasının ayakkabı, çanta gibi ürünlerini alamayıp da aynı markanın küçük bir aksesuarını alan bir tüketici kitlesi var ise NFT'ler de böyle bir pazara hitap edebilmektedir. Gucci markasının 12 dolara dijital spor ayakkabıları satması bu amaca yönelik değerlendirilebilir. Lüks moda markalarından biri olan Louis Vuitton ise 200. Kuruluş yıldönümünü kutlamak için moda ve teknolojiyi birleştiren Louis the Game adında bir macera oyunu çıkarmıştır. Oyuncuların bir bebek evine ulaşabilmeleri için 200 mum toplamak zorunda oldukları bu oyunda 10 tanesi çok popüler bir NFT sanatçısının iş birliği ile hazırlanan 30 adet gizli NFT bulunmakta idi (8 top NFT, 2022). Dolayısı ile NFT'ler ve sanal gerçeklik teknolojisinin markalara yeni açılımlar sağlayabildiği söylenebilir.

Lüks markalar pazarlama dünyası içinde NFT'yi ilk kullananlar arasında olduğu için NFT'ye yönelik ilgi bu açıdan da değerlendirilebilir. Lüks markalar işlevsel faydalarının fiyata oranının düşük olduğu, buna karşın soyut ve durumsal faydasının fiyatına oranının yüksek olduğu markalardır. İşlevsel değere sahip olması da lüks ürünlerde aranan bir özellik değildir. Lüks ürünlerin özelliklerinden birisi kıt ve biricik olması ve kitlesel pazar için üretilmemiş olmasıdır (Ballinaa ve Ballinaa, 2019.) NFT'lerin de sınırlı ve benzersiz olması, sanatsal boyut içerebilmesi, yatırım güdüsüyle alınmamış ise işlevsel faydasının sınırlı olması onu bir lüks tüketim ürününe benzetmektedir. Bir dijital varlık yönetimi şirketinin stratejilerinden sorumlu üst düzey yöneticisi "NFT'lerin bir balon olmadığını, lüks pazarı içinde önemli bir yere sahip olacağını" savunmaktadır. Tıpkı pahalı mücevherler veya spor arabalar gibi NFT'leri halihazırda görülen dijitalleşmeye paralel olarak ortaya çıkan, kripto paranın doğuşuyla şekillenen yeni tüketici sınıfı için bir "dijital gösteriş" aracı ve "statü sembolü" olarak tanımlamaktadır (Kılınç, 2021).

"NFT'ler bir balon mu? Hayır, esasen varlık bir balondur. Tarihte ilk kez dünya genelindeki yetişkinlerin yüzde 1'inden fazlası milyoner olmuş durumda. Bu da 56 milyon milyoner demek. Lüks ürünlere yönelik devasa bir küresel piyasa var. NFT'ler de yeni tüketici sınıfı için bir gösteriş aracı/statü sembolü, fakat varlık ve statüye yönelik geleneksel piyasaların aksine, NFT'ler herkese açık ve doğrulanabiliyorlar" (Kılınç, 2021).

NFT'lerin lüks pazarındaki yeri ile ilgili olarak, Sidney merkezli bir start up şirket olan Neuno ilginç bir örnek oluşturmaktadır. Bu şirket NFT pazara sürmek amacıyla 5 lüks moda evi ile çalışmakta ve içinde pek çok ürünün olduğu uluslararası bir gardırop olmayı amaçlamaktadır (Tong, 2021):

"Örneğin bir kişinin sitemizden ikonik bir Jenifer Lopez J. Lo Versace aldığını düşünün. Filtrelemekte uzman olan bir sosyal medya platformu ile çalışıyoruz. Böylece sahibi kendisini bu elbiseyi giymiş bir şekilde fotoğraf koyabilecek. Aynı zamanda Asya'nın en büyük oyun şirketlerinden biriyle de çalışıyoruz oyundaki avaturları da bu elbiseyi giyebilecek. Alıcı bir kere NFT'yi alacak ve onu birkaç farklı şekilde kullanabilecek. Mevcut NFT pazaryerlerinden farklı olarak isteyenler bir NFT yükleyebilecekleri gibi satabilecekler de".

Neuno lüks markalarla direkt olarak çalışan bir şirket olduğu için müşterilerin üst düzey bir kullanıcı deneyimi elde etmesini ve aldıkları ürünlerin orijinal olduğunu garanti etmektedir. Müşterilerine NFT'leri kendi kredi kartları ile satın alabilmesi seçeneği sağladığı için kripto para sahibi olmayan müşteri kitlesini de çekebilemeyi hedeflemektedir.

NFT, lüksün sınırlarını zorlayıcı uygulamaları da mümkün kılabilir. Örneğin dijital bir modaevi kurucu ortaklarından A. J. Slooten, NFT'nin eğlenceli kısmının fiziksel olanın da ötesine gitmek olduğunu belirtmektedir. Yani markaların basitçe fiziksel olarak ürettikleri ürünleri kopyalamalarını, taklit etmelerini teşvik etmemektedirler. Aksine fiziksel olarak üretilmeyecek dijital moda ürünleri tasarlamaktadırlar. Şirket yetkilileri, NFT olarak alev saçan bir ayakkabı tasarladıklarını ve böyle bir ayakkabı ile gerçek hayatta asla olamayacak dijital görünümler yaratılabileceğini öne sürmektedirler (Tong, 2021). Sosyal medyadaki görünümünün gerçek hayattaki görünümünden farklılaştığı günümüz tüketim ortamında NFT'ler de bir çeşit kıyafet filtrelemesi olarak düşünülebilir. İnsanlar sosyal medyada paylaştıkları fotoğraflarında fiziksel görünümünü için filtreler kullanabildikleri gibi ayakkabı, mücevher, kıyafet vb. biçimindeki NFT'leri üzerlerinde giyiyormuşçasına sosyal medyada paylaşabileceklerdir.

NFT'lerin ulaşılabilir lüks alanında da uygulamaları bulunmaktadır. Ulaşılabilir lüks alanında online perakendeci olan Clothia şirketi NFT elbiseleri için açık artırma açmakta ve kazananlar aynı NFT'nin gerçek hayata tekabül eden elbisesine sahip olabilmektedirler. Bu tür bir uygulamada gerçek bir kıyafet ve dijital ikizi birlikte yer almaktadır (Tong, 2021). 2020 yılında üç ortak tarafından kurulan Rtfkt bir çeşit spor ayakkabı (sneaker) markası idi ancak bu ayakkabılar fiziksel, insanların ayaklarına giyebilecekleri ayakkabılar değildiler,

sadece dijital dünyada varlık bulmakta idiler. Bu marka çok kısa bir sürede NFT spor ayakkabı olarak önemli miktarda satılmıştır. Markayı yaratan üç girişimci İtalyan bir futbolcunun 2018 dünya kupasında League of Legend adındaki popüler online futbol oyununda giydiği ayakkabıyı tasarlamışlardı. Pek çok kişi oyuncunun ayakkabısını ve aynısını nasıl edinebileceklerini sorunca, bunun geleceğin işi olduğuna karar vermişlerdi. Bu gelecekte ise insanlar fiziksel olarak sahip oldukları ürünler kadar dijital sahipliklere de önem vermekteydiler. Bir sanatçı tarafından tasarlanan 3.000, 5.000 ve 10.000 dolar fiyattan satışa sunulan spor ayakkabıların sadece 7 dakika içinde 3,1 milyon dolarlık NFT satış yapması (Jelen, 2021) da NFT'nin lüks tüketim pazarındaki yerini gösteren bir başka örnektir.

Hızlı Tüketim Markaları ve NFT

Günlük olarak tüketilen, marka farkındalığı yüksek olan ürünlerin de NFT uygulamalarına ilgi gösterdiği görülmektedir. Aşağıdaki üç uygulama da marka değeri yüksek markalar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Türkiye pazarında çeşitli günlük tüketim markaları ile faaliyet gösteren P&G şirketi ülkemizde olmayan Charmin tuvalet kâğıdı markası altında NFT kripto koleksiyonunu çıkarmıştır. Bu NFT sanatı olarak sürülen ilk tuvalet kâğıdı koleksiyonu idi ve bu ürünlerin satışından elde edilen gelir fakir ve yoksun insanlara destek olan bir sivil toplum kuruluşuna bağışlanmıştır. Şirket bu NFT'nin mükemmel bir tuvalet kâğıdı estetiği sunduğunu; yumuşak ama dayanıklı bir dokusu olduğunu, kripto koleksiyon yapanlar için çok önemli bir parça olduğunu; her bir rulonun müzayede ile satılacağını ve insanların banyolarına asabilecekleri fiziksel bir örneğin de ulaştırılacağını; üç önemli illüstrasyon sanatçısı ile beklenmedik bir tarza sahip ve eğlenceli benzersiz tuvalet kâğıdı ruloları olarak tasarlandıklarını da belirtmektedir (Charmin® rolls out, 2021).

ABD menşeli bir fast-food zinciri olan ve Meksika mutfağına ait bir lezzet olan tako sunan Taco Bell şirketi NFT pazar yerlerinden birisi olan Rarible'da tako temalı GIF ve resimler satmıştır. NFT satışlarından gelen geliri de vakıf aracılığı ile şirketin burs programına bağışlamıştır. Orijinal NFT sahipleri 500 Amerikan doları değerinde Taco Bell hediye kartı sahibi olmuşlardır (Tan, 2021). Ülkemizde de bilinen Pizza Hut, McDonald's, Burger King gibi zincirlerin de NFT uygulamaları bulunmaktadır.

NFT'yi marka stratejilerinin bir parçası olarak kullanan şirketlerden birisi de Coco Cola'dır. Coco Cola şirketinden farklı departmanları temsil eden bir ekip, tasarım ve lisanslama ile ilgili ABD, Almanya ve Japonya'dan ayrı ekipler ve şirket dışından ajanslar NFT projesinin fikir, strateji, geliştirme ve yürütme aşamasını gerçekleştirmişlerdir. NFT lansmanı öncesi Decentralized üzerinde iki ayrı etkinlik düzenleyen Coco Cola yetkilileri bu etkinliklerin marka deneyimine özgünlük ve itibar getirdiğini; Decentralized'ın markayı sarmaladığını ve benzersiz deneyimler yarattığını belirtmektedirler. Markanın Global Marka Direktörü Oana Vlad, Coco Cola markasının fanlarının gerçek hayatta alışık oldukları ikonik ve iyimser deneyimleri dijital dünyada da beklediklerini aşağıdaki cümleler ile ifade etmiştir (Coca-cola NFT, 2021):

“Topluluklar ve ortaklar bir markayı kendilerinin yaptıklarında sihir oluşur. Ayrıca bu uygulamalar kripto ile ilgili topluluklarda, işletmecilik ve teknoloji ile ilgili medyada fisilti oluşturdu ve yeni ve genç kitlenin Coke Trademark'ın sosyal medya kanallarına gelmesini sağladı. NFT ve metaverse sanatçılarının markanın ikonikliğini alıp onun üstüne modern ve taze bir dokunuş koyduklarını görmekten mutlu olduk.”

OpenSea pazaryerinde müzayedeye sunulan arkadaşlık/dostluk temalı NFTler tüketicilerin pek çok duyusuna seslenmekte idi. Arkadaşlık kutusu temalı NFT dinamik hareket ve ışıklandırma özellikleriyle bezenmiş nostaljik bir Coco Cola soğutucusu şeklindeydi ve içinde üç farklı NFT barındırıyordu. Bir tanesi Decentralized adlı 3 boyutlu sanal gerçeklik platformunda giyilebilecek özel tasarlanmış Coco Cola ceketini, diğeri Coco Cola içmenin mutluluğunu yansıtan (markanın reklamlarında içeceğin kapağının açılmasını temsil eden ses efekti) bir ses görüntülemesi ve üçüncüsü de 1948 yılından bir sanat eserinin yeniden yaratılması ile gerçekleştirilen

Coco Cola dostluk kartı idi. Müzayedeyi kazanan ayrıca içi tamamen dolu bir Coco Cola buzdolabı da elde edecekti. NFT müzayedesinden kalan gelirin hepsi Uluslararası Özel Olimpiyatlara destek olarak bağışlanacaktı (Coca-cola NFT,2021).

Bu üç örnek bağlamında değerlendirildiğinde çeşitli markaların NFT'yi sosyal sorumluluk uygulamaları ile bütünleştirdiği görülmektedir. NFT uygulamaları gelecekte sosyal sorumluluk projelerinin tasarlanmasının ve bu projelere farkındalık yaratmanın yeni bir yolu olarak daha yaygın kullanım bulabilir. NFT özellikle olgunluk dönemine gelen markaların Y ve Z kuşakları ile iletişim kurabilmesi ve bağ oluşturabilmesi için yeni açılımlar sağlayabilir.

Sonuç

Dijitalleşme son on yılda yaşamımıza pek çok yeni ürün kazandırmıştır. NFT ise öncelikle dijital sanat alanında duyulmaya başlayan, ancak kapsamı farklı alanlardaki işletmelerin kayıtsız kalamayacakları kadar genişleyen bir inovasyondur. NFT blokzincir teknolojisine dayalı olan; çoğunlukla çevrim içi olarak ve kripto paralar ile ticareti yapılabilen; sanat, müzik, çevrimiçi oyunlar, videolar, tasarımlar gibi geniş yelpazedeki varlıkları kapsayan bir dijital bir varlık türüdür. NFT pazarı dijital içerik üreticisi olan pek çok kişinin yanı sıra dünyadaki çeşitli şirketlerin de ilgisini çekmektedir. Bu makalede NFT özellikle pazarlama ve tüketici dünyası açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. NFT özellikleri itibariyle deneyimsel tüketim ve lüks tüketim ile ilgili açılımlar sağlayabilmektedir. Dünyada bilinen lüks tüketim markaları NFT uygulamalarına yoğun ilgi göstermişlerdir. Günlük tüketim ürünleri üreten bilinen bazı şirketler ise marka stratejilerine destek olacak, farkındalık yaratacak şekilde NFT ve sosyal sorumluluk kampanyalarını bütünleştirmişlerdir. NFT uygulamaları günümüz yeni kuşak tüketicilerini bir araya getirecek yeni bir marka topluluğu türü olarak da düşünülebilir.

2021 yılı NFT pazarının gelişme gösterdiği bir yıl olmuştur. Hukuki boyutu, çevre üzerindeki etkileri de tartışılmakta olan NFT'lerin geleceğini doğal olarak tüketicilerin tepkileri, şirketlerin bu varlığı hangi amaçlarla kullanacağı şekillendirecektir. NFT ilgisinin arkasındaki nedenler, şirketlerin NFT uygulamalarının amaçları, başarı etkenleri gibi pek çok soru ise araştırmacıları bekliyor olacaktır.

Kaynakça

- 12 yaşındaki çocuk balina NFT'leri satarak 290 bin sterlin kazandı (2021, 29 Ağustos). Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/12-yasindaki-cocuk-balina-nft-leri-satarak-290-bin-sterlin-kazandi,975148>
- 8 top NFT Fashions Trends – Big Brands are Joining NFTs Industry (2022, 2 Mart). Erişim adresi: <https://zipmex.com/learn/NFTs-in-the-fashion-industry/>
- Arıkan, Ö. (2021, 9 Nisan). NFT sanat eserleri ve telif hukuku (Blog yazısı). Erişim adresi: <https://fikrimulkiyet.com/NFT-sanat-eserleri-ve-telif-hukuku/>.
- Ballinaa, J. F. ve Bellinaa, I. (2019). Scarcity as a desirable attribute of luxury fashion brands in millennial marketing. *Market-Tržište*, 31(2), 153-170. doi.org/10.22598/mt/2019.31.2.153
- Belk, R. W. (2013). Extended self in a digital World. *Journal of Consumer Research*, 40(3), 477-500. doi.org/10.1086/671052

- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139–68. doi.org/10.1086/209154
- Charmin® Rolls Out First-Ever NFT(P) (2021, 17 Mart). Erişim adresi: <https://news.pg.com/news-releases/news-details/2021/Charmin-Rolls-Out-First-Ever-NFTP/default.aspx>
- Chevet, S. (2017). *Blockchain technology and non-fungible tokens: reshaping value chains in creative industries* (Yüksek Lisans Tezi, HEC, Paris). Erişim adresi: <https://ssrn.com/abstract=3212662>
- Chohan, R. ve Paschen, J. (Basım aşamasında). What marketers need to know about non-fungible tokens (NFTs). *Business Horizons*, doi.org/10.1016/j.bushor.2021.12.004.
- Chow, R. A. (2021). NFTs and the crypto art revolution. *Time*, (March 29/April 5), 37-43. Erişim adresi: <https://time.com/5947720/nft-art/>
- Coca-cola NFT Auction on OpensSea Fetches More Than \$575.000 (2021, 5 Ağustos). Erişim adresi: <https://www.coca-colacompany.com/news/coca-cola-nft-auction-fetches-more-than575000#:~:text=Coca%2DCola%20NFT%20Auction%20on%20OpensSea%20Fetches%20More%20than%20%24575%2C000,-Coca%2DCola's%20first>
- Conti, R. ve Schmidt, J. (2022, 8 Nisan). What is an NFT? Non-fungible tokens explained. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/advisor/investing/NFT-non-fungible-token/>
- Demirci, M. C. (2020, 23 Şubat). Blokzincir (Blockchain) nedir, askeri teknolojiyi nasıl etkileyecek? *Euronews*, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/02/23/blokzincir-blockchain-nedir-askeri-teknolojiyi-nasil-etkileyecek>
- Dowling, M. (2022). Fertile LAND: Pricing non-fungible tokens. *Finance Research Letters*, 44, 1-5. doi.org/10.1016/j.frl.2021.102096
- Ethereum.org.tr. (2022). Değiştirilemez token'lar (NFT). Erişim adresi: <https://ethereum.org/tr/nft/>
- Gatto, J. (2019). Blockchain games and collectibles-patents and other legal issues. *National Law Review*, 9(78), 6-10. Erişim adresi: <https://www.natlawreview.com/article/blockchain-games-and-collectibles-patents-and-other-legal-issues>
- Halkbank.com.tr. (2022). Takas edilemez token'lar (NFT'ler) hakkında bilinmesi gerekenler. Erişim adresi: [https://www.halkbank.com.tr/content/halkbank/tr/blog/finans/takas-edilemez-tokenlar-hakkinda-bilinmesi-gerekenler.html#:~:text=Non%2DFungible%20Token%20\(NFT\),nesneleri%20temsil%20eden%20dijital%20varl%C4%B1klard%C4%B1r.](https://www.halkbank.com.tr/content/halkbank/tr/blog/finans/takas-edilemez-tokenlar-hakkinda-bilinmesi-gerekenler.html#:~:text=Non%2DFungible%20Token%20(NFT),nesneleri%20temsil%20eden%20dijital%20varl%C4%B1klard%C4%B1r.)
- Holbrook, M. B. ve Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: consumer fantasies, feelings and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140. doi.org/10.1086/208906
- Kılınç, D. (2021, 11 Eylül). Sanat dünyası, NFT'lerle yeniden şekilleniyor. *Dünya Gazetesi*. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/finans/kripto-para/sanat-dunyasi-nftlerle-yeniden-sekilleniyor-haberi-633420>

- Ledger Insights (2021, 4 Haziran). Surveys reveal little familiarity with NFTs amongst U.S. consumers. Erişim adresi: <https://www.ledgerinsights.com/surveys-reveal-little-familiarity-with-nfts-amongst-us-consumers>
- Mardon, R. ve Belk, R. (2018). Materializing digital collecting: An extended view of digital materiality. *Marketing Theory*, 18(4), 543–570. doi.org/10.1177/1470593118767725
- Nadini, M., Alessandretti, L., Di Giacinto, F., Martino, M., Ailello, L.M. ve Baronchelli A. (2021). Mapping the NFT revolution: market trends, trade networks, and visual features. *Scientific Reports*, 11, 2-11. doi.org/10.1038/s41598-021-00053-8
- NonFungible.com (2020). Non Fungible Tokens Yearly Report (2020 Free Edition). Erişim adresi: <https://nonfungible.com/reports/2020/en/yearly-nft-market-report>
- NonFungible.com (2021). Yearly NFT Market Report (Free/Pro). Erişim adresi: <https://nonfungible.com/reports/2021/en/yearly-nft-market-report>
- Pine, B.J. ve Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the Experience Economy. *Harvard Business Review*, 76(4), 97-105. Erişim adresi: <https://static1.squarespace.com/static/60bddec1a93337235ecfdbcf/t/616ff67f8256c93ab974f5a0/1634727552126/Pine+and+Gilmore%2C+welcome+to+the+experience+economy+harvard+review.pdf>
- Pinto-Gutiérrez, C., Gaitán, S., Jaramillo, D. ve Velasquez S. (2022). The NFT hype: what draws attention to non-fungible tokens? *10(3)*, 1-13. doi.org/ 10.3390/math10030335
- Regner F., Schweizer A., ve Urbach, N. (2019). NFTs in practice –non-fungible tokens as core component of a blockchain-based event ticketing application. *Fortieth International Conference on Information Systems: Munich*, 1-17. Erişim adresi: <https://theblockchaintest.com/uploads/resources/Ferdinand%20Regnar-Andre%20Schweizer-Nils%20Urbach%20-%20NFTs%20in%20Practice%20non-Fungible%20Tokens%20as%20Core%20Component%20of%20a%20Blockchain%20Based%20Event%20Ticketing%20Application%20-%202019.pdf>
- Richter, S.M ve LLP, H. (2019, 20 Mart). Blockchain games and collectibles –patents and other legal issues. Erişim adresi: <https://www.jdsupra.com/legalnews/blockchain-games-and-collectibles-74498/>
- Tan, J. (2021, 24 Mart). Analysis: What exactly are NFTs and why it's relevant to marketing, *Marketing-Interactive*. Erişim adresi: <https://www.marketing-interactive.com/analysis-what-exactly-are-nfts-and-why-its-relevant-to-marketing>
- Tong, A. (2021, 5 Nisan). Luxury fashion brands poised to join the NFT party, *Vogue Business*. Erişim adresi: <https://www.voguebusiness.com/technology/luxury-fashion-brands-poised-to-join-the-nft-party>
- Toygar, A., Rohm, C.E. Jr. ve Zhu, J. (2013). A new asset type: Digital assets. *Journal of International Technology and Information Management*, 22(4), 113-119. Erişim adresi: <https://scholarworks.lib.csusb.edu/jitim/vol22/iss4/7>
- Treiblmaier, H. (2021). The token economy as a key driver for tourism: Entering the next phase of blockchain research. *Annals of Tourism Research*, 91, 1-4. doi.org/10.1016/j.annals.2021.103177.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2022, 2 Nisan). NFT'nin Türkçe karşılığı belli oldu. Erişim adresi: <https://cbddo.gov.tr/haberler/6354/nft-nin-turkce-karsiligi-belli-oldu>

Weingärtner, T. (2019). Tokenization of physical assets and the impact of IoT and AI. *European Union Blockchain Observatory and Forum*, (10), 1-16. Erişim adresi: https://www.eublockchainforum.eu/sites/default/files/research-paper/convergence_of_blockchain_ai_and_iot_academic_2.pdf

Wilson, K.B., Karg A. ve Ghaderi H. (Basım aşamasında). Prospecting non-fungible tokens in the digital economy: Stakeholders and ecosystem, risk and opportunity. *Business Horizons*. doi.org/10.1016/j.bushor.2021.10.007

Yalçın, E. (2022, 23 Nisan). Nft (takas edilemez jeton)'de telif hakkı ve akıllı sözleşmeler. *Hukuki Haber*. Erişim adresi: <https://www.hukukihaber.net/makale/nft-takas-edilemez-jeton-de-telif-hakki-ve-akilli-sozlesmeler-h447378.html>

Extended Abstract

Purpose

Non-fungible tokens are new type of digital assets that needs more understanding. The purpose of this paper is to understand non-fungible token (NFT) from the perspective of companies and consumers. By an extensive survey of the NFT literature, NFT applications and marketing literature, its place in marketing world and meaning for consumers is evaluated.

Design and Methodology

This article is a conceptual paper based on an extensive literature survey. Firstly, definition of the non-fungible tokens (NFT) and the scope of NFT applications are described based on academic literature mainly and also the relevant websites. Non fungible tokens are new digital innovations based on the block chain technology; thus, a brief literature is also given to enhance the understanding of the reader on the technical aspect of NFT. Terms/concepts like block chain, token and fungibility are explained before the evaluation of non-fungible tokens from the marketing perspective. Since the author attempted to evaluate the NFT use from the perspective of marketing and consumer behaviour three areas emerged after the literature survey and web site visits of companies using NFT. NFT consumption is evaluated from the perspective of consumer experience by integrating the consumer experiences literature with the actual NFT applications. NFT use by the luxury brands and convenience product marketers are also evaluated respectively. Thus, this paper is designed in a way to understand and evaluate this new digital asset to get insights for its current and future use as part of the marketing strategies of companies.

Findings

Based on the extensive literature survey, it is concluded that non-fungible tokens are new type of digital assets that can be used in different areas like digital art, games, collectibles, utilities. Non fungible tokens are based on the block chain technology and smart contracts. The trade of non-fungible tokens is realized online and generally cryptocurrencies are used in their transaction. Like in the other type of goods and services, digital marketplaces are established for its trading. An important finding about NFT is that NFT buyers' motivation is not restricted to financial motivations. In other words, they are not like crypto currencies that are traded for

economic expectations. Although popular literature has some claims about the NFT consumption motivations, it is worth saying that scholarly articles are needed to support this statement. Another finding of this paper is the interest of the luxury brands on NFT use. It may be concluded that NFT has the potential to be a new luxury product for the young generations. Based on the evaluation of the consumer good companies' NFT uses, it is possible to say that they use it as a part of their social responsibility projects at least to draw more attention to their campaigns. Established brands seem to use NFT to create a bond with the younger customers. It may be a new ownership type that will be part of the extended-self for young generations. Based on the NFT applications that are inspected, it is also found that NFTs may be used for creating customer experiences like escapist, entertainment, aesthetic and education experiences.

Research Limitations

This article is a conceptual paper that discusses the current uses of NFT in marketing world. Currently, research on NFT from the social sciences perspective is very limited and there a few research on NFT about its pricing and valuation. It's relatively a new innovation and there is abundance of information about its scope and uses in the popular literature and websites. Thus, lack of empirical research on the consumers' interest and motivation to buy and sell NFT provides some limitations to understand it deeper. Although NFT is popular in the art and utilities market this paper restricted its scope to NFT use in marketing.

Implications

This study is a conceptual paper which is based on an extensive survey on NFT, and marketing literature and NFT applications. This paper may lead to research articles on the use of NFT by the companies and motivations behind NFT buying/selling. This paper may have practical implications if it creates more awareness about its potential benefits to the brands that seek more interest from the customers.

Originality/Value

This article is one of the few academic papers that discusses the NFT use as part of the companies' marketing strategies. Although there are popular articles on the topic, scholarly articles even as conceptual papers are very limited at least to the knowledge of the author. Thus, this paper is an attempt to integrate the marketing and consumption literature to the world of NFTs which is a new innovation that needs to be searched from different perspectives. Since NFTs are searched mainly from the technical, legal and investment perspective, this paper is original in terms of its marketing focus and provides value to the marketing literature.

Araştırmacı Katkısı: Sevgi Ayşe ÖZTÜRK (%100).

İngilizlerin Petrol Özelinde İran'daki Yerel Aşiretlerle Kurduğu İlişkiler^{1 2 3}

Alper YILDIRIM⁴

Başyuru Tarihi: 13.08.2022

Kabul Tarihi: 20.10.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

20. yüzyıl Kaçar Hanedanı döneminde İran'ın merkezi otoritesi güçsüz durumdadır. Merkezden uzak eyaletlere hükmedemeyen Kaçar yönetimi aşiretlerin başına buyruk siyasetlerinin önünü alamamıştır. Özellikle İran'ın güney-güneybatı bölgesince uzanan Bahtiyârîler ile Şeyh Hazal'ın aşiretleri bölgenin hâkim unsurları arasında yer almaktadır. Bu unsurlar, sonradan bölgede petrolün keşfiyle birlikte daha da ön plana çıkmışlardır. Zira merkezi otoritenin zayıflığı İngiltere'nin İran petroleri üzerindeki kontrolünü zora sokmuştur. Bunun en önemli sebebini ise bölge petrollerinin güvenlik meselesi oluşturmaktadır. Bahtiyârî kabileleri ve Şeyh Hazal'ın taraftarları bölge petrollerinin güvenliğini tehdit etmekte ve zararlı faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu bölgelere hükmedemeyen Kaçar yönetimi petrole yönelik zararlı faaliyetleri önleyememiştir. Öte yandan aşiretler petrolle ilgili İngiltere hükûmetinden birtakım ayrıcalıklar talep etmişlerdir. İngiltere hükûmeti aşiretlerin konumunu göz ardı edememiş ve süreç taraflar arasında anlaşma yapılmasına kadar varmıştır. Bu çalışma, İngiliz petrol siyasetinin İran aşiretleri üzerindeki gelişimini ortaya koymayı ve bu sayede İngiltere'nin İran'ın iç dinamiklerine olan tesirini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran, İngiltere, Petrol, Aşiretler, Ayrıcalıklar

Atf: Yıldırım, A. (2022). İngilizlerin petrol özelinde İran'daki yerel aşiretlerle kurduğu ilişkiler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1165-1180.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Bu makale, yazarın "Kaçarlar Devrinde İran Petrolleri (1872-1925)" başlıklı doktora tezinin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

³ "İngilizlerin Petrol Özelinde İran'daki Yerel Aşiretlerle Kurduğu İlişkiler" başlıklı makalemde danışman hocam Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU'nun isminin yazar olarak bulunmasından feragat ettiğini bildiririm.

⁴ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, alper.tae@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9803-0766

The Relations Established by the British With the Local Tribes in Iran in Particular for Oil

Alper YILDIRIM⁵

Submitted by: 13.08.2022

Accepted by: 20.10.2022

Article Type: Research Article

Abstract

During the 20th century Qajar dynasty, Iran's central authority was weak. The Qajar administration, which could not dominate the provinces far from the center, could not prevent the maverick politics of the tribes. In particular, the tribes of the Bakhtiari extending to the south-southwest region of Iran and Sheikh Hazal are among the dominant elements of the region. These elements came to the fore with the discovery of oil in the region later on. The weakness of the central authority made it difficult for Britain to control Iranian oil. The most important reason for this is the security issue of the oil of the region. The Bakhtiari tribes and the supporters of Sheikh Hazal threaten the security of the oil in the region and engage in harmful activities. The Qajar administration, which could not dominate these regions, could not prevent harmful activities towards oil. On the other hand, the tribes demanded some privileges from the British government regarding oil. The British government could not ignore the position of the tribes and the process reached the conclusion of an agreement between the parties. This study aims to reveal the development of the British oil policy on the Iranian tribes and thus to reveal the influence of the UK on the internal dynamics of Iran.

Keywords: Iran, England, Oil, Tribes, Privileges

⁵ Osmangazi University Social Science Institute Department of History, alper.tae@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9803-0766

Giriş

İran coğrafyasında petrolün varlığı çok eski devirlerden beri bilinmektedir. Bölge insanı, iptidai koşullarda dahi buradan petrol çıkarmayı başarabilmiştir. Ancak temin edilen mevcut kaynaklar gündelik kullanım ile sınırlı kalmıştır.

19. yüzyılda petrol endüstrisinin ortaya çıkması ve petrol gereksinimlerinin şekil değiştirmesi, sanayileşme sürecindeki devletleri petrol arayışına sevk etmiştir. Bu devletlerden biri de İngiltere'dir. İngiltere'nin petrol temin etme arzusu, İran-İngiltere ilişkilerini yeni bir boyuta evirmiştir. Donanma yakıtını kömürden petrole dönüştürmek isteyen İngilizler, İran'daki petrol rezervlerinin tespitiyle beraber bölgede etkin bir siyaset izlemişlerdir. Petrolün özellikle İran merkezî yönetiminin temas edemediği alanlarda zuhur etmesi, İngilizleri buralarda etkili olan bölge aşiretleriyle birtakım ortaklıklar kurmaya mecbur kılmıştır.

İngiltere'nin söz konusu aşiretlerle olan ilişkisi ve onlar üzerinden geliştirdiği petrol siyaseti çalışmamızın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu hususta çalışma temelde aşağıdaki ana soruları tartışacak ve bunlara cevap arayacaktır:

- İran'daki aşiretlerin İngiltere ile ilişkilerinin kökeni neye dayanmaktadır?
- Tarafların ortak çıkarları hangi yönde şekillenmiştir?
- İngilizlerle aşiretlerin ilişkisinde İran hükûmetinin konumu nedir?

Çalışmanın konusu, İngiliz petrol siyasetinin İran'ın iç dinamikleri üzerindeki tesirini açıklamak ve İngilizlerin yerel aşiretlerle ilişkilerini ortaya koymak açısından önem arz etmektedir. Bu minvalde çalışma 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki süre ile ve İran coğrafyasıyla sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında literatür taraması yöntemiyle İran-İngiltere ve Osmanlı arşiv kayıtlarından, güncel kaynaklardan ve dönemin kaynaklarından istifade edilmiştir. Ayrıca konu merkezli bir metot izlenerek bölümlendirmeler kronolojik ve kavramsal olarak ele alınmıştır.

Konu ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak daha önceden yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışma, İran'daki aşiret meselesinin dış siyaset yönünden ve politik-ekonomik açılardan ele alınması sebebiyle bu alanda yapılmış diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Zira İran'daki aşiretler üzerine yapılmış olan çalışmalar genelde askerî ve etnik yönlerden ele alınmıştır. Bunun dışındaki çalışmalarda ise konu, sınır meseleleri üzerinden değerlendirilmiştir. Ortaya koyulan çalışma İran'daki yerel aşiretlerin İran'ın iç ve dış dinamiklerine olan etkilerini saptamak adına da farklılık göstermektedir.⁶

Petrol Endüstrisinin Ortaya Çıkışı

Dünya petrol sanayisinin 19. yüzyılın ortalarında başladığı genel kabul görmüştür. Bilim insanları, bu dönemde okuma-yazma oranının artmasıyla insanların geceleri ucuz ışığı elde etme ihtiyacının oluştuğundan bahsetmiştir. Bu ihtiyaca 1849'da İskoçyalı James Young'un keşfettiği "mum" ile çare bulunmuştur. Akabinde Kanadalı Abraham Gesner de "Kerosene" ismini verdiği gaz yağı elde etmeyi başarmıştır. Bu buluş petrol endüstrisinin gelişimine katkı sağlamıştır. 1859 yılında Amerika'da kömür ve petrolden gaz yağı üretmeyi başaran 50'den fazla fabrikanın açıldığı bilinmektedir (Göksu, 1971, s. 3). Galiçya ve Romanya köylüleri de

⁶ İlgili çalışmalar için bkz. Sarısan, Sadık. (1997). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası. *OTAM*, 8, 295-318; Kocatürk, Önder. (2011). İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri (1913-1914). *Turkish Studies*, 6(3), 1449-1462; Fındık, Melahat. (2012). *Between the Order and Disorder: The Problem of Nationality among Ottoman-Iranian Tribes in the Hamidian Era*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

kazdıkları kuyularda ham petrole ulaşmışlardır. 1854'te petrol Viyana'da bir ticaret malzemesi haline gelmiş, 1859'da Galiçya bir gazyağı merkezine dönüşmüştür (Yergin, 2017, s. 22).

Sanayileşmenin gelişim göstermesiyle birlikte makinelerin yağlanma gereksinimleri ortaya çıktı (Yergin, 2017, s. 21). Bu süreçte petrol ve türevlerinin kullanım alanlarının daha çok aydınlanma, ısınma ve makine yağlama sektörlerinde yoğunlaşmaktaydı. 28 Ağustos 1859 tarihinde, ABD'de Albay lakaplı kondüktör E. L. Drake ve beraberindekiler tarafından yaklaşık 69 feet⁷ derinlikte petrole ulaşıldı (Bacon, 1916, s. 217).

Drake'nin Pennsylvania'da kazdirdığı bu kuyunun bilinçli olarak elde edilmiş ilk petrol kuyusu olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu iddialara aksi görüşler de mevcuttur. Zira o dönemde petrol endüstrisi herhangi bir hukukî zemine dayanmamaktadır (Fürûzân, 1342 h.ş., s. 28). Fakat yine de bu faaliyet sondaj yöntemiyle petrole ulaşılabilirliğini tüm dünyaya ispat etmiştir. Böylece Drake'in açtığı sondaj kuyusu, petrol endüstrisinin başladığı tarih olarak kabul edilmiştir (Golyer, 1938, s. 268; Göksu, 1971, s. 4).

İlerleyen süreçte Pennsylvania'da açılan 75 kuyudan yılda 450 bin varil petrol üretilmeye başlandı (Fanchi ve Fanchi 2016, s. 19). 1865 yılında genç müteşebbis J. Rockefeller rafineri alanında çalışmalara başladı ve kısa sürede başarı sağladı. 19. yüzyıldan itibaren başta Rusya ve Hollanda olmak üzere yeni rakiplerin ortaya çıkmasıyla büyük ve modern petrol tankerleri inşa edilmeye başlandı (Göksu, 1971, s. 4-5). Rockefeller'ın yaptığı rafineri yatırımı sonrası (Gresh ve Vidal, 1991, s. 44) bu akıma başta İngiliz ve Fransız şirketleri olmak üzere Batı Avrupa da dâhil oldu (Losev ve Tysoosky, 1984, s. 24).

Rockefeller'ın Standard Oil ile başlayan petrol üretimi, içten yanmalı motorların icadıyla daha da ivme kazandı. Çok geçmeden petrolün deniz savaşlarındaki stratejik önemi de anlaşıldı. Bu sebeple İngiliz Amiral Lord Fisher, donanma yakıtını kömürden petrole çevirme kararı aldı (Engdahl, 2004, s. 19).

20. yüzyılda kömüre dayalı üretimin yerini petrole bırakmasıyla, başta askerî alanlar olmak üzere ekonomik ve siyasî alanlarda da çeşitli stratejik değişiklikler meydana geldi. Bunun en önemli sebebi sanayileşme sürecini tamamlamış devletlerin üretimi gerçekleştirecek yakıtı, yani petrole sahip olmamalarıydı. Bu sebeple petrol yataklarının keşfedildiği İran büyük devletlerin imtiyaz elde etme siyasetleri ile karşı karşıya kaldı. Birinci Dünya Savaşı ile beraber Orta Doğu'nun doğal kaynaklarının çok uluslu şirketlerin himayesine girmesiyle, bölge devletleri giderek bu şirketlere bağımlı hale geldiler. Böylece Orta Doğu coğrafyasının yeniden şekillenme süreci başladı (Akkaya, 2016, s. 1-2). Zira bu coğrafyadaki zengin petrol yatakları bölgeyi bir cazibe merkezi haline getirmiş ve yeni mücadelelerin oluşumunda önemli rol oynamıştır (Giritli, 1975, s. 5).

20. yüzyılla birlikte, özellikle savaş gemilerinde akaryakıt kullanımına başlanması petrolün önemini arttırmış ve bu durum İngiltere, Fransa ve Almanya'yı harekete geçirmiştir. Kendi petrol rezervleri yeterli olmayan bu devletler, başta Orta Doğu olmak üzere diğer ülkelerin petrol kaynaklarını ele geçirme gayretine girmişlerdir (Alkin ve Atman, 2006, s. 20-21). Petrol her ne kadar keşif, çıkarma ve kullanım evrelerini 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları gibi geç bir dönemde yaşasa da ilerleyen süreçte dünyanın en gözde yakıtı olarak hızlı bir şekilde enerji sektöründeki yerini almıştır.

İngiltere'nin Petrol Endüstrisine Dahli ve İran Petrolleri Siyaseti

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, dünya petrol endüstrisindeki gelişmeler İngiliz petrol endüstrisinin ortaya çıkışına zemin hazırladı. Başlarda, özellikle 1900'de İngiltere'nin petrol endüstrisi son derece küçüktü. Dünya petrolünün neredeyse tamamı yabancı şirketler tarafından yabancı ülkelerde üretilmekteydi. İngiltere içerisinde sadece küçük bir İskoç petrol endüstrisi yer alıyordu. Buna ilaveten diğer küçük İngiliz petrol şirketleri için Bakü, Burma ve Hollanda Borneo'su gibi yerlerde petrol sahası temelleri oluşturulmuştu. Ancak

⁷ 1 Feet(ft) = 0,3048 m. (30,48 cm.) Bkz. Tefvik Güyagüler. (1984). Uluslararası Birimler Sistemi. *Madencilik*, 23(1), s. 46.

çeyrek asır içerisinde İngiliz petrol teşebbüslerinin konumunda dikkate değer değişiklikler meydana geldi. İngiltere’de üretilen petrol miktarı az olmasına rağmen İngiliz petrol şirketleri dünyanın büyük bir kısmına yayılmıştı. Kısmen İngiliz malı olan çok uluslu Royal Dutch Shell Grup, dünya çapında üretim ve pazarlama hususunda önemli bir yer edinmişti. Meksika ve Irak’ta ise İngiliz petrol çıkarları güçlü bir konum oluşturmaya başlamıştı. Bunun yanında İran’daki geniş petrol rezervlerini kontrol etmeye başlayan yeni İngiliz şirketi giderek ikinci bir Avrupa çok uluslu petrol şirketi olma yolunda ilerliyordu (Jones, 1981, s. 7). İngiltere’nin tüm bu petrol atılımları daha çok, mevcut kaynakların sürekli hale getirilmesi ve petrolün İngiliz malına dönüşmesi kaygısıyla gerçekleşti.

1900’lü yılların başında İngiltere’nin enerji ihtiyacının %1’den azı petrol ürünlerinden temin ediliyordu. Küçük, yerel petrol ticareti gazyağı ve madenî yağlara yönelikti. Petrol, minimal altyapıya sahip tamamen yeni bir teknolojinin kullanılmasını içeriyordu. Demiryollarının birkaç istisnası dışında kömür taşıyan ekipmanlar petrol taşımak için işe yaramıyordu. Zira bu ekipmanlar kömür taşıma amacıyla üretilmişti ve bir gecede değiştirilemezdi. Ancak petrol tedariği garanti edilirse, gerekli lojistik altyapı ve depolama tesisleri geliştirmeye değerdi (Brown, 2003, s. 44).

İngiltere’nin petrol sahalarının genişlemesi, devlet merkezli olmaktan çok serbest girişimlerin ürünüydü. Bu yüzden İngilizlerin yabancı yatırımları Fransızlardan farklı olarak devletten pek etkilenmedi. İngiltere hükümetinin petrol endüstrisine dahil olma sebebi ise üç ayrı iddia üzerinden ele alındı. İlk olarak, birkaç İngiliz kolonisi petrol şirketlerinin dikkatini çekmeye başladı. Ayrıca Londra’daki hükümet, kuzeydeki petrol ve gaz keşiflerinden önce petrol arama ve çıkarma konusunda zorlanıyordu. Kuzey keşifleri bu sorunu bir nebze çözdü. İkinci olarak, Orta Doğu ve Latin Amerika’nın petrol bölgeleri diplomatik olarak hassas sahalardır. Farklı milletlerin petrol şirketleri arasındaki rekabet giderek uluslararası siyasî rekabete dönüşmüştür. Son olarak ise, 1900’den sonra Kraliyet donanması gemilerinde kömür yerine petrol kullanılması kararıdır (Jones, 1981, s. 7-8).

Orta Doğu’da petrolün ilk ele alındığı coğrafya İran’dır (Kaya, 2008, s. 236). 28 Mayıs 1901 tarihinde imzalanan D’Arcy imtiyazıyla beraber İran’da petrol endüstrisinin temelleri atıldı (Esnâd-i Neft, 1330 h.ş., s. 5). Bu imtiyaz⁸ sayesinde İngiliz kökenli müteşebbis D’Arcy, İran’ın güney-güneybatı bölgesinde 60 yıllığına doğal gaz, petrol, asfalt ve doğal mum (ozokerit) gibi kaynakların bulunması, çıkarılması, taşınması ve ticarete uygun hale getirilip satılması hususunda bir ayrıcalık elde etti. Anlaşmaya göre İran hükümeti bu imtiyazlardan elde edecek gelirlerin sadece %16’sını alabilecekti (SÂKMÂ, Şomâre-yi Sened: 2254475, Menba’: 5/32476). D’Arcy ise İngiltere’nin yüzölçümünden daha büyük bir alanda araştırma yapma hakkı kazanmış oldu (IOR/R/15/6/445). Söz konusu imtiyazın işlerlik kazanabilmesi için iki yıl içerisinde “First Exploitation Company” adlı bir şirket oluşturuldu (Rouhani, “D’Arcy, William Knox”, 1994).

Petrolün keşfedilmesinden önce İran, Orta ve Batı Asya’daki üstünlük mücadelelerinde Rusya ile İngiltere arasında büyük bir piyondü. Ancak petrol çağının gelişimiyle birlikte İngiltere, İran’ı jeopolitik bir ekonomik varlık olarak gördü (Farrokh, 2011, s. 240). İngiltere’nin İran’a karşı olan bakış açısındaki bu değişiklik, Birinci Dünya Savaşı ile beraber donanmada kendini göstermeye başladı.

Üç önemli faktör İngiliz donanmasının petrole meyletmesinde etkili oldu. Bunlar; yeni tedarik yöntemleri, yakıt ateşleme sistemlerindeki iyileştirmeler, kaynakların miktarı ve çeşitliliğindeki artışı (Brown, 2003, s. 47). Dönemin İngiliz donanma amirali Fisher, donanmayı güçlendirme ve yenilemenin yanında, donanmada petrol kullanımını düşüncelerine dayanak bulmak açısından ve somut kaynaklara ulaşmak için müteşebbis

⁸ D’Arcy ile yapılan imtiyazın tüm maddeleri için ayrıca bkz. SÂKMÂ, Unvân: İmtiyâznâmçe-yi Neft, Mum, Tabii’-yi Madenî, Şomâre-yi Sened: 2254475, Menba’: 5/32476.

⁹ Bu şirket daha sonra “Concessions Syndicate Ltd”e dönüşmüştür.

D’Arcy ile temas kurdu. Onu, petrol temin etmesi yönünde teşvik etti. D’Arcy’nin İran’da petrol bulunduğuna dair birtakım kanıtlar sunması ise amirali umutlandırdı (Jones, 1981, s. 15). Öyle ki Fisher, bu hususta D’Arcy’ye finans desteği verilmesini gündeme getirdi (Üzel, 2006, s. 85). Böylece İngiltere’nin İran petrollerine yönelik siyaseti resmîyet kazanmış oldu.

İngilizlerin Bahtiyârî Kabileleriyle Olan Petrol İlişkisi

Kabile yaşantısı bakımından İran’daki en büyük aşiretler arasında yer alan Bahtiyârîler¹⁰ İran tarihinin çeşitli dönemlerinde adından söz ettirmiştir. Ahvâz’dan İsfahan’a kadar İran’ın güneybatı bölgesinde yaşayan ve kısmen göçebe olan bu topluluk, merkezî yönetimin ve hatta sömürge devletlerin otoritelerine karşı başkaldırmaları ve problem çıkarmaları ile meşhurdur. Bu problemlerin başında ise güvenlik yer almaktadır. Bahtiyârî aşiretlerinin zaman zaman otoriteye başkaldırmaları, bölgenin merkeze uzak olması ve hükûmetin müdahaledeki yetersizlikleri onlara karşı birtakım tavizlerin verilmesine sebep olmuştur.

Kaçarlar devrinde İngiliz hükûmeti başlangıçta İran’ı, Çarlık Rusya’sı ile Kraliyet kolonisi olan Hindistan arasında sadece tampon bir bölge olarak görüyordu. Bu nedenle İngiltere, İran’a yatırım yapmak için çok istekli değildi. Sonradan İran’da petrolün bulunmasıyla, merkezî hükûmeti zayıflatma ve kendi otoritelerini kurma çabasında olan İngilizler bölge kabilelerini destekleme yoluna gittiler. İran hükûmetinin bu yıllardaki siyasî ve askerî yapısına bakıldığında hükûmetin zayıflığı açıkça gözlemlenmekteydi. Bir yandan merkezî hükûmetin zayıflığı ve diğer yandan İran toplumundaki aşiret gerçeği, D’Arcy Petrol Şirketi’nin Bahtiyârîlerle ilişkisini ortaya çıkardı (Abtahi, “Britain, Oil & Bakhtiaries”, 2020).

İngilizlerin Bahtiyârî kabileleri ile ilk teması 1903 yılında D’Arcy’nin mühendisi Reynolds’un petrol araştırmaları için İran’ın güneybatısına gitmesi ile başladı. Bahtiyârî hanlarından bazıları kendilerini bölgenin yöneticisi olarak nitelendirmişti. Böylece ilişkilerin seyri İran hükûmetinden ziyade, İngilizlerle Bahtiyârî hanları arasında şekillenmeye başladı (Sadığı, “Karârdâd-i Şirket-i Neft-i Bahtiyârî”, 2020).

Bahtiyârî kabileleri ile İngilizlerin petrol üzerindeki ilişkisi Bahtiyârîler için sosyal, ekonomik ve politik gelişmeler içeren temel bir öneme sahipti. İlerleyen süreçte değer kazanan İran’daki petrol bölgeleri, Bahtiyârî kabilelerinin yaşam alanlarıyla kesişiyordu. Özellikle Mescid-i Süleyman, Ahvâz ve Abâdân’a uzanan bu geniş alanda yer yer Bahtiyârîler hüküm sürmekteydi. Bu tesadüf onların uzun bir aradan sonra yeniden İran’ın siyaset sahnesinde rol oynamalarına vesile oldu. Bahtiyârîlerin kış meralarında petrol yataklarının açılması, kabilelerin genişleyen dünya ekonomisine dahil olmasını hızlandırarak Bahtiyârî hinterlandını açtı (Khazeni, 2009, s. 161-162).

D’Arcy imtiyazının alınmasından sonra, 1902 yılında Kasr-i Şirin’de birtakım sondaj çalışmalarının gerçekleştirildi. Bu sondaj çalışmalarında dikkate değer miktarda petrole ulaşılamayınca, arama çalışmaları sonraki yıllarda Bahtiyârîlerin yoğun olduğu Mescid-i Süleyman dolaylarına kaydırıldı (SÂKMÂ, Şomâre-yi Sened: 1352982, Menba’: 240/7300, s. 4). Ancak Mescid-i Süleyman’daki petrol zengini toprakların Bahtiyârîlerin nüfuz alanında yer alması ve Bahtiyârî aşiretlerinin petrol arama çalışmalarını sekteye uğratması, İngilizleri bölge hanlarıyla bir anlaşma yapmaya zorladı. Yapılan görüşmeler neticesinde (William Knox D’Arcy adına) Concessions Syndicate Ltd. (İmtiyazlar Sendikası)¹¹ ile Bahtiyârî hanları arasında 15 Kasım 1905 tarihinde bir anlaşma imzalandı (FO 416/42; Garthwaite, 1972, s. 33-34). Söz konusu anlaşma Samsam es-

¹⁰ Bahtiyârîlerle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ross, E. (1921). *A Lady Doctor in Bakhtiari Land*. London: Leonard Parsons Press; Digard, J. P., vd. (Çevrimiçi: 12. 11. 2020). Bahtiyârî Tribe, Erişim Adresi: <https://www.iranicaonline.org/articles/bakhtiari-tribe>; Bahtiyârî bölgesini gösteren harita için ayrıca bkz. IOR/L/MIL/17/15/10/1, f 81.

¹¹ Concessions Syndicate Ltd., D’Arcy ve Strathcona ile birlikte 1905 yılının mayıs ayında 100.000 sterlin sermaye ile kurmuştur. Böylece D’Arcy, ihtiyacı olan malî desteği elde etmiştir. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Ahmed Lengrodi. (1385 h.ş.). *Merdân-i Neft*. Tahran: İntişârât-i Kevîr, s. 158; B. S. McBeth. (1985). *British Oil Policy 1919-1939*. London: Frank Cass, s. 6.

sultan, Şabab es-Sultana, Serdar Esad, İl-Han ve İl-begi gibi yüksek aşiret liderleri ile (Ferrier, 1982, s. 76) mühendis George Reynolds arasında imzalanmıştır. Bu esnada İngiliz konsolos J.R. Preece de orada bulunmuştur (Cohon, 2017, s. 34). Anlaşma maddelerinin çevirisi İngiliz konsoloslugu tarafından harfi harfine olacak şekilde gerçekleştirilmiştir (FO 416/42). Anlaşma hükümleri genel olarak şu şekildedir:

1. *Anlaşma beş yıl yürürlükte kalacaktı ve bu süre zarfında şirket (Concessions Syndicate) petrol arama, yol, boru hattı ve ev inşa etme vb. haklara sahip olacaktı. Sulama yapılan ve tarıma elverişli tüm araziler hanlar tarafından makul fiyatlarla şirkete satılacaktı. Tarıma uygun olmayan araziler ise bedava olacaktı. Bina ve konutların yapıldığı her yerde, her birinde 10'ar muhafızın olduğu iki kule inşa edilecekti.*
2. *Şirket, hanlara üç ayda bir 500'er sterlin taksitler halinde yıllık 2000 sterlin ödeyecekti. İlk ödeme, sözleşmenin imzalanmasının hemen ardından gerçekleşecekti. Bunun karşılığında hanlar Bahtiyârî topraklarında gerçekleşebilecek olan herhangi bir hırsızlıktan ve hasardan sorumlu olacaktı. Petrol bulunmadan önce hanlar sondaj yapılacak bölgede iki muhafız görevlendireceklerdi. Petrol bulunduğu takdirde ise hanlar, sondaj yapılacak her nokta için gerekli görüldüğü kadar muhafız görevlendirmek zorundaydılar.*
3. *Bahtiyârî bölgesinde yeterli miktarda petrol bulunması durumunda, D'Arcy imtiyazı yürürlükte kaldığı sürece Bahtiyârîlerle yapılan anlaşmanın şartları bağlayıcı olmaya devam edecekti.*
4. *Petrol bulunduğu takdirde dönecek olan boru hattı için şirket hanlara koruma ücretini yıllık 3000 sterline çıkaracaktı.*
5. *Petrolün keşfi gerçekleşikten sonra, Bahtiyârî ülkesinde (bölgesinde) petrolü işletmek için bir veya daha fazla şirket kurulduğu ve petrol boru hattı döşendiği takdirde şirket (yani Concessions Syndicate), kurulacak şirket veya şirketlerin tüm âdi hisselerinin %3'ünü hanlara vermek zorunda olacaktı ve söz konusu hisseler tam olarak ödenecekti.*
6. *Hanların çalışanları (muhafızlar vs.) görevlerinde başarısız olursa, şirket herhangi bir kayıp için tazminat talep etme hakkına sahip olacaktır. Petrol kuyularının herhangi bir zarar sebebiyle çalışamaz hale gelmesi neticesinde hangi grubun masrafları üstleneceği hususunda bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa hakem olarak İsfahan'daki İngiliz Başkonsolosluğu devreye girecekti.*
7. *D'Arcy imtiyazının sona ermesi halinde şirkete ait tüm binalar hanların mülkü olacaktı (FO 416/42; Ferrier, 1982, s. 76-77).*

Hanlar, kendilerini meşru siyasî otorite ve toprağın gerçek sahipleri olarak göstermişlerdi. Bu sebeple D'Arcy ve Concessions Syndicate Ltd. hanları kolayca kabullendi. İngiliz yetkililer, Concessions Syndicate Ltd. adına kendilerini olaya dahil etmekte tereddüt etmedi (Cronin, 2004, s. 4) ve İsfahan'daki İngiliz Konsolosu Preece sayesinde hanlarla müzakereleri üstlendi (Bagherzade ve Mawer, "The Bakhtiari and the British", 2019).

İngilizler, Bahtiyârîlerle yapılan anlaşmalar ve verilen ödenekleri göz önünde bulundurarak bu bölgede sorun çıkmayacağını ön görüyorlardı (FO 416/112). Lâkin bu anlaşma, İngiltere'nin İran merkezi hükûmetiyle sorun yaşamasına sebep olabilirdi. Bu yüzden İngiltere Dışişleri Bakanlığı meselenin daha fazla büyümesini engellemek amacıyla konunun İran hükûmetine yansıtılmadan halledilmesini istemiştir (Ervan, 2013, s. 18). Çünkü D'Arcy ile 1901'de yapılan imtiyaz anlaşması neticesinde İran hükûmeti, Darcy ve şirketin ihtiyacı olan

güvenliği sağlamak zorundaydı. Ancak dönemin Kaçar yönetimi Tahran dışında kendi güvenliklerini sağlama hususunda bile endişeliydi. Merkezî hükümetin bu vaziyeti Bahtiyârîlerin elini güçlendirirken, aynı zamanda İngilizleri bu kabilelerle anlaşma yapmaya mecbur kılıyordu. Esasen merkezin bu zayıf hali bir yandan İngilizlerin işine gelirken, diğer yandan onları güvenlik ve maddî kayıp hususunda düşünceye sevk etmiştir

Bahtiyârîlerin oluşturduğu güvensizlik ortamı söz konusu anlaşmayı zorunlu kılmıştı. Çünkü Bahtiyârî kabilelerinin İngilizlerin petrol aramalarını sabote etmesi ve bölgedeki isyan hareketleri, D'Arcy imtiyazının çalışmasına olumsuz yansıdı. Ayrıca İran Meşrutiyet Devrimi sırasında İran'ın güneyindeki durum daha da kaotik bir hal aldı. Bölgedeki Arap toplulukları ile Güney Hûzistân'daki Muhammere şeyhi Hazal ve Bahtiyârîler açıkça hükûmete karşı çıktılar. Böylece yerel hanlar ile hükümet arasında da bir uzlaşma sağlanması zorunluluğu doğdu (Üzel, 2006, s. 87).

İran hükümeti en başından beri şirketin hanlara olan taahhütlerini tanımayı reddediyordu. Zira hükümetin 1901 yılında D'Arcy ile arasında imzaladığı bir anlaşma vardı. Lâkin İngiliz konsolosu, hanlarla müzakereleri yürütmeye devam etti. Bu süreçte William Knox D'Arcy de İran hükümetine veya D'Arcy imtiyazının hükümlerine herhangi bir hakka atıfta bulunmadan (Cronin, 2004, s. 5) hanlarla anlaşmaya vardı (Gâsempur, 1395 h.ş., s. 155).

İngiliz elçiliği, hanlarla yapılan anlaşmanın tanınması için yoğun çaba sarf etti. Ancak İran hükümeti tavrında tutarlı kalarak hanların herhangi bir anlaşma yapma hakkına sahip olmadığını ve hükümetin yalnızca D'Arcy Anlaşması'nın hükümlerine bağlı olduğunu ileri sürdü. İran hükümeti egemenlik ihlallerine karşı çıkmanın yanı sıra, D'Arcy imtiyazı adı altında kendi haklarını baltalayan bazı maddelere de itiraz etti. Hükümet, hanların petrole sahip olmadıklarını, bu sebeple onlara telif hakkı verilmesinin yanlış olduğunu öne sürüyordu. Ayrıca şirketin, petrol için hanlara %3 ödeme yapmasının yasadışı olduğu ve bu durumun hükümet tarafından tanınmayacağı ısrarla belirtildi. Bunun yanında İran hükümeti, hanların petrollü arazilerdeki mülkiyet iddialarını kabul etmedi ve hanların şirkete arazi satma hakkını reddetti. Özellikle D'Arcy imtiyazına atfen bu hakkın zaten İran hükümetine ait olduğu dile getirildi (Cronin, 2004, s. 5).

Her ne kadar Bahtiyârîlerle Concessions Syndicate Ltd. arasında gerçekleşen anlaşmada Muhammere (Hürremşehr) Şeyhi Hazal'ın imzası yer almasa da o, şirketle Bahtiyârîler arasındaki ilişkiyi ılımlı tutma hususunda önemli rol oynadı. İran hükümeti ise aşiret bölgelerinde herhangi bir otoriteye sahip olamadığından, söz konusu anlaşmanın dışında yer aldı. Bu durum, İran'ın petrol hususundaki geleceğinin merkezî hükümetten çok aşiretlerin elinde olduğunun bir göstergesiydi. Aşiretlerin öne çıkmasında özellikle Şeyh Hazal'ın etkisi büyüktü. Onun güçlü karakteri ve İngiliz hükümeti ile olan dostluğu bir güven ortamı yarattı. Şeyhin bölge topraklarındaki en önemli müzakerecilerden olması ve D'Arcy imtiyazlarına sıkı sıkıya bağlı kalması, bu güven ortamını oluşturan en önemli etkenlerdendi (Cohoon, 2017, s. 23-26).

İngilizler, Bahtiyârî hanları ile kurulacak yakın ilişkilerin petrol bölgelerindeki başarılarının anahtarı olduğunu fark etmişlerdi. Bu sebeple üç önemli adım atılması gerekiyordu. Bunlardan ilki, petrol bölgelerinin satın alınması için bir anlaşmaya varmaktı. İkincisi, boru hatlarının kurulumu ve korunmasını garantiye almak ve üçüncüsü ise, şirkete Bahtiyârîleri ortak etmektir. Bu adımlardan ilk ikisi başarıyla hayata geçirildi (Oskoui, "Oil in Persia and the Bakhtiari", 2020). Özellikle ikinci adıma istinaden, Ahvâz ve Muhammere konsoloslarının aracılığıyla petrol sahalarına (bu bölgeleri korumaları için) Bahtiyârî muhafızları yerleştirildi ve boru hattı güvenceye alındı (FO 416/43). Sonuncu adım ise petrolün bulunduğu 26 Mayıs 1908 tarihinden sonra gerçekleştirildi. Keşfedilen petrolün yeterli miktarda olduğunun anlaşılmasının ardından, kâr elde etmek amacıyla iki şirket kuruldu. Bunlardan biri 13 Nisan 1909 tarihinde 300.000 sterlin sermaye ile oluşturulan Bahtiyârî Petrol Şirketi (Bakhtiyari Oil Company), diğeri ise 14 Nisan 1909 tarihinde kurulan Anglo-Persian

Oil Company'dir (APOC)¹². 1905 yılında Bahtiyârî hanları ile yapılan anlaşmaya göre 300.000 sterlin üzerinden hesaplanan şirket hisselerinin %3'ü (9.000 str) Bahtiyârî hanlarına (İlkhani-Hajji İlkhani'ye) verilmiştir (IOR/L/PS/10/144/2).

Bahtiyârî Petrol Şirketi'nin oluşturulmasıyla hanlar, aşiret içerisindeki mevkilerini muhafaza etmek amacıyla İngilizlerle iş birliği içinde kalmaya devam ettiler (İran-Toplum, Devlet ve Siyaset, 2016, s. 369). Bu ilişkiler Osmanlı belgelerine "*Bahtiyârîlerin İran'ın güneyinde İngilizler adına adeta jandarmalık ettiği*" şeklinde yansımıştır (Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi-1, 2013, s. 288). Hatta 1915 yılında Osmanlı askerlerinin İran sınırını geçip Ahvâz bölgesine doğru ilerlemeleri sonucu, Bahtiyârî Aşireti mensuplarının İngiliz petrol alanlarını korumak adına Osmanlı askerleri ile karşı karşıya gelmeye bile hazır oldukları görülmektedir (BOA, HR. SYS. 2109/7). The Times Gazetesi'ne yansıyan ifadelerle göre ise bu aşiretler her ne kadar birçok tahribata ve düzensizliğe sebep olmuş olsalar da Kaçarların bölgeye nüfuz edememesi sebebiyle, aşiretlerin bölge hakimiyetini ele geçirmeleri onları bir anlamda medenileştirmiştir. Ayrıca zengin olma hayali peşinde koşan aşiret liderleri böylece uzlaşmaya daha açık hale gelmişlerdir (The Times, (24. 06. 1914), s. 7).

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerinde Osmanlı Devleti, Bahtiyârîlerin İngilizlerle olan ilişkilerini zayıflatmak adına aşiretin Tahran'daki reisleri ile iletişime geçti. Hatta bu hususta Bahtiyârî Aşireti mensuplarına silah yardımı yapılması dahi gündeme geldi. Buradaki amaç, Osmanlı Devleti'nin İran sınırları dahilindeki bölgelere müdahale etmesi durumunda Bahtiyârîlerin kendilerine karşı bir direnişte bulunmasını engellemektir. Ancak Bahtiyârîler bunun karşılığında İngiliz himayesindeki petrol alanlarına zarar gelmemesi hususunda bir teminat istediler. Osmanlı Devleti ise bu hususta mezkûr bölgelere zarar gelmeyeceğine dair söz verdi. Petrol bölgelerinin korunmasına yönelik İngilizlerden ücret alan aşiret, hem Osmanlı Devleti'nin yanında gibi gözükmüş hem de İngilizlerden elde ettiği menfaatleri kaybetmek istememiştir. Sarısamam'ın ifadesiyle; Bahtiyârîlerin kendi çıkarları doğrultusunda ikiye bölünmüş bir siyaset anlayışı güttükleri göze çarpmaktadır (Sarısamam, 1997, s. 299-301).

İlerleyen süreçte İngilizler, İran'ın güneybatısında yer alan Hûzistân Eyaleti'nde güvenli bir şekilde petrol boru hattı döşemek, petrol tasfiyehanesi kurmak ve Basra Körfezi kıyısında liman yapmak için Arap Aşiret reislerinden Şeyh Hazal ile anlaşmaya vardı. İngilizlerin aşiretlerle yaptığı tüm anlaşmalar, İran hükûmetinin isteği dışında gerçekleşip İran'ın egemenliğini ihlal ve tehdit etmiştir (İran-Toplum, Devlet ve Siyaset, 2016, s. 369).

Ayrıca İngilizler bu yerel kabileleri farklı amaçlar için de kullanma çabasına girmişlerdir. Rusların güneye inme arzularını engelleme yolunda önlemler geliştiren İngiltere, (Bahtiyârîler ve Hazal gibi) yerel kabileleri bu amaç doğrultusunda kullanma stratejisi izlemiştir. (Bidwell, July 1921-June 1922, s. 81).

Şeyh Hazal ile Kurulan İlişkiler

Aşiretleri sadece birer bölgesel unsur olarak tanımlamak tek başına yeterli değildir. Bunun en önemli göstergesi, İran'daki bölge aşiretlerinin İngiltere ile kurduğu ilişkiler ve buna bağlı olarak bölgesel petrol güvenliğinin teminidir. Buna göre taşradaki ilişkilerin kategorileri şu açılardan ele alınabilir: Toprak ağaları, aşiret liderleri, siyasî müttefikler ve düşmanlar. Kabilelerdeki bu ilişkileri anlamak özel bir önem taşımaktadır. Örneğin; Tahran merkezî hükûmeti ilginç bir şekilde petrol geliştirme veya boru hattının döşenmesi konusunda müzakereci olmamıştır. Ancak Abâdân Rafinerisi, Şeyh Hazal'ın İngiltere ile ilişkilerini sağlamlaştırmak açısından stratejik bir öneme sahiptir (Cohoon, 2017, s. 50-51). Bu sebeple İngiltere, enerjisini

¹² İngiltere, ilerleyen süreçte APOC'un %51 hissesini satın almıştır.

merkezî otoritesi zayıf olan İran hükûmeti ile uzlaşma yolunda harcamak yerine bölge aşiret lideri Şeyh Hazal ile anlaşmak için sarf etmeyi uygun görmüştür.

İran'ın Hûzistân bölgesinde önemli bir nüfuza sahip olan Şeyh Hazal adeta özerk bir yönetici gibiydi. O, bölgede söz sahibi olmasının yanı sıra merkezî hükûmet karşısında da başına buyruk bir siyaset izlemiştir. Tahran hükûmeti ise Şeyh'e herhangi bir şekilde hükmedememiş ve ondan vergi alamamıştır (Mudiriyyat al-I'lan al-Ammah, 1969, s. 18).

İngilizler, (petrol gelirlerinin işletilmesi adına 1909 yılında kurulan ve sonradan kendi bünyelerine aldıkları) Anglo-Persian Oil Company'nin Muhammere topraklarında petrol arama faaliyetlerini sürdürebilmesi için Şeyh Hazal ile iyi ilişkiler kurmak zorunda olduklarını biliyorlardı (FO 416/47). Bu hususta bölgede etkin olarak görev yapan İngiliz subayı Percy Cox, İngiltere'nin stratejik çıkarlarını korumak ve yerel güçlerin ilerlemesini engellemek için İran'ın güneyinde çalışmalar gerçekleştirdi. Çünkü körfezin kontrolü APOC'un gelişimi açısından oldukça önemliydi. Cox, bu amaçla bölgenin muteber liderlerinden Şeyh Hazal ile yakın ilişkiler geliştirdi. Böylece Hazal'ın hâkim olduğu topraklarda (Abâdân'da) bir rafineri ve petrol boru hattı kurma izni almayı başardı. (Safiri, "Cox, Percy Zachariah", 2012).

Hazal ile kurulan ilişkiler petrol siyasetinin geleceği açısından büyük önem taşıyordu. Zira 1908 senesinden sonra petrol çıkama çalışmaları giderek hızlanmış ve elde edilen petrolün borularla Abadan'a taşınması gerekmiştir. Bu hususta bölgede etkinliğini gösteren Şeyh Hazal ile anlaşmaya varılmış ve petrol nakil işlemleri güvenceye alınmıştır (Karadeniz, 2006, s. 254). Ancak Şeyh Hazal'ın kendi bölgesi için birtakım endişeleri vardı. Bunlardan biri İran hükûmetinin, Muhammere'deki gümrük idaresinin kontrolünü doğrudan devralma kararıydı. Yeni merkezileştirilmiş Gümrük Bakanlığı idaresinde, Hükûmet tarafından özel olarak Belçikalı memurların görevlendirilmesi ve böylece Hazal'ın bölgedeki etkinliğinin kırılması amaçlandı. İran hükûmetinin bir diğer amacı kabilelerin silahlı direnişini kıskırtmak ve Karun Nehri üzerindeki İngiliz ticaretine zarar vermektir (Stebbins, 2019, s. 113). Bu ve benzeri endişeler sebebiyle Şeyh Hazal bir süre İngilizlerle yaptığı anlaşmanın İran hükûmeti tarafından duyulmasını istemedi. Hatta İngilizlerin hemen işe koyulmalarını talep etti. Muhtemel bir huzursuzluğun önlenmesi adına Cox, onun bu isteklerine olumlu cevap verdi (FO 416/41).

İngilizler, kendi ticarî ve siyasî çıkarlarını korumak için İran hükûmetinin aleyhinde hareket etmeye kararlıydılar. İngiliz hükûmeti yetkililerinin yardımıyla APOC, İran'daki imtiyaz alanlarını çevreleyen topraklarda bağımsız bir güç olarak ortaya çıkıyordu. Bu durum, özellikle şirketin sondaj ve petrol çıkarma faaliyetlerinin bulunduğu Hûzistân ve Bahtiyârî bölgelerinde belirginleşmekteydi. İngilizler amaçlarına ulaşmak adına Şeyh Hazal'ı İran hükûmetine karşı kıskırtıp Hûzistân bölgesinde özerk bir Şeyhlik kurmaya teşvik etti. Böylece petrol bölgelerini güvenli bir şekilde İngiliz kontrolüne almayı hedeflediler (Majd, 2011, s. 242).

Şeyh Hazal, kendi bölgesinde nüfuzu tamamen ele almıştı ancak APOC'un Hûzistân bölgesinde faaliyet göstermesiyle birlikte bölgeye Fars işçiler yerleştirildi. Bu durum Hazal'ı bir müddet endişelendirse de bu hususta bir problem yaşanmadı. Şeyh'e tâbi bölge Arapları ise buldukları alanları korumak için petrol çalışma sahalarında görev almayı kabul etmedi. Şeyh Hazal'a bağlılıklarını bildirip, aşiretlerinden ve topraklarından vazgeçmediler (Mudiriyyat al-I'lan al-Ammah, 1969, s. 22). Zira İran'ın Hûzistân bölgesi, Bahtiyârî topraklarına göre daha farklı değerlendiriliyordu. Bölge halkı oldukça fanatikti. Her ne kadar bu topraklar üzerinde Şeyh Hazal'ın kontrolü etkili olsa da yaşanabilecek herhangi bir olumsuzluğa karşı güvence vermek zordu. Bu sebeple İngilizler temkini elden bırakmamış, bölgenin güvenliğini sağlamak adına başka önlemler de almışlardır (FO 416/112).

İngilizler, topraklarında petrol bulunan Şeyh Hazal'ın dostluğundan emin olmak istiyorlardı. Bu sebeple Şeyh Hazal'a bol miktarda para ve birçok hediye sundular. İngiliz danışmanlar Şeyh Hazal'ı neredeyse hiç yalnız bırakmadı. Şeyh Hazal da İngilizlerin tavsiyesi dışında yahut onların onayı olmayan hiçbir emri imzalamadı. Hazal'ın hem askerî hem de siyasi olarak İngiltere'ye sağladığı yardım oldukça büyüktü. Bu nedenle İngiltere, hizmetleri karşılığında ilerleyen süreçte Şeyh Hazal'ın bağımsızlığını tanıyacağına dair teminat vermiştir (Mudiriyyat al-I'lan al-Ammah, 1969, s. 39-40).

İngilizlerin desteğini arkasına alan Hazal, buna karşılık kendi bölgesindeki arazilerde İngilizlerin rahatça maden araştırması yapabilmesi adına elinden gelen her türlü kolaylığı sağladı. Şirketin araştırmalar için bir nakliye ağı kurması gerekiyordu. Bu yüzden çeşitli yolların yapılması ihtiyacı hasıl oldu. Ayrıca petrol boru hattı tesisi için de şirketin arazi temin etmesi gerekmişti. Tüm bu ihtiyaçların karşılanması hususunda Şeyh Hazal şirkete garanti verdi. Bu amaçla ziraat faaliyetleri dışında kalan araziler APOC için tahsis edilmiş, ayrıca bu arazilerin gelecekte şirketin elinden alınmaması konusunda anlaşma yapılmıştır (SÂKMÂ, Şomâre-yi Kitâbşenâsî-yi Millî: 240022364, Şenâse-yi Kod-i Kitâb: 1368013, Menba': 240/22364).

Şeyh Hazal'ın durumu özellikle bölge stratejisi için hassas bir konuydu. Hazal, 19. yüzyılın sonlarında etnik açıdan karışık Hûzistân Eyaleti'nde Arap kabilelerinin lideri olmuş ve fiilî konumu sonradan, kendisini Muhammere'nin valisi olarak atayan İran hükûmeti tarafından tanınmıştır. O, bölgedeki nüfuzunu kademeli olarak artırmış ve aynı zamanda petrol şirketi ve İngiliz hükûmeti ile olan bağlantıları nedeniyle büyük servet kazandı. Hazal, Birinci Dünya Savaşı'nda kendisini petrol zengini Hûzistân'ın adeta özerk hükümdarı ilan etti. Bu durum, Hûzistân'ı İran'dan ayırmak ve Hazal'ı bir Körfez Şeyhliği hükümdarı olarak görmek isteyen İngiltere için son derece isabetli oldu (Cronin, 2010, s. 298). Osmanlı Devleti ise bu durumdan oldukça rahatsızdı. Zira Osmanlı'nın İran Sefiri, Şeyh Hazal'ın İngilizlerle ilişkisinin farkındaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Hazal'ın İngilizlere alet olmasına mahal vermemek adına onu kendi tarafına çekmek istemiş ancak tam bir netice alamamıştır (BOA, DH.EUM.7.Şb 2/34).

Sonuç

İran petrol rezervlerinin ve nakil alanlarının Bahtiyârî ve Hazal aşiretlerinin nüfuz bölgesinde yer alması, aşiretleri İngiltere gözünde önemli bir konuma getirmiştir. Bu vesileyle İngilizlerin petrol özelinde İran'daki aşiretlerle ilişkiler geliştirmesi birtakım sosyal, politik ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Aşiretlerin petrol bölgeleri üzerinde yer alması, onların uzun bir süreden sonra yeniden İran'ın siyaset sahnesinde rol oynamalarına imkân tanımıştır. Ayrıca aşiretlerin genişleyen dünya ekonomisine dahil olmasını hızlandırarak bölgesel hinterlandı arttırmıştır.

Petrol imtiyaz anlaşmasının esas muhatabı İran hükûmeti olmasına rağmen petrol bölgelerinin aşiretlerin nüfuz alanında yer alması ve onların petrol arama çalışmalarını sabote etmesi, İngilizleri bölge hanlarıyla anlaşma yapmaya mecbur kılmıştır. Bu durumun İran'ın merkezî otoritesini sarsarken, aşiretlerin özerklik alanını arttırmasına sebep olduğu dikkati çekmektedir. İngiltere ise aşiretlerle gerçekleştirdiği anlaşmayı kendince haklı bir zemine oturtmuştur. Zira İran hükûmeti ile müteşebbis D'Arcy arasında yapılan anlaşmada İran yönetimi güvenliği sağlama teminatı vermiştir. Ancak İran'ın genelindeki güvenlik problemleri ve merkezî hükûmetin zayıflığı buna imkân tanımamış, İngiltere aşiretlerle anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu durumun bir anlamda İngiltere'nin çıkarına olduğu ve İran'ın otoritesini daha da zayıflatmak için bir fırsat olarak algılandığı göze çarpmaktadır. İran ise İngilizlerle aşiretler arasındaki her türlü ittifakı reddetmiş ve aşiretlere petrol gelirlerinden pay verilmesinin D'Arcy imtiyazı hükümlerine aykırı olduğunu dile getirmiştir. Fakat bu itirazların sürecin genel gidişatına herhangi bir tesiri olmamıştır. İran hükûmeti taraflar arasındaki anlaşmaları engelleyememiştir.

İngilizlerin aşiretlerle yaptığı tüm anlaşmalar, İran hükûmetinin isteği dışında gerçekleşip İran'ın egemenliğini ihlal ve tehdit etmiştir. İran'ın ise petrol konusunda neredeyse hiçbir söz hakkı olmaması, dış sermayeye ne kadar muhtaç olduğunun açık bir göstergesidir. Tüm bu süreçler İngiltere tarafından dikkatlice yönetilmiş ve İran kendi kaynakları hususunda uzun bir müddet bağımsız bir politika izleyememiştir.

Kaynakça

- Abtahi, A. (17. 11. 2020). *Britain, oil & bakhtiaries*. Erişim Adresi: http://www.iichs.ir/enNews_1534_Britain,-Oil-&-Bakhtiaries_theme/en/?id=1534.
- Akkaya, A. (2016). *Geçmişten günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet sistemlerine etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Konya.
- Alkin, K., Atman, S. (2006). *Küresel petrol stratejilerinin jeopolitik açıdan dünya ve Türkiye üzerindeki etkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Bacon, R. (1916). *The American petroleum industry*. (Vol. 1-2). London: McGraw-Hill.
- Bagherzade, N., Mawer, C. (27. 12. 2019). *The Bakhtiari and the British: Oil in SW Persia*, SOAS University of London, Erişim Adresi: <https://www.soas.ac.uk/gallery/bakhtiari-kuch/oil/commentary/>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA. *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Yedinci Şube (DH.EUM.7.Şb): 2/34*.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi: BOA. *Hariciye Nezareti-Siyasî (HR. SYS.): 2109/7*.
- Bidwell, R. (A Troubled Year July 1921-June 1922). *Turkey, Iran and The Middle East 1918-1939*. British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From The Foreign Office Confidential Print, Part: 2, Series: B, 17, Persia 2: Uiversty Publications of America.
- Brown, W. (2003). *The Royal Navy's fuel supplies 1898-1939: The transition from coal to oil*. (Doctor of Philosophy-PhD Thesis). King's College London (University of London), London.
- Cohoon, M. (2017). *The imperial frontier: Tribal dynamics and oil in Qajar*. (A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in International Studies) Middle East, University of Washington.
- Cronin, S. (2010). *Soldiers, shahs and subalterns in Iran (opposition, protest and revolt, 1921-1941)*, New York: Palgrave Macmillan.
- Cronin, S. (Jul., 2004). The politics of debt: The Anglo-Persian Oil Company and the Bakhtiyari Khans. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 1-31. DOI: 10.1080/00263200410001700293
- Digard, J. P., vd. (Çevrimiçi: 12. 11. 2020). *Bakhtiari Tribe*, Erişim Adresi: <https://www.iranicaonline.org/articles/bakhtiari-tribe>.
- Engdahl, W. (2004). *A century of war (Anglo-American oil politics and the new world order)*. London: Pluto Press.
- Ervan, E. (2013). *İngiltere-İran ilişkilerinde petrol: 1901-1954*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Esnâd-i Neft* (1330 h.ş.). Tahran: İdâre-yi Külli İntişârât ve Teblîgât.
- Fanchi, R., Fanchi, C. (2016). *Energy in the 21st century (4th edition)*. Singapore: World Scientific.
- Farrokh, K. (2011). *Iran at war 1500-1988*. USA: Osprey Publishing.
- Ferrier, R. W. (1982). *The history of the British petroleum company-I (The Developing Years 1901 1932)*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Findık, M. (2012). *Between the order and disorder: The problem of nationality among Ottoman-Iranian tribes in the Hamidian Era*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Foreign Office (FO): 416/43, 416/112, 416/41, 416/112, 416/42, 416/47.
- Fürûzân, M. (1342 h.ş.). *اقتصاد نفت. İktisâd-i neft*. yyy: Şirket-i Sehâmî-yi Neşr-i Endişe.
- Garthwaite, G. (1972). The Bakhtiyari Khans, the Government of Iran, and the British, 1846-1915. *International Journal of Middle East Studies*, 3(1), 24-44. Erişim Adresi: https://www.jstor.org/stable/162354#metadata_info_tab_contents.
- Gâsempur, S. (Bahâr 1395 h.ş.). *بختیاری ها و قرارداد داریسی. Bahtiyârîhâ ve Karârdâd-i D'Arcy. Tahkikât-i Cedîder Ulûm-i İnsânî*, 3(2), 151-160. Erişim Adresi: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1164830/%D8%A8%D8%AE%D8%AA%DB%8C%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D9%87%D8%A7-%D9%88-%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%AF-%D8%AF%D8%A7%D8%B1%D8%B3%DB%8C>.
- Giritli, İ. (1975). *Orta Doğu-petrol, Kıbrıs ve Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Golyer, E. (1938). Historical notes on the developmant of the technique of prospecting for petroleum. *The Science of Petroleum*, 1, 268-275.
- Göksu, E. (1971). *Petrol jeolojisi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.
- Gresh, A., Vidal, D. (1991). *Orta Doğu (Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na)*. Hamdi Türe (Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Güygüler, T. (1984). Uluslararası birimler sistemi. *Madencilik*, 23(1), 43-54.
- India Office: IOR/L/PS/10/144/2; IOR/L/MIL/17/15/10/1, f 81; IOR/R/15/6/445.
- Jones, G. (1981). *The state and the emergence of the British oil industry*. London: The Macmillan Press.
- Karadeniz, Y. (2006). *İran'da sömürgecilik mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*. İstanbul: Bakış Yayınevi.
- Kaya, M. (2008). Orta Doğu'da petrol savaşlarının başlama noktası ve İngiltere'nin İran petrollerini kontrolü altında tutma çabaları, *Demokrasi Platformu*, 4(14), 235-242. Erişim adresi: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi/article/download/122/117>
- Khazeni, A. (2009). *Tribes and empire on the margins of nineteenth-century Iran*. London: University of Washington Press.
- Kocatürk, Ö. (2011). İngilizlerin Irak ve Basra bölgesindeki faaliyetleri (1913-1914). *Turkish Studies*, 6(3), 1449-1462. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2058>.
- Lengrodi, A. (1385 h.ş.). *مردان نفت. Merdân-i Neft*. Tahran: İntişârât-i Kevîr.
- Losev, S., Tyssoysky, Y. (1984). *The Middle East: oil and policy*. Dmitry Svetsitsky (Çev.). Moscow: Progress Publishers.
- Majd, M. (yyy). *Great Britain & Reza Shah (The plunder of Iran, 1921-1941)*. Florida: University Press of Florida.
- McBeth, B. S. (1985). *British oil policy 1919-1939*. London: Frank Cass.
- Ministry of Information Directorate General of Information. (1969). *History of Arabistan and The Status Quo in Iran*, Iraq: Al-Hurriyah Printing House Al-Jamhurriya Press. Erişim adresi: <https://archive.org/details/HistoryOfArabistanAndTheStatusQuoInIranMinistryOfInformation/page/n1/mode/2up>
- Oskoui, B. (15. 11. 2020). *Oil in Persia and the Bakhtiaris*, Erişim Adresi: <http://www.bakhtiarfamily.com/oil.php>.

- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi-1.* (2013). Yayın Nu: 130, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Ross, E. (1921). *A Lady Doctor in Bakhtiari Land*. London: Leonard Parsons Press.
- Rouhani, F. (1994). *D'Arcy, William Knox*, Erişim Adresi: <http://www.iranicaonline.org/articles/darcy-william-knox>.
- Sadıği, Y. (10. 08. 2020). *قرارداد شرکت نفت بختیاری با انگلیسی ها. Karârdâd-i Şirket-i Neft-i Bahtiyâri ba İngilîsî ha.* Erişim Adresi: <http://www.petromuseum.ir/content/25/%D9%83%D8%A7%D9%88%D8%B4-%D8%AF%D8%B1-%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE-%D9%86%D9%81%D8%AA/4125/%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%AF-%D8%B4%D8%B1%DA%A9%D8%AA-%D9%86%D9%81%D8%AA-%D8%A8%D8%AE%D8%AA%DB%8C%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D8%A8%D8%A7-%D8%A7%D9%86%DA%AF%D9%84%DB%8C%D8%B3%DB%8C-%D9%87%D8%A7>.
- Safiri, F. (2012). *Cox, Percy Zachariah*, Erişim Adresi: <http://www.iranicaonline.org/articles/cox-sir-percy>.
- Sarısamam, S. (1997). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası. *OTAM*, 8, 295-318. DOI: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114284>
- Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Îrân (SÂKMÂ). *سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*. Şomâre-yi Kitâbşenâsi-yi Millî: 240022364, Şenâse-yi Kod-i Kitâb: 1368013, Menba': 240/22364.
- Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Îrân (SÂKMÂ). *سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*. Şomâre-yi Sened: 1352982, Menba': 240/7300.
- Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Îrân (SÂKMÂ). *سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*. Şomâre-yi Sened: 2254475, Menba': 5/32476.
- Stebbins, H. (2019). *British Consuls And "Local" Imperialism in Iran, 1889-1921*, (A Dissertation Submitted to the Faculty of the Division of the Social Sciences in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy Department of History). Chicago.
- Tangör, B. (ed.). (2016). *İran (toplum, devlet ve siyaset)*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- The Times, (24. 06. 1914). Erişim Adresi: <https://kutuphane.dpu.edu.tr/index/sayfa/6415/the-times-digital-archive-1785-2011>.
- Üzel, M. (2006). *British Sea and Oil Policy in The Persian Gulf 1909-1914*. (A Thesis for The Degree Master of Arts). The Graduate School Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.
- Yergin, D. (2017). *Petrol-para ve güç çatışmasının epik öyküsü*. Kamuran Tuncay (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Extended Abstract

Purpose

This study aims to reveal the development of British oil policy on Iranian tribes and thus to clarify the influence of England on Iran's internal dynamics.

The emergence of the oil industry in the 19th century and the changing shape of oil requirements led the states in the industrialization process to seek oil. One of these states is England. Britain's desire to obtain oil has transformed Iran-Britain relations to new dimension.

The relationship of England with these tribes and the oil policy developed through them constitute the main axis of our study. In this regard, the study will basically discuss and seek answers to the following main questions:

- What is the origin of the relations of the tribes in Iran with England?
- In what direction are the common interests of the parties shaped?
- What is the position of the Iranian government in the relations of the tribes with the British?

Design and Methodology

The study has been conceptually prepared by taking chronology into consideration. The nature of the subject has been kept in the foreground and the chronological order has been ignored from time to time. However, conceptual integrity and semantic integrity have been observed, and the study has been shaped in this way. In addition, the data collection processes were carried out by literature review method. The processing of the data in question has been treated as a separate process. In particular, the sources and archival records of the subject related to Iran have been obtained from Tehran libraries and the National Archive of Iran. The British documents were obtained through the Qatar Archives database and through the Adam Methew database. The Ottoman documents included in the study were obtained from the Presidential Ottoman Archive. In addition, current records, electronic Internet addresses, theses, articles and some reports have also been used. In the preparation of the study, Iranian-England and Ottoman archive records, current sources and period sources were used by the literature review method. In addition, by following a subject-centered method, the divisions are handled chronologically and conceptually. Case studies are case studies to better understand a situation. Instrumental case studies, on the other hand, are done to understand or generalize a subject. In these studies, the situation is of secondary importance, it is accelerating and supportive in understanding another subject. In this study, the holistic single case design, which is used to test a well-formulated theory with a single unit of analysis, and studying unique and contradictory cases, was used. In addition, exploratory, explanatory and descriptive structures were prioritized.

Findings

The appreciation of Iranian oil has increased the importance of the Bakhtiari and Hazal tribes located on the oil regions. The British's development of relations with the tribes in Iran, especially oil, had some social, political and economic consequences on them. The fact that the tribes are located on the oil regions has enabled them to play a role in Iran's political scene after a long time.

The fact that the oil regions were in the sphere of influence of the Bakhtiari tribes and that the Bakhtiari tribes interrupted their oil exploration efforts forced the British to make an agreement with the khans of the region. While this situation shook the authority of the central Qajar administration, it increased the autonomy area of the Bakhtiaris. In this way, the Khans saw themselves as the legitimate political authority and the real owners of the land.

Apart from the Bakhtiari tribes, another power that has a significant say in the region is Sheikh Hazal and his supporters. His potential strength and his friendship with the British government created an atmosphere of trust. In the following process, the British thought of laying an oil pipeline, establishing a refinery and building a port on the Persian Gulf in the Province of Khuzistan, located in the southwest of Iran, forced them to make an agreement with Sheikh Hazal.

The refinery that the British tried to establish in Abadân has a strategic importance in terms of strengthening Sheikh Hazal's relations with England. For this reason, England has found it appropriate to spend its energy on the regional tribal leader Sheikh Hazal instead of spending its energy on reconciliation with the Iranian government, which has a weak central authority.

All the agreements made by the British with the tribes were made against the will of the Iranian government and violated and threatened the sovereignty of Iran. Therefore the Iranian government cannot have any authority in the tribal areas and is outside the said agreements is an indication that the future of Iran in oil matters is in the hands of the tribes rather than the central government.

Research Limitations

The subject of the study is the intense interest on the internal dynamics of British oil Iran and the internal dynamics of the British. In this way, the study is limited to the period from the 19th model to the first quarter of the 20th and Iran. Of course, the time and place has been wide-ranging to consider the integrity of the historical place and subject.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

This study deals with Britain's Iranian oil policy through tribes. Other areas that are missing within the framework of the Iranian oil policy of the British are areas that need to be explored. These can be listed as follows:

- What are the effects of Britain's oil policy on Iran's domestic politics?
- What is the relationship between the Iranian government and local tribes?
- Do the tribes in Iran have relations with Iran's border neighbors?
- Did the Iranian tribes act only against the Iranian government?
- What are the struggles of local tribes with each other regarding Iranian oil?
- How did Britain's Iranian oil policies affect Britain's relations with other major powers?

These and similar issues need research. It is recommended that other researchers illuminate these issues and conduct studies in this direction.

Originality

There are some studies that have been done directly or indirectly on the subject. Our study differs from other studies in this field because it deals with the tribal issue in Iran from foreign policy and political-economic perspectives. Because the studies on the tribes in Iran have generally been dealt with from military and ethnic aspects. In other studies, the subject has been evaluated through border issues. Our study also differs in determining the effects of local tribes in Iran on Iran's internal and external dynamics.

Araştırmacı Katkısı: Alper YILDIRIM (%100).

Restricted Influence Over the Black Sea: The Limitations of the European Union's Role ¹

Rabia İNLEYEN ²

Submitted by: 28.07.2022

Accepted by: 14.11.2022

Article Type: Research Article

Abstract

The Black Sea has been an important region for the international actors to consider with its countries with diverse backgrounds, complicated relations, and attempts to its region-building. European Union has been involved in Black Sea dynamics, yet the effectiveness of its role in the region is questionable. This study aims to show European Union's limitations on a more significant role in the Black Sea region. The article explains three main limitations: seeing its role mainly from a trade perspective, the clashing interests of several international actors, and differences among member states. At first, the article focuses on European Union's involvement in the Black Sea to acknowledge these limitations. The specific focus on the Russian-Ukrainian war provides a fresh look at the European Union's role. How these limitations are reflected in this context can give a chance to the European Union for a more significant role while presenting new challenges to tackle. However, this study argues that current European Union policies do not provide a comprehensive approach. The article suggests that having a security dimension in its Black Sea policies, establishing more comprehensive relations with other international actors, and providing unanimity among member states about the Black Sea policies can help the European Union to overcome its limitations.

Keywords: European Union, Black Sea, EU Foreign Policy

Citation: İnleyen, R. (2022). Restricted influence over the Black Sea: The limitations of the European Union's role. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1181-1198.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Kadir Has University School of Graduate Studies International Relations, rabia.inleyen@stu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6829-8515

Karadeniz Üzerinde Kısıtlı Etki: Avrupa Birliği'nin Rolündeki Sınırlandırıcı Faktörler

Rabia İNLEYEN³

Başyuru Tarihi: 28.07.2022

Kabul Tarihi: 14.11.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Karadeniz farklı geçmişlere sahip farklı ülkeleriyle, karmaşık ilişkileri ve bölge inşası girişimleriyle uluslararası aktörler için önemli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği bölgede etkin olan uluslararası aktörlerden birisi olduğu halde rolünün etkinliği sorgulanabilir. Bu çalışma Avrupa Birliği'nin Karadeniz bölgesindeki rolünü sınırlandıran faktörlere odaklanmaktadır. Avrupa Birliği'nin rolüne sadece ticaret yönünden odaklanması, bölgedeki farklı aktörlerin çıkar çatışması ve üye devletler arası farklılar bu çalışmada sunulan sınırlandırıcı üç faktördür. Bu araştırma bu üç faktörü açıklamak için öncelikle Avrupa Birliği'nin Karadeniz politikasının gelişimini açıklamaktadır. Sonrasında 2022 Rusya ve Ukrayna savaşına odaklanılması sınırlandırılan faktörlerin daha iyi anlaşılması için yeni bir çerçeve sağlamıştır. Bu sınırlandırıcı etkenlerin savaş bağlamındaki yansıması Avrupa Birliği'nin Karadeniz'de daha etkin bir role sahip olması için yeni bir fırsat yaratırken çözmesi gereken yeni problemleri de beraberinde getiriyor. Bu makale Avrupa Birliği'nin Karadeniz politikalarının kapsamlı bir yaklaşıma sahip olmadığını ifade etmektedir. Avrupa Birliği'nin bu sınırlandırıcı faktörlerden kurtulması için güvenlik boyutunu da rolüne dahil etmesi gerektiğini, bölgedeki diğer uluslararası aktörlerle daha kapsayıcı ilişkiler kurmasını ve üye devletler arasında Karadeniz politikalarıyla ilgili görüş birliğini sağlaması gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Karadeniz, AB Dış Politikası

³ Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü, rabia.inleyen@stu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6829-8515

Introduction

The Black Sea region starts from Romania and Bulgaria, through Turkey, Russia, Georgia, and Azerbaijan. Even though it has a small territory, its specific characteristics attract European interests. By having divergent political, socio-economic, and cultural backgrounds, Black Sea states constitute a distinct political agenda by engaging numerous actors in the region. The region's attractiveness increased in recent decades and having a conversation on the Black Sea politics has become highly important and unavoidable in global affairs. The European Union (EU) has been a well-grounded institution and a blueprint for region-building. While being a significant example of 'being a region,' it also contributes to world politics by actively engaging with the politics around its territory.

Throughout its decades of existence, European Union has been an impactful actor in the neighborhood areas. Its successful management of enlargement and implementing norms made the European Union a power of example for other regions. The European Union's role is essential to discuss when it comes to the Black Sea, yet it remains unclear. The research widely outlines how the European Union's interests and challenges play a role in implementing the EU policies. Regarding the European Union's role in the Black Sea politics, the recent developments in the Russian-Ukrainian conflict show the importance of discussing the European Union's limitations for a more influential role in the Black Sea.

The Ukrainian-Russian conflict is inevitable to acknowledge when it comes to discussing the Black Sea dynamics and its influence over world politics. The recent developments in the territory and the outbreak of the war between these two countries created new areas to discuss. As the days pass, the war between Russia and Ukraine creates new dynamics in world politics and international relations. Discussing the Ukrainian war is important to acknowledge the relationship between Russia and the West. When the war started, the world immediately reacted with diverse responses. The world mainly discussed the state responses, especially the Western states, alongside institutions like NATO. In this context, it is important to discuss where does Europe stand? The first days of the war showed that the EU's role in Black Sea politics, particularly Ukrainian politics, remains insufficient. However, close relations with Ukraine and possible membership negotiations make the EU's role in the region important.

Therefore, this article aims to search for the limitations of the European Union's role in the region and how the European Union can extend its influence over the Black Sea. Seeing the Black Sea primarily from a trade perspective, the clashing interests between the EU, Russia, China, and the US, and domestic differences among members' interests can be considered the European Union's limitations. These limitations can be observed in the context of the Russian-Ukrainian war. Therefore, the article references the Russian-Ukrainian War to see European Union action. In this sphere, the first part of the article focuses on the context of the Black Sea region. Later, the developments of the European Union policies provide insights into the European Union's agenda on the Black Sea. Finally, the last part contributes to the gap by referencing the limitations of the European Union's role in the region by focusing on the Russian-Ukrainian War.

The Black Sea: A Newborn Region

The Black Sea is a highly important region that needs to be discussed more intensely in world politics. Region's dynamics have been changing with their complex characteristics and affect the politics of the rest of the world. Even though the interest has been increasing in the region, the region's struggles remain unsolved. It is an important region with its strategic geography, bridging different worlds of the East and the West. The existing regional actors are nowhere to be seen when it comes to active engagement and cooperation in the region. The discussion on the 'regionness' of the region and the roles of external and internal actors have an important place in enhancing Black Sea politics. The concept of regionness is explained in Hettne and Söderbaum's work

(2000) as a comparative analytic tool for explaining the emergence of regions and the establishment of relevant actors in diverse contexts. Literature on regionalization has been attempting to identify ‘what is a region?’ and ‘how a certain entity can become a region?’ Hettne and Söderbaum aim to identify the degree of a particular area in order to assume it’s a distinct entity that can be considered a “relatively coherent territorial subsystem.” Regionness can be referred as the level of the region to be ‘more or less,’ and authors argue that the level of regionness can decrease and increase. (Hettne and Söderbaum, 2000, p.461). Thus, regionness is explained in five different levels varying from regional space, regional complex, regional society, and regional community to region-state. These levels can provide people understanding of how regionness of a region has complex characteristics. The Black Sea has been a ‘region in the making,’ and its regionness has been shifting between different levels through the years under the influence of several actors and their actions.

Diving into the regional characteristics and problems provides actors with an agenda to discuss what should be done to achieve better results in their Black Sea policymaking. The Black Sea is an original territory to discuss with its authentic dynamics and different countries with distinct political, social, and cultural backgrounds. It has been facing a lot of political transitions. The region becomes an interesting area for all-powerful political actors by standing in the middle of the world. Its involvement in trade and economy with oil, gas, and trade routes attracts outsiders.

The end of the Cold War marked the new era for the Black Sea territory as the Black Sea transformed from being a passive zone to an active region that corridors between the West and the East. The region became an attractive place for international actors as well as local ones. Cooperation was much needed to eradicate the Soviet heritage and establish a region that meets the expectation of a region in recent decades. However, these cooperation attempts are restricted by numerous factors like unequal political and economic developments within the Black Sea states, nationalist movements, and the hostility between different regional players (Çelikpala, 2010, p. 287). Despite these new dynamics, the Black Sea did not get immediate attention from the global actors as the Western states and the international and regional institutions mostly paid attention to Central Europe in the aftermath of the Cold War.

As Black Sea’s region-building is more recent than the neighboring regions with post-Soviet heritage, international actors’ involvement in transforming the region “through internationalization, institutionalization, and democratization” has significance. These international actors would be the United States, NATO, and the EU, as all have diverging interests and experiences in regionalism (Triantaphyllou, 2014, p. 286).

European Union and the Black Sea Politics

The involvement of the European Union in the Black Sea opened a new era for EU politics, especially in expanding its external policies. Even though Black Sea politics began to shape after the Cold War with the dissolution of the Soviet Union, the European Union did not get involved with the region. The member states were not interested in interfering in this complex area. Yet, the fifth and sixth enlargements of the EU, namely the Eastern Enlargement, brought European Union to the borders of the Black Sea. 2007 was a significant year for the European Union due to its expansion through the new region with the accession of Bulgaria and Romania. From that point, member states started to pay more attention to the region by developing new policies with new interests. The EU has aimed to have a well-governed neighborhood to avoid conflicts, organized crimes, and dysfunctional societies on their borders that will create problems (Fischer, 2009, p. 338).

The European Commission defines the Black Sea region as a “distinct geographical area rich in natural resources and strategically located” (European Commission, 2007, p. 2). European Union sees the region as an opportunity that has the potential to carry out energy and transport flows, and a well-established region can

complement this potential. However, region-building is considered hard to establish with large populations, unresolved conflicts, environmental problems, and organized crimes. The European Union has been attempting to increase regional efficiency with some policies. For instance, Black Sea Synergy is one of the first and main EU initiatives dedicated to the Black Sea region. The main objective is to promote cooperation by developing a dialogue among the stakeholders. Black Sea Synergy provides guidelines for cooperative actions in diverse areas to achieve regional development. Its flexible approach can be attractive to the Black Sea states as participation in projects occurs on a voluntary basis (European Commission, 2007).

Black Sea Synergy is not the only initiative taken within the EU. The European Neighbourhood Policy is extended through the shores of the Black Sea with its eastern dimension. The eastern dimension specifically relies on the Eastern Partnership (EaP) to enhance its involvement in the Black Sea cooperation. The Eastern Partnership started to strengthen cooperation in 2009 by using bilateral and multilateral means with three eastern members of the European Union: Belarus, Ukraine, and Moldova, and three South Caucasus countries: Azerbaijan, Armenia, and Georgia (Henderson and Weaver, 2010, p. 17). Poland and Sweden initiated the EaP to promote primarily bilateral relations with the support of multilateral agreements between these six countries. Today, the EaP supports the main global objectives like UN Sustainable Development Goals or the Paris Agreement to increase stability and prosperity of the EU neighbouring countries as the extension of its foreign and security goals (European Commission, 2008).

To achieve its goals, the European Union developed different areas of interest in the context of the Black Sea. Securitization, promoting democracy, good governance, and human rights within the region can be considered primary interests. The EU members established ENP policies and initiatives for the Black Sea to meet these interests. According to European Strategy for the Black Sea resolution, the main goal was to develop coherence and visibility of the European Union's action in the Black Sea region (Garces de Los Fayos, 2013, p. 4). Emphasis was on security, energy, and socio-economic development, and the need for a separate budget for the policy implementation was discussed. The 2011 resolution critically examined the Black Sea Synergy for its deficiency in enhancing the EU goals and the lack of policy control since there was no Commission report since 2008. This criticism shows that there was dissatisfaction within the EU as well, and the lack of contribution to the policy implementation decreases the EU's attributed role in the region. Black Sea Synergy was welcomed very contently by the members when it was proposed after the accession of Bulgaria and Romania. There were many expectations about the EU bringing political attention to the new coastline just like it does to the Mediterranean or Baltic Sea, but it remained insufficient (Garces de Los Fayos, 2013, p. 5).

The deficiency of Black Sea Synergy cannot be linked only to the European Union's efforts. The timing of the policy was also effective. The neighbourhood policy after the enlargement attempted to connect "two culturally and politically distinct areas." The partnership intensified in 2008 with the adaptation of Black Sea Synergy. Some members were reluctant to BSS as it could undermine the objectives of the Eastern Partnership. However, the outbreak of the war between Russia and Georgia over the Abkhazia and South Ossetia did not let it happen. The conflict provided a new catalyst for the Eastern Partnership while jeopardizing the effectiveness of other policies like the Black Sea Synergy (Garces de Los Fayos, 2013, p. 6). The Eastern Partnership became a solid external policy of the EU supported by governmental meetings and the involvement of civil society. Nonetheless, the Black Sea Synergy has been limited in its efforts to build partnerships because of the reluctance of third countries to participate in the project.

In the light of the Black Sea policies, the question of the European Union's commitment to the region arises. Most would argue that the EU lacks a shared strategic vision for effective involvement in its regional policies and practices (Triantaphyllou, 2014, p. 289). This argument can be discussed in light of the outbreak of the war between Ukraine and Russia. The early months of 2022 showed people that one of the most significant conflicts in the region is still strong. Some consider the war between these two states as an opportunity for the EU to

renew its strategies over the region (Synder, 2022). European Union, the institution that was created as an answer to war, can be a peace advocator and help the stabilization of the Black Sea region. Therefore, having Europe in the Black Sea respond to the regional challenges is important. Having the Black Sea vision on the EU agenda is necessary to improve the regional dynamics (Aurescu, 2011, p. 36).

Method

The sources in the existing literature along with the policy documents published by the European Union regarding the Black Sea policies explain the ground of this qualitative research. Policy documents of international organizations appear as guiding resources for us to determine these organizations' goals, objectives, and limitations on the relevant subject. The documents of the Black Sea Synergy and Eastern Partnership policies published by the European Union provide information about the objectives and methods of the EU in the Black Sea. In this way, the European Union's goals and attitudes regarding the Black Sea policies are analyzed. The study determines the factors that caused the EU not to take a more active role in the region by looking at the differences in the theory and practice of these policies. EU's role is dependent on several factors like its attributed role, regional actors, and member states' interests, and these can explain the expected relationship between these limitations and the EU's role. The study aims to explain the factors limiting the role of the European Union in the Black Sea with a more realistic and up-to-date approach. Therefore, in the next step, this study uses the 2022 Russia-Ukraine War as a case study, and the factors limiting the EU are explained. The 2022 Russia-Ukraine War has become one of the focal points of the Black Sea region, the European Union, and the whole world. It has deeply affected all the actors in this geography and the relations between them and continues to change the region's dynamics.

Findings and Discussion

The Limitations of the EU Role

The main argument of this paper is that there are limitations to the European Union's role in the Black Sea region. When it comes to Black Sea policies, the glass looks half full, half empty. There are attempts to enhance its role, yet there are also fallbacks that cause the deficiency of the European Union. Therefore, the limitations are categorized into three different aspects to provide an insight into the European Union's involvement in the region. Demonstrating these limitations of the European Union can provide a ground for explaining European Union's position in the Russian-Ukrainian war. This article focuses on the limitations before explaining the dynamics within the war context to achieve this goal.

Firstly, there is an identity problem for the European Union. How European Union defines itself and its role in the region carry importance due to its potential influence over the region. The prior problem in its identification is that it is mainly in the selected areas. For instance, European Union has been considering its role primarily from a trade perspective as a root for communication and trade between the regions. However, the security dimension of the involvement is often neglected in the European Union agenda. Even if they establish some level of involvement, the security policies and practices remain limited. The European Union could use a lot more focus on this dimension to increase its influence over the region.

From the trade perspective, European Union sees the Black Sea as a region with one of the greatest growths. However, the policymakers know the growth is uneven and relies mainly on the oil and gas exporting states. In addition, the growth is fragile because of the dependency on exports and the high level of corruption. The goal is to create a stable institutional sphere to achieve sustainable and fair growth. The European Union takes into account trade, transportation, energy, environment, fisheries, science, education, and agriculture when referring to its goal of future economic development in the region (European Parliament, 2007). The EU

considers itself a necessary partner in the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), especially in guiding them into economic and legislative initiatives. To build a region, there is a need to meet the European standards to adopt the EU's technical and financial aspects effectively.

By pointing out the uneven but strong economic growth in the region, the European Union illuminates the sustainability of the oil and gas exporting states. Despite the growth, the fragility of the private sector threatens the improvement of the investment of local and global companies. Therefore, it is inevitable to aim to build room for economic opportunities to achieve better regional prosperity for its people and trading partners (European Parliament, 2007). These are the arguments of the European Parliament on its Black Sea policy approach. The policy approaches and practices show the audience that European Union prioritizes the economic aspects of development to enhance cooperation in the Black Sea. The European Union's history shows how economic cooperation can enhance regionalism and how further regional integration is possible through spillover of economic integration to other sectors like political, social, and cultural.

In fact, the patterns of the EU's regional development can provide an idea of why the European Union primarily focuses on the economic dimension. Trade has been an essential factor in European integration, especially in its early years. As it was the Union's primary objective, the European Union considers trade and economic development the key catalyzer. This limits its objective, to some extent, in determining its role over the Black Sea region.

Secondly, the problem of the relevance of the European Union limits its role in the Black Sea region. The region dynamics are essential to discuss here. There are several influential internal and external actors in the region, and their involvement degrades the EU's involvement in this region. There is an ongoing clash of interests as well as cooperation between the big powers of the EU, Russia, China, and the United States. The race between them becomes part of redefining the global order. Especially the competition between the United States and China leads European Union to have a secondary role in the region.

Region dynamics cannot be explained fully without mentioning the Russian dimension. In the latest century, Russia reemerged as a big power and a partner of the United States and the European Union. Putin's leadership prioritizes the state's advantages to maximize its economic gains while "minimizing perceived geopolitical losses resulting from the expansion of Western institutions" (Trenin, 2008, p. 104). Russia, under Putin, attempts to transform itself in line with the West to become a regional leader by rebuilding its domain (Krastev, 2008). Russia's standing is significant in demonstrating European Union efficiency. Because its choice to decline participation in the European Neighbourhood Policy limits the EU's influence area. Russia has seen the European Union as a "newcomer" and a potential regional power competitor. Kremlin has been concerned about the Eastern Partnership that led Russia to accept the Black Sea Synergy. However, Russia's approach toward the European Union has been uncertain, especially within the Black Sea institutions. For instance, Russia has been neutral on the EU's role within the BSEC while strongly opposing its involvement in the Bucharest Convention Against Pollution of the Black Sea (Garces de Los Fayos, 2013, p. 16).

Equivalently, the United States (US) is another country encountered in the Black Sea region as an influential political actor in the world. The significance of the United States' presence in Black Sea politics cannot be ignored when discussing the limitations of the European Union. The main factor of the US involvement in the Black Sea was energy. While it still carries the same importance, especially after 9/11, security and democracy became important determinants to consider in US policymaking. Some consider the US involvement in the region as a corridor. For the United States, the Black Sea has been a backdoor to the Caspian Sea for a long time. Especially from the '90s to the 2000s, the Black Sea was considered an "East-West corridor" (Delanoë and Konoplyov, 2014, p. 360). The 9/11 events, the War on Terror policies, and NATO extension to Black Sea states made the region more attractive for the United States. As the transit corridor, the Black Sea is considered part of a broader territory that links the New Silk Road by reconnecting states that the rivalry in the previous

decades has shattered. The US needs to influence the region as it would provide ground for the Asian pivot of US foreign policy (Triantaphyllou, 2014, p. 290).

The presence of the United States and NATO influence the regional agenda of the European Union by policies and interests presented by these external actors. European Union mainly aimed to strengthen the governance to have a peaceful neighbourhood, while the United States primarily concentrated on the NATO enlargement and its security dilemmas (Manoli, 2012, p. 430). United States reconsidered its geopolitical interests in the area and built up a military dimension to this strategy by enhancing its role within NATO. The new comprehensive strategy in the region got a foreseeable response from Russia, creating a new geopolitical rivalry in the Black Sea. When we look at the Black Sea and West relations, the counterpart of the United States is the European Union. The Union has been sharing its external borders with the region since the '90s, yet it became a regional partner with Romania and Bulgaria's membership in 2007 (Çelikpala, 2010, 293). In the beginning, European Union lacked a strategic vision to pursue a common foreign policy in the Black Sea.

In addition, the conflicts in the region between 2004 and 2008 had a negative impact on member states and the EU's energy policies with the energy crisis in Ukraine, Georgia, and Belarus (Çelikpala, 2010, 295). In this tense political sphere, the European Union contributes its effectiveness by treating Russia as a possible partner for cooperation. However, the steps taken by the EU can clash with the interests of the United States. As a result, tensions between the United States, NATO, and the EU can grow and limit the efficiency of EU policies. The involved actors' main concerns regarding security were primarily on the conflicts and energy security issues that affect the region's overall stability. While the United States and NATO are interested in security and military means, the European Union has been beware of the migration and trafficking issues to solve political and social insecurities in the region. From this perspective, balancing Russia-EU relations is also an essential factor in EU foreign policy to enhance its role in the region. Russia's aim to establish a separate mandate can restrict the EU policy goals and threaten regional stability (Popescu and Wilson, 2009, 320).

While changes in the Black Sea attracted newcomers to the region, China has become one of the essential actors in discussing Black Sea politics. The Belt and Road Initiative (BRI) has been a significant foreign policy tool for China to expand its interests over different territories. Its primary goal of reaching the West leads Chinese policymakers to consider the Black Sea as a route. China may not consider the Wider Black Sea a region but a larger geo-economic territory that connects China to Europe and the Mediterranean region. The world has been transforming geopolitically where the power competition between the great powers came back and dominates international politics today. With its growing geo-economic and geopolitical impact, China's rising power makes it inevitable to discuss its role in the Black Sea dynamics.

Tensions between the US and China and trade competition have shaped global politics in the last decade, where the bipolar power competition arose. Hence, China's growing presence in the Black Sea is not only affecting the region dynamics but also affects world politics. Further, the United States and NATO's existence in the region create some level of motivation for China-Russia cooperation. Russia is concerned with the military presence of Western powers. At the same time, China sees the United States' presence as the key challenge to its Belt and Road Initiative and its regional implications. China sees the Black Sea as a corridor for the BRI, and the region is convenient for Chinese investments. On the grounds of this goal, China needs some level of stability and economic openness in the Black Sea region (Martin, 2021).

The European Union's stance on Beijing's policies carries out another significance as reshaping the trade relations within the unfair competition and predatory foreign policy practices between the great powers. One of the factors of China's BRI that contradicts with EU's vision is transparency. EU members are concerned about the lack of transparency and the unbalanced relationship within the BRI. Internal cohesiveness is a key for EU member states to decrease the dominance of Chinese regional attempts and establish a more prominent

EU role in the Black Sea. To do so, the European Union must contribute to its Eastern Partnership goals and provide a feasible alternative to China's BRI policies in the region (Martin, 2021).

Lastly, the third important factor in the European Union's involvement in the region is the internal divisions between the Union. It is important to discuss member states' interests in the region. Diverging interests can lead to a decrease in the effectiveness of policy implementation, and sometimes it can put the developments at risk by damaging the alignment. In the case of Black Sea politics, Eastern European states are more interested in developing better engagement with the region. The conflictual debate started among the members about the Black Sea vision of the European Union as it became a neighbouring country to the region after the accession of Bulgaria and Romania. European Union's multilateral politics becomes an important part of the Black Sea agenda and enhancing the role of the European Union can only be achieved through unanimity among member states.

However, the domestic divisions on the opinions of the Black Sea policies made multilateralism an important tool for European Union to enhance its practices. Regarding the literature, multilateralism generally clashes with the claims of regionalism. As an alternative, regional multilateralism is introduced in special contexts. It refers to a "set of mutual expectations, rules, and regulations, common institutions and commitments that are accepted by a group of states that are continuous or close to each other" (Manoli, 2012, p. 432). It is often used to explain the European Union's eastern policies. In this multilateral approach, the division between member states can be seen. The EU members' preferences do not always align with the European Union's multilateralism in the eastern neighbourhood. Every EU member pays a different level of attention to Eastern Partnership and the Black Sea Strategy. The preferences of each member influence the European Union's multilateralism. States' relations with the Union and the United States, another significant actor in the eastern neighborhood, have been effective in their approach to the Wider Black Sea (Manoli, 2012, p. 436).

There is a certain degree of consensus on the main interests of all EU members regarding the region, which is aligned with their goals of enhancing trade relations and maintaining external security and stability. However, the problem is the implementation of the policies. EU members cannot achieve consensus on how to conduct these policies. The disagreements on the policy implementation underlie the goals and the role of the EU within its neighbouring region (Fischer, 2009, p. 339).

European Union's Status in the Russian-Ukrainian War

Over the years, European Union developed relations with both sides of the conflict and established diverse policies through its agreements and collaborations. The tension between Ukraine and Russia arose at the beginning of 2022. In January, the European Union involved itself in security talks with Russia, the United States, NATO, and OSCE to show its participation in the region. However, the European Union officials were mainly concerned about its exclusion from the security talks and its perception as the 'neutral spectator.' As the talks involve the neighborhood, European Union is more than a neutral observer with its security concerns (Khatu, 2022).

In the earlier years, the European Union was involved in the Ukrainian-Russian conflicts through its assistance to Ukraine. European Union helped Ukraine to decrease its economic dependency on Russia by providing Ukraine with over 17 EUR billion. With its 2014 Association agreement, the Union became the largest trading partner of the Ukrainian state. On the other side, a Russian-EU dynamic derives mainly from trade and energy. In 2020, Russia was the EU's largest trading partner with a %37,3 ratio. In addition, Russia has been the main supplier of natural gas and fossil fuels to the European Union. The insecurities about energy can be one of the weaknesses of the European Union, and it intensifies its limitations over its role in the Black Sea region, especially with the war in Ukraine (European Commission, 2021).

The Implications of the Limitations of the Russian-Ukrainian War

The earlier part of the article showed the identity problem of the European Union as the first limitation for better engagement in the Black Sea politics. The defining role of the Union is highly important in the context of the Russian-Ukrainian conflict as well. European Union's relations with the Black Sea states, especially with Russia, have been mainly trade-related. Russia has been the most important trade partner and energy supplier of the Union. As the previous part suggested, European Union should show more engagement in the security policies and practices in the region. However, the war creates a dilemma for European interests over Russia, directly threatening its economic and energy security. Thus, increasing its power over the region demands European Union to increase its security means and practices.

Finalizing the first limitation of the EU's role in the Russian-Ukrainian war, the European Union has been putting up restrictive measures in the context of war and sanctions against Russia that also affect the trade relations with Russia. As mentioned earlier, European Union mainly contributes its role in the Black Sea from a trade perspective. Hence, the existence of the war and applied sanctions jeopardized the economic ties. War in Ukraine affected the war countries and the Black Sea states with the rest of the world. In the current situation, trade became less effective for the European Union in Black Sea politics. Therefore, European Union should expand its involvement in the region by engaging more security aspects.

The Russian invasion of Ukraine created security challenges in many aspects. Foremost, Ukraine faces human insecurities as people lose their homes, cannot have access to basic needs, and are forced to migrate. As a normative global power, European Union has an attributed role in promoting peace, democracy, and human rights. EU's role in the region can grow through its support of Ukraine. There is some European action in the war as human insecurities in Ukraine have been rising day by day against the Russian attacks. The uncertain status of fleeing refugees creates a new chance for European Union to show its effective role in handling the situation. Practical actions by providing support to Ukraine in diverse areas will be beneficial if the European Union wants to expand its political role.

The second limitation this article discusses is the problem of the relevance of the European Union. Region dynamics and regional actors also play an important role in the discussions of the Russian-Ukrainian war. The important actors, China and the United States, also have been involved in the war discussions. The war between Russia and Ukraine is the most intense geopolitical conflict since World War II. Before the war, the United States had warned the world about a possible Russian attack on Ukraine. When the attacks started, the United States became one of the most influential actors. The possible regain of western leadership motivates the United States to get involved in this specific Black Sea conflict. From the beginning of the attacks, the United States' response against Russia was immediate, along with NATO engagement. Its presence within NATO also provides the United States greater role within the region. Most talked actors by the media were the United States and NATO during the first days of the invasion.

In addition to the United States, China is another actor to discuss in the war context. Not only for its importance for Black Sea politics but also its stance in the Russian-Ukrainian conflicts. Earlier months of 2022 remarked a joint partnership between Russia and China. Xi Jinping and Putin expressed that the two countries have an unlimited partnership at their meeting on February 4. China's position carries importance as it is one of the most influential global actors in recent years, and its dynamic relations with Russia shape its strategies in the Black Sea. One can argue that Xi Jinping did not calculate that the war could happen and go this far. Understanding China's position is important because the Chinese government could find itself standing against the united Western world if China supports Russia unconditionally. Therefore, China should decide carefully while protecting its own interests. Since the Russian invasion started, China has been relatively neutral by not acting as pro-Russian or anti-Ukrainian in their statements. (Chakrabarti and Kotsonis, 2022).

This second limitation presented in this article focused on three specific states as the limitation of the greater European role in the Black Sea, Russia, China, and the United States. Up-and-down relations with Russia and its invasion of Ukraine jeopardize the possible implementation of the greater EU role. While it has been hard for the EU authorities to create effective policies under the presence of Russia in the region, it became harder with the existence of a war in the territory. In this context, the United States and China's effectiveness in the engagement with the region have become an important topic of discussion. From the very beginning of the attacks, the United States has been the 'trendy' actor to acknowledge within and outside the presence of NATO. While the United States' actions have been important for the Ukrainian side, the Chinese position has been widely discussed to see how Russian aggression can affect the current relations with Russia and the West. Where does the European Union stand in this context?

It is essential to acknowledge the EU's actions as an entity to discuss and determine its role's characteristics and borders within the context. The earlier days of the war showed the EU's -unwanted- dependency on NATO regarding security issues. EU became more engaged with the conflict and has been less discussed in the media. However, this situation has changed with Ukrainian refugees and the Ukrainian demand for becoming a member of the Union. The demand by president Zelensky increased the attention towards the European Union and intensified its role as an actor in political discussion.

The third limitation focuses on the domestic divisions among European Union member states. In the context of the Russian-Ukrainian War, the differences become highly important to create a collective response. Each state has diverging interests and relations with both sides of the conflict. Therefore, differences among member states become more visible and undeniable. Member states have different bilateral relations with Russia and Ukraine, and their distinct interests can influence their involvement in the war in Ukraine.

For instance, Russia carries importance for Germany in the energy sector, especially with the Nord Stream project. Even if Germany has a possibility of cutting off Russian oil imports, it will not be an immediate action. According to German Chancellor Scholz, the departure from Russian gas would take longer for Europe's biggest economy (France24, 2022a). Despite their economic ties with Russia, Germany supports Ukraine with weapons to help their defence against the Russian invasion.

France has been one of the operative countries since the beginning of the invasion alongside Germany. In the past, it has been criticized for not advising others on its stance on Russia. France is currently holding the presidency of the European Union and has been influential in the increased security actions. Since the beginning of the conflict, President Macron has been coordinating the talks with other member states and NATO members while maintaining contact with President Putin (France24, 2022b).

A Constructivist Role for European Union Policies

The development of EU external policies has been analyzed by many scholars who study the Black Sea politics of the European Union. European Neighbourhood Policy changed its characteristics over time and shaped itself in accordance with the needs of the existing situations. IR scholars discussed many approaches to draw the framework for ENP. Constructivist approaches used the EU's characteristics of stability, security, and shared values to explain the behavior of the Commission and the Member States. For instance, the EU's external action goals adopt mainly a constructivist approach by focusing on its norms and values. However, in practice, it is not sufficient to explain the EU's external policies by only focusing on its values and norms. Some also can argue that European Neighborhood Policy follows a rationalist approach by following its geographical interests and security. The issue of security and interests challenges the constructivist view in many cases of European external relations. For instance, conflicts and wars in the Black Sea area often challenged the ENP goals over the region and led ENP to adopt more 'hard security' means in the following years. Even though

these challenges increased more rationalist behavior, constructivist arguments are still significant in explaining European Neighbourhood Policy. (Kratochvíl and Tulmets, 2017).

This article argues there are some limitations on the EU's role over the Black Sea, and constructivist-rationalist debate over the ENP can explain the limitations. The first limitation argues that European Union sees itself mainly from a trade perspective that has a rational approach to the Black Sea policies. The material means and the economy becomes the driving factor for the EU role. Applying the normative power dimension increases the constructivist understanding of the EU's role.

The second limitation focuses on the different actors in the region. For example, Russia's foreign policy adopts a more rationalist perspective. Putin mostly uses Russian foreign policy to achieve domestic supremacy. Russia's behavior created competition with the EU in the Black Sea region. In the case of Ukraine, the EU has been reactive and had some minor changes in its policies. This can show how the EU does not limit its role even when there is a strong actor presence. European Union's institutional grounds and its norms come into the scene again where it can express a more constructivist approach. One can argue that the EU and other actors in the region have been experiencing power competition, and they all have interests. However, these interests are not hiding the EU's institutional goals and norms in the Black Sea (Schunz and Gstöhl, 2017).

The third limitation concerns the differences among member states, and the limitation is intensified through the problem of unanimity. European members have been debating about its common goals and norms in recent years. Especially with Brexit, the diverse opinions on many policy areas have developed and European external policies are no exception. From a constructivist point of view, EU members can limit the Commission's goals over the region by refusing its shared objectives and norms. Hence, the limitations of the EU's role in the Black Sea can be observed in the constructivist approach in framing EU policies and how they contain normative objectives alongside with rational ones. Rational characteristics of the policies explain the limitations' ground, while the constructivist view can express the different dimensions of the limitations.

A Way Forward?

As a result of today's connected world, new challenges create new opportunities to enhance the goals and policies of political actors. The war in Ukraine has created a great challenge for world politics, but it also constructed a new environment for political actors to act. Therefore, the question of the EU's role in the Black Sea arises again within this environment. Is it possible a way forward for the European Union to have a more influential role in the region by tackling its limitations? The answer to the question lies within the European members and authorities.

To tackle these limitations, European Union must follow new ways and extend its existing sphere of influence. Its first limitation derives from defining its role and approach to the region. European Union has been an economic alliance from the beginning. Even though the Union extended its areas of cooperation in the process, the main objective was economy and trade. The prioritization of trade also has been effective in its Black Sea goals, and member states have looked at the region from a trade perspective. Its trade focus connects the European Union to Russia as its biggest trade partner in the region. Limiting its influence area decreases the EU's chance of having a greater role. To overcome this limitation, the European Union needs to establish a more comprehensive foreign and security policy to get involved more in the security issues and politics of the Black Sea to intensify its role in the region. However, foreign and security policies should not be limited to civilian means. EU's attributed role as a normative power is also an important factor in how it defines its role. Discussions on the EU's role in international relations generally evolve around its characteristics. European Union does not use only its hard power means and tools. It mostly aims to use its norms and values in its actions and policies. Promoting these values stands at the core of the EU goals. Manners widely argues the EU's

normative power aspect to identify its role. Shared beliefs and sets of principles for member states and institutions are the center of EU identity, including concepts like democracy, liberty, peace, the rule of law, and human rights (Manners 2002, p. 239). These principles are essential when discussing the EU's external relations as they distinguish the EU from other political actors. European Union does not only use its materialistic tools but also promotes its norms and values in its external actions. Being a normative power requires to be ideational to adopt principles, actions in accordance. Thus, European Union uses its normative power to promote and enhance the norms and values in the Black Sea. Yet, some argue that there is an inconsistency between the internal and external actions of the Union (Manners 2008, p. 56). When it comes to CSDP, European Union mostly uses this normative side to legitimate its actions and its lack of active involvement in security policies. Therefore, there is a gap between its capabilities and expectations outside of its borders (Manners 2008, p.22). The EU should expand its involvement in the Black Sea security dilemmas and this can be achieved by going beyond the civilian missions in the conflict zones of the Black Sea. The Russian-Ukrainian war can be an example where people can observe the EU's actions where it proves the Union is more than a 'trade partner' or a 'normative power.' Its involvement through Ukraine's will to join the Union will increase its political influence over the region.

The region's dynamics are the second limitation of the EU's role in the Black Sea. The new political environment in the post-Soviet era had attracted several actors into the borders of the Black Sea. The Black Sea states, especially Russia and Turkey, have been engaging in regional affairs to increase their political power and have a voice in global politics. The presence of the United States and NATO is inevitable to discuss in the regional dynamics as they are the primary actors in the Black Sea security and politics. In addition to these actors, China's growing interest in the region due to its goals of BRI brought new challenges and opportunities to tackle. Rethinking relations within the triangle of US-Russia-EU in the light of the impact of China is important because international politics has been shaping multipolar relations (Cipek, 2018, p.23). With the existence of diverse influential actors, the European Union finds itself in the middle of a battlefield. The European Union has bilateral relations with other regional actors like the US, Russia, and China. Yet, having multiple relations with multiple agendas decreases the impact of the policies on the region. This dilemma has been visible in the war context as European Union has diverging relations with the actors involved. The United States and China's stance on the war and Russia's intentions and goals are important for further EU involvement in the Black Sea. Therefore, there is a need for a more comprehensive approach that coordinates all relations in the region to enhance European Union's role in the region. Establishing a multilateral ground for Black Sea regionalism can be considered a well-established and stable region.

The last limitation concerns the agendas of the member states. Diverging interests in the region makes it harder to implement Black Sea policies. Some EU members are more attached to the region due to their political, cultural, or geographical conditions. In contrast, others want a certain degree of involvement to maintain stability and security within the European borders. Building a consensus on policy implementation is essential, but it has been one of the most complicated challenges of cooperative actions. Unanimity in policymaking can be achieved easily. Yet, finding common ground for implementing these policies is almost impossible with different levels of contributions of the members. The existing relations with Black Sea states outside of the EU make it harder for member states to implement policies at equal levels. A clash of interests among members can restrict the EU's role in the Black Sea for an unknown future. A crisis like the situation in Ukraine intensifies the different levels of members' contribution to the region. This could be the greatest challenge for the EU to tackle because one cannot successfully enhance its external role without having a unified internal dynamic on a subject matter.

Conclusion

The Black Sea region has been like a baby learning about the world around itself. The surrounding area, different actors within its zone, and the reality of the world show the challenges it will face. However, its most significant challenges derive from its internal conflicts. The greatest obstacle to the Black Sea region-building has been its unsuccessful peacebuilding. Russia has been a key actor in these conflicts. The crisis in Ukraine shows how the Black Sea conflicts damage regional developments.

To prepare the Black Sea for diverse challenges and the political realities of a region, actors contribute to its region-building as it learns how to walk. Like a baby, the region needs guidance to show the ways before establishing a ground for its own. The region needs to learn how to provide and maintain peace and security through diverse means and policies in different sectors, and the guidance can come from the EU. The European Union can be considered a blueprint for establishing a region. Its long history, norms, and narratives provide insights into understanding the requirements for successful region-building.

Moreover, its effective role in external politics makes the EU a prior partner for the Black Sea region cooperation. When we mention the EU as the regional partner, it is inevitable to discuss its role in the Black Sea as a regional actor. Due to its late involvement in the Black Sea politics, European Union's policies concerning the area remain young. The future consequences of the policies and initiatives cannot be predicted. However, some argue that these policies do not provide a comprehensive vision for the Black Sea, and it remains inadequate for becoming a leading global power. Existing policies do not fully cover every need of a successful region, and the EU should overcome limitations to enhance these policies to contribute to its role.

References

- As it happened: EU's Von der Leyen promises to speed up Ukraine membership process. (2022a). France24. Retrieved from <https://www.france24.com/en/europe/20220408-live-civilians-flee-as-ukraine-braces-for-redoubled-russian-assault-on-southeast>
- Aurescu, B. (2011). The role of European Union in the Wider Black Sea region. *Turkish Policy Quarterly*, 10(1), 35-45. Retrieved from <http://turkishpolicy.com/article/411/the-role-of-european-union-in-the-wider-black-sea-region-spring-2011>.
- Chakrabarti, M., and Kotsonis, S. (2022). China's place in the Russia-Ukraine war. Retrieved from <https://www.wbur.org/onpoint/2022/03/18/china-place-in-the-russia-ukraine-war>
- Cipek, T. (2008). Russia and the European Union: What remains the partnership? *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, (1)1, 11-29. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/balkar/issue/41667/463567>
- Çelikipala, M. (2010). Escalating rivalries and diverging interests: prospects for stability and security in the Black Sea region. *Southeast European and Black Sea Studies*, 10(3), 287-302, doi: <https://doi.org/10.1080/14683857.2010.503640>.
- European Commission. (2007). Black Sea Synergy – A new regional cooperation initiative. COM (2007) 160 final. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0160&from=EN>

- European Commission. (2008). Eastern Partnership. COM (2008) 823 final. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0823&from=EN>
- European Commission. (2021). EU trade relations with Russia. Retrieved from https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/russia_en
- European Parliament. (2007). Report on a Black Sea regional policy approach. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2007-0510_EN.html#title2
- Fischer, S. (2009). The European Union and security in the Black Sea region after the Georgia Crisis, *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(3), 333-349, doi: <https://doi.org/10.1080/14683850902934325>
- Garces de Los Fayos, F. (2013). The EU's Black Sea policy: Where do we stand?. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491519/EXPO-AFET_SP\(2013\)491519_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2013/491519/EXPO-AFET_SP(2013)491519_EN.pdf)
- Hettne, B. and Söderbaum, F. (2000). Theorising the rise of Regionness. *New Political Economy*, 5(2), 457-472. <https://doi.org/10.1080/713687778>
- Khatu, J. (2022). The European Union's status in the Russia-Ukraine crisis. *E-International Relations*. Retrieved from <https://www.e-ir.info/pdf/95485>
- Konoplyov, S., and Delanoë, I. (2014). Continuities and ruptures: Tracking the US interests in the Black Sea area in the context of the 'Pivot to Asia.' *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(3), 356-369. <https://doi.org/10.1080/19448953.2014.928539>
- Krastev, I. (2008). The crisis of the post-Cold War European order. *Brussel Forum Paper Series*. Retrieved from http://pdc.ceu.hu/archive/00004892/01/1205760023__brussels-forum-2008-russia_euorder-krastev.pdf
- Kratochvíl, P. and Tulmets E. (2017). Constructivist approaches to the study of the European Neighbourhood Policy. In *The Routledge Handbook on the European Neighbourhood Policy* (p. 171-192). Abingdon: Routledge
- Macron draws new wave of criticism over call not to 'humiliate' Russia. (2022b). *France24*. Retrieved from <https://www.france24.com/en/europe/20220606-macron-draws-new-wave-of-criticism-over-call-not-to-humiliate-russia>
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?, *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Manners, I. (2008). The normative ethics of the European Union. *International Affairs*. 84(1), p. 46-60. <http://www.jstor.org/stable/25144714>
- Martin, A., Lilkov, D., Kaczmarek, M., Çolakoğlu, S., Prelec, T. and Forough, M. (2021) *China in the broader Black Sea region*. GLOBSEC. Retrieved from <https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2021/03/China-in-the-Broader-black-sea-region-ver7-nonprint.pdf>

- Manoli, P. (2012). EU's flexible regional multilateralism towards its Black Sea neighbourhood. *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(3), 431-442. <https://doi.org/10.1080/14683857.2012.711092>
- Schunz, S., & Gstöhl, S. (2017). *Theorizing the European Neighbourhood Policy*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315468693>
- Trenin, D. (2008). Russia's perspective on the Wider Black Sea region. In D. Hamilton & G. Mangott (Eds.) *The Wider Black Sea region in the 21st Century: Strategic, economic and energy perspectives* (p. 103-120). Washington, D.C: Center for Transatlantic Relations
- Triantaphyllou, D. (2014). The European Union and the Black Sea region in search of a narrative or a new Paradigm. *Journal of Balkan and New Eastern Studies*, 16(3), 286-299. <https://doi.org/10.1080/19448953.2014.928534>
- Weaver, C., and Henderson, K. (2016). *The Black Sea region and EU policy the challenge of divergent agendas*. London: Taylor and Francis.
- Wilson, A., and Popescu, N. (2009). Russian and European neighbourhood policies compared. *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(3), 317-331. <https://doi.org/10.1080/14683850902934317>

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Karadeniz'deki rolünü sınırlandıran faktörler olduğunu ifade etmektedir. Karadeniz bölgesi farklı niteliklere sahip pek çok ülkeden oluşan farklı çatışmalara ev sahipliği yapan bir coğrafyaya sahiptir ve Karadeniz siyaseti bu farklı özellikleriyle uluslararası ilişkilerde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Uluslararası bir aktör olarak Avrupa Birliği(AB) de Karadeniz bölgesiyle etkin bir ilişki içerisinde. Fakat, Avrupa Birliği'nin bölgedeki etkinliği çoğu zaman daha pasif bir tutum içerisinde kalmıştır. Avrupa Birliği'nin bölgede daha etkin bir rol oynaması için bazı sınırlandırmaları aşması gerekmektedir. Bu çalışma, bu faktörleri Rusya-Ukrayna savaşı üzerinden açıklayarak AB'nin Karadeniz'deki rolünün sınırlandırılmasını daha yeni bir çerçevede göz önüne sermektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak mevcut literatürdeki kaynaklar gözden geçirilmiştir. Sonrasında ise doküman analizi kullanılıp Avrupa Birliği'nin Karadeniz politikalarıyla ilgili yayınladığı politika dokümanları incelenmiştir. Uluslararası kuruluşların politika dokümanları bu kuruluşların ilgili konudaki hedeflerini, amaçlarını ve sınırlılıklarını belirlememizde yol gösterici kaynaklar olarak karşımıza çıkarlar. Avrupa Birliği'nin yayınladığı Karadeniz Sinerjisi ve Doğu Ortaklığı politikalarının dokümanları AB'nin Karadeniz'deki amaçları ve yöntemleri hakkında bilgi edinilmesini sağlamıştır. Bu sayede Avrupa Birliği'nin teoride Karadeniz politikalarıyla ilgili amaçları ve tutumu analiz edilmiştir. Çalışma, bu politikaların teori ve pratikteki farklılığını göz önüne alarak AB'nin bölgede daha etkin bir rol alamamasına sebep olan faktörleri belirlemiştir. Belirlenen Avrupa Birliği'nin Karadeniz'deki rolünü sınırlandıran faktörlere daha gerçekçi ve güncel bir yaklaşımla açıklamak istenmiştir.

Bu nedenle, bu çalışma sonraki adımda 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı vaka çalışması olarak kullanılmış ve AB'yi sınırlandıran faktörler açıklanmıştır. 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı tüm dünyayla birlikte Karadeniz bölgesi ve Avrupa Birliği'nin odak noktalarından biri haline gelmiştir. Bu coğrafyadaki tüm aktörleri ve bu aktörler arası ilişkileri derinden etkilemiştir ve bölge dinamiklerini değiştirmeye devam etmektedir.

Bulgular

Bu çalışmada, Avrupa Birliği'nin Karadeniz'deki rolünü sınırlandıran üç farklı faktörün Avrupa Birliği'nin Karadeniz politikalarının kapsayıcı olmasının önüne geçtiği ifade edilmiştir. Avrupa Birliği her ne kadar diğer aktörlere göre Karadeniz siyasetine daha geç dahil olduysa da çeşitli politika inşaları ve devletler arası ilişkileriyle Karadeniz'de belirli bir seviyeye ulaşmıştır. Fakat Avrupa Birliği'nin diğer bölgelerdeki etkin rolleri düşünüldüğünde Karadeniz'deki varlığı ve etkinlikleri yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin Karadeniz'deki rolünü arttırması için sınırlandırıcı üç farklı faktörü iyileştirmesi gerekmektedir. Öncelikli olarak ilişkilerde ticaret odağını kaldırıp güvenlik gibi konularda da Karadeniz devletleri ile öncü bir tutum sergilemelidir. Çalışmadaki ikinci faktör bölgede etkin olan diğer uluslararası aktörlerdir. Özellikle iki güçlü devlet olarak ABD ve Çin'in güvenlik ve askeri alanlarda etkin bir uluslararası kuruluş olarak NATO'nun varlığı AB'nin Karadeniz rolünü sınırlandırmaktadır. Bu araştırmanın son faktörü ise üye devletler arası farklılıklara odaklanmaktadır. Üye devletlerin siyasi, coğrafi ve ekonomik ilişkileri sebebiyle Karadeniz politikalarıyla ilgili katılımları ve düşünceleri farklılık göstermektedir.

Avrupa Birliği'nin Rusya-Ukrayna Savaşındaki rolü ve duruşu bu çalışmadaki sınırlandırıcı faktörler perspektifinde incelendiğinde Avrupa Birliği'nin bu sınırlandırmaları aşip daha etkin bir rol oynaması gerekliliği araştırmanın temel bulgusudur. Karadeniz'de, özellikle Rusya ile, olan ticari ilişkiler Avrupa Birliği'nin bölgedeki önceliği olmuştur. Ukrayna'daki savaş bağlamında AB'nin Karadeniz etkinliğini ticari rol odağında olması azaltmıştır. Buna ek olarak Karadeniz'de etkin olan Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve NATO gibi uluslararası aktörlerin savaştaki tutumu Avrupa Birliği'nin rolünü etkilemiştir. Bunlara ek olarak, üye devletler arası farklılıklar savaş durumunda da kendisini göstermiş olup coğrafi konumları ve Rusya'yla olan ikili ilişkiler üye devletlerin tutumlarını etkilemiştir.

Sınırlılıklar

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Karadeniz bölgesindeki politikalarının yetersiz kalmasına neden olan faktörlere ve bunların Rusya-Ukrayna savaşındaki tutumuyla nasıl açıklanabileceğini odak olarak almıştır. Rus-Ukrayna çatışması yıllardır bölge siyasetini etkilese de savaşın hala devam etmesi bu çalışmayı sınırlandıran bir faktördür. Avrupa Birliği'nin uyguladığı politikalar ve yaptırımlar savaşla birlikte değişime uğramakta ve AB'nin Karadeniz'deki rolünü etkilemektedir. Bu bağlamda AB'nin mevcut politikalarının da etkili bir şekilde uygulanamaması Karadeniz Sinerjisi ve Doğu Ortaklığı'nın etkisini ve iyileştirilmesini engellemektedir.

Öneriler

Bu çalışma Avrupa Birliği'nin Karadeniz'de daha etkin bir rol oynamasını sınırlandıran faktörlere değinmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşı'yla örneklendirilen bu faktörler Avrupa Birliği'nin Karadeniz'deki gelecek adımları için önem arz etmektedir. Avrupa Birliği bu sınırlandırıcı faktörleri aşmak için etkisini arttırabileceği yeni yollar bulmalıdır. Öncelikle AB'nin Karadeniz'deki ekonomi ve ticaret odağını genişletmelidir. Bunu sağlamak için daha kapsayıcı politikalar inşaa edip dış politika ve güvenlik boyutunda da daha aktif rol almalıdır.

Ek olarak, Avrupa Birliği'nin bölgedeki diğer uluslararası aktörlerle ikili ve çoklu ilişkilerini ilerletip bölgeye daha kapsamlı bir yaklaşım sağlaması daha sağlam bir bölge inşasının yolunu açabilir. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin kendi içinde bir fikir birliğine ulaşması çok zorlayıcı bir hedef olsa da Karadeniz'deki rolünü arttırmasında önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği'nin bölge inşasındaki tarihi ve devletler arası birliği düzenlemedeki tecrübeleri Karadeniz'deki rolünü arttırmak için yardımcı unsurlardır. Bu unsurlar araştırmalarda Karadeniz'deki bölge inşasının incelenmesinde temel olarak alınabilir. Rusya ve Ukrayna arasındaki dinamiklerin savaş sürecinde ve sonrasında nasıl ilerleyeceği ve Avrupa Birliği'nin gelecekteki adımları üzerine çalışmalar yapılabilir.

Özgün Değer

Avrupa Birliği'nin Karadeniz politikalarıyla ilgili çalışmalar genellikle AB'nin doğuya doğru genişlemesinden sonra oluşmaya başlamıştır. AB'nin bölgeye geç müdahili literatüre de yansımıştır. Sonraki aşamalarda da Avrupa Birliği'nin Karadeniz politikaları, bölgedeki aktörlerle ilişkileri, bölgedeki çatışmalar ve barış inşasındaki rolleri farklı çalışmalara konu olmuştur. Fakat son yıllarda AB'nin Karadeniz'deki rolüyle ilgili fazla çalışma yer almamıştır.

Bu çalışma, Avrupa Birliği'nin Karadeniz'deki rolünü sınırlandıran faktörleri Rusya-Ukrayna bağlamında açıklaması açısından özgünlük içermektedir. Avrupa Birliği'nin Karadeniz'le ilişkisi ile ilgili çalışmalara literatürde sıklıkla rastlansa da bu ilişkiyi yavaşlatan ve Avrupa Birliği'nin rolünü sınırlandıran faktörlerle ilgili çalışmaya rastlanmamıştır. Bunun sonucu olarak, bu çalışma literatüre özgün bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Rabia İNLEYEN (%100).

İdeoloji ve İdeolojilerin Sistemik Analizi: Michael Freeden'in Morfolojik Yaklaşımı¹

Mehmet Said KAYA²

Başvuru Tarihi: 05.09.2022

Kabul Tarihi: 08.12.2022

Makale Türü: Derleme

Öz

Tarihsel süreç içerisinde farklı form ve tanımlarla karşımıza çıkan ideoloji kavramının izahında bilimsel ya da epistemolojik bir uzlaşmanın bulunması neredeyse imkânsızdır. Bunun yanında gerek siyaset bilimi literatüründe gerekse de genel okuyucular açısından ideoloji kavramı çoğunlukla olumsuz bir çağrışımla kullanılmıştır. Son dönemde bu çizgiden ayrılan bazı çalışmalar, ideolojilere sosyopolitik yapının bir parçası olarak bakmayı denemişlerdir ve ideolojilerin mevcut koşullarla bağlantılı birer veri biçiminde analiz edilmesini savunan yöntemler öne sürmüşlerdir. Bu doğrultuda ideolojiler siyasi söylemi belirleyen, dolayısıyla siyasi hayatın, dilin ve tüm kamusal aktörlerin tutum ve davranışlarını yönlendiren unsurlar niteliğinde ele alınmışlardır. Bu çalışmada, ideolojileri bu perspektifle ele alan Michael Freeden'in geliştirdiği morfolojik analiz tüm yönleriyle incelenerek açıklanacaktır. Freeden'a göre her ideoloji, içerisinde yer aldığı zamansal/tarihsel ve mekânsal/kültürel bağlarıyla birlikte kendi kavramsal yapısıyla analitik bir yöntemle incelenmelidir. Siyasi söylemin doğal bir biçimde sahip olduğu zorlukları açmaya yarayacak bir anahtar işlevi gören ideolojilerin morfolojik analiziyle, belirli bir ideolojinin belirli bir pratikteki haritası ortaya çıkartılarak siyasi eylemin ve karar almanın sistemik incelenmesinde önemli bir veri olarak kullanılması sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Siyasi Kavramlar, Michael Freeden, Morfolojik Analiz, Tartışmasızlaştırma

Atıf: Kaya, M. S. (2022). İdeoloji ve ideolojilerin sistemik analizi: Michael Freeden'in morfolojik yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1199-1220.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, msaidkaya@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5830-9727

Ideology and Systematic Analysis of Ideologies: Michael Freeden's Morphological Approach

Mehmet Said KAYA³

Submitted by: 05.09.2022

Accepted by: 08.12.2022

Article Type: Review

Abstract

It is almost impossible to find a scientific or epistemological agreement in the explanation of the concept of ideology, which appears in different forms and definitions in the historical process. In addition, the concept of ideology is used chiefly with a negative connotation both in political science literature and for general readers. Recently, some studies that have departed from this line have tried to investigate ideologies as parts of the sociopolitical structure and have suggested some methods that advocate analyzing ideologies as data related to existing conditions. In this direction, ideologies are considered as the elements that determine the political discourse and thus direct the attitudes and behaviors of political life, language, and all public actors. In this study, the morphological analysis developed by Michael Freeden, who deals with ideologies from this perspective, will be explained by examining all aspects. According to Freeden, every ideology should be analyzed with its peculiar conceptual structure through its temporal/historical and spatial/cultural ties. With the morphological analysis of ideologies, which serves as a key to opening the difficulties that political discourse naturally has, the map of a particular ideology in a particular practice can be revealed and used as important data in the systematic analysis of political action and decision-making.

Keywords: *Ideology, Political Concepts, Michael Freeden, Morphological Analysis, Decontestation*

³ Tarsus University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Political Science and Public Administration, msaidkaya@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5830-9727

Giriş

Stuart Hall bir yazısında ideolojinin İngilizceye kolayca geçmeyen, benimsenmeyi reddeden bir kavram olduğunu yazar. Kavrama yüklenen pek çok betimsel anlamın yanında analitik bir rol verilmemesi Anglosakson sosyal bilim çalışmalarında ideoloji kavramının özümsememesine yol açmıştır (Hall, 2018, s. 111). Hall'ın bu yaklaşımının geçerliliğini sürdürdüğü ve Türk yazınında da benzer bir durum olduğu söylenebilir. İdeoloji kavramı siyaset bilimi literatüründe önemli bir yer teşkil etmekle birlikte düşünürlerce üzerinde uzlaşmış bir tanıma sahip değildir. Siyaset bilimi alanında yapılan pek çok çalışmada ideoloji, dolaylı bir biçimde, farklı çizgilerdeki siyasi davranışın bir eylem aracı olarak eleştirel ya da amaçsal niteliklerle değerlendirilmiştir. İdeolojinin kritik rolü göz önünde bulundurulduğunda bu kullanımda bir uyumsuzlukla karşılaşılır. Bu yaklaşımın hem Batı hem de Türk siyaset çalışmalarında belirli oranlarda korunduğunu söylemek mümkündür. Şerif Mardin, Din ve İdeoloji (1969) isimli çalışmasında bu soruna değinerek iki önemli etkene işaret eder: siyaset bilimcilerin incelemelerinde normatif yaklaşımları esas almaları ve Marksist yaklaşımın ideoloji üzerine düşüncelerdeki etkisi. Literatürdeki normatif yaklaşımlar, sosyopolitik gerçekliklerin göz ardı edilerek teorik düzlemdeki unsurlar üzerinden hareket edilmesini ifade eder. Bu çalışmalar, yalnızca düşünsel zeminde kalıp gerçeklikle bağdaşmadıklarında aykırı gözükten pratikleri yok saydıklarından doğru sonuçları iskarlar. Bu hususta Mardin, sosyal bilimlerde “olanı olması gerekenden ayırmak” gerekliliğini vurgular. Benzer şekilde Marksist yaklaşım da soyut-felsefi akıl yürütmelere dayanmakla birlikte ideolojiyi bir araç konumuna indirger ve onu olumsuz bir çağrışımla ele alır. Bu yaklaşımın sonucunda da ideolojilere atfedilen pejoratif anlam nedeniyle, siyaset bilimi çalışmalarında ideolojilerin doğrudan faktörler olarak incelenmesinin önüne geçilmiş, pratik siyasal tartışmalarda ise “ideolojik söylemlerden” kaçınılmasına ve siyasi eylem ve düşüncelerde herhangi bir ideolojik bağlılığın kötü bir şöret doğurmasına neden olunmuştur⁴.

Mardin, “insanlara istikamet sağlayan” ideolojilerin kendi başlarına bir araştırma konusu haline getirilerek bilimsel bir yaklaşımla incelenmelerinin gerekliliğini vurgular ve sonraki dönem akademik çalışmalarında ideolojinin önemli bir çalışma alanı olacağını öngörür (Mardin, 2019, s. 16-33). Dolayısıyla bu çizgiden ayrılan bazı yakın dönem çalışmaları haricinde Marksist düşünce geleneğinin etkisiyle ideolojilerin negatif çağrışımı korunmuş ve pratik etkileri belirli ön kabullerle değerlendirilerek kapsamlı bir ampirik çalışma için gerekli görülmemiştir. Buradan yola çıkılarak, özellikle 20. yüzyıl itibarıyla ideoloji konusu pratik etkenleri ile birlikte incelenmiş, ilişki içerisinde olduğu yapılarla birlikte analiz edilerek belirli nesnel sonuçlara ulaşılmıştır. Söz konusu çizgideki düşüncelerin önemli iki katkısının ideolojinin tarihsel-kültürel bağlantılarını göstermek ve diğer kavramlarla örüntüsünü incelemek olduğu söylenebilir. Bu doğrultudaki ideoloji anlayışı için genel bir şema çizmek mümkün hale gelir. Örneğin, Eagleton'a göre farklı düşünürlerce yapılmış ideoloji tanımları birbirleriyle çelişir ve bir uzlaşma oluşturmazlar. Ancak kapsayıcı bir perspektifle bakılırsa ideoloji “farklı kavramsal filiflerle bir doku halinde örülmüş metindir; farklı tarihlerde yoğrulmuştur” (Eagleton, 2015, s. 17) ve “bir sözcenin, kullanıldığı toplumsal bağlamla ilişkisinin bir işlevidir” (Eagleton, 2015, s. 28).

Marksist düşünce geleneğinden farklılaşarak, ideoloji üzerine kapsamlı çalışmalar yürüten yakın dönemdeki düşünürlerden biri de Michael Freeden'dir. Freeden, her siyasi pratiğin kendi tarihsel ve kültürel şartlarına bağlı olduğu gerçeğinden hareket ederek, bu pratiklerin özgün bir yapıda olduğunu, ideolojilerin ise siyasetin zorunlu faktörleri olarak kavramsal yapılarıyla birlikte hem bu şartlardan etkilendiğini hem de siyasi ve sosyal yapıyı şekillendirdiğini düşünür (Freeden, 1996, s. 4). Belirli bir zaman ve yerdeki siyasi olayların veya kararların incelenmesi, o dönemin siyaset teorilerinin, tartışmalarının ve kavramlarının; bu sebeple de ideolojilerin araştırılmasını zorunlu kılar. Freeden için bu araştırma kesin ve bilimsel bir analizi gerektirir.

⁴ İdeoloji kavramının sahip olduğu olumsuz çağrışımın önemli nedenlerinden birisi de muhafazakâr siyasal düşüncenin bu kavrama yönelik tutumudur. Muhafazakârlar kendi siyasal pozisyonlarının hakikat veya gerçeklik taşıdığı iddia ederken, Marksist ya da daha genel bir ifadeyle sol siyasetin ideolojik ve dolayısıyla çarpıtılmış olduğunu düşünürler. Bu nedenle kendi siyasal görüşlerinin ideoloji kavramıyla tanımlanmasından ısrarla kaçınırlar.

İdeolojik Morfoloji adıyla kavramsallaştırdığı analiz, genel bir ideoloji kavramına değil, ideolojilerin her pratiğinde değişen kendine özgün yapılarına odaklanır. Analizin araştırma nesnesi, bir ideolojinin kendi biçimsel yapısı ile birlikte ideolojinin ortaya çıktığı ortam ve hedef aldığı tarihsel-kültürel koşullardır. Dolayısıyla ideolojik morfoloji yöntemi, Mardin'in belirttiği iki problemin çözümünde kesişim noktasında durur.

Bu makalenin amacı, en basit haliyle, siyaset bilimi yazınından uzaklaştırılan ideolojilerin bilimsel olarak incelenmesinin gerekliliğini göstermek ve literatürdeki bu açığı kapatmak için katkı sağlamaktır. Çalışma, bir yöntem önerisi sunmak için Freedon'ın morfolojik analizinin tanıtılması ve bunun üzerinden ideolojilerin sosyopolitik hayattaki işlevlerinin gösterilmesini içermektedir. Bu sebeple de kapsam ideolojik morfoloji yönteminin açıklanmasıyla sınırlandırılmış, herhangi bir ideolojik kümenin ya da pratiğin analizi çalışmaya dahil edilmemiştir. İlk olarak ideoloji çalışmalarının tarihçesindeki köşe taşları açıklanarak Freedon'ın ayrıldığı noktalar ve kendi düşüncesini desteklemek için kullandığı teoriler gösterilecektir. Böylece ideolojinin morfolojik analiz ile felsefi bir tartışma konusu olmaktan bilimsel bir analizin nesnesi konumuna taşınmasındaki süreç ortaya çıkarılacaktır. Sonraki bölümde Freedon'ın yöntemi tanıtılarak ideolojilere ve ideolojilerin biçimsel yapısını oluşturan siyasi kavramlara yaklaşımı ve sınıflandırma yöntemleri kendi kaynakları üzerinden açıklanacaktır. Ardından morfolojik analiz ideoloji çalışmalarındaki önemini belirtmek için Freedon'ın çalışmalarındaki siyaset-ideoloji arasındaki zorunlu ilişki incelenecektir. Tüm bunlarla, ideolojilerin tarihteki ya da günümüz siyasetindeki spesifik örnekler için birer veri haline getirilerek siyaset bilimi çalışmalarına dahil edilmesindeki faydaların gösterilmesi, aynı zamanda günümüzdeki siyasi meseleleri anlamadaki rollerinin tartışılabilmesi amaçlanmaktadır. Bu bakış açısıyla Freedon'ın eserlerinin literatürdeki konuyla ilgili farklı yazarların düşüncelerinden desteklerle incelendiği bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişimi

Modern ideoloji kelimesinin tarihi ihtilal dönemi Fransa'sına uzanmaktadır. 1796 yılında Antoine Destutt de Tracy, Paris'te Institut National'de verdiği derslerde ideoloji kavramını fikir dünyasına sunmuştur. Kavramın bu ilk kullanımında, olumsuz bir anlamın aksine, Aydınlanma filozofları tarafından geliştirilen bilimselleştirme hareketine paralel bir biçimde, düşüncelerin bilimsel ve dolayısıyla seküler bir çerçevede yeniden yapılandırılması ve sınıflandırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda ideoloji, ihtilal sonrasında kilisenin eğitim üzerindeki hegemonyasını kırmayı ve eğitimden metafiziği dışlayarak bilimselliği amaçlayan yeni bir yöntem şeklinde değerlendirilmiştir. Düşünürlerin gözünde ideolojinin "ideolojik" rolü ise konjonktürden bağımsız ve evrensel olan modern düşünceleri devrim-sonrası sosyal yapıya entegre etmekte (Lichtheim, 1967, s. 4-5). Bu anlamda de Tracy'nin "teorilerin teorisi" ve "düşünceler bilimi" tanımlamasıyla yücelttiği ideolojiye yüklediği görev, Bacon, Newton ve Descartes izindeki modern bilimsel ampirizm temelinde kurulmuş teoloji karşıtı bir düşünce sistemiydi. Dolayısıyla Fransız *ideolojistlerine* göre ideoloji bir bilim olduğu için bilginin dogmatik etkenlerden arındırılmasını ve ampirik bir zeminde incelenmesini hedefleyen apolitik bir yaklaşımı ifade ediyordu (Vincent, 2010, s. 2-3). Napolyon Bonapart, siyasi kariyerinin başlarında kilisenin politik baskılarıyla mücadele etmek için enstitünün teolojik/metafizik ve Katoliklik karşıtı ideoloji çalışmalarını destekledi. Ancak sonrasında seküler ve özgür düşünce kendi iktidarına karşı bir tehdit halini alınca aydınlara karşı mücadeleye girişerek onları gerçeği saptırmakla suçladı. Napolyon'un deyimiyle ideologlar (*ideologues*), düşünce ve gerçeklik veya teori ve pratik arasında yanılısamarlar yaratarak düşüncenin gerçekle olan bağıni kestiler. Böylece, ideoloji kelimesi Napolyon tarafından politize edildi ve siyasi alana yönelik hegemonya mücadelesinde entelektüellere karşı bir araç haline dönüştürüldü (Strath, 2013).

Felsefe ile sosyopolitik gerçeklik arasındaki kırılmanın ideoloji kavramı üzerinden tanımlanması fikri Marx ve Engels tarafından geliştirilerek kullanıldı. Napolyon ile aralarında direkt bir bağlantı olduğu söylenemese de

Marx ve Engels ideoloji kavramını oldukça benzer bir anlamda, Alman idealistlerini eleştirmek için kullandılar. Marx ve Engels'in kaleme aldığı *Alman İdeolojisi*'nin iddiası, Genç-Hegelcilerin romantizm ve idealizm üzerine kurulu anlayışlarının bir ideoloji olarak gerçekliği *camera obscura* benzeri bir yanılsamaya çarpıttığıdır⁵ (Strath, 2013). Genç-Hegelci ideologların tartışmaları kelimeler ve ifadeler arasındaki soyut dünyaya (metafizik) sıkıştırarak düşünce ile gerçeklik arasındaki bağı ortadan kaldırmaları ve bu sebeple felsefeleriyle gerçeği gizleyen yanılsamalar üretmeleri ideolojinin temel rolüne işaret eder (Marx ve Engels, 2018, s. 28-29).

Marx açısından ideoloji, hâkim burjuva sınıfının toplumsal bilinci engellemek için kullandığı bilimsel olmayan ve yanılsamalardan oluşan bir araçtır ve bu durum pejoratif anlamdaki bir ideoloji kavramsallaştırması görünümünde karşımıza çıkar. Genelden özele hareket edilecek olunursa, Marx'a göre sınıflı toplumlarda ekonomik egemen sınıfların sistemin sürekliliğini sağlamak için kullandığı baskıcı (*repressive*) ve baskıcı olmayan (*non-repressive*) araçları vardır. İdeoloji, fiziksel baskıya ve güç kullanımına dayanan baskı araçlarından ayrılan ikinci grubun içerisindeki bir faktördür ve toplumsal bilinçlenmeyi engelleyen yanıltıcı düşünceleri ifade eder. Ancak yine de ideolojik yanılsama mutlak değildir. Marx'ın olgun dönem eserlerine göre proletarya ideolojik alandan çıkarak bilinçlenebilir ve egemen sınıfa karşı mücadele edebilir (Leopold, 2013). Toplumsal yapının kendisinin sahip olduğu sistemin çarpıklığı, bilincin de çarpıklaşmasına neden olur. Toplum ile sistem arasındaki bu bağlantı Marx'ın eserlerinde gösterdiği üretim araçlarına göre şekillenen bireyleri anlamada yol göstericidir (Bluhm, 2014, s. 17). Dolayısıyla Marx hem kendi düşünce kümesini ideolojiden ayırır (çünkü Marx'a ve birçok Marksist düşünürü göre fikirleri bilimsel temellere dayanır) hem de ideolojiyi politik alanın tamamına yayılmış mutlak bir soyutluk olarak görmez. Marx'ın bu ideoloji kurgusu, sonraki dönem Marksist literatür içerisindeki hâkim sınıf karşıtı argümanlar arasında "en gelişmemiş" konu olmakla birlikte merkezi konumdadır. Kavramın olumsuz ve soyut bir alana sıkıştırılıp korunması, ideolojinin tarihsel yapılarla ve toplumsal pratiklerle birlikte incelenmesinin önüne geçer (Hall, 2018, s. 136).

Marx'ın ideoloji yaklaşımını değerlendiren Raymond Geuss, Marksist bakış açısındaki ideoloji kavramının üç farklı şekilde açıklanabileceğini savunur. Bunlardan ilkinde, betimsel anlamda (*descriptive sense*) ideoloji antropolojik bir çalışma alanı olarak ele alınıp belirli bir toplumun sosyokültürel özelliklerini (kültür, din, kurumlar, vs.) araştırmak için kullanılır. Marx ve Engels'in anlattığı tarihsel süreçteki farklı aşamalar (veya sınıfsal ayrımlar) bu ideoloji anlayışının ortaya çıkmasında etkindir. İkinci biçiminde, yukarıda açıklandığı gibi Marksist düşüncedeki en yaygın kullanılan haliyle, yani pejoratif ya da eleştirel yaklaşımda (*pejorative/critical sense*), ideoloji insanları sosyoekonomik ve politik gerçekliklerden uzaklaştıran bir yanlış-bilinç veya yanılsamalardır. Nihayetinde de olumlu (*positive sense*) bir bakış açısıyla ideolojiler bir dünya görüşü çerçevesinde açıklanır. İnsanların kimlik oluşturmada ve anlam yüklemeye doğal bir gereksinimle toplumsal bilince ya da kültüre dahil oldukları kabul edilirse, ideolojiler bir dünya görüşü sunarak bu işlevi yerine getirirler (Geuss, 1981, s. 4-26). Tüm bunlarla birlikte, Marx'ın siyaset, tarih ve toplum üzerine düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda bu üç yaklaşımdan yalnızca pejoratif anlamdaki ideoloji kavramı doğrudan Marx'ın metinlerinden çıkarılabilir. Diğer ikisi ise, Marx'tan sonraki düşünürlerin de dahil edildiği bir okumayla dolaylı bir biçimde ulaşılabilen sonuçlardır (Leopold, 2013). Örneğin Komünist Manifestonun betimsel bir çizgide oluşturulduğu söylenebilir ancak sabit bir zamansallığı dikkate alarak tarihsel bir çizgi çıkarmakla birlikte mekânsallığın yaratacağı çeşitliliği ve dolayısıyla kültürel farklılıkları göz ardı eder. Kapitalizmin küreselliğine dayanan tek bir zamansal çizgi, insanlık için mutlak bir süreç olarak betimlenir (Jessop, 2002, s. 101; Smith, 1984, s. 81-82) ve bu sebeple antropolojik çıkarımlar yapmak için uygun değildir.

⁵ Yukarıda da belirtildiği gibi Marx ideolojilerin yarattığı yanılsamayı *camera obscura* benzetmesiyle tanımlar ve her ne kadar Marx'ın ideolojiye yaklaşımı "yanlış-bilinç" söylemiyle özetlense de Marx bu benzetmeyi hiç kullanmamıştır. İdeolojiyi doğrudan yanlış-bilinç olarak tasvir eden kişi Engels'tir. 1893 yılında F. Mehring'e yazdığı mektubunda ideolojiyi ve ideologları bu perspektifle değerlendirir: "İdeolojinin düşünür denen kişinin bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği süreç olduğu doğrudur, ancak bu gerçekleştirilen bir yanlış bilinçtir. Onu yönlendiren gerçek güçler onun için bilinmez kalır; yoksa bu ideolojik bir süreç olamazdı. Dolayısıyla düşünür, [yanlış olduğunu bilmeden] yönlendirici ya da görünüşte yönlendirici olan güçler tasarlar" (Engels, 2010, s. 164). Dahası, mektubunda Engels ideolojinin ekonominin yanında politik, yasal ve daha başka unsurlarla olan ilişkisini kabul edip Marx'la birlikte bunları göz ardı ettiklerini kabul eder. Engels'e göre ideolojiler ve ideolojik araçlar mevcut koşullara göre değişebilir ancak bu değişimde baskın olan güç ekonomik temellerle etkileşim içinde olan ideolojidir (Gustafsson, 1966, s. 266-268).

Yine de Geuss'un yaptığı bu sınıflandırma Marksist düşüncede ideoloji üzerine ortaya atılan fikirleri ve gelişmeleri takip etmede faydalıdır. Bu iki dolaylı çıkarım esasen 20. yüzyılda yaşamış üç Marksist filozof tarafından geliştirilmiş ve bu düşünceler de ideolojilerin günümüzdeki bilimsel incelemesine büyük katkı sağlamıştır. Bu kişilerden ilki olan Alman düşünür Karl Mannheim Marksist yaklaşıma bağlı kalmakla birlikte, ideolojileri sosyokültürel birer faktör olarak ele alır ve ideolojiyi kısmi ve bütünlükçü kavramlar şeklinde ikiye ayırır. Kısmi ideolojiler bireysel düzeyde olup öznenin psikolojisine ve şahsi çıkarlarına bağlıdır ve diğer bireylere karşı kullanılan yanıltıcı düşünceleri ifade eder. Bütünlükçü ideoloji ise, Marx'ın anlatımına daha yakındır ve bir toplumun kültürüne ve tarihine bağlı genel bir hayat görüşünün yanlış-bilinçlenmiş halini ifade eder⁶ (Mannheim, 2002, İkinci Bölüm). Ancak bu konuda Mannheim, Marksist anlamdaki ideolojinin tüm hayat görüşlerine dahil edilmesinin ideoloji dışında bir alan bırakmadığını (bir bireyde ideoloji olarak tanımlanan yanlış bilincin çözümlenmesinin yeni bir perspektifteki ideolojiyi ortaya çıkarması), dolayısıyla ideolojiyi (ve aynı sebeple düşünceleri) tarihsellik içerisinde toplumsal değişimin statik bir ürünü olarak ele almak gerektiğini ve gerçeğin farklı ideolojik perspektifler altında incelenerek ortaya çıkarılabileceğini savunur. Çünkü ideolojiler barındırdıkları tüm yanılsamalarla birlikte, içinde yer aldıkları zaman ve mekânın gerçekliğiyle temas ederek düşünce üretirler (Breiner, 2013; Sagarin ve Kelly, 1969, s. 293). Mannheim'ın bu yaklaşımı ideolojilerin toplumsal pratiklerle olan bağlantısını dikkate alma konusunda önemli katkılar sağlamıştır.

Benzer şekilde Gramsci, ideolojileri egemen sınıf-kitle ilişkileri kapsamında çıkararak, onları kültürel üzerinden inceler. Gramsci'ye göre, kapital tahakküm şiddetle değil, bilginin ele geçirilmesiyle sağlanır. Egemen iktidar yasal ve fiziksel otoritenin yanında dili, bilgiyi ve kültürü hâkimiyeti altına alır. Böylece egemen iktidarın ideolojisi avamlaşarak "ortalama bir vatandaşın sağduyusuna" dönüşür ve kitleleri kontrol eder (Vincent, 2010, s. 6). Gramsci'nin yaklaşımında ideoloji Marksist düşünceden özü itibarıyla ayrılmaz ve diyalektik materyalizmin işleyişindeki rolünü sürdürür. İdeoloji egemen burjuva sınıfının kullandığı bir araç olduğu için yanlış-bilinç üretir ve proletaryayı kontrol etmek ve bastırmak amacıyla kullanılır. Ancak ideolojinin kapsamı değişerek devlet aygıtı olmanın dışında da alan bulur, tüm toplumsal sınıflara dahil olur ve toplumsal yapının bileşenleri ile (dil ve kültür gibi) etkileşim kurar. Dahası, makalenin konusuyla da bağlantılı bir biçimde, Gramsci Marksist ideoloji anlayışına iki önemli yenilik getirir. İlkin, ideolojiyi salt bir yanlış-bilinç olmaktan çıkararak eyleme dönük bir yapı haline getirir, diğer taraftan da entelektüelleri tekrar gündeme alarak ideolojilerin muğlak anlamdaki bir "sınıf" tarafından değil de toplumun daha geniş ölçeğinde yer alan belirli öznelerce üretildiğini/üretilebileceğini ve aktarıldığını söyler (Freeden, 2003, s. 19-24).

Bu çerçevede üzerinde duracağımız son düşünür olan Althusser, Marx'ın egemen sınıfın bir aygıtı olarak betimlediği ideolojinin asıl rolünün özneler üretmek ve bireyleri kontrol etmek olduğunu savunur. Hâkim ideoloji, kendi çıkarlarına uygun bir biçimde devletin ideolojik aygıtları olan toplumsal kurumlar (aile, okul ya da dini kurumlar) üzerinden somutlaşarak bireyleri inşa ve kontrol eder ve böylece tüm sosyopolitik alana yayılır. Althusser'e göre ideolojinin tarih boyunca işlevi budur ve bu nedenle ideolojinin tarihi yoktur (Althusser, 2000). Dolayısıyla bu anlamdaki ideoloji hem Marx'ın dediği tarihsel biçimlerle şekillenen modern hâkim sınıfın düşüncesiyle özdeş değildir hem de Marksist öğretilerdeki gibi yalnızca kamusal alanda ve toplumla ilişkili olmayıp (aile kanalıyla) özel alana ve doğrudan bireylere ulaşabilir (Freeden, 2003, s. 25-27). Althusser'in düşüncesindeki ideoloji ile birey arasındaki karşılıklı direkt ilişki, ideoloji araştırmalarında söylem analizinin önemini ve ideolojilerin toplumsal mobilizasyondaki rolünü ortaya çıkarır.

Marksist filozofların büyük etkisiyle Türk entelektüelleri de bu çizgiye belirli özgün fikirler ekleyerek dahil olmuşlardır. Örneğin Cemil Meriç'e göre Batı menşeli olan ideolojiler ya da *izmler* "idraklerimize giydirilen deli gömleklidir" ve sloganlardan ibarettirler. Asıl işlevleri obskürantizm, yani bilginin belirli bir sınıfın

⁶ Burada ortaya çıkan önemli bir sonuç ise bu anlamdaki ideolojinin epistemolojik olarak sorunlu olduğudur. Çünkü Turner'ın belirttiği gibi toplumsal pratiklere dayanan ideolojilerin aynı zamanda bu pratikleri yanılttığını söylemek oldukça güçtür. Diğer bir deyişle toplumsal pratikler ve toplumsal düşünce arasında yanlış ilişkinin yerleştirilebileceği epistemik bir alan bulunmaz (Turner, 1983, s. 22-23).

tekeline bulundurulması ve toplumun geri kalanından saklanmasıdır (Meriç, 2005, s. 92-94). İdeolojiler Tanrı fikrinin dahil edilmediği toplumların dünyevi işlerini düzenlemek için ürettiği düşünce sistemleridir. Dolayısıyla vahye bağlı toplumlar için anlamsızdırlar (Meriç, 2004, s. 57-58). Ancak Meriç metnin devamında, Mannheim ile benzer şekilde, ideolojilerin olumsuz yapılar olsa da düşüncenin devamlılığı ve siyaset için bir harita görevi gördüklerini, doğruya ulaşmak ve obskürantizmden kurtulmak için tüm ideolojilerin serbestçe öğrenilip tartışılması gerektiğini savunur. Bu süreçte ideolojilerin pejoratif yapısının tarih, millet ve kişilik şuuru ile aşılabileceğini, böylece sloganların yerini düşüncelerin alacağını söyler. İdeolojilerin yasaklanması toplumun obskürantizme hapsedilmesi anlamına gelir (Meriç, 2005, s. 95-96). Bu kapsamda Marksist kuramlar “ideoloji” kavramının en temeldeki olumsuz niteliğini korusa da ideolojileri somutlaştırmış ve ekonomi-politiğin yanında toplumsal bir anlam kazandırarak bilimsel araştırma nesnesi haline gelebilmelerinin önünü açmıştır. Yine de bu yaklaşımlar, ideolojilerin siyasi ve toplumsal gerçeklikler olduğu kabul edilirse, ideolojinin kuramsal fonksiyonlarına odaklanarak tarihteki pratik etkilerini ve farklı yapılarla olan ilişkilerini anlamada yetersiz kalır.

Eleştirel düşüncenin bu gelişim sürecinden farklılaşarak, Geuss’un da belirttiği gibi, ideolojiler antropolojik/sosyopolitik çalışmalarda belirli bir toplumun belirli bir zamandaki düşünsel ve siyasi durumunu anlamada kilit taşı görevi görebilirler. Michael Freeden bu düşünceyi takip ederek ideolojilerin siyaset bilimi içerisindeki konumunun belirlenmesi ve bir ideoloji ile bir toplum arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için genel bir ideoloji kavramının serüveni yerine her ideolojinin kendi zamansal ve mekânsal bağlarıyla içinde yer aldığı koşulların ve kendi biçimsel yapısının incelenmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda Freeden için araştırma nesnesi Marksist düşüncedeki gibi bütün bir “ideoloji” kavramı değil, hem birbirlerinden farklılaşarak müstakil bir varlık alanı bulan hem de birbirleriyle ilişkileri ile ideolojiler ve ideolojik pratiklerdir.

Bunun yanında, Freeden, Marksist çizgideki pejoratif ideoloji yaklaşımını kabul etmemekle birlikte, eleştirel yaklaşımın ideoloji çalışmalarına özellikle ideolojinin üretiminde öznenin rolünün ideolojiyle birlikte ele alınması (Freeden, 2003, s. 126) ve ideolojilerin spekülatif felsefeden farklı bir olgu olmasından hareketle sosyal ve siyasi yaşamı etkileyebileceğinin/değiştirebileceğinin vurgulanmasının (Freeden, 1996, s. 42) büyük katkı sağladığını söyler. Dolayısıyla ideolojiyi bir iktidar aracı olmasının dışında, sosyopolitik bir faktör olarak incelemenin önünü açar. Bu doğrultuda Freeden *ideolojik morfoloji* (*ideological morphology*) adını verdiği yöntemi tanıtır: ideolojiler içerisinde yer aldıkları dönemin ve mekânın şartlarıyla ve bağlantı kurdukları diğer siyasal kavramlarla üretilir, şekillenir ve olgunlaşır. Morfolojik inceleme hem ideolojinin kendi iç yapısını hem de ideolojinin diğer kavram ve ideolojilerle ilişkilerini inceleyerek daha genel ve kapsayıcı bir çerçeve ortaya çıkartır (Freeden, 2017, s. 124). İdeolojilerin antropolojik ya da sosyokültürel dinamiklerin hem etken hem de edilgen bir parçası biçiminde incelenmesi, o toplumun o tarihteki düşünsel ve siyasi durumunu anlamada hayati önem taşır. Bu konuda Freeden, tarihselliğin ve kültürel etkenlerin metin incelemelerine dahil edilmesi gerektiğine dikkat çeken bazı entelektüel tarihçiler ve antropologların fikirlerinden de destek alır. Örneğin Quentin Skinner, tarihsel metin çalışmalarında yalnızca metnin kendisinin analiz edilmesinin eksiklikler doğuracağını, metnin amacının ve anlamının tam haliyle ortaya çıkarılamayacağını savunur. Bunun giderilmesi için incelemeye metnin bağlamının, yani üretici bir özne olan yazarın ve içinde bulunduğu dış gerçeklik koşullarının da dahil edilmesi gerektiğini söyler (Skinner, 1969, s. 3-53; 1974, s. 279-281). Freeden da bağlam ve söylem arasındaki ilişkiyi vurgulayarak, ideolojilerin ampirik bir yöntemle çalışılmasının gerekliliği üzerinde durur (Freeden, 2013a). Kavramlar Tarihi isimli kapsamlı bir çalışma yaparak önemli bir yöntemin önünü açan Reinhart Koselleck’in de belirttiği gibi, kavramlar ontolojik özellikleri nedeniyle tecrübeyle karşılıklı bir ilişki içerisinde (Koselleck, 2020, s. 58, 81). Tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen tecrübelerdeki değişime bağlı bir biçimde, “zamansallaştırma” (*temporalization*), bir kavramın statik anlamını tarihsel düzlemde dinamik bir faktör olarak yeniden düşünmektir (Koselleck, 2020, s. 77-86). Diğer bir deyişle, Koselleck kavramların eşzamanlı (*synchronic*) bağlamlarındaki değişimin artzamanlı (*diachronic*) bir

düzlemde gerçekleştiği sonucuna ulaşır (Freeden, 2013a). Bu açıdan kavramlar tarihi, entelektüel tarihçiliğe yeni bir zamansallık ve mekânsallık anlayışı katmıştır (Freeden, 2017, s. 124). İdeolojiler üzerine yapılacak çalışmalarda kavramın semantiğindeki zamansallığa bağlı değişimin ortaya çıkarılabilmesi tarihsel ve kültürel bağlantıların geniş bir ölçekte incelenmesini gerektirir. Bu nedenle Gramsci'yle paralel bir ifadeyle, Freeden'ın da vurguladığı gibi ideolojilerin toplumsal yapının tüm düzeylerinde ortaya çıktığından hareket etmek gerekmektedir (Freeden, 2013a). Keza post-Marksist düşüncenin temsilcilerinden Laclau ve Mouffe da çalışmalarında Gramsci'nin düşüncesini takip ederek “tüm ifade sistemlerini kapsayan” ve her nesnenin ontolojik bir biçimde bağlı olduğu söylemin kökeninin toplumsal pratiklerde (ya da toplumsal kimlikte) olduğunu savunurlar (Laclau, 2006, s. 106; Laclau ve Mouffe, 1985, s. 107):

Toplumsal dünya, kendisini bize öncelikle kurumlarının kurucu eylemlerini sorgulamadan, görünüşte kabul edilen tortulu bir toplumsal pratikler birliği olarak sunar. Bununla birlikte, eğer sosyal dünya tamamen tekrarlayan, tortulaşmış pratikler yönünden tanımlanmadıysa, bunun nedeni toplumsalın her zaman kurumsallaşmış “toplum” çerçevelerinden taşması ve sosyal antagonizmaların bu çerçevelerin doğal olumsuzluğunu göstermesidir. Bu nedenle, tüm sosyal pratiklerin doğasında bir inşa ve yaratma boyutu vardır. İkincisi sadece tekrarı değil, aynı zamanda yeniden inşayı da içerir (Laclau, 1994, s. 3).

Laclau ve Mouffe'un düşüncesinde ideolojiler, geçici bir toplumsal kimlik oluşturarak ve söylemsel bir birlik kurarak toplumdaki farklı yapıları bir arada tutar ve yönlendirir. Post-Marksizm açısından toplumsal düzen verili değildir, sonradan söylem üzerinden inşa edilir ve bu inşa süreci de yanlıgılar olan ideolojilerle gerçekleştirilir (Freeden, 2003, s. 110-111). İdeolojiler, dilin teleolojik gerekçelerle fiilen kullanılması nedeniyle söylemle ilgilidirler (Eagleton, 2015, s. 27). Dolayısıyla ideolojinin toplumsal sınıflar ve pratiklerle ilişkisi Post-Marksist düşüncede önemli bir konum kazanır ancak söylemin ve ideolojinin taşıdığı pejoratif anlam Marksist gelenektekiyle bağlantı içerisindedir. Daha nesnel bir inceleme için ise felsefi akıl yürütmelerin yanında ampirik bir metodolojinin kullanılması gerekir.

Morfolojik Yöntem: Kavramların ve İdeolojilerin Analizi

Michael Freeden ideolojileri sosyokültürel yapılarla bağlantılı bir uzamda üretilen siyasi kavramlar sistemi çerçevesinde görse de genel bir ideoloji tanımının yapılmasının oldukça zor olduğunu belirtir. Çünkü ideolojilerin kendisi özel yapıdaki kavramlar olmakla birlikte diğer siyasi kavramlarla da sürekli-değişken bağlantılar kuran sistemlerdir (Freeden, 1996, s. 57-58). Bu noktada, Freeden ideolojileri dilbilimsel ve anlambilimsel ürünler tasavvuruyla ele almanın faydalı olacağını belirterek, onları “siyasi kavramların sürdürülebilir modellerdeki karmaşık kombinasyonları ve kümeleri” biçiminde betimler (Freeden, 2003, s. 46, 51): ideolojiler, ideolojiler tarafından anlamları belirlenen siyasi kavramların belirlenemez ve sınırsız sayıdaki kombinasyonu ile oluşturulan kalıplardır ve bu kavramlar ağının analitik bir yaklaşımla analiz edilmesiyle bir ideoloji genel hatlarıyla ortaya çıkarılır (Freeden, 1996, s. 4). Her ideoloji kendi yapısına bağlı kalarak sınırsız olasılıklı siyasi kavramla ilişki kurar ve kendi karmaşık yapısını oluşturur. Bu hususta ideolojilerin tanımını zorlaştıran önemli bir etken, kavramların kendisinin de sabit bir yapısının bulunmamasıdır. Kavramlar yorumlama ve anlamada, söylemin düzenlenmesini ve değişimini tanımlamada, daha genel bir tabirle insanın dış gerçeklikle kurduğu ilişkide anahtar görevi gören yapılardır (Steinmetz ve Freeden, 2017, s. 1-2). Freeden, W. B. Gallie'nin kavramların dahil oldukları karmaşık yapılar içerisinde sahip oldukları koşullara ve kavramı kullanan grup veya kişilere göre tartışılabilirliği (*contestability*) yorumuna (Gallie, 1955, s. 171-172) katılarak kavramların (Gallie'nin belirttiği gibi mutlak surette olmasa da) belirli değerler taşıyabileceğini ve dolayısıyla bu değerlerin onu kullanan öznelere durumuna göre değişkenlik göstereceğini söyler. Daha belirgin olarak, siyasi kavramlar, zamansal-mekânsal “dış dünya gerçeklikleri” ile “düşünce” arasındaki etkileşimden

türetilirler (Freeden, 1996, s. 51, 55-57). Dolayısıyla bir kavramın ya da ideolojinin araştırılması için üç etkenin –zaman (*time*), mekân (*space*) ve biçim (*morphology*)– birlikte incelenmesi gerekir⁷ (Freeden, 1996, s. 4).

Her kavram, içerisinde bulunduğu toplumsal inşanın bir ürünüdür ve anlamı kullanımına göre belirlenebilir. Kavramlar tarihinin de gösterdiği gibi bir kavramın ifade ettiği anlam, özünü korumakla birlikte dış gerçeklikle ilişkisine göre tarihin farklı dönemlerinde çeşitli anlamlar kazanabilir. Freeden (1996, s. 61), bu değişkenliği Koselleck'in de (2020, s. 81-82) üzerinde durduğu demokrasi örneği üzerinden açıklar. Demokrasi kavramının ortaya çıktığı Yunan kökenindeki anlamıyla Aydınlanma felsefesindeki ya da modern dönemdeki demokrasi kavramının ifade ettiği anlam belirli temel benzerlikler taşımakla birlikte büyük oranda farklıdır. Bu farklılıktaki önemli etken kavramın içinde bulunduğu dünya ile ilişkisini belirleyen tarihsel ve –kavram tarihçiliğine ek olarak– kültürel yapıdaki değişimdir. Kültür yalnızca toplumun ürettiği “semboller ve materyalleri” değil, aynı zamanda “eserleri, bilim ve teknolojiyi, sanatı ve toplumsal pratikleri” de kapsar. Kültürün bu geniş tanımı ile bakıldığında zamansal-mekânsal farklılıkların kavramların anlamları üzerindeki etkisinin büyüklüğü daha açık bir biçimde görülebilir (Freeden, 2003, s. 57-58). Siyasi kavramların analizi, bu nedenle, metni ya da söylemi üreten öznenin konumuyla birlikte semantiğin çözümlenmesi için kavramın anlamındaki eşzamanlı yapıların artzamanlı bir incelemesini gerektirir (Freeden, 2003, s. 72-74). Dolayısıyla zaman, bir kavramın semantik yapısını hem tarihsellik hem de öznenin fiziksel ve zihinsel koşullarını etkilemesiyle şekillendirir. Kültürel faktörlerin rolü ise mekânsallığın anlam üzerindeki etkisini öne çıkarır. Bir kavramın ya da ideolojinin toplumla olan zorunlu ilişkisi, yapılacak analize bu toplumun yalnızca zamansal değişime göre içinde yer aldığı yapıyı değil, aynı kavramın ya da ideolojinin farklı coğrafyalardaki toplumsal yapılara bağlı kullanım farklılıklarının da incelenmesini gerektirir (Freeden, 1996, s. 54). Böylece, morfolojik analizin araştırma nesnesi anlam ve biçimsel yapının yanında kavramı kullanan toplumun yapısının, yani belirlenen zamanın ve mekânın koşullarıdır.

Bu perspektifle hareket ederek biçimsel yapıya geçecek olursak, Freeden'a göre kavramlar yapısal olarak vazgeçilmez ve yarı-bağımlı bileşenlerden oluşur. Bir kavramın vazgeçilmez özelliği kavramın bilinen tüm kullanımlarında bulunan, anlaşılabilirliği ve aktarımı sağlayan, içkin veya mantıksal bir üretimin değil kavramın kullanımının *de facto* bir sonucunu ifade eder. Dolayısıyla kavramın anlamını tek başına taşımamakla beraber eşzamanlı yapıların temelini oluşturur ve kavramların sınıflandırılmasını mümkün hale getirir. Yarı-bağımlı özellikler ise sınıflandırılmış ancak tanımlanamamış kavramın değişken bileşenlerini ifade eder. Kavramın ifade ettiği anlam merkez yapıyla bir konuma sahip olsa dahi değişkenlerin (zaman, mekân, kültür, vs.) etkisi ile formunu yarı-bağımlı özelliklerle kazanır, çünkü bunlar kavramın diğer kavramlarla bağlantı kurmasını ve böylece tanımlanmasını, dolayısıyla da artzamanlı incelemeyi mümkün hale getirir. Bu ek bileşenler bireysel perspektifte gereksiz görünse de kavramsal kombinasyonların çeşitliliği için elzemdir (Freeden, 1996, s. 62-66). Bir kavramın belirli bir kullanımındaki anlam, zamansal ve mekânsal faktörlerin yanında bu kavramsal bileşenlerin yardımıyla tanımlanarak ortaya çıkarılır ve kavramın spesifik bir biçimde neyi ifade ettiğini belirler⁸. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen üç boyut müstakil bir biçimde değil, birbirleriyle

⁷ Freeden sonraki çalışmalarında bu üç unsura ek yaparak, kavramın taşıdığı mesajın aktarımının (sunumu, yoğunluğu veya gücü) da anlamı belirleyen bir etken olduğunu ifade eder. Bu nedenle retorik morfolojik incelemenin bir parçası haline getirir (Freeden, 2017, s. 132). Freeden'in morfoloji ve retorik üzerine ek incelemesi için bkz. Freeden, M. (2013b). *The Political Theory of Political Thinking: The Anatomy of a Practice*, s. 290-294. Modern siyasette retorik rolü ve ideoloji ile benzerliği (özellikle pejoratif anlamına karşın ortaya çıkışındaki olumlu anlamı ve günümüzdeki işlevi) üzerine bir inceleme için bkz. Finlayson, A. (2013). Ideology and Political Rhetoric. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* içinde, s. 197-213. Ayrıca retorik kavramsal tarih ile ilişkisi ve değişimi için bkz. Palonen, K. (2019). Concepts and Debates: Rhetorical Perspectives on Conceptual Change. W. Steinmetz, M. Freeden ve J. Fernández-Sebastián (Ed.), *Conceptual History in the European Space* içinde, s. 96-117.

⁸ Freeden kavramların bu yapılarını aynı bölümde masa örneği ile somutlaştırarak açıklar. Herkes ve her dönem için masa, belirli araçlarla yerden yukarıda duran, somut bir maddeden yapılmış, bir rengi olan araçtır. Masanın bu anlamı tüm kullanımlar için ortaktır, dolayısıyla bu özelliğinin ortadan kaldırılması durumunda masa kavramı genel anlamını, dolayısıyla da anlaşılabilirliğini ve aktarımını kaybeder. Fakat bir masanın hangi maddeden yapıldığı, rengi veya şekli her masaya göre değişebilir. Bu değişiklikler masalardaki farklılıkları anlamamızı ve tanımlayarak kategorilere bölmemizi sağlar. Bu değişken bileşenler ise yarı-bağımlı özellikleri betimler (Freeden, 1996, s. 66). Verdiği bir siyasal kavram örneği olan özgürlük kavramının vazgeçilmez ya da ortak anlamı kısıtlanmama iken, yarı-bağımlı ya da değişken bileşenleri bireysel haklar, özgür irade, özerklik, vs. gibi kavramlardır. Tüm bu bağlantılar birlikte değerlendirildiğinde ancak özgürlük kavramının belirli bir bağlamdaki kullanımın tam anlamıyla ifade edilmiş olur.

ilişki içerisinde bir kavramın kullanımındaki anlamı ve farklılıkları meydana getirir. Bu spesifik anlamın belirlenmesindeki asıl etken ise toplumun algısı ve söylemi oluşturan pratiklerdir. Keza Laclau ve Mouffe da benzer şekilde (dilsel-davranışsal ayrımlar da dahil) hiçbir nesnenin toplumsal pratiklerin (söylemin) dışında verili olmadığını (Laclau ve Mouffe, 1990, s. 97-130), “sözde söylemsel olmayan” nesnelere az ya da çok karmaşık yapılar şeklinde söylemsel eklemeler (*discursive articulations*) şeklinde karşımıza çıktığını savunurlar (Laclau ve Mouffe, 1985, s. 107; Boucher, 2008, s. 93-96).

Burada önemli bir başka konunun metne dahil edilmesi gerekir. Gallie'nin belirttiği haliyle kavramların anlamlarının dış gerçeklikteki farklılaşmalar sonucunda öznelere göre değişebilmesini kabul etmek, aynı zamanda oldukça geniş bir semantik rölativizmi de kabul etmeyi gerektirir. Wittgenstein'in da belirttiği gibi, belirli bir objeye (ya da kavrama) bakan farklı özneler çeşitli bakış açılarıyla değerlendirme yapar, dolayısıyla tanıtılan şey (ve gözlemin aktarıcısı olarak kavramlar) muğlak bir alanı ifade eder (Wittgenstein, 1986, para. 71-73). Bu öznel yaklaşımın sonucunda kavramların incelemesinde belirsizlik, muğlaklık ve sonuçsuzluk problemleri ortaya çıkar ve kavramların belirli sınırlarla birbirlerinden ayrılması olanaksız hale gelir (Freeden, 2017, s. 121-122).

Freeden ise bu sınırsız çeşitliliğin kabulünün kavramlar üzerinde çalışmayı imkânsız hale getireceğini söyler ve bu durumun kavramların mantıksal ve kültürel kısıtlamalarıyla sınırlandırılabilceğini savunur. Yukarıda da belirtildiği gibi her ne kadar kavramın merkezi genel bir yapı öne sürse de bileşenlerin oluşturabileceği sınırsız kombinasyon çeşitliliği ve çokanlamlılık kavramları “özsel tartışılabilirlik” (*essential contestability*) sorunuyla karşı karşıya bırakır. Elbette bu durum morfolojik incelemenin çözmesi gereken problemlerden birini teşkil eder. Özetle bu sorun iki noktaya işaret eder: ilki farklı kişilerce bir siyasi kavram üzerinde uzlaşma sağlanamaz, ikincisi ise bir siyasi kavramın her zaman olası bir tanımından daha çok bileşeni ve dolayısıyla ifadesi vardır (Freeden, 2003, s. 52-53). Bu çeşitliliğin sınırlandırılması ilk olarak mantıksal sınırlar ile yapılabilir: bir kavramın ifade ettiği anlam rasyonel bireylerce benzer yollar takip edilerek bulunur. Ancak bireyin içinde yer aldığı toplumsal koşullar tarafından etkilendiği kabulü sürdürülürse mantıksal bağlantı kurmanın ya da akıl yürütmenin kültürel sınırlılıkla birlikte bir anlam ifade ettiği görülür⁹. Diğer yandan anlaşılacağı üzere bu yaklaşım kavramların evrenselliğini reddeder. Kavramların taşıdığı değerler, kültürel kısıtlar ile birlikte zamansal-mekânsal sınırlar içerisinde anlam ifade eder. Dolayısıyla kavramın semantik ve yapısal analizine diğer çevresel faktörlerin dahil edilmesi, kavramın merkezini ve bileşenlerini sınırlandırarak, evrensellik-rölativizm probleminin çözümüne yardımcı olur (Freeden, 2017, s. 123; 1996, s. 68-73). Bir siyasi kavramın ifade ettiği anlam, o dönemdeki ve yerdeki siyasi ve toplumsal durumun, söylemin, sorunların, geleneklerin, politikaların ve tartışmaların araştırmaya dahil edilmesiyle belirginleşir. Ancak bu sınırlandırma, kavramın muhatap öznelerce tek bir anlamıyla ele alınacağı anlamına gelmez. Çünkü bileşenlerin çeşitliliği sınırlandırılmakla beraber standartlaştırılmaz, kavramın bazı farklılıklarla kullanımının önü açıktır. Bu sebeple, ideolojilerin kavram kümeleri olduğu göz önünde bulundurulursa, tüm ideolojiler için genel bir ideoloji tanımlaması yapmak pek mümkün değildir. Dahası, aşağıda ayrıntılarıyla açıklanacağı gibi, bir ideolojiyi sürekli-sabit bir yapı olarak ele almak dahi ideolojinin içindeki farklı uygulamaların gözden kaçırılmasına neden olacaktır. Bu sorunun çözümü için yapılabilecek yöntem, her kavramsal kombinasyonun kendi ilişkileri ile analiz edilmesidir.

Her ne kadar ideolojiler de siyasi kavramlar olarak değerlendirilebilse de onların morfolojik analizleri daha kapsamlı ve özel yöntemler gerektirir. Bu durumun ilk nedeni, ideolojilerin çeşitli kavram kombinasyonlarıyla oluşturulan sistemler olmalarıdır. Yalnızca bir kavramın biçimsel yapısını incelemek, birçok kavramı barındıran ideolojilerin analizi için yetersizdir. Bunun yanında, Freeden'in belirttiği gibi, ideolojilerin ayrıldığı önemli bir nokta da kavramların aksine ideolojilerin eylem alanlarının ve organizasyonel yapılarının

⁹ Çünkü takip edilecek rasyonellik yöntemi de kültürel bir olgudur. Zamansal ve mekânsal çerçevedeki toplumsal pratikler, mantıklı ya da mantıksız olarak, bir kavramın anlam çeşitliliğini sınırlandırarak ifade ettiği bağlamı ortaya çıkarır. Dolayısıyla bir kavramın morfolojik analizinde mantıksallık zorunluluk değildir, tarihsel ve kültürel bağlantıların araştırmaya dahil edilmesi gerekir.

bulunmasıdır. Kavramlar düşünsel/felsefi dünyayla bağlantılıyken ideolojiler buna ilaveten sosyopolitik dünyanın hem parçası hem de etkenidir. İnsanların sosyal yapıya ve gerçekliğe gösterdiği sistemli reaksiyonları ifade eden ideolojiler bu sebeple toplumsal dünyayı şekillendiren sistemler olmanın yanında, gerçekliğin bir parçası olarak sosyopolitik gerçeklikten bağımsız değildir. Freeden, ideolojileri düşünce-eylemler (*thought-behaviours*) biçiminde tanımlayarak bu yönlerinin somut toplumsal pratikleri ve gözlemlenebilir durumları ifade ettiğini düşünür. Her bir ideoloji, dış dünyanın bir yorumu olması nedeniyle siyasi ve toplumsal gerçekliğe anlam katar. Siyasetin zorunlu öğeleri olan ideolojiler siyasi bir program oluşturarak bireyleri veya siyasi partileri bu anlam doğrultusunda eyleme¹⁰ geçirir (Freeden, 1996, s. 3-4, 50-51; 2003, s. 2-4, 31-32). Bu nedenle daha geniş bir tabana hitap etmeleri ve insanları yönlendirmeleri gerekir. Bu perspektifle yapılan morfolojik inceleme, soyut kavramlardan ya da felsefi tartışmalardan farklılaşarak, ideolojilerin ideal formunu değil “gerçek dünyadaki” uygulamalarının deneysel analizlerini amaçlar (Freeden, 2017, s. 125).

İdeolojik Morfoloji

İlk olarak morfolojik analizin iki boyutu olan zamansallık ve mekânsallık, siyasi kavramlarla paralel bir biçimde ideolojilerin incelenmesinde de önemlidir. Bu iki faktörün morfolojik analizdeki önemi, kavramsal tarih yönteminin, zaman üstü bir evrensellik düşüncesine karşıtık içerisinde kavramların yalnızca kültürel ve tarihsel bağlama dahil edilerek incelenebileceğini ve dış gerçeklikten bağımsız politik bir dilden bahsedilemeyeceğini göstermesiyle ortaya çıkmaktadır. İdeolojilerin tarihsel-kültürel bağlamı ve dolayısıyla ideolojiyi oluşturan siyasal kavramlar, hem beslenen ve reaksiyon gösterilen koşullardan etkilendiği için hem de ideolojistler ve onların içinde yer aldıkları ve seslendikleri toplumla irtibatları için zamansal ve mekânsal koşullara bağlıdır. Bu bağlamda ideolojilerin birer yanılısama olduğu kabul edilse dahi, Laclau ve Mouffe’ın da belirttiği gibi, etkinlik kazanabilmeleri için içerisinde gelişecekleri toplumun pratikleriyle uyum sağlamak, toplum tarafından anlaşılacak ve toplumun iletişimde bulunduğu tüm yapılara anlam vermek zorundadır (Eagleton, 2015, s. 34-35). Siyasi kavramların morfolojisinde bahsedildiği gibi, bir kavramın belirli bir zamanda ortaya çıkışını ve bu kavramların farklı zamanlardaki dönüşümünün incelenmesi kavramsal tarihin amacıdır (Steinmetz ve Freeden, 2017, s. 2-5). Bunun yanında siyasi kavramlar, yalnızca tarihselliğe bağlı değişimle değil, aynı zamanda kavramın algılanışı ve anlaşılmasına göre coğrafi farklılıklar üzerinden anlam kazanırlar (Freeden, 1996, s. 54). Mekânsal farklılıklardan (*diatopy*) doğan kültürel değişkenlik ise tarihselliğe göre daha yoğundur. Kültürlerarası sınırlar, kavramın semantik yapısını tarihsel farklılıklara nazaran daha derin bir biçimde şekillendirerek yeni analizler gerektiren anlam değişikliklerini ortaya çıkarır (Freeden, 2017, s. 131). Bu hususta verilebilecek bir örnek, Kemal Karpat’ın yeni devletlerde ideolojinin kurucu rolü üzerine incelemesinde belirttiği Batılı anlamdaki ideolojinin (ya da ideolojinin Batı toplumlarındaki tarihsel rolünün) yeni kurulan modern devletlerdeki kurucu ideoloji ile uyumlamasıdır. Örneğin Mannheim için toplumsal sınıf mücadelesi ile tanımlanan ideoloji, devlet kurmak üzere kolektif bilinç rolü üstlenen ve mobilizasyon sağlayan kurucu ideolojiden yapısal ve işlevsel açıdan farklıdır (Karpat, 2021, s. 297-299). Dolayısıyla farklı koşullardaki toplumların pratikleri, her ideoloji için ayrı bir analiz gerekliliğini mecbur kılar.

İdeolojiler teorik zeminde kavramlarla benzerlik içerisinde farklı bileşenlerle bağlantılıdır. Ancak ideolojilerin fiili yönleri nedeniyle, ideolojiler toplumsallıkla bütünleşerek kültürel belirlenimlerden daha önemli ölçüde etkilenir. Bir ideolojinin analizinde rasyonel ölçütler, duygusal eğilimler ve kültürel farklılıkların yarattığı çeşitlilik kavramlarda ortaya çıkan göreceliliği derinleştirir. Bunun sebep olduğu müphemlik, ideolojilerin var olması ve (biçimsel değişimlerle birlikte) sürdürülebilmesi için kesinlik kadar önemli ve gereklidir (Freeden, 2003, s. 56-57). Ancak semantik yapıdaki anlaşmazlığın çözümlenmesi gerekir. Bir kavramı kullananın ve onun

¹⁰ Freeden sonradan kaleme aldığı bir çalışmada, Kant’a referans vererek, eylem (*behaviour*) ve uygulama (*practice*) arasında bir ayrıma gider ve uygulamayı belirli bir amaç doğrultusunda olan, teorisine uygunluğuyla değeri/başarısı belirlenen eylemler olarak tanımlar. Bu çerçevede düşünüldüğünde, ideolojilerin doğru tanımı düşünce-uygulamalardır (*thought-practices*). Dolayısıyla ideolojik düşünceyle gerçekleştirilen eylemleri siyasi süreci belirleyen uygulamalar olarak ele alır (Freeden, 2005, s. 236-240).

muhataplarının kavrama yükleyeceği anlamın farklı olabileceği göz önünde bulundurulursa, çok-kavramlı sistemler olan ideolojiler için ortak bir anlam kurmak daha karmaşıktır. Dolayısıyla, bu haliyle bir ideoloji kurmak mümkün değildir çünkü aynı ideolojiden doğan çeşitli sonuçlar ortak bir siyasi eylemi ve karar almayı imkânsız hale getirir. Siyasi kavramların doğasında yer alan özsel tartışılabilirliğe karşı Freedon, ideolojilerin temel kabul ettikleri siyasi kavramlara sabit bir anlam yükleyerek çeşitliliği engellediklerini, daha açık bir tabirle kavramın kullanımındaki tüm anlamları içerisinden tek bir anlamını belirleyerek tartışmasızlaştırdığını (*decontestation*) düşünür. Belirlenen anlam, ideolojinin tarafı olan herkes için (filozoflar, siyasetçiler, ideologlar, halk, vs.) sabittir ve tartışmasız (*decontested*) bir kavram haline gelerek “doğru kullanım” olur ve böylece ortak bir zemin sağlanarak siyasi eylem ve karar alman pratik olarak olanaklı hale getirilir (Freedon, 1996, s. 75-77; 2013a). Benzer şekilde Laclau da ideolojilerin belirgin özelliğinin semantik kısıtlama, Freedon’ın tabiriyle tartışmasızlaştırma olduğunu ileri sürer (Herborth, 2020, s. 47). Söylemin kurduğu tüm olasılıkların belirli bir bağlamla sınırlandırılmasını ideoloji tabiriyle tanımlar ve bunun negatif bir çağrışım oluşturmadığını belirtir (Laclau, 2006, s. 114).

Freedon’a göre siyasi dilin ve uygulamaların yapısında bulunan toplumsal rölativizme karşı tartışmasızlaştırmayla mümkün hale gelen zamansal ve mekânsal belirlilik, siyasi iletişimin olağan biçimidir (Freedon, 2006, s. 21). Diğer bir deyişle, ideolojilerin var olması kavramların tartışmasızlaştırılmasıyla mümkün olur. Böylece, Freedon’ın tabiriyle ideolojik morfoloji yöntemiyle ideolojilerin kavramsal bileşenleri açık anlamlar kazanarak ampirik olarak incelenebilir hale getirilir (Herborth, 2020, s. 45). Bu durumun daha rahat anlaşılabilmesi için siyasi parti programları örnek verilebilir. Partinin ideolojisine göre hazırlanan program, amacını yerine getirebilmek için tüm potansiyel okuyuculara ortak bir dille hitap etmelidir. Ancak hem kültürel farklılıklar hem de öznelerin kendi durumları arasındaki farklılıklar, insanların programdaki siyasi kavramlara (örn. proletarya, millet, burjuva, demokrasi, vs.) ve eylem planlarına farklı anlamlar yüklemesine neden olabilir. Bu sebeple ideolojilerin kendi içerisinde bulunan öncelikli siyasi kavramların anlamını tartışmasız hale getirmesi gerekir. Böylece partinin siyasi programı ve eylem planı tüm muhataplarca aynı şekilde anlaşılabilir. Belirlenen tartışmasız anlam, kültürel ve tarihsel farklılıklara göre akıllara gelebilecek diğer anlamların önüne geçer.

Tartışmasız kavramların ifade ettikleri anlamların kültür ve tarihle olan bağı, tekrar morfolojik analizin zaman ve mekân ile ilişkisini incelemeyi gerektirir. Siyasi kavramlarla benzer şekilde ideolojiler de söylem olarak sosyopolitik gerçekliğe ve pratiklere, diğer bir ifadeyle tüm somut kurumlara, yapılarla ve organizasyonlara karşı (sorunlara yönelik bir reaksiyon ya da yönlendirici düşünsel bir etken) gelişip etkilemek gerekliliğinde oldukları için (Laclau ve Mouffe, 1985, s. 109) içerisinde yer aldıkları tarihsel, coğrafi ve kültürel bağlamlarla etkileşim içindedir. Bu etkileşim süreci sonucunda tartışmasızlaştırılarak esneklik kazanan soyut yapıları siyasi kavramlar ideolojinin geniş ölçeklerde ve uzun dönemde belirli-değişken somut gerçekliklerle ilişki kurabilmesini, siyasi düşüncede ve karar almada yer almasını ve böylece varlığını sürdürmesini sağlar (Freedon, 1996, s. 79; 2003, s. 66). Diğer yandan evrenselliği reddederek göreceliliği kısıtlayan zamansal ve mekânsal bağlar aynı zamanda çevresel veya sosyokültürel faktörler halini alarak ideolojinin tanınırlığının etkenlerini oluşturarak yapısal sistemin genel çerçevesini oluştururlar. Dolayısıyla kavramların tartışmasızlaştırılmış anlamları, dil felsefesinin de bizlere gösterdiği gibi, tarihsel ve kültürel çeşitlilikten doğan göreceliliği/tartışılabilirliği kaldırmak için oluşturulurken¹¹ (Herborth, 2020, s. 45), belirlenen anlam içinde

¹¹ Örneğin Roger Scruton’un (2018) kitabında ele alıp tartıştığı muhafazakârlık mekânsal açıdan Avrupa’da (daha özde Britanya’da), zamansal olarak ise farklı kültürlerden gelen göçmenlerin ve mültecilerin olduğu bir dönemde kaleme alındığı için yasaların, kurumların ve kültürel yapının “Batılılık” çerçevesinde korunmasını ve sürdürülmesini savunur. Yine zamansal boyutta aynı süreci yaşayan Türkiye’de ise muhafazakâr ideolojinin söyleminde dini-tarihsel yapının (ensar-muhacir), ahlaki ödevlerin ve “devletin bekasının” ön plana çıktığını, Scruton’un bahsettiği değerlerin arka planda bırakıldığını görürüz. Dolayısıyla Türkiye’de ideolojiler üzerine yapılacak bir incelemede geniş bir hareket alanı bulan muhafazakârlığın kendi yapısı ve diğer tarihlerdeki ve kültürlerdeki uygulamalardan farkları ortaya çıkartılabilir. Benzer bir yaklaşım İslamcılık ideolojisi için de verilebilir. Freedon’un yönteminden farklı bir biçimde Aziz Al-Azmeh, İslamcı ideolojinin biricik olmadığını, tarihsel ve kültürel koşulların belirlemesiyle her İslami pratiğin (yeniden) biçimlendirme yoluyla farklı bir İslamcılık türüne/uygulamasına işaret ettiğini yazar (Al-Azmeh, 2003, s. 11). Örneğin Arap coğrafyasındaki İslamcılık, Arap milliyetçiliğinin bir devamı olduğu için milliyetçi terminoloji ile şekillenmiştir (Al-Azmeh, 2003, s. 119-121). Dahası,

bulduğu sosyopolitik yapıyla da uyum içindedir ve artzamanlı bir incelemeyi gerektirir (Freeden, 2013a). Siyasi kavram analizindeki gibi göreceliliğe karşı mantıksal ve kültürel kısıtlamalar, aynı zamanda tartışmasızlaştırılmış dahi olsa ideolojik düşünceyi sınırlandıran yapılarıdır. Belirli kavramların sabit anlamları olsa da ideolojik söylem üzerine yapılacak bir yorumlamada birçok olası anlam ortaya çıkabilir. Mantıksal sınırlar, ideolojinin rasyonel bir söylemde bulunduğunu varsayarak bunların bazılarını akla uygunlukla elememizi sağlar¹². Diğer olasılıklar ise kültürel sınırlılıkla çözümlenir. Tarihsel ve kültürel çeşitliliklerden doğan göreceliliğin yanında rasyonel yorumlamalardan doğan çeşitlilik kültürel kısıtlamalara tabi olduğundan ahlaki ve töresel yapı ile sınırlandırılır. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, nihayetinde, bu süreçte ideolojiler kapalı kavramsal sistemler olmaktan çıkarak esneklik kazanır (Freeden, 2003, s. 55-60).

İdeolojilerin biçimsel incelemesine geçecek olursak, Freeden'a göre bir ideolojinin yapısı üç tür kavramın birleşimiyle oluşur. Bunlardan ilki olan merkez kavramlar (*core concepts*), siyasi kavramların vazgeçilmez anlamı gibi, tüm uygulamalarda var olan ve ideolojilerin tanınmasını sağlayan ortak kavramlardır. Ancak merkez kavramlar *a priori* olarak değil, ideolojinin farklı deneyimleri temel alınarak belirlenirler ve tartışmasız anlamıyla ideolojinin esasını teşkil ederler. Örneğin tüm sosyalist ideoloji pratikleri eşitlik ilkesini merkezi kabul eder ve bunun etrafında farklı biçimsel sistemler oluşturur. Fakat bir eşitlik söylemi kendi başına ideoloji adını almaz ve eşitlik söylemini barındıran her ideoloji sosyalizm sınıfına dahil edilemez. Bu sebeple, yine siyasi kavramlardaki gibi ideolojilerin merkez kavramları tek başlarına ideolojinin taşıyıcılığını üstlenemez, bir ideoloji olarak tanımlanması ve sınıflandırılması için bitişik (*adjacent*) ve çevre (*peripheral*) kavramlara ihtiyaç duyar. Bitişik kavramlar merkezi sınırlandırarak spesifikleştirirler. Çevre kavramlar ise daha belirgin ve detaylıdır. İdeolojinin düşünce ve pratik arasındaki bağlantısını sağlayan, diğer bir deyişle soyut ideolojiyi dış gerçekliğin ürünleriyle somutlaştırarak tamam hale getiren kavramlardır (Freeden, 2003, s. 61-62). Yine liberalizm örneği üzerinden gidecek olursak, özgürlük ve gelişim liberalizmin merkez kavramlarıdır ve liberalizmin her modelinde sistemsel formu oluşturan faktörler biçiminde karşımıza çıkarlar. Bir ideolojinin liberalizm başlığı altında incelenmesi, bu sebeple, merkez kavramların yapısının incelenmesiyle gerçekleştirilir. Bitişik kavramlar, liberalizm örneği için özgürlüğü ve gelişimi güvence altına alan demokrasi veya eşitlik gibi, merkezi sınırlandırıp özgürlüğün tam olarak hangi bağlamda anlaşılması gerektiğini belirterek somutlaştırılır. Nihayetinde, liberalizm içinde yer alan milliyetçilik veya doğal haklar, çevre kavramlar olarak liberal ideoloji pratiğinin içinde bulunduğu bir konjonktürde hedeflediği amaçları ve sergilediği refleksleri gösterir (Freeden, 1996, s. 77-78).

İdeolojilerin bu biçimsel yapıları, farklı yerlerdeki ve zamanlardaki uygulamalarında çevreden merkeze veya tersi yönde değişim görebilirler. Bu değişimler, morfolojik analiz ile birlikte bir ideoloji başlığı altındaki çeşitli örnekleri ilişkilendirerek inceleyebilmemizi ve hem bir ideolojinin değişimindeki nedenleri hem de ideolojinin uzun bir süreç boyunca değişen koşullara rağmen varlığını nasıl sürdürebildiğini anlamamızı sağlar (Freeden, 2005, s. 12). Bu hususta çevre kavramlar, zamansal-mekânsal değişkenlere daha fazla bağlı oldukları için değişime daha açıktır ve bir ideolojinin çeşitli uygulamalarındaki farklılıklarda önemli etkenlerdir (Freeden, 2003, s. 62-63). Örneğin başlarda özel mülkiyet liberal ideolojinin merkezinde yer alırken sonraki dönemlerde bir bitişik kavram haline almış, modern dönemde ise işlevsizleşerek çevre kavram haline gelmiştir (Freeden, 1996, s. 84). Ancak ideolojilerin esas merkezi kavramları ideolojiler için vazgeçilmez siyasi kavramlar olarak

İslamcılığın temel aldığı Asr-ı Saadet fikri özünde kesin kaynaklarla belirlenmemiş olsa da İslamcı otoritelerce bir "Asr-ı Saadet" belirlenir, belirlenen anlam tartışmasızlaştırılır ve ideolojik ya da politik söylemin merkezine yerleştirilir (Al-Azmeh, 2003, s. 181-182).

¹² Ancak mantıksal yakınlık, ideolojinin yapılanma ve uygulanma sürecinde objektif olarak var olmayabilir. İdeolojilerin işleyiş süreçleri kendi iç dinamikleri ile takip edilirse belirli bir mantıksal çizginin takip edildiği görülebilir. Bu mantıksallık, söylemin dilini sınırlandırarak iletişimi sağlar. En irrasyonel olanları da dahil her ideoloji, salt mantıksal ya da analitik olmasa da yürüttüğü süreçte rasyonel dinamiklerle hareket eder (Freeden, 1996, s. 36-37). Freeden bu konuyu Nazi faşizmi örneğiyle açıklar. Yahudilerin yalnızca ırklarından dolayı düşmanlaştırılması ve toplama kamplarına gönderilmesi rasyonel değildir. Ancak, "Yahudilerin Aryan ırkını kirletebileceği" ve "bu kirliliğin insanlığa zarar vereceği", bu nedenle de "Aryanlardan uzak bir yerde tutulmaları gerektiği" düşüncesini ele alırsak, ilk iki önerme irrasyonel olmasına rağmen bunlar kabul edilirse sonuç olarak doğan önerme rasyoneldir (Freeden, 2003, s. 55-56). Dolayısıyla faşizm de dahil kendi içerisindeki süreçten takip edilen her ideolojik uygulama mantıksal hareket etmek durumundadır.

(örneğin liberalizm için özgürlük veya bireycilik, sosyalizm için eşitlik gibi) pozisyonlarını korurlar (Freeden, 1996, s. 83-84). Dolayısıyla ideolojik gruplandırmada morfolojiler merkez-bitişik-çevre kavramların tümü bir arada sürekli değişken yapılarıyla göz önünde bulundurulursa sınırsız ideolojik varyasyon elde edilebilir. Bu çeşitlilikte yine görecelik sorunundaki gibi mantıksal-kültürel sınırlılıklarla birlikte ele alınacak ampirik bir analizle araştırılarak ideolojinin rotası belirlenip sonuca ulaştırılabilir (Freeden, 2013a).

İdeolojilerin Sınıflandırılması

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi ideolojilerde hem tarihsel ve kültürel çeşitliliğin sebep olduğu, hem de siyasi kavramların kullanımındaki çeşitlilikten doğan ideolojik uygulamalardaki olası çokluk, ideolojilerin hangi yollarla sınıflandırılacağı sorusunu gündeme getirir. Freeden, başka birçok yolun olabileceğini de kabul ederek morfolojik analizde bunun iki farklı yöntemle yapılabileceğini düşünür. Bunlardan birincisi olan mikro-analiz, morfolojik yöntemi kullanarak ideolojileri oluşturan siyasi kavramların birbirleriyle ve diğer kavramlarla olan ilişkilerini inceler (Freeden, 2003, s. 78-81). Bu perspektifte aradaki bağlantılara ilaveten iki farklı uygulamanın aynı ideoloji başlığı altında toplanabilmesi için kullanılacak ve iki uygulama için de ortak bir tanımı mümkün kılacak kesişim kümesi, ideolojilerin morfolojisinde gösterildiği gibi merkezi kavramlardır. İdeolojilerin biçimsel yapısında anlatılan kavramların konumlandırılmasına göre ideolojilerin sınıflandırılması mümkün hale gelir. Freeden bu durumu oda tasarımı ile açıklar: Bir evin odaları boş konumdayken birbirlerinin aynısıdır. Odaya konabilecek tüm malzemeler veya eşyalar ise (masa örneğindeki gibi) siyasi kavramlardır. İlk bakışta, siyasi kavramların görecelik problemde bahsedildiği gibi, malzemelerin kullanımına göre sınırsız sayıda farklı oda yaratılabilir. Ancak her odanın o güne kadarki pratikleriyle şekillenen kendi karakteristik yapısı ya da tasarımı, odayı isimlendirmemizi ve sınıflandırmamızı sağlar. Örneğin iki odada da rafların bulunması odaları birbirlerinden ayırmak için yeterli değildir. Ancak bu odalardan birinde ocağın ya da lavabonun, diğerinde ise yatağın olması birinin mutfak diğerinin yatak odası olduğu anlamına gelir. Bu ayırt edici nitelikler, örneğin mutfak için ocak ve lavabo, tüm mutfak örnekleri için geçerlidir (aksi durumda mutfak olmaz) ve ideolojilerdeki merkez kavramlar gibi bir odanın mutfak olduğunu anlamamızı sağlar. Odadaki diğer malzemeler ise diğer odalarda da bulunabilen, ayırt edici eşyalarla (merkez kavramlar) işlevini kazanan yakın ve çevre kavramlardır (masa hem yemek yemek için hem de çalışmak için kullanılabilir) ve mutfağın çeşitlilikteki genel şeklini oluşturur. Bunların tümü birbirlerinden farklı olsa dahi en nihayetinde hepsi mutfak başlığı altında sınıflandırılabilir (Freeden, 1996, s. 86-87; 2003, s. 52). Bu örnek üzerinden bakılacak olursa, liberalizm için özgürlük mutfağın ocağı, raflar ve masa (serbest piyasa, kadın hakları gibi) ise yakın veya çevre kavramlardır¹³. En nihayetinde Freeden'in bu yaklaşımı, ideolojilerin formunu oluşturan yapıları birer veri olarak inceleyebilmemize ve ideolojilerin siyasetle ve toplumla olan ilişkilerini bilimsel bir yöntemle analiz edebilmemizi mümkün kılar.

Freeden tartışmasızlaştırmayla ve merkez-çevre-yakın kavramlarla açıkladığı morfolojik analizi, ayrıca Wittgenstein'in aile benzerliği (*family resemblance*) düşüncesi ile açıklar. Wittgenstein'a göre dil herkes için aynı kelimenin kullanımını sağlayan ortak bir yapıya bağlı değildir. Ancak belirli kurallar ile (*grammar*) kelimelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin bütünü, aynı bir oyunun ancak belirlenen kurallar ile oynanabilmesi

¹³ Burada ifade edilen konuları, daha yalın bir biçimde özetlemek için Freeden ideolojilerin morfolojik yapısını dört unsur halinde toplarlar. İngilizce kelimelerin baş harfleriyle isimlendirdiği "4P", yani yakınlık (*proximity*), öncelik (*priority*), geçirgenlik (*permeability*) ve orantılılık (*proportionality*), ideolojilerin karmaşık biçimlerini ve davranışlarını anlamak için Freeden'in kullandığı bir formülü temsil eder. Kısaca belirtecek olursak, yakınlık, siyasi kavramların kendi başlarına bir anlam ifade etmediklerini ve ancak başka siyasi kavramlar etrafında oluşturulmuş düşüncelerde ya da ortamlarda anlam kazandıklarını, öncelik, bir ideolojiyi oluşturan kavramların ideolojinin yapısındaki önem sırasına göre merkezde ya da çevrede yer bulmasındaki hiyerarşik sistemi, geçirgenlik, bir ideolojinin kavramlarında ve düşüncelerinde biricik olmadığını, mikro ölçekte ideolojinin içinde barındırdığı siyasi kavramların başka kavramlarla (örneğin demokrasi ve özgürlük kavramları arasındaki ilişkisi), makro ölçekte ise ideolojinin başka ideolojilerle (örneğin anayasal özgürlükler konusunda Batı liberalizminin ve muhafazakarlığının ortaklığı) ilişkilerinin ve ortaklıklarının bulunduğunu ve sonucusu olan orantılılık ise, bir ideolojinin kavramlar kümesinden oluşmasını, bu kavramların biçimsel yapısındaki konumunu ve argümanlarının bu kavramların farklılığıyla oluştuğunu belirtir (Freeden, 2003, s. 60-64; 2013a).

ya da kuralların izin verdiği ölçüde hareket edilip yasaklanan şeylerin yapılamaması gibi, dili oluşturur¹⁴. Dil oyunu olarak adlandırılan bu yaklaşımda Wittgenstein, dil kuralları arasındaki benzerlikler vasıtasıyla ilişkilendirme ve sınıflandırma yapılabileceğini savunur. Dilin bu ilişkilerle bağlı yapısına göre aynı olmayan özellikler de belirli benzerliklerle birbirleriyle ilişki kurabilir. Wittgenstein, aile benzerliğini, bir ailenin üyelerinin özellikleri (boy, yapı, göz rengi, saç tipi, vs.) arasındaki benzerlik ile gösterir. Aile üyelerinin aile olarak tanınması için tamamen aynı özelliklere sahip olmaları gerekmez, ancak belirli özelliklerin ortak olması gerekir ve bu ortaklık üyeler arasındaki ilişkilere göre değişebilir (örneğin erkek çocuk babasıyla yalnızca göz renginde benzerken kız çocuk ise babasıyla aynı saç yapısına veya annesiyle aynı yüz hatlarına sahip olabilir) (Wittgenstein, 1986, para. 65-67). Aynı zamanda bu yaklaşıma uygun olarak iki aile ferdinin diğer bireylerle ortaklıkları bulunmasına rağmen birbirleriyle ortak özellikleri olmayacağı sonucuna da ulaşılır. Bu yaklaşım, Freeden'a göre, ideolojilerin analizi için önemli bir kapı açar. Çünkü bir ideolojik yaklaşım için hayati kabul edilen bir kavram ya da argümanı bir başka ideoloji tamamen reddetse dahi bu iki ideoloji aynı üst-sınıf (ideoloji ailesi, örneğin muhafazakârlık) altında sınıflandırılabilir (Freeden, 2013a).

Makro analiz ise, ideolojilerin birer gelenek şeklinde ele alınıp zamansal ve mekânsal bağlam içerisinde politik gerçeklikler olarak incelenmesini ifade eder. Freeden için makro analizdeki bu iki boyut, zamansallık ve mekânsallık, dolayısıyla da ideolojilerin sosyopolitik yapılar olarak değişimleri, morfolojik incelemeyle ya da mikro analizle birbirlerini tamamlayıcı unsurlardır (Freeden, 2003, s. 79). Bu iki yaklaşımın birlikte ele alınmasıyla (ki Freeden için kavramların yapısının da zaman-mekân bağlamında incelenmesi gerektiği için iki yaklaşımın araştırma nesnesi aynıdır) bir ideolojinin hem kendi biçimsel haritası hem de tarihsel ve kültürel etkileşimleriyle şekillenen konumu bütün halinde belirlenir. Bu yöntemle yapılan bir araştırma, modern ideolojilerin karmaşık yapılarını ortaya çıkarıp bunları veri haline getirerek ideolojilerin bilimsel incelemesini (ideolojiler üzerinden değil, doğrudan ideolojiler üzerine) ve ortak başlıklar altında sınıflandırılmasını mümkün kılar (Freeden, 2003, s. 76; 2013a).

Freeden morfolojik yaklaşımla yaptığı incelemelerinde ideolojileri iki grupta inceler. İlk olarak makro (*macro*) ya da tam (*full*) ideolojiler ulusal ve uluslararası düzeylerde sosyal ve siyasi kabulü ve hâkimiyeti gözetken, köklü bir gelenek halini almış ideolojilerdir (Freeden, 2003, s. 78). Makro ideolojiler grubundaki komünizm, sosyalizm, liberalizm, muhafazakârlık ve faşizm, tam/geniş ölçekli morfolojik-kavramsal yapılarıyla siyasi gündeme dair yorumlarında, politikalarında ve toplumsal mobilizasyonda düşünsel ve pratik açıdan kendi başlarına yeterlidirler (Freeden, 2005, s. 205). Dolayısıyla merkezi kavramlarının başka siyasi kavramlarla kurduğu ilişkiler yoluyla oluşturulan eylem alanlarının kapsamı, makro ideolojileri tam (*full*) olarak nitelendirmemizi sağlar. İkinci grup olan mikro (*micro*) veya zayıf (*thin*) ideolojiler ise bir gelenek olmayan, makro ideolojiler gibi sorunlara geniş ölçekli ve kapsamlı cevaplar üretemeyen, dolayısıyla sınırlı sayıda siyasi kavramlarla etkileşim kurabilen morfolojik anlamda kısıtlı ve az gelişmiş ideolojileri ifade eder (Freeden, 2003, s. 94, 98). Mikro ideolojiler yeterli bir siyasi söylem düzeyine sahip olmak ve daha geniş bir kitleye seslenebilmek için makro ideolojilerle zorunlu (kavramsal) bağlantılar kurarlar. Bu da mikro ideolojilerin çok çeşitli varyasyonlarda üretilebilmesine ve birbirlerinden uzak morfolojik yapılar kurabilmelerine neden olabilir (Mudde ve Kaltwasser, 2017, s. 6). Mikro ideolojiler için en bariz örnekler feminizm ve yeşil ideolojidir¹⁵ (Freeden, 1996, s. 485-486). Bu sınıflandırma, yukarıda da belirtildiği gibi, belirli şekilde konumlandırılarak ideolojinin biçimsel yapısını oluşturan kavramların benzerliklerine ve birbirleriyle kurdukları ilişkilere göre yapılır. Bir ideolojinin oluşturulmasında kullanılan tanım ya da isimlendirme doğal olarak ideolojilerin

¹⁴ Freeden ideolojilerin de dil oyunu olarak görülebileceğini, kurallarının bileşenler arasındaki temel yapılardan ve ilişki modellerinden oluşturulan biçimin, toplumsal bağlamın ve "oyuncuların" gözünde kuralların kabul edilebilirliğinin yer aldığını belirtir (Freeden, 2003, s. 43).

¹⁵ Freeden yeşil ideolojinin merkez kavramları kapsamında insani ve toplumsal etkileşimlere cevap üretebilecek yeterlilikte olmadığını, siyasal eylem planı üretmekten çok bunları kısıtlama işlevi gördüğünü söyler (Freeden, 1996, s. 527). Ayrıca son dönemlerde ortaya çıkan ve ideoloji oldukları kabul edilmeyen yaklaşımlar ya da makro ideolojiler şemsiyesi altında incelenen pek çok ideoloji de bu grup altında sınıflandırılabilir. Örneğin R. Soborski (2013), küreselciliğin de bir mikro ideoloji olarak değerlendirilebilirliğini farklı ideoloji kuramlarını kullanarak tartışır. Morfolojik analiz hususunda merkez kavramların ve siyasi söylem kapsamının yetersizliğini dikkate alarak küreselciliğin morfolojik yapısını inceler. Mudde ve Kaltwasser (2017) ise Freeden'i takip ederek, popülizmi bir mikro ideoloji olarak ele alıp onu farklı tarihlerdeki ve mekânlardaki pratik örnekleri üzerinden incelerler.

analizinde yapılacak bir araştırmaya dahil edilse de yeterli değildir¹⁶. Merkezi ve yakın kavramlar arasındaki benzerlikler farklı ideolojik uygulamaların sınıflandırılarak isimlendirilebilmesi için ortak özellikleri oluştururlar.

Siyasetin Zorunlu Faktörleri Olarak İdeolojiler

Freeden'in morfolojik analizi, ideolojilerin bilimsel bir yaklaşımla araştırılması için kullanılabilecek bir yöntem olarak tanıttığından yukarıda bahsedilmişti. Yöntemin tanımından sonra belirtilmesi gereken bir diğer husus morfolojik analizin gerekliliğinin, diğer bir deyişle ideolojilerin bilimsel bir yöntemle incelenmesinin siyaseti ve siyasi söylemi anlamadaki öneminin gösterilmesidir. Bu anlamda ideolojiler, özneler ile siyasi düşünce ya da eylem arasında tartışmasızlaştırma yoluyla söylemi belirleyerek köprü görevi görürler. Freeden'a göre morfolojik analizin amacı en basit haliyle kişilerin ya da grupların içinde yer aldıkları siyasi koşullara karşı anlayış ya da eylem olarak inşa ettikleri siyasi düşünce sistemleri olan ideolojileri bilimsel bir perspektifle analiz edebilmek, diğer bir deyişle ideolojileri oluşturan siyasi kavramların ideal-soyut ya da evrensel formatlarına değil "gerçek-dünya" anlamlarına odaklanmaktır (Freeden, 2017, s. 125). Bu perspektifle bakıldığında ideolojiler siyasi ve toplumsal dünyanın haritaları işlevini görürler. Siyasi söylemlerin tümü, bireylerin ya da grupların dış gerçekliklere karşı belirli oranlarda bir sağduyuyla ürettikleri düşüncelerdir. Bu düşünceler ideolojiler kanalıyla söyleme ve kavramlara yapılan semantik müdahalelerle şekillenir. Dolayısıyla ideolojilerin düşünce-eylem ilişkisindeki rolü göz önünde bulundurulursa, ideolojiler olmadan içinde yaşadığımız dünyaya anlam vermemiz, düşünsel açıdan ortak bir zeminde buluşarak siyasi eylemde bulunmamız mümkün değildir (Freeden, 2003, s. 2-3). Mannheim'ın belirttiği gibi, bu söylemler (ideolojiler) objektif değildir, gerçekliğin farklı perspektiflerle algılanışı ve bu algının diğer insanlara aktarılışıdır. Bu anlamda ideolojiler bir gerçekliğin farklı izlenimlerini taşımanın yanında hem tarihsel-mekânsal koşulların etkisiyle sosyal ve siyasi yaşamın gerçekliklerinden etkilenirler, hem de gösterdikleri reaksiyonlar ve ürettikleri söylemlerle bu gerçeklikleri şekillendirirler (Freeden, 1996, s. 3).

Kavramsal kombinasyonlar, sosyal ve politik dünyaları çözmeye, keşfetmeye ve yeniden şekillendirmeye imkân veren olağanüstü araçlardır. İdeolojiler, sonuç olarak, insanların hayal güçlerindeki hem soylu hem de kötü niyetli tavırları ortaya çıkarır ve [ideolojilerin] iç kavramsal ilişkilerindeki en küçük değişiklikler bile algıyı, anlayışı ve davranışı önemli ölçüde farklı kanallara yönlendiren söylemler üretir. Dolayısıyla kavramların yalnızca bir tarihi olmakla kalmaz, aynı zamanda mevcut toplumsal uzam ve potansiyel sosyal eylem üzerinde ani ve uzun vadeli etkileri vardır ki bu etki değişimi tetikleyebildiği veya hızlandırabildiği gibi yalnızca geciktirmekten de ibaret olabilir (Freeden, 2017, s. 135).

Eğer Freeden'in bu yaklaşımı kabul edilirse, insanlar için sosyopolitik gerçeklikle iletişim kurabilmenin tek yolunun ideolojiler olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple Freeden, ideolojileri siyasetin zorunlu faktörleri olarak ele alır. Aynı sebeple, diğer birçok düşünür gibi Freeden için de "ideolojilerin sonu" yaklaşımı yanlıştır. Zira

¹⁶ Bu hususta, bir ideolojinin kurucuları ya da temsil ettiği parti tarafından yapılan tanımlama/ismi yanıltıcı olabilir -bir bireyin bir aileye ait olduğunu iddia etmesi gibi- ve o ideolojinin ait olduğu aileyi belirlemek için yeterli kabul edilmez. Örneğin Nazizm, "Nasyonal Sosyalizm" adıyla kurulsun ve parti bu isimle kendini tanıtsa da yapılacak morfolojik bir inceleme (merkez-yakın-çevre kavramlar ve tartışmasızlaştırılmış anlamlar) Nazi ideolojisinin milliyetçilik ya da sosyalizmle yakın temasının bulunmadığını, faşizmin bir kolu olarak sınıflandırılabilirliğini gösterir. Benzer bir yolla düşünürsek, Stalin'in ve Hitler'in siyasi programları (dolayısıyla ideolojilerinin morfolojik yönelimi) belirli pratiklerde uyuşsa da bu iki uygulamayı farklı ideolojilerin türleri olarak nitelendiririz (Freeden, 1996, s. 85; 2003, s. 76). Bu da bizi morfolojik yöntem kullanılsa bile, ideoloji ailelerinin (liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, vs.) eylemlerinin ve programlarının dikkate alınarak, teorik boyutta oldukça farklı görünmelerine rağmen pratikte birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmasının yanıltıcı sonuçlar doğurabileceğini, ideolojiler arası geçişkenliğin ve ortak bileşen yapıların deneysel bir analizi gerektirdiğini göstermektedir (Freeden, 2013a). Örneğin 19. yüzyılın ortalarında Kıta Avrupa'sında liberalizm ve milliyetçilik (Heywood, 2013, s. 116), 20. yüzyılın sonlarında ise özgürlükçülük (*libertarianism*) ve anarşizm (Ward, 2004, s. 3) eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla oda metaforundaki gibi belirli merkezi kavramlar etrafında sınırsız kombinasyonların olabileceği ve bunların kavramsal düzeyde farklı ideolojilerle kesişebileceği morfolojik analizin kabullerindedir. Makro ideolojilerin sol-sağ çizgisinde sınıflandırılması bu durum için iyi bir örnektir. Bu çizgide radikal söylemler ideolojiler kutuplarda yer alırken (sol için komünizm ve sağ için faşizm) daha ılımlı olanlar (sosyalizm ve muhafazakârlık, çizginin ortasında ise liberalizm) ortalarda yer alır ve ideolojilerin uygulamalardaki ılımlılığa ya da radikalizme doğru hareketleri gösterilir. Mikro ideolojiler ise söylemlerinin makro ideolojilerle kurduğu ilişkilerine göre konumlandırılır. Ancak pek çok "yeni" ideoloji örnekleri bu konumlandırmaları reddederek kendilerini sınıflandırmanın dışında tutmuşlar ("ne sağ ne sol" deyimini gibi) ya da yatay çizgide kendilerine yakın konumlandırılan ideolojileri dışlamışlardır (Freeden, 2003, s. 79).

ideolojilerin sonu toplumların da sonu anlamına gelir (Freeden, 1996, s. 19). Bu zorunlu ilişkiyi anlamak için ideolojilerin işlevlerine bakmamız gerekir. Bu hususta iki önemli nokta ön plana çıkarılabilir. İlk olarak ideolojilerin eylem bakımından siyasi kavramlardan ayrıldığından bahsedilmiştir. İdeolojilerin sağladığı bu ilişki siyasi düşüncelerin ifade şekli biçiminde karşımıza çıkar. Siyasetin toplum içindeki ya da toplumlar arası ilişkilerle ilgili olduğu düşünülürse kolektif bir düşünce, karar ve eylem oluşturan ideolojiler siyasetin vazgeçilmez etkenleridir (Freeden, 2003, s. 126-127). İkinci olarak, ideolojilerin etkisi siyasi programların oluşturulmasında ve karar alma sürecinde kendini gösterir. İdeolojiler barındırdıkları belirli düşünce yapıları ve hedeflerle siyasi gelenekler oluştururlar. Bu gelenekler ise insanların dünya görüşünü şekillendirir (Freeden, 2003, s. 76), insanları mobilize ederek siyasi eylem ve taleplerde bulunmalarını sağlar. Bunun yanında siyasi partiler ve liderler yer alır. İktidar siyasi parti ideolojisine göre eylemde bulunacağı için karar alma sürecinde ideolojik yönelimleri takip eder. Doğrudan isimlendirilemese de belirli bir ideoloji etrafında örgütlenen her siyasi parti gördüğü sorunlara (sosyal, siyasi, ekonomik, vs.) karşı vadettiği çözümleri düşünsel gövdesini oluşturan ideolojinin perspektifiyle oluşturarak parti programları aracılığıyla duyurur (Freeden, 2003, s. 31-32, 127). Bu karar alma ve program hazırlama sürecinin en hayati noktası ise söylemdeki anlamın sınırlandırılmasıdır.

İdeolojiler kamu politikalarını planlama için rekabet ettikleri kadar siyasi dili kontrol etmek için de rekabet ederler; hatta kamu politikalarının planlaması ile ilgili rekabetleri, öncelikle siyasi dilin kontrolü üzerindeki rekabetleri aracılığıyla yürütülür (Freeden, 2003, s. 55).

Daha önce de belirtildiği gibi hem iktidarın karar alma sürecinde hem de partilerin programlarında ifade edilebilirliği sağlamak, anlamı ve sonuçları kontrol etmek ve kolektif bir karar oluşturmak için kullandıkları siyasi kavramları tartışmasızlaştırılmaları gerekir (Freeden, 1996, s. 5-6; 2003, s. 55). Düşünce planları bu şekilde aktarılmaya ve eyleme uygun hale getirilir. Sürecin diğer tarafındaki halkın dünya görüşü ve olaylara karşı tutumları ideolojik çerçevede sınırlandırılan kavramlarla belirlenmiş reflekslere dönüşür ve ortak bir dil ile eylem planına uygun olarak yönlendirilebilir. En nihayetinde liderler/partiler ile halkın düşünsel dünyasındaki söylem dili kesişir ve siyasi koordinasyon ideoloji kanalıyla sağlanmış olur.

Sonuç: İdeolojileri Tekrar Gündeme Almak

İdeolojilerin en genelde siyaseti, daha özeldense siyasi söylem ve eylemleri anlamadaki önemi, ideolojilerin siyaset bilimi incelenmelerindeki gerekliliğini gösterir. Yakın dönemde yapılan pek çok çalışma ideolojilerin ya da siyasi söylemlerin toplumsal pratiklerle olan ilişkisini göstererek aradaki bağlantının incelenmesindeki önemi vurgular. İdeolojileri siyasetin zorunlu faktörleri olarak kabul eden Freeden'in morfolojik analizi ise ideolojilerin kavramlarla ilişkisine göre belirli bir yapı ile oluşturulduklarını, ideolojilerin bu yapılar üzerinden anlaşılmasının ve sınıflandırılmasının mümkün olduğunu öne sürer. İdeolojileri oluşturan bu ilişkiler ağı toplumsal koşulların ve pratiklerin etkisiyle çeşitlenerek bir ideolojinin farklı bağlamlarda farklı yapılara sahip olacağını ileri sürer. Bunun sonucunda ortaya çıkan kavramsal göreceliğin çözümlenmesinde ve siyasi iletişimin sağlanabilmesinde ise kavramların ideolojiler tarafından tartışmasızlaştırılarak ortak bir anlam oluşturduğunu savunur. Bu anlamda belirli bir zaman ve mekândaki koşullarda üretilen ideolojiler, siyasi söylemi sınırlandırıp anlamı belirleyerek toplumsal görüşü ve eylemi belirler. İdeolojilerin temsilcileri (siyasi partiler, liderler, kanaat önderleri, vs.) ile halk arasındaki politik iletişim, ideolojik çerçeve tarafından belirlenen bir kanal ile sağlanır ve ortak bir söylem dili ve eylem alanı oluşturulur. İdeolojilerin siyaset içerisindeki bu hayati rolü, siyasal pratikler üzerine yapılan çalışmalarda morfolojik analiz gibi yöntemlerle yapılacak ideoloji incelemelerini gerekli kılar.

İdeoloji ve siyaset arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı bir diğer önemli husus, ideolojilerin soyut, kurgusal ve yanıltıcı varsayılmasından hareketle, ideolojilere yüklenen pejoratif anlamın giderilerek, ideolojilerin sahip olduğu siyasi ve toplumsal alanlardaki rollerin ve bunlar içerisindeki etkileşimlerin dikkate alınarak bütün bu

unsurların veriler haline getirilip yeniden tartışmaya açılmasıdır. İdeolojilere karşı genel kanı haline gelen negatif tutum, politika sürecinin anlaşılmasına mâni olmakla birlikte, toplumun siyasi zemindeki koordinasyonuna zarar vererek kamusal alandaki tartışmalarda uzlaşabilmesini, karar alma sürecine katılabilmesini ve ortak siyasi eyleme dahil olabilmelerini engeller. Diğer yandan akademik çalışmalar için de durum benzerdir. Siyaset bilimi yazınında önem kazanan siyasal söylem ve politika/eylem çalışmalarına ideoloji analizlerinin dahil edilmesi, sosyopolitik yapı ve dildeki temel dinamiklerin anlaşılmasına ve farklı unsurlar arasındaki koordinasyonun incelenmesine katkı sağlayacaktır. Michael Freeden'in geliştirdiği morfolojik analiz, bu bağlamda yapılacak tüm çalışmalarda kullanılabilir kapsamlı ve elverişli yöntemlerden biridir.

Kaynakça

- Al-Azmeh, A. (2003). *İslamlar ve moderniteler*. (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Y. Alp ve M. Özışık, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boucher, G. (2008). *The charmed circle of ideology: A critique of Laclau and Mouffe, Butler and Zizek*. Melbourne: Re-press.
- Breiner, P. (2013). *Karl Mannheim and political ideology*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 38-55) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Eagleton, T. (2015). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Finlayson, A. (2013). *Ideology and political rhetoric*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 197-213) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Freeden, M. (1996). *Ideologies and political theory: A conceptual approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Freeden, M. (2003). *Ideology: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Freeden, M. (2005). *Liberal languages: Ideological imaginations and twentieth-century progressive thought*. Princeton: Princeton University Press.
- Freeden, M. (2006). Ideology and political theory. *Journal of Political Ideologies*, 11(1), 3-22. <https://doi.org/10.1080/13569310500395834>
- Freeden, M. (2013a). *The morphological analysis of ideology*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 115-137) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Freeden, M. (2013b). *The political theory of political thinking: The anatomy of a practice*. New York: Oxford University Press.

- Freeden, M. (2019). *Conceptual history, ideology and language*. W. Steinmetz, M. Freeden ve J. Fernández-Sebastián (Ed.), *Conceptual history in the European space* (s. 118-138) içinde. Oxford: Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04kcs.8>
- Gallie, W. B. (1955). Essentially contested concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, 167-198. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/4544562>
- Geuss, R. (1981). *The idea of a critical theory: Habermas and the Frankfurt School*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gustafsson, B. (1966). Friedrich Engels and the historical role of ideologies. *Science & Society*, 30(3), 257-274. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/40401211>
- Hall, S. (2018). *The hinterland of science: Ideology and the sociology of knowledge [1977]*. D. Morley (Ed.), *Essential essays, volume 1: Foundations of cultural studies* (s. 111-142) içinde. Londra: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9781478002413-009>
- Herborth, B. (2020). *Ideology as decontestation*. B. Martill ve S. Schindler (Ed.), *Theory as ideology in international relations: The politics of knowledge* (s. 34-50) içinde. New York: Routledge.
- Heywood, A. (2013). *Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jessop, B. (2002). Time and space in the globalization of capital and their implications for state power. *Rethinking Marxism*, 14(1), 97-117. doi:10.1080/089356902101242071
- Karpat, K. (2021). *Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koselleck, R. (2020). *Kavramlar tarihi: Politik ve sosyal dilin semantiği ve pragmatigi üzerine araştırmalar*. (A. Dirim, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laclau, E. (1990). *New reflections on the revolution of our time*. New York: Verso.
- Laclau, E. (1994). *Introduction*. The making of political identities (s. 1-8) içinde. New York: Verso.
- Laclau, E. (2006). Ideology and post-marxism. *Journal of Political Ideologies*, 11, 103-114. <https://doi.org/10.1080/13569310600687882>.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. New York: Verso.
- Leopold, D. (2013). *Marxism and ideology: from Marx to Althusser*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 20-37) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Lichtheim, G. (1967). *The concept of ideology and other essays*. New York: Random House.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve ütopya*. (M. Okyayuz, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Mardin, Ş. (2019). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Marx, K. ve Engels, F. (2004). *Marx & Engels collected works vol. 50: Engels: 1892-1895*. Londra: Lawrence & Wishart.
- Marx, K. ve Engels, F. (2018). *Alman ideolojisi*. (O. Geridönmez, Çev.). İstanbul: Kor Yayınları.
- Meriç, C. (2004). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2005). *Bu ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mudde, C. ve Kaltwasser C. R. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Palonen, K. (2019). *Concepts and debates: Rhetorical perspectives on conceptual change*. W. Steinmetz, M. Freeden ve J. Fernández-Sebastián (Ed.), *Conceptual history in the European space* (s. 96-117) içinde. Oxford: Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04kcs.7>
- Sagarin, E. ve Kelly, R. J. (1969). Karl Mannheim and the sociology of knowledge. *Salmagundi*, 10(11), 292-302. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/40546528>
- Scruton, R. (2018). *Conservatism: An invitation to the great tradition*. New York: All Points Books.
- Skinner, Q. (1969). Meaning and understanding in the history of ideas. *History and Theory*, 8(1), 3-53. <https://doi.org/10.2307/2504188>
- Skinner, Q. (1974). Some problems in the analysis of political thought and action. *Political Theory*, 2(3), 277-303. Erişim Adresi: <http://www.jstor.org/stable/190781>
- Smith, N. (1984). *Uneven development: Nature, capital and the production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Soborski, R. (2013). *Ideology in a global age: Continuity and change*. Basingstroke: Palgrave Macmillan.
- Steinmetz, W. ve Freeden, M. (2019). *Introduction. Conceptual history: Challenges, conundrums, complexities*. W. Steinmetz, M. Freeden ve J. Fernández-Sebastián (Ed.), *Conceptual history in the European space* (s. 1-46) içinde. Oxford: Berghahn Books. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw04kcs.4>
- Strath, B. (2013). *Ideology and Conceptual History*. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* (s. 3-19) içinde. Oxford: Oxford University Press.
- Turner, D. (1983). *Marxism and Christianity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Vincent, A. (2010). *Modern political ideologies*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Ward, C. (2004). *Anarchism: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical investigations*. (G. E. M. Anscombe, Çev.). Oxford: Basil Blackwell.

Extended Abstract

Purpose

Although the role of ideology has a special position in political science studies, the concept of ideology and ideological practices are not seen as sufficient subjects to study in analytical research. In this article, Freedden's morphological analysis of ideologies is examined to show the role of ideologies and their crucial function in politics, political discourse, and decision-making. Thereby, there are two purposes of this article: (1) to show that ideologies are parts of sociopolitical structure and practices, this is why they must be examined analytically as data to reach accurate consequences about politics, and (2) to introduce Michael Freedden's morphologic approach which is a beneficial method to examine ideologies according to this perspective.

Design and Methodology

In a broad sense, the article examines and introduces the morphological analysis of Michael Freedden through his books and articles on the subject as a systematic method to study ideologies and their effects on political practices. Therefore the design follows the main issues of Freedden and his approaches under headings to explain the method in detail. It begins with the history of the concept with some crucial philosophers' ideas who contributed to the concept, and then Freedden's understanding of ideologies via some theories that influenced Freedden's thought. After that, the main dynamics of the method, its functions and benefits, and the importance of ideologies in politics and political studies are examined. In this way, the necessity of examining ideologies in an analytical sense is shown, and reconsidering ideologies according to this perspective is suggested in the last chapter.

Since Freedden's approach is introduced in this article, it is written with the qualitative method in a descriptive sense. In the article, the main sources that contributed to the subject are investigated to reach a conclusive perspective on the morphological analysis. For the same reason, most of the references in the article are works of the author and some related sources of several authors from the literature. These sources are examined and questioned comparatively to explain Freedden's approach and to show their contribution to Freedden's ideas.

Findings

In sum, Freedden investigates three important points about the concept of ideology. Firstly the term ideology does not refer to something intangible and theoretical but to various characteristics of political practices from different clusters. Secondly, ideologies are both the products and causes of sociopolitical conditions. They have been produced/developed with conceptual connections in spatial-temporal conditions to answer existing problems. From this point of view, ideologies can be analyzed as data to understand the political and social structure. Lastly, ideologies are the ordinary language of politics, they provide a common political language for political actions, decision-making, and coordination between actors. Freedden's method reveals some important issues about ideology which may be summarized as the crucial and inseparable position of ideologies in politics and political practices. Thereby, ignoring this role of ideologies in political studies causes some misconsequences, and also ideologies should be examined in their existing conditions. In that sense, Freedden's morphological approach offers a useful analysis that contains all of these main dynamics of ideologies. And finally, these consequences show us that even though ideologies are ignored in political discussions and studies nowadays, we have to reconsider them analytically to understand political language, actions, policies, and decision-making.

Research Limitations

Because of the subject and the purpose of the research (introducing a method of a political scientist as mentioned above), this article covers only theories, ideas, and critiques that contribute to understanding Freeden's approach in detail in addition to his works on ideologies. For this reason, although the main issue of the paper is the concept of ideology and its importance in political science, other theories and works on ideologies are not included in the research.

Implications

The article discourses the importance of ideologies in different kinds of political practices by their functions through the ideas of Michael Freeden, and the last two chapters show these consequences. Eventually, two conclusions/suggestions are given in the article: firstly ideologies should be included in political studies in different aspects to complete the perspective, and secondly, they should be examined or considered in an analytic way to use them as data about sociopolitical conditions.

Originality

The ideas on ideologies that are examined in the article mostly belong to Michael Freeden and other philosophers because ultimately the article explains his morphological approach, yet the article is original in sense of narrations, evaluations, expressions, and suggestions.

Araştırmacı Katkısı: Mehmet Said KAYA (%100).

Do Subjective Norms and Willingness to Overpay Have an Effect on the Intention to Use Renewable Energy Sources?¹

Aslı ERGENEKON ARSLAN ²

Submitted by: 25.03.2022

Accepted by: 08.12.2022

Article Type: Research Article

Abstract

In this study, the behavior of using renewable energy sources (RES) has been investigated in the concept of planned behavior theory (PBT), taking into account the knowledge level and external concerns of environmental issues and RES. The willingness to overpay for energy demand by RES was also investigated. To this aim, a questionnaire was created and applied to 337 public officers from different sectors in Turkey. The questionnaire results were then analyzed by Structural Equality Modeling (SEM). In conclusion, it has been determined that the knowledge level on environmental issues has significant effects on environmental issues, which forced people to learn about RES. So, the intention of using RES is affected positively. Another important result obtained in the study is that the knowledge about RES affects the willingness to overpay. In addition, subjective norms have an impact on the attitude towards the use of RES.

Keywords: Social Acceptance, Willingness to overpay, Renewable Energy, Planned Behavior Theory, Structural Equality Modeling

Citation: Ergenekon Arslan, A. (2022). Do subjective norms and willingness to overpay have an effect on the intention to use renewable energy sources. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1221-1254.

¹ The study was approved by Bilecik Seyh Edebali University Ethics Committee (Date: 18/06/2021 Document no: E-54674167-050.01.04-27303).

² Bilecik Seyh Edebali University Vocational School Mechanics and Metal Technologies Department, asli.arslan@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8052-8566

Sübjektif Normlar ve Fazla Ödeme İsteği Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Kullanma Niyetini Etkiler mi?

Aslı ERGENEKON ARSLAN³

Başvuru Tarihi: 25.03.2022

Kabul Tarihi: 25.03.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışmada, Yenilenebilir Enerji Kaynakları (YEK) kullanım niyeti, çevresel bilgi, sahip olunan YEK bilgi düzeyi ve çevresel endişeler dikkate alınarak Planlı Davranış Teorisi kapsamında (PBT) araştırılmıştır. Ayrıca tüketicilerin YEK kullanımı için fazladan ödeme yapma isteklilikleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Bu amaçla 337 kamu görevlisine anket uygulanmış olup veriler Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, çevresel bilginin çevresel endişeleri etkilediği ve kişileri YEK hakkında bilgi edinmeye yönlendirdiği tespit edilmiştir. Çevresel bilgi, yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgi ve çevresel endişenin YEK kullanma tutumunu olumlu anlamda etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen diğer bir önemli sonuç ise YEK hakkında sahip olunan bilginin fazladan ödeme isteğini olumlu yönde etkilediğidir. Ayrıca sübjektif normların YEK kullanımına yönelik tutum üzerinde de etkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: *Social Acceptance, Willingness to overpay, Renewable Energy, Planned Behavior Theory, Structural Equality Modeling*

³ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi MYO Üretimde Kalite Kontrol Bölümü, asli.arslan@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8052-8566

Introduction

With the increase in population and developing technology, energy use is also increasing. Today, people's energy needs are met by traditional fuels (fossil fuels) and alternative (renewable) energy sources. RES has come to the fore more in recent years due to the harmful effects of fossil fuels such as air pollution, acid rain, and health problems (Arslan and Uzun, 2017, p. 96).

As a result of the burning of conventional energy sources, called fossil fuels, to provide energy, harmful gases such as CO₂, SO₂, and NO_x, which are expressed as greenhouse gases, are released into the environment. Global climate change caused by greenhouse gases directly changes the balance of the ecological system and causes fundamental problems for the future of living things. The cost of global warming consists of three categories: damage cost, adaptation cost, and incremental cost (Ekins, 1996). High collateral damage costs include medical expenses, death expenses, building expenses, and vegetation-related expenses. The cost of damage from sulfur emissions in the USA is approximately US\$4661 per ton (Pearce, 1992). This cost ranges from \$861-\$5191 in the UK, \$3959-\$4368 in Germany, and \$500-\$8960 in Norway (ECOTEC, 1994; Ekins, 1996). Fossil fuels have adverse effects on human health and damage the environment. Among the most harmful effects of fossil fuel consumption on human health are health problems such as asthma, chronic bronchitis, and fatal lung diseases. All these problems bring extra costs to society. It is crucial to inform the public about these damages and costs (EPA, 2022a; EPA, 2022b; WHO, 2015; WMO, 2019). Avoiding these loss costs is only possible by reducing the use of fossil fuels and emissions.

Due to the adverse effects of fossil fuels on the environment and human health, limited reserves, and high costs (including ecological problems) in energy production, less harmful and sustainable energy sources have gained importance (Arslan and Arslan, 2022a; Arslan and Arslan, 2022b; Arslan, 2021; Ucar and Arslan, 2021; Arslan and Kilic, 2021; Arslan, 2010). According to the figures of 1996, it is estimated that coal will run out in 235 years, oil in 43 years and natural gas in 66 years. (Yilmaz, Ilbas and Su, 2003, p. 401). Thus, renewable energy sources such as solar, wind, hydraulics, and geothermal become an alternative solution. Countries implement policies to reduce their dependence on energy imports and other countries and to encourage the establishment and use of RES, which is more profitable in the long run. Although protocols such as the Kyoto Protocol, the Montreal Protocol, and the Paris agreement were signed and decisions were taken on a global scale, the use of RES could not reach the desired level. It is known that the social acceptance of the society and the policies implemented by the countries in spreading the use of RES are limiting factors in achieving the desired goal (Wüstenhagen, Wolsink and Bürer, 2007; Batley, Colbourne, Fleming and Urwin, 2001; Yazdanpanallah, Komendantova and Ardestani, 2015). Besides, due to higher installation costs, RES-based electricity generation requires extra payment for consumers. It is hard for consumers to accept this extra burden. Although consumers have positive attitudes and intentions about RES, they do not want to pay this extra for their energy consumption.

In recent years, there has been an increase in studies on the social acceptance of RES. Muhammed, Zhen and Abdul (2021) aimed to investigate the effect of consumers' intention factors on willingness to pay (WTP) for renewable energy (RE) in Pakistan. In the study, they added the constructs of belief to the cost of RES and environmental concern to PDT. The study results show that the influencing factors such as attitude, subjective norms, and perceived behavioral control positively affect the consumer's intention to use RES. Belief in the cost of RES has a negative effect, and environmental concern has no significant effect.

Srivastava and Mahendar (2018) examined the intentions of solar energy panel use for energy saving in their study. The study's findings showed that demographic factors significantly influence both the propensity to acquire solar energy products and their perceived benefits. The study found a favorable relationship between perceived benefit and consumer attitude.

Fang, Wang, Sun, Zheng and Wei (2021) aimed to empirically investigate the factors affecting the consistency between the actual behavior of consumers and their desire for renewable energy support. They used a bivariate probit model in the study. The results show that socio-economic factors, socio-demographic factors, and subjective factors have significant effects on the consistency of consumers to support renewable energy development. The results also show that income, education, and satisfaction with energy supply have a more significant impact on rural residents, where environmental concerns and knowledge of carbon emissions affect urban residents.

Sunyoung and Joosung (2015) concluded that attitude, subjective norms, and perceived behavioral control affect consumers' intention to use and purchase renewable energy systems. Lynch and Martin (2013) investigated the intention and behavior of the consumers' electricity use in the Central Victoria Solar City (CVSC) program. They used PBT to determine how the participants were affected by the program. They concluded that the intention to reduce energy use is affected by environmental attitudes, financial attitudes, and perceived controls. They suggested that the programs that encourage positive attitudes and beliefs would be more attractive than conventional PBT.

In the study of Taranto et al. (2020) in which they analyze the external costs arising from fossil fuel consumption, it is estimated that the total annual external cost is around 10 billion euro (US\$ 11 billion) based on the emissions resulting from the use of fossil fuels in Turkey. The magnitude of the external cost of fossil fuel consumption corresponds to about 1.5 percent of GDP and about 1/3 of total annual health expenditures. Turkey imports the oil (94%) and natural gas (98.8%) it consumes and is a 76% foreign-dependent country in energy supply. Turkey provides only 7.5% of its energy needs from renewable energy sources (Ozalp, 2018). Most of the country's electricity needs by 38.6% are met by natural gas (Dogan and Mohammed, 2019). For this reason, diversification of energy resources, technology level and improvement of infrastructure systems in Turkey are of great importance in terms of ensuring energy supply security (Bayrac, 2020). Turkey, aiming for EU membership as a national policy, attaches increasing importance to RES. Turkey's hydropower, geothermal, solar, wind energy potential is 216 billion kWh, 31500 MWt, 500 Mtoe/year, 400 billion kWh, respectively. Turkey, which is in a very potential position in terms of RES, encourages the use of RES in terms of international commitments, European Union membership target, national needs and interests. Within the scope of the "Turkish National Program for the Adoption of the European Union Acquis", which entered into force in 2003, it is aimed to increase the use of renewable energy in the energy supply balance in order to reduce energy import dependency and ensure supply security (Ozkaya, 22.10.2022). For this reason, the RES studies in the social sciences are accelerated. However, the studies on the social acceptance of RES use in Turkey are limited. These limited studies focus on the social acceptance of nuclear energy (Palabiyik, Yavas and Aydin, 2010), the social acceptance of geothermal energy (Tuncbilek and Yilmaz, 2022), the social acceptance of wind energy (Taskin, Yilmaz and Kilic, 2021). It is not possible to find a study that investigates the effects of the willingness to overpay and the intention of use on the general RES perspective through environmental information, environmental concerns, and PBT.

One of the priorities of Turkey, which is among the developing countries, is to achieve sustainable growth targets by reducing its dependence on foreign energy and to use its potential RES effectively in order to gain a stronger position in the international arena. For this purpose, in addition to the incentives and policies provided by the state, it has been stated in the previous parts of the study that social acceptance of RES is an important factor. It is of great importance for policy makers and Public Administrations to know that individuals are willing to overpay for RES compared to fossil fuel energy and what the factors that positively affect this willingness are. Since the RES use in Turkey is not at desirable level, it is really very important to determine the intention about RES use and overpay for this aim. In this regard, the information about RES and the awareness about the external costs caused by the use of fossil fuels are the important parameters which

affect the RES use. For this purpose, it is aimed to evaluate the consumers' perspective and usage intentions for RES by integrating the factors of Environmental Concern, Environmental and RES Information, and Willingness to overpay into PBT. In the light of the proposed model, seven hypotheses were analyzed with SPSS and AMOS software. Therefore, this study is expected to contribute to the literature since it investigates the willingness to overpay in a long-term profit and loss perspective. This study is also expected to contribute to the literature by evaluating society's perspective on RES use. It is thought that this study, which investigates the factors affecting the acceptance of the use of RES, will fill an important gap in terms of guiding both policy and lawmakers on RES and RES investors.

Theoretical Framework

Planned Behavior Theory (PBT)

The purchasing decision of the consumers is a very complicated process. Many models and theories have been proposed to figure out this complication. PBT comes into prominence since it predicts the intention to perform certain behaviors. PBT, which successfully predicts individual behavior, is a powerful and applicable model (Kumar and Chandra, 2018; Hansmann and Laurenti, Mehdi and Binder, 2020; Irfan, Zhao, Li and Rahman, 2020). PBT is based on the comprehension of how rational decision-makers systematically gather information. (Ajzen and Fishbein, 1975). This comprehension is a result of the cognitive processes belonging to essential deterministic factors of the individuals' behaviors. Moreover, PBT assumes that behavioral intentions drive behaviors. These behavioral intentions mainly include three factors; attitude (i), subjective norms (ii), and perceived behavioral controls (iii). According to PBT, the intention is the closest antecedent and the best predictor of the real behavior (Rezaei and Mianaji, 2019). Wang et al. (2019) indicated that intention is a function of perceived behavioral control (PBC) as well as attitude and social norm (SN). PBC is described as the view of the individual on the difficulty level of performing the behavior (Ajzen, 1991). SN is the sum of beliefs of the individuals (or groups) about a behavior (Bang et al., 2000). Since ecological behavior is considered a complex structure consisting of ecological attitude, ecological information, ecological value, and ecological behavior intention, PBT can successfully identify complex components used to predict ecological behaviors (Kaiser, Wolfing and Fuhrer, 1999). According to this theory, individuals will have an intention to use RES technologies as long as they consider these technologies to be valuable and profitable. At the same time, it is clear that PBC and SN positively affect individuals' intention to use RES (Rezai and Heijden, 2022).

In the literature, PBT is commonly used to investigate the factors affecting the intention to use RES (Masrahi, Wang and Abudiyah, 2021; Halder et al. 2016; Gamel, Bauer, Decker and Menrad, 2022). Due to long payback periods, higher installation costs of RES, and reluctance of the individuals towards the new unknown technologies, more propulsive factors are needed. In this regard, three external factors were included in the study. These external factors are Information about the Environment and Renewable Energy (IaERE), Willingness to Overpay (WtO), and Concern about the Environment (CaE). The conceptual framework of the study is given in Figure 1.

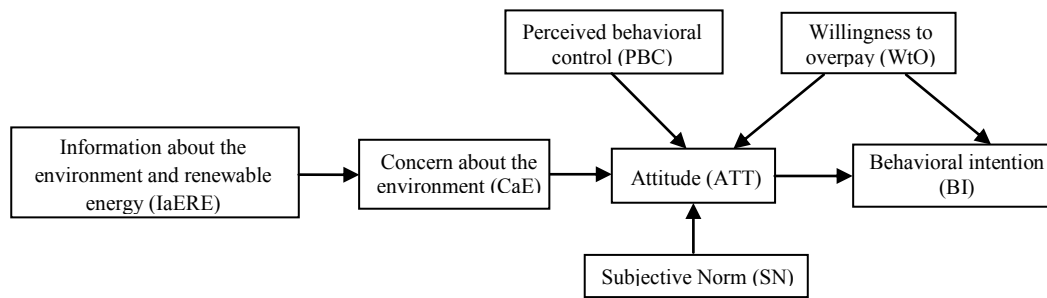

Figure 1. The Research Model Created

Formulation of Hypotheses

In the study, seven hypotheses were conducted taking into consideration the research model created by the literature data.

Information about the environment and renewable energy (IaERE)

Information about the environment (IaE) is defined as a term indicating awareness of environmental issues and their solutions (Zsóka, Szerényi, Széchy and Kocsis, 2013). IaE, beyond a term, is a method to balance environmental conditions with social and economic developments in a sustainable way (Jamison, 2003; Gunes, 2019). IaE is the starting point for developing a conscious and raised awareness about environmental problems (Jensen, 2002; Kocak, 2019). IaE is one of the most critical factors that affect environmental behaviors (Kaplan, 1991), and it is a necessity for environmental awareness and behaviors (Ajzen, Joyce, Sheikh, and Cote, 2017). According to this awareness, information about renewable energy (IaRE) is necessary for solving environmental concerns. The awareness of RES use means the level of information about available technologies, their benefits, and how to use them. Therefore, it is among the essential components of intention (Rohollah and Marjan, 2018). Based on the information mentioned above, in the study, it was assumed that the knowledge of individuals about the environment and RES has an indirect effect on the intention of RES use by influencing environmental concerns. In this regard, the hypothesis of H_1 is proposed as follows:

H_1 : IaERE directly and positively affects CaE.

Concern about the environment (CaE)

Concern about the environment (CaE) is expressed as a level of interest based on knowledge of solving environmental problems (Tan, Ooi and Goh, 2017). Depending on the activities of the media about environmental disasters, awareness of the environment and environmental problems has begun to increase (Kalafatis, Pollard, East and Tsogas, 1999). Over the past decade, most consumers have become conscious of the consequences of their purchasing choices. Therefore, they also consider environmental issues while consuming a product (Gurcum and Yildirim, 2018). In this context, people started to search for less harmful and environmentally friendly alternatives for their needs (Muhammed and Tekbiyik, 2020). The effects of environmental concerns on decision-making have been investigated by many researchers (Gadenne, Sharma, Kerr and Smith, 2011; Pienaar, Lew and Wallmo, 2013; Fraj and Martinez, 2006; Chen, 2014; Bernhard and Jutta, 2016). In addition, CaE was accepted as a determinant of overpayment for RES use (Dienes, 2015). Pagiaslis and Krontalis (2014), in a study examining the relationship between individuals' interest and concern levels towards the environment and environmental behavior, concluded that environmental anxiety has a positive effect on environmental knowledge and beliefs. According to Bang, Ellinger, Hadjimarcou and Patrick (2000), environmental concerns, knowledge about RES, and beliefs about the consequences of using RES affect

the intention to use RES. Based on the literature, it is assumed that consumers' environmental concerns are effective in developing an attitude towards RES use. In this regard, the hypothesis of H₂ is proposed as follows:

H₂: CaE directly and positively affects ATT.

Willingness to overpay (WtO)

It is known that the installation, maintenance, and usage costs of RES are more expensive than those of fossil fuels in the short term. Ajzen and Driver (1992) reported that there is no relationship between willingness to overpay (WtO) and PBT constructs (attitudes, subjective norms, perceived control and intentions). In subsequent studies, WtO for RES use has been reported as a reflection of homeowners' attitudes and choices (Nomura and Akai, 2004; Zografakis et al. 2010). Demographic factors such as age, income values, socio-economic problems, and population may impact WtO size (Bang et. al., 2000; Hansla, Gamble, Juliusson and Gärling 2008; Arslan, 2022b). In their study conducted for rural areas, Liu, Wang and Mol (2013) reported that WtO for RES use increases with the increase in income and knowledge levels, and decreases with the increase in age level. The country-by-country survey revealed that most respondents are willing to pay up to 5% more of their energy costs. However, when this rate reached 30%, most participants did not accept the overpayment (Arslan and Uzun, 2017). According to their research, Muhammed et al. (2021) revealed that costs negatively affect RES use. According to these results, the participants support the use of RES; however, they do not want to overpay. In this framework, hypotheses H₃ and H₅ were proposed to determine the effect of WtO on attitude (ATT) and behavioral intention (BI) for RES use.

H₃: WtO directly and positively affects ATT.

H₅: WtO directly and positively affects BI.

Subjective norm- effect of familiars (SN)

The perceived social stress of performing or not performing a particular behavior is addressed as the subjective norm (SN). SNs are normative beliefs of closer friends, family members, or associates. Therefore, the individual is affected by the expectations of these people. For this purpose, SN can be defined as listening to the ideas of environmentalist behaviors of close relatives (Conner and Armitage, 1998; Erten, 2002). According to PBT, SNs and ecological normative beliefs affect the intention of ecological behavior (Kaiser et al., 1999). Harland, Staats and Wilke (1999) argue that SNs are more powerful in predicting environmental intentions. Similarly, Thøgersen and Grønhøj (2010) report that SN is an essential factor that affects consumers' intention on energy and energy-saving issues. Assuming that the positive remarks of prominent people positively affect the attitude (ATT) of RES use, the following hypothesis is proposed:

H₄: SN directly and positively affects ATT.

Attitude (ATT)

ATT, in contradistinction to common intention, defines the typical evaluation of individuals for the event and is developed by behavioral beliefs (Arslan, 2018, p. 24). In PBT, the ATT of the individuals affects intention, and intention affects actual behavior (Lee, Bray, Carter, Glaeser, Ivers and Street, 2004, p. 886). ATT, the negative or positive evaluation of performing the relevant behavior, affects behavioral intention (Macovei, 2015). A positive ATT increases the intention to act, which is expected to be a good predictor of behavior (Fishbein and Ajzen, 2011). According to Ajzen (1991), ATT is the positive or negative remarks of individuals as a precursor of the intention to use RES. ATT has an important role in the emergence of the intention of ecological behavior (Han, Hsu and Lee, 2009). ATT is a dominant predictor of energy consumption (Tan, Ooi, and Goh, 2017). Yazdanpanah, Komendantova and Ardestani (2015) state that ATTs affect RES use and its acceptance by the society. Similarly, Halder, Pietarinen, Havu-Nuutinen, Pöllänen and Pelkonen (2016)

showed that ATT has positive and significant effects on the intention of RES use. In this study, ATT expresses the positive remarks of individuals towards RES use. Assuming that these remarks have a key role in the intention, the hypothesis of H_6 is proposed as follows:

H_6 : ATT directly and positively affects BI.

Perceived behavioral control (PBC)

PBC is a structure that can be applied where actions are not under voluntary control (Lopes, Kalid, Rodríguez and Filho 2019). PBC allows the prediction of behaviors that are not under complete voluntary control (Armigate and Conner, 2001). PBC is expressed as the individuals' perception of ability and proficiency in performing the relevant behavior. PBC is determined by the individual's beliefs of the facility and sources in performing the behavior (Ajzen, 1991). PBC affects attitudes and intentions for ecological behaviors (Wang, Zhao, Yin and Zhang, 2017; Tan, Ooi and Goh, 2017). Alam et al. (2014) stated that factors such as ease of use, relative advantage, price reduction, and awareness, together with perceived behavioral control, significantly affect the intention of using RES. Assuming that the individuals decide to use RES considering the difficulty level, the hypothesis of H_7 is proposed.

H_7 : PBC directly and positively affects ATT.

Behavioral intention (BI)

Behavioral Intention (BI) defines when individuals are ready to perform the behavior (Bagozzi and Warshaw, 1990). BI identifies positive or negative emotions to perform the target behavior. In this study, the intention factor defines the individuals' RES usage intentions. Therefore, BI explains the willingness of the consumers intended for environmental behavior (Wu and Chen, 2014; Maloney, Steger and Ward, 1973; Maloney, Ward and Braucht, 1975; Lansana, 1992). The intention of ecological behavior has a strong relationship with actual behavior (Kaiser et al., 1999). According to Masukujjaman, Shah, Chamhuri and Halim (2021), if the purchase does not involve any cost/investment for the household, it is in principle a single action with behavioral intent similar to supporting or adopting any technology.

Methodology

This section covers detailed survey information, data collection, methodological tools, and data analysis based on the Structural Equation Modeling (SEM) technique.

Questionnaire Design

In the study, a questionnaire was created to evaluate the hypothesis developed for testing the relationships of the proposed model (see Fig.1) under the approval of Bilecik Seyh Edebali University Ethics Committee with the date of June 18th 2021 and the official document no of E-54674167-050.01.04-27303. The questionnaire was based on the sample scales presented in the literature. The consistency of the resulting scale was tested on 50 participants as a pilot evaluation. For this purpose, reliability and exploratory factor analysis were conducted. According to the results of the analysis, the final version of the questionnaire was obtained. The questionnaire was composed of two parts. The first part has six questions to measure the demographic types of the participants. The second part has 49 statements prepared on a Likert scale. A Likert scale was developed to measure each construct's scale items ranging from 1 to 5, defined as 1 = strongly disagree, 2 = disagree, 3 = neither agree nor disagree, 4 = agree, and 5 = strongly agree. Table 1 gives information about the statements in the research scale.

Table 1
Constructs Included into the Questionnaire

Expression	Count	Source
CaE	7	Bang et al. (2000), Straughan and Roberts (1999).
IaERE	16	Kocak (2019), Rohollah and Marjan (2018), Celikler and Aksan (2016)
ATT (Attitude)	4	Rohollah and Marjan (2018), Yazdanpanah et al. (2015).
Behavior Intention (BI)	5	Yazdanpanah et al. (2015), Rohollah and Marjan (2018).
PBC	3	Rohollah and Marjan (2018).
SN	3	Rohollah and Marjan (2018).
WtO	11	Bang et al. (2000), Ustaahmetoglu and Toklu (2015).

Sample Size, Characteristics, and Selection Criteria

Ajzen (1991) indicated that information about the environment is a need for environmental concern (EC) and environmental behavior. In addition, the intention to use IaE and EC are related to educational level (Arslan, 2022a, Arslan, 2022b, Arslan, 2022c). Therefore, public officials were selected as the sample participants, as they were thought to have enough information about the environment, EC, and RES. The questionnaire was applied to 450 participants from different public sectors. However, 337 out of 450 participants were determined as available to be used in the datasheet. The remaining ones were not included as some were not completed and some had the same answers for the all questions. The data obtained from the questionnaire were first analyzed demographically. Then the questionnaire was evaluated in terms of reliability. Then SEM analysis was conducted. In this aim, exploratory (EFA) and confirmatory (CFA) factor analyses were performed.

Results

Sample Characteristics

In the study, the participants were evaluated from demographic characteristics such as gender, age, education, income level, ownership, resources used, and place of residence. The informative statistics are given in Table 2.

Table 3
Demographic Profiles of Participants

		Number (N)	Percentage (%)
Gender	Men	194	57.6
	Women	143	42.4
Age	18-28	61	18.1
	29-39	40	41.5
	40-49	92	27.3
	>50	44	13.1
Educational status	Elementary education	3	9
	Secondary education	13	3.9
	B.Sc.	124	36.8
	M.Sc.	148	43.9
	Ph.D.	49	14.5
Income level (£/month)	2000-2999	52	15.4
	3000-4999	105	31.2
	5000-7999	123	36.5
	>8000	57	16.9
Ownership status	Renter	410	41.5
	Owner	197	58.5
Resources used for domestic hot water	Solar	15	4.5
	Natural gas	299	88.7
	Electricity	17	5.0
	Other (such as fuel-oil and lignite)	6	1.8
Place of Residence	<100 m ²	53	15.7
	100 m ² -149 m ²	213	63.2
	>150 m ²	71	21.1

According to Table 2, 42.4 percent of the participants are women, whereas the rest are (57.6 percent) men. Approximately 41.5 percent of the participants range in age from 29 to 39. 43.9 percent of the participants have a M.Sc. degree. 36.5 percent of the participants have a monthly income level ranging between 5000 and 7999 £/month. 58.5 percent of the participants are tenants. 88.7 percent of the participants use natural gas as energy source. 63.2 percent of the participants live in residences ranging from 100 to 150 m².

Reliability Analysis

The reliability of the questionnaire was evaluated by Cronbach's Alpha values and item-total correlation step by step for each question. The questions were removed when the value of Item total correlation was below 0.3 and/or when the factor reliability eigenvalue exceeds the general factor reliability value. According to the analysis, nine expressions belonging to WtO and IaE-IaRE were removed from the scale, and the analysis was repeated. The final results of reliability are given in Table 3.

Table 3
Results of Reliability Analysis

Reliability	Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	Number of questions
CaE	0.863	0.865	7
IaE	0.911	0.912	9
IaRE	0,850	0,849	5
WtO	0.809	0.807	4
ATT	0.879	0.879	4
BI	0.862	0.862	5
SN	0.799	0.807	3
PBC	0.724	0.723	3

Cronbach's Alpha value of the scale was determined as 0.876, which means that the scale is reliable at a high level.

Results of Exploratory Factor Analysis (EFA)

Exploratory factor analysis (EFA) is used to test the structural validity of the developed scale and to reveal unobservable and unmeasurable dimensions. It is also a valuable tool to examine the structural suitability of translated scales or test the existing factorial structure on different main groups (Johnson and Winchern, 2002; Sencan and Fidan 2020). In EFA, Barlett's test of sphericity and Kaiser-Meyer Oklin (KMO) test are conducted. In social sciences, the KMO must be greater than 0.60 for sufficient factor analysis. In addition, the level of the significance of Barlett's test of sphericity (p) should be less than 0.05 (Buyukozturk, 2002). Accordingly, the sample size and significance of the scale were found acceptable. Taking into account the factor loads, unsuitable items with a load value below 0.3 were removed from the scale. The items loaded on two factors were also removed if the difference between these factors was recorded as less than 0.1. In this regard, PBC was excluded from the scale. EFA results are given in Table 4.

Table 4
Factor Loadings Along with the Results of Kaiser–Meyer–Olkin (KMO)

	Variable	Factor load	Cronbach alfa	Explained Variance (%)	KMO		
CaE	CaE 2	0.815	0.863	55.441	0.856		
	CaE 1	0.794					
	CaE 6	0.744					
	CaE 7	0.740					
	CaE 4	0.739					
	CaE 5	0.725					
	CaE 3	0.643					
IaE-IaRE	IaE-IaRE 2	0.786	0.911	57.835	0.918		
	IaE-IaRE 4	0.774					
	IaE-IaRE 7	0.772					
	IaE-IaRE 8	0.762					
	IaE-IaRE 3	0.730					
	IaE-IaRE 1	0.723					
	IaE-IaRE 9	0.687					
	IaE-IaRE 5	0.654					
	IaE-IaRE 6	0.605					
	IaE-IaRE11	0.881					
	IaE-IaRE12	0.865					
	IaE-IaRE10	0.882				0.850	56.625
	IaE-IaRE13	0.607					
	IaE-IaRE 14	0.488					
WtO	WtO 2	0.859	0.809	67.010	0.776		
	WtO 3	0.849					
	WtO 4	0.825					
	WtO 1	0.735					
PBT	ATT 1	0.862	0.862	11.262	0.916		
	ATT 4	0.830					
	ATT 2	0.763					
	ATT 3	0.662					
	BI 2	0.761					
	BI 1	0.700					
	BI 4	0.694					
	BI 5	0.640					
	BI 3	0.597					
	SN 3	0.831				0.807	6.046
SN 1	0.776						
SN 2	0.769						

The information about RES and the information about the environment were designed as a single factor (IaERE) at the beginning of the study. However, the EFA results showed that this single factor should be considered as two separate factors: information about RES (IaRE) and information about the environment (IaE). Marquart-Pyatt (2008) indicated that detailed information about the environment may cause higher environmental concerns. Information about the environment not only raises awareness about the negative aspects of the environmental problems, but also drives the intention and behaviors of reducing environmental damages (Laroche, Toffoli, Kim and Muller, 1996; Zsóka et al., 2013). Reviewing the EFA results and literature, the research model was revised as given in Figure 2.

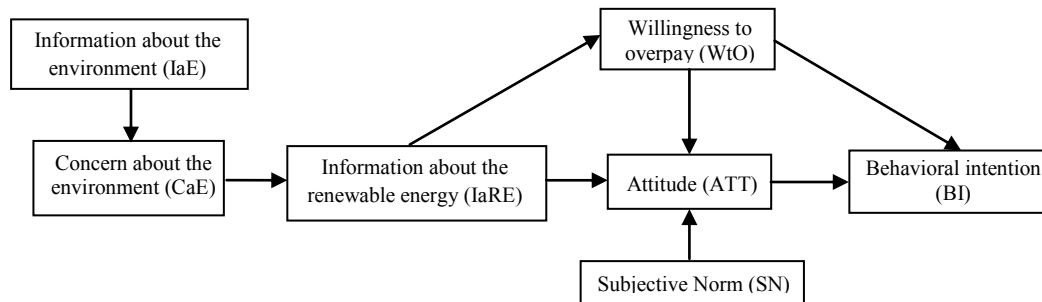

Figure 2. Research model revised based on EFA.

According to the revised model, it was assumed that the information level about the environment would increase environmental concern. Therefore, the individuals will try to have information about RES. In this regard, the hypothesis created was revised as given in Table 5.

Table 5
Hypothesis revised based on EFA

No	Hypothesis
H ₁	IaE directly and positively affects CaE.
H ₂	CaE directly and positively affects IaRE.
H ₃	IaRE directly and positively affects WtO.
H ₄	IaRE directly and positively affects ATT.
H ₅	WtO directly and positively affects ATT.
H ₆	SN directly and positively affects ATT.
H ₇	ATT directly and positively affects BI.
H ₈	WtO directly and positively affects BI.

Structural Reliability and Validity

Following the exploratory factor analysis in the study, the existence of combination and decomposition validity of the variable measurement model was investigated. The concurrency of the scale is determined by the expounded average variance (AVE) and the combined reliability (CR). It is accepted that composite/structure reliability (CR) is a better alternative to Cronbach’s alpha in variable measurement models (Kline, 2015). It is recommended to have $AVE \geq 0.5$, $CR > 0.70$ and $CR > AVE$ for convergence validity (Hair, Black, Babin and Anderson, 2009). The calculated AVE and CR values are given in Table 6. The concurrency of the scale is ensured.

Table 6
AVE and CR Values of the Scale

	AVE	CR
CaE	0.554	0.896
IaE	0.578	0.924
IaRE	0.612	0.885
WtO	0.669	0.889
ATT	0.733	0.916
BI	0.687	0.916
SN	0.722	0.886

Discriminant validity means a weak relation (a lower correlation) between the scale of related structures and the scale measuring different structures (Altunisik, Coskun, Bayraktaroglu and Yildirim, 2010). Discriminant validity is obtained when the square root of AVE is greater than the correlation (Fornell and Larcker, 1981). In addition, it is accepted that discriminant validity is provided when there is a significant correlation between the structures, and this correlation value is below 0.85 (Dolarlan, 2013; Arslan and Guven, 2020). The values of correlation between the structures and the square root of AVE are given in Table 7.

Table 7
The Correlation between the Structures and Discriminant Validity

	Correlation							\sqrt{AVE}
	CaE	IaE	IaRE	WtO	ATT	BI	SN	
CaE	1							0.744
IaE	.682	1						0.760
IaRE	.371	.518	1					0.782
WtO	.220	.347	.332	1				0.817
ATT	.448	.568	.505	.403	1			0.856
BI	.518	.652	.583	.415	.817	1		0.828
SN	.316	.448	.423	.389	.502	.603	1	0.849

According to Table 7, all the criteria mentioned above have been actualized. Thus, the discriminant validity of the scales was ensured.

Results of Confirmatory Factor Analysis (CFA)

CFA is an extended version of EFA. CFA determines the sufficiency of the relation between factors, determines the relation between the variables and factors, determines the independence of factors from each other, and CFA determines the sufficiency of factors in explaining the model (Raykov, 2004; Arslan and Guven, 2020). Empirical evidence in CFA (and SEM in general) is generally evaluated using criteria such as the comparative fit index (CFI), squared multiple correlations (R^2), the significance of parameter estimates (factor loading), and goodness-of-fit statistic (GFI). In DFA analysis, RMSEA= 0.071 and $\chi^2/df=1652.027$ values were found within acceptable fit values. However, some index values are not in the desired results. In such cases, the AMOS program shows where the model can be improved by presenting a residual covariance matrix and modification indices to better fit the model into factor analysis. In the study, covariance connections were made between the error terms of the observed variables that were theoretically expressed within the same factor. DFA values before and after the change are presented in Table 8.

Table 8
Goodness of Fit Values of the CFA

Conformance indexes	Acceptable value before modification	Acceptable value after modification	Acceptable value
Conformance of common model			
X ²	1652.027	1381.996	3 ≤ X ² /df ≤ 5
df	614	606	
X ² /df	2.691	2.281	
Comparative conformance index			
NFI	0,803	0.835	0.90 ≤ NFI ≤ 0.95
CFI	0.865	0.900	0.90 ≤ CFI ≤ 0.95
RMSEA	0.071	0.062	0.05 ≤ RMSEA ≤ 0.8
Absolute conformance index			
TLI	0.854	0.889	0.90 ≤ TLI ≤ 0.95
IFI	0.866	0.900	0.90 ≤ IFI ≤ 0.95

The chi-square normalized with the degrees of freedom (X²/df) should be less than five (Bentler, 1989); and the comparative fit index (CFI) should all exceed 0.90, and the root mean square error (RMSEA) should be less than 0.10 (Henry and Stone, 1994). The X²/df = 2,281 ratios are within acceptable limits as a measure of the model's goodness of fit of in terms of these factors. Moreover, the CFI= (0.900) and RMSEA= (0.062) values, other goodness of fit measures, were also within the acceptable fit limits.

Table 9 contains the results of the regression analysis of the post-modification research model variables. In the interpretation of the model, first, standardized values and t values are checked. According to Table 9, the standardized regression coefficients, t (t > 1.96) values, p (p=0.01) values and fit indices of the variables show that the model is at an acceptable fit level (Meydan and Sesen, 2011). Since all results provided acceptable fit values, confirmatory factor analysis was accepted with the mentioned variables and path analysis was started.

Table 9
Results of Regression Analysis of the Post-Modification Research Model Variables

Latent variable	Observed variable	Std. B.	SE	CR	R ²	P
Concern about the environment (CaE)	CaE7	0.685			0.469	***
	CaE6	0.688	0.1	11.353	0.462	***
	CaE5	0.659	0.103	10.925	0.469	***
	CaE4	0.701	0.097	11.559	0.460	***
	CaE3	0.583	0.094	9.758	0.359	***
	CaE2	0.773	0.085	12.593	0.438	***
	CaE1	0.763	0.097	12.450	0.486	***
Information about the environment (IaE)	IaE1	0.673			0.450	
	IaE2	0.758	0.091	12.547	0.569	***
	IaE3	0.718	0.085	11.966	0.478	***
	IaE4	0.786	0.089	12.952	0.592	***
	IaE5	0.662	0.091	11.127	0.449	***
	IaE6	0.662	0.093	11.127	0.456	***
	IaE7	0.768	0.084	12.688	0.598	***
	IaE8	0.756	0.087	12.523	0.579	***
	IaE9	0.736	0.089	12.220	0.549	***
Information about the environment and renewable energy (IaRE)	IaRE14	0.472			0.206	
	IaRE13	0.544	0.149	7.194	0.280	***
	IaRE12	0.777	0.209	8.543	0.606	***
	IaRE11	0.89	0.221	8.942	0.804	***
	IaRE10	0.872	0.2	8.893	0.762	***
Attitude (ATT)	ATT2	0.782			0.608	
	ATT1	0.888	0.061	18.301	0.789	***
	ATT4	0.877	0.06	18.007	0.769	***
	ATT3	0.865	0.067	17.684	0.750	***
Willingness to overpay (WtO)	WtO1	0.614			0.289	
	WtO2	0.793	0.105	10.852	0.548	***
	WtO3	0.811	0.107	10.971	0.705	***
	WtO4	0.776	0.105	10.726	0.640	***
Subjective norm (SN)	SN	0.832			0.693	
	SN	0.814	0.064	14.793	0.661	***
	SN	0.649	0.078	11.852	0.424	***
Behavioral intention (BI)	BI 2	0.690			0.476	
	BI 1	0.736	0.074	13.506	0.541	***
	BI 4	0.762	0.086	13.403	0.581	***
	BI 5	0.758	0.076	13.963	0.574	***
	BI3	0.757	0.090	12.759	0.573	***

Results of Path Analysis

One technique, path analysis, is a variation of multiple-regression analysis and is useful for analyzing a number of issues involved in causal analysis. Path analysis is an extension of the regression model that researchers use to test the fit of a correlation matrix with a causal model that they test (Garson, 2004). The aim of path analysis is to provide estimates of the magnitude and significance of hypothesized causal connections among sets of variables displayed through the use of path diagrams (Stage, Carter and Nora, 2010). As a result of the path

analysis in the AMOS program, good fit values should be achieved as in the DFA analysis. Therefore, the model determined as a result of the literature research was tested in the program and the values obtained were examined in Table 10.

Table 10
Goodness-of-fit Indices of the SEM Model

Conformance indexes	Post-modification acceptable fit	Acceptable fit
Conformance of common model		
X ²	1426.138	
Degree of freedom (df)	610	3 ≤ X ² /df ≤ 5
X ² /df	2.290	
Comparative conformance index		
NFI	0.830	0.90 ≤ NFI ≤ 0.95
CFI	0.900	0.90 ≤ CFI ≤ 0.95
RMSEA	0.062	0.05 ≤ RMSEA ≤ 0.8
Absolute conformance index		
TLI	0.884	0.90 ≤ NNFI(TLI) ≤ 0.95
IFI	0.890	0.90 ≤ RFI ≤ 0.95

According to the results of the path analysis of the final model; X²/df = 2.290, RMSEA= 0.62, IFI= 0.900, CFI= 0.900 (Table 10). The regression table after SEM is presented in Table 11.

Table 11
Structural Paths and Hypothesis Results

Hypotheses		Standard B	SE	t(CR)	P	Hypothesis Results
H ₁	CaE-IaE	0.815	0.085	10.108	***	Accepted
H ₂	IaRE-CaE	0.569	0.061	6.149	***	Accepted
H ₃	WtO-IaRE	0.402	0.134	4.895	***	Accepted
H ₄	ATT-IaRE	0.423	0.119	5.829	***	Accepted
H ₅	WtO-ATT	0.100	0.055	1.823	0.068	Rejected
H ₆	ATT-SN	0.451	0.056	7.220	***	Accepted
H ₇	BI-ATT	0.853	0.060	12.531	***	Accepted
H ₈	BI-WtO	0.184	0.043	3.790	***	Accepted

SEM results of the research model, Standard B, CR, and P values in structural relationships are given in Table 11. According to these values, the values are within the compliance values standards. For this reason, the model tested in the path analysis was accepted without the need for any modification.

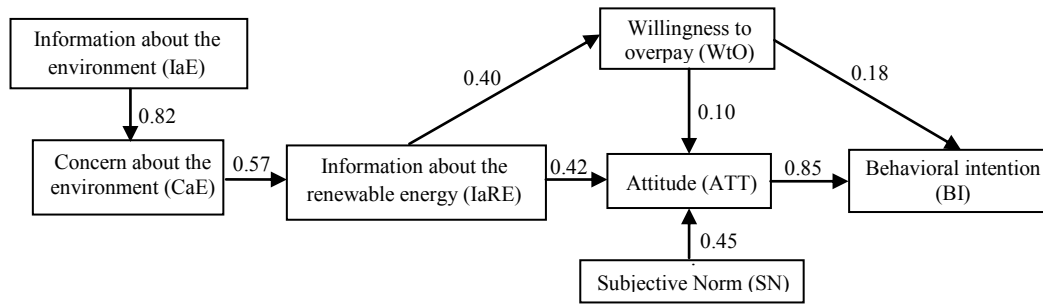

Figure 3. The Final Model of the Study

Discussion

In the study, the effect of the knowledge level of the society about RES and the environment, concerns for the environment, and altruism of overpaying on the intention to use RES were examined. Accordingly, it has been concluded that knowledge about the environmental impacts, environmental concerns, subjective norms and intrinsic motivation positively affects the intention to use by pushing individuals to know renewable energy sources. In addition, another important result obtained in the study is that the level of information about RES has a positive effect on the willingness to overpay and the willingness to overpay has a positive effect on the use of RES.

Relationships between IaE - CaE and CaE - IaRE

IaE and IaRE were considered as single factor (IaERE) at the beginning of the study. However, after EFA, IaE and IaRE were determined as two separate factors. Thus, the hypotheses were re-established. In this regard, IaE affects CaE (H_1), and CaE affects IaRE (H_2). The proposed hypothesis of H_1 (IaE directly and positively affects CaE) was confirmed. Environmental knowledge is defined as a person's ability to understand and evaluate the impact of society on the ecosystem (Haron, Paim, and Yahaya, 2005, p. 427). Environmental anxiety is defined as people's evaluation or attitude towards phenomena, one's behavior, or the environmental consequences of other people's actions (Frasson and Gärling, 1999). The other finding of the study shows that CaE has a positive and significant effect on IaRE. Therefore, the hypothesis of H_2 is acceptable. According to this finding, consumers who are concerned about the environment tend to learn about environment-friendly energy sources such as renewable energy. This finding is consistent with the typical results from the literature (Wang et al., 2016). Consumers' information plays a vital role in decision-making processes since it directly affects existing information and the acquisition of new information (Chiou, Droge and Hanvanich, 2002).

The increase in the individual's general attitudes toward environmental problems and concerns is essential in predicting people's pro-environmental behavior (Shin, Im, Jung and Seve, 2017). Wang, Fan, Zhao, Yang and Fu (2016) stated that high environmental concerns of consumers will create a more positive attitude toward environmental practices. According to Zografakis et al. (2010), the individuals who have awareness about RES, are more likely to use RES. Similarly, individuals who do not have enough information about environmental problems will not be able to perceive the environmental risks (Keller et al., 2012). All the new information about the environment may drive individuals to change their lifestyles (Hobson, 2003).

Relationships between IaRE – WtO, WtO - BI, and IaRE - ATT

RES installation and maintenance costs are higher in the short term than fossil fuels. For this reason, an overpayment should be made in the use of RES compared to fossil fuels. In this study, the view of the society on the use of RES and the intention to overpay for the use of RES in the long term, and the intention to use

RES were examined. For this purpose, hypotheses H₃, H₅ and H₈ were established. The hypothesis of H₃ (IaRE directly and positively affects WtO) and hypothesis of H₈ (WtO directly and positively affects BI) were confirmed. According to the findings, the hypothesis of H₅ was not confirmed.

These results are consistent with studies in the literature (Zografakis et al., 2010; Arslan and Uzun, 2017). The conclusion that individuals who have knowledge about renewable energy sources and their use are willing to overpay for their long-term advantages is consistent with the literature. It has been stated in the literature that the concern about the environment, environmental awareness and knowledge about RES affect the willingness to overpay for the use of RES (Dogan and Muhammed, 2019; Arslan, 2022a). Nomura and Akai (2004) stated that consumers will be willing to pay more for the use of RES with the increase in the prevalence and awareness of RES. In addition, according to the study, if consumers think that the environmental problems, they consider important will decrease with the use of RES, they will attach importance to the system and their willingness to overpay will positively affect their behavioral intentions. Eagly and Chaiken (1998) mentioned that behavioral intentions predict behavior better than attitude. Yoo and Kwak (2006) stated in their studies that concerns about environmentally friendly energy have increased and people are willing to pay to use green electricity. Kostakis and Sardianou (2012) stated that factors such as environmental awareness and information dissemination are powerful factors that positively affect tourists' willingness to pay for accommodation in a hotel using RES. Lin and Syrgabayeva (2016) emphasize that environmental concern should be positively associated with consumers' pro-environmental behavior (intention to use renewable energy).

Relationship between IaRE and ATT

According to the findings, the hypothesis of H₄ was confirmed. Thus, IaRE has a positive and significant effect on BI. This finding is consistent with the literature findings (Egea and Frutos, 2013; Pagiaslis and Krontalis, 2014). Stigka, Paravantis and Mihalakakou (2014) indicated that individuals who have concerns about environmental issues and have information about RES and energy problems develop a positive attitude toward RES. Depending on the concern about the environment's future and information about the benefits of RES use, consumers tend to use RES.

Relationship between SN and ATT

According to the findings, the hypothesis of H₆ confirmed. SN affects ATT. SNs are normative beliefs about family members, close friends, or people they care about. Studies show that SNs are effective on consumers' social and environmental behavior (Thøgersen and Grønhøj, 2010; Gadenne et al. 2011; Dwyer, Maki and Rothman, 2015; Gifford and Nilsson, 2014; McDonald and Crandall, 2014). Individuals are forced to act willing for environmental issues such as energy-saving behavior as long as they observe the reference people's behaviors (Xingjun, Shanyong and Shuai, 2018).

On the other hand, Ajzen states that there is no direct relationship between SN and the outcome variable, but indirect effects can be found through attitude and behavioral belief. In other words, the environment's expectations about households regarding their energy choices should support a belief in the critical consequences of such choices. However, in this case, a positive attitude towards the elections can develop, and the probability of performing the behavior increases (Ajzen, 1991). The higher the level of perceived SN, the higher the probability of performing the behavior is observed (De Leeuw, Valois, Ajzen and Schmidt, 2015). According to Sangroya and Kumar (2017), consumers are driven not only by financial concerns but also by emotional and social concerns. Social norms and moral obligations and greater acceptance of renewable energy and information about it affect consumers' willingness to pay for green energy.

Relationship between ATT - BI

According to the findings, the hypothesis of H₇ was confirmed. Thus, ATT has a positive and significant effect on BI. The intention factor describes the positive or negative emotions of realizing the target behavior and explains the environmentalist behavior-oriented willingness (Wu and Chen, 2014; Arslan, 2018). This finding is consistent with the literature. Studies on green product purchasing and environmental behaviors (such as energy and fuel saving) show a strong relationship between attitude and intention (Tan, Ooi and Goh 2017; Ha and Janda, 2012). In this regard, it was observed from the study that consumers who intend to use RES were committed.

Relationship between PBC - BI

The addition of PBC should become increasingly useful as voluntary control over behavior decreases (Ajzen, 1991, p. 185). Where attitudes or normative effects are forceful, PBC may predict intentions poorly. Thus, Ajzen (1991) argues that the importance of the relationship between PBC - BI depends on the kind of behavior and the inherence of the case. Ajzen (1991) also argues that PBC and self-efficacy structures can be used interchangeably. However, some sources argue that PBC and self-efficacy are not completely synonymous (Terry, 1993; Bandura, 1986). In some literature sources, self-efficacy should be used instead of PBC to predict intentions and behaviors (Vries, Dijkstra and Kuhlman, 1988; Dzewaltowski, Noble and Shaw, 1990). Self-efficacy is concerned with cognitive control perceptions based on self-control whereas PBC is concerned with common exterior factors (Armitage and Conner, 2001). According to this, although individuals have self-efficacy, they do not see themselves sufficient for RES use due to external factors such as legal procedures, overpayment obligation, taxes and the twilight state of RES use. Notani (1998) notes two factors that may affect the predictivity level of PBC on intention and behavior. The first one is the closeness of perceived behavior control with actual behavior. From the viewpoint of predictive ability, perceived control has no certainty on conditional intention since the effect of PBC on intention is related to motivation level rather than the actuality of the perceptions. The second one is the uniformity of behavioral control perception in time (Kocagoz and Dursun, 2010).

Accordingly, individuals may feel that they have enough facilities for RES use although they have not. Therefore, they may have an intention to use RES under these positive feelings. However, these individuals will not be able to have the opportunity to activate the behavior when the time is comes. In this case, PBC and intention are not sufficient to explain the behavior.

Conclusion

In this study, the behavior of using renewable energy sources (RES), taking into account the knowledge level and external concerns of environmental issues and RES, was investigated in the planned behavior theory concept (PBT). The willingness of overpaying for energy demand by RES was also investigated. It was concluded that information about environment (IaE) affects the environmental concerns (EC) of public officers. It was also concluded that EC enforces public officials to get new information about RES. This result is consistent with the literature findings (Marquart-Pyatt, 2015). In the study, the willingness of public officials to overpay (WtO) for RES use was also investigated. In the study, it was concluded that public employees have the intention to use renewable energy sources by overpaying.

In Turkey, energy consumption increases with the population increase and technological development. From the viewpoint of sustainable development and the target of membership in the European Union (EU), it is an important issue to diversify and expand the RES use. Although various support, tax and investment subsidies are available, Turkey can not manage to generate enough energy in comparison to consumption. In this regard,

Turkey is not a self-contained country. However, Turkey has a great advantage depending on its geopolitical position and technology level. Despite Turkey having a pretty convenient condition in terms of RES such as wind energy, solar energy and geothermal energy, Turkey could not achieve the desired targets on RES use in comparison to the the politics of EU. The negative aspects and uneasiness of society are the main reasons for this issue. The esthetic and financial concerns of estates as well as the technical concerns such as noise and vibration prevent the environmental concerns. However, as indicated in the results of the study and the common literature, the information about the RES and environment affects the intention of RES use. Especially, it would positively affect the social acceptance of RES to inform society about the external costs sourced by the environmental damages and health expenses. Herein, the RES suppliers, politicians and role models of the society have an important mission to tell the social, sanitary and economic advantages of RES use by comparing the fossil fuels.

The other important reason that prevents the pervading of RES use is the dependence on foreign sources for the installation and maintenance of the required technology. This dependency has also negative effects on the process bringing higher costs with it. Herein, more attractive incentive politics are required to encourage local investors.

This study was just applied to the public officials in Bilecik province. Hence, it is hard to generalize the results due to this limitedness. It is possible to obtain different results for the different samples depending on the concerns sourced by geological, cultural, demographical and economic issues. Also in the study, the intention of RES use and willingness to overpay was investigated on a scale. The investigation of the use of a specific source (single solar, single wind, single geothermal and so on) can result in different conclusions.

Today, oil and natural gas prices are increasing. Both these increases and the conflicts between nations make attaining fossil fuels difficult. In this conclusion, the required incitements and policies for RES use should be revised. Necessary research and development (R&D) activities and substructures should be carefully planned taking into account the reduction in the cost of production. Individuals should be informed about the costs of fossil fuels, including the health side, and the promotions of RES use.

References

- Ajzen I (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2),179–211. doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T.
- Ajzen, I. and Driver, B. L. (1992). Application of the theory of planned behavior to leisure choice. *Journal of Leisure Research*, 24, 207- 224. doi.org/10.1080/00222216.1992.11969889.
- Ajzen, I. and Fishbein, M. (1975). A Bayesian analysis of attribution processes. *Psychological Bulletin*, 82(2), 261-277. doi.org/10.1037/h0076477.
- Ajzen, I., Joyce, N., Sheikh, S. and Cote, N.G. (2017). Knowledge and the prediction of behavior: the role of information accuracy in the theory of planned behavior. *Basic and Applied Social Psychology*, 33(2), 101-117. doi.org/10.1080/01973533.2011.568834.
- Alam, S., Hashim, N., Rashid, M., Omar, N., Ahsan, N., and Ismail, M. (2014). Small-scale households' renewable energy usage intention: theoretical development and empirical settings, *Renewable Energy*, 68, 255-263. doi: 10.1016/j.renene.2014.02.010.
- Altunisik, R., Coşkun, R., Bayraktaroglu, S. and Yildirim E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya, Sakarya Kitabevi.
- Armitage, C.J., and Conner, M.T. (2001). Efficacy of the theory of planned behaviour: a meta-analytical review. *British Journal of Social Psychology*, 40, 471-499. doi.org/10.1348/014466601164939.
- Arslan, O., and Arslan A.E. (2022a). Pareto principle-based advanced exergetic evaluation of geothermal district heating system: Simav case study. *Journal of Building Engineering*, 58, 1-16. doi.org/10.1016/j.jobe.2022.105035.
- Arslan, O., and Arslan A.E. (2022b). Performance evaluation and multi-criteria decision analysis of thermal energy storage integrated geothermal district heating system. *Process Safety and Environmental Protection*, 167, 21-33. doi.org/10.1016/j.psep.2022.08.073.
- Arslan, A.E. (2022a). Yenilenebilir Enerji Kaynakları Kullanımında Çevresel Motivasyonlar ve Ahlaki Normun Rolü: Bilecik Örneği. [The Role of Environmental Motivations and the Moral Norm in the Use of Renewable Energy Resources: The Case of Bilecik]. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 6(3), 2775-2808. doi: 10.29023/alanyaakademik.1098224.
- Arslan, E.A. (2022b, February). *Investigation of public workers' opinions on renewable energy sources according to different variables*. International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends 9. Antalya, Turkey.
- Arslan. E.A. (2022c, January). *Investigation of factors affecting the environmental awareness and attitude behavior of officers*. V-International European Conference on Interdisciplinary Scientific Research. Valencia, Spain.
- Arslan, O. (2021). Performance analysis of a novel heat recovery system with hydrogen production designed for the improvement of boiler effectiveness. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46(10/8), 7558-7572. doi.org/10.1016/j.ijhydene.2020.11.253.

- Arslan, O., and Kilic, D. (2021). Concurrent optimization and 4E analysis of organic Rankine cycle power plant driven by parabolic trough collector for low-solar radiation zone. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 46, 101230. doi.org/10.1016/j.seta.2021.101230.
- Arslan, O. (2010). Technoeconomic analysis of electricity generation from wind energy in Kutahya, Turkey. *Energy*, 35(1), 120-131. doi.org/10.1016/j.energy.2009.09.002.
- Arslan, A.E., and Guven, O. Z. (2020). GTKM Kapsamında Akademisyenlerin Çevrimiçi Tatil Satın Alma Davranışlarında eWOM'un Etkisi. [The effect of ewom on the online holiday purchase behaviors of academics within of ETAM]. *Journal of Business Research-Turk*, 12(1), 43-64. doi.org/10.20491/isarder.2020.827.
- Arslan, A.E. (2018). *Güven, imaj ve elektronik ağızdan ağıza iletişimin çevrimiçi satın alma niyeti üzerine etkisi: Akademisyenler üzerinde bir uygulama. [The effect of confidence, image and electronic word of mouth on online holiday purchasing intention: An application on the academics]*. Institute of Social Sciences, Kutahya Dumlupınar University, Ph.D. Thesis.
- Arslan, F. and Uzun, A. (2017). Yenilenebilir enerji yatırımlarının sosyal kabul boyutu. [The Investments aspect of social acceptance of renewable energy]. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, 95-116. https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/27739/294759.
- Bagozzi, R.P., and Warshaw, P.R. (1990). Trying to consume. *Journal of Consumer Research*, 17, 127-140. doi.org/10.1086/208543.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bang, H.K., Ellinger, A.E., Hadjimarcou, J., and Patrick, A.T. (2000). Consumer concern, knowledge, belief, an attitude toward renewable energy: an application of the reasoned action theory. *Psychology & Marketing*, 17(6), 449- 468. doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(200006)17:6%3C449::AID- AR2%3E3.0.CO;2-8.
- Batley, S.L., Colbourne, D., Fleming, P.D., and Urwin P. (2001). Citizen versus consumer: challenges in the UK green power market. *Energy Policy*, 29(6), 479-487. doi.org/10.1016/S0301-4215(00)00142-7.
- Bayrac, H.N., and Cemrek, F. (2022). Avrupa Birliği ve Türkiye'nin enerji bağımlılığı ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi [The European union and Turkey's energy dependence and it's impact on economic growth of energy consumption]. *Mehmet Akif Ersoy İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 742-762. https://doi.org/10.30798/makuiibf.799842
- Bentler, P.M. (1989). *EQS structural equations program manual BMDP Statistical Software*. Los Angeles: Multivariate Software.
- Bernhard, J.K., and Jutta, R. (2016). Citizens' willingness to participate in local renewable energy projects: The role of community and trust in Germany. *Energy Research & Social Science*, 13, 60-70. doi.org/10.1016/j.erss.2015.12.006.
- Buyukozturk, S. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Academy

- Celikler, D., and Aksan, Z. (2016). The development of an attitude scale to assess the attitudes of high school students towards renewable energy sources. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1092-1098. doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.049.
- Chen, K.K. (2014). Assessing the effects of customer innovativeness, environmental value and ecological lifestyles on residential solar power systems install intention. *Energy Policy*, 67, 951-961. doi.org/10.1016/j.enpol.2013.12.005.
- Chiou, J.,S., Droge, C. and Hanvanich, S. (2002). Does customer knowledge affect how loyalty is formed? *Journal of Service Research*, 5(2), 113–124. doi.org/10.1177%2F109467002237494.
- Conner, M., and Armitage, C.J. (1998). Extending the theory of planned behavior: A review and avenues for further research. *Journal of Applied Social Psychology*, 18(15), 1429-1464. doi.org/10.1111/j.1559-1816.1998.tb01685.x.
- De Leeuw, A., Valois, P., Ajzen, I., and Schmidt, P. (2015). Using the theory of planned behavior to identify key beliefs underlying pro-environmental behavior in high-school students: implications for educational interventions. *Journal Environmental Psychology*, 42, 128-138. doi.org/10.1016/j.jenvp.2015.03.005.
- Dienes, C. (2015). Actions and intentions to pay for climate change mitigation: environmental concern and the role of economic factors. *Ecological Economics*, 109, 122–129. doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.11.012
- Dogan, E., and Muhammad, I. (2019). Willingness to pay for renewable electricity: A contingent valuation study in Turkey. *The Electricity Journal*, 32, 106677. doi.org/10.1016/j.tej.2019.106677.
- Dolarşlan, E.S. (2013). Kalite, değer ve tatminin davranışsal niyet üzerine etkileri: perakendecilik sektöründe alternatif modellerin değerlendirilmesi. [The effects of quality, value and satisfaction on behavioral intentions: Evaluation of Alternative Models in the Retail Industry]. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2), 15-52. doi.org/10.1016/j.ecolecon.2014.11.012.
- Dwyer, P.C., Maki, A., and Rothman, A.J. (2015). Promoting energy conservation behavior in public settings: the influence of social norms and personal responsibility. *Journal of Environmental Psychology*, 41, 30-34. doi.org/10.1016/j.jenvp.2014.11.002.
- Dzewaltowski, D.A., Noble, J.M., and Shaw, J.M. (1990). Physical activity participation: Social cognitive theory versus the theories of reasoned action and planned behavior. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 12(4), 388–405. Retrieved from: <https://psycnet.apa.org/record/1991-18363-001>.
- Eagly, A.H., Chaiken, S. (1998). Attitude structure and function. In: Gilbert, D.T., Fiske, S.T., Lindzey, G. (Eds.), *Handbook of social psychology*. New York: Oxford Universty Press.
- Ediger, S.V. and Kentmen, C. (2010). Enerjinin toplumsal boyutu ve Türk halkının enerji tercihleri. [Social dimension of energy and energy choices of Turkish public]. *Mülkiye*, 34(268), 281-301. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mulkiye/issue/269/619>.
- Egea, J.M.O. and Frutos, N.G. (2013). Toward consumption reduction: An environmentally motivated perspective. *Psychology & Marketing*, 30, 660– 675. doi.org/10.1002/mar.20636.

- Ekins, P. (1996). How large a carbon tax is justified by the secondary benefits of CO₂ abatement? *Resource and Energy Economics*, 18(2), 161-187. doi.org/10.1016/0928-7655(96)00003-6.
- EPA (Environmental Protection Agency of United States). (2022-a). Climate Impacts on Ecosystems. (Available from: <https://19january2017snapshot.epa.gov/climate-impacts>).
- EPA (Environmental Protection Agency of United States). (2022-b). Overview of Greenhouse Gases. (Available from: <https://www.epa.gov/ghgemissions/overview-greenhouse-gases>).
- Erten, S. (2002). Kız ve erkek öğrencilerin evde enerji tasarrufu yapma davranış amaçlarının Planlanmış Davranış Teorisi yardımıyla araştırılması. [Research on about energy saving of intention toward the behaviour at homes for male and female students by the application of the theory of planned behavior]. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 67-73. Retrieved from: <http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/931-published.pdf>
- Fang, X., Wang, L., Sun, C., Zheng, X. and Wei, J. (2021). Gap between words and actions: Empirical study on consistency of residents supporting renewable energy development in China. *Energy Policy*, 148(Part A), 111945. doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111945.
- Fishbein, M. and Ajzen, I. (2011). *Predicting and changing behavior the reasoned action approach*. New York: Psychology Press.
- Fornell, C., and Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. doi.org/10.1177%2F002224378101800104.
- Fosil Yakıtların Can Yakan Gizli Maliyetleri, İklim haber, (2017). Available from: <https://www.iklimhaber.org/fosil-yakitlarin-can-yakan-gizli-maliyetleri/>, (29.03.2022).
- Fraj, E., and Martinez, E. (2006). Environmental values and lifestyles as determining factors of ecological consumer behavior: an empirical analysis. *Journal Consumer Marketing*, 23, 133-144. Retrieved from: <http://www.emeraldinsight.com/0736-3761.htm>
- Fransson, N., and Gärling, T. (1999). Environmental concern: Conceptual definitions, measurement methods, and research findings. *Journal of Environmental Psychology*, 19(4), 369-382. doi:10.1006/jevp.1999.0141.
- Gadenne, D., Sharma, B., Kerr, D., and Smith, T. (2011). The influence of consumers' environmental beliefs and attitudes on energy saving behaviors. *Energy Policy*, 39, 7684-7694. doi.org/10.1016/j.enpol.2011.09.002.
- Gamel, J., Bauer A., Decker, T., and Menrad, K. (2022). Financing wind energy projects: An extended theory of planned behavior approach to explain private households' wind energy investment intentions in Germany, *Renewable Energy*, 182, 592-601. doi: 10.1016/j.renene.2021.09.108.
- Garson, G.D. (2004). *Multivariate analysis for applied social science*. Retrieved March 14, 2004, Available from <http://www2.chass.ncsu.edu/garson/pa765/path.htm>
- Gifford, R., and Nilsson, A. (2014). Personal and social factors that influence pro-environmental concern and behaviour: a review. *International Journal of Psychology*, 49, 141-157. doi.org/10.1002/ijop.12034.

- Gunes, V. (2019). *Çevreci tüketim davranışının belirleyicilerinin görece etkilerinin incelenmesi*. [Analyzing the relative effects of determinants of environmental consumption behavior]. (Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya). Retrieved from: <https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/68681/T09015.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Gurcum, B.H., and Yildirim, R. (2018). Yeşil pazarlama ve dünyadan bir yeşil tekstil işletmesi: ECOALF. [Green marketing and a worldwide green textile company: ECOALF]. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 68, 222-233. [dx.doi.org/10.9761/JASSS7610](https://doi.org/10.9761/JASSS7610).
- Ha, H.Y., and Janda, S. (2012) Predicting consumer intentions to purchase energy-efficient products. *J Consum Mark*, 29(7), 461–469. doi: 10.1108/07363761211274974.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., and Anderson, R.E. (2009). *Multivariate data analysis*. NJ: Prentice-Hall.
- Halder P., Pietarinen J., Havu-Nuutinen S., Pöllänen S., and Pelkonen P. (2016). The Theory of Planned Behavior model and students' intentions to use bioenergy: A cross-cultural perspective, *Renewable Energy*, 89, 627-635. doi.org/10.1016/j.renene.2015.12.023.
- Han, H., Hsu, L.T., ve Lee, J.S. (2009). Empirical investigation of the roles of attitudes toward green behaviors, overall image, gender, and age in hotel customers' eco-friendly decision-making process. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 519–528. doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.02.004.
- Han, H., Hsu, L.-T., and Sheu, C. (2010). Application of the Theory of Planned Behaviour to green hotel choice: testing the effect of environmental friendly activities. *Tourism Management*, 31, 325-334. doi.org/10.1016/j.tourman.2009.03.013.
- Hansla, A., Gamble, A., Juliusson, A. and Gärling, T. (2008). Psychological determinants of attitude towards and willingness to pay for green electricity. *Energy Policy*, 36, 768-774. doi: 10.1016/j.enpol.2007.10.027.
- Hansmann, R., Laurenti, R., Mehdi, T., and Binder, C.R. (2020). Determinants of pro-environmental behavior: a comparison of university students and staff from diverse faculties at a Swiss University. *Journal of Clean Production*, 268, 121864. doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121864.
- Harland, P., Staats, H., and Wilke, H.A. (1999). Explaining pro-environmental intention and behavior by personal norms and the theory of planned behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(12), 2505-2528. doi: 10.1111/j.1559-1816.1999.tb00123.x.
- Haron, S.A., Paim, L., and Yahaya, N. (2005). Towards sustainable consumption: An examination of environmental knowledge among Malaysians. *International Journal of Consumer Studies*, 29(5), 426–436. doi:10.1111/ijc.2005.29. doi.org/10.1111/j.1470-6431.2005.00440.x.
- Henry, J.W., and Stone, R.W. (1994). A structural equation model of end-user satisfaction with a computer-based medical information systems. *Information Resourch Management Journal*, 7(3), 21-33. doi: 10.4018/irmj.1994070102.
- Hobson, K. (2003). Thinking Habits into Action: The role of knowledge and process in questioning household consumption practices. *The International Journal of Justice and Sustainability*. 8(1), 95-112. <http://dx.doi.org/10.1080/135498303200041359>.

- Hussain, M., Khan, M., Al-Aomar, R. A. (2016). Framework for supply chain sustainability in service industry with Confirmatory Factor Analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 1301–1312. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.07.097>.
- Jamison, A. (2003). The making of green knowledge: the contribution from activism. *Futures*, 35(7), 703-716. [doi.org/10.1016/S0016-3287\(03\)00023-5](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(03)00023-5).
- Jensen, B.B. (2002). Knowledge, action and pro-environmental behavior. *Environmental Education Research*, 8(3), 325-334. doi.org/10.1080/13504620220145474.
- Johnson, R.A., and Wichern, D.W. (2014). *Applied multivariate statistical analysis*. NJ: Prentice-Hall.
- Kaiser, F.G., Wölfling, S., and Fuhrer, U.U. (1999). Environmental attitude and ecological behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 19(1), 1-19. doi.org/10.1006/jevp.1998.0107.
- Kalafatis, S.P., Pollard, M., East, R., and Tsogas, H.M. (1999). Green marketing and Ajzen's theory of planned behavior: A cross-market examination. *Journal of Consumer Marketing*, 16(5), 441-460. Retrieved from: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/07363769910289550/full/html>
- Kaplan, S. (1991). *Beyond rationality: clarity-based decision making. environment, cognition, and action: an integrative multidisciplinary approach*. New York: Oxford University.
- Keller, C., Bostrom A., Kuttschreuter, M., Savadori, L., Spence, A., and White, M. (2012). Bringing appraisal theory to environmental risk perception: a review of conceptual approaches of the past 40 years and suggestions for future research. *Journal of Risk Research*, 3, 237-256. <https://doi.org/10.1080/13669877.2011.634523>.
- Kocagöz, E., and Dursun, Y. (2010). Algılanan davranışsal kontrol, Ajzen'in teorisinde nasıl konumlanır? Alternatif model analizleri. [How can perceived behavioral control be positioned in the ajzen's theory: alternative model analyses]. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19), 139-152. Retrieved from: dergipark.org.tr/tr/pub/kmusekad/issue/10217/125597.
- Kocak, E. (2019). *Tüketicilerin hane içi enerji tasarrufu davranışına etki eden faktörlerin incelenmesi. [Examination of the factors affecting residential energy conservation behavior of consumers]*. (Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Ankara). Retrieved from: <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/22422/Ece%20Ko%C3%A7ak-yeni.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.
- Kostakis, I., and Sardianou, E. (2012). Which factors affect the willingness of tourists to pay for renewable energy? *Renewable Energy*, 38(1). doi.org/10.1016/j.renene.2011.07.022.
- Kumar, V, and Chandra, B. (2018) An application of theory of planned behavior to predict young Indian consumers' green hotel visit intention. *Journal of Clean Production*, 172, 1152–1162. doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.10.047.
- Lansana, F. (1992). Distinguishing potential recyclers from non-recyclers: a basis for developing recycling strategies. *Journal of Environmental Education*, 23, 16-23. doi.org/10.1080/00958964.1992.9942792.
- Laroche, M., Toffoli, R., Kim, C., and Muller T.E. (1996). The influence of culture on pro-environmental knowledge, attitudes, and behavior: A Canadian perspective. *Advances in Consumer Research*, 23, 196-202. Retrieved from: <https://www.acrwebsite.org/volumes/7942/>.

- Lee, J., Bray, M., Carter Wells, J., Glaeser B., Ivers, K., and Street, C. (2004). Discovering the meaning of community in an online master's degree program. *Association for Educational Communications and Technology*, 27(3), 19-23. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED485112.pdf>
- Leicht, A., Heiss, J., and Byun, W.J. (eds). (2018). *Issues and trends in Education for Sustainable Development*. Unesco Publishing. Retrieved from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261445/PDF/261445eng.pdf.multi>.
- Lin, C.-Y., and Syrgabayeva, D. (2016). Mechanism of environmental concern on intention to pay more for renewable energy: Application to a developing country. *Asia Pacific Management Review*, 21(3), 125-134. doi.org/10.1016/j.apmr.2016.01.001.
- Liu, W., Wang, C., and Mol, A.P.J. (2013). Rural public acceptance of renewable energy deployment: The case of Shandong in China. *Applied Energy*, 102, 1187–1196. doi.org/10.1016/j.apenergy.2012.06.057
- Lopes, J.R.N., Kalid, R.A., Rodríguez, J.L.M., and Filho Avilla, S. (2019). A new model for assessing industrial worker behavior regarding energy saving considering the theory of planned behavior, norm activation model and human reliability. *Resources, Conservation & Recycling*, 145, 268–278. doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.02.042.
- Lynch, D., and Martin, P. (2013, June). *How energy efficiency programs influence energy use: an application of the theory of planned behavior*. Proceedings in ECEEE Summer Study on Energy Efficiency: Rethink, Renew, Restart (p.2037-2048), Hyeres, France. Retrieved from: <https://proceedings.ecee.org/docs/2013/contents.pdf>.
- Macovei, O.I. (2015). Applying the theory of planned behavior in predicting pro-environmental. *Acta Universitatis Danubius*, 4, 15-32. Retrieved from: <https://journals.univ-danubius.ro/index.php/oekonomica/article/view/2958/2705>
- Maloney, M.P., Steger, H.G., and Ward, M.P. (1973). The Quick Test as a measure of general intelligence in an urban community psychiatric hospital. *Psychological Reports*, 32(3), 823-827. psycnet.apa.org/doi/10.2466/pr0.1973.32.3.823
- Maloney, M.P., Ward, M.P., and Braucht, G.N. (1975). A revised scale for the measurement of ecological attitudes and knowledge. *American Psychologist*, 30, 787-790. psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0084394.
- Marquart-Pyatt S.T. (2018). Trust and environmental activism across regions and countries. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 8, 249–263. doi.org/10.1007/s13412-018-0498-1.
- Masrahi, A., Wang, J., and Abudiyah, A.K. (2021). Factors influencing consumers' behavioral intentions to use renewable energy in the United States residential sector, *Energy Reports*, 7, 7333–7344. doi.org/10.1016/j.egy.2021.10.077.
- Masukujjaman, M., Shah, S.A., Chamhuri, S. and Halim, S.A. (2021). Purchase intention of renewable energy technology in rural areas in Bangladesh: Empirical evidence. *Renewable Energy*, 170, 639-651. doi: 10.1016/j.renene.2021.01.125
- McDonald, R.I., and Crandall, C.S. (2015). Social norms and social influence. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 3, 147–151. doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.04.006.

- Meydan, C.H., and SeSen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*. Ankara: Detay Yayın.
- Muhammed, İ., Zhen, Y.Z., Heng, L., and Abdul, R. (2020). The influence of consumers' intention factors on willingness to pay for renewable energy: a structural equation modeling approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 21747–21761. doi.org/10.1007/s11356-020-08592-9.
- Muhammad, I., Yu, H., Muhammad, I., Haitao, W., Rabia, A., and Abdul, R. (2021). Assessment of the public acceptance and utilization of renewable energy in Pakistan. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 312-324. doi.org/10.1016/j.spc.2020.10.031.
- Muhammed, G., and Tekbiyik-Ersoy, N. (2020). Development of renewable energy in China, USA, and Brazil: A comparative study on renewable energy policies. *Sustainability*, 12(21), 2-29. 9136. doi.org/10.3390/su12219136.
- Nomura, N., and Akai, M. (2004). Willingness to pay for green electricity in Japan as estimated through contingent valuation method. *Applied Energy*, 78, 453–463. doi.org/10.1016/j.apenergy.2003.10.001. doi.org/10.1016/j.apenergy.2003.10.001
- Notani, A.S. (1998). Moderators of perceived behavioral control's predictiveness in the theory of planned behaviour: a meta-analysis. *Journal of Consumer Psychology*, 7(3), 247-271. doi.org/10.1207/s15327663jcp0703_02.
- Osman-Elasha, S., Campbell, B.J., Cheong S.-M., McCormick, S., Pulwarty, R., Supratid, S., and Ziervogel, G. (2012). Managing the risks from climate extremes at the local level. In: *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation*. (Special Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change). Retrieved from web site of Working Groups of Intergovernmental Panel on Climate Change: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/SREX-Chap5_FINAL-1.pdf.
- Ozalp, M. (2018). *Küresel enerji denkleminde merkez ülke Türkiye*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ozkaya, S.S. (2022). Yenilenebilir enerji kaynakları. T.C. Dışişleri Bakanlığı. Available from: <https://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa>. (22.10.2022)
- Pagiaslis, A., and Krontalis, A.K. (2014). Green consumption behavior antecedents: environmental concern knowledge, and beliefs. *Psychology & Marketing*, 31(5), 335-348. doi.org/10.1002/mar.20698.
- Palabiyik, H., Yavas, H. and Yalcin, M. (2010). Türkiye'de nükleer santral kurulabilir mi? Çatışmadan uzlaşiya: Türkiye'de nükleer enerji projelerinde sosyal kabul sorunu ve halkın reddetme sendromunun araştırılması. [Can a nuclear power plants be constructed in Turkey? From conflict to agreement: the social acceptance problem of nuclear energy projects in Turkey and analys.] *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(2), 175-201. Retrieved from: http://acikerisim.comu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12428/349/hamit_palabiyik_makale.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Pearce, D. (1992). Green economics. *Environmental Values*, 1, 3-13. doi.org/10.3197/096327192776680179.
- Pienaar, E.F., Lew, D.K., and Wallmo, K. (2013). Are environmental attitudes influenced by survey context? An investigation of the context dependency of the New Ecological Paradigm (NEP) scale. *Social Science Research*, 42, 1542-1554. doi.org/10.1016/j.ssresearch.2013.07.001.

- Raykov, T. (2004). Behavioral scale reliability and measurement invariance evaluation using latent variable modeling. *Behavior Therapy*, 35(2), 299-331. doi.org/10.1016/S0005-7894(04)80041-8.
- Rezaei, R., and Heijden, van der P.G.M. (2022). Understanding Iranian Rural People's Intention to Use Renewable Energy Technologies: Pro-Self or Pro-Social Orientations? *Tarbiat Modares University Press*, 24(3). Retrieved from: <https://jast.modares.ac.ir/article-23-54204-en.pdf>.
- Rezaei, R., and Mianaji, S. (2019). Using the health belief model to understand farmers' intentions to engage in the on-farm food safety practices in Iran. *Journal of Agricultural Science and Technology*, 21(3), 561-574. Retrieved from: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.16807073.2019.21.3.10.3>.
- Rohollah, R., and Marjan, G. (2018). Rural households' renewable energy usage intention in Iran: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *Renewable Energy*, 122, 382-391. doi.org/10.1016/j.renene.2018.02.011.
- Sangroya, D., and Kumar, J. (2017) Factors in fluencing buying behaviour of green energy consumer. *Journal of Cleaner Production*, 151, 393-405. doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.010
- Sencan, H., and Fidan, Y.Y. (2020). Normality assumption in the exploratory factor analysis with Likert scale data and testing its effect on factor extraction. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(1), 640-687. doi.org/10.15295/bmij.v8i1.1395.
- Shin, Y.H., Im, J., Jung, S.E. and Seve, K. (2017). Consumers' willingness to patronize locally sourced restaurants: the impact of environmental concern, environmental knowledge, and ecological behavior. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 26(6), 644-658. doi.org/10.1080/19368623.2017.1263821.
- Srivastava, C., and Mahendar, G. (2018). Intention to adopt sustainable energy: Applying the theory of planned behavior framework. *Indian Journal of Marketing*, 48(10), 20-33. doi.org/10.17010/ijom%2F2018%2Fv48%2Fi10%2F132325.
- Stage, F. K., Carter, H. C., and Nora, A. (2010). Path analysis: an introduction and analysis of a decade of research. *The Journal of Educational Research*, 98(1), 5-12. doi.org/10.3200/JOER.98.1.5-13
- Stigka, E.K., Paravantis, J.A., and Mihalakakou, G.K. (2014). Social acceptance of renewable energy sources: A review of contingent valuation applications. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 32, 100-106. doi.org/10.1016/j.rser.2013.12.026.
- Straughan, R.D., and Roberts, J.A. (1999). Environmental segmentation alternatives: a look at green consumer behavior in the new millennium. *Journal of Consumer Marketing*, 16 (6), 558-575. doi.org/10.1108/07363769910297506.
- Sunyoung, Y., and Joosung, L. (2015). Advancing societal readiness toward renewable energy system adoption with a socio-technical perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 95, 170-181. doi.org/10.1016/j.techfore.2015.01.016.
- Tan, C., Ooi, H., and Goh., Y. (2017). A moral extension of the theory of planned behavior to predict consumers' purchase intention for energy-efficient household appliances in Malaysia. *Energy Policy*, 107, 459-471. doi.org/10.1016/j.enpol.2017.05.027.

- Taranto, Y., Köksal M.A., and Dal, E. (2020). *The external cost of fossil fuel use in power generation, heating and road transport in Turkey*. Retrieved from: https://www.shura.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Externality_rapor_ENG_Web.pdf.
- Taskın, E., Yılmaz, M., and Kilic, C. (2021). Rüzgâr Enerji Santrallerinin Ekonomik Etkileri ve Sosyal Kabul: Mucur Örneği. [Economic Effects of Wind Energy Systems and Social Acceptance: Mucur Case Z]. *Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences*, 18(2), 296-319, doi: 10.33688/aucbd.784601.
- Terry, D.J. (1993). Self efficacy expectancies and the theory of reasoned action. D.J. Terry, C. Gallois, and M.McCamish (Eds.), In *The theory of reasoned action: Its application to AIDS-preventative behavior* (pp. 135-151). Oxford, England: Pergamon Press.
- Thøgersen, J., and Grønhøj, A. (2010). Electricity saving in households-a social cognitive approach. *Energy Policy*, 38, 7732-7743. doi.org/10.1016/j.enpol.2010.08.025.
- Tuncbilek O.F. ve Yılmaz M. (2022). Jeotermal enerjinin çevresel etkileri ve sosyal kabul: Efeler ilçesi örneği. [Environmental impacts of geothermal energy and social acceptance: example of Aydın province Efeler district]. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 154–169. doi.org/10.33537/sobild.2022.13.2.14
- Ucar, M., and Arslan, O. (2021). Assessment of improvement potential of a condensed combi boiler via advanced exergy analysis. *Thermal Science and Engineering Progress*, 23(1), 1-8. doi.org/10.1016/j.tsep.2021.100853.
- Ustaahmetoglu, E., and Toklu, I.T. (2015). Organik gıda satın alma niyetinde tutum, sağlık bilinci ve gıda güvenliğinin etkisi üzerine bir araştırma. [A survey on the effect of attitude, health consciousness and food safety on organic food purchase intention]. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 197-211. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/528487>.
- Vries, H., Dijkstra, M., and Kuhlman, P. (1998). Self-efficacy: the third factor besides attitude and subjective norm as a predictor of behavioural intentions. *Health Education Research*, 3(3), 273–282. doi.org/10.1093/her/3.3.273
- Wang, Z., Zhao, C., Yin, J., and Zhang, B. (2017) Purchasing intentions of Chinese citizens on new energy vehicles: how should one respond to current preferential policy? *Journal of Clean Production*, 161, 1000–1010. doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.05.154
- Wang, S., Fan, J., Zhao, D., Yang, S., and Fu, Y. (2016). Predicting consumers' intention to adopt hybrid electric vehicles: using an extended version of the theory of planned behavior model. *Transportation*, 43,123-143. doi: 10.1007/s11116-014-9567-9.
- Wang, Y., Liang, J., Yang, J., Ma, X., Li, X., Wu, J. Yanga, G., Rena, G., and Fenga, Y. (2019). Analysis of the environmental behavior of farmers for non-point source pollution control and management: an integration of the theory of planned behavior and the protection motivation theory. *Journal of Environmental Management*, 237, 15-23. doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.02.070.
- World Health Organization. (2015, October 6th). *WHO calls for urgent action to protect health from climate change–Sign the call* [Department News]. Available from: <https://www.who.int/news/item/06-10-2015-who-calls-for-urgent-action-to-protect-health-from-climate-change-sign-the-call>.

- WMO (World Meteorological Organization). (2020). *Statement on the State of the Global Climate in 2019*. WMO Publications No: 1248. Available from: https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10211.
- Wu, S.I., and Chen, J.Y. (2014). A model of green consumption behavior constructed by the theory of planned behavior. *International Journal of Marketing Studies*, 6(5), 119-132. [dx.doi.org/10.5539/ijms.v6n5p119](https://doi.org/10.5539/ijms.v6n5p119).
- Wüstenhagen, R., Wolsink, M., and Bürer, M.J. (2007). Social acceptance of renewable energy innovation: An introduction to the concept. *Energy Policy*, 35(5), 2683-2691. doi.org/10.1016/j.enpol.2006.12.001.
- Xingjun, R., Shanyong, W., and Shuai, Y. (2018). “Exploring the effects of normative factors and perceived behavioral control on individual’s energy-saving intention: An empirical study in eastern China”. *Resources, Conservation & Recycling*, 134, 91–99. doi.org/10.1016/j.resconrec.2018.03.001.
- Yaqoot, M., Diwan, P., and Kandpal, T.C. (2016). Review of barriers to the dissemination of decentralized renewable energy systems. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 58, 477-490. doi.org/10.1016/j.rser.2015.12.224.
- Yazdanpanah, M., Komendantova, N., and Ardestani, R.S. (2015). Governance of energy transition in Iran: Investigating public acceptance and willingness to use renewable energy sources through socio-psychological model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 45, 565-573. doi.org/10.1016/j.rser.2015.02.002.
- Yilmaz, I., Ilbas, M., and Su, S. (2003, Ekim). *Türkiye rüzgar enerjisi potansiyelinin değerlendirilmesi*. Yeni ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumunda sunulan bildiri (s. 401-408), Kayseri, Türkiye.
- Yoo, S.H., and Kwak, S.Y. (2009). Willingness to pay for green electricity in Korea: A contingent valuation study. *Energy Policy*, 37, 5408–5416. [doi:10.1016/j.enpol.2009.07.062](https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.07.062).
- Zografakis, N., Sifaki, E., Pagalou, M., Nikitaki, G., Psarakis, V., and Tsagarakis, KP. (2010). Assessment of public acceptance and willingness to pay for renewable energy sources in Crete. *Renewable Sustainable Energy Reviews*, 14, 1088-1095. doi.org/10.1016/j.rser.2009.11.009.
- Zsóka, Á., Szerényi, Z. M., Széchy, A., and Kocsis, T. (2013). Greening due to environmental education? Environmental knowledge, attitudes, consumer behavior and everyday pro-environmental activities of Hungarian high school and university students. *Journal of Cleaner Production*, 48, 126-138. doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.11.030.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Fosil yakıtların çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri, sınırlı rezervleri ve enerji üretiminde yüksek maliyetleri (ekolojik sorunlar dahil) nedeniyle daha az zararlı ve sürdürülebilir enerji kaynakları önem kazanmıştır. YEK uzun vadede fosil yakıtlara göre daha az zararlı ve dolaylı olarak daha az maliyetli olmasına karşın kısa vadede ele alındığında kurulum masrafları nedeni ile tüketicilerin fazladan ödeme yapmalarını gerektirmektedir. Literatürde yapılmış olan çalışmalarda devlet tarafından uygulanan politika ve teşviklerin YEK kullanımının yaygınlaşmasında tek başına etkili olmadığı, toplumsal kabulün de büyük önem arzettiği belirtilmektedir. Bu nedenle özellikle son yıllarda YEK kullanımının yaygınlaşmasında sözü edilen teşviklerin yanısıra YEK'e karşı olan tutum ve niyeti araştıran çalışmalara yoğunlaşmıştır. Bu amaçla çalışmada; bireyleri YEK kullanmaya motive eden güçleri ve toplumsal kabul için en önemli olan faktörleri belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında, çevresel kaygı, yenilenebilir enerji kaynakları, çevresel bilgi ve fazladan ödemeye isteklilik faktörlerinin Planlı Davranış Teorisi ile bütünleştirilerek tüketicilerin YEK'e bakış açıları ve kullanım niyetlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Tasarım ve Yöntem

Çalışma, araştırma modelindeki değişkenler arasında tahmin edilen ilişkileri ve hipotezleri test etmek için nicel bir araştırma yöntemini benimsenmiştir. YEK kullanım niyetleri ve fazladan ödeme istekliliğinin araştırıldığı çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yönelik 6 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde Likert ölçeğine göre hazırlanmış 49 ifade yer almaktadır. Çalışma, YEK'nın bulunduğu ve ilerideki zamanlarda yeni kaynak konumlandırılması planlanan Bilecik il merkezinde gerçekleştirilmiştir. Fosil yakıtların çevreye olan olumsuz etkileri, çevre-YEK ve YEK teknolojileri hakkında bilgi sahibi oldukları düşünülen, belirli bir eğitim düzeyine sahip kamu personeli araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışmada Bilecik ilinde görev yapan 337 kamu görevlisinden sağlanan veri seti kullanılmıştır. Anketten elde edilen veriler öncelikle demografik olarak incelenmiştir. Daha sonra anket güvenilirlik açısından değerlendirilmiş ve YEM analizi yapılmıştır. Bu amaçla açılımlayıcı (KFA) ve doğrulayıcı (DFA) faktör analizleri yapılmıştır.

Bulgular

Çalışma kapsamında geliştirilen modelin bulguları ve uyum iyiliği değerleri verilerin modele uyduğunu göstermektedir ($\chi^2 / df = 2.290$; CFI = 0.900; NFI= 0.830; IFI= 0.890; TLI= 0.884; RMSEA= 0,062). Model kapsamında test edilen 8 hipotezden 7 tanesi kabul edilmiştir. Buna göre; sahip olunan çevresel bilgi, çevresel kaygı, YEK hakkında sahip olunan bilgi ve subjektif normun bireyleri yenilenebilir enerji kaynaklarını tanımaya yönelttiği ve fazladan ödeme yaparak kullanım niyetini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda algılanan davranış kontrolü değişkeninin YEK kullanımında etkisiz olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Sınırlılıklar

Çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Çalışma Bilecik ilinde sınırlı kalması ve kamu personeline uygulanması nedeni ile genelleştirilemez. Farklı örneklerde farklı sonuçların elde edilmesi söz konusu olabilir. Ayrıca çalışmada YEK kullanım niyeti ve fazladan ödeme istekliliği genel bir perspektiften incelenmiştir. Spesifik YEK'in (Güneş panelleri, jeotermal enerji kaynakları, nükleer enerji vs.) kullanım niyetlerinin araştırılmasında farklı sanuclara ulaşmak mümkün olabilir.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Çalışmada YEK, çevresel bilgi ve çevre hakkında endişeye sahip olan bireylerin, çevre ve referans kişilerin de etkisi ile fazladan ödeme yaparak YEK kullanımına olumlu tutum geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısı ile tüketicilerin YEK kullanımına karşı pozitif bir tutum ve niyet içinde oldukları ve bu amaç için fazladan ödeme yapmayı kabul ettikleri söylenebilir. Çalışmada elde edilen bu sonuçlara dayanarak YEK kullanımının yaygınlaştırılması ve toplumsal kabulün sağlanması için, ulusal ve sosyal medyada özellikle yerel yönetim ve topluluk liderleri tarafından YEK avantajları ve fosil yakıtların dolaylı maliyetleri hakkında halkın bilinçlendirilmesinin etkili olacaktır. Bunun yanında YEK kullanımı için devletin uyguladığı teşvik ve politikalar hakkında daha yoğun içerikler hazırlanmasının da YEK kullanımının yaygınlaşmasında faydalı olacağı düşünülmektedir. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda, YEK spesifik olarak ele alınması, özellikle demografik değişkenlere ait etkilerin de çalışma kapsamında değerlendirilmesi bu alanda yapılacak olan çalışmalarda farklı sonuçların elde edilmesi açısından önerilmektedir. Ayrıca subjektif normların yanısıra ahlaki yükümlülüklerin de araştırma kapsamında değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Özgün Değer

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin önceliklerinden biri, enerjide dışa bağımlılığını azaltarak sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşmak ve uluslararası arenada daha güçlü bir konuma gelmek için sahip olduğu potansiyel YEK'i etkin bir şekilde kullanmaktır. Bu amaçla devlet tarafından sağlanan teşvik ve politikalara ek olarak, YEK'in yaygınlaştırılmasında toplumsal kabul de önemli bir faktördür. Bireylerin YEK için fosil yakıt enerjisine kıyasla fazla ödemeye istekli olma durumları ve bu istekliliği olumlu etkileyen faktörlerin neler olduğunu bilmeleri politika yapıcılar ve kamu idareleri için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Türk halkının RES kullanım niyetleri ve bu amaçla fazladan ödeme istekleri için sahip olduğu çevresel ve RES hakkında sahip olduğu bilgi ve fosil yakıtların neden olduğu dışsal maliyetlerin farkındalığının belirlenmesi RES politikalarının hazırlanmasında önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmada, Çevresel Endişe, Çevresel ve YEK Bilgisi ve Fazla Ödemeye İstekli olma faktörlerinin PBT'ye entegre edilmesiyle tüketicilerin YEK'e bakış açısı ve kullanım niyetlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın toplumun YEK kullanımına bakış açısını değerlendirerek uzun dönemli kâr ve zarar perspektifinde fazla ödemeye istekliliğini araştırması nedeni ile literatüre katkı sağlayacağı ve YEK ve YEK yatırımcıları konusunda hem politika hem de kanun yapıcılara yol göstermesi açısından önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Araştırmacı Katkısı: Aslı ERGENEKON ARSLAN (%100).

Examining the Presence of Balloons in Turkey's House Prices ¹

Eda YALÇIN KAYACAN ²

Submitted by: 09.07.2022

Accepted by: 11.12.2022

Article Type: Research Article

Abstract

Financial bubbles have a significant effect on economic indicators. Bubbles in the housing market may herald the existence of financial crises, especially those arising from the housing market. In this study, it was aimed to test the existence of bubbles in housing price formations by considering the housing price index of Turkey in general and the housing price index of 26 sub-provinces/regions, including Turkey's three big cities. For this purpose, the existence of bubbles in housing prices were examined using the monthly frequency data of 27 housing price indexes for the 2010M1 – 2022M3 periods, with the methods of the Sup-Augmented Dickey Fuller and Generalized Sup-Augmented Dickey Fuller methods and then the periods of the bubbles determined from each province/region were expressed. In the findings obtained, the presence of undeflated balloons was determined in Turkey in general and in all 26 sub-provinces/regions. Considering the economic risks that balloons indicate, it is clear that necessity of constantly controlled with regulations both of the housing market and the financial markets associated with the housing market. It is thought that the study will contribute to the literature in terms of handling the period including the COVID-19 pandemic process, using real housing prices, and comprehensively examining the existence of bubbles for both Turkey in general and all sub-regions of Turkey.

Keywords: Price bubbles, SADF, GSADF, BSADF, House Prices

Citation: Yalçın Kayacan, E. (2022). Examining the presence of balloons in Turkey's house prices. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1255-1272.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Pamukkale University / Faculty of Science / Department of Statistics, eyalcin@pau.edu.tr / edayalcinkayacan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1616-9121

Türkiye Konut Fiyatlarında Balon Varlığının İncelenmesi

Eda YALÇIN KAYACAN ³

Başvuru Tarihi: 09.07.2022

Kabul Tarihi: 11.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Finansal balonlar ekonomik göstergeler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Konut piyasasındaki balonlar, özellikle konut piyasasından kaynaklanan finansal krizlerin varlığını haber verebilmektedir. Çalışmada, Türkiye geneli ve Türkiye geneli dışında üç büyük ili de kapsayan 26 il/bölgeye ait konut fiyat indeksi ele alınarak konut fiyat oluşumlarındaki balonların varlığının sınanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2010M1 – 2022M3 dönemleri için aylık frekanstaki 27 konut fiyat indeksi verisi kullanılarak Sup-Augmented Dickey Fuller ve Generalized Sup-Augmented Dickey Fuller yöntemleriyle konut fiyatlarındaki balonların varlığı incelenmiş ve her bir il/bölge için tespit edilen balonlara ait dönemler ifade edilmiştir. Elde edilen bulgularda, Türkiye geneli ve 26 alt il/ bölgenin tamamında sönmemiş balonların varlığı tespit edilmiştir. Balonların işaret ettiği ekonomik riskler düşünüldüğünde konut piyasasının ve konut piyasasıyla ilişkili yönleriyle finansal piyasaların düzenlemelerle sürekli kontrol edilmesi gerekliliği açıktır. Konut piyasasındaki balonların varlığının sınanmasında, COVID-19 pandemi sürecini içeren periyotun da dikkate alınması, reel konut fiyatlarının kullanılması ve hem Türkiye hem de Türkiye tüm alt bölgelerine ait balonların kapsamlı bir şekilde sınanması hususlarıyla çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fiyat Balonları, SADF, GSADF, BSADF, Konut Fiyatları

³ Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İstatistik Bölümü, eyalcin@pau.edu.tr/ edayalcinkayacan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1616-9121

Introduction

While the housing sector meets the basic need of people for shelter, it is also an important indicator of total welfare and has a great importance in the economy. Considering the importance of the housing market, it is clear that it is necessary to reveal whether the increase in housing prices in Turkey especially in recent years indicates the existence of a bubble.

A financial bubble, in the simplest sense, is a situation that occurs when the market value of an asset deviates from its fundamental value and cannot be explained by economic reasons (Hu and Oxley, 2017). The housing bubble, on the other hand, can be defined simply as the deviation of housing prices from their fundamental values. It is also possible to state that housing bubbles are driven by home buyers who expect housing prices to increase unrealistically (Gökçe and Güler, 2020). It is claimed that the majority of financial crises are caused by bubbles in financial assets (Ahamed, 2009). Price bubbles that occur as a result of speculative movements lead market investors to expect more price increases. As a result of these movements, investors behave irrationally and increase both demand and prices. As a result, they cause a possible crisis after the balloon to have more severe consequences (İskenderoğlu and Akdağ, 2019). Considering the relationship between the housing market and many sectors in the economy, it becomes even more important to examine the existence of price bubbles. Housing markets are closely related to macroeconomic and financial stability. The creation of different financial instruments on housing, the presentation of housing as security, the effect of housing prices on savings and consumption through the wealth effect are the main examples of interaction between the housing market and the general economy. In addition, in the presence of housing bubbles, bank balance sheets are generally more affected by housing, and the decline in housing prices also affects other sectors of the economy through the credit channel.

There are many methods that have been studied in detecting price bubbles. In the detection of balloons; interpretation of changes in important ratios such as price-rent ratio and price-income ratio, variance bounds test, unit root and cointegration tests are the main methods used. It is accepted that Sup-Augmented Dickey Fuller (SADF) (Phillips, et al. 2011) and Generalized Sup-Augmented Dickey-Fuller (GSADF) (Phillips et al. 2015) tests, which are recursive test procedures, can yield more successful results. It is especially preferred because the GSADF method provides the detection of multiple price bubbles by analyzing the price bubble periods in detail.

Literature

When the studies using SADF and GSADF methods in the literature on housing bubbles are examined, it is seen that there are studies that are progressing for Turkey in general or by considering some provinces/regions of Turkey. Zeren and Erguzel (2015) tested the existence of balloons for Istanbul, Ankara and Izmir for the dates 2010M1-2014M6 and found that the balloon did not exist. Evrim Mandacı and Çağlı(2018), investigated the existence of housing bubbles for Turkey and many regions for the 2010M1–2017M4 periods and obtained findings regarding the presence of bubbles. Abioğlu (2020), analyzed the monthly housing price indices and housing rent indices for the period 2007-2018 for Turkey and 10 provinces (Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Eskişehir, Istanbul, Izmir, Kayseri, Konya and Mersin). In his study, he stated that there were bubble formations in the price-rent ratios of all provinces except Bursa and İzmir. Akdag and Iskenderoglu (2020), examined the bubble formation in house prices between 2010M1 and 2018M12 by using the monthly real hedonic house price index for Turkey and the cities of Ankara, Istanbul and Izmir, and they found that there are bubbles in house prices. Güler and Gökçe (2020a), used seasonally adjusted real house prices in their study aiming to determine whether there was a housing bubble in Turkey, Istanbul and Antalya, and determined the presence of housing bubbles. They also stated that the common point of the balloons obtained is that they

peaked in 2018 and that this coincided with the legal regulations that made it easier for foreigners to acquire housing. Gökçe and Güler (2020b), examined the bubble structure by using the seasonally adjusted real house price index data of Ankara province for the period 2010M1- 2019M8 and found that there was a housing bubble. Akkuş (2021), examined the existence of price bubbles in the housing sector for Turkey and the region of TR22 (Balıkesir-Çanakkale) for the period 2010M1 -2020M6 and obtained findings regarding the existence of price bubbles. Using the obtained bubble dates as the dependent variable, he extended his work by estimating the logit model with the variables of housing real interest rate, inflation and money supply. He stated that the rising real interest rate and inflation increase the probability of a housing price bubble for the region of TR22 (Balıkesir-Çanakkale). Korkmaz et al. (2021), examined the housing price bubbles for the period 2010M1-2021M2 for Turkey and the provinces of Ankara, Izmir, Istanbul and drew attention to the fact that the bubbles that emerged in the post-2019 period have not yet deflated. Tekin (2021) examined the housing bubble formation in Istanbul and its districts for the period of 2010-2019 and identified bubble formations. Using the bubble dates obtained, he examined the factors causing the formation of the housing bubble by using probit and logit models and found that the housing interest was effective in the formation of the housing bubble. Çadırcı and Güner (2022), analyzed the TRA1 region, which includes the provinces of Erzurum, Erzincan and Bayburt, which is expressed as Turkey's Northeast Anatolian Region, using the monthly real house price index for the years 2013-2020, and they found that the bubble that started in the second half of 2019 continued throughout the study period. Kartal (2022), examined the existence of housing bubbles in general Turkey and the region of TR71, where Nigde, Nevşehir, Aksaray, Kırşehir and Kırıkkale are located, for the period 2010M1-2021M7 and determined 3 bubble formation periods.

In this study, the presence of a bubble in the housing market was examined by using the housing price indices of Turkey and 26 sub-provinces/regions, including and the three big cities of Turkey. It is thought that the study will contribute to the literature with the fact that it is in a period that includes the COVID-19 epidemic period, that it takes into account the real housing prices, and that it has examined the existence of balloons in terms of both Turkey in general and Turkey's sub-provinces/regions. After the introductory part, in which the concept of price bubbles and the literature on housing price balloons are examined, the study continues with the methodology in the second part, the findings in the third part, and the conclusion and evaluation in the last part.

Methodology

SADF and GSADF tests are defined as right-tailed unit root tests that detect bubble formations using iterative ADF regressions by developed Phillips et al. (2011) and Phillips et al. (2015). The GSADF test was developed on the SADF test, which was developed to test rational balloon formation, and is used to test the presence of balloon formation, especially in series containing multiple balloons.

In equation (1), k represents the lag length and r_1, r_2 represents the start and end points of the sub-sample used in the regression estimation. However, the ADF test statistic in equation (2) is found by dividing the coefficient of y_{t-1} by its standard error.

$$\Delta y_t = \alpha_{r_1, r_2} + \beta_{r_1, r_2} y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \psi_{r_1, r_2}^i \Delta y_{t-1} + \epsilon_t, \quad (1)$$

$$ADF_{r_1, r_2} = \frac{\beta_{r_1, r_2}}{se(\beta_{r_1, r_2})} \quad (2)$$

While the SADF test is an effective method when there is a bubble, it loses its effectiveness when the periods with more than one bubble are examined. It is possible to state that the GSADF test is more efficient than the SADF test, as iterative flexible estimation windows are used, and it overcomes the problem encountered in SADF when multiple balloons are involved.

The basic hypothesis of the GSADF test is included in equation (3).

$$y_t = dT^{-\eta} + y_{t-1} + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t \sim iid(0, \sigma^2) \tag{3}$$

In equation (3), y_t represents the real house price index, d constant term, T sample size and η the size of the intersection constant. The alternative hypothesis representing the bubble is also expressed in equation (4).

$$y_t = \alpha_{r_1 r_2} + \beta_{r_1 r_2} y_{t-1} + \sum_{j=1}^J \varphi_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t \quad \varepsilon_t \sim NID(0, \sigma^2) \tag{4}$$

In equation (4), J is the optimal lag length and is determined by Bayesian information criterion. If $\beta_{r_1 r_2} > 1$ the series contains bubbles, whereas if $\beta_{r_1 r_2} = 0$ it does not contain bubbles.

In equation (4), while the regression equation is estimated forward, the entire sample interval is in the range of $[0,1]$. While the end points (r_2) of the sub-samples go from the minimum sampling window (r_0) to 1, the starting points (r_1) go from 0 to ($r_2 - r_0$). Thus, the GSADF test statistic becomes the largest estimated ADF statistic in the r_1 and r_2 intervals and is expressed as in equation (5).

$$GSADF(r_0) = \sup ADF_{r_1}^{r_2}, r_2 \in [r_0, 1] \text{ ve } r_1 \in [0, r_2 - r_0] \tag{5}$$

After the detection of the balloons during the sampling period, the Backward Sup-Augmented Dickey Fuller (BSADF) test is used to determine the formation dates of the detected balloons. In this method, test statistics are obtained by right-tailed ADF tests applied on samples that expand backwards. While the end point r_2 is fixed, the test statistic obtained as the sup value of the ADF statistics array calculated for the sub-samples whose starting points go from 0 to $r_2 - r_0$ is included in the equation (6) (Phillips et al., 2012).

$$BSADF_{r_2}(r_0) = \sup ADF_{r_1}^{r_2}, r_1 \in [0, r_2 - r_0] \tag{6}$$

It is possible to monitor the process of SADF and GSADF test, which is obtained by right-tailed ADF test, by running different sub-samples forward, as in Figure 1 and Figure 2. In the SADF test, while the starting points of different sub-samples are the same, the ending points are moved forward; in the GSADF test, a dynamic structure is formed by changing both the starting points and the ending points of the samples in each repetition.

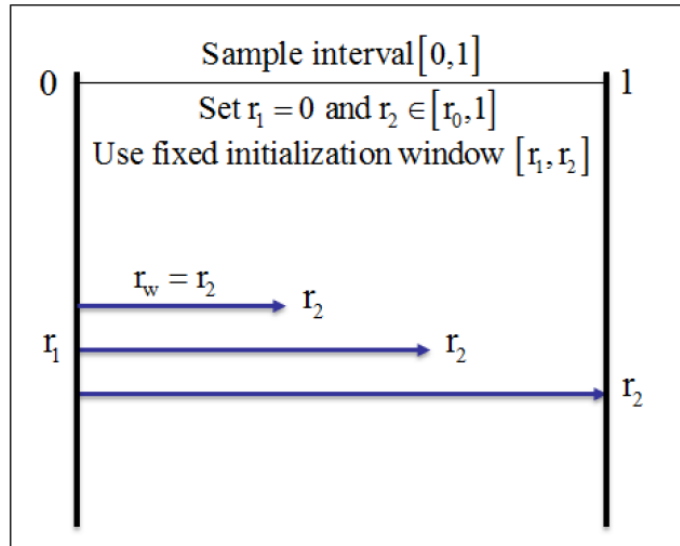

Figure 1. SADF test

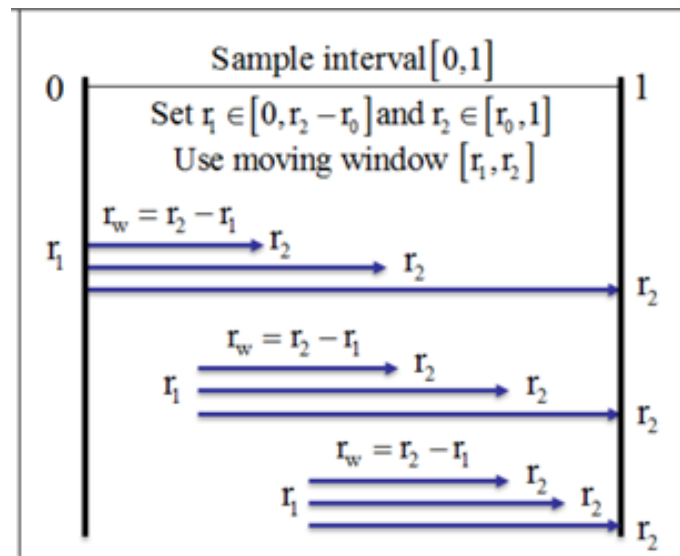

Figure 2. GSADF test

After the balloons were detected in the sampling period, the BSADF test process applied to determine the formation dates of the balloons on the SADF and GSADF tests is given in Figure 3.

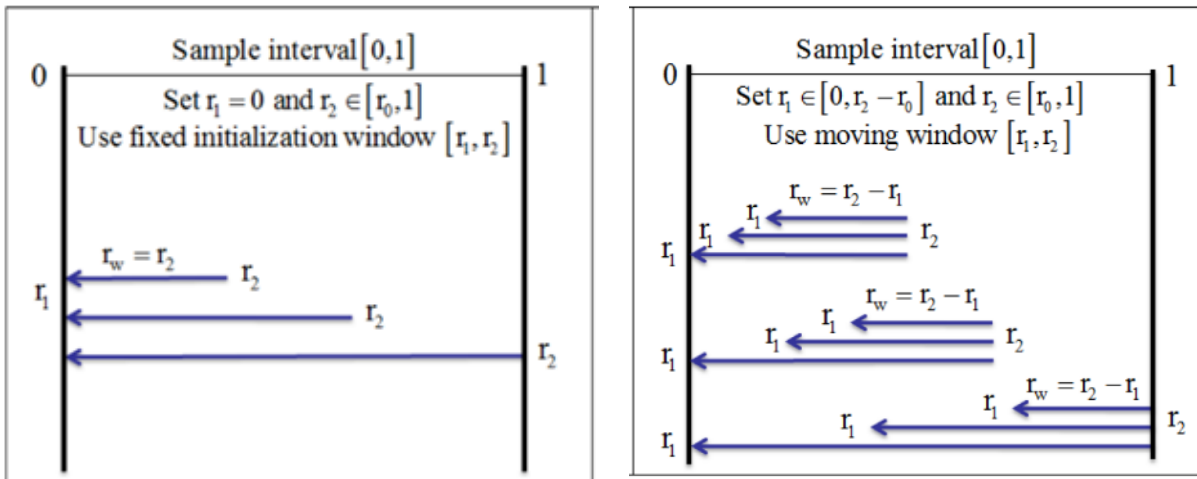

Figure 3. BSADF test (for the tests of SADF & GSADF)

The balloon formations obtained by the BSADF process must be controlled by equation (7) in order to be truly expressed as a balloon.

If bubble formation continues for r_0 consecutive periods, it can be stated that there is a bubble on the relevant dates.

$$r_0 = 0.01 + \frac{1.8}{\sqrt{T}} \tag{7}$$

Empirical Results

In the study, which aims to express the bubbles detected by testing the existence of housing bubbles in Turkey in general and in Turkey's sub-provinces/regions, 27 house price index data for the 2010M1 – 2022M3 periods were used and the data were obtained from The Central Bank of the Republic of Turkey's electronic data distribution system (TCMB, 2022). Detailed information about the variables is given in Table 1.

Table 1
Variables

TR	Turkey House Price Index
TR 10	İstanbul House Price Index
TR 51	Ankara House Price Index
TR 31	İzmir House Price Index
TR 21	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ House Price Index
TR 22	Balıkesir, Çanakkale House Price Index
TR 32	Aydın, Denizli, Muğla House Price Index
TR 33	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak House Price Index
TR 41	Bursa, Eskişehir, Bilecik House Price Index
TR 42	Bolu, Kocaeli, Sakarya, Yalova, Düzce House Price Index
TR 52	Konya, Karaman House Price Index
TR 61	Antalya, Burdur, Isparta House Price Index
TR 62	Adana, Mersin House Price Index
TR 63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye House Price Index
TR 71	Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir House Price Index
TR 72	Kayseri, Sivas, Yozgat House Price Index
TR 81	Zonguldak, Bartın, Karabük House Price Index
TR 82	Çankırı, Kastamonu, Sinop House Price Index
TR 83	Samsun, Çorum, Amasya, Tokat House Price Index
TR 90	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon House Price Index
TR A1	Erzurum, Erzincan, Bayburt House Price Index
TR A2	Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır House Price Index
TR B1	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli House Price Index
TR B2	Van, Bitlis, Hakkari, Muş House Price Index
TR C1	Kilis, Adıyaman, Gaziantep House Price Index
TR C2	Diyarbakır, Şanlıurfa House Price Index
TR C3	Batman, Mardin, Siirt, Şırnak House Price Index

The analyzes were first started by calculating the real house price index by using the equation (8). The descriptive statistics for both real and nominal house price indices are given in Table 2.

$$real\ house\ price\ index = \frac{nominal\ house\ price\ index}{1+monthly\ inflation\ rate} \quad (8)$$

Table 2
Descriptive Statistics

	N_Mean	R_Mean	N_Max	R_Max	N_Min	R_Min	N_Std. Dev.	R_Std. Dev.	Variability
TR	96.12	54.90	347.50	198.49	45.40	25.93	51.79	29.58	53.88
TR_10	87.38	49.91	317.90	181.58	36.00	20.56	46.90	26.79	53.67
TR_21	95.21	54.38	329.70	188.32	48.40	27.65	49.38	28.21	51.87
TR_22	100.10	57.18	377.30	215.51	48.40	27.65	60.45	34.53	60.40
TR_31	96.16	54.93	364.00	207.92	42.30	24.16	56.66	32.37	58.92
TR_32	102.83	58.74	463.10	264.52	44.00	25.13	72.32	41.31	70.33
TR_33	98.00	55.98	301.90	172.45	49.80	28.45	45.93	26.23	46.87
TR_41	97.34	55.60	336.30	192.09	49.70	28.39	51.63	29.49	53.04
TR_42	94.06	53.73	309.40	176.73	50.70	28.96	46.08	26.32	48.99
TR_51	97.32	55.59	333.50	190.50	50.70	28.96	46.13	26.35	47.40
TR_52	98.48	56.25	339.60	193.98	47.30	27.02	51.03	29.15	51.82
TR_61	104.57	59.73	476.80	272.35	45.40	25.93	70.26	40.13	67.19
TR_62	93.86	53.61	341.90	195.29	44.10	25.19	49.67	28.37	52.92
TR_63	102.86	58.75	339.90	194.15	57.60	32.90	50.17	28.66	48.77
TR_71	102.50	58.55	317.20	181.18	56.60	32.33	46.05	26.31	44.93
TR_72	100.47	57.39	324.40	185.30	50.10	28.62	49.36	28.19	49.12
TR_81	104.00	59.41	312.20	178.33	56.10	32.04	47.47	27.12	45.65
TR_82	99.36	56.76	304.60	173.99	50.20	28.67	47.73	27.26	48.04
TR_83	102.65	58.64	343.40	196.15	58.20	33.24	51.39	29.36	50.07
TR_90	96.82	55.31	288.00	164.51	56.80	32.44	43.84	25.04	45.28
TR_A1	98.35	56.18	268.40	153.31	50.60	28.90	40.86	23.34	41.55
TR_A2	105.00	59.98	290.00	165.65	60.50	34.56	40.13	22.92	38.22
TR_B1	103.80	59.29	306.30	174.96	55.80	31.87	50.83	29.03	48.97
TR_B2	106.00	60.54	305.70	174.62	59.60	34.04	46.80	26.73	44.16
TR_C1	104.91	59.92	372.30	212.66	43.60	24.90	57.31	32.74	54.63
TR_C2	106.76	60.98	383.20	218.88	55.40	31.64	52.30	29.87	48.99
TR_C3	105.19	60.08	334.10	190.84	56.70	32.39	48.49	27.70	46.10

N: nominal house price index, R: real house price index

When the results in Table 2 are examined, the highest average housing price index in terms of nominal and real prices is in the TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) region; it seems that the lowest average is for TR10 (Istanbul). The variability seems to be highest in TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) and TRA2 (Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır) regions.

SADF and GSADF tests were conducted to test the existence of bubbles in price formations by using real house price indices for Turkey in general and 26 sub-provinces/regions, and the findings were given in Table 3. When the findings in the table were examined, it has seen that the basic hypothesis was rejected in both SADF and GSADF tests at all significance levels. While the rejection of the basic hypothesis in the SADF test indicated the existence of the balloon effect; the rejection of the main hypothesis in the GSADF test indicates that there was multi-balloons effects. Since the SADF test may give misleading results in the presence of multiple balloons, the results of the GSADF test were taken into account in evaluating the findings.

The fact that the basic hypothesis was rejected for all variables in the GSADF test indicates that there were multiple balloon effects in the 27 real house price indices. After detecting the presence of balloons, the dates of the balloons were obtained with the BSADF method. Although the findings show the existence of previously deflated balloons, it has still showed the presence of undeflated balloons in Turkey and all provincial/regional

indices as of March 2022, when the analyzes were made. For TR (Turkey in general), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Bolu, Kocaeli, Sakarya, Yalova, Düzce) and TR61 (Antalya, Burdur, Isparta) a single balloon that has survived for many years without deflating has been obtained. It has been found that there were many balloons, one of which is still undeflated, in TR71 (Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir) and TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) regions. Since the study includes the period of the covid-19 pandemic, it is thought to be important to detect the presence of balloons that have started to inflate in this period. It seems that the deflated balloons started to inflate again and continue to inflate during the pandemic process in the regions of TR10 (İstanbul), TR51 (Ankara), TR33 (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak), TR52 (Konya, Karaman), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR71 (Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR81 (Zonguldak, Bartın, Karabük), TR82 (Çankırı, Kastamonu, Sinop), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır), TRB2 (Van, Bitlis, Hakkari, Muş), TRC1 (Kilis, Adıyaman, Gaziantep), TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) ve TRC3 (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak).

Table 3
The Results of SADF & GSADF Test

Variable	SADF_test statistic	Balloon Dates	GSADF_test statistic	Balloon Dates
TR	15.20915*	2011.M11-2022.M3	16.49152*	2012.M1-2022.M3
TR 10	14.0678*	2011.M11-2018.M12 2020.M2-2022.M3	19.6671*	2012.M1-2018.M7 2020.M2-2022.M3
TR 51	14.6016*	2012.M4-2018.M11 2019.M7-2022.M3	15.3872*	2012.M2-2018.M8 2020.M1-2022.M3
TR 31	14.3758*	2011.M11-2022.M3	14.3758*	2012.M1-2012.M11 2013.M2-2022.M3
TR 21	13.1013*	2014.M4-2022.M3	13.8379*	2012.M5-2012.M10 2013.M4-2013.M10 2014.M1-2022.M3
TR 22	16.6538*	2012.M5-2012.M9 2013.M4-2013.M11 2014.M4-2022.M3	16.6538*	2012.M4-2012.M9 2013.M6-2013.M10 2014.M5-2022.M3
TR 32	15.8015*	2012.M5-2012.M9 2012.M12-2022.M3	15.8015*	2012.M5-2012.M8 2013.M2-2022.M3
TR 33	14.5473*	2011.M11-2022.M3	14.8560*	2012.M1-2013.M11 2014.M1-2018.M10 2019.M7-2022.M3
TR 41	14.5513*	2012.M6-2022.M3	14.5513*	2012.M5-2022.M3
TR 42	14.6712*	2013.M05-2022.M3	16.5275*	2013.M1-2022.M3
TR 52	15.3168*	2012.M2-2022.M3	15.9117*	2012.M2-2018.M10 2019.M8-2022.M3
TR 61	17.2483*	2011.M11-2022.M3	17.2483*	2012.M1-2022.M3
TR 62	15.9285*	2013.M3-2022.M3	19.4477*	2012.M04-2012.M10 2013.M1-2018.M9 2020.M1-2022.M3
TR 63	17.8500*	2011.M11-2012.M7 2013.M1-2022.M3	17.8500*	2013.M3-2013.M6 2019.M8-2022.M3
TR 71	14.2294*	2013.M5-2013.M10 2014.M3-2015.M4 2015.M6-2016.M1 2016.M3-2018.M11 2019.M1-2022.M3	14.2635*	2012.M5-2013.M2 2013.M5-2013.M10 2014.M2-2015.M1 2015.M8-2015.M10 2016.M4-2016.M7 2017.M2-2017.M7 2017.M10-2018.M8 2019.M7-2022.M3

Critical values: for SADF test *1%: 1.9305, **5%: 1.3560, *** 10%: 1.0383 & for GSADF test *1%: 2.6317, ** 5%: 2.1003, ***10%: 1.8057. Windows size: 23, Lag: 0, Monte Carlo: 1000. Tests have a fixed value but no trend.

Table 3
The Results of SADF & GSADF Test

Variable	SADF_test statistic	Balloon Dates	GSADF_test statistic	Balloon Dates
TR 72	13.7599*	2012.M1-2012.M11 2013.M1-2022.M3	13.7691*	2012.M1-2012.M9 2013.M3-2013.M8 2013.M11-2017.M5 2017.M9-2018.M8 2018.M10-2019.M1 2020.M1-2022.M3
TR 81	12.8561*	2016.M6-2016.M8 2017.M7-2018.M10 2019.M7-2022.M3	13.0165*	2016.M6-2016.M8 2017.M11-2018.M8 2019.M12-2022.M3
TR 82	13.3521*	2012.M3-2012.M6 2012.M8-2013.M7 2014.M12-2015.M3 2015.M12-2016.M6 2016.M9-2018.M9 2019.M3-2022.M3	13.3521*	2017.M1-2018.M7 2020.M1-2022.M3
TR 83	16.2600*	2012.M3-2022.M3	16.2600*	2012.M3-2012.M6 2012.M12-2014.M1 2014.M5-2022.M3
TR 90	13.7351*	2012.M5-2012.M7 2013.M3-2013.M10 2014.M1-2022.M3	13.7351*	2013.M5-2013.M9 2014.M5-2022.M3
TR A1	12.4219*	2011.M10-2012.M1 2012.M6-2013.M5 2017.M3-2018.M8 2019.M2-2022.M3	13.4747*	2012.M6-2012.M10 2017.M3-2017.M7 2018.M5-2018.M7 2019.M12-2022.M3
TR A2	11.5520*	2019.M8-2022.M3	11.8307*	2012.M6-2013.M1 2018.M9-2018.M12 2020.M2-2022.M3
TR B1	13.0874*	2013.M3-2013.M8 2013.M11-2022.M3	13.0874*	2012.M2-2012.M5 2013.M4-2013.M7 2013.M11-2014.M3 2014.M8-2015.M8 2015.M11-2022.M3
TR B2	12.2647*	2015.M5-2015.M12 2017.M10-2018.M7 2018.M9-2022.M3	12.2802*	2015.M5-2015.M10 2019.M10-2022.M3
TR C1	16.5680*	2011.M10-2015.M11 2019.M12-2022.M3	18.6780*	2012.M1-2015.M6 2018.M2-2018.M7 2019.M10-2022.M3
TR C2	19.5821*	2011.M10-2013.M6 2020.M4-2022.M3	21.5841*	2012.M1-2012.M9 2020.M1-2022.M3
TR C3	17.3099*	2011.M12-2012.M2 2014.M7-2015.M7 2016.M1-2016.M3 2020.M1-2022.M3	18.2893*	2015.M2-2015.M5 2020.M2-2022.M3

Critical values: for SADF test *1%: 1.9305, **5%: 1.3560, *** 10%: 1.0383 & for GSADF test *1%: 2.6317, ** 5%: 2.1003, ***10%: 1.8057. Windows size: 23, Lag: 0, Monte Carlo: 1000. Tests have a fixed value but no trend.

The graphical representation of the balloons obtained in the TR, TR10 and TR51 regions were given in Figure 4, Figure 5 and Figure 6, and the graphics of the other regions were presented in the appendices. When the graphs in Figure 4 were examined, it has seen that a single bubble that still continues in 2022M3 from 2012M1 continues to inflate due to the fact that the TR (Turkey in general) housing price index is higher than the critical values of 90% and 95% importance levels.

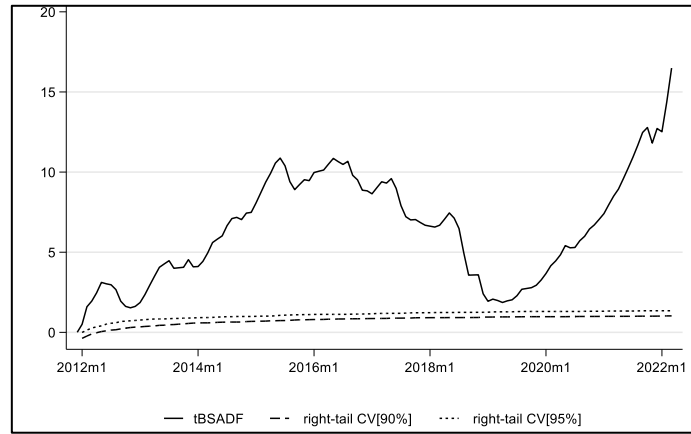

Figure 4. The BSADF graph of TR real house price index

When the graph of the real house price index for TR10 (Istanbul) in Figure 5 was examined, it has seen that the first balloon that started in 2012M2 and deflated in 2018M8 continued for 6 years and 6 months and deflated. The second balloon started to inflate on 2020M2 during the covid-19 pandemic process and still continues to inflate without deflating.

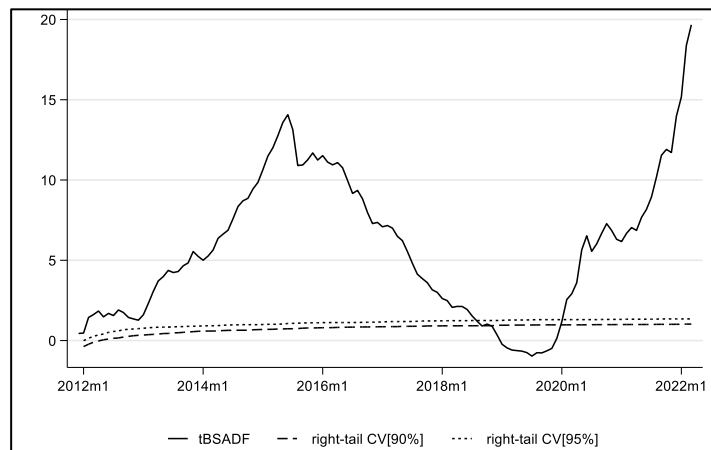

Figure 5. The BSADF graph of TR10 real house price index

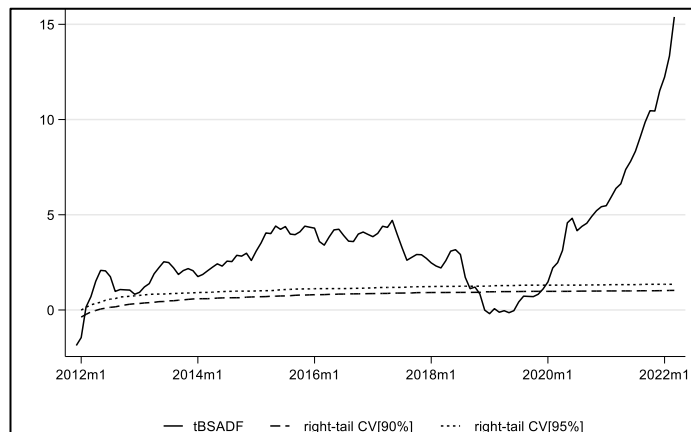

Figure 6. The BSADF graph of TR51 real house price index

Finally, when the graph of the real house price index for TR51 (Ankara) in Figure 6 was examined, it has been seen that the first bubble that started in 2012M1 and deflated in 2018M7 continued for 6 years and 6 months and deflated. The second balloon started to inflate from the date of 2020M1, a date in the covid-19 pandemic process, and still continues to inflate without deflating.

Conclusion

In the simplest sense, bubbles, which are expressed as deviations in the real value of an asset as a result of speculative movements, negatively affect the economic system. In addition to the possibility that the existence of bubbles in housing prices may cause a financial crisis, there are many dangerous effects such as deterioration of market efficiency and distorting effect on income distribution. Therefore, it is of great economic importance to detect these bubbles, which play an important role in the emergence of financial crises.

In this study, it was aimed to test the existence of bubbles in housing price formations by considering 27 housing price indexes covering Turkey in general and Turkey's sub-provinces/regions. For this purpose, the existence of bubbles in housing prices was investigated by using Sup-Augmented Dickey Fuller and Generalized Sup-Augmented Dickey Fuller methods using 27 monthly frequency real house price index data for the 2010M1 – 2022M3 periods. Since the SADF test may give misleading results in the presence of multiple bubbles, the results of the GSADF test were interpreted to evaluate the findings and it was concluded that there was also a balloon effect in 27 real house price indexes. Although the findings showed that there were previously deflated balloons, there have been still undeflated balloons in all of Turkey's general and provincial/regional indices in March 2022, when the analyzes were made. In addition, the deflated balloons for the region of TR10, TR51, TR33, TR52, TR62, TR63, TR71, TR72, TR81, TR82, TRA1, TRA2, TRB2, TRC1, TRC2 and TRC3, have started to inflate again since the COVID_19 pandemic process. It is thought to be effective on this situation that the incentives made on housing loan rates during the pandemic process and their concerns about the increase in housing prices due to the fact that individuals cannot predict how long the epidemic will continue. In addition, it is thought that the situation of individuals working remotely / from home and the increase in the time spent in the house are also effective.

The existence of undeflated bubbles is a destabilizing situation for the macroeconomic. In addition, it causes the deterioration of the balance in the housing market and the emergence of instability in the sectors directly related to the housing market. Therefore, effective fight against bubble formation in the housing market is very important for the health of the Turkish economy. In addition, it is possible that the bubbles in housing prices may cause internal migration movements and an increase in unplanned urbanization.

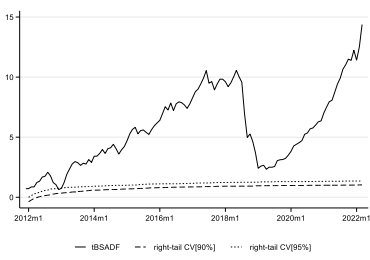
Considering the existence of undeflated bubbles in Turkey in general and in all 26 sub-provinces/regions of Turkey, effective control of financial instruments for the housing market should be ensured and necessary policies should be implemented. It should not be overlooked that the inflation of the balloons will definitely stop by bursting and the effects of the bursting of so many balloons.

References

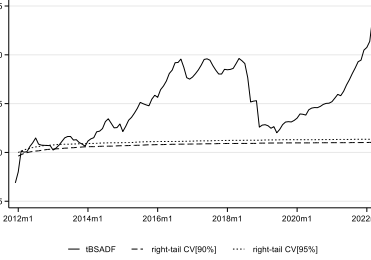
- Abioğlu, V. (2020). Türkiye konut piyasasında balon oluşumları: bölgesel inceleme. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), 1–14. doi: 10.14784/marufacd.688444
- Akdag, S. and Iskenderoglu, O. (2020). Türkiye de reel konut fiyatlarında balonların varlığı üzerine uygulamalı bir analiz. *Business and Economics Research Journal*, 10(5), 1085–1093. doi: 10.20409/berj.2019.223
- Akkuş, H. T. (2021). Housing price bubbles and factors affecting the formation of bubbles: the turkish case. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, (46), 271-292. doi:10.30794/pausbed.835374
- Çadırcı, B. D. and Güner, B. (2022). TRA1 bölgesi konut piyasasında fiyat oluşumu balon mu? *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(81). doi:10.17755/esosder.931079
- Evrin Mandacı, P. and Çağlı, E. Ç. (2018). Türkiye konut piyasasında balon var mı ? istatistiki bölge birimleri üzerine bir analiz. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 646, 85–113. Retrieved from: <http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/files/articles/1554382584.pdf>
- Güler, İ. and Gökçe, A. (2020a). Yabancılara konut satışı ile konut balonu ilişkisinin gsadf sınamaları ile araştırılması:Türkiye geneli ve İstanbul, antalya illeri örneği. 3. *Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(2), 15659. doi:10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.20.05.1353
- Gökçe, A. and Güler, İ. (2020b). Sağ-yönlü adf sınamaları ile ankara ilinde konut balonu araştırması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Özel Sayı*, 94–116. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1183891>
- Hu, Y. and Oxley, L. (2017). Exuberance in historical stock prices during the mississippi and south seas bubble episodes. *Working Paper*. Retrieved from: <https://researchcommons.waikato.ac.nz/handle/10289/11511>
- Kartal, G. (2022). Konut piyasasında çoklu balon oluşumu: türkiye geneli ve tr71 bölgesi örneğinden ampirik deliller. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 343–360. doi: 10.25287/ohuibf.1002825
- Korkmaz, Ö., Akay Çağlayan, E. and Bülbül, H. (2021). Türkiye’de konut balonları var mı yok mu?, *International Conference on Eurasian Economics*, 279. Retrieved from: <https://www.avekon.org/papers/2549.pdf>
- Phillips, P. C., Wu, Y. and Yu, J. (2011). Explosive behavior in the 1990s Nasdaq: when did exuberance escalate asset values?. *International Economic Review*, 52(1), 201-226. doi: 10.1111/j.1468-2354.2010.00625.x
- Phillips, P. C., Shi, S. and Yu, J. (2012). Testing for multiple bubbles. *Working Paper*. Retrieved from: <https://econpapers.repec.org/paper/siuwpaper/09-2011.htm>
- Phillips, P. C., Shi, S. and Yu, J. (2015). Testing for multiple bubbles: historical episodes of exuberance and collapse in the S&P 500. *International Economic Review*, 56(4), 1043-1078. doi: 10.1111/iere.12132
- Tekin, S. B. (2021). *İstanbul ve ilçelerinde konut balonu oluşumu ve belirleyicileri*. (Yayınlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- TCMB. 2021. Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Retrieved from: <http://www.tcmb.gov.tr>, Retrieved date: 20 April 2022.
- Zeren, F. and Erguzel, O. S. (2015). Testing for bubbles in the housing market: further evidence from Turkey. *Financial Studies*, 19(1), 40–52. Retrieved from: <http://fs.icfm.ro/vol19i1p40-52.pdf>

Appendices

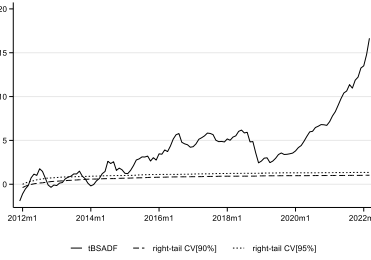
TR31

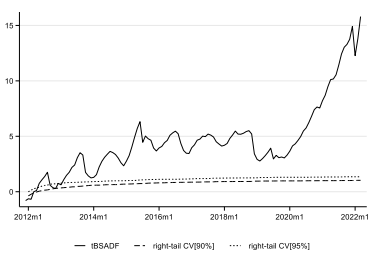
TR21

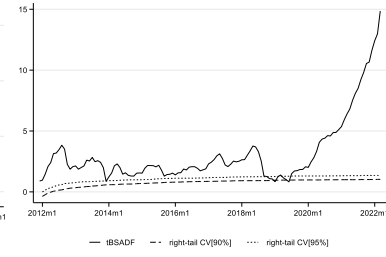
TR22

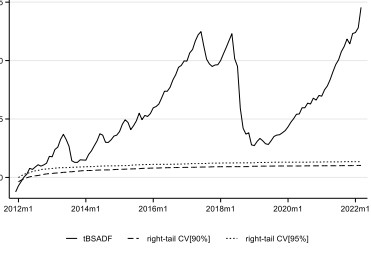
TR32

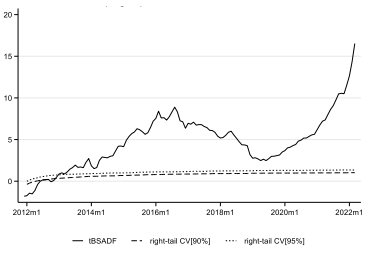
TR33

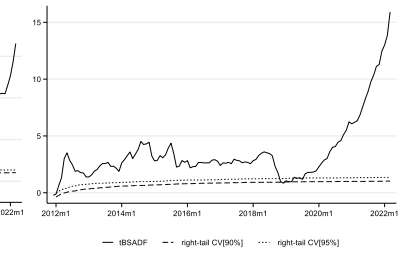
TR41

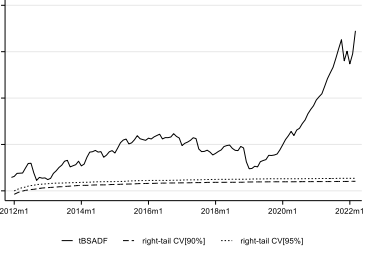
TR42

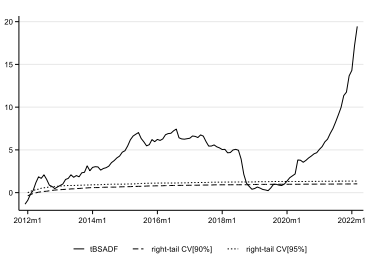
TR52

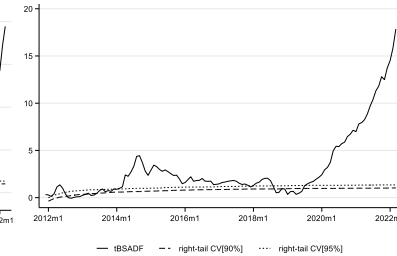
TR61

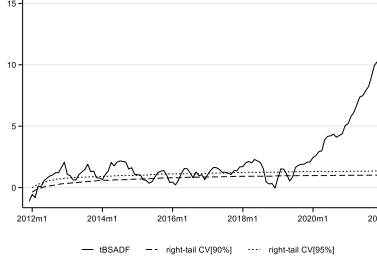
TR62

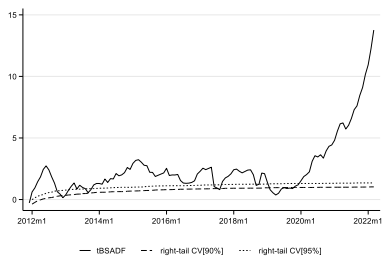
TR63

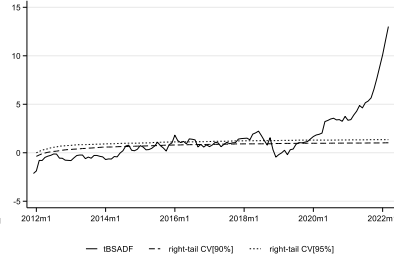
TR71

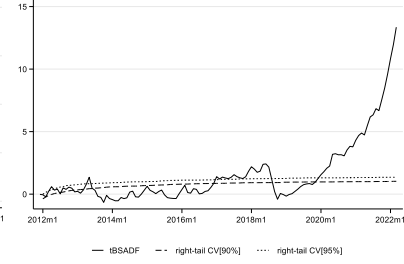
TR72

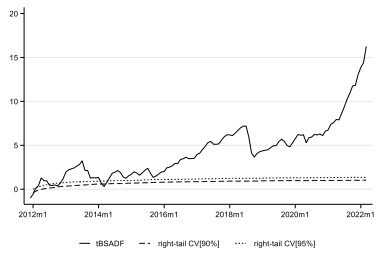
TR81

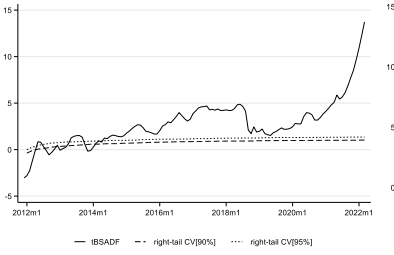
TR82

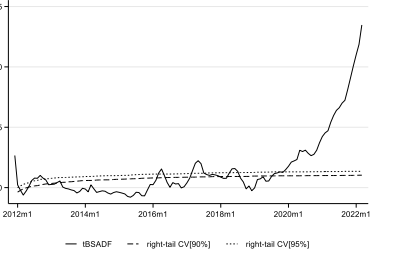
TR83

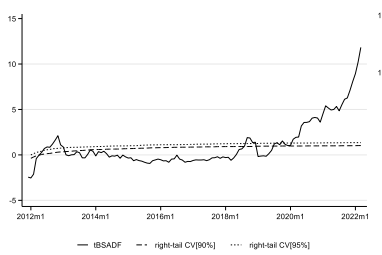
TR90

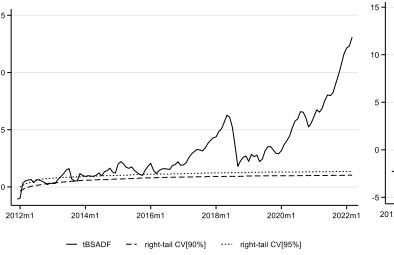
TRA1

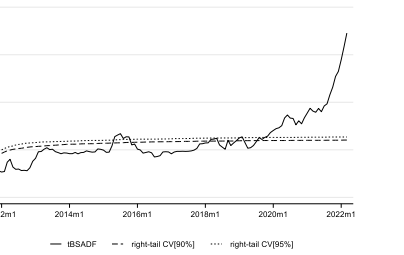
TRA2

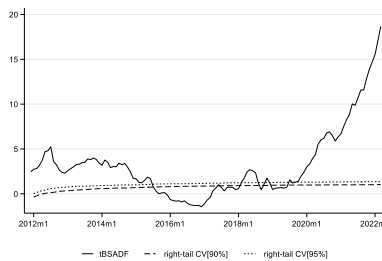
TRB1

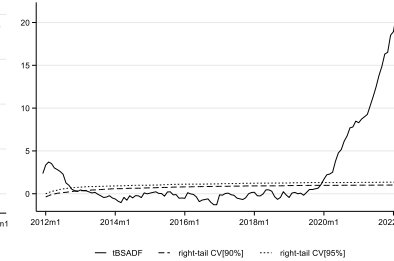
TRB2

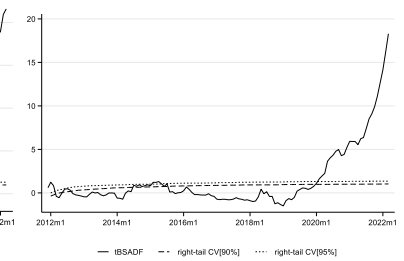
TRC1

TRC2

TRC3

Genişletilmiş Özet

Amaç

Konut piyasasındaki balonlar, konut piyasasından kaynaklanan finansal krizlerin varlığı, piyasa etkinliği ve gelir dağılımının bozulması gibi ciddi makroekonomik riskleri haber verebilmektedir. Özellikle son zamanlarda konut fiyatlarındaki artış dikkate alındığında, bu fiyatların oluşumu üzerinde balon etkisinin olup olmadığının incelenmesi gerekliliği çalışmanın başlangıç noktası olmuştur. Çalışmada, Türkiye geneli ve Türkiye geneli dışında üç büyük ili de kapsayan 26 il/bölgeye ait konut fiyat indeksi ele alınarak konut fiyat oluşumlarındaki balonların varlığının sınanması amaçlanmıştır.

Tasarım ve Yöntem

Türkiye geneli ve üç büyük ilin de içerisinde olduğu 26 alt indeks verisi kullanılarak konut balonlarının varlığının sınanması ve varsa tarihlerinin il/bölge bazında ifade edilmesinin amaçlandığı çalışmada 2010M1 – 2022M3 dönemleri için 27 konut fiyat indeksi verisi kullanılmış ve veriler T.C.M.B Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilmiştir. Sup-Augmented Dickey Fuller ve Generalized Sup-Augmented Dickey Fuller yöntemleriyle konut fiyatlarındaki balonların varlığı incelenmiş ve her bir il/bölge için tespit edilen balonlara ait dönemler ifade edilmiştir.

Bulgular

Türkiye geneli ve 26 alt il/bölgeye ait reel konut fiyat indeksleri kullanılarak fiyat oluşumlarındaki balonların varlığının sınanması için SADF ve GSADF testleri yapılmış ve bulgular incelendiğinde tüm önem seviyelerinde hem SADF hem de GSADF testlerinde temel hipotezin reddedildiği görülmüştür. SADF testi, çoklu balonların mevcut olması durumunda yanıltıcı sonuçlar verebileceği için bulguları değerlendirmede GSADF testi sonuçları dikkate alınmıştır.

GSADF testinde temel hipotezin tüm değişkenler için reddedilmiş olması 27 reel konut fiyat indeksinde de balon etkisinin olduğunu ifade etmektedir. Balonların varlığının tespit edilmesinin ardından BSADF yöntemi ile balonların tarihleri elde edilmiştir. Elde edilen bulgular daha önce sönmüş balonların varlığını da göstermekle birlikte analizlerin yapıldığı 2022 Mart tarihinde Türkiye geneli ve tüm il/bölge indekslerinde halen sönmemiş balonların varlığını göstermektedir. TR (Türkiye Geneli), TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik), TR42 (Bolu, Kocaeli, Sakarya, Yalova, Düzce) ve TR61 (Antalya, Burdur, Isparta) için uzun yıllardır sönmeyen varlığını sürdüren tek bir balon elde edilmiştir. TR71 (Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir) ve TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) bölgelerinde biri halen sönmemiş çok sayıda balon olduğu bulgusu elde edilmiştir. TR10 (İstanbul), TR51 (Ankara), TR33 (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak), TR52 (Konya, Karaman), TR62 (Adana, Mersin), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye), TR71 (Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir), TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat), TR81 (Zonguldak, Bartın, Karabük), TR82 (Çankırı, Kastamonu, Sinop), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt), TRA2 (Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır), TRB2 (Van, Bitlis, Hakkari, Muş), TRC1 (Kilis, Adıyaman, Gaziantep), TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) ve TRC3 (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) il ve bölgelerinde sönmüş durumda olan balonların, pandemi sürecinde tekrar şişmeye başladığı ve şişmesine devam ettiği bulgusu elde edilmiştir.

Sınırlılıklar

Türkiye'ye ait il bazında konut fiyat indeksi verilerinin olmaması ve incelenilen periyotun 2010 öncesine ait verilerinin bulunmaması çalışmanın sınırlılıklarını ifade etmektedir.

Öneriler

Sönmeyen balonların varlığı, makroekonomik istikrarı bozucu bir durum olup konut piyasasındaki dengenin bozulmasına ve konut piyasası ile doğrudan ilişkili sektörlerde de istikrarsızlığın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin sağlığı açısından konut piyasasında balon oluşumuyla etkin mücadele oldukça önemlidir.

Türkiye geneli ve Türkiye 26 alt il/bölgenin tamamında sönmemiş balonların varlığı dikkate alınarak konut piyasasına yönelik finansal enstrümanların etkin kontrolü sağlanmalı ve gerekli politikalar uygulanmalıdır. Balonların şişmesinin mutlaka patlayarak duracağı ve bu kadar çok balonun patlamasının yaratacağı etkilerin büyüklüğü göz ardı edilmemelidir.

Özgün Değer

Konut piyasasındaki balonların varlığının sınanmasında, kovid-19 pandemi sürecini içeren periyotun dikkate alınması, reel konut fiyatlarının kullanılması ve hem Türkiye hem de Türkiye tüm alt bölgelerine ait balonların kapsamlı bir şekilde sınanması hususları çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

Araştırmacı Katkısı: Eda YALÇIN KAYACAN (%100).

Sinemanın Gerçeklik ile İlişisine Post-Truth İzdüşümler: Family Romance, LLC ¹

Mahmut CERAN ²

Başyuru Tarihi: 30.05.2022

Kabul Tarihi: 15.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Teknoloji gündelik yaşamın, kültürel bağlamların ve toplumsal ilişkilerin biçimlerinde belirli kırılmalara yol açmış ve önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Gündelik yaşamın içerisine gömülü bir şekilde, kültürel bağlamların ve toplumsal ilişkilerin etkileşiminde var olan gerçek, hakikat ve yalan kavramları da söz konusu değişimlerin odağında olmuştur. Söz konusu değişimlerin en görünür ve literatürde kendine yer bulanlarından biri post-truth kavramıdır. Ancak post-truth siyasete içkin bir düzlemde ortaya atılmıştır. Bu nedenle, hakikatin önemsizleşmesi olarak Türkçeleştirilen kavramın normatif olmayan yanı sosyal ilişkiler boyutunun görmezden gelinmesine neden olmuştur. Bu anlamda, bu çalışmanın amacı hakikatin önemsizleşmesi kavramını siyasete içkin bağlamıyla sosyal ilişkiler boyutuna kanalize ederek normatifliğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda; sinemayı mevcut toplumsal koşullardan ayrı düşünmenin olanaksızlığıyla, sinemasal tarzı kurgu ile gerçeği birbirine yakınlaştırmak olan Werner Herzog'un yazdığı ve yönettiği Family Romance, LLC filmi incelenmiştir. Betimsel analiz tekniğinin kullanıldığı bu çalışma; post-truth kavramının normatifliğini vurgulaması, sinemanın toplumsal bağlamını biçim-içerik ilişkisi yoluyla ele alması ve post-truth kavramının sanatın alanında sinemayı anlamlandırmakta bir ölçüt olarak kullanılabilirliğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hakikatin Önemsizleşmesi, Gerçek, Yalan, Sinema, Werner Herzog

Atıf: Ceran, M. (2022). Sinemanın gerçeklik ile ilişkisine post-truth izdüşümler: Family Romance, LLC. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1273-1296.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema ve Televizyon Bölümü Doktora Öğrencisi, ceranmahmut7@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5594-4322

Post-Truth Projections to the Cinema-Reality: Family Romance, LLC

Mahmut CERAN³

Submitted by: 30.05.2022

Accepted by: 15.12.2022

Article Type: Research Article

Abstract

Technology has brought about important changes in the forms of daily life, cultural contexts and social relations. The concepts of real, truth and lie that exist in the interaction of cultural contexts and social relations in daily life have also been affected by these changes. Especially in recent academic researches, the concept of post-truth is at the center of these changes. However, post-truth has been introduced in a way that is immanent in politics. Therefore, the normative side of the concept has caused the social relations dimension to be ignored. The aim of this study is to reveal the normativity of the concept of post-truth by channeling it into the dimension of social relations with its political context. It is impossible to think of cinema separately from the existing social conditions. In line with the aforementioned purpose, the movie Family Romance, LLC, written and directed by Werner Herzog, whose cinematic style is to bring fiction and reality closer together, has been examined. In this study, descriptive analysis technique was used. The study is important in terms of emphasizing the normativity of the concept of post-truth, deals with the the social context of cinema through the form-content relationship, and reveals the usability of the concept of post-truth as a criterion in making sense of cinema in the field of art.

Keywords: Post-Truth, Real, Lie, Cinema, Werner Herzog

³ Anadolu University Graduate School of Social Sciences Department of Cinema and Television PhD Candidate, ceranmahmut7@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-5594-4322

Giriş

Teknolojik yeniliklerin varlığı gündelik yaşamın kendisini doğrudan etkilemekte, değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Bu değişim ve dönüşümün yaşandığı alanlardan biri olan sosyal ilişkilerde, postmodern durumun nihai bir sonucu olarak anlam zemininin kayması; gerçekliğin ve hakikatin anlamlandırılması, algılanması ve üretilmesi süreçlerinde de belirli değişimleri ortaya çıkarmıştır. Rasyonalitenin gereği olan akıl yürütmelerin yerini alan duygulara yönelik hitap şekillerinin önemsenmesi durumu, nesnel hakikatleri bir kenara bırakarak bireysel faydaya dayalı alternatif hakikatler ve etik değerler üretme biçimlerini meydana getirmiştir. Gündelik yaşamda gerçekliğin ve hakikatin boyut değiştirmesi, siyasete içkin bir biçimde varlığa gelen post-truth kavramının bu içkinlik düzeyinden ayrılarak normatif bir kavram olarak değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Sinemayı içerisinde bulunan dünyadan ayrı düşünmenin olanaksızlığı, söz konusu değişimlerin içerik ve biçim olarak perdeye yansımalarını mümkün kılmıştır.

Sinemanın gerçeklikle olan ilişkisi teknik bir aygıt olarak sinematografin icadıyla başlamıştır. Sinematografin ontolojik varlığı optik bakışı içerdiği için optiğin sağladığı olanaklarla sınırlı bir çerçeve içerisinde kaydedilen görüntüler gerçeklik algımızla çelişik bir durumu ortaya koymaktadır. Bu çelişkiye rağmen gerçeklik algısını en etkin şekilde oluşturabilen sanat dalı sinemadır. Sinemanın çelişik gerçekliğine imkan sağlayan şey imgeler ve imgelerin gerçekçi bir biçimde belirli estetik kurallara uygun olarak düzenlenmesidir. Sinemasal kariyeri Genç Alman Sineması'ndaki varlığıyla ivme kazanan Werner Herzog, söz konusu estetik kuralları kullanma biçimiyle kurgusal olanı gerçeğe yakınlaştıran bir üsluba sahiptir. Herzog'un 2019 yapımı *Family Romance, LLC* filmi; mevcut gerçeklik, hakikat ve yalan kavramlarına ilişkin sorgulamaları gerçekçi bir tavırla bir araya getirerek post-truth kavramının gündelik yaşamın sosyal ilişkiler boyutunda nasıl sıçramalar yarattığını irdelemektedir.

Bu çalışma, *Family Romance, LLC* filminden hareketle post-truth kavramının gündelik yaşamdaki izlerini sürmeyi ve Armes'in (2011) "gerçekliğin ortaya çıkarılması" bağlamında oluşturduğu tasnif çerçevesinde filmin gerçeklikle olan ilişkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, post-truth kavramının siyasete içkin bağlamından ayrı olarak düşünülebileceği, gündelik yaşam bağlamında da bir temele sahip olduğu ve bu temele dayandırılabilmesi öne sürülmektedir. Çalışmada öncelikle Werner Herzog'un sinemasal karakterini ortaya çıkaran Genç Alman Sineması dönemine, Herzog'un bu dönemdeki konumuna ve film yapma biçimlerine yer verilmiştir. Çünkü bir yönetmenin film yapma biçimini oluşturan çevreyi tanımak sinemasal üslubunu oluşturan özellikleri ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Ardından post-truth kavramı ve bununla ilintili olan gerçek, hakikat ve yalan gibi kavramların ayırt edici özelliklerine değinilmiştir. Filmin betimsel analizine geçilmeden evvel Armes'in (2011) belirlemiş olduğu tasnife uygun bir biçimde sinemanın gerçeklik ile ilişkisini "ortaya çıkaran" tarihsel süreçten söz edilmiştir. Betimsel analiz tekniğinin kullanıldığı bu çalışma, post-truth kavramının sanatın alanında sinemayı anlamlandırmakta bir ölçüt olarak kullanılabilirliği açısından önem arz etmektedir.

Genç Alman Sineması ve Werner Herzog

Almanya'nın Oberhausen kentinde her yıl geleneksel olarak düzenlenmekte olan Batı Almanya Kısa Film Festivali, 1962 yılında, Alexander Kluge önderliğindeki yirmi altı genç Alman sinemacı tarafından yayımlanan bir bildiriyle hem ülke hem de dünya sinema tarihinde önemli bir iz bırakarak yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Kayıtlara *Oberhausen Manifestosu* olarak geçen bu bildiri, sinemacılar temel amaçlarının yeni bir Alman kurmaca sineması yaratmak olduğunu vurgulayarak kısa filmleri geleceğin Alman sinemasının kurtarıcısı olarak kavramışlardır (Teksoy, 2012, s. 275; Nochimson, 2013, s. 126).⁴

⁴ Manifestonun sloganı olarak kullanılan "Papas kino ist tot!", yani "Babalıkların sineması öldü!" ifadesi vad edilen yeniliğe vurgu yapmaktadır.

Stilistik ve tematik farklarıyla öne çıkan ve önemli başarılarla imza atarak uluslararası arenada sağlam bir yer edinen Wim Wenders, Rainer Werner Fassbinder, Werner Herzog, Werner Schroeter, Volker Schlöndorff ve Edgar Reitz gibi önemli yönetmenlere sahip bu topluluk,⁵ 1960'lar, 1970'ler ve 1980'lerin başlarına kadar birbiriyle yakından ilişkili olmayan, konu ve işleyiş itibarıyla birbirinden farklı pek çok film üretmiştir (Knight, 2000, s. 97).

Genç yönetmenlerin *Oberhausen Manifestosu*'nu ortaya koymalarına neden olan, Genç Alman Sineması adında bir dönemden söz edilmesine imkan veren birçok farklı neden bulunmaktadır. Almanya'nın 1950'li yıllarda sinema endüstrisindeki durumuna bakıldığında Hollywood tarafından domine edilen bir yapının hakim olduğunu söylemek mümkündür. Tekelci ve kapitalist bir tavrı benimseyen Amerikan film endüstrisi savaş sonrası Almanya'sını ele geçirmiştir ve Alman ulusal sinemasını tehdit ederek küçük ölçekli kalmaya zorlamıştır (Knight, 2000, s. 98). Bu dönemde ülkede bulunan 6300 sinema salonunda gösterilen filmlere bakıldığında, Alman filmlerinin sayısı Amerikan filmleri ile kıyaslandığında üçte bir oranına dahi karşılık gelmediği görülmüştür (Teksoy, 2005, s. 657). Bütçe bulmak konusunda problem yaşayan Alman sineması küçülmeye mahkum edilmiş, ulusal izleyiciyi sinema salonlarına çekebilmek için kültürel referansları odağına alan, iç pazara yönelik ticari filmlerin yapılması dolayısıyla ihracat yolu tıkalı kalmış ve de Hollywood filmleriyle aralarında bir rekabet ortamı kurulamamıştır (Knight, 2000, s. 99). Bu anlamda genç Alman yönetmenlerin amacı Alman sinemasının ticari anlamda bir bağımsızlığa kavuşmasına olanak sağlamak olmuştur. Ancak ticari bir bağımsızlık yaratmak, genç Alman yönetmenler için ticari kaygılar ile ilgilenecek popüler sinema yapmak olarak değil, ekonomik anlamda risk alarak yeni bir sinemayı var etmeye yönelik bir çaba olarak okunmalıdır. Çünkü yönetmenler, geniş kitlelerin beğenisini kazanmaya yönelik ticari başarı sağlamayı hedefleyen bir ortamdan ziyade insanların entelektüel birikim düzeylerini hedefleyen, kişisel yönelimler ile ön plana çıkan özgür bir sinema ortamı yaratmışlardır (Dorsay, 1988, s. 217).

Genç Alman Sineması'nın, Alman sinemasını uzun bir süre boyunduruğu altında bulunduran propagandatif Nazi sinemasının yarattığı lekeli kimlik ile başa çıkmaya çalışan ulusal bir sinema olduğunu söylemek mümkündür (Kaes, 2008b, s. 692). Bunun yanında, 1950'lerin sonlarına doğru bir kitle iletişim aracı olarak televizyonun ön plana çıkması ve evlerde giderek yaygınlaşması tüm dünyada olduğu gibi Almanya'da da sinemayı geri plana atmıştır. Bu durum, seyircinin sinema ile olan ilişkisini olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Bu süreçte Alman sineması, seyircisinin büyük bir çoğunluğunu televizyona kaybetmiştir: 1952-1962 yılları arasındaki dört yıllık süreçte televizyonların sayısı 700.000'den 7,2 milyona çıkarken; sinema seyircisinin sayısı yılda 800 milyondan 180 milyona gerilemiştir (Kaes, 2008b, s. 692). Televizyonların sayısının artmasına karşılık sinemaya giden seyircinin azalmasıyla beraber endüstriyel bir gerileme yaşayan Alman sinemasındaki gidişata "dur" demek *Oberhausen Manifestosu*'nu ortaya koyan nedenlerden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır (Görücü, 1994, s. 35).

Manifesto, başlangıçta filmlerin yapımında bütçe bulmak konusunda başarısız olsa da sinemanın kültürel işlevlerini özümseyen hükümet tarafından filmlere finansman sağlayabilmek adına, 1965 yılında, Kuratorium Junger Deutscher Film'in (Genç Alman Sinema Kurulu) kurulmasına olanak sağlayarak bu başarısızlığını telafi etmiştir (Kaes, 2008b, s. 694). İçişleri Bakanlığı tarafından kurulan Kuratorium, başlangıçta görevlerini ve genç Alman sinemacıların isteklerini yerine getirmek konusunda çaba göstermiş ve başarılı olmuştur. İki yıl içerisinde toplamda 25 film üretilmiş ve bunlardan dördü manifestoyu imzalayanların (Alexander Kluge, Hans Jürgen Pohland, Edgar Reitz ve Haro Senft) ilk uzun metrajlı filmleri olma özelliğini taşımaktadır (Knight, 2000, s. 101).

Birbirlerinden farklı film yapma biçimlerine sahip Genç Alman yönetmenlerin tümü, kendi yöntemleriyle Nazi dönemi Almanya'sında neler olup bittiğini kavramanın, savaştan sonraki duruma eleştirel olarak bakabilmenin

⁵ Wenders, Fassbinder ve Herzog gibi isimler *Oberhausen Manifestosu*'na imza atmamalarına karşılık dönemin en önemli temsilcileri olmuşlardır (Teksoy, 2005, s. 657-658).

yollarını aramışlar ve bunu yaparken ahlaki bir özerkliğin var olmayışını temel bir enstrüman olarak kullanarak Nazilerin yarattığı imge biçimlerini Nazi karşıtı bir tavırla yok edebilmeyi amaçlamışlardır (Nochimson, 2013, s. 127; Kovács, 2010, s. 347-348). Genç Alman Sineması'nın ilk ürünlerini verdiği 1960'lı yıllar geçmişle hesaplaşmanın yıllarıdır. *Oberhausen Manifestosu* ilan edildikten tam dört yıl sonra 1966 yılında çekilen ilk filmler geçmiş dönemin karakterini ortaya koymaktadır. Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya iltica eden Anita'nın kendine bir yurt edinemeyişini konu edinen Alexander Kluge'nin Brechtien bir estetik anlayışına sahip *Düne Veda* (Abschied von gestern, 1966) filmi ve Volker Schlöndorff'un Üçüncü Reich dönemi öncesine ışık tutan *Genç Törless* (Der Junge Törless, 1966) filmi bu hesaplaşmanın, Almanya'nın bastırılmış geçmişini ortaya çıkararak yüzleşmesinin ilk örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaes, 2008b, s. 694-695).

1970'li yıllarda ise özellikle Fassbinder, Reitz, Herzog, Wenders, Margarethe von Trotta ve yine Schlöndorff'un aralarında olduğu, yaratıcı bakış açısına sahip auteur isimlerin kurmacayı belgesele yakınlaştıran tarzdaki filmleri görünür hale gelmiştir. Ulusal kimlik arayışı etrafında film yapan yönetmenler (Subaşı, 2020, s. 307), bu yıllarda mevcut siyasi koşulları sinemaya aktarmayı, kendilerine toplumsal bir sorumluluk bağlamında görev edinmişlerdir. Böylelikle, Genç Alman Sineması 1970'li yılların dünya sinema ortamındaki en dikkat çekici topluluklarından biri olmayı başarmıştır (Sandford, 1980, s. 6; aktaran Knight, 2000, s. 104). Ancak "yıldızı bir parlayan bir sönen" (Özgökbel Bilis, 2017) Genç Alman Sineması, terörizmi irdeleyen filmler nedeniyle sansür ve finansman engeliyle karşı karşıya kalmıştır ve varlığı yeniden tehlikeye girmiştir (Knight, 2000, s. 113-114). 1982 yılında topluluğun simge isimlerinden olan Fassbinder'in genç yaşta ölümü, Helmuth Kohl'ün hükümete gelmesiyle Genç Alman Sineması'nda yaşanan muhafazakar dönüşüm ile beraber (Subaşı, 2020, s. 307) sinema destek politikalarında yaşanan değişimler ve 1980'lerin ortalarına doğru topluluğun içerisinde yer alan yönetmenlerin birçoğunun yurt dışına gitmeleri dolayısıyla pek çok film eleştirmeni tarafından Genç Alman Sineması'nın ölümü ilan edilmiştir (Subaşı, 2000, s. 114; Bilis Özgökbel, 2017, s. 101).

Werner Herzog

1942 yılında Almanya'nın Münih kentinde doğan ve asıl adı Werner Stipetic olan Herzog, Genç Alman Sineması yönetmenleri arasında, hem bu topluluk içerisinde yaptığı filmlerle hem de yurt dışını deneyimlediği yıllardaki çalışmalarıyla dünya sinemasında önemli bir yere sahip olmuştur. Her ne kadar başkaları tarafından yapılan tanımlamaları kabul etmeyip kendisini ne bir Alman ne de tipik bir 19. yüzyıl sanatçısı olarak sınıflandırsa da (Bachmann, 1977, s. 4); Herzog, genellikle topluluğun romantik hayalperesti olarak adlandırılmış ve sinemaya olan sevgisi, bir film için yaşamını tehlikeye atmaya hazır, saplantılı ve istediğini alabilen "yarı çılgın" bir auteur yönetmen haline getirmiştir (Kaes, 2008a, s.698). Herzog'un Genç Alman Sineması döneminde yaptığı ilk kısa filmlerinden sonraki uzun metrajlılarına kadar neredeyse her filmi geçmişini inkâr eden Almanya'yı dolaylı bir biçimde ele alarak toplumsal sorumluluğu ön plana çıkartan konuları işlemiştir (Nochimson, 2013, s. 136). Nochimson'un dolaylılık vurgusu önemlidir çünkü Herzog sinemasının beslendikleri arasında dışavurumcu akımın etkileri yer almıştır. Bu etkilenim bağlamında düşünüldüğünde, gerçeği daha iyi verebilmek adına onu bir bozuma uğratan Herzog sinemasında gerçek ve kurmaca olanın tartışmalı beraberliği birbirini silikleştiren iki taraf olarak karşımıza çıkmaktadır (Nochimson, 2013, s. 140).

Herzog'un sineması genç Alman yönetmenler arasında "en az sınıflandırılabilir" olanıdır (Monaco, 2006, s. 323). Herzog'un hitap etmek istediği belirli bir izleyici kitlesi yoktur (Bachmann, 1977, s. 10) ve bu durum onu kişisel öyküleri evrensel içeriklere yakınlaştırarak herkes için anlamlandırılabilir, insanların üzerine düşünebileceği filmler yapan bir yönetmen kılmıştır. Herzog, Kolker'in (2010, s. 223) deyişiyle, Alman Rönesansı'nın önde gelen yönetmenlerinden biridir ve onun sineması bireysel mücadele ve doğa manzaralarıyla iç içe geçmiş insan gizleriyle bezeli bir görünüme sahiptir. Herzog filmlerinde; yaşamın

kıyısında, alışılmıŖın dıŖında, saplantılı, kendisini olađandıŖı varlığıyla ortaya koyan insanlara,⁶ özellikle ilk dönem filmlerinde mitsel karakterlere ve kültürel arketiplere odaklanır ve bu yönüyle “sanki bir deneysel antropolog gibidir” (Monaco, 2006, s. 233; Kovács, 2010, s. 400; Kutlu, 2021, s. 125). Herzog, etnografik film ile anlatı filminin özelliklerini harmanlayarak belgesel ile kurmaca film arasındaki ayrımların tümüne meydan okumayı sinemasının temel amaçlarından biri haline getirmiŖtir (Kaes, 2008a, s. 698).

Atilla Dorsay (1988, s. 218), Werner Herzog’u “uzak ve yabancı kültürlerin sinemadaki temsilcisi” olarak tanımlamıŖtır. Filmlerinde belgeselci bir tavrı benimseyen Herzog sinemasının niteliği tek bir olay düzeyiyle yetinmeyen, filmin düşünsel boyutunu ön plana çıkaran ve alışılmıŖ, kolay tüketilen filmlerden ayrı bir biçimde değerlendirilmelidir (Dorsay, 1988, s. 218-219). Herzog’un mistik tavrı ile birleşen metafizik düşünceye ilgisi bilinmezlikler evreninde gerçekçi bir dünya yaratmasına olanak sağlamaktadır. Herzog, gündelik olayların tam kalbinde yer alan kurgusal veya fantastik unsurlardan kaynaklanan büyüü belgelemek isteyen bir yönetmendir (Elsaesser, 1989, s. 166). Gerçek ile kurmaca arasındaki silik çizgiyi oluŖturan Ŗey onun sinema yapma biçimine etki eden metafizik düşüncedir. Kolker’e (2010, s. 223-224) göre Herzog çağdaŖ bir yönetmen olarak *Aguirre, Tanrının Gazabı* (1972) filmiyle diğer yönetmenlerden farkını ortaya koymaktadır:

“*Aguirre* geleneksel bir yönetmen tarafından yapılıysaydı, film tropik bir ormanda doğa karşısında insan üzerine egzotik bir kostüm filmine dönerdi. Herzog bunu yapar ama aynı zamanda da bu karşılaşmadan faşizmin tarif edilemez çekiciliği üzerine bir fantezi yaratmayı başarır”.

Herzog, uluslararası ilk başarısını *Aguirre, Tanrının Gazabı* filmiyle kazanmıŖtır (Oylum, 2011, s. 75). Bu filmde, Alman faşizminin fetiŖleştirilmiŖ bir ikonunu ortaya çıkarmaktadır (Davidson, 1999, s. 22). 1970’li yıllarda Dadaist ve Yeni Gerçekçi akımın gözlemci izleriyle yođrulmuŖ *Serap* (Fata Morgana, 1971), *Herkes Kendi Başına ve Tanrı Herkese Karşı* (Jeder für sich und Gott gegen alle, 1974), *Camdan Kalp* (Herz aus Glas, 1976) gibi dıŖavurumcu geleneğe bağlı filmler üretmiŖtir (Kolker, 2010, s. 224-227). Ardından 1979 yılında çektiği *Vampir Nosferatu* (Nosferatu: Phantom Der Nacht) filmiyle dıŖavurumcu Alman yönetmen Friedrich Wilhelm Murnau’nun izini sürmüŖtür. Herzog’un bunu yapmasındaki amaç sinemasal ataları ile bağlantı kurmak konusundaki isteğidir: Hitler dönemi yönetmenlerinin itibarlarını kaybettiğini düşünen Genç Alman Sineması yönetmenlerinden olan Herzog bu filmiyle sinemasal atalarına bir sayđı gösterisinde bulunmuŖtur (Nochimson, 2013, s. 137-138). Ötekini, farklı olanı koruyan ve sömürgeciliğe karşı bir tavır geliştirerek bunu mitsel öğelerle harmanlayan Herzog 1982’de *Düşlerin Ağırlığı* (Fitzcarraldo, 1982) filmi ile öne çıkmıŖtır. Kendi ifadesiyle “en iyi belgesel” olarak gördüğü bu film ile kurgu ve belgesel arasında bir sınırın olmadığını her iki türün de en nihayetinde gerçekleri, karakterleri ve hikayeleri içerisinde barındıran filmler olduğunu belirtmiŖtir (Cronin, 2002, s. 240). Bu filmi ile biçimsel karakterini tam anlamıyla kazanan yönetmen, daha sonraları sinemasal kariyerinde kendisini ileriye taşıyan pek çok filme imza atmıŖ ve atmaya da devam etmektedir.

Filmografisindeki ilk uzun metrajlı filmi olan *Yaşam Belirtileri* (Lebenszeichen, 1968) filminden son kurmaca filmi *Aile Saadeti, Ltd’ye* (Family Romance, LLC, 2019) kadar Herzog’un sinemasal biçimi belgeselci bir üslubu içerisinde barındıran uzun ve geniŖ açılı planları, doğa manzaralarında gezinen hareketli el kameralarının kararsız ama planlı çekimlerini içermektedir. “Herzog’un sinema dili, belgesel ile rüya-benzeri pasajlar arasında etnografik gerçeklikle gerçeküstücü görüş arasında gidip gelir” (Kaes, 2008a, s. 699). Rüya ile gerçeği iç içe geçiren tavrı izleyicisine hem romantik kurguyu hem de dıŖavurumcu sinemayı hatırlatmaktadır: İç içe geçmiŖ, iki farklı anlamsal öğeyi oluŖturan objektif ve sübjektif görüntüler eşit parçalar olarak Herzog sinemasının özünü oluŖturmaktadır (Horak, 2014, s. 37). Bu özden hareketle, Herzog filmlerinin başarısını oluŖturan Ŗey ise gerçeğin yeniden oluŖturulmuŖ, kurgulanmıŖ bir versiyonunun izleyici nezdinde gerçek olarak kavranıyor olmasıdır.

⁶ Bu yönüyle Herzog’un filmlerinde teatral bir stilin etkilerini görmek oldukça olağan karşılanmalıdır. Teatral bir stilde, filmde yer alan karakterler bir tiyatro sahnesinin belirli elemanları olarak bulunurlar (Kovács, 2010, s. 317).

Gerçekliğin Sorgulanmaması, Hakikatin Ötelenmesi ve Yalanın Bağlamı Olarak Post-Truth

İnsan sosyal bir canlı olması dolayısıyla çevresiyle girdiği etkileşimin bir sonucu olarak belirli anlamlandırma biçimlerine sahip olmuş ve bu biçimleri çeşitli şekillerde sınıflandırarak kavramsallaştırmıştır. Gerçek, hakikat ve yalan kavramları, insanın düşünce gücüne eriştiği zamandan itibaren gündelik hayatının içerisine yerleşmiş ve dönemsel koşullar bağlamında farklı nitelikler kazanarak farklı anlamlandırmalara sebebiyet vermiştir. Gerçek, hakikat ve yalan; kavramsal açıdan ve birbirleriyle kurdukları ilişki bakımından Antik Çağ'dan günümüze dek çeşitli sorgulamalara tabi tutulmuştur.

Gerçek; olgusal, algısal ve zihinsel durumlardan bağımsız bir varoluşa sahip olan, ideal, kurgusal, yanıltıcı ve imgesel olana karşıt olarak şimdiki ifade eden bir kavrama karşılık gelmektedir (Cevizci, 1999, s. 377). Gerçek olanın varlığı kesindir; görünümlere karşıt şeylerle ilgilidir ve varlığı araştırmayı gerektirmeyendir (Timuçin, 2004, s. 228). Gerçek kavramını doğru ile karıştırmamak gerekir: "Doğru, gerçek'in sezgisi ya da bilgisidir" (Timuçin, 2004, s. 228). Bu anlamda, yanlış bilinen hakikat kavramı "gerçek" kavramının değil, "doğru" sözcüğünün eski Türkçe karşılığıdır (Akarsu, 1975, s. 53; aktaran Alpay, 2017, s. 26). Hakikat bir arayıştır, gerçeklik ise hakikatin arandığı dış çevredir. Gerçek; dış dünyada var olan, anda var olmaya devam eden tüm zihinsel süreçlerden bağımsız, bir biçimde etkilenmeye maruz kalmadan kendini koruyan bir varoluş biçimidir.

Hakikat kavramı, gerçekliğin zihindeki doğru yansıması (Rosenthal ve Yudin, 1997, s. 194) olarak düşüncelerin bağlamına işaret etmektedir. Bir anlam ihtiyacı dolayısıyla (Atalay, 2020, s. 182) varlığa gelen hakikat için zihinsel varlık öncül bir konumda bulunmaktadır ve hakikat, düşüncelerin kendisine yönelik olarak kavranabilir. Hakikatin ölçütü pratik olarak tasdik edilen gerçekliğin düşüncedeki izdüşümüdür (Frolov, 1991, s. 199). Davidson'a (1996, s. 265; aktaran Williams, 2006, s. 86) göre hakikati tanımlamak olanaksızdır çünkü onu ancak "inanç, arzu, neden ve eylem" gibi diğer nosyonlarla bir bağlam oluşturacak şekilde belirli ilişki biçimlerine dahil edebiliriz. Forrester'a (1999, s. 15) göre ise gündelik hayat, içerisinde birçok hakikat oyununu barındırmaktadır ve gündelik hayatın içerisinde kendisinden söz edilebilecek her kurum belirli "hakikat rejimlerinde"⁷ belirli üretimlerde bulunmaktadır. Bu noktada hakikatin varlığa gelmesi için gerçek ile uygunluğu ölçüt olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden hakikat alt kümesi gerçek kümesinin bir elemanı olarak değerlendirilebilir.

Varlığını ortaya koyabilmek için zihinsel bağlama ihtiyaç duymayan "gerçek" ve ilgili gerçeklik ile uyumlu bir yargı olarak zihinsel bağlamda ortaya çıkan "hakikat" modernizmin temel kavramlarıdır (Alpay, 2020, s. 13). Hakikatin gerçeğe uygun olup olmadığının sorgulanmasıyla, hakikatin ve gerçeğin erişilebilir varlıklarının tartışmaya açılması ise postmodern dönemde ortaya çıkmıştır (Alpay, 2020, s. 14). Hakikatin gerçeğe uygun olmadığı durumlarda yalan kavramından söz etmek mümkün hale gelmiştir. Ancak hakikatin dışarısında bırakılan her şeyi yalan olarak tanımlamamız mümkün değildir (Atalay, 2020, s. 182).⁸ Yalan hakikate aykırıdır ve hakikat ile gerçek arasındaki bağın kopuşuna işaret eder. Yalan, hakikatin değersizleşmesindeki ilk adımdır. "Hakikatin öbür yüzü olarak hata ve cehalet, yalanlar kadar ilgi çekici ve tehditkar değildir" (Forrester, 1999, s. 17). Çünkü yalan da bir gerçeklik düzleminde var olur ve hakikatin sekteye uğraması durumunda erdem ortadan kaybolur. Yalanın özünde, yalancının hakikate sahip olduğu bilgisi yer alır çünkü insan varlığıyla ilgili bilgisi olmadığı bir şey hakkında yalan söyleyemez (Sartre, 1966; aktaran Koçak, 2013, s. 18).

Keyes'e (2021, s. 26-27) göre "yalan" insanlığın konuşma becerisiyle beraber ortaya çıkmıştır. Yüksek sesle yalan söyleyebilen ilk insan türü olan *Homo sapiens*'e evrimsel bir üstünlük sağlayan "yalan", kendisinin söylenme ihtiyacı doğrultusunda daha fazla sözcüğü gerektirmiş ve bilişsel anlamda insanı geliştiren enstrümanlardan birisi olmuştur (Keyes, 2021, s. 27-28). Keyes'e (2021, s. 27-34) göre evrimsel olarak bir topluluğa uyum sağlama biçimimize büyük ölçüde fayda sağlayan yalan söyleme pratiğinin; tüm toplumlar

⁷ Michel Foucault tarafından ortaya koyulan bu kavram, her toplumda belirli dönemlerde belirli söylemlerin doğru ya da yanlış olarak addedilmesine imkan sağlayan sistemler bütünü olarak tanımlanabilir (Cevizci, 1999, s. 395-396).

⁸ İlerleyen kısımda söz edilecek olan post-truth kavramının varlığı bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

tarafından yalan söylemenin zararlı bir şey olduğu gerçeğini neredeyse tüm toplulukların üyelerinin yalan söylediği gerçeğiyle uzlaştırılmaya ihtiyacı vardır.

İçerisinde bulunduğumuz dünyada hakikat yerini yalana bırakarak önemsizleşmeye başlamıştır. Ancak hakikatin önemsizleşmesi yalan söylemekle aynı anlama gelmemektedir ve içerisinde yalanı barındıran, yalandan başka, yeni bir şeye işaret etmektedir (Zarrajelos, 2017, s. 11; aktaran Alpay, 2017, s. 29). Hakikatin önemsiz bir duruma gelmesindeki yenilik hakikati üretenlerin onu kendi çıkar ilişkilerinin bir aracı olarak kullanmaya başlamalarıyla mümkün olmuştur ancak bu tek başına yeterli değildir. Bu kullanım dolayısıyla ortaya koyulan kavramlar kitlelerin kabulüne sunulmuştur.

Post-truth ya da hakikatin önemsizleşmesi olarak ifade edilen kavram, gerçek ile hakikat arasındaki uyumsuzluğa işaret etmektedir. Post-truth kavramı siyasete içkindir ve bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Ancak kavram “indirgenemez bir biçimde normatiftir. Hakikat kavramını önemseyen ve onun saldırı altında olduğunu düşünen insanların duyduğu endişenin bir ifadesidir” (McIntyre, 2019, s. 28). Kavram ilk olarak 1992 yılında Steve Tesich (2021, s. 23-28) tarafından *Nation* dergisinde yayınlanan ve Türkçeye “Yalanlar Rejimi” olarak çevrilen bir makalede kullanılmıştır. Kavram siyasete içkindir çünkü Tesich’in çalışması Amerika Birleşik Devletleri’nin iç ve dış politikalarını ele alırken iktidarlar tarafından “hakikatin” aktarılmasını ve hakikatin bozulmuş, bükülmüş halinin halk tarafından nasıl “özgürce” kabul edildiğini ele alır. Tesich’e (2021, s. 28) göre hakikatin önemsizleşmesindeki ilk adım hakikati kötü haberler ile özdeşleştirmemizden kaynaklanmaktadır ve kötü haberlerden korunmanın bir yolu olarak kitleler hakikatin dizginlerini hükümetlerin ellerine bırakmıştır. Kitlelerin gerçeği bilmek istemeyişleri yoluyla ortaya çıkan “pragmatist hakikat arayışı” mutluluk temelli bir çerçevede vuku bulmaktadır. Kitleler “mutluluk” ya da daha genel bir ifadeyle “fayda” uğruna hakikatten vazgeçmektedir. McIntyre (2019, s. 29) kitlelerin bu davranışını “gönüllü cehalet” olarak tanımlamıştır: Hakikatin önemsizleştiği güncel durum içerisinde insanlar hakikatin ne olduğunu önemsememekte ve onu doğruluğuyla ilgili bir teste tabi tutmamaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri’ndeki başkanlık seçimlerinde Donald Trump’ın seçim kampanyaları dolayısıyla başkanlığı ele alması ve İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden çıkmak için halk oylamasına sunduğu Brexit gibi konuların gündeme geldiği 2016 yılında ilgili olaylarla doğrudan bağlantılı bir şekilde post-truth kavramı, Oxford Sözlükleri’nin kelimeyi “yılın kelimesi” ilan etmesiyle kamuoyunda önemli bir popülerlik kazanmıştır (McIntyre, 2019, s. 23). Pek tabii bu yıldan önce de kavramla ilgili çeşitli çalışmalar mevcuttur ancak bu yıldan sonra ilgili çalışmaların nicelik olarak arttığını söylemek mümkündür. Oxford Sözlükleri, kavramı “nesnel gerçeklerin, kamuoyunu şekillendirmesinde, duygulara ve kişisel inançlara hitap edilmesi kadar etkili olmamasıyla ilişkili ya da buna delalet eden durumlar” şeklinde tanımlamıştır (McIntyre, 2019, s. 26). Cambridge Sözlüğü, insanların hakikate yaslanan bir argüman yerine duygu ve inançlarına yönelik bir argümanı kabul etmelerinin daha olası olduğu bir durum olduğunu belirtmiştir (Cambridge Dictionary, 2021). Lexico Sözlüğü ise objektif gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygulara ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu durumlarla ilgili olduğuna işaret etmiştir (Lexico, 2021). Bu tanımlardan hareketle post-truth olarak kavradığımız hakikatin önemsizleşmesi durumunu ikna ve yönlendirme bağlamlarında insanların duygu ve inançlarına yönelik yapılan organize edilmiş bir önemsememe pratiği olarak ele almamız mümkündür. Alpay’a (2021, s. 29-30) göre hakikatin önemsizleşmesindeki temel vurgu yalan söylemek değil, nesnel ve olgusal veriler görmezden gelinerek kitleleri bir şeylere inandırmaktır; egemen güç bunu görsel ve dil hilelerini kullanarak dolaşıma sokmakta, nesnelliği çarpıtmakta ve bağlamından koparmaktadır.

⁹ Bu yaklaşım William James (2021) tarafından “pragmacı doğruluk kuramı” şeklinde kuramsallaştırılmıştır ve Baç’a göre (2020, s. 27) çağdaş doğruluk kuramları arasında “öznel eylemlerini, çıkarlarını ve hedeflerini ön plana alması nedeniyle” diğer kuramlardan büyük oranda ayrılmaktadır.

Tesich, hakikatin bozulmuş, bükülmüş halinin kabulünde seçimlerimizin özgür olduğunu mecazi bir bağlamda kullanmıştır. Benesch'e (2021, s. 49) göre ise hakikat ya da hakikatin önemsizleşmesi durumu insanların seçimine bağlı bir şey değildir. Modernizm ve postmodernizm arasındaki ilişkiselliği hakikat ve hakikatin önemsizleşmesi bağlamında ele alan Benesch (2021, s. 51) epistemolojik bir krizin ortasında olmadığını öne sürerek hakikatin önemsizleşmesi diye bir şeyin olamayacağını ifade etmiştir. Diğer yandan Eitzen (2018), post-truth kavramıyla ilgili yeni bir şey olmadığını ve Aristoteles'in Retorik isimli eserinde duyguların kamuoyunu şekillendirmede ne derece önemli olduğunu yazdığından söz etmektedir. Keyes (2021) ve Sim'in (2019) çalışmaları ise Benesch'in ve Eitzen'in iddialarının karşısında konumlanarak post-truth kavramının postmodernizmin bağlamında varlığa geldiğini belirtmişlerdir. McIntyre (2019, s. 117-139) ise çalışmasında hakikatin önemsizleşmesine postmodernizmin yol açıp açmadığını sorgulamıştır. Gürel'in (2021, s. 67) çalışmasında da postmodernizm ile hakikatin önemsizleşmesindeki ilişkisellik sorgulanarak Rorty'nin "çoklu hakikatler" kavramsallaştırması odağa alınmıştır. Atalay (2020, s. 184), hakikatin önemsizleşmesinin postmodernizmin doğurduğu bir olgu olduğunu dile getirmiştir. Alpay (2017) ise hakikatin önemsizleşmesindeki temelleri sıralarken ilk sırada postmodernizme yer vermiştir.

Hakikatin önemsizleşmesi meselesi ilk kez 2004 yılında Ralph Keyes (2021) tarafından kitaplaştırılmıştır. Keyes'e (2021, s. 19-20) göre, içerisinde bulunduğumuz hakikatin önemsizleşmesi çağında, insanın değerleriyle davranışlarının çelişmesi durumunda; değiştirilmesi, düzenlenmesi ve yeniden yapılandırılması gereken şeyin "davranışlar" olduğu bir dönemden değiştirilenin, düzenlenenin ve yapılandırılanın "değerler" olduğu bir döneme geçiş yapılmıştır ve bu da alternatif etik yaklaşımlara yönelmemizi sağlayarak bireysel etik değerlerin oluşmasına yol açmıştır. Yani insanlar seçme özgürlükleri bağlamında kendi değerlerini oluşturmada, değerlerine uygunsuz bir davranış gerçekleştirdiklerinde bu davranışı kendi alternatif değer kurgularında yeniden üretmektedirler. Keyes, davranışlar ve değerler çatışmasının ötesinde yalanın formunun, ifade edilmiş biçiminin değiştiğini söylemektedir: Ona göre, yalan ve yalancı kavramları oldukça serttir ve hakikatin önemsizleştiği bu çağda yalan kavramı yalan olarak ifade edilmekten, adlandırılmaktan sakınılarak "numara yapmak", "inkar etmek", "dürüst olmamak", "yanlış konuşmak", "düşüncesiz davranmak", "yanlış kararlar almak" gibi kelime gruplarına dönüşerek gerçeğin üzerini örten bir yapıya dönüşmüştür. Bu bağlamdan hareketle Keyes (2021, s. 21), yalancıyı manipüle gücü olan, hakikati süsleyerek onun geliştirilmiş bir halini sunan, "hakikati geçici olarak servis dışı gören kişi" olarak tanımlamıştır. Hakikati önemseyen ve onun "yalancılar" tarafından önemsizleştirildiğini düşünen insanlar ise bu durumdan endişe duymaktadır (McIntyre, 2019, s. 28).

Mirgün Cabas'a (2019, s. 17-18) göre, hakikatin önemsizleşmesiyle beraber yalancılar ve hakikatçiler arasında asimetric bir mücadele ortaya çıkmıştır. Bu mücadelede yalancılara inananlar için bir yalanın peşinden gitmek sıkıcı ve bilindik gerçeklere inanmaktan daha cazip görünmektedir. Cabas, söz konusu asimetric mücadelede yalanın hızlı yayılımını ve bu yayılımın gerçekleştiği zemini hakikati önemsizleştiren asimetric üstünlüğün enstrümanları olarak sıralamıştır. Yayılımın bu kadar hızlı olmasını sağlayan zemin dijital mecraların varlığıdır. Diğer yandan Alpay'a (2017, s. 36) göre ise hakikatin önemsizleşmesinde dört temel vardır: i) postmodernizm, ii) yeni medya düzeni, iii) demokrasiye duyulan güvenin azalması, iv) popülizm. Bu zemin ve temellerin sağladığı olanaklar bağlamında hakikatin önemsizleşmesi çağına özgü olan durum kitleler tarafından "gerçekliği bilme düşüncesinin değil bizzat gerçekliğin varlığının hiçe sayılmasıdır" (McIntyre, 2019, s. 31).

“Gerçekliğin Ortaya Çıkarılması” Bağlamında Sinemanın Gerçeklik ile İlişkisi

Sinema 19. yüzyılda sanayi devrimi sürecinde yaşanan bilimsel ve teknik gelişmelerin bir ürünü olarak var olmuştur. Sinemanın varoluşu, yüzey üzerine görüntüyü kaydetme arayışlarının sonucu olarak bulunan fotoğraf makinesinin tarihsel art alanından beslenmiştir. Bu tarihsel arka planda ışık, optik ve ışığa duyarlı yüzey konusunda yapılan çalışmalar önce fotoğraf makinesinin sonrasında ise sinemanın icadına olanak sağlamıştır. Teknik bir aygıt olarak ortaya çıkıp sanatın alanında kendini bulan sinema, varoluşundan itibaren gerçeklik, hakikat ve yalan kavramlarıyla organik bir bağ kurarak, doğrudan ilişkili bir biçimde gelişmiştir. Sinemanın bu kavramlarla olan ilişkisi çeşitli dönemlerde, farklı biçimlerde, genellikle gerçeklik ve gerçekçilik kavramları ön planda tutularak ele alınmıştır.

Sinema, fotoğrafik gerçeklik yoluyla kendine özgü zamansal ve mekânsal bir gerçeklik oluşturma gücüne sahiptir. Hareketli görüntü bir yanılsamanın ve dolayısıyla “yalanın” ürünüdür. Durağan fotoğraf karelerinin art arda gösterilmesiyle gözün ağ tabakası üzerine düşen görüntünün kaybolmasının ardından gözün görüntüyü algılıyor olmaya devam etmesi bu yanılsamayı yaratmaktadır. Fotoğraftan kaynaklanan, mekanik olarak gerçeği yeniden üretme biçimi izleyicisine bir gerçeklik izlenimi sağlamakta; bu izlenim dolayısıyla gerçek yeniden üretilmektedir (Lebel, 1974, s. 30). Sanatın alanında sinemanın bilgisine bu yeniden üretilen gerçekliğin dış formu yani biçimi ve de anlatıyı oluşturan biçimi aracılığıyla ulaşırız. Sanatın alanında sinemada doğru gerçekçilik dünyanın somut bir şekilde tasviri iken sahte gerçekçilik ise gözün aldanmasıdır (Bazin, 2011, s. 17-18).

Roy Armes (2011) sinemanın gerçeklikle olan ilişkisini üç temel kategoride tasnif etmiştir: i) gerçekliğin ortaya çıkarılması ii) gerçeğin taklit edilmesi iii) gerçeğin sorgulanması. Gerçeğin ortaya çıkarılması, dünyayı olduğu gibi yansıtmayı amaç edinen gerçekçi bir estetik anlayış ile ilişkilidir ve bu yapıtlarda sanatçı dış dünyaya olabildiğince müdahalede bulunmaktan kaçınır. Gerçeğin taklit edilmesini içeren gelenek, gerçek yaşamın bir taklidini ortaya koyarak sanat yapıtının gerçeklik ile olan bağlarını zayıflatır ve sinemanın anlatısal işlevini amaç edinerek benzerlikler üzerinden bir öykü anlatmaya odaklanır. Üçüncü gelenekte ise temel amaç yüzeysel olanın arkasında, derininde yatan gerçekliği keşfetmek, “nesnel anlatım ve öznel bakış açısını iç içe geçirmek” ve modernist fikirleri dışı vurmaktır (Armes, 2011, s. 10-11). Armes’in perspektifinden bakıldığında tüm bir sinema tarihi bu üçlü tasnifin çerçevesinde gerçek-hakikat-yalan kavramları ekseninde toparlanabilir. Armes’e (2011, s. 21) göre, “Sinemada gerçekçilik, diğer stiller arasında, yaşama bakışın yalnızca bir yoludur”. Bu çalışmada, sinemanın gerçeklik ve post-truth kavramlarıyla olan ilişkisi Armes’in ortaya koyduğu “gerçekliğin ortaya çıkarılması” konusundaki bağlamıyla irdelenmiştir.

“Nasıl sinemanın göz boyayıcı bir işlevi, Méliès tarafı varsa, belgesel bir işlevi, Lumière tarafı da vardır” (Bonitzer, 2011, s. 119). Sinemanın temelleri, gerçekliği olduğu gibi veren Lumière Kardeşler ve gerçekliği taklit edebilmek için çeşitli hilelere başvurarak ilk kurmacaları ortaya koyan Georges Méliès tarafından atılmıştır. Lumière Kardeşler’in filmleri, belgesel olarak kavradığımız, kurmaca olmayan gerçeklikleri içeren filmlerin atası olarak değerlendirilebilirken, Méliès’in filmleri, sinemanın kitlesele bir eğlence aracı olma rolünü keşfederek popülerleşmesine olanak sağlamış ve Hollywood’un doğmasında önemli bir rol oynamıştır (Armes, 2011, s. 30). Ardından; 1920’li yıllarda, fotoğrafik gerçeklik temelinde, mevcut gerçekliği olduğu gibi yansıtmayı amaçlayan, kurgusal olanı gerçeğe yakınlaştıran bir tür olarak belgesel filmler ortaya çıkmıştır. “Gerçekliğin ortaya çıkarılması” geleneği içerisinde, Lumière Kardeşler’in gerçekliği ile Méliès’in kurmacasının bir karışımını oluşturan Robert Flaherty, *Kuzeyli Nanook* (Nanook of The North, 1922) filmi ile gerçekliği bir anlatı haline getirerek (Saunders, 2018, s. 97) ortaya koyan ilk isim olmuştur. Diğer yandan John Grierson’un öncülüğünde kurulan İngiliz Belgesel Okulu olarak adlandırılan grup, Grierson’un (1932) belgesel sinemanın temel ilkelerini belirlediği çalışmasından yola çıkarak film anlayışlarını oluşturmuştur. Okul, Grierson’un ilkeleri çerçevesinde gündelik yaşantıyı bir malzeme olarak kullanarak yaratıcı bir biçim ortaya koymuştur.

Sinemanın gerçeklik ile olan ilişkisini içeren ilk tartışmalar ise sanatın alanında sinemayı değerlendirebilmek amacıyla biçimin mi yoksa gerçekliğin mi öncelenmesi konusunun sorgulanmasıyla başlamıştır. Film kuramcısı Dudley Andrew, ilk tartışmaların ortaya koyulduğu 1920’li yıllardan İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemi “biçimciler” ve “gerçekçiler” arasında gelişen bir çatışma olarak özetlemiştir (Gürata, 2019, s. 58). Bu çatışmada biçimci grubu oluşturan Hugo Münsterberg, Rudolf Julius Arnheim (2010), Vsevolod Illarionovich Pudovkin, Sergei Eisentein (2014), Dziga Vertov ve Bela Balazs (2019) gibi isimlerin karşısında gerçekçiler grubu olarak Siegfried Kracauer (2015), Andre Bazin (2011) gibi isimler yer almıştır. Biçimci gruba göre sinema, sanatçının yaratıcılığı ölçüsünde malzemeye şekil verme düzeyiyle ilişkili olarak sanatsal bağlamda önem kazanırken; gerçekçi grup ise fiziksel gerçekliğin yeniden üretimini, gerçekliğin olduğu gibi kaydedilerek verilebilmesinin önemini önceleyen bir yaklaşımı benimsemiştir (Gürata, 2019, s. 58).

Filmlerin oluşturdukları gerçeklik izlenimleri ne kadar inandırıcı bir hale getirilirse o kadar gerçekçi olarak algılanmaktadır (Eyüboğlu, 1998, s. 133). Bu anlamda Şairane Gerçekçilik ekolünün gerçeklik izlenimlerini inandırıcı kılabilmek için temel gayesi gerçekçilikteki şiiri veya şiirdeki gerçekçiliği yakalamak olmuştur (Dorsay, 1985, s. 123). Şairane Gerçekçilik, gündelik olan ile şiirsel olanı birbirine yakınlaştırmıştır. Birbirine yaklaştırdığı bu iki parçayı ilişkilendirerek gündelik olanın içinde yatan şiiri açığa çıkarmayı amaçlamıştır (Ulusay, 2011, s. 76). Bu anlamda Şairane Gerçekçi filmler, “sanatsal bir aracın perspektifinden yaşamın yaygın olarak kabul edilen temsillerini yeniden oluşturmaya yönelik yaratıcı bir çaba” olarak değerlendirilmiştir (Lanzoni, 2015, s. 79). 19. yüzyılın sonlarında varlığa gelip 20. yüzyıl ile kendini görünür kılan gerçekliğin parçalanması durumu sinemada çeşitli soyutlamalara olanak tanımış ve de bu soyutlamalar sayesinde imge belirginleşmiş (Tunalı ve Ersümer, 2021, s. 65), imgelemin gücü fark edilmiştir.

Toplumsal koşullar sinemanın gerçeklik ile olan ilişkisine doğrudan tesir etmiştir ve İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı yıkıcı etkiler sinemada yeni bir dönemin doğuşuna neden olmuştur. Savaşın ardından değişmiş olan toplumsal koşullar sinemanın anlatı yapısında da bir değişimi beraberinde getirmiştir. Değişimin öncüsü olarak Yeni Gerçekçilik Akımı, savaşın yarattığı açlık, işsizlik, sıkışmışlık vb. gibi konuları beyaz perdeye taşımıştır (İpek, 2017, s.85). Akımın ilk filmlerinde dramatik yapıyı bozan üslup ve işlenen temalar sinemada çağdaş anlatı yapısının temellerinin oluşturulmasında etkili olmuştur. Toplumsal yıkımın bireyler üzerindeki etkileri, insanın çaresizliğinden doğan sıkışmışlığının yol açtığı yabancılaşma gibi konular, anlatılan hikayelerin abstr bir karaktere bürünmesine yol açmıştır. Yeni Gerçekçi filmlerle birlikte gerçekliğin ne olduğu sorgulanarak aktarılma biçiminde değişiklikler meydana gelmiştir. Kamera, stüdyoların kapalı mekanlarından açık havaya, sokaklara taşınmış ve hareketleri bağlamında kazandığı özgürlük biçimsel olarak filmleri gerçeğe yakınlaştırmış, seyirlik, melodram ve beyaz telefon filmlerinin yerini sıradan insanın gündelik yaşantısı almış, profesyonel oyuncular yerlerini profesyonel olmayanlara bırakmıştır. Özünde, Yeni Gerçekçi filmler, mevcut sınırlılıkları ekseninde dış dünyanın gerçekliğini yansıtmıştır (Eyüboğlu, 1998, s. 136).

1950’li yıllarda, adını Dziga Vertov’un Kino-Pravda’larından alan Cinema-Verité akımı gerçekliğe ilişkin yeni bir yaklaşım sunmuştur. Öncülüğünü Fransız etnolog Jean Rouch’un yaptığı bu gelenekte tıpkı Vertov’un ortaya koyduğu şekilde, gerçekliği yakalayabilmenin formülü olarak insanlar onların haberleri olmadan filmlere alınmıştır (Teksoy, 2012, s. 213). Türkçeye Sinema-Gerçek¹⁰ olarak yerleşen bu yaklaşım, kuramcılar tarafından, “önceliği kendiliğindenliğe ve olayın özüne veren belli bir çekim ve sunum yöntemi” olarak tarif edilmiştir (Karel ve Gavin, 1982, s. 297; aktaran Yalın ve Güngör, 2013, s. 77). Yine 1950’li yılların ortalarında ise İngiliz Özgür Sinema Hareketi ortaya çıkarak sinemanın gözlemci yönünü kamerayı “duvardaki bir sinek”

¹⁰ Burada, tıpkı post-truth kavramında olduğu gibi çeviride bir ifade probleminin olduğunu söylemek mümkündür. Fransızca “verité” kelimesi hakikat anlamına gelmektedir. Türkçeye Sinema-Gerçek olarak yerleşen Cinema-Verité, İngilizceye de Cinema-Truth olarak geçmiştir ve dolayısıyla Cinema-Verité’nin doğru karşılığı Sinema-Hakikat olmalıdır.

gibi konumlandırarak ortaya koymaya çalışmıştır. Genellikle işçi sınıfını ve toplumsal konuları şairane bir gerçeklikle veren bu dönemin filmlerinin en bariz özelliği kamerayı sokağa çıkararak gündelik yaşamın içerisinde bulunmanın gerekliliğine olan inançları ve sinemasal tavrı tarza, tarzı da sinemasal tavra eşdeğer görmeleri olmuştur (Saunders, 2018, s. 68-70).

Bu çalışmanın kapsamı, tüm bir sinema tarihi içerisinde görüntüyü gerçeğe yakınlaştıran dönemleri ve akımları bir araya getirmeyi içermemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Roy Armes'in (2011) ortaya koyduğu tasnif çerçevesinde "gerçekliğin ortaya çıkarılmasına" olanak sağlayan temel görüşlere ve dönemlere kısaca değinilmiştir. İlgili görüşlerin ve dönemlerin ötesinde Armes'in tasnifine dahil edemediği,¹¹ günümüz dijital sinemasına ilişkin yaklaşımlar da en az temel görüş ve dönemleri oluşturan başlıklar kadar önemlidir. Bu önemin iki temel sebebi vardır: i) Teknolojik gelişmeler biçimsel değişikliklere olanak sağlamıştır ve bir film içeriğinin biçim kazanmasıyla beraber algılanabilir hale gelmektedir ii) Dijital sinema başlığı altında sürdürülen tartışmalar da gerçekliğe ne olduğunu incelemekte ve sinemanın mevcut durumunda gerçeklik ile olan ilişkisine dair sorgulamaları içermektedir.

Teknolojik gelişmelerle yaşanan biçimsel değişimlerin oldukça fazla olması nedeniyle dijital sinemayı içerisinde farklı dönemleri ve film yapma biçimlerini barındıran bir çatı kavram olarak düşünmek yerinde olacaktır. Sinemadaki teknik gelişmelerin varlığı dolayısıyla ortaya çıkan dijitalleşme olgusu filmin malzemesini değiştirmiştir ve gerçeklik ile ilgili yeni boyutlar yaratmıştır. Bu boyutlar, hem film malzemesinin değişmesinden hem de filme alınacak malzemeyi kaydeden teknolojilerin gelişmesinden kaynaklanmıştır. Malzemenin değişmesi ve yeni teknolojilerin sanatın alanına eklenmesiyle biçimciler ile gerçekçilerin sanatın alanında sinemayı değerlendirebilmek için ortaya koydukları iki boyutlu tartışma Fransız filozof Jean Baudrillard'ın düşünceleriyle yeni bir anlamsal düzeye doğru evrilmiştir (Kozan, 2021, s. 22-23). Baudrillard'a göre simülasyon çağında mevcut gerçekliğimiz tam anlamıyla bir yıkıma uğramıştır (Baudrillard, 2010, s. 14-15) ve bu yıkım sonucunda yaşanan zihinsel karmaşa öznenin hakikat üretme becerilerinde belirli deformasyonlara yol açarak gerçekliği algılayış biçiminde değişimlere neden olmuştur. Söz konusu değişimler neticesinde üst gerçekçiliğin hakimiyetindeki sanata bakıldığında "geçmişin doğallığından, sahiciliğinden koparak artık gerçeklikten kopuk, büyülemeyi kendi merkezine alan" kopyalardan, "bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünümünden" söz etmek mümkün hale gelmiştir (Baudrillard, 2002, s. 120; aktaran Kozan, 2021, s. 24; Baudrillard, 2010, s. 7). Bu düşüncenin tam karşısında konumlanmış olan John Belton'a (2002) göre ise dijital sinemanın varlığıyla beraber yaşanan tüm değişimler sahte bir devrime işaret etmektedir.¹² Bazin'in film malzemesi olarak pelikül yoluyla kaydedilen fiziksel gerçekliğe verdiği önemi değerli bulan Belton (2002, s. 102-104), dijital sinemanın bu değeri öldürdüğünü ve söz konusu ölümün teknolojik gelişmelerin yanı sıra bu gelişmelerin "çığırkanlığı" müjdeleyen önemli haber ajanslarının eliyle olduğunu söylemektedir. Belton'a (2002, s. 114) göre dijital sinemayla ilgili en belirgin sorun onun bir yenilik değerinin olmamasıdır.

Dijital sinemanın ne olup ne olmadığına ilişkin bir çerçeve belirlemeyi amaç edinen çalışmasında Lev Manovich (2021), dijital sinema bağlamında yürütülen tartışmalarda genellikle etkileşimli ve interaktif olanakların gelişmesine odaklanıldığını söyleyerek söz konusu yaklaşımları eleştirmektedir. Çünkü ona göre dijitalleşmenin getirdiği tek yenilik sinemasal hikayelerin yeni bir anlatı formuna kavuşması değildir. Böylesine bir kavrayış sinemasal anlamda en önemli unsurun anlatı olduğunu öne sürmektir ancak anlatı bir filmin en önemli ya da vazgeçilmez unsuru değildir (Manovich, 2021, s. 31). Manovich'e (2021, s. 32) göre, dijital medya sinemanın kimliğini yeniden tanımlamıştır. Sinemanın yeni kimliğinde gerçeklikle olan ilişkisi eskisi gibi olmayacaktır. Çünkü gerçekliğin yerini "elastik gerçeklik" olarak belirttiği, eğilip bükülebilen ve malzemesi

¹¹ Armes'in tasnifi, kitabın orijinalininin 1974 yılında yayımlanması nedeniyle sinema tarihinin yaklaşık seksen yıllık bir bölümüne ışık tutar.

¹² Bkz. Belton, J. (2002). Digital Cinema: A False Revolution. *October*(100), 99-114.

piksel olan bir gerçeklik almıştır. Esnetilebilir gerçekliğin varlığı Belton'ın iddia ettiğinin aksine hiçbir şeyin sonunu getirmemiştir; bu gerçekliğin aracılığıyla dijital sinema yeni anlatım biçimlerine olanak sağlayarak büyük bir yeniliği içermektedir (Erkılıç, 2017, s. 66-69).

Dijital sinema biçim, içerik ve izleyici yoluyla birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Biçimsel olarak bakıldığında daha hızlı bir kurgu biçimi benimsenmiş, alıcı araçlar güncellenmiş ve yeni estetik kurallar ortaya çıkmıştır. Gerçekçiliğin verilebilmesi için haber kameralarının aktüel çekimlerine benzer bir biçimin kullanılması dolayısıyla “amatörleştirme” ve “belgeleştirme” tekniklerinden varlığı yeni estetik kurallardan söz edilebilmesini olanaklı hale getirmiştir (Köprü, 2010; aktaran Aktaş, 2021, s. 40-43). Dijital sinema içeriğe dair değişimleri de beraberinde getirmiştir. Artık transmedyatik deneyimler içeren, türler arasındaki geçişkenliklerin silikleştiği, temsillerin değiştiği, karmaşık öykü anlatıcılığının çoğullaştığı yakınsak bir sinemadan söz etmek mümkün hale gelmiştir (Aktaş, 2021, s. 52-66). İzleyici nezdinde bakıldığında ise izleme ve bir mekan olarak sinema salonlarını tercih etmeleri konusundaki alışkanlıkların değiştiğini söylemek mümkündür. İzleyici hem film izleme hem de filmin yapım sürecine katılım konularında kitle fonlaması uygulamaları yoluyla çok daha aktif bir konuma gelmiştir (Aktaş, 2021, s. 66-105). Bu denli çeşitli değişikliklerin gerçekleştiği bir alanda gerçeklik ve algılama biçimlerinin sabit kalmasını beklemek olası görünmemektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinin enstrümanlarından biri olan nitel veri analizi tekniklerinden betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.¹³ Teknik, filmlerin belirli kavramlarla olan ilişkisini açıklamaya ve bu kavramlarla ilgili seçilen sahnelerin anlamlandırılmasına yönelik uygun bir zemin sunmaktadır. Betimsel analiz tekniği, önceden belirlenmiş bir kavramsal çerçeveye dayanarak eldeki verileri belirlenmiş temalara göre özetlemeyi ve yorumlamayı içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 224). Bu analiz tekniği türündeki temel amaç bir fenomeni ve özelliklerini betimlemek (Nassaji, 2015, s. 129), mevcut verilerin derlenmiş, toplanmış ve araştırmacı tarafından yorumlanmış bir halini okuyucuyla buluşturmadır. Betimleyici çalışmalar, çeşitli olgu ve durumların genel özelliklerini ortaya koyarak konuya ilişkin yaklaşımı sınıflandırmalar yoluyla netleştirmeye yaramaktadır (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2019, s. 86). Betimsel analiz dört aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar şu şekilde sıralanmıştır: i) bir çerçeve oluşturma ii) tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi iii) bulguların tanımlanması iv) bulguların yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 224). Bu çalışmada, öncelikle kavramsal çerçeveyi oluşturabilmek için Genç Alman Sineması'nın nasıl bir ortamda doğduğu, amaçlarının neler olduğu ve dünya sinema tarihi için hangi filmlerle önemini ortaya koyduğu açıklanmıştır. Ardından Genç Alman sinemacılar arasında önemli yönetmenlerden biri olan Werner Herzog'un sinemasal karakterini kazanmasını sağlayan bu dönemin içerisindeki yerine değinilerek onun sinemaya yaklaşım biçimi değerlendirilmiştir. Devamında, çalışmanın kuramsal kısmında; gerçek, hakikat, yalan ve post-truth kavramlarına ilaveten sinemanın gerçeklikle olan ilişkisine yer verilmiştir. Dolayısıyla filmin betimsel analizine geçilmeden evvel; gerçek, hakikat, yalan ve post-truth kavramlarına ek olarak sinemanın gerçeklikle olan ilişkisindeki tarihsel izlek verilerle filmin gerçeklik anlayışıyla dirsek temasında bulunduğu dönemlere ilişkin betimlemelere zemin hazırlanmıştır. Film basitçe kişilerin diledikleri benlikleri kiralayabilecekleri bir şirketi konu alıyor gibi görünüyorsa da bu çalışma; Herzog'un ortaya koyduğu ürünündeki biçimsel bağlamda oluşturduğu gerçekçi tavrı ve “gerçeğin sorgulanmaması, hakikatin ötelenmesi ve yalanın bağlamı” olarak post-truth kavramıyla ilişkisini açıklamak gayesi taşımaktadır. İlgili amaç doğrultusunda post-truth kavramının gündelik bağlamına işaret edilerek kavramın normatifliği sorgulanmıştır.

¹³ Betimsel analiz tekniği nitel araştırmalarda kullanılan bir analiz türüdür, kendi başına bir araştırma yöntemi değildir.

Family Romance, LLC Filminin Analizi

Family Romance, LLC'de Herzog Gerçekçiliği

Werner Herzog tarafından yazılan ve yönetilen, Türkçeye *Aile Saadeti, Ltd* olarak çevrilen 2019 yapımı *Family Romance, LLC* filmi gündelik yaşamda ihtiyaç duyulabilecek benlikleri kiralama hizmeti sunan Aile Saadeti isimli bir şirketi ve bu şirketin politikalarını konu alır. Şirketin içerisinde yer alan kiralanabilir benlikler; iş hayatında kişinin kendi yaptığı hatayı üstlenebilecek birisini bulmayı içerebildiği gibi, bir düğünde alkolik bir babanın taşkınlık çıkarma ihtimaline karşılık onun yerine başka birini bulup kiralayabilme imkanını da sunmaktadır. Film bir ilişkileniş biçimi üzerine kuruludur: Şirketin kurucusu ve kiralanen benliklerinden biri olan Yuichi Ishii, Mahiro adında on iki yaşındaki bir kız çocuğunun annesi tarafından “uzun zaman önce kaybolan ve ardından geri dönmeye karar veren babası” rolünü oynaması için kiralanır. Ishii ile Mahiro'nun kurduğu duygusal bağ Aile Saadeti'nin politikalarıyla uyuşmamaya başladığı vakit Ishii'nin mevcut gerçekliğe ilişkin sorgusu başlar ve bu sorgu izleyici kanadına da yansarak gerçekliğe dair yeni bir bilme biçimini ortaya çıkarır.

Bir sanat yapıtı ile alımlayıcısı arasındaki ilişkide onu algılayanların bilme biçimini oluşturan iki temel unsur vardır: Bunlardan ilki sanat yapıtının biçimi, ikincisi ise biçemidir. Sanat yapıtı ile kurulan ilişki beraberinde bir bilme biçimini meydana getirir ve bu bilme biçimi estetik bilgiye karşılık gelir. Bu bilgi türü sanat yapıtının anlamlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Susan Sontag'a göre, “sanat aracılığıyla elde ettiğimiz bilgi, kendi başına (bir olgu ya da ahlaki bir yargı gibi) bir şeyin bilgisi olmaktan ziyade, bir şeyi bilmenin biçimi ya da üslubunun deneyimlenmesidir” (Sontag, 2015, s. 30). O halde alımlayıcı, sanattan elde edeceği bilgiyi üslubun biçime uygulanmış haliyle almaktadır. İlgili uygulamın sonucu elde edilen bilgi, kurgusal bir düzlemde oluşturulan hakikatin sanat yapıtındaki varlığına ilişkin içgüdüsel, duygusal ya da duygusal olarak kavranabilen bir bilgiye karşılık gelmektedir. Herzog, *Family Romance, LLC* filminde Sontag'ın tarifinden hareketle gerçeğin ve hakikatin yeniden düşünülmesini gerektiren benlik sunumlarını deneyime açmaktadır.

Herzog, tıpkı Yeni Gerçekçi yönetmenlerin sinemaya “gerçekliğin belirsizliği” (Bazin, 2011, s. 52) duygusunu kazandırdığı dönemdeki filmlere benzer şekilde *Family Romance, LLC* ile gerçekçi bir deneyim sunarak kurgusal olanı gerçeğe yakınlaştıran belgeselci bir tavır takınmaktadır. Deneyime açılan ve sanat yapıtı aracılığıyla elde edilen bilgi, doğrudan gündelik yaşamla ilişkili olması nedeniyle gerçekçi yanlarıyla ön plana çıkmış ve algılanmıştır. Öyle ki Herzog filmle ilgili soru-cevap şeklinde ilerleyen bir görüşmesinde filmin birçok profesyonel eleştirmen tarafından gerçek olarak algılandığını dile getirmiştir ancak her şey Herzog tarafından Hollywood senaryolarında olduğu gibi tasarlanmamış, sahneyle ilgili birkaç diyalog yazılıp gerisi oyuncuların doğaçlamasına bırakılmıştır. Biçim ve biçem arasındaki uyum, gündelik yaşama ilişkin elde edilebilecek bilgiler çeşitli amatörleştirme ve belgeleştirme teknikleri kullanılarak oluşturulmuştur. Bu teknikler sanat yapıtından elde edilecek bilgiyi sahici kılma ve onu gerçeğe yakınlaştırma konusunda önemli enstrümanlar olarak işlev görmüştür.

Herzog'a (2019) amatörleştirme tekniklerini kullanma olanağını sunan şey sinemadaki dijitalleşme olgusunun varlığıdır. Filmin görüntü yönetmenliğini de üstlenmiş olan Herzog, filmin çekimlerinde Tokyo'nun kalabalık sokaklarında dikkat çekmemek amacıyla 4K çözünürlüğe sahip küçük bir el kamerası kullanmıştır. Aktaş'a (2016, s. 38) göre, üretilen yeni filmlerde, içerisinde bulunulan çağın sunduğu olanaklarla örtüşen bir temsil biçimini benimsemek, estetik kurallara riayet etmeksizin, kuralları bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yıkarak yönetmenin amatörleşmesine sahneleri kaydetmesi ve birleştirmesi izleyicideki gerçeklik algısını artırmaktadır. Sinemada gerçekçiliğin etkisi, “dış dünyanın basit ve saf bir yeniden üretiminden değil kendimi içinde yaşar bulduğum çağda, bakışın baskın ve alışıldık *formlarıyla* en iyi örtüşen bir temsil biçiminden elde edilir” (Pezzella, 2006, s. 52; aktaran Köprü, 2010, s. 85). Bu bağlamda filmin neredeyse tamamının aktüel kamera kullanımı içerdiği göz önünde bulundurulduğunda izleyicide gerçeklik algısını yaratan ilk damarın amatörleştirme tekniğinin varlığı olduğunu söylemek mümkündür. Filmin gerçekçi görünümüne olanak

sağlayan ikinci damar ise bir belgesel olarak değerlendirilmesine neden olan “belgeleştirme” tekniğidir. Bu teknik, belgesellerin kurmaca filmlere göre daha güvenilir ve gerçek kabul edilmesinden dayanak almaktadır ve kurmaca filmlerin içerisine yerleştirilen belgesel estetiğindeki görüntüleri içermektedir. *Family Romance, LLC* için belgeleştirme ve amatörleştirme tekniklerini birbirinden ayrı düşünmek olanaksızdır. Belgeleştirme tekniği yapıta bir belgesel biçimi kazandırırken amatörleştirme tekniği filmin ham ve kendiliğindenlik duygusu ile inandırıcılığı ortaya koymaktadır; bu iki tekniğin ortak noktası ise her iki tekniğin de yeni gerçekçilik arayışlarını içeriyor olmasıdır (Aktaş, 2016, s. 40).

Filmde Herzog gerçekçiliğini yaratan öğeler biçimsel unsurlarla sınırlı değildir. Biçimsel ve biçimsel olarak gerçekçiliği ön planda tutan film, içeriği itibarıyla bu gerçekçiliğin tam zıttı bir yerde konumlanmıştır. Bazin’in (2011, s. 205) de altını çizdiği gibi, “sanatta gerçekçilik, hiç kuşkusuz yapmacıklarla sağlanabilir”. Gündelik yaşama ilişkin sorgulamalara olanak sağlayan filmde Herzog’un yaptığı şey biçimsel olarak sunduğu gerçeklikle alımlayıcısını gerçekliğin ne olduğunu sorgulamaya davet etmektir. Bu bağlamda Herzog, gerçekçiliği filmin düşünsel boyutuyla da ön plana çıkarmaktadır. Herzog’un 2007 yılında mevcut gerçeklik ile ilgili tartışmalara ilişkin söyledikleri de bu düşünceyi destekler niteliktedir: “Hâlihazırda gerçeklik algımız çok ciddi bir saldırı altında. Buna karşı orta çağ şövalyeleri gibi savaşmalıyız” (McCreadie, 2008, s. 8; aktaran Saunders, 2018, s. 37). Aradan geçen on yılı aşkın sürede gerçeklik algımızın içerisinde bulunduğu savaş çok daha ciddi bir boyuta taşınmıştır. Filmde de görülebileceği üzere Aile Saadeti adında bir şirketin varlığı; gerçek ile yalanın, orijinal ile sahtenin ayırt edilemeyeceği, hakikatin önemsizleştiği bir atmosfer yaratmaktadır. Filmdeki “gerçekliğin ortaya çıkarılması” Aile Saadeti şirketi tarafından insanların duygusal olarak manipüle edilmesiyle oluşturulmuştur. Ancak filmin post-truth görünümü yalnızca manipülasyon bağlamında ortaya çıkmamaktadır. Manipülasyon yoluyla gerçeğin sorgulanmaması, hakikatin düşünülmemesi, ötelenmesi ve tüm bunların yaratıcısı olarak yalanın varlığı filmdeki post-truth görünümünden söz edilebilmesine olanak sağlamaktadır.

Aile Saadeti, Ltd’de Post-Truth Görünümler

Film izlemenin kendisi doğrudan hakikatin önemsizleştiği bir durum yaratır. Sinemanın doğasında olan “askıya almak” (suspension of disbelief) kavramı bu önemsizleşmeyi ortaya çıkarır. Çünkü filmi izlemeye başladığımız anda filmin atmosferinin kurallarının içerisinde yer alırız ve mevcut gerçekliğimiz, dış dünyamızın gerçekliği önemsizleşir. İnsanlar film izlerken filmin anlatısına duygusal yoldan dahil olabilmek amacıyla izlediklerinin bir anlatı olduğunu bilmelerine rağmen filmsel zamanı ve mekanı gerçekmiş gibi algılarlar, filmin yarattığı atmosferin kurallarına tabi olurlar ve buna göre tepki verirler, yani filme ve anlatısına dair inançsızlıklarını askıya alırlar. İzleyicilerin verdikleri tepkilerin yoğunluğu filmlerin gerçekçiliğinde bir ölçüt olarak değerlendirilebilir ve bu sayede filmlerin gerçekçiliklerine ilişkin konuşmak mümkün hale gelir. Gerçekliğin ve hakikatin önemsizleşmesi durumu yalnızca izleyici kanadında yaşanmamaktadır; bu durum Moran’ın (2018, s. 10) ifade ettiği biçimiyle sanattan söz etmemize olanak sağlayan dört ana unsurda da (sanatçı, eser, okur/izleyici ve bunların içerisinde bulunduğu dış dünya) ortaya çıkabilir. Sanatçı ve eser ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde, sanatçı ortaya koyacağı eser yoluyla hakikati önemsizleştirme gücüne sahiptir. Yahut dış dünya açısından bakıldığında, örneğin medya hakikatin önemsizleştiği bir ifade alanı olarak değerlendirilebilir. Sanattan söz edilebilmesine olanak sağlayan tüm unsurlar birbirleriyle sürekli bir ilişki içerisinde ve birbirlerinden etkilenebilirler.

Hakikatin önemsizleşmesi kavramı, gerçek ve gerçeğe ilişkin oluşturulan yargıların arasındaki uyumsuzluğa işaret etmekte; gerçeğin bir temsiline ulaşamadığı, temsillerin temsillerinin yeniden üretildiği, her şeyin bir göstergeye dönüştüğü fakat gösterilenin ortadan kalktığı bir durumu ifade etmektedir (Alpay, 2017, s. 28-38). Filmde kiralama hizmetini kullanan insanlar gerçeğin kendisine değil gerçekliğin temsiline sunan benliklere ihtiyaç duymaktadır. Kiralanan benlikler bir gösterge niteliği taşımaktadır ve gösteren gösterilenin sahteliğine

yol açarak orijinalini, kiralanmış benlikteki hakikati önemsizleştirmektedir. Örneğin Nakatani, kızının düğünü için ona bir baba (ve dolayısıyla kendisine bir eş) kiralamak istemektedir. Aile Saadeti'nin CEO'su Yuichi Ishii ile Nakatani arasında geçen konuşmada, Nakatani, kocasının epilepsi hastası olduğunu ve vücudunun güçsüz kaldığını dile getirerek bu nedenlerden dolayı şirketlerinden hizmet almak istediğini beyan eder. Ishii'nin yanında getirdiği kiralık benlik Takashi, yerine geçeceği kişinin bilgilerini (doğum tarihi, evde kendisine nasıl seslendirildiği, evcil hayvanlarının olup olmadığı) Nakatani'den ister. Gerekli bilgileri aldıktan sonra düğünü olacak Nakatani'nin kızı ile tanışmak için gelinin yanına giden Takashi, genç kadının babasının epilepsi hastası olduğunu öğrendiğinde üzüldüğünü dile getirir. Evlenecek olan genç kadın bu durumun doğru olmadığını, babasının bir alkolik olduğunu ve utanılacak davranışlarından sakınmak için bu kiralama hizmetini kullanmak istediklerini, annesinin bu durumdan utandığını ve kendilerine yalan söylediğini ifade eder. Burada Takashi'nin kiralama hizmetiyle ilgili ifadesi çarpıcıdır: "Sebebin ne olduğu önemli değil". Kiralama hizmetini gerektiren şey hakikatin kendisidir. Genç kadının babası alkoliktir ve düğünde çıkaracağı taşkınlık ihtimaline karşılık orada yer alması istenmemektedir. Fakat hakikat bir yalan bağlamında anne tarafından önemsizleştirilmiştir. Diğer yandan, kiralama hizmetinin kendisi de hakikatin önemsizleşmesine neden olmaktadır. Bu hizmet sayesinde hakikatin yerine geçme işlemi hakikate sahip olan özneyi ortadan kaldıracığı için hakikat de ortadan kalkmaktadır: Hakikat alkolik babanın, Nakatani'nin eşi, genç kadının babası olduğudur. Takashi bir baba gösterenidir ancak Takashi'nin gösterilen biçiminde kiralık bir benlik olarak düğünde yer alacak olması ilişkileneceği kişiler açısından bir önem arz etmemektedir. Bu bağlamda hakikate, nesnel gerçekliğin zihnimizdeki öznel yansıması (Alpay, 2017, s. 27-28) olarak baktığımızda, bir nesnel gerçeklik olarak babanın ortadan kaldırılmasıyla yerine geçen Takashi zihindeki özel yansıyı ve dolayısıyla da hakikatin önemini yitirmesine neden olarak kavramın yetkin bir görünümünü ortaya koymaktadır.

Hakikatin önemsizleştiği, gerçek ile yalanın çizgilerinin silikleştiği bir diğer durum Ishii'nin Mahiro adında küçük bir kız çocuğunun yıllar önce kaybolmuş ve ardından geri dönmeye karar vermiş babası rolünü oynaması için kiralanmasıyla ortaya çıkar. Ishii'yi kiralyan kişi Mahiro'nun annesidir. Mahiro ile ilk buluşmanın ardından Ishii Mahiro'nun annesi Miki'ye görüşmenin nasıl geçtiğini anlatmak için gider. Burada şirketin bir sipariş formu olduğunu ve kiralyan kişilerin bu forma göre hareket ettikleri anlaşılır. Bu sipariş formunda Takashi örneğinde olduğu gibi yerine geçilecek kişinin özellikleri yer alır. Miki, Ishii'ye Mahiro'nun gerçek babasıyla ilgili neler hatırladığını sorarken gerçek babanın gözünde bir tik olduğunu ve bunu hatırlayıp hatırlamadığını sorar. Ishii'nin Miki'ye cevabı şu şekildedir: "Sizden birçok bilgi paylaşmanızı istediğimizi biliyorum ama Aile Saadeti'ndeki politikamıza göre gerçekte nasılsak öyle davranabiliriz. Mesela Mahiro için gözlerimi kırıştırdım dursaydım çok gerçekçi gelmezdi, benim fikrim bu yöneydi o yüzden rol yapmak istemedim". Ishii Mahiro'nun kaybolan babasını oynamak için kiralyanmıştır ancak rol yaptığını kabul etmemekte, hakikatin ön planda tutulmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır ancak bu durumda da Ishii'nin Mahiro'nun gerçek babası olmaması hakikati sekteye uğramaktadır. Miki için hakikat vardır, bilinmektedir ancak önemsizlenmemekte, önemsizleştirilmektedir. Diğer yandan Miki'nin Ishii'yi kiralyamasındaki temel neden pragmatist bir hakikat arayışıdır. Miki'nin eşi, Mahiro henüz çocukken vefat etmiştir ve kızının babasının geri döndüğünü düşünmesini ve mutlu olmasını istemektedir. Hakikatin ne olduğu önemsizdir, önemli olan Mahiro'nun duygusal bir bağ kurabileceği, iyi bir babaya sahip olmasıdır. Mahiro Ishii'nin kiralandığını bilmemektedir. Gerçekte babası olduğunu düşündüğü Ishii ile Mahiro arasında gelişen ilişkinin bir sonucu olarak kurdukları duygusal bağ onları birbirine bağlamıştır. Ishii Mahiro'ya diğer müşterilerinden farklı davranmakta, onu özel bir yerde tutarak, şirketinde çalışan diğer insanları Mahiro'nun mutluluğu için kiralyamaktadır. Mahiro ile Ishii'nin kurdukları duygusal bağ Aile Saadeti'nin politikalarına uygun değildir. Ishii'nin ifadesiyle, "bu şirkette sevmeye ve sevlmeye yer yoktur". Ishii bu duruma son verebilmek için Miki'ye durumu anlatır ve "bu sefer bir ölü kiralyaman gerekecek" diyerek sözleşmenin sonlandırılmasını talep eder.

Mahiro gerçekliği olmayan bir babanın gerçek olmayan ölümüyle tanışacaktır. Bu durumda hakikat iki kez önemsizleşmiş olacaktır. Ancak Ishii ölümünün de gerçeğe yakın olabilmesi için bir cenaze evine gider ve ölü olma halini deneyimlemek ister. Ishii'nin gerçekliğe yakın olma çabası hakikati ortadan kaldırmaktadır çünkü gerçek olan şey gerçektir ve zihinsel bir bağlama ihtiyaç duymamaktadır.

Filmde hakikatin önemsizleşmesi vurgusu yoğunluklu biçimde Mahiro ile Ishii'nin geliştirdikleri ilişkide kendisini görünür kılmaktadır. İkilinin birlikte vakit geçirdikleri bir gün Mahiro Ishii'ye çizdiği resimleri ve Instagram profilinde yer alan fotoğraflarını göstermektedir. Mahiro gösterdiği fotoğraflardan birinin Bali'de çekildiğini söyler ancak ilerleyen sahnelerde Miki ile Ishii'nin arasında geçen diyalogdan anlarız ki Mahiro yalan söylemektedir. Mahiro'nun bu fotoğrafı sosyal medya hesabı üzerinden göstermesi ve fotoğrafla ilgili yalan söylemesi tesadüf değildir. Alpay (2017), yeni medya düzenini hakikatin önemsizleşmesindeki temellerden biri olarak ele alır ve sosyal medyanın habere ulaşılması konusundaki rolünün dönüşümüne vurgu yapar. McComiskey (2017) ve Block (2019) ise manipülasyon teknikleri kullanılarak dezenformasyonun hızlıca dolaşıma sokulmasında sosyal medya platformlarının stratejik araçlar olarak işlevselliğine dikkat çekmektedir. Her ne kadar adı geçen yazarlar sosyal medyayı topluluklar ile iletişime geçmenin bir yolu olarak ele alıyor olsalar da sosyal medyanın kişisel kullanımları da hakikati önemsizleştiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü insanlar sosyal medya aracılığıyla oluşturdukları sanal kimliklerinde idealize ettikleri benliklerini ortaya koymaktadır.

Filmde idealize edilmeye çalışılan benliğe yapılan vurgu ünlü olmak için Aile Saadeti'nden paparazzi kiralayan Sumi ile pekiştirilmiştir. Ishii, yaklaşık on kişiyi kameralarla donatılmış bir şekilde paparazzi rolü oynamaları için beraberinde getirmiştir. "Herkes bu kadar paparazziyi Sumi'nin etrafında görünce sosyal medyada popüler olacaktır". Sumi'nin etrafını saran paparazzileri gören çevredekiler gerçekten Sumi'nin ünlü olduğunu düşünerek onunla fotoğraf çektirmeye başlamışlardır. Bu durumda hakikatin bir önemi yoktur. Sumi tarafından idealize edilmiş bir benlik tasarımı gerçeğe uygunluk durumu ortadan kalkacağı için hakikatin önemsizleşmesinden söz etmek mümkün hale gelmiştir.

Filmde mutluluk temelli hakikat arayışı Nagiko'nun isteğiyle de görünür hale gelmiştir. Yıllar önce piyangodan 20 milyon Japon yeni kazanan Nagiko bu deneyimi yeniden yaşamak için Aile Saadeti'nin hizmetinden yararlanmak istemektedir. Nagiko için hakikatin bir önemi yoktur, amacı piyangoyu ilk kez kazandığında hissettiklerini yeniden yaşamaktır. Diğer yandan Ulusal Demiryolu Sistemi'nde çalışan bir görevli yüksek hızlı trenin kalkışı konusunda yaptığı bir zamanlama hatası dolayısıyla işten çıkarılmamak adına suçu üstlenmesi için Ishii'yi kiralamıştır. Herzog burada şirketin mevcut varlığı sonucu ortaya çıkabilecek etik sorunlara dikkat çekmektedir. Aile Saadeti'nin bir suçu üstlenebilecek kişileri de kiralayabiliyor olması hayatın olağan akışına uygun olmayan durumları ortaya çıkarabilir görünmektedir. Herhangi bir suçun muhatabı, suçu işleyen kişiyken insanlar belirli ücretler karşılığında suçun maddi unsurlarından sıyrılarak belirli yaptırımlardan kaçınabilir. Böylelikle Aile Saadeti gibi şirketler doğrudan suç şebekeleri haline gelerek, hakikati önemsizleştiren durumların farklı sonuçlarını gözler önüne serebilir.

Filmin sonuna yaklaşırken, Mahiro ile kurduğu duygusal bağın şirket politikalarına ters düşmesi sonucu Miki'yle yaptıkları sözleşmeyi fesheden Ishii'nin arkadaşıyla arasında geçen diyalog hakikatin önemsizleştiği çağda insan ilişkilerinde yer alan güveni tartışmaya açar. Arkadaşı Ishii'ye, yaptığı işin müşterilerinin hayatını iyileştirmek için illüzyonlar yaratmak olduğu için iyi hissetmesi gerektiğini ve Aile Saadeti'nin takdire şayan bir şirket olduğunu söylemektedir. Ancak Ishii kendisini iyi hissetmemekte, yarattığı illüzyonlardan ve önemsizleştirdiği hakikatlerden rahatsızlık duymaktadır. Bu rahatsızlığını şu şekilde ifade etmektedir: "Biliyor musun... Bazen merak ediyorum... Acaba kendi ailem de başkaları tarafından kiralanmış olabilir mi diye. Ya onlar da sadece rollerini oynayan oyuncularsa?". Hakikatin önemsizleştiği çağda hakikati sorgulayan insanlar

hakikate karşı kaygı duymaya başlamışlardır. Kaygının oluşturduğu bir ortamda birey olarak kendini gerçekleştirebilmek oldukça güçtür çünkü neyin hakikat neyin “uydurulmuş” olduğunu bilmemek, kendi deneyimi aracılığıyla gerçekliğin hiçe sayıldığını görmek büyük bir kafa karışıklığı ve güvensizlik yaratmaktadır.

Filmin sonunda, Herzog tarafından “gerçekliğin ortaya çıkarılmasının” bağlamı kurularak hakikatin önemsizleşmesi durumu yeniden görünür kılınmıştır. Bu sahnede Yuichi Ishii kendi evine girmek istemektedir. Cebinden anahtarını çıkarır ve dış kapıyı açar. Bu sırada çerçevede yer alan, hanenin sahipliğini bildiren kapı isimliğinde “*Kitatani*” (*Kitaya* veya *Kitadani* de olabilir ancak bu ismin Ishii olmadığı kesindir) olarak görülen bir soy isim yazmaktadır (Goto, 2019).¹⁴ Yani film boyunca Yuichi Ishii olarak tanıdığımız Aile Saadeti’nin CEO’su, *Kitatani*, *Kitaya* veya *Kitadani* isimlerinden birine sahiptir. Ishii film evreninde şirketi aracılığıyla hakikati önemsizleştirmekle kalmamış filmin izleyenleri için de hakikatin askıya alınmasına neden olmuştur. Böylelikle Herzog’un yaptığı şey, hakikatin önemsizleştiği bu çağda, *Family Romance, LLC* ile gerçeğin, kurmacanın ve yalanın sınır çizgilerinin silikleştiğini göstererek bu çizgileri sorgulamaya davet etmektedir.

Sonuç

Filmde Armes’in sinemanın gerçeklikle olan ilişkisine dair tasnifinden hareketle “gerçekliğin ortaya çıkarılması” durumu, Herzog’un sinemasal karakteri haline gelmiş olan kurmacayı belge niteliğinde sunmasıyla oluşturduğu gerçekçi estetiği içeren biçimsel özellikler yoluyla yaratılmış, görünür kılınmıştır. Film her ne kadar “gerçeğin taklidi” ve “gerçeğin sorgulanması” gibi kategorilerin özelliklerini de içerisinde barındırıyor olsa da Herzog’un dijital sinemanın olanaklarından faydalanarak stilize ettiği gerilla çekim tarzı; mizansenin öğelerini düzenlemek yerine doğaçlamaya ve dışarıdan müdahaleye kapalı bir biçimde gündelik yaşantının sıradanlığına yaptığı vurgu filmin sonunda içerik ile bağlantılı olarak “gerçekliğin ortaya çıkarılmasını” sağlamıştır. Bu anlamda, gerçekliğin ortaya çıkarılabilmesi için gerekli olan gerçek dünyanın içerisindeki gerçek ile yalan arasındaki çizginin muğlaklaştığı film post-truth kavramının izdüşümlerinden beslenmektedir.

Post-truth kavramı siyasete içkin bir bağlamda ortaya çıkmış ve kavramla ilgili tartışmalar ilgili içkinlik düzleminde yürütülmüştür. Ancak McIntyre’nin de ifade ettiği gibi kavram normatiftir ve içkinliği dolayısıyla indirgenmemelidir. Çünkü hakikat gündelik yaşamın kendiliğindenliğinde de önemsizleşmiştir. *Aile Saadeti, Ltd* isimli bir şirketin film evreninin dışında, gerçek dünyada da var olması hakikat ve gerçeklikle olan ilişkimizde önemli problemlere yol açabilecek gibi görünmektedir. Bunun yanında, Aile Saadeti gibi şirketlerin yalnızca Japonya’nın ülke sınırlarıyla sınırlı kalacağını düşünmek de gerçekçi olmayacaktır. Gelir elde etmenin bir yolu olarak alternatif gerçekler üretmenin endüstrileşmesi durumu gerçeklik ile ilgili mevcut problemlerimizi artırma potansiyeline sahiptir. Tartışmalı bir kavram olarak post-truth, filmde mevcut gerçekliklerin yerine alternatif gerçekliklerin oluşturulması yoluyla hakikatin önemsizleşmesi durumuna vurgu yapmaktadır. Sıradan insanlar da tıpkı politikacılar gibi hakikati önemsizleştirebilmekte, gerçek olanı bağlamından kopartabilmekte, hatta söz konusu eylemlerin daha sistematik bir şekilde yürütülebilmesi için *Aile Saadeti* gibi, insanların duygularını hedef alarak onları savunmasız bırakabilen şirketler kurabilmekte ve dahası “bilinçli tüketicilerin” taleplerini karşılayabilmek için bir arz oluşturabilmektedir.

Çalışmanın iddia ettiği biçimiyle hakikatin önemsizleşmesi durumu, betimsel analizi yapılan filmde hareketle gündelik hayatın her alanında karşımıza çıkabilecek bir kaygı halini içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu kaygı hali, çevreye karşı bir güvensizliği ve inançsızlığı beraberinde getirerek insanların yaşam standartlarının düşmesine neden olabileceği gibi etik değerlere de zarar verebilmektedir. Hakikatin itibarsızlaştığı çağda

¹⁴ Söz konusu isimlik Japon alfabesinin karakterleri ile işlenmiştir.

Keyes'in (2021, s. 19-20) de altını çizmiş olduğu "değerlere göre davranışlar yerine davranışlara göre değerlerin oluşturulması" denkleminin sonucu olarak geliştirilen alternatif ve bireysel etik değerler, ilgili zararların kaynağında yer almaktadır. Diğer yandan, teknolojik yeniliklerle beraber özellikle Web 3.0'ın sunduğu sanal dünya araçlarının gündelik yaşantımıza dahil olmaya başladığı son zamanlarda fiziksel gerçekliğin kayboluyor oluşu da hakikat için öncül konumda olan zihinsel bağlamı etkileyeceği için gerçekliğin ve hakikatin önemsizleşmesinin yeni boyutlarından söz etmek mümkün hale gelecektir.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aktaş, S. (2016). *Dijitalleşme ve sinema ilişkisi bağlamında alternatif bir film üretim biçimi olarak kitlesel fonlama ve türkiye'de kitlesel fonlama uygulamaları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Aktaş, S. (2021). *Dijitalleşme sonrası değişen sinema ve izleyici*. Ankara: Duvar Yayınları.
- Alpay, Y. (2017). *Yalanın siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınevi.
- Alpay, Y. (2020). Hakikat askıda. *Pasajlar: Post-Truth Çağı*, (4), 13-16. Erişim adresi: <https://www.pasajlardergisi.com/wp-content/uploads/2021/03/Sayi-4-Sayi-Editoru-2B.pdf>
- Armes, R. (2011). *Sinema ve gerçeklik: tarihsel bir inceleme*. (Z. Ö. Barkot, Çev.) İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Arnheim, R. (2010). *Sanat olarak sinema*. (R. Ü. Tamdoğan, Çev.) İstanbul: Hil Yayın.
- Atalay, H. S. (2020). Hakikatin önemini yitirmesi ve gündelik hayatın hoyratlaşan dili. *Pasajlar Dergisi: Post-Truth Çağı*, (4), 177-209. Erişim adresi: <https://www.pasajlardergisi.com/wp-content/uploads/2021/03/Sayi-4-Halime-S-Atalay-2B.pdf>
- Bachmann, G. (1977). The man on the volcano: a portrait of werner herzog. *Film Quarterly*, 31(1), 2-10. doi: 10.2307/1211821.
- Baç, M. (2020). Hakikatin savuşturulması, ötelenmesi ve geri dönüşü üzerine. *Pasajlar Dergisi: Post-Truth Çağı*, (4), 17-34. Erişim adresi: <https://www.pasajlardergisi.com/wp-content/uploads/2021/03/Sayi-4-Murat-Bac-2B.pdf>
- Balazs, B. (2019). *Sinema kuramı*. (G. Aydın, Çev.) İstanbul: Doruk Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). *Nesneler sistemi*. (O. Adanır, ve A. Karamollaoğlu, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2010). *Simülakrlar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bazin, A. (2011). *Sinema nedir?* (İ. Şener, Çev.) İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Belton, J. (2002). Digital cinema: a false revolution. *October*(100), 99-114. doi:10.1162/016228702320218411
- Benesch, K. (2021). Hakikat ile hakikat sonrası ilişkisi modernizm ile postmodernizm ilişkisi midir? Heidegger, beşeri bilimler ve sağduyunun ölümü. (B. O. Doğan, Çev.) *Cogito: Hakikat-Sonrası*, (104), 49-66. Erişim adresi: <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/dergiler/hakikat-sonrasi>
- Bilis Özgökbek, P. (2017). Alman sineması: yıldızı bir parlayan bir sönen ülke sineması üzerine tarihsel bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (52), 89-108. doi:10.17064/iuifd.333146
- Block, D. (2019). *Post-truth and political discourse*. Cham: Palgrave Macmillan.

- Bonitzer, P. (2011). *Kör alan ve dekadrajlar*. (İ. Yasar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bordwell, D. (2019). Yoğunlaştırılmış devamlılık kurgusu: çağdaş amerikan sinemasında görsel üslup. S. Büker, ve Y. G. Topçu (Ed.), *Sinema: tarih-kuram-eleştiri* (Y. G. Topçu, Çev.) (s. 127-158) içinde. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Buckland, W. (2015). *Bulmaca filmler: çağdaş sinemada karmaşık öykü anlatıcılığı*. (C. Turan, Çev.) Ankara: Say Yayınları.
- Cabas, M. (2019). Bana tatlı küçük yalanlar söyle: sunuş. L. Mcintyre (Ed.), *Hakikat-sonrası* (s. 15-19) içinde. İstanbul: Tellekt Yayınları.
- Cambridge Dictionary. Post-truth. (2021, 28 Aralık). Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/post-truth> adresinden alındı
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Cronin, P. (2002). *Herzog on herzog*. London: Faber and Faber.
- Davidson, D. (1996). The folly of trying to define truth. *Journal of Philosophy*, 93(6), 263-278. doi: 10.2307/2941075.
- Davidson, J. E. (1999). *Deterritorializing the new german cinema*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dorsay, A. (1988). *Yönetmenler, filmler, ülkeler-2*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Eisenstein, S. (2014). *Film biçimi*. (N. Özön, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Eitzen, D. (2018). The duties of documentary in a post-truth society. C. Brylla, ve M. Kramer (Ed.), *Cognitive theory and documentary film* (s. 93-111) içinde. Cham: Palgrave Macmillan.
- Elsaesser, T. (1989). *New german cinema*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Erkılıç, H. (2017). Dijital sinema teorisi üzerine: akışkan sinema ve akışkan sinema teorisi. *SineFilozofi Dergisi*, 2(4), 56-72. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sinefilozofi/issue/33468/346378>
- Eyüboğlu, S. (1998). Yalan mı hile mi? *Cogito: Yalan*, (16), 132-136. Erişim adresi: <https://turuz.com/book/title/Cogito+Dergisi-Say-16-Yalan-1998-322s>
- Flaherty, R. J. (Yapımcı) ve Flaherty, R. J. (Yönetmen). (1922). *Kuzeyli nanook* [Sinema filmi]. ABD ve Fransa: Pathé Exchange, Revillon Frères.
- Forrester, J. (1999). *Hakikat oyunları: yalanlar, para ve psikanaliz*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frolov, I. (1991). *Felsefe sözlüğü*. (A. Çalışlar, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Goto, M. (2019). "What if they are just actors playing roles?" family romance, llc and the limits of imagination. *Film Criticism; Ann Arbor*, 43(3), 1-4. doi: 10.3998/fc.13761232.0043.322.
- Görücü, B. (1994). Genç alman sineması manifestoları. (B. Görücü, Çev.) *Görüntü Dergisi*, (2), 35-41. Erişim adresi: <https://www.goruntudergi.com/goruntu-arsiv>
- Grierson, J. (1932). First principles of documentary. *Cinema Quarterly*, 1(2), 67-72. doi: 10.1525/9780520957411-125.
- Gürata, A. (2019). Sinema ve Kuram. S. Büker, ve Y. G. Topçu (Ed.), *Sinema: tarih-kuram-eleştiri* (s. 57-62) içinde. İstanbul: İthaki Yayınları.

- Gürel, Ö. E. (2021). Hakikat, hakikatin zayıflaması ve hakikat-sonrası: Richard Rorty ve postmodern demokratik sosyalizm. *Cogito: Hakikat-Sonrası*, (104), 50-62. Erişim adresi: <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/dergiler/hakikat-sonrasi>
- Herzog, W. (Yöneten). (1968). *Yaşam belirtileri* [Sinema Filmi].
- Herzog, W. (Yöneten). (1971). *Serap* [Sinema Filmi].
- Herzog, W. (Yöneten). (1972). *Aguirre, tanrının gazabı* [Sinema Filmi].
- Herzog, W. (Yöneten). (1974). *Herkes kendi başına ve tanrı herkese karşı* [Sinema Filmi].
- Herzog, W. (Yöneten). (1976). *Camdan kalp* [Sinema Filmi].
- Herzog, W. (Yöneten). (1979). *Vampir nosferatu* [Sinema Filmi].
- Herzog, W. (Yöneten). (1982). *Düşlerin ağırlığı* [Sinema Filmi].
- Herzog, W. (Yöneten). (2019). *Aile saadeti, ltd* [Sinema Filmi].
- Horak, J.-C. (2014). W. H. or the mysteries of walking in ice. T. Corrigan (Ed.), *The films of Werner Herzog: between mirage and history* (s. 23-44) içinde. New York: Routledge.
- İpek, Ö. (2017). Peter wollen'in karşı sinema kavramı. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 72-87. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iled/issue/33135/368745>.
- James, W. (2021). *Hakikatin anlamı*. (F. B. Aydar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaes, A. (2008a). Werner Herzog. G. Nowell-Smith (Ed.), *Dünya sinema tarihi* (A. Fethi, Çev., s. 698-699) içinde. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kaes, A. (2008b). Yeni alman sineması. G. Nowell-Smith (Ed.), *Dünya sinema tarihi* (A. Fethi, Çev., s. 692-706) içinde. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Keyes, R. (2021). *Hakikat sonrası çağ: günümüz dünyasında yalancılık ve aldatma*. (D. Özçetin, Çev.) Ankara: Delidolu Yayınları.
- Kluge, A. (Yöneten). (1966). *Abschied von gestern* [Sinema Filmi].
- Kluge, A. (Yöneten). (1966). *Düne veda* [Sinema Filmi].
- Knight, J. (2000). Genç alman sineması. (E. Yılmaz, ve G. Çınar, Çev.) *Sinemasal Dergisi*(5), 97-115. Erişim adresi: <https://www.sinemasalkitap.com>
- Koçak, O. (2013). Sunuş. R. Girard (Ed.), *Romantik yalan ve romansal hakikat: edebi yapıda ben ve öteki* (s. 9-19) içinde. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kolker, R. P. (2010). *Değişen bakış: çağdaş uluslararası sinema*. (E. Yılmaz, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Kovâcs, A. B. (2010). *Modernizmi seyretmek: avrupa sanat sineması, 1950 - 1980*. (E. Yılmaz, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Kozan, E. (2021). *Sinemada dijital dönüşüm animasyon & görsel efekt: sektör ve seyircilere yönelik araştırmalar*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Köprü, M. (2010). Yeni hollywood'da yeni gerçekçilik arayışları. Y. G. Topçu (Ed.), *Hollywood'a yeniden bakmak* (s. 83-105) içinde. Ankara: De Ki Yayınları.
- Kracauer, S. (2015). *Film teorisi: fiziksel gerçekliğin kurtuluşu*. (Ö. Çelik, Çev.) Ankara: Metis Yayınları.

- Kutlu, K. (2021). Aguirre, tanrının gazabı. *Altyazı sinema dergisi - 200 Film: sinema tarihinde devri âlem*(195), 125. Erişim adresi: <https://altyazi.net/dukkani/20-yil-ozel-sayisi/>
- Lanzoni, R. F. (2015). *Başlangıcından günümüze Fransız sineması*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Lebel, J.-P. (1974). Sinema ve ideoloji: sinema bilimsel bir bulgu mu? İdeolojik bir türetim mi? (Y. Boz, Çev.) *Çağdaş Sinema Dergisi*, (1), 30-36. Erişim adresi: <https://www.tsa.org.tr/tr/dergi/dergigoster/200/cagdas-sinema>
- Lexico. Post-truth. (2021, 28 Aralık). Erişim adresi: <https://www.lexico.com/definition/post-truth> adresinden alındı
- Manovich, L. (2021). Dijital sinema nedir? S. Denson, ve J. Leyda (Ed.), *Post-Sinema: 21. yüzyıl sinemasının kuramsallaştırılması* (P. Fontini, Çev., s. 31-59) içinde. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- McComiskey, B. (2017). *Post-truth rhetoric and composition*. Colorado: Utah State University Press.
- McIntyre, L. (2019). *Hakikat-sonrası*. (M. F. Biçici, Çev.) İstanbul: Tellekt Yayınları.
- Monaco, J. (2006). *Bir film nasıl okunur?* (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Moran, B. (2018). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nassaji, H. (2015). Qualitative and descriptive research: Data type versus data analysis. *Language Teaching Research*, 2(19), 129-132. doi: 10.1177/1362168815572747.
- Nochimson, M. P. (2013). *Bir dünya sinema*. (Ö. Yaren, Çev.) Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Oylum, R. (2011). *Alman sineması*. İstanbul: Başka Yerler Yayınları.
- Rosenthal, M., ve Yudin, P. (1997). *Felsefe sözlüğü*. (A. Çalışlar, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Sartre, J. P. (1966). *Being and nothingness*. New York: Washington Square Press.
- Saunders, D. (2018). *Belgesel*. (A. N. Kaniyaş, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Schlöndorff, V. (Yöneten). (1966). *Genç törless* [Sinema Filmi].
- Sim, S. (2019). *Post-truth, scepticism & power*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Sontag, S. (2015). *Yoruma karşı*. (O. Akinhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Subaşı, S. T. (2020). Werner Herzog filmlerinde antropolojik yaklaşımlar ve yerli imgeler. *İlef Dergisi*, 7(2), 301-324. doi: 10.24955/ilef.822762.
- Teksoy, R. (2005). *Rekin teksoy'un sinema tarihi*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Teksoy, R. (2012). *Rekin teksoy'un ansiklopedik sinema terimleri sözlüğü*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Tesich, S. (2021). Yalanlar rejimi. (E. E. Ercan, Çev.) *Cogito: Hakikat-Sonrası*, (104), 23-28. Erişim adresi: <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/dergiler/hakikat-sonrasi>
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Williams, B. (2006). *Hakikat ve hakikatlilik: soykütük üzerine bir inceleme*. (E. Demirel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yalın, C. O., ve Güngör, A. (2013). Sinema-gerçek: hakikatın sineması ya da sinemanın hakikatı. Z. Özarslan (Ed.), *Sinema kuramları-2: beyazperdeyi aydınlatan kuramlar* (s. 77-92) içinde. İstanbul: Su Yayınları.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Purpose

This study aims to explain the existence of the concept of post-truth in daily life in the context of the film “Family Romance, LLC” and the relationship of the film with reality within the framework of the classification created by Roy Armes (2011) in the context of “revealing the reality”. For this purpose, it is argued that the concept of post-truth can be thought of separately from its immanent context in politics and that it can be based on in the context of everyday life.

Design and Methodology

In this study, descriptive analysis technique, which is one of the qualitative data analysis techniques of qualitative research methods, was used. Because the descriptive analysis technique provides a suitable basis for explaining the relationship of movies with certain concepts and making sense of the scenes determined related to these concepts. The descriptive analysis technique involves summarizing and interpreting the available data according to determined themes based on a predetermined conceptual framework. The main purpose here is to describe a phenomenon and its features, and to present a compiled and interpreted version of the available data to the reader. Studies using descriptive technique; reveals the general characteristics of various facts and situations and helps to clarify the approach to the subject by making various classifications.

In this study, in order to create the conceptual framework, first of all, the environment in which New German Cinema was born, what its aims are and which films it reveals its importance for the history of world cinema are briefly explained. Then, the place of Werner Herzog, one of the important directors among the New German filmmakers, in the period was mentioned and his approach to cinema was evaluated. In the continuation, in the theoretical part of the study, in addition to the concepts of real, truth, lie and post-truth, the relationship between cinema and reality is included. On the surface, the movie is about a company where people can hire the selves they want, but this study; It aims to explain Herzog’s realistic attitude in the formal context and his relationship with the concept of post-truth as “not questioning the real, set back the truth and the context of the lie”.

Findings

In the movie “Family Romance, LLC”, the situation of “revealing reality” based on Roy Armes’ classification of cinema’s relationship with reality; It was created by Herzog presenting a fictional film as if it were a documentary. The film, in which the line between the real and the lie in the real world necessary to reveal the reality is blurred, bears the traces of the concept of post-truth. It seems that the existence of a company called “Family Romance, LLC” in the real world may cause significant problems in our relationship with truth and reality. The industrialization of generating alternative realities as a means of generating income has the potential to increase our current problems with reality. As a controversial concept, post-truth emphasizes the trivialization of truth through the creation of alternative realities instead of existing ones.

The situation of the trivialization of the truth contains a state of anxiety that can be encountered in all areas of daily life, based on the film whose descriptive analysis was made. This state of anxiety may cause a decrease in people’s living standards by bringing along a distrust and disbelief towards the environment, and may also harm ethical values. In the age when the truth is discredited, “creating values according to behavior instead of behavior according to values” can be considered as the source of related harms. On the other hand, the disappearance of physical reality in recent times, when virtual world tools started to be included in our daily lives together with technological innovations, will make it possible to talk about new dimensions of reality and the trivialization of truth.

Research Limitations

This study presents an analysis of the movie “Family Romance, LLC” written and directed by Werner Herzog. Therefore, the limitation of this study is the movie selected through purposeful sampling. For this reason, the aspects of the post-truth concept can also be examined in other contemporary films that prioritize social relations.

Implications

The concept of post-truth does not make itself visible only through politics, the context in which it emerges. Post-truth is also meaningful directly in daily life. For this reason, it is possible to carry out various researches by using qualitative and quantitative research methods on the daily reflections of the concept. This study examines the social relations dimension of the post-truth concept with a film it deals with. In addition to this film, which constitutes the limitation of the study, other films that highlight social relations can be examined.

Original Value

The most important issue that gives the work its original value is that it questions the normative existence of the post-truth concept. Because the studies in the literature deal with the concept of post-truth only in the context of politics, since it emerges in the context of politics, and only the dimension of the concept related to politics is given importance. This study gains importance with the questioning it carried out through a movie in terms of considering the social relations dimension of the concept. In addition, the number of studies examining the concept of post-truth through films is very few in the literature. The study is also important in terms of revealing the usability of the concept of post-truth as a criterion in making sense of cinema in the field of art.

Araştırmacı Katkısı: Mahmut CERAN (%100).

Sosyal Araştırmaların Niteliğini Değerlendirmede Bütüncül Bir Çerçeve: Toplam Araştırma Hatası¹

Melike SARAÇ²

Başvuru Tarihi: 17.05.2022

Kabul Tarihi: 27.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Türkiye’de sosyal araştırma yöntemleri konularına odaklanan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu çalışma, özellikle Avrupa ülkeleri ve Amerika’da yürütülen araştırmalarda sıklıkla benimsenen ve araştırmacılara zengin bir yöntemsel çerçeve sunan toplam araştırma hatası perspektifi üzerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım ve alt hata bileşenleri detaylı olarak tanıtılarak, literatürden seçilen metodolojik çalışmalar, kullanılan araştırma verisi ve ele alınan hata tipi ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın toplam araştırma hatası perspektifini tanıtarak Türkiye’deki sınırlı sayıda yürütülen metodolojik çalışmalara katkıda bulunması beklenmektedir. Ayrıca, bu çalışmayla birlikte sosyal araştırma yöntemleriyle ilgilenen nicel araştırmacıların bu yaklaşım ile çalıştıkları konular arasındaki bağlantıyı kurarak, yeni çalışmalara yön vermesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Araştırma, Araştırma Yöntemi, Toplam Araştırma Hatası, Araştırma Kalitesi, Türkiye

Atıf: Saraç, M. (2022). Sosyal araştırmaların niteliğini değerlendirmede bütüncül bir çerçeve: Toplam araştırma hatası. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1297-1312.

¹ Bu çalışma etik kurul izin belgesi gerektirmemektedir.

² Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Sosyal Araştırma Yöntemleri Anabilim Dalı, melikesarac@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1076-9473

A Holistic Framework for Evaluating the Quality of Social Surveys: Total Survey Error

Melike SARAÇ³

Submitted by: 17.05.2022

Accepted by: 27.12.2022

Article Type: Research Article

Abstract

There are few studies that focus on social survey methodology in Turkey. This study touches upon the total survey error perspective that is adopted commonly for surveys carried out in European countries and the USA, providing a rich methodological framework to the researchers. In the current paper, this approach and subsequent error dimensions were introduced in detail and, selected studies were evaluated along with the research data and error types. This study is expected to contribute to a limited number of studies conducted in Turkey by introducing total survey error perspective. Furthermore, quantitative researchers who are interested in social survey methodology are expected to shape new studies, linking this paradigm and their research interests.

Keywords: Social Research, Survey Methodology, Total Survey Error, Survey Quality, Turkey

³ Hacettepe University Institute of Population Studies Department of Social Research Methodology, melikesarac@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1076-9473

Giriş

Toplam araştırma hatası (*total survey error*) perspektifi, sosyal araştırma sürecindeki farklı boyutları dikkate alarak araştırmaların kalite değerlendirmelerinde kullanılmakta ve veri kalitesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Groves ve Lyberg, 2010). Ayrıca, bu değerlendirmeler geliştirilen yöntemlere dayalı öneriler için bir çerçeve oluşturma özelliği taşımaktadır. Biemer (2010) bu yaklaşımı, bütçe kısıtları altında veri kalitesini artırmak için teorik bir çerçeve olarak tanımlamıştır. Dünyada özellikle nicel araştırma yöntemleri alanında çalışan araştırmacılar tarafından benimsenen bu perspektif, sosyal araştırmaların bir bütün olarak ele alınmasının yanı sıra, araştırma sürecindeki her bir bileşenin araştırma kalitesine olan etkisini görmek açısından da önemlidir. Böylelikle, araştırmacıların sosyal araştırmaların kalitesini artırmaya yönelik olarak benimsediği stratejilerin güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirmesi mümkün olmaktadır. Bu bağlamda, Weisberg (2005) toplam araştırma hatası perspektifini sosyal araştırmaları anlamak için gerekli bir araç olarak tanımlamıştır. Bu anlamda, sosyal araştırmalarda hata kavramı, yanlış olarak değil araştırma sonuçları ile evrendeki gerçek değer arasındaki fark olarak yorumlanmalıdır.

Araştırma tasarımından başlayarak sonuçların sunulmasıyla tamamlanan sosyal araştırma sürecindeki her bir aşama toplam araştırma hatasını oluşturan bileşenler kapsamında tartışılabilir. Örneğin bu perspektife göre, katılımcıların cevaplama davranışı cevapsızlık hatasıyla (*nonresponse error*), kullanılan veri toplama yöntemi ölçüm hatasıyla (*measurement error*), örnekleme tasarımında kullanılan çerçeve bilgisi ise kapsam hatasıyla (*coverage error*) ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Toplam araştırma hatası, araştırmacılara bütüncül bir biçimde değerlendirme imkanı sunması nedeniyle araştırma yöntemleri alanında baskın bir paradigma olarak da nitelendirilmekte (Groves ve Lyberg, 2010) ve sosyal araştırmaların kalitesinin değerlendirilmesinde oldukça kapsamlı ve bilimsel bir dayanak sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel olarak üç farklı amacı bulunmaktadır. Birincisi toplam araştırma hatası perspektifini tanıtarak özellikle Türkiye literatüründeki boşluğu doldurmak; ikincisi Türkiye’de ve diğer ülkelerde bu yaklaşımı çerçeve olarak kullanan metodolojik çalışmalardan kapsamlı örnekler sunmak; üçüncüsü ise Türkiye’deki sosyal araştırmaların tasarlanması ve yöntemsel olarak değerlendirilmesiyle ilgili yapılacak çalışmalarda bu perspektifin getireceği faydaları tartışmaktır.

Bu çalışmanın özellikle Türkiye’de sosyal araştırma yöntemleri konusuyla ilgilenen araştırmacılara yeni bir bakış açısı kazandırması beklenmektedir. Bütüncül bir bakış açısı benimsenerek yapılan değerlendirmelerin, tasarımdan tahminlerin sunulmasına kadar tüm araştırma adımları takip edilerek yapılması gerekmektedir. Örneğin, Tourangeau (2003) araştırma tahminlerine odaklanan çalışmalarda bu çerçevedeki alt bileşenlerden ölçüm hatasının üzerinde durulması gereken bir boyut olduğunu vurgulamıştır. Benzer yaklaşım ile, West ve Blom (2017) nicel araştırmalarda görüşmecilerin yer aldıkları tüm adımların birlikte düşünülerek alt bileşenlerden kapsam hatası, cevapsızlık hatası, ölçüm hatası ve işlem hatası üzerinde durmuştur. Ancak böylelikle sosyal araştırmalarda araştırma hatası ve araştırma kalitesi üzerine doğru değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır. Ayrıca bu çalışma ile birlikte araştırmacıların toplam araştırma hatası perspektifiyle kendi araştırma alanları arasında bir ilişki kurmasına katkıda bulunulması da amaçlanmaktadır.

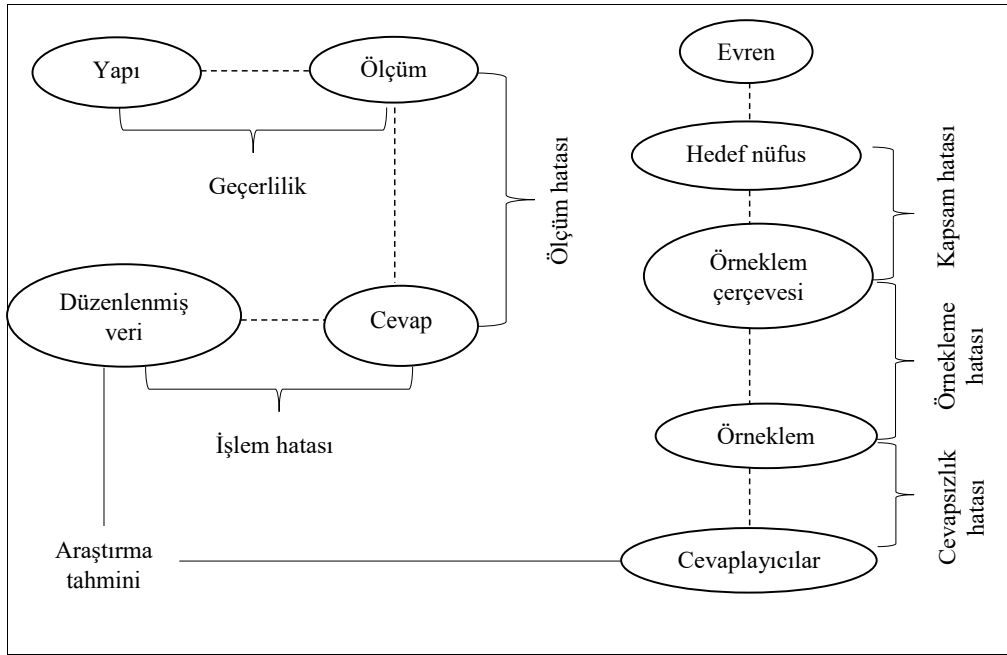
Toplam Araştırma Hatası ve Bileşenleri

Toplam araştırma hatası, sosyal araştırma sürecindeki tüm bileşenlerin araştırma sonuçlarını, dolayısıyla bir bütün olarak araştırma kalitesini etkilemesi üzerine kurulu olan geniş bir perspektiftir. Başka bir ifade ile, araştırma sürecindeki her aşamanın hataya açık olduğu varsayımı üzerine kuruludur (Weisberg, 2005). Bir araştırma süreci; amaçları belirleme, hedef nüfusu belirleme, veri toplama yöntemini ve tasarımı belirleme, örneklem çerçevesini ve örneklem seçim yöntemini belirleme, soru kağıdını tasarlama ve deneme, cevaplayıcılara ulaşma ve soruları sorma, veri işleme ve sonuçları analiz etme adımlarından oluşmaktadır (Weisberg, 2005).

Toplam araştırma hatası perspektifiyle, araştırmacılar var olan kısıtlar altında kaliteyi artırmaya yönelik vereceği kararları fayda-zarar dengesi kurarak değerlendirmektedir (Groves ve diğerleri, 2004). Groves ve Lyberg (2010) araştırmacıların sabit maliyet ile farklı araştırma tasarımları arasında seçim yaparken hatası en düşük olanı tercih etmelerini önermektedir. Ayrıca, Lyberg (2012) toplam araştırma hatasının tüm bileşenlerini dikkate alarak saha çalışmasının izlenmesi, ortaya çıkan hata kaynaklarının araştırma sonunda değerlendirilmesi ve bu hataların olası etkilerinin incelenmesinin önemini vurgulamaktadır. Biemer (2010) ise verinin doğruluğunun artması ve toplam araştırma hatasının azaltılması arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmektedir.

Araştırma ve hata kavramlarının araştırma yöntemleri alanında bir arada kullanılmasını takiben (Kish, 1965; Dalenius, 1962; Hansen, Hurwitz ve Pritzker, 1953) ilk kez Anderson ve diğerleri (1979) tarafından cevapsızlık, ölçüm ve işlem hatalarına ilişkin örnekler sunan *Toplam Araştırma Hatası (Total Survey Error)* başlıklı bir kitap yayınlamıştır. Sonraki dönemde ise, toplam araştırma hatasıyla ilgili literatür oldukça zenginleşmiştir (Lessler ve Kalsbeek, 1999; Biemer ve Lyberg, 2003; Groves ve diğerleri, 2004; Weisberg, 2005; Smith, 2011). Groves ve Lyberg (2010) toplam araştırma hatasını örneklem araştırmalarının merkezinde konumlandırmış ve araştırma tahminlerinin istatistiksel olarak hata özelliklerini açıklayan kavramsal bir çerçeve olarak nitelendirmiştir. Bu yaklaşım ışığında, sosyal araştırma süreci boyunca alınan yönetime dayalı kararların nihai olarak araştırma sonuçlarını etkileyeceği açıktır.

Biemer (2010) toplam araştırma hatası perspektifini araştırma tasarımı, veri toplama süreci ve verinin işlenmesi ile analiz edilmesi sırasında ortaya çıkan hataların toplamı olarak tanımlamıştır. Bu tanıma uygun olarak, hata bileşenlerini araştırma sürecindeki adımlar ile eş zamanlı olarak düşünmek faydalı olacaktır. Bu nedenle, cevapsızlık hatası veri toplama süreciyle, ölçüm hatası soru kağıdı tasarımı, görüşmeci eğitimi ve veri toplama süreciyle, kapsam hatası ve örnekleme hatası örnekleme tasarımıyla, işlem hatası ise elde edilen verinin işlenmesi ve nihai sonuçların elde edilmesiyle birlikte değerlendirilmektedir. Biemer (2010) toplam araştırma hatası bileşenlerini örneklem ve örneklem dışı hatalar ayrımında sistematik ve değişken hatalar olarak gruplamış, yanlılık (*bias*) ve değişim (*variance*) bileşenleriyle toplam hatayı açıklamıştır. Araştırmacılar toplam araştırma hatası bileşenleri konusunda farklılaşsa da, genel olarak toplam araştırma hatasının bileşenleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

Şekil 1. Toplam Araştırma Hatası Bileşenleri (Groves ve diğerleri, 2004)

Cevapsızlık hatası (*Nonresponse error*)

Sosyal araştırmalarda örneklem birimi ya da soru düzeyinde oluşabilecek cevapsızlıktan kaynaklanan hata tipidir. Örneğin, hanehalkı araştırmalarında seçilen örneklem biriminin konut olmaması ya da birey görüşmelerinde çeşitli sebeplerle kişiye ulaşılamaması nedeniyle örneklem birimi düzeyinde bir cevapsızlık oluşmaktadır. Cevaplayıcıların bazı sorulara yanıt vermemesi ise, soru düzeyinde bir kayıp veriye neden olmaktadır. Groves ve diğerleri (2004) bu hata tipini örneklem ve cevaplayıcılar arasındaki gözlenemeyen fark olarak tanımlamıştır. Örneğin, hanehalkı araştırmalarında birim düzeyinde cevapsızlık nedenleri arasında ziyaret sırasında evde hanehalkının bulunmaması, hanehalkının görüşme yapmayı reddetmesi veya konutun bulunamaması olabilir (Saraç ve Adalı, 2009). Ayrıca, cevaplayanların ve cevaplamayanların özellikleri arasındaki fark arttıkça, araştırma tahminleri cevapsızlık yanlılığından daha çok etkilenecektir. Bu durumu engellemek amacıyla araştırma tasarımında ve veri toplama sürecinde cevapsızlık hatasını en aza indirecek stratejilerin benimsenmesi gerekir.

Tanımlama hatası (*Specification error*)

Tanımlama hatası, hazırlanan soruların ölçülmek istenenden farklı bir kavramı ölçtüğü durumlarda ortaya çıkan hata tipidir. Böyle bir hatanın olması durumunda, elde edilen araştırma tahminleriyle yapılan çıkarsamalar yanlış olabilir (Biemer, 2010). Bu hata tipini azaltmak için özellikle soru kağıdı tasarımında soruların ölçmek istediği kavramlar ile araştırma amaçlarının uygunluğuna dikkat edilmeli, soruların ifadelendirilmesinde sorunun herkes için aynı anlama gelecek biçimde tasarlanması gerekmektedir. Nicel araştırmalarda soruların ve ilgili cevap seçeneklerinin doğru hazırlanmasıyla ilgili öneriler bulunmaktadır (Groves ve diğerleri, 2004; Neuman, 2013).

Ölçüm hatası (*Measurement error*)

Ölçüm hatası, beklenen ölçümler ile elde edilen cevaplar arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır (Groves ve diğerleri, 2004). Ölçüm hatasına neden olan faktörler arasında tasarlanan sorular ve cevap seçeneklerinin uygunluğu, görüşme tekniği, görüşmeciye yönelik talimatlar, görüşme sırasında uygulanan çeşitli teknikler,

cevaplayıcı ve görüşmeci özellikleri, veri toplama yönteminin uygunluğu, veri toplama yönteminde kullanılan araçlar gibi faktörler neden olmaktadır. Ölçüm hatasının dışsal kaynaklar yardımıyla gözlenebilir olması, veri toplama yöntemi, soru kağıdı, görüşmeci ve cevaplayıcı üzerine odaklanan metodolojik çalışmaların yürütülmesini sağlamıştır (Groves ve Lyberg, 2010). Bu hata tipini azaltmak için, soru kağıdı tasarımı, veri toplama yönteminin hedef nüfusa uygun olması, görüşmeci seçimi, görüşmeci eğitiminin etkinliği, saha çalışmasının yönetimi ve takibi gibi aşamalar önem kazanmaktadır.

Kapsam hatası (*Coverage error*)

Sosyal araştırmalar için belirlenen hedef nüfus ve bu nüfusa ulaşmak için seçilen örneklem çerçevesi birebir örtüşmeyebilir. Örneğin, verinin internet tabanlı yöntem ile toplanacağı bir sosyal araştırmanın örneklem çerçevesinde internet erişimi olmayan nüfus dışarıda kalacaktır. Bu durumun bir sonucu olarak da araştırma tahminleri kapsam hatasından etkilenecektir. Groves ve diğerleri (2004) bu hata tipini evrendeki hedef nüfus ve örneklem çerçevesi arasındaki gözlemlenemeyen fark olarak tanımlamıştır. Kapsam hatası, örnekleme tasarımı aşamasında hedef nüfusu en çok kapsayan çerçeve üzerinden örneklem seçiminin yapılmasıyla azaltılabilecek bir hata tipidir.

Örnekleme hatası (*Sampling error*)

Örnekleme hatası, örneklem çerçevesindeki tüm birimler yerine bu çerçevenin bir alt grubunu oluşturan örneklemin seçiminden kaynaklanan bir hata tipidir. Dolayısıyla örneklem araştırmalarında kaçınılmaz bir hata olup, örneklem büyüklüğünün artırılması yoluyla bir miktar azaltılabilir. Ancak böyle bir durumda örneklem büyüklüğünü etkileyen diğer tüm faktörlerin bir arada düşünülmesi gerekir. Çok aşamalı örneklem tasarımı, örneklem büyüklüğü ve tahmin edicilerin seçimi gibi faktörler örneklem hatasına katkıda bulunmaktadır (Biemer, 2010). Groves ve diğerleri (2004) bu hata tipini örneklem çerçevesi ve örneklem birimleri arasındaki gözlemlenemeyen fark olarak tanımlamıştır. Araştırma tahminlerinin standart hataları ve güven aralıkları örnekleme hatalarının bir göstergesidir. Böylece, standart hataları yeterince düşük ve bunun bir sonucu olarak güven aralıkları görece dar olan araştırma tahminlerinin daha güvenilir olduğu söylenebilir.

İşlem hatası (*Processing error*)

İşlem hatası/Araştırma sonrası hata, veri toplama sürecinin tamamlanmasından sonra kodlama, düzenleme, analiz yapma ve tablolama gibi veri üzerinde yapılacak işlemlerden kaynaklanan hata tipidir. Groves ve diğerleri (2004) bu hata tipini araştırma tahminleri ile cevaplayıcılardan elde edilen bilgiler arasındaki gözlemlenemeyen fark olarak tanımlamıştır. Bu hatayı azaltmak amacıyla verinin uygun bir şekilde düzenlenerek analize hazır hale getirilmesi ve ağırlıklandırmanın doğru yapılması gibi veri toplama sonrası aşamalar önem kazanmaktadır. Ağırlıklandırma, karmaşık örneklem tasarımlarında (çok aşamalı, tabakalı, küme örnekleme) yanlı olmayan araştırma tahminleri üretmek için eşit olmayan seçim olasılıkları ile cevapsızlık bileşenlerini dikkate alan bir düzeltme faktörüdür (Heeringa, West ve Berglund, 2017).

Literatürden seçilmiş örnekler

Toplam araştırma hatası perspektifi yaklaşımıyla yapılan çalışmalara özellikle Avrupa ülkeleri ve Amerika'da yürütülen sosyal araştırmalar kapsamında sıklıkla rastlanmaktadır. Türkiye'de ise yakın dönemde gelişen sosyal araştırma yöntemleri alanında toplam araştırma hatasına ve alt bileşenlerine değinen çalışma sayısı oldukça azdır. Önceki bölümde de belirtildiği gibi, ölçüm ve cevapsızlık hataları dışsal veri kaynaklarından yararlanılarak görece ölçülebilir olduğundan, metodolojik çalışmalarda bu hata tiplerine diğerlerine kıyasla daha çok değinilmektedir. Bu çalışmada, Tablo 1'de sunulan seçilmiş literatür örneklerinin bulguları, kullanılan araştırma verisi ve üzerinde durulan hata tipleriyle birlikte değerlendirilecektir.

Kapsam hatasına ilişkin, Lee, Brick, Brown ve Grant (2010) CHIS (*California Health Interview Survey*) verisini kullanarak artan cep telefonu sahipliğinin, sabit hatlı telefon yoluyla veri toplanan sağlık araştırmaları üzerine etkisini incelemiştir. Bu çalışmanın bulguları doğrultusunda sabit hatlı telefon kullanıcıları özelliklerinden farklı olan cep telefonu kullanıcıları için ayrı bir örneklem belirlenmesinin kapsam hatasını azaltmak için faydalı olacağı görülmektedir. Mohorko, de Leeuw ve Hox (2013), kapsam hatasını Avrupa ülkelerinde yapılan internet tabanlı araştırmalar özelinde *Eurobarometer* verisini kullanarak incelemiştir. Bu çalışmanın sonuçları internet sahipliğinin yaş, cinsiyet ve eğitim durumu gibi demografik özellikler temelinde farklılaştığını, ancak zaman içinde artan internet sahipliğinin kapsam hatasını önemli ölçüde azalttığını göstermektedir. Yazarlar veri toplama tekniklerinin değişkenliğinin kapsam hatasını azaltacağını, ancak oluşabilecek cevapsızlık hatasının da göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır.

Almanya'daki PASS Study (*The Labour Market and Social Security Study*) verisi kullanılarak yapılan bir metodolojik çalışmada ise, cevaplayıcıların akıllı telefon sahipliğinin yaş, bölge ve yaşadıkları il nüfusu gibi bazı sosyo-demografik özellikleriyle ilişkili olduğu gösterilmiştir. Yazarlar bu farklılıktan kaynaklanan kapsam hatasının çeşitli ağırlıklandırma teknikleriyle azaltılabileceğine ancak tamamen kaldırılamayacağına dikkat çekmektedir (Keusch, Bähr, Haas, Kreuter ve Trappmann, 2020). Bethel (2010) ise, yirmi yedi farklı Avrupa ülkesi için internet tabanlı araştırmalarda sıklıkla rastlanan daha az kapsama (*undercoverage*) ve kendiliğinden seçme (*self-selection*) problemlerini kapsam hatası bağlamında ele almıştır. Hayali bir nüfus üzerinden yaptığı simülasyon çalışmasının sonuçları, daha az kapsama durumunun araştırma sonrası tabakalama (*post-stratification*) gibi çeşitli ağırlıklandırma yöntemleriyle telafi edilebileceğini, ancak kendiliğinden seçme sorununun güvenilir olmayan araştırma tahminleri üreteceğini göstermektedir.

Sosyal araştırmalarda önemli rol oynayan görüşmeciler, toplam araştırma hatası perspektifiyle genellikle cevapsızlık hatası ve ölçüm hatasıyla ilişkilendirilirler (West ve Blom, 2017). West, Kreuter ve Jaenichen (2013), verinin yüz yüze görüşme tekniğiyle toplandığı sosyal araştırmalarda görüşmeci etkisini ölçüm ve cevapsızlık hataları çerçevesinde tartışmışlardır. Almanya'da bilgisayar destekli yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak yürütülen PASS Study verisi kullanılarak yapılan bu çalışmada, cevapsızlık hatasının ve seçilen bazı göstergeler için ölçüm hatasının görüşmeci varyansını açıklamada etkili olduğu bulunmuştur. Benzer olarak, West ve Olson (2010) bilgisayar destekli telefon görüşmesiyle bilgi toplanan WDS (*Wisconsin Divorce Study*) verisini kullanarak seçilmiş bazı göstergeler için görüşmeci varyansının cevapsızlık ve ölçüm hatalarıyla açıklanabileceğini göstermiştir.

Tablo 1. Toplam araştırma hatası yönüyle değerlendirilmiş çalışmalardan örnekler

Yıl	Yazarlar	Veri kaynağı/Araştırma	Veri toplama yöntemi	Konunun ilgili olduğu hata	Konunun ilgili olduğu araştırma adımı
2010	Lee ve diğerleri	California Health Interview Survey (CHIS)	Sabit hatlı telefon görüşmesi yöntemi	Kapsam hatası	Örnekleme tasarımı, araştırma sonrası ağırlıklandırma
2013	Mohorko ve diğerleri	Eurobarometer	Yüz yüze görüşme yöntemi	Kapsam ve cevapsızlık hataları	Örnekleme tasarımı, veri toplama yöntemi, araştırma sonrası ağırlıklandırma
2020	Keusch ve diğerleri	The Labour Market and Social Security Study (PASS Study)	Bilgisayar destekli yüz yüze görüşme (CAPI) ve bilgisayar destekli telefon görüşmesi (CATI) yöntemleri	Kapsam hatası	Örnekleme tasarımı, araştırma sonrası ağırlıklandırma
2010	Bethlem	Data from the Statistical Office of the EU, Integrated Survey on Household Living Conditions, Official statistics from the Dutch Parliamentary Elections ve General Population Survey of Statistics Netherlands	İnternet tabanlı görüşme yöntemi	Kapsam hatası	Örnekleme tasarımı, araştırma sonrası ağırlıklandırma
2017	West ve Blom	Literatür taraması	Yüz yüze görüşme ve telefon görüşmesi yöntemleri	Kapsam, cevapsızlık, ölçüm ve işlem hataları	Örnekleme tasarımı, veri toplama süreci
2013	West ve diğerleri	The Labour Market and Social Security Study (PASS Study)	Bilgisayar destekli yüz yüze görüşme (CAPI) ve bilgisayar destekli telefon görüşmesi (CATI) yöntemleri	Örnekleme, cevapsızlık ve ölçüm hataları	Saha çalışması yönetimi ve veri toplama süreci
2010	West ve Olson	Wisconsin Divorce Study (WDS)	Bilgisayar destekli telefon görüşmesi (CATI) yöntemi	Cevapsızlık ve ölçüm hataları	Saha çalışması yönetimi ve veri toplama süreci
2017	Saraç ve Türkyılmaz	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (2013 TNSA)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Cevapsızlık hatası	Görüşmeci işe alımı, soru kağıdı tasarımı, veri toplama süreci
2002	Hox ve de Leeuw	9 farklı ülke ve 32 ayrı araştırma için standart olarak tasarlanan soru kağıdı uygulaması	Yüz yüze görüşme ve telefon görüşmesi yöntemleri	Cevapsızlık hatası	Veri toplama süreci
2021	Sun ve diğerleri	University of Michigan, Survey Research Center, Survey Services Laboratory' de uygulanan iki ayrı pilot çalışma	Video tabanlı görüşme ve telefonla görüşme yöntemleri	Cevapsızlık ve ölçüm hataları	Veri toplama süreci
2021	Saraç ve Koç	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (1998 ve 2013 TNSA)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Cevapsızlık hatası	Soru kağıdı tasarımı, görüşmeci eğitimi, saha çalışması yönetimi
2011	Olson ve Bilgen	American National Election Survey (2010 ANES) ve General Social Survey (2006 GSS)	Yüz yüze görüşme ve telefon görüşmesi yöntemleri	Ölçüm hatası	Saha çalışması yönetimi, görüşmeci eğitimi, veri toplama süreci, görüşmeci işe alımı
2021	Desai ve diğerleri	National Survey of Family Growth (2006-2015 NSFG)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Cevapsızlık hatası	Veri toplama süreci
2020	Saraç ve Türkyılmaz	Türkiye' de Kadına Yönelik Aile İçeri Şiddet Araştırması (2014 KYS)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Ölçüm hatası	Görüşmeci işe alımı, veri toplama süreci, soru kağıdı tasarımı, görüşmeci eğitimi
2006	Japec	European Social Survey (ESS) in Sweden ve Swedish Labor Force Survey (LFS)	Yüz yüze görüşme ve telefon görüşmesi yöntemleri	Cevapsızlık ve ölçüm hataları	Saha çalışması yönetimi, veri toplama süreci

Tablo 1. Toplam araştırma hatası yönüyle değerlendirilmiş çalışmalardan örnekler (devamı)

Yıl	Yazarlar	Veri Kaynağı/Araştırma	Veri Toplama Yöntemi	Konunun ilgili olduğu hata	Konunun ilgili olduğu araştırma adımı
2019	Saraç ve Adalı	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (1993-2013 TNSA)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Cevapsızlık hatası	Saha çalışması yönetimi, listeleme ve haritalama çalışması, veri toplama süreci
2010	Sakshaug ve diğerleri	University of Maryland, Joint Program in Survey Methodology'de uygulanan deneysel çalışma	Telefon görüşmesi, bilgisayar destekli telefon görüşmesi ve interaktif ses sistemi yoluyla görüşme yöntemleri	Cevapsızlık ve ölçüm hataları	Soru kağıdı tasarımı, veri toplama yöntemi, veri toplama süreci
2020	Saraç ve Koç	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (1993 ve 2013 TNSA)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Cevapsızlık ve ölçüm hataları	Soru kağıdı tasarımı, görüşme eğitimi, veri toplama süreci
2022	Ellyne ve Saraç	American Time Use Survey (2010 ATUS)	Günlük kaydı ve bilgisayar destekli telefon görüşmesi yöntemi	Ölçüm ve hatırlama/geri çağırma hataları	Soru kağıdı tasarımı, veri toplama süreci
2012	Türkyılmaz ve Ayhan	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (2003 TNSA)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Cevapsızlık hatası	Veri toplama süreci, soru kağıdı tasarımı
2008	Coşkun	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (1993-2003 TNSA)	Yüz yüze görüşme yöntemi	İşlem hatası	Görüşme eğitimi, veri toplama süreci, araştırma sonrası değerlendirme
2021	Saraç	Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (2014 KYS)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Ölçüm hatası, işlem hatası	Görüşme eğitimi, saha çalışması yönetimi, veri toplama süreci, araştırma sonrası değerlendirme
2022	Tornos ve Verge	European Social Survey (ESS), World Values Survey (WVS) ve American National Election Studies (ANES)	Bilgisayar destekli telefon görüşmesi yöntemi	Tanımlama hatası	Soru kağıdı tasarımı, veri toplama süreci
1983	Kalton	Standart hataların hesaplanması	-	Örnekleme hatası	Örnekleme tasarımı, araştırma sonrası hataların hesaplanması
2004	Groves ve diğerleri	Standart hataların olası etkileri	-	Örnekleme hatası	Örnekleme tasarımı, araştırma sonrası hataların hesaplanması
2017	Heeringa ve diğerleri	Karmaşık örnekleme tasarımı	-	Örnekleme hatası	Örnekleme tasarımı, araştırma sonrası hataların hesaplanması
2022	Saraç ve Koç	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (2013 TNSA)	Yüz yüze görüşme yöntemi	Seçim hatası	Örnekleme tasarımı, soru kağıdı tasarımı, görüşme eğitimi, veri toplama süreci
2011	Heeringa ve diğerleri	Standart hata hesaplama yöntemleri Panel Study of Income Dynamics (PSID)	-	Örnekleme hatası	Örnekleme tasarımı, araştırma sonrası hataların hesaplanması

Saraç ve Türkyılmaz (2017) ise, araştırma kalitesi ve toplam araştırma hatası pespektifi arasındaki yakın ilişkiye değinerek 2013 TNSA (*Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*) için görüşmecilerin bazı sosyo-demografik özelliklerinin saha performansları üzerinde etkili olduğunu göstermişlerdir. Bir başka çalışmada ise, dokuz farklı ülkeden otuz iki yüz yüze ve telefonla görüşme tekniği kullanılarak yürütülen araştırma kapsamında görüşmeci özellikleri, tutum ve davranışlarının cevaplama oranlarına etkisi incelenmiştir (Hox ve de Leeuw, 2002). Bu çalışmanın en önemli bulgusu, olumlu tutuma sahip olan görüşmecilerin görüşme yapmayı reddeden cevaplayıcıları yeniden görüşme yapmaya ikna etme konusunda diğer görüşmecilere göre daha başarılı olduklarıdır. Görüşmeciler ve cevaplayıcılar arasında kurulan etkileşimin metodolojik olarak tanımlanması ve bu etkileşimin veri kalitesine, dolayısıyla da araştırma kalitesine etkisi son dönemde toplam araştırma hatası perspektifinden ele alınan konular arasındadır (Sun, Conrad ve Kreuter, 2021; Saraç ve Türkyılmaz, 2020; Olson ve Bilgen, 2011). Saraç (2021), yapısal eşitlik modellemesi tekniğini kullanarak 2014 Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması verisi üzerinden görüşme kalitesini çok boyutlu olarak tanımlamıştır. Aynı çalışma kapsamında, görüşmeciler ve cevaplayıcılar arasında kurulan etkileşim ile görüşme kalitesi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Türkiye’de 1993-2013 yılları arasında yürütülen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları özelinde hane halkı ve kadın görüşmeleri düzeyindeki cevaplama oranları, yerleşim yeri ve bölge ayrımında detaylı olarak ele alınmış, özellikle kentsel alanlarda artan cevapsızlık nedenleri üzerinde durulmuştur (Saraç ve Adalı, 2019). Türkyılmaz ve Ayhan (2012) ise, 2003 TNSA’dan seçilen bazı değişkenler için birey düzeyindeki cevapsızlığı hanehalkı verisinden elde edilen bilgiler yardımıyla tartışmıştır. Cevapsızlık hatasına odaklanan bir başka çalışmada ise, görüşmeci iş yükünün cevaplama oranlarını ve görüşme süresini doğrudan etkilediği İsveç’te yürütülen ESS (*European Social Survey*) araştırmasının verisi kullanılarak gösterilmiştir (Japac, 2006). Bu çalışmanın önerileri arasında saha çalışması boyunca görüşmecilerin ilgisini ve motivasyonunu yüksek tutmak ile saha çalışmasının sürekli takibi yer almaktadır. Saraç ve Koç (2021) ise toplam araştırma hatası yaklaşımıyla, TNSA’da kullanılan soru kağıdının gerektiği durumlarda görüşme anında sözel olarak çevrilmesinin ay ve yıl şeklinde alınan doğum tarihi bilgisi düzeyindeki cevapsızlığı artırdığını ve böylece veri kalitesini etkilediğini göstermiştir. Coşkun (2008) ise toplam doğurganlık hızı ve beş yaş altı ölüm hızı gibi demografik göstergeler üzerinden TNSA veri kalitesini değerlendirmiş, bölge ve yerleşim yeri düzeyinde farklılıklar olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada, işlem hatası yönüyle doğum tarihçesi verisinin kalitesini değerlendirmek üzere yaş yığılması (*age heaping*) ve basamak tercihi (*digit preference*) gibi göstergeler kullanılmıştır.

Sakshaug, Yan ve Tourangeau (2010), farklı veri toplama yöntemlerinin cevapsızlık ve ölçüm hatalarıyla ilişkisini incelemek amacıyla *University of Maryland-the Joint Program in Survey Methodology* programındaki bir sınıfta deneysel çalışmalarını yürütmüştür. Bu çalışmaya göre, görüşmeci kullanılarak yürütülen bilgisayar destekli telefon görüşmesinden (*CATI-Computer Assisted Telephone Interviewing*) yerine görüşmeyi cevaplayıcının tamamladığı internet araştırması veya interaktif ses sistemi (*IVR-Interactive Voice Response*) yoluyla görüşme yapıldığında ölçüm hatasının azaldığı, ancak cevapsızlık hatasının artmasıyla birlikte toplam araştırma hatasının arttığı görülmektedir. Aynı çalışmada uygulanan soru kağıdında bazı hassas sorulara da yer verilmiş, cevapsızlık hatasının en çok sosyal istenirlik yanlılığı (*social desirability bias*) yüksek olan sorular üzerinde etkili olduğu bulunmuştur.

Hassasiyet düzeyi yüksek olan sorularda sosyal istenirlik yanlılığının oluşturduğu bir diğer hata kaynağı ise ölçüm hatasıdır. Örneğin, sağlık araştırmalarında gebelik ile ilgili sorularda cevaplayıcıların farklı beyanından kaynaklanan ölçüm hatası ve hiç beyan etmemelerinden kaynaklanan cevapsızlık hatası araştırma tahminlerini etkilemektedir (Desai, Lindberg, Maddow-Zimet ve Kost, 2021). Saraç ve Koç (2020), olasılıklı sınıflandırma yöntemini kullanarak grupladığı istemli ve kendiliğinden düşükleri cevaplayıcıların beyanıyla karşılaştırmıştır. Çalışmanın sonuçları, cevaplayıcıların istemli düşüklerin bir bölümünü kendiliğinden düşük olarak beyan ettiğini göstermektedir. Ellyne ve Saraç (2022) ise, 2010 ATUS (*American Time Use Survey*) verisini kullanarak ölçüm hatasının bir nedeni olan hatırlama/geri çağırma hatası (*recall error*) üzerinde cevaplayıcıların meşguliyet ve çalışma durumunu etkili bulmuştur.

Sosyal araştırmalardaki tanımlama hatasına odaklanan Tormos ve Verge (2022), ESS, WVS (*World Values Survey*) ve ANES (*American National Election Studies*) araştırmalarında siyaset ile ilgili tahminler üzerinde görölen cinsiyetler arası farklılığı deneysel olarak incelemiştir. Bu çalışmanın sonuçları, cinsiyet farklılığını ortaya çıkaran temel faktörün farklı tipte sorulan araştırma soruları olduğunu göstermektedir.

Araştırma yöntemleri alanına katkı sunan bu çalışmalar, genellikle başka bir veri kaynağı ile karşılaştırma yapmayı gerektiren ya da bir kontrol grubu sayesinde diğer grupların karşılaştırılmasını mümkün kılan deneysel olarak tasarlanmış metodolojik değerlendirmelerdir. Bu çalışmalarda ele alınan hatalar, gözlemlenemeyen hatalar olarak da ifade edilen ve örneklem hatalarına kıyasla tahmin edilmesi/ölçülmesi daha zor olan örneklem dışı hatalara dayanmaktadır.

Araştırma tahminleri düzeyinde istatistiksel olarak farklı yöntemler ile hesaplanabilen standart hatalar, örneklem hatalarının bir göstergesidir (Kaltın, 1983). Standart hatalar, aynı çerçeveden olası seçilecek tüm örneklemelerin üreteceği araştırma tahminlerinin değişiminin de bir göstergesidir (Groves ve diğerleri, 2004). Bu nedenle özellikle karmaşık örnekleme (çok aşamalı, tabakalı, küme örnekleme) tasarımına dayalı araştırma tahminleri yorumlanırken verideki hata terimleri de göz önünde bulundurulmalı, araştırma tahminleri güven aralıkları ve test istatistikleri ile birlikte değerlendirilmelidir (Heeringa ve diğerleri, 2017). Sosyal araştırmalarda cevaplayıcı seçim hatası yaklaşımının benimsendiği çalışmada ise, 2013 TNSA'dan seçilmiş bazı göstergeler için farklı cevaplayıcı seçim yöntemlerinin uygulanmasıyla elde edilen yeni sonuçların araştırma tahminlerinden sapma seviyelerini, seçim yöntemlerinin avantajları ve dezavantajları bağlamında tartışılmıştır (Saraç ve Koç, 2022).

Heeringa, Berglund ve Khan (2011), sıklıkla kullanılan farklı örneklem hatası hesaplama yöntemlerini⁴ çeşitli bilgisayar programlarıyla birlikte tanıtmıştır. Ayrıca yazarlar Amerika'da yürütölen PSID (*Panel Study of Income Dynamics*) verisi üzerinden, göçmen nüfusu standart hataları hesaplamak üzere tabaka ve küme düzeyinde ayırmıştır. Schenker ve Raghunattan (2007) ise sadece örneklem dışı hataların değil, örnekleme hatasının da farklı araştırmalardan gelen bilgilerin birleştirilmesiyle azaltılabileceğini ifade etmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Toplam araştırma hatası pespektifi, çok boyutlu olması nedeniyle sosyal bilimler alanındaki araştırmacılara araştırma adımları ve toplam hata üzerinden değerlendirme yapma imkanı sunmaktadır (Groves ve diğerleri, 2004; Groves ve Lyberg, 2010). Çalışma kapsamında bu yaklaşımla yürütölen deneysel çalışmalar da incelendiğinde yöntem ile ilgili tüm değişikliklerin araştırma tahminlerini, dolayısıyla da araştırma kalitesini olumlu ya da olumsuz olarak etkilediği görölmektedir. Bu nedenle, araştırma tasarımlarında ve değerlendirmelerinde fayda-zarar dengesinin iyi kurulması ve araştırma kalitesini olumlu yönde etkileyecek metodolojik yaklaşımların benimsenmesi bilginin doğru bir şekilde sunulması aşışından oldukça önemlidir.

Toplam araştırma hatası yaklaşımına göre, bir sosyal araştırmanın her adımı hataya aşış olup, bu hataları en aza indirmek araştırma ekibinin ortak amacı olmalıdır. Örneğin, örneklem tasarımı aşamasında kullanılan çerçeveden veya örneklem seçiminden kaynaklı bir hata, yeni bir çerçeve bilgisiyle, araştırma sonrası ağırlıklandırma teknikleriyle veya örneklem seçim yönteminin değiştirilmesiyle azaltılabilir. Veri toplama yöntemiyle ya da bu yöntemin saha çalışmasında uygulanmasıyla ilgili bir hata, farklı hedef gruplara yönelik ayrı veri toplama yöntemlerinin belirlenmesiyle azaltılabilir. Saha çalışması sırasında birim düzeyinde cevapsızlığı artıracak şekilde yapılan bir hata, tekrar ziyaretlerinin daha sık ve farklı günlerde yapılmasıyla veya bu birimlere farklı görüşmecilerin atanması yoluyla azaltılabilir. Benzer şekilde, soru kağıdı tasarımında kelimelendirme veya çeviriyle ilgili bir hata, görüşmeci eğitiminde bilgilerin görüşmecilere aktarılmasıyla ilgili

⁴ Bu çalışmada yer alan varyans/örnekleme hatası hesaplama yöntemleri *Taylor Series Linearization* ve yeniden örnekleme yoluyla tahmin tekniklerini kapsamaktadır (*BRR-Balanced Repeated Replication* ve *JRR-Jackknife Repeated Replication*).

bir hata ve saha çalışması sonrasında veri setlerinin düzenlenmesiyle ilgili bir hata sosyal araştırmaların kalitesini olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle toplam araştırma hatası perspektifi, birbiriyle ilişkili tüm araştırma adımlarını ve bu adımlar sırasında oluşabilecek hataları bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymaktadır.

Literatürde özellikle cevapsızlık ve ölçüm hatalarını azaltmaya yönelik olarak, veri toplama sürecinde önemli rollere sahip görüşmeciler ve cevaplayıcılara ilişkin değerlendirmelere sıklıkla rastlanmaktadır (West ve Blom, 2017; West ve Olson, 2010). Bu çalışmaların ortak sonucu, görüşmecilerin sosyo-demografik özelliklerinin, geçmiş deneyimlerinin, davranış, tutum ve inanışlarının cevaplama oranlarını ve veri kalitesini değiştirebileceği yönündedir. Ayrıca yalnızca görüşmecilerin kendi özellikleri değil, cevaplayıcılar ile aralarında kurdukları etkileşim de görüşme sırasında oluşabilecek hataları azaltacaktır (Sun ve diğerleri, 2021; Saraç ve Türkyılmaz, 2020).

Bu çalışma, toplam araştırma hatası perspektifini tanıtarak özellikle Amerika ve Avrupa ülkelerinde yapılan metodolojik çalışmaların yanı sıra Türkiye’de yürütülen çalışmalardan seçilen örnekleri sistematik bir şekilde sunan Türkiye temelli ilk çalışmadır. Çalışma kapsamında incelenen örnekler Tablo 1’de sunulan çalışmalar ile sınırlı olsa da, daha önce İlhan ve Deniz (2021) ilgili hata tiplerinin bazılarını daha çok siyaset bilimi literatüründe karşılaştıkları “anket metodolojisi” kavramı altında ele almıştır. Yakın dönemde Aydaş ve diğerleri (2022) “toplam anket hatası” yaklaşımı ile 2011-2019 dönemindeki seçim anketlerini uluslararası kriterlere dayanarak değerlendirmişlerdir. Çalışmanın bir diğer katkısı ise, araştırmacıların sosyal araştırmaları planlarken veya yürütülen bir sosyal araştırma üzerinde değerlendirme yaparken toplam araştırma hatası yaklaşımını benimsemesine yardımcı olmak ve böylece yapılacak yeni çalışmalara yön vermektir. Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yönetime dayalı bilimsel çalışmaların yapılması ve bu çalışmaların bulgularına dayalı olarak benimsenecek stratejilerin gelecekte yapılacak diğer araştırmalara yön vermesi oldukça önemlidir. Bu nedenle, özellikle nicel araştırmacıların üzerinde çalıştıkları metodolojik konuların toplam araştırma hatası perspektifiyle olan ilişkisini kurarak, kısıtlılıklar dahilinde hata tipini azaltmak yönünde geliştireceği öneriler literatüre önemli katkılar sunacaktır.

Bu perspektife göre, herhangi bir araştırma adımına yönelik alınacak kararların diğer adımları olumsuz yönde etkilememesi ilkesinin sürekli olarak dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle, Türkiye’deki araştırmacılar çalışma bulgularına dayalı olarak geliştirecekleri önerilerde diğer araştırma adımlarını da dikkate almalı, toplam hatayı en aza indirecek yaklaşımı doğru bir şekilde belirlemelidir. Toplam araştırma hatasının kaynaklarını belirleyen ve yönetime dayalı öneriler sunan çalışmaların yanı sıra, bu hatanın büyüklüğünü hata kaynakları düzeyinde ölçen çalışmaların yapılması sosyal araştırmalara ışık tutacaktır. Türkiye’de toplam araştırma hatası perspektifi benimsenerek, özellikle ülke temsiliyeti olan araştırmalarda uygulanan yöntemlere yönelik metodolojik değerlendirmeler literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Anderson, R., Kasper, J. ve Frankel, M. (1979). *Total survey error: Applications to improve health surveys*. San Francisco: Jossey Bass.
- Aydaş, İ., Moral, M. ve Tosun, Y. (2022). Türkiye’de seçim anketlerinin toplam anket hatası perspektifinden bir incelemesi. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 51, 87-110. doi: 10.30794/pausbed.1119635
- Bethlehem, J. (2010). Selection bias in web surveys. *International Statistical Review*, 78, 161-188. doi:10.1111/j.1751-5823.2010.00112.x
- Biemer, P. P. ve Lyberg, L. E. (2003). *Introduction to survey quality*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

- Biemer, P. P. (2010). Total survey error: Design, implementation, and evaluation. *Public Opinion Quarterly*, 74, 817-848. doi:10.1093/poq/nfq058
- Coşkun, Y. (2008). Data quality assessment of birth history data in Turkey Demographic and Health Surveys. (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara.
- Dalenius, T. (1962). Recent advances in sample survey theory and methods. *The Annals of Mathematical Statistics*, 33, 325-349. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2237516?seq=1>
- Desai, S., Lindberg, L. D., Maddow-Zimet, I. ve Kost, K. (2021). The impact of abortion underreporting on pregnancy data and related research. *Maternal and Child Health Journal*, 25, 1187-1192. doi:10.1007/s10995-021-03157-9
- Ellyne, L. ve Saraç, M. (2022, Mayıs). *How does sleep affect recall error? A complex sample design adjusted analysis from 2010 American Time Use Survey* [Öz]. 77. AAPOR (American Association for Public Opinion Research) konferansında sunulan bildiri, Chicago. Erişim adresi: <https://aapor.secure-platform.com/a/solicitations/13/sessiongallery/945/application/5624>
- Groves, R. M., Fowler Jr, F. J., Couper, M. P., Lepkowski, J. M., Singer, E. ve Tourangeau, R. (2004). *Survey methodology*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Groves, R. M. ve Lyberg, L. (2010). Total survey error: Past, present, and future. *Public Opinion Quarterly*, 74, 849-879. doi:10.1093/poq/nfq065
- Hansen, M. H., Hurwitz, W. N. ve Pritzker, L. (1953). The accuracy of census results. *American Sociological Review*, 18, 416-423. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/pdf/2087557.pdf>
- Heeringa, S. G., West, B. T. ve Berglund, P. A. (2017). *Applied survey data analysis*. Boca Raton, Florida: Chapman & Hall/CRC Press.
- Heeringa, S. G., Berglund, P. A. ve Khan, A. (2011). *Sampling error estimation in design-based analysis of the PSID Data* (Rapor No. #11-05). Michigan: National Science Foundation.
- Hox, J. ve de Leeuw, E. (2002). The influence of interviewers' attitude and behavior on household survey nonresponse: An international comparison. R. M. Groves, D. A. Dillman, J. L. Eltinge ve R. J. A. Little (Yay. haz.). *Survey nonresponse* içinde (s. 103-120). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- İlhan, A. O. ve Deniz, E. (2021). Anket metodolojisinde dört ana hata türüne giriş. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 199-214. doi: 10.30794/pausbed.834271
- Japac, L. (2006). Quality issues in interview surveys-Some contributions. *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 90, 26-42. Erişim adresi: <https://journals.openedition.org/bms/654>
- Kalton, G. (1983). Models in the practice of survey sampling. *International Statistical Review*, 51, 175-188. doi: 10.2307/1402747
- Keusch, F., Bähr, S., Haas, G. C., Kreuter, F. ve Trappmann, M. (2020). Coverage error in data collection combining mobile surveys with passive measurement using apps: Data from a German national survey. *Sociological Methods & Research*. Çevrimiçi ön yayın. doi:10.1177/0049124120914924
- Kish, L. (1965). *Survey sampling*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Lee, S., Brick, J. M., Brown, E. R. ve Grant, D. (2010). Growing cell-phone population and noncoverage bias in traditional random digit dial telephone health surveys. *Health Services Research*, 45, 1121-1139. doi:10.1111/j.1475-6773.2010.01120.x

- Lesser, V. M. ve Kalsbeek, W. D. (1999). Nonsampling errors in environmental surveys. *Journal of Agricultural, Biological, and Environmental Statistics*, 4, 473-488. doi:10.2307/1400503
- Lyberg, L. (2012). Survey quality. *Survey Methodology*, 38, 107-130. Erişim adresi: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/pub/12-001-x/12-001-x2012002-eng.pdf?st=csnHfZ-->
- Mohorko, A., de Leeuw, E. D. ve Hox, J. (2013). Internet coverage and coverage bias in Europe: Developments across countries and over time. *Journal of Official Statistics*, 29, 609-622. doi:10.2478/jos-2013-0042
- Neuman, L. W. (2004). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. London: Pearson New International Edition.
- Olson, K. ve Bilgen, İ. (2011). The role of interviewer experience on acquiescence. *Public Opinion Quarterly*, 75, 99-114. doi:10.1093/poq/nfq067
- Sakshaug, J. W., Yan, T. ve Tourangeau, R. (2010). Nonresponse error, measurement error, and mode of data collection: Tradeoffs in a multi-mode survey of sensitive and non-sensitive items. *Public Opinion Quarterly*, 74, 907-933. doi:10.1093/poq/nfq067
- Saraç, M. ve Türkyılmaz, S. (2017). An evaluation of interviewer characteristics in TDHS-2013 under consideration of response behavior. *Nüfusbilim Dergisi*, 39, 67-90. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/nufusbilim/issue/49169/628363>
- Saraç, M. ve Koç, İ. (2022). Do different respondent selection methods produce different survey estimates? A simulation of within-household selection methods for 2013 Turkey DHS. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 273-290. doi: 10.30794/pausbed.1112926
- Saraç, M. ve Adalı, T. (2019). Interview Result Codes in DHS Surveys in Turkey: An Assessment Between 1993 and 2013. *Nüfusbilim Dergisi*, 41, 52-67. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/nufusbilim/issue/52256/683698>
- Saraç, M. ve Koç, İ. (2020). Increasing misreporting levels of induced abortion in Turkey: is this due to social desirability bias?. *Journal of Biosocial Science*, 52, 213-229. doi:10.1017/S0021932019000397
- Saraç, M. ve Türkyılmaz, S. (2020). Exploring factors to build rapport between interviewer and respondent: Insights from the National Research on Domestic Violence against Women in Turkey. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23, 284-319. doi:10.18490/sosars.819027
- Saraç, M. (2021). The contribution of rapport between interviewer and respondent on interview quality from non-sampling error perspective: Evidence from 2014 Research on Domestic Violence against Women in Turkey (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara.
- Saraç, M. ve Koç, İ. (2021). Sources of nonresponse error in the translation process of survey instruments: the impact of language mismatch and on-the-spot translation on the quality of birth date data. *International Journal of Social Research Methodology*, 24, 313-325. doi:10.1080/13645579.2020.1785088
- Schenker, N. ve Raghunathan, T. E. (2007). Combining information from multiple surveys to enhance estimation of measures of health. *Statistics in Medicine*, 26, 1802-1811. doi:10.1002/sim.2801
- Smith, T. W. (2011). Refining the total survey error perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, 23, 464-484. doi:10.1093/ijpor/edq052
- Sun, H., Conrad, F. G. ve Kreuter, F. (2021). The relationship between interviewer-respondent rapport and data quality. *Journal of Survey Statistics and Methodology*, 9, 429-448. doi:10.1093/jssam/szm043

- Tormos, R. ve Verge, T. (2022). Challenging the gender gap in political interest: A By-Product of Survey Specification Error. *Public Opinion Quarterly*, 86, 107-133. doi:10.1093/poq/nfab070
- Tourangeau, R. (2003). Cognitive aspects of survey measurement and mismeasurement. *International Journal of Public Opinion Research*, 15(1), 3-7. doi: 10.1093/ijpor/15.1.3
- Türkyılmaz, S. ve Ayhan, Ö. (2012). Covariates of unit nonresponse error based on proxy response from household surveys. *İstatistik Araştırma Dergisi*, 9, 53-64. Erişim adresi: https://journal.tuik.gov.tr/tr/archive/21_2012_09_01_temmuz.pdf
- Weisberg, H. F. (2005). *The total survey error approach, A guide to the new science of survey research*. London: University of Chicago Press.
- West, B. T. ve Olson, K. (2010). How much of interviewer variance is really nonresponse error variance?. *Public Opinion Quarterly*, 74, 1004-1026. doi:10.1093/poq/nfq061
- West, B. T., Kreuter, F. ve Jaenichen, U. (2013). Interviewer effects in face-to-face surveys: A function of sampling, measurement error, or nonresponse?. *Journal of Official Statistics*, 29, 277-297. doi:10.1093/poq/nfq061
- West, B. T. ve Blom, A. G. (2017). Explaining interviewer effects: A research synthesis. *Journal of Survey Statistics and Methodology*, 5, 175-211. doi:10.1093/jssam/smw024

Extended Abstract

Purpose

This study has three different goals. The first is to fill the gap in the literature for Turkey, introducing the total survey error point of view; the subsequent aim is to present various survey methodology oriented studies that adopt this approach as a study framework; the last one is to discuss the strengths of the total survey error approach for future investigations that emphasis on social research design and assessment.

In light of these objectives, this work is expected to bring new insight, particularly for researchers who are interested in social survey methodology. Further, it is aimed to contribute to linking total survey error approach with researchers' own study interests related to survey design and evaluation.

Design and Methodology

This study is mainly intended to describe total survey error approach in detail on the basis of its commonly evaluated error components. Afterward, the selected methodological studies which embrace total survey error view, mostly from literature in the US and European countries are presented systematically. Each of the selected studies were assessed with data source and error types in addition to their significant findings. In addition, a limited number of studies carried out in Turkey were assessed along these lines. To sum up, this study can be viewed as a review that examines total survey error perspective that is rarely used in Turkey rather than in the US and European countries.

Findings

All of the studies examined within this paper affirm the requirement for adopting total survey error approach especially when investigating methods in the whole survey process. In fact, each implication in survey design will affect survey results. In this way, the total survey error perspective provides a comprehensive framework

for social researchers to evaluate survey stages, as stressed by (Groves et al., 2004; Groves and Lyberg, 2010). Moreover, adopting useful methodological strategies considering trade-offs is critical to get reliable and valid survey estimates.

Research Limitations

There is no limitation to conduct this work.

Implications (Theoretical, Practical and Social)

In the social sciences, the principal aim of the research team/association should be to increase survey quality by being aware of total survey error perspective. For instance, different sample frameworks and weighting techniques may be valuable to diminish selection errors. Errors that occur during the data collection could be reduced by the execution of different modes of data collection for different target groups. To reduce unit level non-response can be decreased with different visiting days or different field staff. Training of interviewers should be organized to reduce errors due to translation and wording. All of these error types would impact the quality of surveys in a negative way. Thus, there is a need for holistic approaches like total survey error perspective to understand the methodological ground of surveys.

Specifically, measurement and non-response errors could be controlled somewhat on account of the external sources (i.e. records, registration systems, and so forth). Newly designed experimental studies using survey data in Turkey would be insightful to develop strategies for future surveys. Similarly, post-assessments for surveys already conducted are crucial to understand the efficiency of survey implications. In this regard, adopting total survey error approach, new quantitative studies that expect to develop strategies to decline survey errors will bring significant evidence literature for survey settings in Turkey. It should be noticed that all of the survey stages are interrelated and thus, the potential impacts of recommendations should be evaluated considering the entire survey process.

Originality/Value

This study could be acknowledged as the first for survey settings in Turkey in terms of providing an overall framework for future studies. This study introduces total survey error perspective as well as reviews selected from well-known studies together with error types and research data. Selected studies include studies from Turkey for expansion to European countries and the US, to give readers a principal view. Besides, as a novelty, discussions within the study would bring new insights to quantitative researchers who are interested in research methodology.

Araştırmacı Katkısı: Melike SARAÇ (%100).

Empirical Analysis of Risk Taking, Investment Efficiency and Diversification in Turkish Defined Contribution Pension Plans ¹

Güzhan GÜLAY ² - Korkmaz ERGUN ³ - Yaşar ERSAN ⁴

Submitted by: 26.09.2022

Accepted by: 28.12.2022

Article Type: Research Article

Abstract

This article empirically studies the risk levels of individual pension portfolios, investment efficiency and also the diversification of the pension investors in Türkiye with a novel administrative data with the month-end snapshots in December 2019. To examine the risk taking behavior, investment efficiency and the level of diversification of the Turkish pension investors, we compute beta coefficients, total risk together with idiosyncratic and systematic risk, Sharpe Ratio, the loss from under-diversification of investors' pension portfolios. The results indicate that a substantial heterogeneity is evident in portfolio risk and the idiosyncratic risk contributes much more. We also find significant evidence on the inefficiency of investment and our results suggest that most of the Turkish pension investors design their portfolios inefficiently. The losses from under-diversification is widespread among Turkish investors as only a quarter of investors achieve risk reward profile better than the risk reward profile of the domestic benchmark equity index BIST 100.

Keywords: Pension Funds, Retirement, Risk, Investment Inefficiency, Under-diversification

Citation: Gülay, G., Korkmaz, E. and Ersan, Y. (2022). Empirical analysis of risk taking, investment efficiency and diversification in Turkish defined contribution pension plans. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1313-1330.

¹ This study does not require ethics committee permission.

² Borsa İstanbul, guzhan.gulay@borsaistanbul.com, ORCID: 0000-0002-1714-185X

³ Borsa İstanbul, korkmaz.ergun@borsaistanbul.com, ORCID: 0000-0003-1014-6460

⁴ University of Michigan Faculty of Economics Department of Economics, yasare@umich.edu, ORCID: 0000-0001-6468-9204

Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Sistemi Yatırımcı Portföylerinin Risk Alma, Yatırım Etkinliği ve Çeşitlendirmesinin Ampirik Analizi

Güzhan GÜLAY⁵ - Korkmaz ERGUN⁶ - Yaşar ERSAN⁷

Başvuru Tarihi: 26.09.2022

Kabul Tarihi: 28.12.2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Bu makale, bireysel emeklilik portföylerinin risk seviyelerini, yatırım verimliliğini ve ayrıca Türkiye'deki emeklilik yatırımcılarının çeşitlendirilmelerini Aralık 2019'da ay sonu anlık görüntülerini içeren yeni ve özel bir idari veri seti ile ampirik olarak incelemektedir. Türk emeklilik yatırımcılarının risk alma davranışını, yatırım verimliliğini ve çeşitlendirme seviyesini incelemek için beta katsayıları, toplam risk ile kendine özgü ve sistematik riskler Sharpe Rasyosu hesaplanmış, ayrıca yatırımcıların emeklilik portföylerini az çeşitlendirilmelerinden kaynaklanan zararları hesaplanmıştır. Sonuçlar, portföy riskinde önemli bir heterojenliğin belirgin olduğunu ve kendine özgü riskin çok daha fazla bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca elde edilen sonuçlarda, yatırımların verimsizliğine dair önemli kanıtlar bulunmuştur. Türk emeklilik yatırımcılarının çoğunun portföylerini verimsiz olarak tasarladığı da gözlenmiştir. Yatırımcıların yalnızca dörtte biri, yerel gösterge sermaye endeksi BIST 100'ün risk ödül profilinden daha iyi bir risk ödül profili elde etmiştir. Bu sonuç da yetersiz çeşitlendirmeden kaynaklanan kayıpların Türk yatırımcılar arasında yaygın olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Emeklilik Fonları, Emeklilik, Risk, Yatırım Etkinliği, Yetersiz Çeşitlendirme

⁵ Borsa İstanbul, guzhan.gulay@borsaistanbul.com, ORCID: 0000-0002-1714-185X

⁶ Borsa İstanbul, korkmaz.ergun@borsaistanbul.com, ORCID: 0000-0003-1014-6460

⁷ University of Michigan Faculty of Economics Department of Economics, yasare@umich.edu, ORCID: 0000-0001-6468-9204

Introduction

The social security systems in many countries provide different services to their members including pensions in the retirement period plus disability and health care assistance. When certain conditions are met these retirement pensions usually pay a satisfactory amount of salary to their members after they leave their job. Although some countries have relative advantage over the others with higher birth rates, younger population and continuous and systematic immigrations, in general dropping birth rates, aging population, and increasing health expenses makes the sustainability of these services harder every year.

To improve social security systems, regulators make important changes in the legislations and improve these systems to secure adequacy and sustainability in pensions. The private pension systems as a support for the classic social security systems would support the future payments and strengthen the retirement plans (Ionescu, 2013). Pension funds are assets generated and managed by the pension companies, in accordance with the terms of the pension agreements to support retirement plans. While these assets are generated, the generators should take into consideration of each participant's individual risk allocation and fiduciary ownership for the purpose of managing the contributions.

This study for the first time in the literature analyzes the risk taking behavior, investment efficiency, and loss from under-diversification of individual pension portfolios in Türkiye in defined contribution pension plans. To measure the corresponding relations, we utilize an unusually administrative data set covering the universe of all individual retirement accounts in Türkiye. The concerning data set has information on portfolio details, choices of funds, and fund types. In addition, we exploit a kernel density approach to illustrate the statistical distribution of the outcomes we study. For a more rigorous examination, we divide our population into percentiles and also we compute Gini Coefficient for each outcome of interest to quantify the inequality.

Our results imply that a substantial heterogeneity arises regarding to total risk among individual pension portfolios. Additionally, total risk exposed to pension investors is disproportionately comes from idiosyncratic risks, suggesting the chief source of variation in portfolio risk is idiosyncratic risk rather than the systematic risk. After quantifying the related risk measures, results show that there is high level of inefficiency of investment in pension portfolios in Türkiye. This leads to a conclusion that a vast majority of Turkish pension investors are under-diversified, which results in sizable welfare losses.

This article contributes to various branches of the literature. Prior research has emphasized the role of various factors on equity participation such as the propensity of direct stock or equity fund ownerships. Particularly, a growing body of literature points out that equity ownership in stock market portfolios changes regarding to demographic factors, the level of wealth, preferences, and beliefs (Calvet et al. (2007, 2009, 2021), Guiso et al., 2013 and Gomes et al. 2021). Moreover, Egan et al. (2021) documents that income, education, and gender determine the equity fund ownership in pension plans of 401(k) in the United States. Consistently, Cole et al. (2014) and Black et al. (2018) report that level of risk taking and demographic features such as education is positively related in the United States and Norway, respectively. Our study contributes to the literature by providing the first evidence on the risk-taking in retirement accounts in a middle-income country, Türkiye. Besides, this article is the first describing the risk-taking of Turkish pension investors in the literature by using an administrative dataset spanning the universe of individual pension portfolios.

Pension Systems in the World and Türkiye

Two models dominate the financing of the social security systems in the financial world. One of these models is defined as the distribution model PAYGO (Pay-As-You-GO) and the other one is the funding model (Funding). The traditional pension systems which are called Pay-As-You-Go (sometimes abbreviated as PAYG) Pension Systems are accepted as linkage between generations where the working young generation pay premiums which in turn financing the pension payments and expenditures of the old people (Börsch-Supan et al. 2016).

The distribution model on the contrary is based on the premiums deducted from the wages of the employees and/or government support for the social security expenditures made within a certain period. This model is called distribution system and explained by the social state principle because the deductions made from the active members in the working life is distributed to the pension payments of the passive members who are mostly retired after working for a period of time having same deductions (İlhan, 2016). The premium-based distribution model, which constitutes the financing technique of the social security system in many countries today, is based on the Bismarckian compulsory insurance system. This system is the comprehensive plan on a national scale for the social security systems in most of the countries where it is based on the direct transfer of resources, at a predetermined income level, by the active insured who are working and paying premiums, to the passive insured and/or their dependent family members whose working life has ended due to old age and disability (Ergenekon, 2001).

The funding model, on the other hand, is an individual savings system based on the principle of accumulating the savings obtained during the active working period in order to compensate to some extent the income loss that individuals will experience in their old age. Bringing the savings into the economy by using them in the funds created, in other words, transferring resources to the country's investments, thus making a significant contribution to production, employment, the deepening and development of capital markets, and the increase of productivity through capital accumulation are also included in the objectives of economic policy (İlhan, 2016).

The pension plans can be divided into two from the insurance perspective. The first one is defined contribution (DC) and the other one is defined benefit (DB). The DC plan is a contribution plan where the employer and the employee invest recurrently into the employer's account. The final values of the plans determined by how much is invested in the accounts and how much is earned over investments (Bodie, 1990). A DB plan guarantees a payout based on a formula, often taking into account job history and income history. The amount that goes into a worker's retirement account is specified by a defined contribution DC plan, but the employee is given more control about whether to participate, and invest (Wang et al, 2014). Participants in DC plans might benefit from several appealing characteristics like portability and flexibility, but these benefits also come with a greater need to make informed decisions. Additionally, the programs give economists a desirable area to research saving behavior (Benartzi et al., 2007).

The pension funds have a significant impact on the financial markets globally with their investment strategies. They have an impact on the growth of financial innovation, the security prices and even return rates. Moreover, as the number of retired people increases in the last two decades, the performance of the pension funds and their investment strategies has become more important (Chang, 2010). Especially with the COVID-19 shock on the economies, the regulators now have to think more on the structural reforms to increase the strength of these security systems and improve their sustainability and resilience (OECD, 2020).

It is interesting that the history of the Turkish social state conventions backs to the Ottoman period where social assistance and social security services were provided with the understanding of the social state closely. The state was expected to provide services to its people and ensure their welfare and security in all respects. In the Ottoman Empire, social assistance and social security services were carried out through the state treasury, aids made in accordance with religious obligations (voluntary charity, zakat, fitre), guild organization or foundation institutions (Türkoğlu, 2013).

The social security system was very dispersed in the Ottoman Empire as there was not a workers class and usually based on the agricultural applications like guild organizations (lonca). The family care was the main source of health care and traditional charities were to care the poor people who needed care. In the last years of the Empire some charities like Darülaceze, Darüleytam and Hilal-i Ahmer (Kızılay - Red Crescent) were the active organizations in the social security system. In the last years of the Empire, like in Europe, the social security institutions in the professions and regions where wage labor developed began to emerge and mature in the modern sense. In the first years of the Republic of Türkiye although there has been no direct regulations in the social security laws some regulations like Law of Obligations (Borçlar Kanunu) which was enacted in 1926, has regulated the social security system indirectly. Later during 1930s some narrow-scoped regulations for the establishment of retirement and charity funds had been legislated. It was till 1945 from the proclamation of the Republic of Türkiye that a proper social security system laws had been activated. After this date successive laws about social security system followed each other till the end of the decade and social security institutions activated. In the following years especially in 1960s and 1970s new legislation had underlie the social security system of today (Güvercin, 2004).

When we reach 1990s, imbalance between the income and expenditures has been observed in the Turkish social security system. The asset/liability ratio of the social security institutions has fallen below 2 which are considered as a critical limit for the system (Yaşarlar, 2016). Balsızan (2016) suggest that the wrong economic activities and the populist politics about the retirement age has a very large effect on this actuary problems. To solve this issue the retirement age has changes twice in 1999 and 2008 and the whole system has been gathered up under one single social security system.

After the changes in the social security system regulations, a three-pronged pension system has been developed in Turkey, as in many other nations, when we examine the social security system's organizational structure. The public pension system, which is run by the Social Security Institution and in which working people must participate on a distribution basis under the management and control of the state, is the system's first leg. The second leg of the system consists of occupational pension programs used by a small number of employees, and the third leg consists of individual pension plans based on a voluntary basis (Kara et al., 2016).

In Türkiye, the individual pension system (BES) has been regulated by the "Personal Pension Savings and Investment System Law" dated 7 October 2001 and numbered 4632, considering it as a part of the reform made in the social security system with the law numbered 4447 in 1999 and as a complement to the public social security system. According to this law, the individual pension system, as a complement to the public social security system, is based on voluntary participation, in order to increase the welfare level by providing an additional income during the retirement period by directing the retirement savings of individuals to investment, to increase employment by creating long-term resources in the economy and to contribute to economic development. It is a system created on a determined contribution basis (Sezgin, 2015). Private Pension System (BES) is designed a special funding system which is introduced as a complement to the existing public social security system. Thus, the sharing of social risks by the private pension system has alleviated the financial burden of the public pension system (Erol, 2019). The micro purpose of this system, which is based

on voluntary participation; to enable individuals to make savings during their active working period and to allow these savings to be used when the need for additional income is felt during the retirement period. The purpose on the macro level; is to create long-term resources for the economy (Can, 2010).

The BES has been changed from a voluntary contribution to the automated contribution with a new law named “Law Amending the Law on the Private Pension Savings and Investment System” (Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun) which dates 10.08.2016 and numbered 6740. With this law, employees will be automatically included in a pension plan, if they wish, they can exit BES within two months. So in reality the contribution was automated but the pension investors would amend the pension system voluntarily in two months’ time without any payment or deduction (Uluçay et al., 2020). The last figures about the voluntary contribution and automatic participation as of July 2022 are presented in Table 1. As can be seen from the figures the number of the investors with automated contribution is more than two times of the investors in the voluntary system. However the total fund amount in the system is vice versa where voluntary contribution is more than the double of automated participation.

Table 1

Contribution based retirement data as of 31.07.2022

	Number of Only Contribution Fund Owners	Number of Agreements that Contains Only Contribution Retirement Fund	Total Fund Amount (TL) of Only Contribution Retirement Fund Investors
Voluntary Contribution System	1.508.484	2.252.754	34.650.565.019
Automatic Participation System	3.294.857	5.109.298	12.048.349.792
Total	4.366.542	7.362.052	44.087.981.350

Türkiye has a very young generation. According to the OECD Data the young generation percentage which is accepted as population under the age of 15 in the total population is highest in Türkiye amongst European Union (EU) with 22.6 % in 2021. The average of 27 countries in EU is 15% (OECD, 2022). This gives a huge responsibility to the governments and the regulators. Apart from the general aging or other demographic and economic reasons, there are several additional specific reasons for the Pension Funds should be introduced in Türkiye according to Insurance Association of Türkiye. One of the reasons is the insufficient income of the retired people. According to the sufficiency of the retirement wages Türkiye is 42nd among the 50 countries in year 2019. Only half of the people are taking retirement salary. Under these circumstances about 30% of the retired people continue to work because they need more income. These retired but working people mostly occupy the jobs available for the young generation in turn increasing the unemployed young people. The unemployment rate would be increased as well because the working retired people but unemployed young people. Another important reason is that the working population cannot save because of the low income levels. Therefore pension fund system especially with the automated participation helps to save in better conditions (Türkiye Sigorta Birliği, 2022).

Measuring the Performance of the Pension Portfolios

The performance of the pension portfolios is very important due to several reasons. The most important of all is to understand the need for government intervention with regulations. Governments should have a responsibility to guarantee that the earnings of the pension system are sufficient and satisfactory. Sometimes governments put some restrictions or rules in the asset allocation like limitations in minimum quantities or maximum quantities for some asset classes like equities or bonds. For example some Latin American countries put restrictions on foreign investment and interestingly limits on public bonds for not to give the opportunity to governments to finance budget deficits of the country through pension systems. Another example is the OECD Countries where some of them restrict equity investing while some other put minimum investment obligations on the contrary to Latin Americans on the government debt securities (World Bank, 2000).

Another important point for the regulators and pension administrators is that the pension funds should guarantee a satisfactory level of income for the potential retired working people which is the majority of the total population and this is getting harder every day because of the negative demographic developments and other reasons. Therefore, the effectively functioning and high performance of these funds becomes more important every day (Chovancova et al., 2000). Consequently to ensure adequacy, the study of pension compensation performance represents a basis for a thorough analysis and a review of the current pension systems (Yao, 2014). Moreover the economic importance of the pension systems for a country is not limited with the level of welfare of the retired generations. Through national social protection programs, governments redistribute up to one third of their Gross Domestic Product (GDP). Therefore as part of the social protection programs, the performance of the pension funds indirectly affects the budget of the government, cost and productivity of labor and the development and performance of the economy in general. To achieve these goals governments should create quantitative models that provide accurate assessment of the anticipated financial development and performance (Cichon et al., 1998).

Worldwide, for the pension regulatory bodies, governance and risk management matters are also becoming more and more important in pension rules. Regulators have been adopting a risk-based approach to pension supervision, following other financial sectors. This may be seen as a structured procedure intended to identify the most significant risks that each pension fund must manage as well as to evaluate the pension fund's management of those risks and the pension fund's financial sensitivity to future unfavorable experiences. International Organization of Pension Supervisors (IOPS)⁸ and the OECD suggest that fundamental good practices regarding pension fund risk management should be developed. It would be beneficial to members in the supervision of their pension systems, notwithstanding country-specific issues and supervisory methodologies. The subject of how to implement these good practices should consider country-specific variables and circumstances, even if they serve as a standard reference for all nations or jurisdictions. Investment with altering assets which is diversification, to measure performance with fair and efficient benchmarking, managing risks of markets plus liquidity are among defined investment and market risk control good practices of IOPS (OECD/IOPS, 2011) The pension funds also have some positive effects on the stock market volatility. Some studies report a significant negative correlation between pension funds' equity holdings and stock market volatility in OECD economies (Thomas et al., 2013).

Data

We make use of a novel and extraordinarily detailed administrative data collection that contains over 11 million observations and spans the entire universe of all defined contribution individual pension accounts. The

⁸ Organization of Pension Supervisors (IOPS) is established in July 2004 by Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and the International Network of Pension Regulators and Supervisors (INPRS) to increase level of quality and effectivity of the private pension systems worldwide.

relevant administrative data set is supplied by the Borsa Istanbul Group and contains details on account balances, portfolio details with fund types, pension funds and their numbers, the composition of each pension fund by financial asset classes, the rate of return of each fund over time, and trades as of the month-end snapshot of December 2019. The dataset is free of any misreporting or mismeasurement since it encompasses the whole population of pension investors with defined contribution pension plans. As a result, in our context, selection bias is not a problem. Investors born in the sample, which includes both years, between 1930 and 2001.

The first outcome of interest is the beta coefficients of pension portfolios. To calculate beta coefficients, we use monthly returns of pension portfolios and exploit the domestic equity benchmark index which is the Borsa Istanbul 100 Index (BIST 100). We subsequently focus on risk measures which are total risk, its decomposition by systematic and idiosyncratic risk. Following Calvet et al. (2007), we compute total risk through the standard deviation of monthly excess return of portfolios and denote the total risk by σ_i for investor i . Then, we decompose the total risk into systematic risk $|\beta_i| \sigma_B$ where σ_B is the total risk of BIST 100 and idiosyncratic risk $\sigma_{i,i}$. The relevant decomposition relies on the following formula:

$$\sigma_i^2 = \beta_i^2 \sigma_B^2 + \sigma_{i,i}^2 \dots \dots \dots (1)$$

Moreover, dividing idiosyncratic risk by total risk provides us the last measure of risk which is the share of idiosyncratic risk with the total risk.

We next consider the Sharpe Ratio which measures the performance of the pension investment compared to the risk free interest after adjusting for its risk. Sharpe Ratio describes the additional amount of return that a pension investor receives per unit of increase in risk (Sharpe, 1966). To calculate the Sharpe Ratios we utilize monthly excess returns of pension portfolios in which the risk-free rate is the monthly returns of BISTKYD 91 Indices which represents the most liquid risk-free assets. The final variable we are interested in is the loss from under diversification. To quantify the losses arising from inadequate diversification, we adapt the strategy proposed by Calvet et al. (2007, 2009). The related strategy compares the Sharpe Ratio of pension portfolios with the Sharpe Ratio of BIST100 Portfolio and we use the monthly excess returns of both portfolios. The formula describing the loss from under-diversification is as follows:

$$RSRL_i = 1 - \frac{S_i}{S_B} \dots \dots \dots (2)$$

where S_i is the Sharpe Ratio of investor i and S_B is the Sharpe Ratio of BIST100 Portfolio. Negative values mean that an investor is diversified enough relative to the benchmark equity index.

Methodology and Results

We examine the risk behavior of pension investors, the efficiency of investment as measured by Sharpe Ratio, and the loss from insufficient diversification by dividing the population into percentiles. To do this, for each outcome of interest we focus on 25th, 50th, 75th, 95th, and 99th percentiles. In addition, we present the average and Gini coefficient of each outcome to unfold how much inequality takes place in the corresponding outcomes. As a result, this exercise allows us to demonstrate for the first time in the literature the variation in risk behavior of pension investors, their level of investment efficiency, and their own level of diversification in Türkiye. Finally, we estimate Kernel distribution of each variable we are studying, which provides us an opportunity to plot distribution of concerning outcomes to explore the heterogeneity of investor's portfolios. We proceed our analysis with displaying the distributional features of portfolio beta coefficients. That we present the volatility of pension portfolios compared to the systematic risk of the entire market. We also note that the benchmark for the entire market is Borsa Istanbul 100 Index (BIST100) which is the domestic benchmark equity index in Türkiye. Figure 1 implies that almost all investors have less volatile portfolios than the market portfolio. Nevertheless, the pension portfolios have substantial variation in the distribution of the beta coefficients.

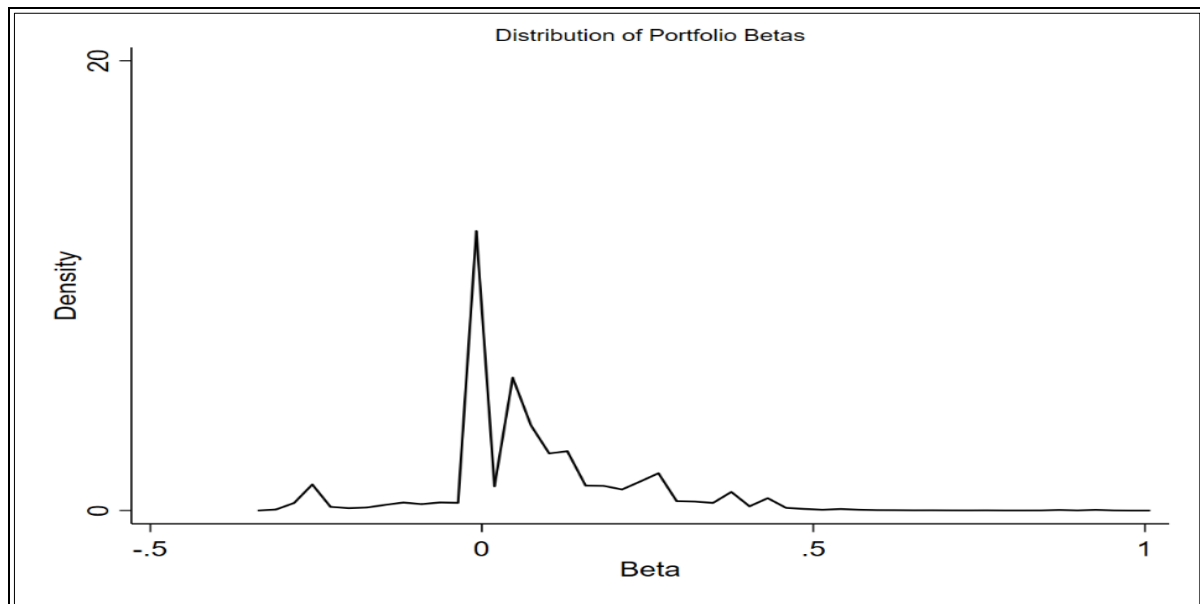

Figure1. Distribution of Portfolio Betas

In Figure 2, we illustrate the distribution of the total risk as computed by using the monthly excess returns of individual pension portfolios. It might be the fact that most of the investors have moderate level of total risk. Moreover, we decompose the total risk into systematic and idiosyncratic risks. Systematic risk and idiosyncratic risk also experience strong dispersion as depicted in Figure 3 and 4. Overall, the risk of individual pension portfolios vary to a considerable extent.

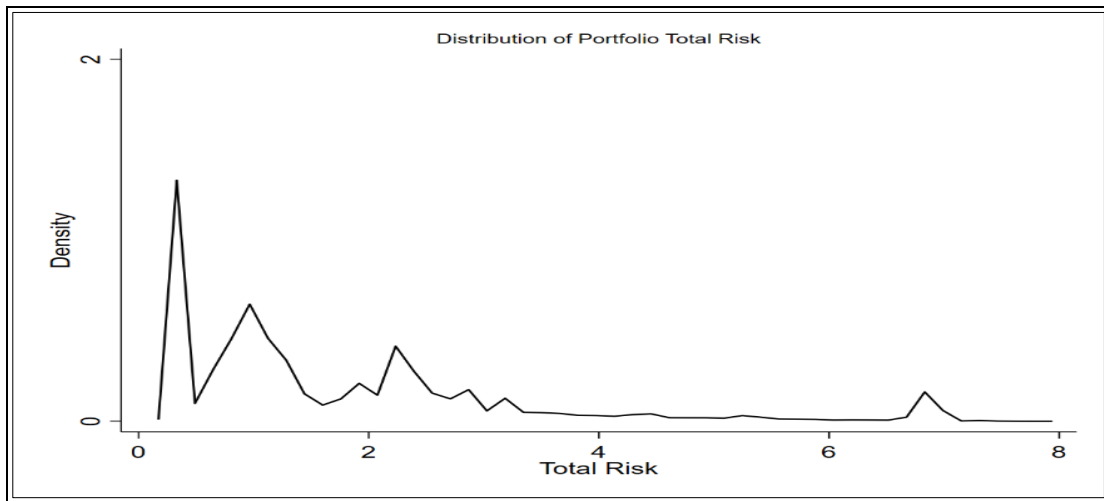

Figure 2. Distribution of Portfolio Total Risk

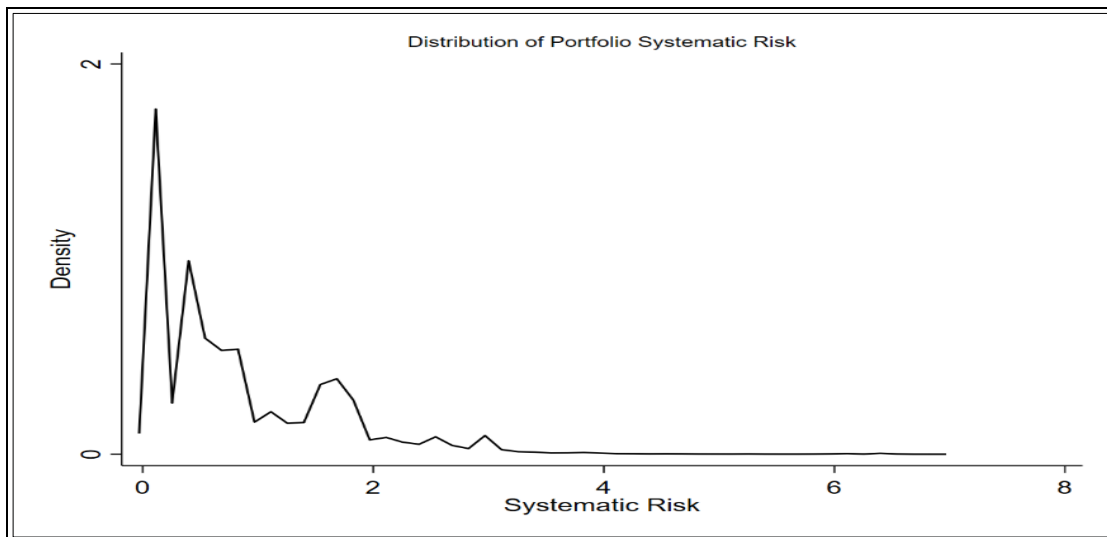

Figure 3. Distribution of Portfolio Systematic Risk

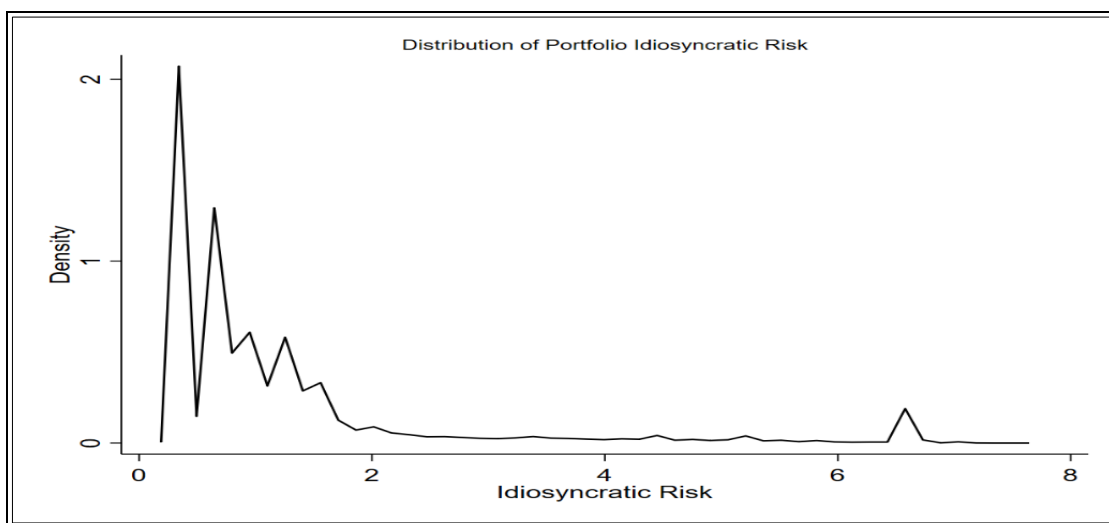

Figure 4. Distribution of Portfolio Idiosyncratic Risk

We subsequently measure the efficiency of investment using Sharpe Ratios of individual pension portfolios. In Figure 5, we estimate the Kernel Density of Sharpe Ratios and also plot the Sharpe Ratio of the domestic equity benchmark index BIST 100 with the maroon color dashed vertical line. Considering the figure, a substantial variation is evident. Broadly, estimates show that half of the investors have lower Sharpe Ratio than the domestic equity benchmark index BIST 100 has.

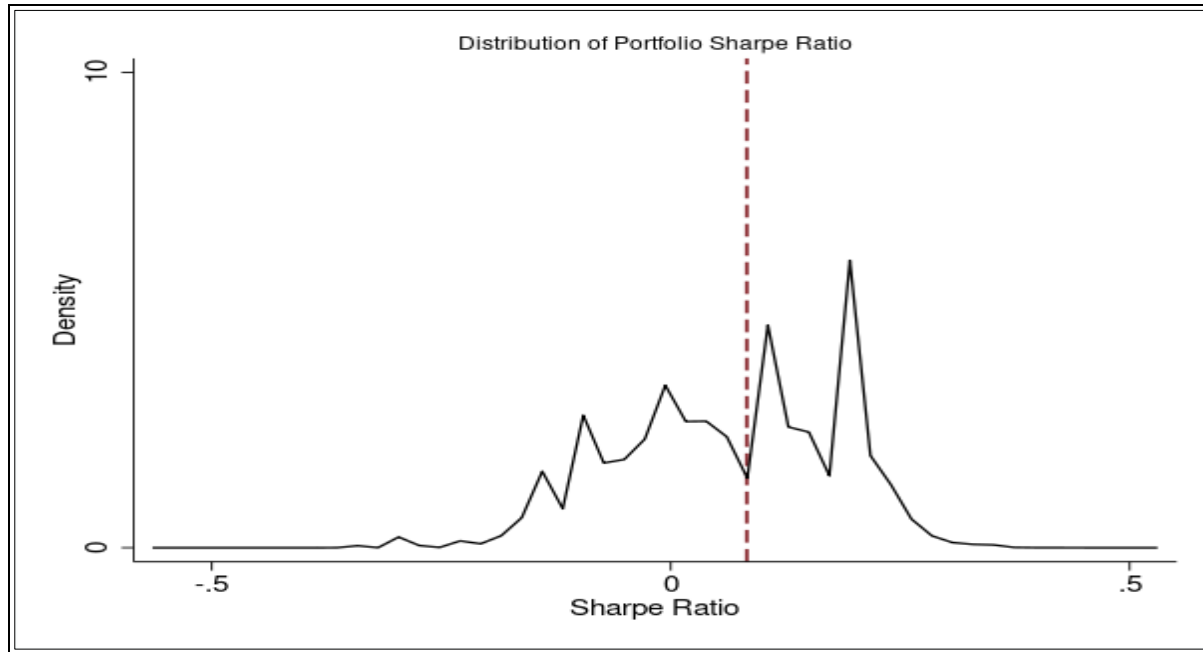

Figure 5. Distribution of Portfolio Sharpe Ratio

We further illustrate the losses arising from under-diversification. To quantify the relevant loss, following Calvet et al. (2007, 2009) we compare the Sharpe Ratio of individual pension portfolios with the Sharpe Ratio of domestic equity portfolio BIST 100. Figure 6 indicates extreme variation in the losses from under-diversification. Half of the investors are diversified enough relative to the benchmark index. Altogether, the level of diversification experiences vast amount of heterogeneity.

In order for our analysis to be rigorous, we present the percentile values of the variables we are interested in. Table 2 provides the mean, percentiles and the Gini Coefficients for the corresponding variables. In Row 1 we document the details for the portfolio beta coefficients which show that the average beta is 0.09. This implies that average investor's portfolio has almost zero correlation with the benchmark equity portfolio as well as the median investor's portfolio. Moreover, our results indicate that 99% of the investors have beta lower than 1, emphasizing concerning portfolios are less volatile than benchmark equity index BIST 100. The distribution of the beta coefficient is unevenly distributed as the Gini Coefficient value of 0.42 shows.

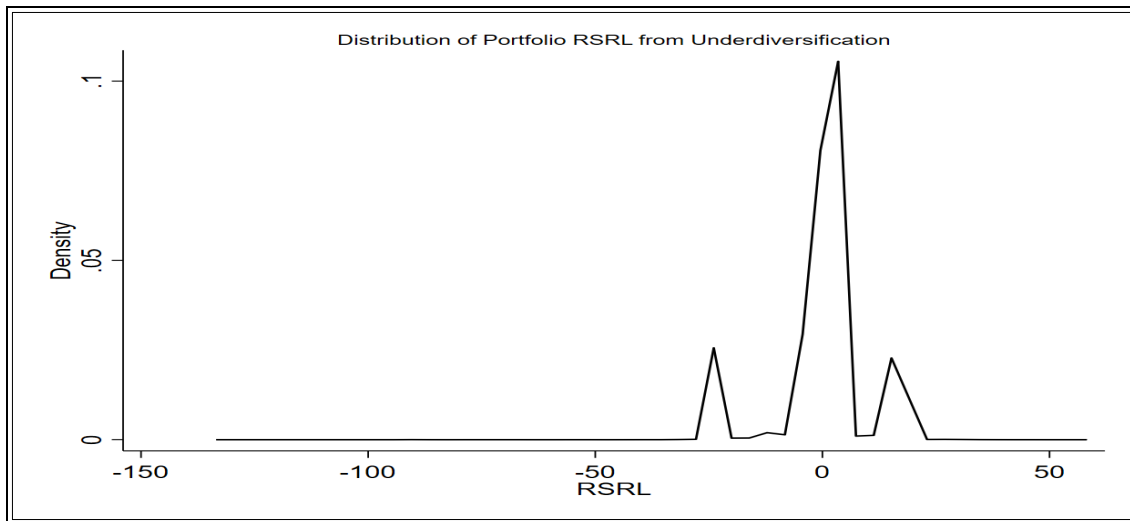

Figure 6. Distribution of Portfolio Sharpe Ratio

In Row 2, 3, 4 and 5, we present total risk, idiosyncratic risk, the systematic risk and the percentage of the idiosyncratic risk in total risk, respectively. Results show that there is substantial variation in total risk and the mean investor portfolio has the total risk of 1.72%. Also the total risk has the Gini Coefficient of 0.45%, which is strong inequality. We subsequently investigate components of total risk in Row 3 and Row 4. Computations show that the contribution of the idiosyncratic factors are more dominant than systematic elements. To quantify that fact, we report the share of the idiosyncratic risk in Row 5 showing indeed higher share of total risk comes from the idiosyncrasy. All in all, despite the variation in total risk we find evidence that the idiosyncratic risks weigh more.

Table 2

Cross Sectional Distribution

Variable	Mean	Percentile						Gini Coefficient
		25th	50th	75th	90th	95th	99th	
Portfolio Beta Coefficient	0.09	-0.01	0.07	0.17	0.27	0.36	0.47	0.42
Total Risk	1.72	0.72	1.17	2.33	3.53	5.26	6.86	0.45
Idiosyncratic Risk	1.36	0.58	0.88	1.44	3.02	5.09	6.64	0.46
Systematic Risk	0.87	0.23	0.60	1.38	1.90	2.53	3.29	0.50
Share of Idiosyncratic Risk (%)	69.17	52.67	73.41	93.88	97.14	99.03	99.96	0.21
Sharpe Ratio	0.06	-0.03	0.06	0.16	0.21	0.23	0.28	0.34
Loss from Under-diversification	0.21	-2.20	0.87	2.81	4.67	11.92	20.74	0.55

The efficiency of investment might be considered low as presented in the Row 6. The mean Sharpe Ratio of portfolios is extremely small, implying that for every one unit of risk taken results in only 0.06 unit of return. Nearly all investors have portfolios with Sharpe Ratios lower than 1. Thus, investment inefficiency is a common problem. Lastly, the Sharpe Ratios experience unequal distribution with the Gini Coefficient of 0.34.

As we point out that the risks substantially vary, we further examine whether investors are prone to losses from inadequate diversification. Accordingly, last row of Table 2 suggests that the mean loss from under-diversification is 21%. The upper 25th percentile investors are diversified enough to outperform significantly the equity benchmark portfolio whereas either median or higher percentiles experience losses from under-diversification. The losses are extremely unequal as shown in the last column of Table 2. Overall, investors bear heterogeneous losses from under-diversification.

Conclusion

This study is an empirical examination of pension investors' risk taking behavior, investment efficiency and the losses arising from under-diversification in DC pension plans in Türkiye. To quantify the concerning measures, we employ a comprehensive and unusually detailed administrative data set covering the entire universe of individual retirement accounts and enabling us to study rigorously the risk profiles and under-diversification. Our results show that the risk taking of investors have substantial variation, investment inefficiency is a common problem, and under-diversification is spread in pension portfolios.

We find evidence that the way pension portfolios move with the market varies considerably as the Gini Coefficient of portfolio's beta coefficient is 0.42. Furthermore, the former finding is expressed in the total risk. The decomposition of the total risk into the idiosyncratic and systematic risk implies that idiosyncratic risk is the primary source of the total risk. After revealing the risk measures of pension portfolios, we find significant evidence on the inefficiency of investment as measured by Sharpe Ratios common among Turkish investors. Lastly, most of the Turkish pension investors tend to be under-diversified, which leads to substantial welfare losses. Thus, our results emphasize a vital role for policy which might address the challenge stemming from inadequate chronic diversification in pension portfolios.

Our results suggest that a simple solution to under-diversification might be to design pension funds that replicate the domestic equity index BIST 100. This sort of a newly designed pension fund is perhaps able to avoid the losses from the under-diversification and offers better investment efficiency. Finally, policy makers can lower the risks borne by the investors through newly designed funds therefore increasing the number of funds taking into account of those corresponding considerations might be a policy implication of our findings.

References

- Balsızan, H. N. (2016). *Emeklilik sistemi dahilinde faaliyet gösteren emeklilik yatırım fonlarının performans değerlendirmesi*. (Unpublished PhD Thesis). T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Retrieved from: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/55066.pdf>
- Benartzi, S. and Thaler, R. H. (2007). Heuristics and biases in retirement savings behavior. *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), 81-104. doi.org/10.1257/jep.21.3.81
- Black, S. E., Devereux, P. J., Lundborg, P. and Majlesi, K. (2018). Learning to take risks? The effect of education on risk-taking in financial markets. *Review of Finance*, 22(3), 951-975. doi.org/10.1093/rof/rfy005
- Bodie, Z. (1990). Pension as retirement income insurance. *Journal of Economic Literature*, 28(1), 28-49. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/2727190>
- Börsch-Supan, A., Härtl, K. and Leite, D. N. (2016). Social security and public insurance. J. Piggott and A. Woodland (Eds.), *In Handbook of the Economics of Population Aging* (pp. 781-863). North-Holland: Elsevier. doi.org/10.1016/bs.hespa.2016.09.002
- Calvet, L. E., Campbell, J. Y. and Sodini, P. (2007). Down or out: Assessing the welfare costs of household investment mistakes. *Journal of Political Economy*, 115(5), 707-747. doi.org/10.1086/524204
- Calvet, L. E., Campbell, J. Y. and Sodini, P. (2009). Fight or flight? Portfolio rebalancing by individual investors. *The Quarterly Journal of Economics*, 124(1), 301-348. doi.org/10.3386/w14177
- Calvet, L. E., Campbell, J. Y., Gomes, F., and Sodini, P. (2021). The cross-section of household preferences (No. w28788). *NBER Working Paper Series*, National Bureau of Economic Research, Cambridge. doi.org/10.3386/w28788

- Can, Y. (2010). Bireysel emekliliğin Türkiye'deki durumu ve gelişimi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 139-146. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ebd/issue/4856/66804>
- Chang, B.S. and Hwang E.Y. (2010). Pension fund risk management: Financial and actuarial modeling. M. Micocci, G.N. Gregoriou, and G.B. Masala (Eds.). *Investment Decisions in Defined Contribution Pension Schemes Incorporating Incentives Mechanism* (pp. 4-39) New York: CRC Press. doi.org/10.1201/9781439817544
- Chovancova, B., Hudcovsky, J., and Kotaskova, A. (2019). The impact of stocks and bonds on pension fund performance. *Journal of Competitiveness*, 11(2), 22-35. doi.org/10.7441/joc.2019.02.02
- Cichon, M. and Latulippe, D. (1998). Comprehensive quantitative modelling for a better pension strategy. *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Working Paper, Aging Working Papers 3.6*, 1-34. Retrieved from: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/2428871.pdf>
- Cole, S., Paulson, A. and Shastry, G. K. (2014). Smart money? The effect of education on financial outcomes. *The Review of Financial Studies*, 27(7), 2022-2051. doi.org/10.1093/rfs/hhu012
- Egan, M. L., MacKay, A. and Yang, H. (2021). What drives variation in investor portfolios? Evidence from retirement plans (No. w29604). *NBER Working Paper Series*, National Bureau of Economic Research, 1-87. doi.org/10.3386/w29604
- Ergenekon, Ç. (2001) *Emekliliğin finansmanı, global özel emeklilik fonu uygulamaları ışığında ülkemiz için öneriler*. İstanbul: Enis Matbaacılık
- Erol, I. S. (2019). Sosyal güvenlik açısından bireysel emeklilik sisteminin önemi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 6(2), 10-29. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iy/issue/46636/530137>
- Gomes, F., Haliassos, M. and Ramadorai, T. (2021). Household finance. *Journal of Economic Literature*, 59(3), 919-1000. doi.org/10.1257/jel.20201461
- Guiso, L. and Sodini, P. (2013). Chapter 21 - Household finance: An emerging field. G.M. Constantinides, M. Harris and R.M. Stulz (Eds.) *Handbook of the Economics of Finance*, 2(Part B), 1397-1532. doi.org/10.1016/B978-0-44-459406-8.00021-4
- Güvercin, C.H. (2004). Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihi. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(2), 89-95. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/38937>
- İlhan, B. (2016). OECD ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak Türkiye'de bireysel emeklilik sistemindeki gelişmeler üzerine eleştirel bir yaklaşım. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 51(2), 157-184. Retrieved from: http://www.makalesistemi.com/panel/files/manuscript_files_publish/e61942b4897972dd6a60f8037db34c7c/5ab33da6d442c480af0f8eb3fd7da072/622da8198252efb.pdf
- Ionescu, O.C. (2013). The evolution and sustainability of pension systems the role of the private pensions in regard to adequate and sustainable pensions. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 3(6), 159-181. Retrieved from: http://www.scientificpapers.org/wp-content/files/13_Ionescu_Oana_THE_EVOLUTION_AND_SUSTAINABILITY_OF_PENSION_SYSTEMS.pdf
- Kara, S. and Yıldız, Y. (2016). Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi: 2012 sonrası yapılan reformlar ve beklentiler. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 23-45. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/355419>

- Thomas, A., Spataro L. and Mathew, M. (2014). Pension funds and stock market volatility: An empirical analysis of OECD countries. *Journal of Financial Stability*, 11, 92-103, doi.org/10.1016/j.jfs.2014.01.001
- Türkoğlu, İ. (2013). Sosyal devlet bağlamında Türkiye’de sosyal yardım ve sosyal güvenlik, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 275-305. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/17712>
- OECD (2022). *OECD data, young population, total, % of population, 2021 or latest available*. [Data set]. OECD. Retrieved from: <https://data.oecd.org/pop/young-population.htm#indicator-chart>
- OECD (2020). OECD Pensions outlook 2020 – Highlights. *OECD Publishing*, Paris. Retrieved from: <https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/Pensions-Outlook-2020-highlights.pdf>
- OECD and IOPS, (2011). *OECD/ IOPS Good Practices for Pension Funds’ Risk Management Systems*. Retrieved from: <https://www.oecd.org/daf/fin/private-pensions/46864889.pdf>
- Sezgin, S. and Yıldırım, T. (2015). Türkiye’de bireysel emeklilik sisteminin etkinliği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 123-140. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/289506411_Turkiye'_de_Bireysel_Emeklilik_Sisteminin_Etkinligi
- Sharpe, W. F. (1966). Mutual Fund Performance. *The Journal of Business*, 39(1), 119–138. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2351741>
- Türkiye Sigorta, (2022). *Bireysel Emeklilikte Otomatik Katılım*. Retrieved from: <https://www.otomatikbes.info/files/otomatik-katilim-nedir.pdf>
- Uluçay, H., Keser, İ.K. and Kocakoç, İ.D. (2020), Türkiye’de bireysel emeklilik sistemine giriş kararlarını etkileyen faktörler ve 2017 sonrası sistemde yapılan düzenlemeler, *Aydın Adnan Menderes University Journal of Institute of Social Sciences*, 7(1), 115-137. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/17712>
- Wang, P., Zhang, M., Shand, R. and Howell, K. (2014) Retirement, pension systems and models of pension systems (June 6, 2014). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2476907>. doi.org/10.2139/ssrn.2476907
- World Bank. (2000). Portfolio limits: Pension investment restrictions compromise fund performance. *World Bank Pension Reform Primer Series*. World Bank: Washington, DC. Retrieved from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11445>
- Yaşarlar, Y. (2016). *Aktüeryal dengenin sürdürülebilirliği: Türkiye deneyimi*, (Unpublished PhD Thesis). T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Retrieved from: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/54721.pdf>
- Yao, H., Lai, Y., Ma, Q. and Jian, M. (2014). Asset allocation for a DC pension fund with stochastic income and mortality risk: A multi-period mean-variance framework. *Insurance: Mathematics and Economics*, 54(1), 84–92, doi.org/10.1016/j.insmatheco.2013.10.016.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Birçok ülkedeki sosyal güvenlik sistemleri, emeklilik dönemindeki emekli maaşları ile engellilik ve sağlık yardımı dâhil olmak üzere üyelerine farklı hizmetler sunmaktadır. Belirli koşullar sağlandığında bu emeklilik maaşları, üyelerine işten ayrıldıktan sonra genellikle tatmin edici bir maaş ödemektedirler. Bazı ülkeler daha yüksek doğum oranları, daha genç nüfus ve sürekli ve sistematik göçler ile diğerlerine göre görece avantajlı olsa da genel olarak düşen doğum oranları, yaşlanan nüfus ve artan sağlık harcamaları bu hizmetlerin sürdürülebilirliğini her yıl daha da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle düzenleyiciler, sosyal güvenlik sistemlerini iyileştirmek için mevzuatlarda önemli değişiklikler yapmakta ve bu sistemleri geliştirerek emeklilikte yeterliliği ve sürdürülebilirliği güvence altına alabilmek için çeşitli önlemler almaktadır. Klasik sosyal güvenlik sistemlerine destek olarak bireysel emeklilik sistemleri ise gelecekteki ödemeleri destekleyecek ve emeklilik planlarını güçlendirecektir. Emeklilik fonları, emeklilik planlarını desteklemek için emeklilik sözleşmelerinin şartlarına uygun olarak emeklilik şirketleri tarafından oluşturulan ve yönetilen varlıklardır. Bu varlıklar oluşturulurken, üreticiler, katkıları yönetmek amacıyla her bir katılımcının bireysel risk dağılımını ve güvene dayalı mülkiyeti dikkate almalıdır.

Tasarım ve Yöntem

Yapılan çalışmada emeklilik yatırımcılarının genel olarak risk davranışları, yatırım verimlilikleri ve yetersiz çeşitlendirmeden kaynaklanan kayıpları incelenmiştir. Bu analizlerde tüm piyasa için karşılaştırmalı ölçüt olarak Türkiye'deki yurtiçi gösterge hisse senedi endeksi olan Borsa İstanbul 100 Endeksi - BİST100 kabul edilmiştir. Portföylerin her birinin beta katsayısı hesaplanmış ve böylece gösterge endeks ölçütüne göre nasıl bir hareket gerçekleştirdikleri belirlenmiştir. Bu çerçevede yapılan analizlere göre neredeyse tüm yatırımcı portföylerinin piyasa göstergesi endekse göre daha az bir volatiliteye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan bir diğer analizde ise bireysel emeklilik fonlarının aylık bazda getiri fazlalıklarını ölçülerek toplam risk dağılımı belirlenmiştir. Genel olarak tüm yatırımcıların orta seviyede risk aldıkları anlaşılmaktadır. Bu analizlere ek olarak toplam risk, sistematik ve özel durum riskleri olarak da ikiye ayrılmıştır.

Emeklilik fonları, yatırım stratejileriyle küresel ölçekte finansal piyasalar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Finansal inovasyonun büyümesi, güvenlik fiyatları ve hatta getiri oranları üzerinde etkileri vardır. Ayrıca son yirmi yılda emekli sayısı arttıkça emeklilik fonlarının performansı ve yatırım stratejileri daha da önemli hale gelmiştir. Özellikle ekonomiler üzerindeki COVID-19 şokuyla birlikte, düzenleyiciler artık bu güvenlik sistemlerinin gücünü artırmak ve sürdürülebilirliklerini ve dayanıklılıklarını geliştirmek için yapısal reformlar üzerinde daha fazla düşünmek zorundalar.

Literatürde bir ilk olan bu çalışma, Türkiye'de bireysel emeklilik portföylerinin tanımlı katkılı emeklilik planlarında risk alma davranışı, yatırım verimliliği ve eksik çeşitlendirmeden kaynaklanan kayıpları analiz etmektedir. Bu analizleri gerçekleştirebilmek amacıyla Borsa İstanbul Grubu Şirketleri arasında bulunan Takasbank'tan alınan ve Türkiye'deki tüm bireysel emeklilik hesaplarının evrenini kapsayan çok özel bir veri seti kullanılmaktadır. Bu veri setinde yatırımcıların portföy detayları, fon seçenekleri ve fon türleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, incelediğimiz sonuçların istatistiksel dağılımını göstermek için bir çekirdek yoğunluğu tahmini aracı olan Kernel yoğunluk analizi yaklaşımından yararlanılmıştır. Daha titiz bir inceleme için popülasyonumuzu çeşitli yüzdelerle bölerek analizlerin çok daha hassas gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca her bir dilimin gelir eşitsizliklerini ölçmek amacıyla da her analiz için Gini Katsayısı hesaplanmış ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Bireysel emeklilik yatırım fonlarının yatırım etkinliğinin analizini de Sharpe Oranı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan hesaplamalarda yatırım verimliliği toplam veri seti yüzdeler dilimlere bölünerek incelenmiştir. Yetersiz çeşitlendirmeden kaynaklanan kayıpları analiz etmek için, ilgili her sonucun 25., 50., 75., 95. ve 99. yüzdeler dilimlere odaklanarak elde edilen sonuçlar ışığında yorumlanmıştır. Bunlara ek olarak, elde edilen sonuçlarda ne kadar eşitsizlik olduğunu ortaya çıkarmak için her sonucun ortalaması ve Gini katsayısı hesaplanmaktadır.

Portföyün beta katsayısının Gini Katsayısı 0,42 olması emeklilik portföylerinin piyasa ile birlikte hareket etme şeklinin önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Toplam riskin kendine özgü ve sistematik riske ayrıştırılması ile gerçekleştirilen analiz sonrasında; kendine özgü riskin toplam riskin birincil kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Emeklilik portföylerinin risk ölçülerini analiz ettikten sonra, Sharpe Oranlarını hesaplayarak gerçekleştirdiğimiz analizlerde, Türk yatırımcılarının yaptıkları yatırımların anlamlı bir ölçüde verimsiz olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizlerde son olarak, Türk emeklilik yatırımcılarının çoğunun yetersiz çeşitlendirme eğiliminde olduğu, bunun da önemli kayıplara yol açtığı belirlenmektedir.

Sonuçlarımız, bireysel emeklilik portföyleri arasında toplam risk açısından önemli bir heterojenliğin ortaya çıktığını göstermektedir. Buna ek olarak, emeklilik yatırımcılarının maruz kaldığı toplam riskin orantısız bir şekilde kendine özgü risklerden kaynaklanmaktadır, bu da portföy riskindeki ana değişkenlik kaynağının sistematik riskten ziyade özel risk olduğunu düşündürmektedir. İlgili risk önlemlerinin sayısallaştırılmasından sonra sonuçlar, Türkiye'de emeklilik portföylerine yapılan yatırımların yüksek düzeyde verimsiz olduğunu göstermektedir. Bu aşamada, Türk emeklilik yatırımcılarının büyük çoğunluğunun yetersiz çeşitlendirme yaptığını ve bunun da büyük refah kayıplarına yol açtığı yorumlanmaktadır.

Sınırlılıklar

Genel olarak verimlilik konusunda yapılan analizlerde yatırımın verimliliğinin düşük olduğu varsayılabilir. Portföylerin ortalama Sharpe Oranları son derece küçük hesaplanmıştır. Bu da alınan her bir risk birimi için yalnızca 0,06 birim getiri ile sonuçlandığını gösterir. Hemen hemen tüm yatırımcıların Sharpe Oranları 1'den düşük olan portföyleri vardır. Bu nedenle, yatırım verimsizliği yaygın bir sorundur. Son olarak, Sharpe Oranları, 0.34'lük Gini Katsayısı ile eşit olmayan bir dağılım gerçekleştirmekteydi.

Risklerin önemli ölçüde farklılık gösterdiğine işaret ettiğimizden, yatırımcıların yetersiz çeşitlendirmeden kaynaklanan kayıplara eğilimli olup olmadığını ayrıca inceliyoruz. Buna göre, eksik çeşitlendirmeden kaynaklanan ortalama kaybın %21 olduğunu hesaplanmıştır. Üst yüzde 25'lik yatırımcılar, öz sermaye kıyaslama portföyünden önemli ölçüde daha iyi performans gösterecek kadar çeşitlendirilirken, medyan veya daha yüksek yüzdeler dilimler, yetersiz çeşitlendirmeden zarar görür. Gösterildiği gibi kayıplar son derece eşitsizdir. Genel olarak, yatırımcılar eksik çeşitlendirmeden kaynaklanan heterojen kayıplara maruz kalmaktadır.

Öneriler (Teorik, Uygulama ve Sosyal)

Sonuçlarımız, yetersiz çeşitlendirmeye basit bir çözümün, BIST 100 yerli sermaye endeksini kopyalayan emeklilik fonları tasarlamak olabileceğini göstermektedir. Bu şekilde yeniden tasarlanmış emeklilik fonlarının yetersiz çeşitlendirmeden kaynaklanan kayıpları önleyebileceği ve daha iyi yatırım verimliliğine imkan sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak, elde edilen sonuçlardan yola çıkarak yukarıdaki bulgular ışığında fonların yeniden tasarlanarak yatırımcıların üstlendiği riskleri azaltabilmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir.

Emeklilik portföylerinin performansı birçok nedenden dolayı çok önemlidir. Hepsinden önemlisi, düzenlemelere devlet müdahalesinin gerekliliğini anlamaktır. Hükümetler, emeklilik sisteminin kazançlarının yeterli ve tatmin edici olduğunu garanti etme sorumluluğuna sahip olmalıdır. Bazen hükümetler, hisse senetleri veya tahviller gibi bazı varlık sınıfları için minimum miktarlarda veya maksimum miktarlarda sınırlamalar gibi varlık tahsisine bazı kısıtlamalar veya kurallar koyar. Örneğin bazı Latin Amerika ülkeleri, hükümete ülkenin bütçe açıklarını emeklilik sistemleri aracılığıyla finanse etme fırsatı vermemek için yabancı yatırımlara kısıtlamalar ve ilginç bir şekilde kamu tahvillerine sınırlamalar getiriyor. Diğer bir örnek ise, devlet iç borçlanma senetlerine Latin Amerikalıların aksine, bir kısmının hisse senedi yatırımını kısıtlarken bir kısmının asgari yatırım yükümlülüğü koyduğu OECD Ülkeleridir.

Düzenleyiciler ve emeklilik yöneticileri için önemli olan bir diğer nokta da, emeklilik fonlarının, toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturan potansiyel emekli çalışanlar için tatmin edici bir gelir düzeyini garanti etmesi gerektiğidir. Bu gelir düzeyinin olumsuz demografik gelişmeler ve diğer nedenlerle her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Bu nedenle, bu fonların etkin bir şekilde çalışması ve yüksek performansı her geçen gün daha da önem kazanmaktadır.

Sonuç olarak, yeterliliği sağlamak için, emeklilik tazminat performansı çalışması, mevcut emeklilik sistemlerinin kapsamlı bir analizi ve gözden geçirilmesi için bir temel oluşturacaktır. Ayrıca emeklilik sistemlerinin bir ülke için ekonomik önemi, emekli olan nesillerin refah düzeyi ile sınırlı değildir. Ulusal sosyal koruma programları aracılığıyla, hükümetler Gayri Safi Yurtiçi Hasıllarının (GSYİH) üçte birine kadar yeniden dağıtırlar. Bu nedenle, sosyal koruma programları kapsamında emeklilik fonlarının performansı dolaylı olarak devlet bütçesini, emeğin maliyet ve verimliliğini ve genel olarak ekonominin gelişimini ve performansını etkiler. Bu hedeflere ulaşmak için hükümetler, beklenen finansal gelişme ve performansın doğru bir şekilde değerlendirilmesini sağlayan nicel modeller oluşturmalıdır.

Özgün Değer

Bu çalışmada, Türkiye'de emeklilik yatırımcılarının risk davranışlarındaki değişimi, yatırım verimlilik düzeylerini ve kendi çeşitlendirme düzeylerini literatürde ilk kez ortaya koymamıza olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda yatırımcı portföylerinin heterojenliğini keşfetmek için ilgili sonuçların dağılımını çizme fırsatı veren, üzerinde çalıştığımız her değişkenin Çekirdek dağılımını tahmin ediyoruz.

Bu makale literatürün çeşitli dallarına katkıda bulunmaktadır. Önceki araştırmalar, doğrudan hisse senedi veya hisse senedi fon sahipliği eğilimi gibi hisse katılımı üzerindeki çeşitli faktörlerin rolünü vurgulamaktadır. Son dönemde artan bir literatür ise hisse senedi piyasası portföylerinde hisse sahipliğinin demografik faktörlere, zenginlik düzeyine, tercihlere ve inançlara bağlı olarak değiştiğine işaret etmektedir. Çalışmamız, orta gelirli bir ülke olan Türkiye'de emeklilik hesaplarında risk alma konusunda ilk kanıtları sunarak literatüre katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu makale, bireysel emeklilik portföyleri evrenini kapsayan bir idari veri seti kullanarak literatürde Türk emeklilik yatırımcılarının nasıl bir risk alma eğilimine sahip olduğunu açıklayan ilk çalışmadır.

Araştırmacı Katkısı: Güzhan GÜLAY (%35), Korkmaz ERGUN (%35), Yaşar ERSAN (30).

